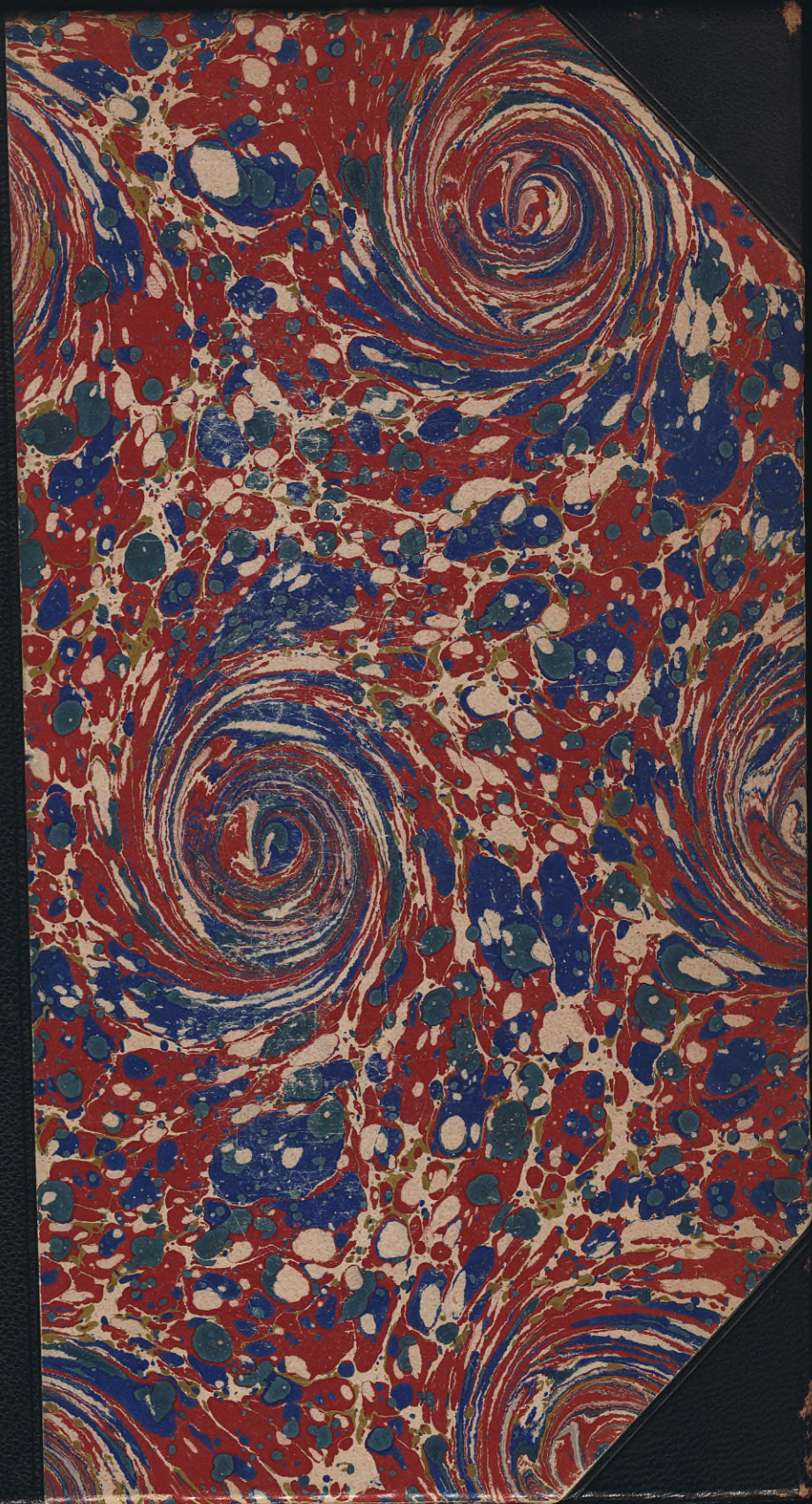

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Allmänna Sektionen

Geogr.
As.
Ex. B

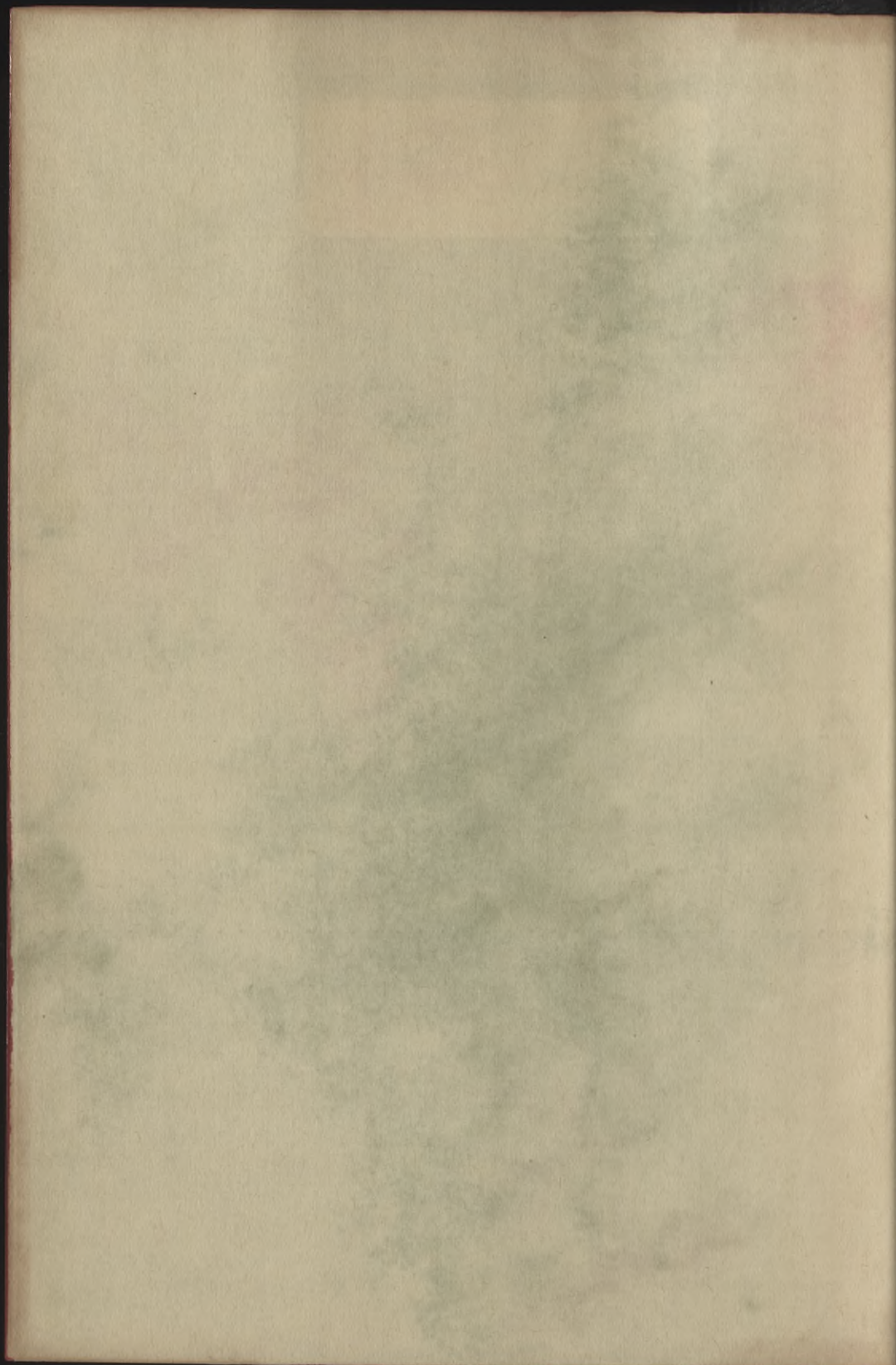
Ex. B

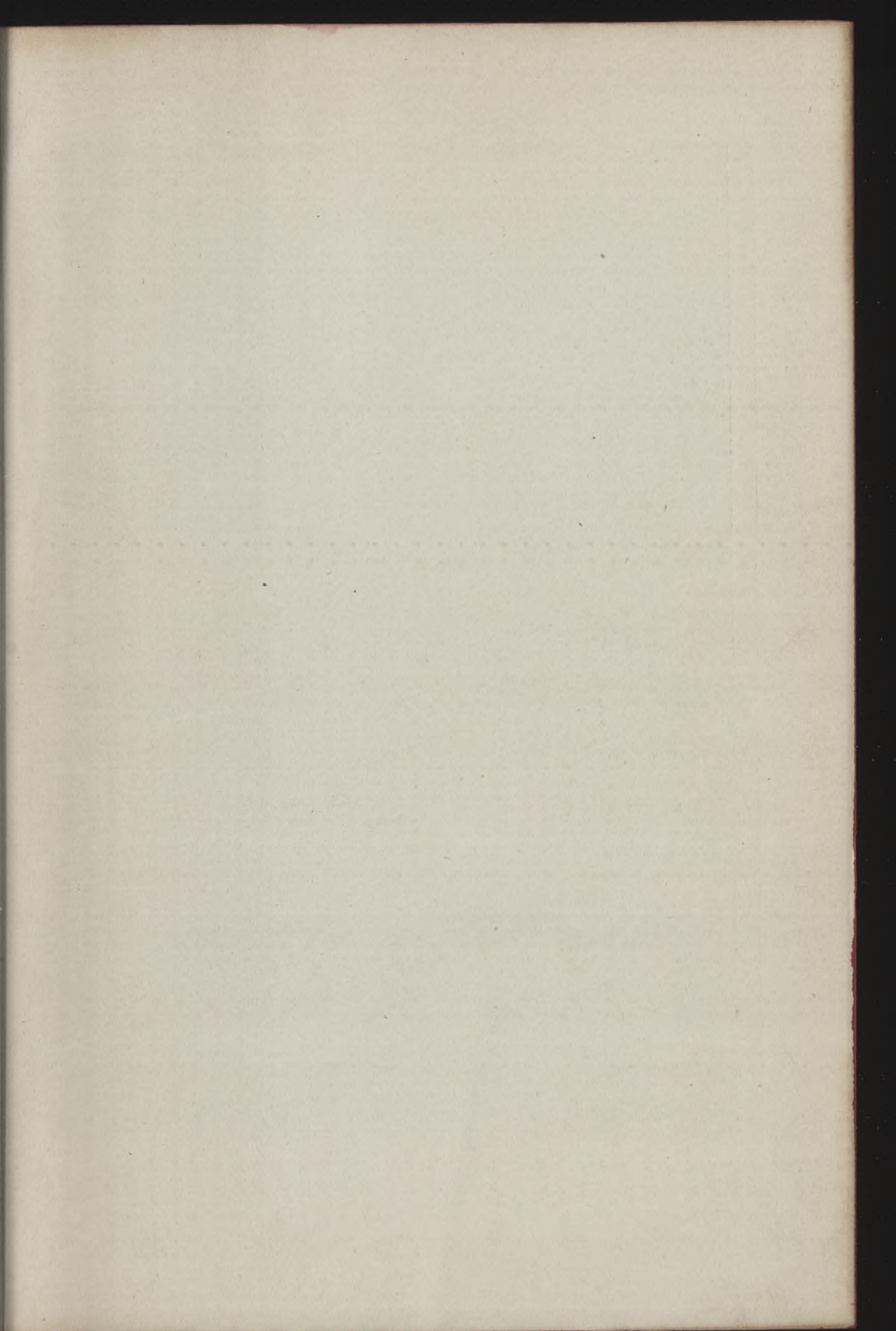
GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

14000

000354335

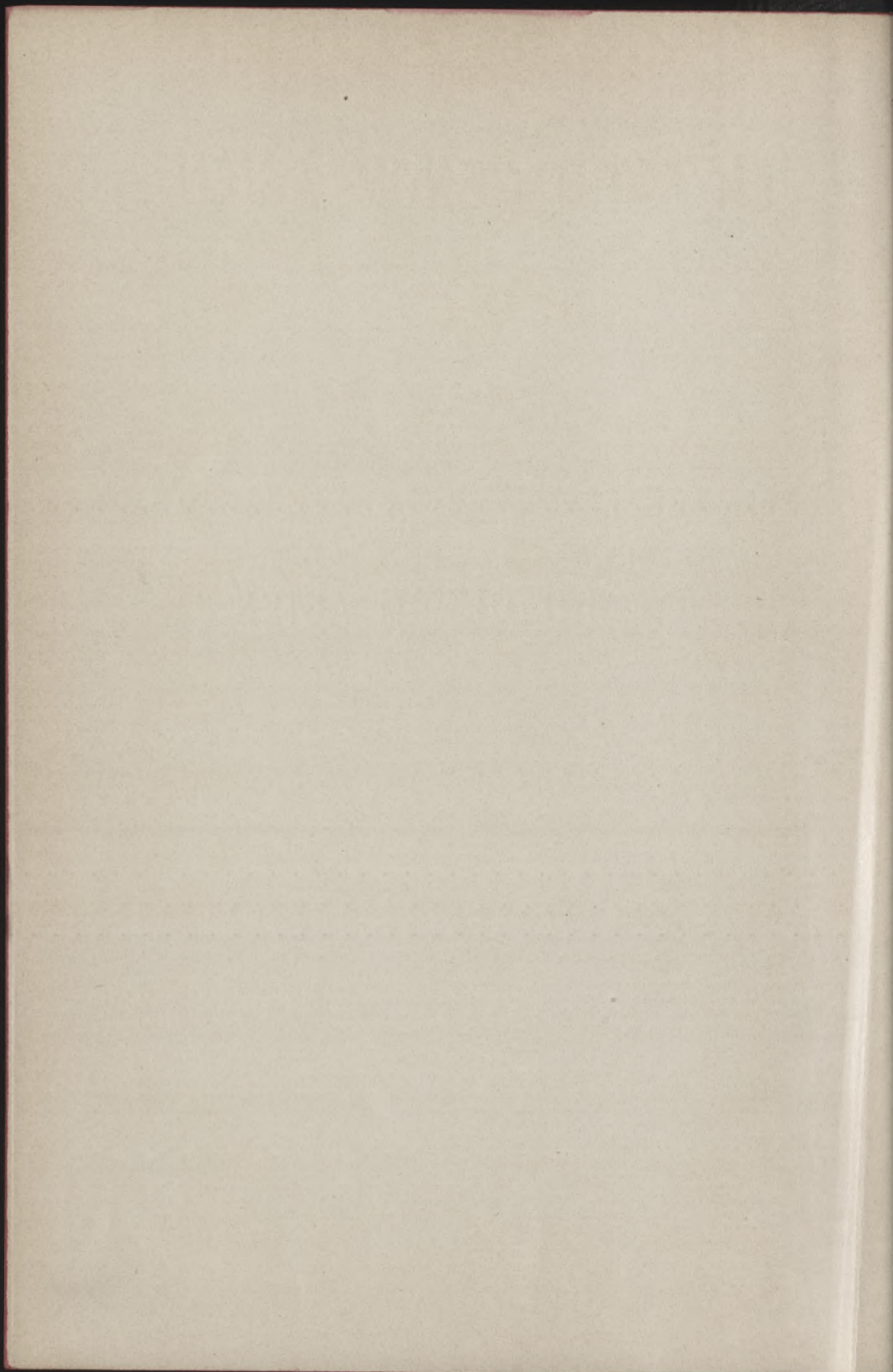
Fot. A. Jonason.

Sven Hedin

EN FÄRD GENOM ASIEN

1893—97

I.

Ex. B

EN FÄRD GENOM ASIEN

1893—97

AF

SVEN HEDIN

FÖRRA DELEN

Med 116 illustrationer och 2 kartor.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

STOCKHOLM.
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1898.

HANS MAJESTÄT

KONUNG OSCAR II

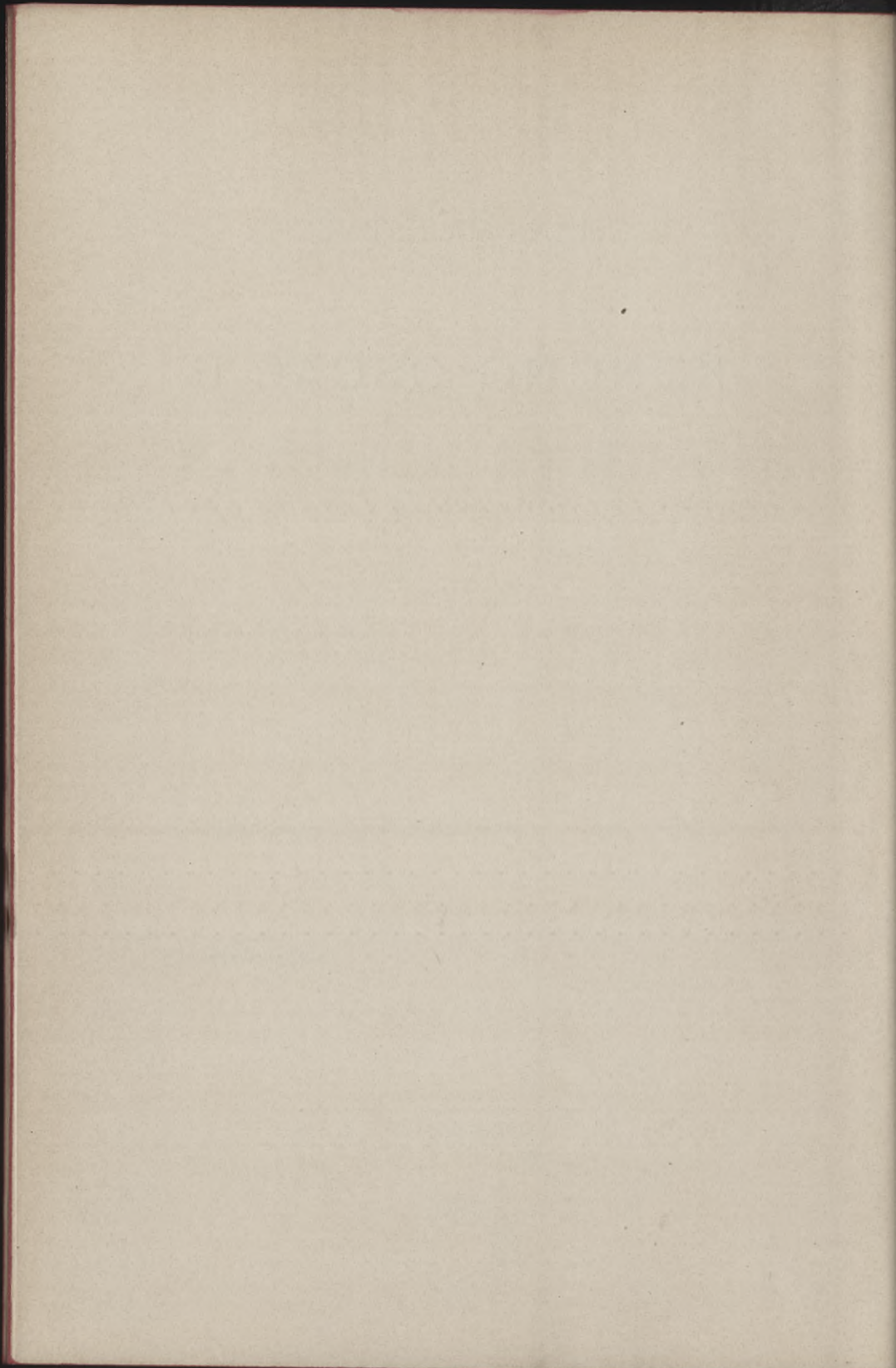
EGNAS DETTA ARBETE

MED DJUPASTE TACKSAMHET

UNDERDÄNIGST

AF

SVEN HEDIN

FÖRORD.

Det arbete, som härmed öfverlämnas åt offentligheten, har inga andra anspråk än att i stora drag gifva en framställning af den färd jag åren 1893—1897 utförde genom Asien. Det är skrifvet för den stora allmänheten och utgör blott en skildring af själfva resan och dess viktigaste erfarenheter, — dock icke allt, ty hade jag utfört mina dagböcker i detalj, skulle boken svällt till sitt dubbla omfång och satt sina läsares tålmod på ett allt för hårdt prof. De delar af färden, hvilka jag här endast vidrört eller helt enkelt hoppat öfver, äro därför icke begrafna i glömska, utan skola, om *denna* bok mottages med det öfverseende och intresse jag hoppas på, framdeles publiceras i ett supplementband.

På grund af dessa skäl hafva de vetenskapliga rön jag gjort icke funnit plats i boken. Men jag hoppas dock, att äfven geograferna skola finna ett och annat att taga vara på.

För ögonblicket vill jag blott nämna de vetenskapliga arbeten, som hufvudsakligen tagit min uppmärksamhet i anspråk: utförandet af geologiska profiler genom Pamirs

östra meridionala randberg och Kven-lun-systemets bergskedjor — antropologiska mätningar å ett antal kirgiser — studiet af nomadernas vandringar allt efter årstiderna — undersökningar i den geografiska nomenklaturens etymologi — mätningar af vattenmängden i hvarje flod vi passerat — djuplodningar å sjöar — insamlandet af växter, särskildt alger från Pamirs och Tibets högalpina regioner — utförandet af en meteorologisk journal tre gånger om dagen, hvars bearbetande d:r Nils Ekholm varit nog vänlig att åtaga sig — samlandet af ett rikhaltigt material rörande Gobiöknens geografiska utbredning och karakter samt Tarims flodsystem, hvars egendomligheter jag vid flera olika punkter allt ifrån Pamirs och Tibets högländer till dess fjärran mål, Lop-nor, varit i tillfälle att undersöka: hurusom floderna om sommaren välta oerhörda vattenmassor ned genom sina bäddar för att om vintern krympa till obetydligheter och hur detta fenomen årligen upprepas lika regelbundet som blodets pulserande genom artererna.

De astronomiska observationer som anställts för kontrollerande af besticksräkningen bestå af polhöjds- och tidsbestämningar på 17 platser. Det använda instrumentet har varit en prismacirkel och det observerade himmelsobjektet solen eller månen. Enligt kandidat Rosén, som haft vänligheten att utföra beräkningarna, utgör sannolika felet i de erhållna polhöjdsvärdena mindre än 15" och understiger vid tidsbestämningarna 1^s.

Då bland observationsplatserna flera finnas, hvilkas

longituder äro noggrant bestämda, hafva dessa värden användts som stödjepunkter vid beräkningen af longituderna för de återstående platserna. Den kontroll af urens gång, som härigenom ock erhöles, var af så mycket större vikt, som uren voro utsatta för svåra och olikartade transporter. Polhöjden har erhållits för 7 och longituden för 6 nya orter.

De topografiska arbetena började jag — efter att ha lämnat de välkända områdena å ryska Pamir bakom mig — sommaren 1894 och kartlade med diopter, mätbräde och stegräkning trakten kring Lilla Kara-kul, hvarifrån jag sedan utgick för att upptaga Mus-tag-atas gletschar.

Sedan kartlade jag hvarje väglängd som tillryggalades under åren 1894, 1895, 1896 och början af 1897, och icke en dag försumrades detta viktiga arbete. Icke en lucka uppkom i den långa kroklinien genom Asien, som först afslutades då jag den 2 mars 1897 red in i Peking och hade tecknat det 552:a kartbladet. Härvid använde jag blott kompassen och fann väglängderna genom att så ofta som möjligt med meterband uppmäta en bas om 200 till 400 meters längd och sedan undersöka huru många minuter den lastade karavanen i vanlig marschtakt behöfde för att tillryggalägga det uppmätta vägstycket. Nödig hänsyn togs alltid till terrängens stigande eller fallande och öfriga egenskaper.

I medeltal från alla kartbladen blir skalan 1 : 95,000, men därvid är att märka, att jag i jämn ökenterräng teck-

nade i skalan 1 : 200,000, samt i bergstrakter, där stigen slingrar genom hålvägar, där en mängd bidalar utmyнна i hufvuddalen och jordskorpans morfologiska karakter sönderfaller i ständigt växlande detaljer, använde skalan 1 : 50,000.

Den väglängd som under marschen sålunda kartlades uppgår till 10,498 km. eller 1,049 svenska nymil. Den är lika med $8\frac{1}{2}$ gånger afståndet mellan Ystad och Haparanda, två gånger afståndet från Haparanda öfver Nordpolen till Behringssund och en och en half gång afståndet mellan Kairo och Kapstaden — den är med ett ord lika med en fjärdedel af jordens omkrets. Läggs därtill de 13,000 km. jag i välkända trakter af kontinenten tillryggalagt i vagn eller på järnväg, få vi för hela färden en sträcka af 23,000 kilometer, mer än afståndet från pol till pol. — I medeltal för hela karavanresan tillryggalades $4\frac{1}{2}$ km. i timmen.

Af de kartlagda 1,049 milen leda 325 genom dittills absolut okända trakter. Men de öfriga 724 milen, där jag varit den andre, tredje eller på sin höjd den fjärde, beteckna inga förlorade fjät, ty den omständigheten att jag var fullt mäktig djaggataitürkiska språket och sålunda oberoende af mer eller mindre skälmaktiga tolkar har satt mig i tillfälle att äfven i förut besökta trakter göra många viktiga rön. Bland annat kunde jag på mina kartblad inlägga ett mycket stort antal geografiska namn, som hittills saknats på alla kartor.

Som kuriositet kan jag nämna, att den under resan

tecknade väglinien på de 552 kartbladen är 111 meter lång eller 364 fot, hvaruti dock väglinierna på gletscherkartorna från Mus-tag-ata icke äro inberäknade. Hela kartmaterialet befinner sig för närvarande på Justus Perthes' geografiska anstalt i Gotha för att där bearbetas och utgifvas i Petermanns Mitteilungen.

* * *

Fullt medveten om de stora brister som vidlåda min resa och min bok, och öfvertygad om att den bärgade skörden för en kraftigare och kunnigare hand i gyllena ax skulle bevarat korn af en mera framskriden mognad, är jag likväl lugn vid tanken på att jag gjort det bästa jag i min ringa mån förmått.

Till sist blott ett ord om arbetets utstyrsel. De båda stora kartorna äro under löjtnant H. Byströms öfverinseende utförda vid Generalstabens litografiska anstalt, framför allt på grundvalen af Curzons karta öfver Pamir och Pjevtsoffs öfver Centralasien, och å dem äro de nya upptäckterna inlagda. De tjäna endast till öfversikt af färden och göra icke anspråk på minutiös noggrannhet, hvilket varit omöjligt, då mitt eget kartmaterial, som nämndt, ännu icke blifvit i detalj utarbetadt.

För att gifva lif åt en del mer spännande och karakteristiska situationer har jag, tack vare förläggarens friskostighet, kunnat pryda arbetet med ett antal teckningar utförda af svenska konstnärer. Dessa bilder få emellertid ingalunda betraktas som fantasifoster. Till hvar och en

Förre delens innehåll:

Inledning	I
1. Två tusen kilometer i tarantass	31
2. Kirgissteppen. Sir-darja	48
3. Från Taschkent till Margelan. Sir-darja	65
4. En vinterfärd öfver Pamir	88
5. Öfver Tengis-baj-passet	104
6. På världens tak	121
7. Befolkningsförhållanden. Geografisk öfversikt. Pamir- skij Post	144
8. Till Mus-tag-ata och Kaschgar	162
9. Några minnen från Kaschgar	187
10. Återfärd till kinesiska Pamir	205
11. Öfver Tagarma till Su-baschi. Kirgisiska ryttarlekar	222
12. Vandringer kring Lilla Kara-kul	240
13. Gletschervandringer	264
14. Bestigningar af Mus-tag-ata	285
15. En mänskensnatt på 6,300 meters höjd öfver hafvet	314
16. En ny färd tvärs öfver Pamir	331
17. Seglingar och djuplodningar på Lilla Kara-kul	348
18. Lifvet hos kirgiserna. Återfärd till Kaschgar	362
19. Till Maral-baschi och Lajlik	380
20. En vallfart	401
21. Uppbrott mot öknen	421
22. Ett jordiskt paradiset	443

INNEHÅLL.

23.	Dödstystnadens hem	455
24.	Intet vatten!	472
25.	Karavanens upplösning och undergång	487
26.	Fem dygn till fots genom den eviga sanden. Vatten, Räddad	505
27.	Två veckor i en löfhydda. Islam Baj räddad . . .	528
28.	Ridt genom Khotan-darjas bädd. Återtåg öfver Ak-su till Kaschgar	547

af dem har jag lämnat ett tillräckligt material af skizzer och fotografier och, där sådana saknats, utförliga beskrifningar af ämnet. Jag har med ett ord öfvervakat utförandet af hvar och en af bilderna och kan icke i nog berömmande ordalag uttala mig om artisternas snabba uppfattning och varma intresse för sin nppgift.

För uträknandet af de absoluta höjder, som blifvit införda i boken, står jag i tacksamhetsskuld till d:r Nils Ekholm.

Uppmuntrad af den välvilja, hvarmed jag öfverallt i landet mottogs efter hemkomsten, vågar jag hoppas att samma öfverseende äfven i någon mån måtte skänkas skildringen af mina långa vandringsår.

Stockholm i sept. 1898.

Sven Hedin.

Gata i Taschkent.
Fotografi af förf.

Inledning.

Det lider mot ett nytt tidsskede inom upptäcksgeografiens historia, då pioniererna snart hafva utspelat sin roll, då de »hvita fläckarna» på kartorna öfver kontinenterna småningom krympa och kännedomen om världshafvens fysiska egenskaper med hvarje år som går blir allt fullständigare. Där pioniererna under en ständig kamp mot faror och svårigheter bröto sig vägar, som de sedan i stora drag skildrat, där skola det nya seklets upptäcksresande tränga in och i detalj undersöka det rastlösa lif, som rör sig öfverallt på jordskorpan, och de skola ständigt finna nya luckor att fylla och otaliga problem att lösa. Öfvergången är dock icke så bjärt, ty liksom många trakter redan varit eller äro föremål för

detaljundersökning, finnas äfven andra, där banbrytarne ännu icke slutat sitt värf.

Särskildt det innersta Asien har i detta afseende länge varit försummadt: ofantliga sträckor af den svårtillgängliga *Gobi-öknen* och ändlösa vidder å *Tibets* högland äro ännu i dag lika litet kända som polarregionerna.

Det var för att i min mån bidra till vidgandet af kännedomen om Central- och Högasiens geografi, som jag bröt upp på den färd, hvarom detta arbete handlar. I årtal hade jag i studerkammaren förberedt mig därpå och visste noga hvad som återstod att göra, och året 1890—91 hade jag företagit en rekognosceringsresa till ryska *Turkestan* och *Kaschgar* för att undersöka dessa trakters lämplighet såsom operationsbas för ett forceradt framträngande genom de okända områdena.

Efter hemkomsten från *Kaschgar* återstod blott att betrygga företagets ekonomiska ställning. Till H. M. Konungen inlämnade jag därför följande plan, som jag anser mig här böra meddela, för att sätta läsaren i tillfälle att bedöma huruvida och i hvad mån jag lyckats utföra de uppgifter, som djupt in uti innersta Asien utgjorde mitt mål. Den lyder något förkortad sålunda:

»I hjärtat af Asien reser sig mellan jordens båda högsta bergskedjor, *Kven-lun* och *Himalaya*, den största och högsta protuberans, som finnes på ytan af vår planet — det tibetanska höglandet. Dess medelhöjd uppgår till omkring 4,000 meter, ja i de nordliga delarna ända till 4,600 meter, och täflar alltså, på en areal af 2,000,000 kv. km. (nära tre gånger den skandinaviska halföns) med *Alpernas* högsta toppar. Den norra delen, som är en af *Asiens* minst kända trakter, tyckes enligt kinesiska kartor bestå af ett system af slutna sjöbäcken och är obebodd.

Längre söderut föra tibetanska och mongoliska nomader ett kringirrande herdelif, och först i de sydligaste delarna af landet finnes bofast befolkning.

Tibet ligger utanför de stora stråkvägar, på hvilka det nittonde århundradets resande dragit fram, och endast några få djärfva europeer hafva bidragit till att samla det bristfälliga material, som utgör vår nuvarande kännedom om detta land. Dess karga natur, dess höga, otillgängliga berg och dess fjärran läge i hjärtat af den stora kontinenten hafva afskräckt de reselystna och förmått dem att hellre söka sitt forskningsfält i de öfriga världsdelarna, i polartrakterna eller på världshafvens öar, där de vid kusten funnit en fast utgångspunkt för sitt framträngande till jämförelsevis närbelägna, okända trakter. Och dock torde forskaren knappast någonstädes blifva så rikligt belönad för sin möda eller finna ett så outtömligt fält för iakttagelser af alla slag som i Tibet, det land, från hvilket ljuset utstrålar öfver lamaismens värld, liksom vattnet i form af väldiga floder utströmmar därifrån för att gifva lif och näring åt de angränsande länderna. Många storartade problem inom den fysiska geografin vänta i Tibet och öknen Gobi ännu på sin lösning, och hvart och ett af dem skulle utgöra en vacker vinning för vetenskapen. I rent geografiskt hänseende hör Tibet ännu i dag till jordens mest okända trakter. Icke ens Afrikas karta kan numera framvisa en hvit fläck af sådan storlek, och endast polarnejderna kunna i detta afseende täfla därmed. De marschrutor, som följts af katolska missionärer under en epok, då landet ännu var lättare tillgängligt, kunna icke med säkerhet återfinnas på kartan och äro från geografisk synpunkt ofta af obetydligt värde.

Men äfven detta sista af fanatismen stängda land har

i våra dagar tvungits att glänta på sina portar för den europeiska forskningens skarpblick. Det är hufvudsakligen de västra och östra delarna af Tibet, som genomkorsats af engelska, ryska och franska resandes router; till *Lassa* hafva i nyare tid endast några få indiska punditer, uppfostrade och inöfvade af engelska officerare, vunnit tillträde. Det är den kinesiska regeringens farhågor, tibetanernas religiösa fanatism samt den otillgängliga och vilda naturen som gjort, att Tibet längre än andra asiatiska länder kunnat isolera sig. På en tid, då Rysslands och Englands inflytande i Asien icke var så stort, lyckades mer än en europé icke allenast att genomresa landet, utan äfven komma in i hufvudstaden. Så begaf sig i 14:e seklets första hälft munken Odorico di Pordenone från Kina till Tibet och var den förste europé som uppnådde *Lassa*. År 1624 utförde den spanske jesuiten Antonius de Andrade en resa från Indien till Tibet, och 1661 företogo de båda jesuitmissionärerna Grueber och d'Orville sin märkliga färd från Peking öfver Koko-nor, Tsajdam och tanguternas land till *Lassa*; efter att hafva uppehållit sig två månader i hufvudstaden återvände de öfver Nepal till Agra och Europa. I 18:e århundradet besöktes den hemlighetsfulla staden af flera missionärer. Desideri uppehöll sig i *Lassa* från 1716 till 1729 och della Penna från 1719 till 1735 och från 1740 till 1746; de hafva efterlämnat från sina resor några bref. Åren 1729 till 1737 gjorde den djärfve holländaren van de Putte en resa från Indien öfver *Lassa* och Koko-nor till Peking, hvarifrån han ännu en gång, öfver Bortre Indien, begaf sig till *Lassa*. Efter hemkomsten brände han alla sina anteckningar, emedan han fruktade att ingen skulle sätta tro till hans vidunderliga be-

rättelser. År 1811 kom Manning till Lassa, och 1845 gjorde de båda franska missionärerna Huc och Gabet sin berömda resa från Peking öfver Koko-nor, Burkhan-Budda och Tan-la till Tibets hufvudstad, en färd som pater Huc skildrat i en intressant bok. Efter dem har ingen europé lyckats framtränga till Lassa, och alla expeditioner, som haft denna stad till mål, hafva återvänt med oförrättadt ärende.

Såsom redan är nämnt, hafva däremot landets periferiska delar blifvit besökta af flera europeiska resande, af hvilka dock icke alla åstadkommit vetenskapliga arbeten eller hemfört värdefulla rön. I den yttersta västern af Tibet reste åren 1856 och 1857 bröderna Schlagintweit, 1865 Johnson, 1868—70 Shaw, 1868—70 Hayward, 1870 och 1873—74 Forsyth med sina många följeslagare, 1885—87 Carey och Dalglish, 1888—90 Grombtschevskij. Kishen Singh, en pundit, som deltog i Forsyths expedition, lyckades intränga något djupare i landet än de öfriga. En af de märkligaste resor, som företagits i Tibet, är punditen Nain Singhs. Han hade deltagit i Schlagintweits och Forsyths expeditioner och sändes i juli 1874 af kapten Trotter från Leh i Ladak till Lassa. Hans karavan bestod af 26 med lätta bördor lastade får, af hvilka endast fyra tillryggalade hela den 1,000 engelska mil långa vägen på fyra månader. De fingo lifnära sig med hvad de kommo öfver under marschen. Vid orten *Niagzu*, på gränsen mellan Ladak och Tibet, fanns skog och bete. Trakten öster om *Panggong-sjön* var obobodd så när som på en och annan herde. Infödingarna kallade sig *Changpas*, eller nordmän, men benämndes af turkestanborna *Tagliks* eller bergsbor. Mot öster sträckte sig den tibetanska platån 800 mil till de kinesiska flodernas källor

och Burkhan-Budda-bergen och tedde sig så långt ögat nådde som ett gräsbevuxet platåland med dalar, kullar och i fjärran snöberg. Ett och annat herdetält syntes, samt antiloper, vildåsnor och bergsfår i mängd. Resultatet af resan var 276 latitudbestämningar, kartläggning af 1,200 mil okänt land, 497 höjdsobservationer med koktermometer samt en serie meteorologiska iakttagelser.

Bland resande i den östra delen af Tibet intager den ryske generalen *Prschevalskij* första rummet. Den 17/29 november 1870 lämnade han med tre ryska följeslagare Kjakhta och färdades genom öknen Gobi öfver Urga och Kalgan till Peking. Efter en exkursion till sjön Dalainor lämnade han i maj 1871 Kalgan och begaf sig mot väster genom bergkedjorna In-schan och Muni-ula för att följa Gula floden uppför dess lopp, tills han uppnådde landet Ala-schan med hufvudstaden Dyn-juan-in. Sedan han återvändt och hvilat i Kalgan, bröt han ånyo upp till Dyn-juan-in, där vi finna honom i juni 1872. Här började den märkligaste delen af resan, emedan det land, som nu genomkorsades, var föga känt. Först undersöktes Gan-su's högländ, en väl bevuxen bergstrakt nordost om Koko-nor, och efter att hafva kringgått sjön och öfverskridit södra Koko-nor-kedjan uppnådde expeditionen Tsajdams vidsträckta sumptrakter, hvarifrån den åter kom upp i högre regioner, den vilda jakens hemvist. Sedan flere af det tibetanska högländets bergkedjor korsats af deras väg, uppnådde de resande den 10/22 januari 1873 Jang-tse-kiang, som blef ändpunkten för deras färd.

Ehuru det varit *Prschevalskijs* afsikt och önskan att framtränga ända till Lassa, som låg på 800 versts eller 27 dagsresors afstånd, måste han dock afstå därifrån, emedan lastdjuren voro alldeles uttröttade och expeditionens förråd

och medel nalkades sitt slut. Prschevalskijs första resa ändades i Irkutsk, dit han anlände den 8 oktober 1873. Under tre år hade den lilla expeditionen kämpat mot svårigheter, som syntes oöfvervinneliga, trotsat de mongoliska öknarnas sommarhetta och det tibetanska höglandets vinterköld, tillbringat månader i ett litet bräckligt tält och det ofta vid en temperatur af -40° , samt lefvat af det villebråd dess medlemmar själfva lyckats fälla. Den energi och uthållighet, som Prschevalskij härvid lade i dagen, äro beundransvärda, och det är tydligt att han leddes af en klar uppfattning af företagets stora betydelse, då han, omgifven af en fientlig befolkning och alla slags faror, kunde underkasta sig så stora försakelser och midt i den förpestade röken, som i tältet uppsteg från argolens glöd, kunde utarbета sina viktiga anteckningar och ordna sina samlingar. Det var en geografisk bedrift, som på ett värdigt sätt ställde Prschevalskijs namn vid sidan af de klassiska resandenas. Och det egendomligaste är att denna färd, hvars väglängd uppgick till 11,843 km., icke kostade stort mer än 6,000 rubel, ett bevis på att man kan resa billigt i Asien, om man förstår att rätta sig efter omständigheterna.

Sin andra resa utförde Prschevalskij från augusti 1876 till juli 1877. Ehuru den blott omfattar 4,246 km. väglängd, uppgingo dock kostnaderna därför till mer än 19,000 rubel, men utrustningen var också fullständigare och eskorten talrikare, och äfven från denna färd återvände den resande med storartade resultat. Den trakt, som nu eröfrades åt den geografiska vetenskapen, var ett af Centralasiens mest okända områden, och endast efter hörsagor och kinesiska kartor och urkunder ägde vi någon aning om dess utseende.

Från Kuldscha gick resan genom Ili-dalen till Juldus, sedan mot söder öfver Korla och utför nedre Tarim till *Lop-nor* och *Altun-tag*. Då han ansåg det omöjligt att öfver *Lop-nor* och de sterila ökentrakter, som utbreda sig söder om *Altun-tag*, kunna uppnå Tibet och Lassa, som alljämt var hans älsklingsmål, beslöt Prschevskij öfver Gutschen och Khami söka sig en väg dit, men sjuknade i förstnämnda stad och måste återvända till Ryssland.

Glanspunkterna i denna resa äro finnandet af det nya *Lop-nor*, upptäckten af den väldiga bergkedjan *Altun-tag*, som i så hög grad förändrat Centralasiens utseende på våra kartor, samt konstaterandet af den vilda kamelens tillvaro, som sedan ytterligare bekräftats af andra resande, Carey och Younghusband.

Prschevskijs tredje resa varade från mars 1879 till november 1880 och omfattade 7,661 km. Han var åtföljd af 12 landsmän och hade en summa af 23,500 rubel till sitt förfogande. Till utgångspunkt valde han denna gång Sajsansk på ryska gränsen och begaf sig öfver *Bulun-tokhoj* uppför *Urungu-floden*, genom *Dschungariet* till *Barkul* och öfver *Tien-schan* till *Khami*. Därpå genomkorsade han *Gobi-öknen* och skar i ett par punkter sin första reseroute. Denna gång framträngde han dock mycket längre mot söder, nämligen öfver *Jang-tse-kiang* och *Tan-la-bergen* till 32° nordlig br.

Den fjärde och sista resa Prschevskij utförde började i oktober 1883 och slutade i oktober 1885. Med 20 följeslagare, de flesta kosacker, tillryggalade han nu 7,815 km., och kostnaderna för expeditionen uppgingo till 42,250 rubel. Från *Kjakhta* begaf han sig genom *Gobi*, på den väg han redan kände, vidare genom *Gan-su's* högland till *Hvang-ho's* båda källsjöar *Tsaring-nor* och

Oring-nor; detta var glanspunkten i den fjärde resan. Efter en afstickare till Jang-tse-kiang tågade han vidare genom Tsajdam och öfver Altun-tag till Lop-nor och utmed Kven-lun-bergens norra fot till Khotan, samt slutligen nedför Khotan-darja och öfver Tien-schan.

Af stor betydelse för östra Tibets geografi äro de vidsträckta och ihärdiga resor, som 1878—82 företogos af punditen Krishna, vanligen kallad A-K. Våren 1878 fick han af indiska regeringen i uppdrag att utforska det område, som i norr begränsas af Prschevalskijs resor, i öster af de franska missionärerna Desgodin's och Durands samt engelsmannen Gill's router, i söder af Sang-po och Himalaya och i väster af meridianen Lassa—Lop-nor. Denna trakt har i nyare tid blott genomskurits af Huc's och Gabet's samt Bonvalots och prinsens af Orléans router.

Förklädd till köpman och försedd med rikliga penningmedel och instrument, gick A-K öfver Sikkim till Lassa, som uppnåddes i september 1878. Här stannade han ett helt år, väntande på ett tillfälle att med en stor och väl beväpnad karavan gå mot norr, ty tangutiska röfvare göra här vägarna osäkra. Den 17 september 1879 kom en mongolisk karavan, af hvars medlemmar hundra beridna mongoler och några tibetaner genast skulle vända tillbaka. Alla voro väl beväpnade med spjut, svärd och eldvapen. Detta tillfälle använde A-K. Stor försiktighet iaktogs under marschen; man skickade patruller i förväg och höll nattvakt. Till en början följdes den väg Nain Singh hade gått 1875 på sin färd från Tengri-nor till Lassa. Söder om Tan-la kom A-K. i beröring med Prschevalskijs route. Högsta passet i Tan-la uppgick till omkring 5,000 meter och bildade en vattendelare mellan

öfre Mekong och Jang-tse-kiang. Efter fem månaders vandring på högplatån uppnåddes vidare Angirtakschia-bergen med 4,800 meters passhöjd. Vid Tengelik i Tsajdam gjordes rast, men just som man skulle bryta upp till Kurlyk-nor, anfölls karavanen af 200 röfvare, som plundrade A-K- på alla hans varor och lastdjur.

Sina anteckningar och instrument hade han dock i behåll och beslöt, trots sitt missöde, gå framåt för att lösa de uppgifter man gifvit honom. Vid västra stranden af Kurlyk-nor öfvervintrade han till mars 1880. Härifrån ämnade han styra kosan mot Lop-nor, men hans indiska tjänare deserterade med en stor del af hans tillhörigheter, hvarför han själf måste taga tjänst hos mongoler, som gingo till Sa-tscheo. Här bemöttes han väl af en lama, men tvangs af den kinesiske guvernören att vända om. Denna vändpunkt är af vikt, ty härifrån hade Prschevalskij 1879—80 företagit sin resa mot Tsajdam och Tan-la, och i samma trakt ändades grefve Széchenyi's expedition genom Kina. Med en trogen följeslagare återvände därför A-K- men måste ännu en gång taga tjänst hos »kinesiska tatarer» och nådde lyckligt Darchendo (Tatsienlu), i hvars missionsstation han fick all möjlig hjälp af biskopen. Öfver Batang återvände han till Indien.

År 1888—89 utförde amerikanen Rockhill en resa i östra Tibet. Han utgick från Peking med blott ett par följeslagare och några hästar och begaf sig till Koko-nor, Alak-nor, öfver Jang-tse-kiang och sedermera tillbaka till Schang-haj. Han var mäktig kinesiskan och tibetanskan och reste under förklädnad. Han utförde kartläggning och höjdmätningar, gjorde anteckningar och berättar att de tidigare kartorna så väl hvad orografin som hydrografen beträffar äro mycket oriktiga och otillförlitliga.

Flera andra resande hafva under den sista tiden lockats af forskningsbegär eller ärelystnad till att företaga färder, som haft det inre Tibet och särskildt Lassa till mål. Många hafva misslyckats, andra hemfört vackra resultat. Bäst lyckades Bonvalot och prins Henri af Orléans, som genomkorsade Asien från nordväst till sydost. Till Lop-nor och Altun-tag följde expeditionen Prschevalskijs route längs Tarim. Den 17 november 1889 bröto de upp från Lop-nor, den 23 hade de öfverskridit Altun-tag och lämnade nu Prschevalskijs och Carey's vägar för att utan förare och på obekanta stigar vända sig direkt mot söder. Denna marsch varade till den 17 februari 1890 och sträckte sig till två dagsresor söder om Tengri-nor. Tibets högplatå, som genomvandrades under dessa tre månader, ligger på en höjd, som ingenstädes understiger 4,000 meter. Några af Kven-lun-systemets bergskedjor öfverskredos i mer än 5,500 meter höga pass, och talrika sjöar upptäcktes. Landet är alltigenom ödsligt, träd och buskar saknas totalt, och det bjöd icke ens näring åt karavanens kameler och hästar, hvilka till följd af strapatser, umbäranden och en ytterlig köld stupade i stort antal. Från den 4 december till den 30 januari hade man icke träffat på ett mänskligt väsen. Två dagsresor söder om Tengri-nor uppehölls expeditionen af tibetanerna, och trots nära sju veckors underhandlingar kunde man icke erhålla tillåtelse att fortsätta marschen till Lassa. De resande måste därför göra en vidsträckt omväg och uppnådde i september Ton-king.

I maj 1890 försökte den ryske kaptenen Grombtschevskij från Polu intränga i västra Tibet, men då detta misslyckades, vände han sig i midten af juni till Khotan och ägnade juli och augusti åt forskningar i Tisnab-

dalen och vid öfre Jarkent-darja, samt på vattendelaren mellan de båda floderna. Efter ett besök i Pamir begaf han sig öfver Kaschgar till Taschkent, där jag sammanträffade med honom i slutet af året. Han hade kartlagt en sträcka af 7,600 km., och hans forskningar bilda en föreningslänk mellan Kuropatkins (1877), Forsyths (1873—74), Prschevalskijs (1885) och Pjevtsoffs (1889—90). Med den sistnämnde sammanträffade han i Nija, där de båda resandena kunde jämföra och sammanlänka sina ortbestämningar.

Åren 1889 och 1890 företog general Pjevtsoff, åtföljd af Prschevalskijs kamrater, Roborovskij och Kasloff, samt af geologen Bogdanovitsch, en resa i Ost-Turkestan. Han tågade öfver Tien-schan och utmed Jarkent-darja till Jarkent och Khotan, samt öfvervintrade i Nija. Från Kven-lun-bergens norra fot företogo de flera exkursioner upp på tibetanska höglandet och undersökte särskildt den del däraf som ligger norr om Arka-tag. Återfärden gick öfver Lop-nor, Kara-schahr och Dschungariet. Pjevtsoffs resa är en af de viktigaste som företagits i dessa nejder, och ingen resande har här gjort så säkra ortbestämningar som han.

I Altun-tag och trakten söder därom korsas Prschevalskijs väg (fjärde resan) på flera punkter af engelsmannen Carey's. Åtföljd af den sedermera mördade Dagleish, öfversteg Carey Altun-tag och Tschamen-tag och de obebodda platåerna mellan dessa berg, innan han kunde uppnå det egentliga Kven-lun och tibetanska höglandet. Han öfverskred dessa kedjor på en något västligare väg än den, som Prschevalskij valde, och korsade sedan Prschevalskijs väg mot väster, då denne undersökte plåtån mellan Tschamen-tag och Kven-lun. Sedan begaf sig

Carey mot öster utmed Kven-luns fot, gick därpå en kortare sträcka mellan denna bergkedja och Koko-schili och korsade vallfartsvägen från Mongoliet till Lassa strax söder om den punkt, där denna väg går genom ett pass öfver Kven-lun. Vid floden Ma-chu vände han mot norr och tillryggalade en del af A-K-s väg. Han utförde sin färd åren 1885—87.

Kapten Younghusband, som äfven gjort sitt namn berömdt genom flera färder i Pamir, reste år 1888 från Peking öfver Barkul, Ak-su och Kaschgar till Indien, och kapten Bower genomkorsade från juni 1891 till mars 1892 Tibet och Kina från Leh till Schang-haj.

De färder, hvilka jag här i korthet omnämt, äro de viktigaste, som falla inom det område jag själf ämnar besöka.

Det skulle föra mig för långt att söka redogöra för de storslagna problem som i Asiens inre ännu vänta på sin lösning: upptäckandet af nya bergskedjor, sjöar och floder, finnadet af spåren efter en gammal kultur och af fornlämningar, som kunna sprida ljus öfver folkvandringarna genom Asien, identifierandet af gamla, nu öfvergifna karavanvägar, samt slutligen kartläggandet af en fullkomligt okänd trakt — allt detta drager forskaren med oemotståndlig makt till dessa fjärran trakter. Jag vill här blott påminna om ett par frågor af synnerlig vikt.

I Högasien finner geologen förhållanden, som äro af utomordentligt intresse icke blott på grund af bergskedjebildningens storartade dimensioner, utan äfven på grund däraf att de äro så föga kända. Tibets högland stiger likt en väldig plattform tvärbrant upp till en medelhöjd af 4,000 och 5,000 meter från de båda låglanden Hindostan och Tarim-bäckenet, hvilket senare är ett af de lägsta

lågland, som finnas i det inre af någon kontinent — Lopnor har sålunda en absolut höjd af blott 760 meter, och vid Luktschin, söder om Turfan, har man funnit en depression, som sjunker icke obetydligt under världshafvets yta. Från depressionerna begränsas detta högland af Himalaya och Kven-lun, hvilka stöta tillsammans med sina västligaste delar i Pamir och trakten söder därom. Under det att äldre geografer och upptäcktsresande vid sina studier blott sysselsatte sig med jordytans topografiska utseende eller på sin höjd äfven med relief- och terrängförhållanden, fordrar den moderna upptäcktsgeografien af sina målsmän att de taga en så djupgående kännedom som möjligt om de genetiska orsakerna till jordskorpan nuvarande plastik och bergkedjornas inre sammanhang, uppkomst och ålder i förhållande till hvarandra. I detta afseende föreligga i Högasien storartade frågor att lösa, och en lång följd af år torde ännu komma att förflyta, innan dessa problem blifvit någorlunda utredda. Under de sista 25 åren hafva blott fyra framstående geologer varit verksamma inom Kven-lun-systemets område, nämligen Stolicza, Richthofen, Loczy och Bogdanovitsch. Ofantliga luckor skilja de af dem undersökta områdena från hvarandra. Under den planlagda resan vore det min afsikt att i någon mån söka bidraga till utfyllandet af dessa luckor, där hvarje rön, hvarje uppgående profil är af största vikt.

Ett annat problem af brännande intresse är Lopnor-frågan, som af professorn, friherre von Richthofen väckts till lif. Jag vill här nämna några af hufvudpunkterna i den framställning han gifvit uti sin uppsats: »Bemerkungen zu den Ergebnissen von Oberstlieutenant Prjewalski's Reise nach dem Lop-noor und Altyn-tagh»

(Verhandlungen der Ges. für Erdkunde V, 1878, sid. 121 o. f.)

Marco Polo var den förste, som gjorde Lop-öknen bekant för europeerna, och på d'Anville's karta öfver Asien finner man för första gången Lop-nor med dess floder, dock här på $42 \frac{1}{3}^{\circ}$ nord. br. Kort före Prschevalskijs resa tänkte man sig sjön belägen i ett oerhördt bäcken och längre aflägsen från dess södra än från dess norra gränsberg. Prschevalskij fann emellertid sjön mycket sydligare än kartorna och de kinesiska berättelserna angåfvo, och det inre Asien fick genom hans andra resa ett helt annat utseende. Området från Korla till Altun-tag var alldeles okänt, och man hade ingen aning om att nedre Tarim rann en så lång sträcka i sydostlig riktning. Upptäckten af Altun-tag var lika viktig för kännedomen af Centralasiens fysiska geografi som för förståendet af de gamla handelsvägarnas läge och riktning. Nu blef det begripligt hvarför de forntida silkesvägarna från Kina till Västerlandet förde så nära södra Lop-nor, ehuru man här dock måste genomresa den fruktansvärda sandöknen mellan Sa-tscheo och sjön.

Sin bevisföring stöder von Richthofen dels på enkla geologiska lagar och dels på en stor karta öfver Kina och Centralasien, som år 1862 utgafs i Vu-tschang-fu. Han yttrar: »Det märkvärdigaste med Prschevalskijs Lop-nor är, att han fann en sötvattensjö där vi med nödvändighet skulle förutsätta saltvatten. Det kan betecknas som en absolut omöjlighet, att ett sjöbäcken, som under en följd af geologiska perioder oafbrutet funktionerat såsom en af en stor flod matad saltreservoir, innehåller sött vatten och tjänar fiskar till uppehållsort. Detta skulle icke ens vara tänkbart, ifall hela Tarims flodområde låge

i trakter, hvilka enligt vanliga begrepp vore fullkomligt saltfria. Men här är marken i alla de trakter, från hvilka vattnet strömmar tillsammans, så rik på salt, att söt-vattensbrunnar höra till undantagen och blott förekomma omedelbart vid foten af bergskedjorna. Tarims vatten måste emellertid innehålla en större rikedom på salter än nästan alla andra större floder i världen. Hopandet af dessa salter måste genom vattnets afdunstning i stor skala försiggå i dess sista reservoir, och fortsättandet af denna procedur sedan oändliga tidrymder skulle därstädes hafva åstadkommit ovanligt storartade aflagringar af alla slags steppsalter... kineserna betecknade sedan gamla tider Lop-nor som 'salt-sjön'... Tvärtemot alla teoretiska slutsatser och historiska underrättelser, erhålla vi nu af det första europeiska ögonvittnet, som därtill äger en sällsynt grad af iakttagelseförmåga, det fullkomligt säkra meddelandet att Tarims sista vattenbäcken är en söt-vattensjö. Det måste därför finnas särskilda omständigheter, som ligga till grund för denna skenbara motsägelse.»

Man skulle kunna antaga att under vinterns ringa afdunstning det söta vattnet lagrade sig öfver det salta; men emot detta antagande talar sjöns ringa djup. En annan förklaring är att Tarim, som ofta ändrar lopp och läge, lämnat sin forna reservoir och därpå tömt sig i den nuvarande, som då skulle vara af jämförelsevis obetydlig ålder.

»Den tredje och sannolikaste förklaringen är den, att utom de två af Prschevskij besökta vattenreservoirerna (Kara-buran och Kara-kurtschin) en tredje finnes, i hvilken en arm af Tarim utmynnar. På den kinesiska kartan finnes intet sydligt lopp af Tarim angifvet, men väl en stor sjö, som genomskäres af 41° nord. br. Den ligger

således i Tarims förlängning och kallas på kartan Lop-nor. Härför talar bland annat den omständigheten att Prschevalskij ej där fann namnet Lop-nor i bruk; däremot börde han det just vid den del af Tarim, öster om hvilken det egentliga Lop-nor bör ligga.

Ett annat viktigt argument är att Tarim vid Ugen-darjas mynning har en bredd af 300—360 fot och ett stridt lopp, men nedanför föreningspunkten af alla flodarmarna blott 180—210 fots bredd och föga hastigt lopp. Då Prschevalskij nu reste mellan dessa armar, är det möjligt att de östligaste af dessa sända en del af sitt vatten genom en kanal mot öster till den otillgängliga saltöknen och att den resande förbisett denna kanal.» Richthofen slutar sin undersökning med orden: »huru högt vi än måste uppskatta hvad Prschevalskij gjort för utforskandet af Lop-nor, kunna vi dock icke betrakta det problem, för hvars skull han underkastat sig så stora mödor, såsom fullständigt löst.»

De tre expeditioner, Carey och Dagleish, Bonvalot och prinsen af Orléans samt Pjevtsoff, hvilka efter Prschevalskij besökt Lop-nor, hafva icke vidgat kännedomen om denna egendomliga sjö, hvilket berott därpå att de alla gått samma väg som han.

Lop-nor-frågans lösning utgör alltså ännu ett önskemål för alla de forskare, hvilka intressera sig för Asiens geografi. Den resande som i en framtid kommer till Lop-nor bör icke nöja sig med att konstatera tillvaron af de af Prschevalskij funna bassängerna, utan bör utföra en planmässig och noggrann undersökning af trakten norr därom för att söka finna den sjö, i hvilken Tarim, enligt Richthofens åsikt, utan tvifvel utgjuter en del af sitt vatten

och som till yttermera visso finnes utsatt på de kinesiska kartorna, hvilka i allmänhet utmärka sig för stor noggrannhet i topografiskt afseende.

* * *

Sedan flera år har jag sysselsatt mig med studiet af Centralasiens geografi, dels hemma, dels vid Berlins universitet hos den berömde Kinaforskaren friherre von Richthofen, dels ock under de tvenne resor jag åren 1885—86 och 1890—91 företog i Persien och Centralasien, den senare efter afslutandet af Eders Majestäts beskickning till Schah Nasr-ed-Din af Persien. Under dessa resor hade jag tillfälle att vänja mig vid asiatiska vandringar, umgänget med infödingarna samt att lära ett par af de viktigaste språken. Förhoppningen att kunna göra dessa förstudier fruktbarande för vetenskapen har gjort, att jag vågat söka Eders Majestäts höga beskydd och understöd i och för utförandet af en resplan, hvilken, om allt går väl, skall lända landet till heder och bidraga till att skingra det töcken, som ännu hvilat öfver stora sträckor af Innerasien. En resa genom den världsdelen, där de ariska folkens vagga stått och från hvars dunkla inre mongolerna öfversvämmade hela främre Asien och en del af Europa och där så oändligt många geografiska frågor ännu vänta på svar, hör till de mest storslagna uppgifter, som falla inom upptäcktsgeografiens område. Den ifrågavarande planen går ut på att genomkorsa hela Asien från väster till öster, från Kaspiska hafvet till Peking och att därunder särskildt beröra de minst kända trakterna.

Den svenska expeditionen borde, om möjligt, lämna Stockholm i maj månad innevarande år. Hvad utrust-

ningen angår, göres den i Turkestan och Ladak, och från Stockholm medföras hufvudsakligen blott instrument och vapen. Åtföljd af ett biträde, som skulle ombetros med utförandet af astronomiska observationer, reser jag genom Ryssland till Baku, öfver Kaspiska hafvet till Usun-ada och vidare med järnvägen till Samarkand. Med tarantasser åka vi på för mig välkända vägar genom Turkestan öfver Taschkent, Kokan, Margelan och Osch, samt genom passet Terek-davan till Kaschgar i Ost-Turkestan, ändpunkten för min förra resa 1890—91. I Kaschgar ordna vi en provisorisk hästkaravan, som för oss öfver Jarkent och Kara-korum-passet till *Leh* i *Ladak*, där en engelsk agent och engelska köpmän äro bosatta. Resan till Kaschgar tager två månader i anspråk; därifrån till *Leh* åtgår en månad, och vi skulle alltså i lyckligaste fall i början af augusti befinna oss i *Leh*.

Det hade från början varit min afsikt att från Lop-nor-trakten öfver Kven-lun-bergen söka intränga i det nordliga Tibet. Vid ett besök i Petersburg i december sislidna år sammanträffade jag emellertid med general Pjevtsoff, som 1889—90 utförde den i det föregående omnämnda expeditionen i Ost-Turkestan. General Pjevtsoff afrådde mig från att söka realisera min plan i den form jag meddelade den för honom. Han hade en sorglig erfarenhet af de svårigheter, hvilka den resande möter i dessa trakter, och förgäfves hade han försökt att med sina hästar och kameler tränga in i landet. Lastdjuren gingo under på grund af den oländiga terrängen, det hårda klimatet, den tunna luften och den nästan fullständiga bristen på bete. General Pjevtsoff rådde mig i stället att göra *Leh* i *Ladak* till utgångspunkt för expeditionen i Tibet. Här finner man icke allenast all nödig

proviant och sådana saker, som ingå i utrustningen, t. ex. tält, sadlar, pälsar, mattor, husgerådssaker, kistor för samlingar o. s. v., utan äfven pålitliga män, som äro hemmastadda i den närbelägna delen af Tibet, samt framför allt tama jakar, som äro vana vid den tunna luften, med otrolig säkerhet taga sig fram på vägar, som synas omöjliga, och som i trakter, hvilka förefalla sterila, likväl finna mossor och lafvar, som de slicka från klipphällarna. Expeditionen skulle behöfva en karavan af femton jakar och en betäckning af sex väl beväpnade infödningar.

Enligt Pjevtsoff är hösten bästa årstiden för resor i norra Tibet. Expeditionen borde därför bryta upp från Leh i midten af augusti och tåga i ostsydostlig riktning emot sjön Tengri-nor på ungefär samma väg, som tillryggalades af punditen Nain-Singh år 1874. Någonstädes norr om Tengri-nor upplås i en obebodd trakt ett ståndläger, hvarifrån jag med en eller två följeslagare under förklädnad söker framtränga till Lassa, för att därifrån återvända till hufvudlägret vid Tengri-nor. Detta något äfventyrliga sätt att söka intränga i Tibets hufvudstad skall naturligtvis endast utföras, om förhållandena äro gynnsamma, och själfva uppnåendet af Lassa är från geografisk synpunkt utan all betydelse. Från Tengri-nor bryta vi upp genom Tibet för att öfver Kven-lun söka nå Ost-Turkestan, där staden *Tjertjen* bör blifva vårt närmaste mål och dit vi böra anlända i februari nästa år.

Efter att hafva utbytt jakarna mot kameler tåga vi mot norr genom denna fullkomligt okända del af Gobi-öknen, tills vi uppnå floden Tarims lopp. I öknen finnas inga vägar och inga brunnar, utan endast nakna flygsanddyner, men invånarna i oasen Nija vid dess södra gräns meddelade Prschevalskij, att man om vintern kunde

genomkorsa densamma med kameler, ty under denna årstid kunde man, tack vare de visserligen sällsynta snöfallen, skaffa sig vatten. Öknens utseende och flygsanddynernas rörelser skulle här blifva föremål för studier.

Vi följa sedan Tarim nedför dess vänstra strand för att undersöka om icke floden utsänder en arm i ostlig riktning för att på 41° nordl. br. bilda en sjö, belägen norr om Prschevalskijs Lop-nor. Utforskandet af Lop-nor-problemet bör vara afslutadt i juni 1894, och därmed har expeditionen utfört sina svåraste uppgifter.

Från Lop-nor styra vi kosan rakt österut och genomtåga de okända delarna af öknen Kum-tag, begifva oss sedan öfver Sa-tscheo till Ala-schan, där inskriptioner och minnesmärken från ujugurernas äldsta tider måhända finnas, vidare öfver Gula floden genom Ordos, hvarvid vi tåga norr om den stora muren, och slutligen genom de båda nordkinesiska provinserna Schan-si och Pe-tschi-li till Peking, där vi böra inträffa i november 1894.

Det är lättare att vid skrifbordet framkasta en plan af så storartade dimensioner som denna, än att i verkligheten utföra hela dess program. Planen bör därför endast betraktas såsom det önskemål, till hvars uppnående expeditionen bör sträfvä, och om också icke hela programmet kan utföras, får man dock hoppas att med uppjudande af kraft och energi komma det så nära som möjligt. Det ligger äfven i sakens natur, att man icke på förhand med säkerhet kan bestämma hvilka vägar man kommer att färdas, i synnerhet i ett så okänt land som Tibet, ty oförutsedda hinder kunna resa sig i expeditionens väg och göra det nödvändigt att i väsentlig mån ändra den på förhand uppgjorda planen.

* * *

I Peking kan expeditionen betraktas såsom avslutad. Härifrån hemsänder jag min svenske följeslagare med de gjorda samlingarna, anteckningar och öfriga resultat. Själf bör jag däremot icke försumma tillfället att, om kassan det tillåter, äfven taga kännedom om södra Mongoliet och den egentliga Gobi-öknen och hade därför tänkt taga hemvägen öfver Khami och Turfan, då jag i alla händelser är skyldig att ansvara för att mina män välbehållna återkomma till sitt land.

Den egentliga expeditionen upptager ifrån Osch i Fergana, där de ryska kommunikationslederna upphöra och karavanvägarna vidtaga, en sträcka af nära 800 svenska nymil, till Gula hafvets kust räknadt.

Kostnaderna för hela expeditionen har jag beräknat till 30,000 kronor.

De vetenskapliga arbeten, som böra utföras, kunna sammanföras under följande rubriker:

1) Utförandet af en *topografisk karta* öfver hela den tillryggalagda routen.

Så ofta som möjligt bör den geografiska längden och bredden bestämmas. De absoluta höjderna bestämmas medelst koktermometer och tre aneroidrar och inläggas på kartan.

2) *Geologiska undersökningar*, uppgåendet af profiler i samband med insamlandet af stuffer.

3) *Antropologiska undersökningar* och *mätningar* bland de folkstammar vi komma i beröring med. Fotografering af olika folktyper. Studier af de halvilda folkens religiösa föreställningar och lefnadssätt m. m. Lingvistiska studier.

4) *Arkeologiska undersökningar*. Beskrifning, mätning och afteckning af stadsruiner, graffält och dylikt.

5) *Fotografering* af landskap, geologiskt intressanta trakter m. m.

6) *Meteorologiska observationer*. Periodisk bestämning af luftens, markens och vattnets temperatur, luftfuktighet, vindriktning o. s. v.

7) *Hydrografiska undersökningar*. Sjöars djupförhållanden, floders vattenmängd och förändringar med årtiderna, strömhastighet, riktning m. m.

8) *Insamlandet af växter*, särskildt alger.

9) Förandet af en *dagbok* öfver hela resans förlopp.»

* * *

Detta var den plan, som framlämnades till och gillades af konungen.

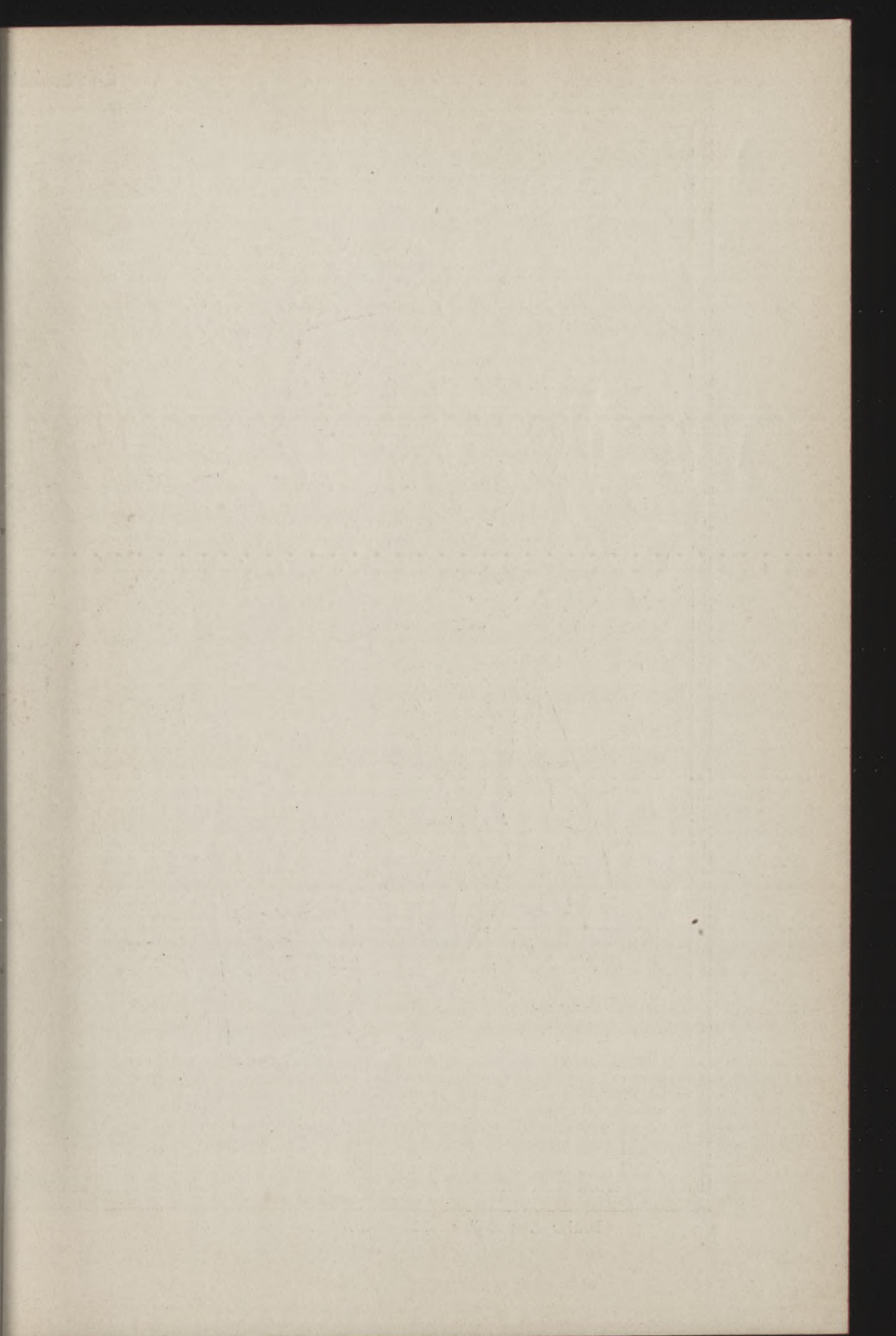
Då jag nu efter afslutadt arbete jämför den projekterade reserouten med den verkliga, finner jag visserligen, att de båda linierna i det stora hela följa hvarandra och genomkorsa Ost-Turkestan, Tibet och Mongoliet, men äfven att stora skiljaktigheter, föranledda af händelsernas gång, uppkommit. Först och främst är den tillryggalagda vägen mycket längre än den projekterade och berör trakter, dem jag förut ansåg som fullkomligt otillgängliga; vidare ändrade jag redan i begynnelsen planen därhän, att jag föredrog att resa ut från Orenburg genom kirgissteppen i stället för att taga den för mig välkända vägen från Kaspiska hafvet. *Pamir*, som ej alls ingått i programmet, blef föremål för tre långvariga exkursioner, hvarvid särskildt det östra, kinesiska Pamir undersöktes i alla riktningar. *Takla-makan*, det stora västliga bäckenet af Gobi-öknen, genomvandrades på två ställen, och jag hade glädjen att där göra viktiga arkeologiska upptäckter.

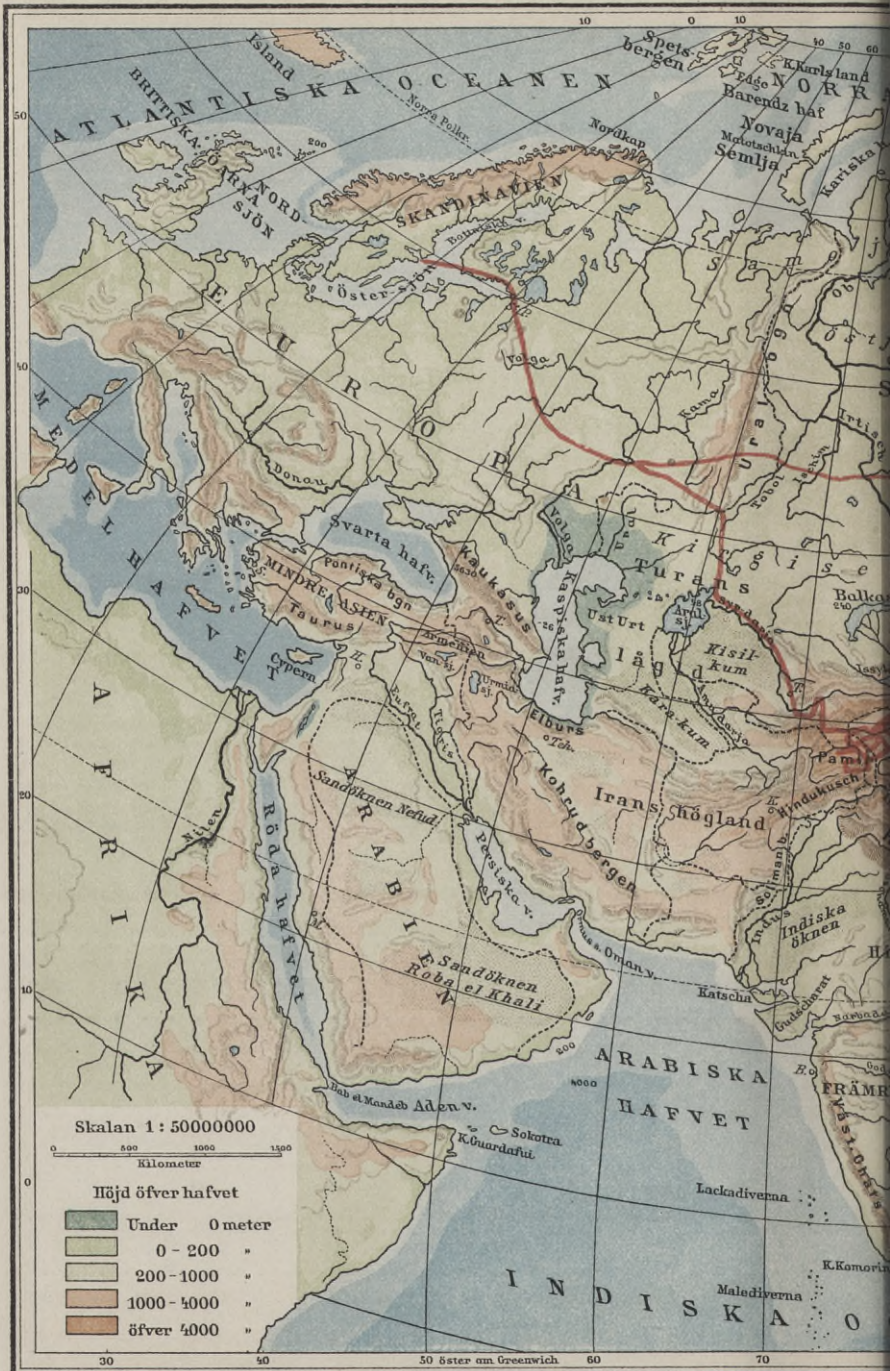
Slutligen undersöktes landet mellan Kaschgar, Ak-su och Khotan under flera utflykter.

Efter den långa exkursionen genom öknerna till Tarim och Lop-nor och tillbaka till Khotan återstod en af programmens hufvudpunkter: Tibet. Jag hade då just fått kännedom om Dutreuil de Rhins' och Littledales expeditioner i ungefär samma trakter, som jag först ämnat besöka, samt att båda förgäfvades sökt framtränga till Lassa. Jag ansåg mig därför hafva stora skäl att hellre arbeta i de delar af norra Tibet, som ännu utgjorde ett fullständigt terra incognita och där jag öfverallt — med undantag af den punkt, där jag skar Bonvalots och prinsens af Orléans route — skulle vara den förste europeen, hvarje steg en landvinning och hvarje berg, sjö eller flod en upptäckt.

Sedan denna färd under stora svårigheter lyckligt blifvit utförd, föredrog jag att, i stället för att följa den planlagda routen genom Mongoliet till Urga, slå in på en sydligare väg, nämligen genom Tsajdam, Tanguternas land, Koko-nor-området och provinsen Gan-su, där jag vid flera tillfällen icke kunde undvika att följa eller korsa andra resandes router. I Ala-schan valde jag en hittills icke befaren väg, och först i Ordos, Schan-si och Pe-tschili nådde jag trakter, som sedan långliga tider voro väl bekanta. Mellan Peking och Kjakhta reste jag genom det egentliga Mongoliet och skyndade sedan hemåt genom Sibirien.

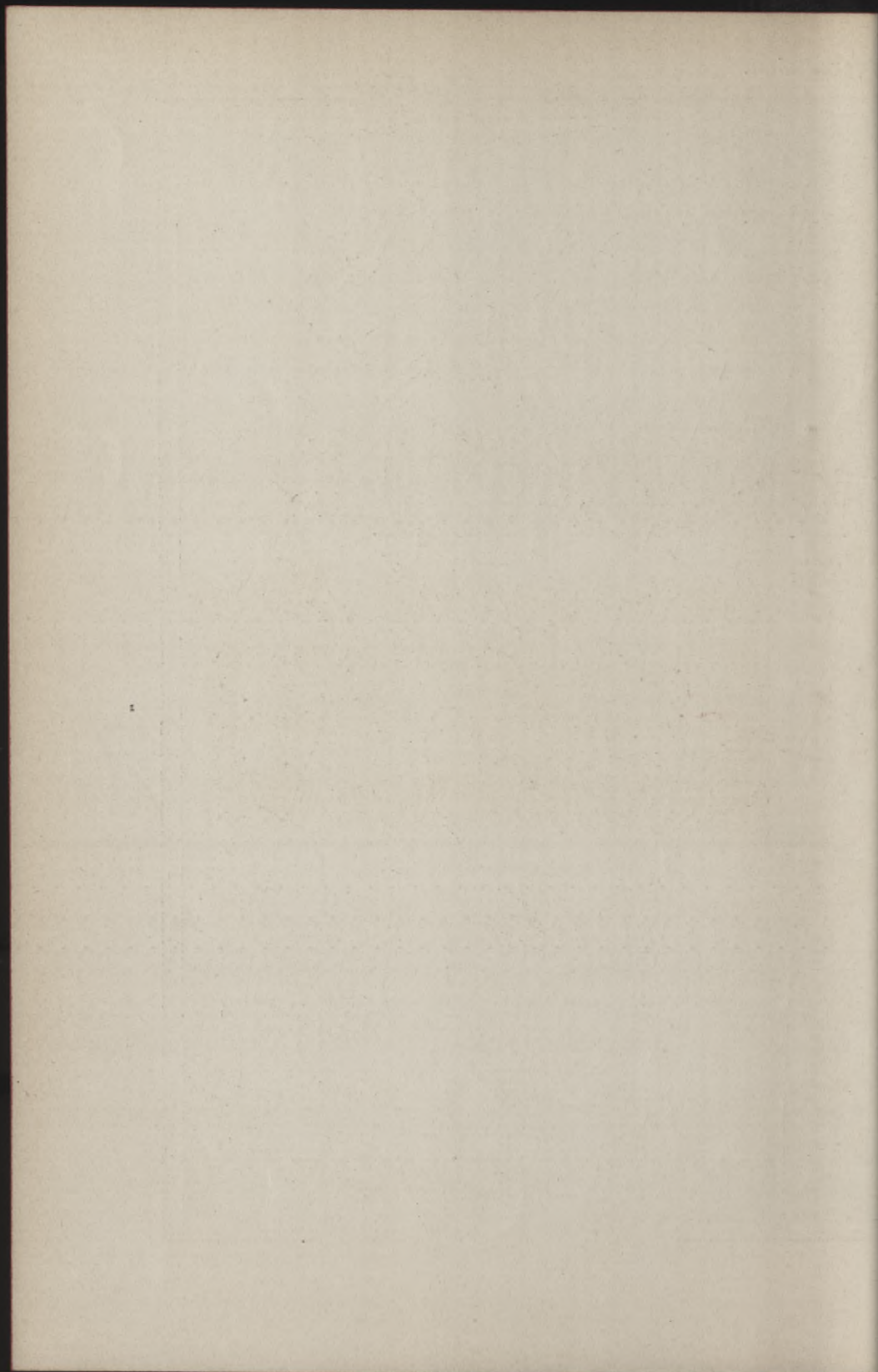
Af andra olikheter mellan projektet och verkligheten vill jag blott nämna, att jag i sista ögonblicket beslöt resa ensam, dels för att kunna lämpa mig bättre efter det kapital, som stod till mitt förfogande, dels för att icke i faror och strapatser, som jag ansåg mig själf kunna

Doktor Sven Hedins färd genom Asien.

bära, men för hvilka en kamrat kanske icke hade velat riskera sitt lif, vara fjättrad i mina rörelser.

Det är, såsom jag redan i reseplanen nämnde, naturligt, att förloppet af en färd af sådana dimensioner som denna icke annat än i stora drag kan bestämmas på förhand, och man gör klokt i att rätta sig efter omständigheterna. I stället för att, såsom jag först tänkt, göra re-

Vy från det muhammedanska Taschkent
Fotografi af förf.

san i ett sträck, fann jag sålunda lämpligt att indela den i flera stora exkursioner, en metod som möjliggjordes genom den utomordentliga gästfrihet, som visades mig af ryske generalkonsuln, statsrådet Petrovskij i Kaschgar, hvilken för de ovärderliga tjänster han offrat på mitt företag af konungen också blifvit särskildt hedrad.

Efter att på vintern och våren 1894 hafva genomkorsat Pamir, företog jag sålunda, med Kaschgar som ut-

gångspunkt, på sommaren och hösten en ny färd till östra och mellersta Pamir, på våren och sommaren 1895 en vandring genom Takla-makan-öknen och norra Ost-Turkestan, samt på sommaren och hösten samma år slutligen en tredje exkursion till östra och södra Pamir. På samma vis gjorde jag sedermera Khotan till en ny operationsbas, i det jag i början af år 1896 utgick därifrån på den långa vandringen kring Ost-Turkestan och till Lop-nor, och först då jag i slutet af juni 1896 lämnade Khotan, hade jag på allvar bränt mina skepp, afskurit hvarje möjlig förbindelse med västerlandet och uppgifvit hoppet att kunna återknyta detta band förr än i den yttersta östern — i Peking. Om sålunda också denna anordning gjorde färden både längre och långvarigare, så blefvo i gengäld resultaten så mycket rikare och efter hvarje exkursion, tack vare den ryska posten, hemsända och bärgade, och jag tror mig icke träda blygsamheten för nära, om jag säger, att jag nu med tillfredsställelse kan se tillbaka på många under denna färd gjorda geografiska upptäckter af betydelse och på problem som blifvit lösta, sedan de länge utgjort föremål för geografers meningsskifte.

Det var en lycklig tanke att, såsom jag nämmt, indela min resa i flera epoker. Efter hvarje exkursion kunde jag hvila ut efter strapatserna och samla nödvändiga krafter till nästa kampanj, jag kunde provisoriskt bearbeta de vunna resultaten och förbereda mig på de arbeten, som väntade mig under nästa utflykt, och jag bröt sålunda upp hvarje gång med nya intressen och nya synpunkter.

I den resebeskrifning, som härmed öfverlämnas åt allmänheten, har jag sökt skildra de minnen och intryck

jag gömt från mina långa och ensliga vandringar i det mörkaste Asien. Det är klart, att resultaten från en färd, som tagit $3\frac{1}{2}$ år i anspråk, äro för vidlyftiga att rymmas i en bok, och jag har trott mig handla rätt genom att skilja det vetenskapliga från det som är af mer allmänt intresse, d. v. s. en skildring af själfva resans förlopp, de länder jag genomvandrat, de folkslag, med hvilka jag kommit i beröring, och de äfventyr jag och mina män upplefvat i obebodda och okända trakter. De vetenskapliga resultaten, som kräfva längre tid för att utarbetas och som äro af ett mera speciellt intresse, skola frändelas utgifvas för sig.

Tack vare H. M. Konungens höga beskydd och stora bidrag blef det ej svårt att uppbringa den beräknade summan af 30,000 kronor. Mer än hälften tecknades af konungen, familjen Nobel och mecenater i Göteborg genom öfverintendenten Westin. Till den andra hälften lämnades frikostiga bidrag af förre statsministern, friherre Åkerhielm, grosshandlaren E. Cederlund, fru Emma Benedicks, kammarherre Treschow, byggmästaren Andersson, fru Clara Scharp, grosshandlaren J. Bäckström, herr C. von Platen, generalkonsul Davidson, stallmästaren Sager och direktör Carl Rob. Lamm. Fem af dessa hafva under tiden gått bort; till de öfriga riktar jag härmed ett varmt och ödmjukt tack.

Vid framkomsten till Peking måste jag dock upptaga ett lån på 4,000 kronor, så att kostnaderna för hela resan, inberäknadt instrument och utrustning, uppgått till 34,000 kronor.

Af öfriga bidrag antecknar jag med tacksamhet en Husqvarna dubbelbössa från disponenten W. Tamm, en exprestudsare från generalkonsul J. W. Smitt, en alumi-

nium-kraniometer från professor G. Retzius och en artificiell horisont från professorn friherre Nordenskiöld.

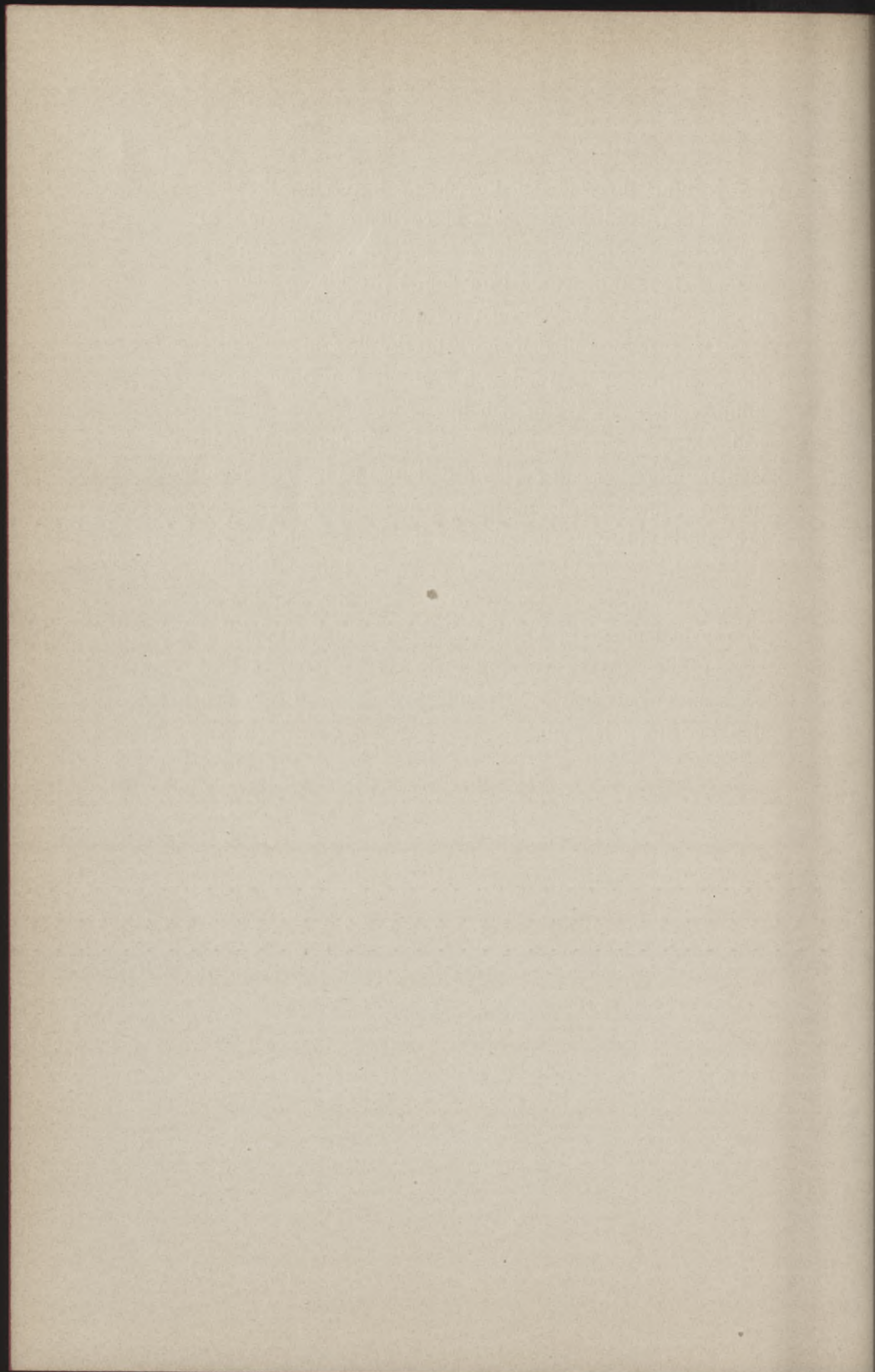
Mitt bagage från Stockholm var ej stort, ty den gröfre utrustningen skulle ju först ske på asiatisk mark. Jag hade följande instrument: en prismacirkel (Wegener) med två horisonter, två kronometrar (en Frodsham från Kongl. Vetenskapsakademien i Stockholm mot 600 kronors borgen, och en Wirén från observatoriet i Taschkent utan borgen), tre franska aneroidrar, ett stort antal termometrar och andra meteorologiska instrument från Fuess (däribland äfven insolationstermometrar, psykrometrar, källtermometrar, maximum- och minimum-termometrar, en hypsometer med tre termometrar); vidare ett topografiskt mätbräde med stativ och diopter, samt kompasser och bergskompasser, allt från Berg i Stockholm; en Watsons camera och en Eastmans kodak med fullständig utrustning af plåtar, films, kemikalier och andra tillbehör, allt från Sven Scholander; vidare två vanliga ur, en fältkikare och en mindre aluminiumkikare; omkring 40 par glasögon och snöglasögon; slutligen geologiska hammare, metriska måttband, färglåda, ritmaterialier, skizz- och anteckningsböcker i mängd m. m.

Arsenalen utgjordes under hela färden af de två nämnda bössorna samt en svensk officersrevolver, ett ryskt Berdangevär och ett halft dussin revolverar (Smith och Vesson), jämte två kistor ammunition.

Biblioteket inskränktes naturligtvis så mycket som möjligt och bestod blott af några viktiga vetenskapliga uppslagsböcker och Bibeln. Däremot medtogs en mycket fullständig samling af de senaste årtiondenas marschrouten i det inre Asien äfvensom ryska och engelska öfversiktskartor öfver Pamir, Gobi och Tibet.

Sålunda utrustad och försedd med ett kinesiskt pass, hvars anskaffande med vanlig beredvillighet ombesörjts af envoyén Reuterskiöld, lämnade jag på natten den 16 oktober 1893 mitt gamla kära hem i Stockholm och fördes af »von Döbelns» skruf österut mot okända öden.

Det var en kall och mörk höstkväll, som jag aldrig glömmet, och tunga regnmoln sväfvade bort öfver Stockholms stad, hvars lyktor och ljus snart försvunno ur synhåll. Mer än tusen och en natt af ensamhet och längtan lågo framför mig, allt det jag hade kärast på jorden bakom mig, och dock var denna första natt den bittraste af alla, och aldrig plågades jag mer af hemlängtan än just då. De känslor, en sådan slitning medför, kan endast den fatta, som med ovisshetens töcken framför sig för en längre tid lämnat sitt fosterland. Men å andra sidan låg hela världen öppen för mig, och jag hade fast beslutit göra allt hvad som stod i min makt för att lösa den uppgift jag förelagt mig.

I.

Två tusen kilometer i tarantass.

En oafbruten järnvägsresa om 2,116 verst, det afstånd som skiljer Orenburg från S:t Petersburg, är icke odeladt angenäm, allra minst under en årstid, då regn, snöslask och blåst förtaga den resande lusten att begagna uppehållen vid stationerna till promenader på perrongen, och eldningsapparater som osa eller framkalla odräglig hetta icke alltid göra vistelsen i kupeerna behaglig. De fyra runda dygn, som åtgå för att på denna led genomkorsa europeiska Ryssland, äro dock hvarken långa eller tröttande. Bortom Moskva kan man alltid vara säker om godt utrymme, man ordnar sitt hörn i kupén så bekvämt som möjligt och låter blicken sväfva bort öfver Rysslands ändlösa stepper och fält. Man röker sin pipa i allsköns ro, får här och hvar ett glas varmt te, följer med på kartan och ser hur det ena guvernementet försvinner efter det andra, och fördrifver för öfrigt tiden med samspråk. I tsarens rike tycker man det vara den naturligaste sak i världen att tilltala sina medpassagerare, och har man ingen annan anledning att börja en konversation, kan man ju alltid fråga sina grannar hvart de begifva sig. Mina medpassagerare skulle i de flesta fall till städer i grannskapet: Rjäsan, Pensa, Samara eller någon annan, och då de

frågade mig hvart jag ämnade mig och fingo till svar: »till Peking», blefvo de icke litet förvånade och hade ofta nog icke fullt klart för sig hvar denna stad reste sina murar.

Gränslösa stepper, åkerfält, skäggiga bönder med pälsmössa och långrock, hvita kyrkor med gröna, lökformiga kupoler och omgifna af landtliga hus, väderkvarnar, som åtminstone icke nu behöfde klaga öfver vindstilla, se där hvad man hufvudsakligen iakttagert från kupéfönstret. Timme efter timme, dag efter dag upp-rullas samma tafloer för våra ögon, och blott i östra Tambov för oss anghästen genom en skogstrakt, där endast en och annan fura reser sin krona öfver den i allmänhet låga skogen.

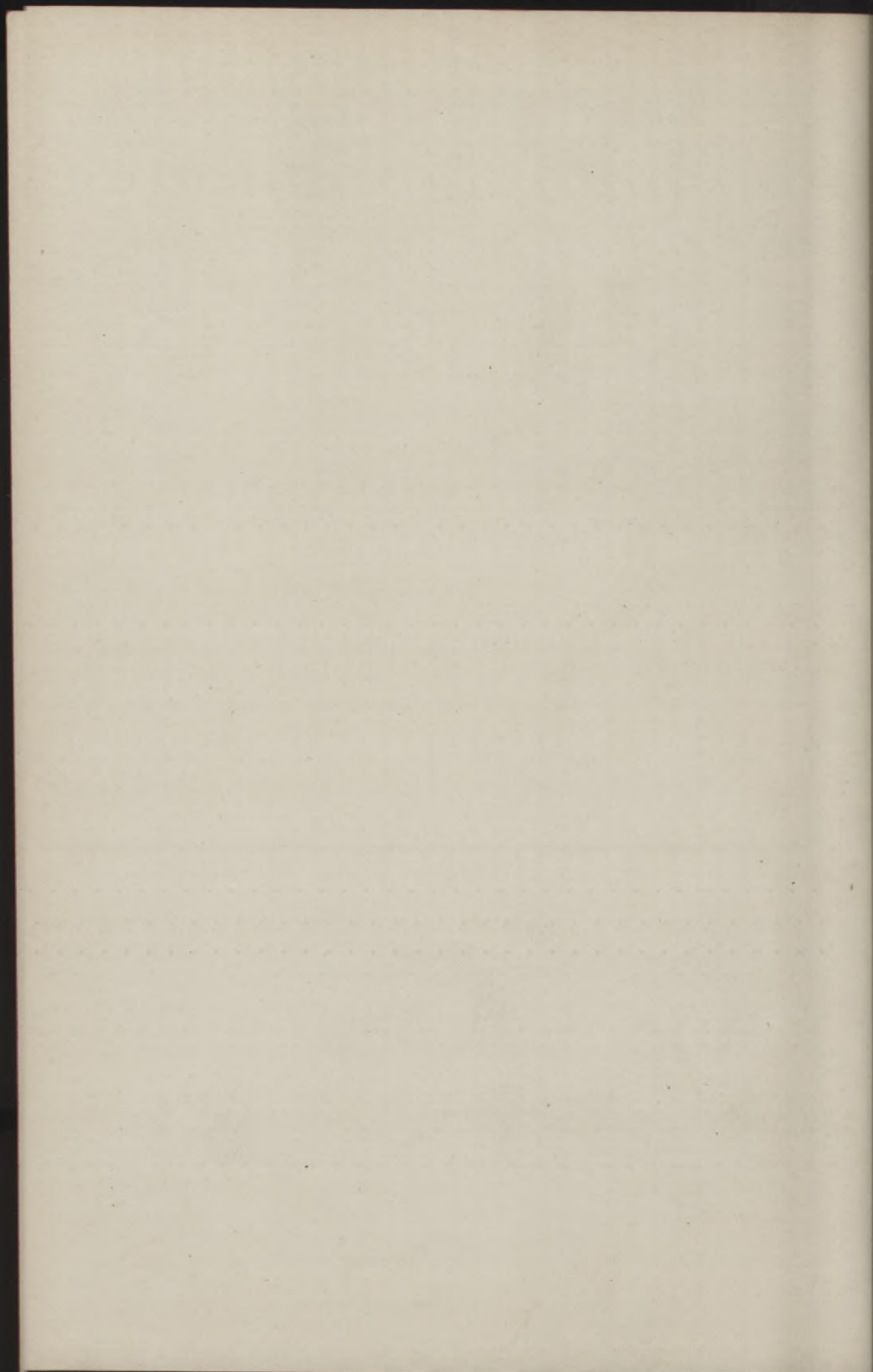
Så ilar man mot öster genom guvernementen Rjäsan, Tambov, Pensa, Saratov och Simbirsk, tills man slutligen vid Sysran framkommer till Europas största flod, som öfverfares på en af världens längsta broar, 1,484 meter lång. Volga liknar här snarare en betydlig sjö än en flod, dess andra strand försvinner i töcken och dimmor, dess brungrå, grumliga vattenmassor vältra sig mycket långsamt fram under järnbrons mäktiga spann, men floden är lika liflös som den trakt den genomflyter; endast ett par roddbåtar och en förtöjd hjulångare syntes till.

Och så föras vi åter in i den ensliga steppen. På gränsen mellan Samara och Orenburg få vi känning af Urals sydvästliga förgreningar, terrängen blir här mer kuperad, och ofta slingrar sig järnvägen i kurvor fram mellan kullarna. Utmed stora sträckor af linien äro plank uppställda, som vid en mera framskriden årstid skydda banan mot snöstormar. Ju längre man kommer mot öster, dess ödsligare blir landskapet; blott vid stationerna

Min tarantass förspänd med tre kameler.

Fotograf af förf.

ser man människor, på steppen någon gång hjordar af hornboskap, får och getter; himlen är grå och mulen, och marken har en gulaktig färgton af vissnadt gräs. Sådan är den trakt, där Europa har sitt rotfäste vid Asiens fastland.

Pätjorkan (femspannet) spännes för tarantassen.

Fotografi af förf.

Efter dessa fyra dagar kom jag, behörigen uppskakad och mörbultad, fram till guvernementsresidenset *Orenburg*, beläget helt nära den punkt, där Sakmar utmynnar i Uralfloden. Staden är föga intressant. Dess ganska nätta kyrkor, af hvilka den ännu ej fullbordade Kasanskij Sobor är störst, resa sig bland låga stenhus, belägna vid breda gator utan stenläggning och på hvilka man är nära att drunkna i dy. I stadens utkanter kan man dock njuta af rent asiatiska bilder, ty där hafva tatarerna och

kirgiserna sina marknadsplatser under bar himmel eller i låga träskjul. På ett ställe säljas alla slags kärror och vagnar, telegor och tarantasser, hvilka till största delen forslats hit från Ufa, på ett annat hö, i väldiga vålmar uppstapladt på skrindor, förspända med baktrienska kameler, på ett tredje hästar, hornboskap, får, höns, gäss, kalkoner och andra lefvande varelser. Af Orenburgs 56,000 invånare äro omkring 8,000 musulmaner, de flesta tatarer, de öfriga baschkirer och kirgiser. Tatarernas förnämsta »mestjid» (moské) är synnerligen vacker och uppförd på en rik köpmans bekostnad. Bland muhammedanerna märkes äfven ett antal köpmän från Khiva och Bukhara, som sälja bomull från Centralasien.

Orenburg förfogar under krigstid öfver 18 kosackregementen, i fredstid öfver 6, hvart och ett om cirka tusen man. De tura om att tjänstgöra, så att blott 6 af de 18 under fredstid äro i tjänst under tre år; under tiden få de 12 öfriga sköta den jord, som lämnas dem af kronan i utbyte mot den tjänst de göra. Till sin utstyrsel erhålla de för öfrigt blott ett gevär, men måste själfva bestå sig hästar och uniformer. De nu tjänstgörande 6 regementena äro förlagda till Taschkent, Novij Margelan, Petro-Alexandrovsk, Kieff, Varsjav och Khar-kov. De orenburgska kosackerna utgöra alltid en betydande styrka och öfverträffas i antal blott af de donska och kubanska. De uralska kosackerna hade vid tiden för mitt besök blott tre regementen ute: ett i Samarkand och två vid österrikiska gränsen. De äro förmögna, ty åt dem är öfverlåten uteslutande rätt till fisket på nedre Uralfloden, och ofvanför sin hufvudort, Uralsk, ha de uppfört afstängningar för att hindra stören att gå upp till Orenburg. Kosackernas höfding bär titeln ataman.

De orenburgska kosackernas ataman var general Jerschoff, guvernör öfver Orenburg.

Om jag slutligen tillägger, att Orenburg är beläget vid Asiens tröskel i den yttersta östern af det stora europeiska Ryssland, att det äger kaserner, sjukhus, fattighus, skolor och hotell, af hvilka det bästa bär det betecknande namnet »Europa», att det har en teater, där Turgenieff och Ibsen som bäst uppfördes, att det är säte för guvernör och vice guvernör samt att den militära guvernören öfver Turgaj-provinsen, (mellan Uralfloden och Aralsjön) äfven residerar här, så tror jag mig hafva omnämnt det viktigaste som är att säga om denna stad. Klimatet är fullständigt kontinentalt; om sommaren råder en tryckande, torr och kvaf hetta, och luften är då uppfylld af damm och stoft. Om vintrarna sjunker temperaturen ofta under -40° , en köld som dock är mindre kännbar, då luften vanligen är stilla. Snöstormar inträffa dock tid efter annan och hopa oerhörda drifvor på gatorna, så djupa att man ofta under en hel dag får hålla sig inomhus, då snön icke synnerligen hastigt bortföres; men sedan är slädföret briljant, de präktiga svarta hästarna spränga muntert fram genom gatorna, och släden glider lätt som en fjäder vid bjällrors klang öfver snön. Under vår och höst är klimatet mycket variabelt och nederbörden förvandlar gatorna till verkliga träsk.

Afståndet mellan S:t Petersburg och Orenburg uppgår, som sagdt, till 225 svenska mil, mellan Orenburg och Taschkent till 208 mil (1,956 verst), och jag skulle alltså nu åka i vagn nästan lika långt som på järnväg i fyra dygn — två tusen kilometer i tarantass, i november månad, på stenhårda, uppblötta eller snöhöljda vägar, genom stepp- och ökentrakter! Jag skyggade något för

denna körtur, som är lika lång som fågelvägen från Nordkap öfver Stockholm och Malmö till Rügen, som vägen från Stockholm till Rom, från Berlin till Alger eller från Jerusalem till Khartum. Men jag hade ju redan lärt känna järnvägen till Samarkand och ville därför begagna tillfället att äfven få se den gränslösa kirgissteppen och den kirgisiska Kara-kum-öknen (»Svarta sanden») för att kunna jämföra den med dess turkmeniska namne.

Man kan, om man så vill, åka med postverkets vagnar, men man får då byta åkdon vid hvarje station, och som dessa äro 96 till antalet, kan man föreställa sig det besvär och den tidspillan som förorsakas vid ompackningen. Man köper därför helst vid resans början sin egen tarantass, ordnar i den en gång för alla sitt bagage, belägger botten med hö, filter och mattor, gör den så bekväm och mjuk som möjligt medels kuddar och pälsar — ty tarantassen saknar fjädrar och säten — och har sedan blott att byta om hästar vid stationerna.

Före afresan måste man förse sig med en del nödvändiga artiklar, framför allt proviant, ty på stationerna finner man i de allra flesta fall intet ätbart; blott en samovar måste för 15 kopek ställas till den resandes förfogande, om han så önskar, och någon gång kan man få köpa en bit svart bröd. Vidare måste man vara försedd med tåg, segelgarn, spikar, muttrar och så vidare för att kunna reparera oundvikliga skador å ekipaget, samt med vagnsmörja, ty vid hvar tredje station måste hjulaxlarna smörjas för att ej gå varmt. Vid afresan från Orenburg lämnar man med ett ord all civilisation bakom sig, fördjupar sig sedan i allt ödsligare trakter och är helt och hållet öfverlämnad åt sig själf.

De första 28 milen föra oss, ännu på europeisk jord,

genom guvernementet Orenburg, de följande 50 genom Turgajprovinsen och de öfriga genom provinsen Sirdarja utmed Aralsjön och Jaxartes. Vägen leder genom sex små städer, nämligen Orsk, Irgis, Kasalinsk, Perovsk, Turkestan och Tjimkent, samt många byar, men vanligen ligga de små vitmenade stationshusen med sin fyrkantiga gård för hästar och vagnar midt i vildmarken och hafva på sin höjd en kirgisisk vinteraul till sin närmaste granne. I hjärtat af steppen äro somliga stationer mer än enkla, i det att »stationshuset» utgöres af ett kirgisiskt jurt, omgifvet med en häck af vass och ris. Men äfven dessa jurt äro, liksom rummen i stationshusen, prydda med kejsarens porträtt, försedda med lädersoffor, stolar och bord. I ett hörn hänger en välsignande ikon med sitt rökelsekar, och på ett bord ligger ett »testamente» till de resandes uppbyggelse. På alla stationerna mellan Orenburg och Orsk funnos biblar, skänkta af den store Prschevaskij.

Stationsföreståndaren (staresta eller starschina, äfven titulerad piser eller skrifvare), är alltid ryss och tillbringar här, omgifven af en fruktansvärd enformighet, sitt lif i sällskap med sin familj. Den enda omväxling, som afbryter det eviga enahanda, är när posten åker in på gården eller en resande kommer rullande med sin tarantass. Men denna beröring med den yttre världen är mycket flyktig, den resande längtar bort från den ensliga gården, kommenderar fram nya hästar, dricker, medan de förspännas, ett glas te och kör sedan med susande fart vidare.

Starestan får 150 till 280 rubel i lön om året och utdelar sina befallningar åt fyra jämschtschikar eller körsvenner, nästan alltid tatarer eller kirgiser, hvilkas lott är än mindre afundsvärd, då de i alla väder och vid alla tider måste vara beredda att sitta upp på kuskbocken och

länka sin trojka samma väg som de tusentals gånger färdats fram och åter i regn och mörker, i solbadd och blåst, i köld och snöyra. Sofva få de när de bäst komma åt; man förlåter dem därför gärna, om de, följande den resandes exempel, någon gång taga en lur under färden. Hvarje jämschtschik har 60 till 65 rubel i lön om året, jämte ett och ett halft pud bröd och ett halft får i månaden. Provianten och allt det material, som kan behöfvas på stationerna, tillföras dem af en särskild man, som tid efter annan för detta ändamål färdas utmed hela postlinien.

Hela postvägen mellan Orenburg och Taschkent är privat egendom. På stationerna mellan Orenburg och Orsk betalas ingen »gosudarstvennij sbor» eller afgift till kronan, ty här är hvarje stationsföreståndare ägare af hästar och vagnar; men från Tokan till Terekli, en sträcka som äges af den orenburgske köpmannen Mjakinoff, måste man för hvarje station och häst betala 10 kopek gosudarstvennij sbor. I Tokan erlägges för Mjakinoffs räkning hela beloppet för färden till Terekli. Från denna ort till Taschkent är köpmannen Ivanoff i sistnämnda stad ägare af postvägen, underhåller värdar och jämschtschikar, hästar och åkdon och uppbär i gengäld betalningen, som för hela sträckan erlägges vid endera af ändstationerna.

Öfverallt talade man om »den gamla goda tiden», då denna väg var den enda som förde till ryska Turkestan, då resande i mängd färdades fram och åter och då hvarje station förfogade öfver 9 eller 10 trojkor (27 å 30 hästar). Skobelevs fälttåg mot turkmenerna och Annenkoffs järnväg till Samarkand införde en ny tingens ordning. Den stora posten till Taschkent och de många resandena valde hellre denna snabbare, billigare och bekvämare väg, och

den gamla postvägen genom kirgissteppen råkade i förfall. Resande höra där nu till sällsyntheterna, städerna hafva förlorat i betydighet och välmåga, den lifliga handelsförbindelsen mellan Turkestan och Ryssland har aftynat, karavanerna, som förde ull och bomull till Orenburg, hafva i hög grad minskats i antal, och endast lokalposten i förening med politiska och strategiska intressen göra att denna väg icke helt och hållet kan slopas.

Under de dagar jag uppehöll mig i Orenburg ställde viceguvernören, general Lomatjevskij, en gammal hederlig tjinovnik, Solovjoff, som i 45 år tjänat där i staden, till mitt förfogande, och med hans hjälp lyckades jag få hela den nödvändiga utrustningen både solid och billig. Sålunda köpte vi en alldeles ny tarantass, stor och stark och med tjocka järnringar kring hjulen, för 75 rubel. Då jag sedermera sålde den i Margelan, var den ännu värd 50 rubel. Med lätthet rymde den mig och mitt bagage (omkring 300 kg.) och skulle nu i 19 dygn utan afbrott blifva min bostad.

Den 14 november rasade vinterns första buran (snöstorm) i Orenburg, och termometern visade -6° C. vid middagstiden. Som allt var i ordning, ville jag dock icke längre uppskjuta afresan, koffertar och ammunitionskistor insyddes i bastmattor och fastsurrades med starka rep bakpå tarantassen och framför kuskbocken, under det att kappsäckar, som ofta behöfde öppnas, fotografiapparater och proviantlådan jämte mattor, kuddar och pälsar stufvades i det inre, hjulaxlarna smordes grundligt och den första trojkan spändes för. Först i skymningen var allt klart, och hälsad till afsked af den älskvärde general Lomatjevskij och alla hotellets invånare, afreste jag. Den tunga vagnen rullade ut genom gårdsporten, och bjällerklngen gaf ett

muntert eko i Orenburgs gator. Då det blef mörkt, voro vi redan ute i öde trakter; stormen tjöt och pep kring suffletten och dref täta moln af fin snö emot oss. Småningom lade sig dock vinden, och stjärnorna belyste det tunna snötäcke, som öfverallt betäckte marken.

Tarantassen färdig till uppbrott.

Fotografi af förf.

I *Neschinka* upphann jag af posten, som två gånger i veckan går till Taschkent; då den blott medför lokalpost, nöjer den sig med två trojkor, men hade dock ett bagage af 52 pud. Den första postiljonen reser blott till Orsk, hvarifrån en annan man för posten till Irgis, så en tredje till Kasalinsk, en fjärde till Perovsk, en femte till Turkestan och den siste till Taschkent. Vi gjorde nu upp resällskap till Orsk, och tre ståtliga trojkor körde alltså inom en stund ut från stationshuset. Vägen till Kamenaja

Osernaja var backig och svår, men terrängen blef sedan jämnare, snötäcket aftog, och marken var ofta bar.

På vägen till *Gerial* mötte vi de första vägfarande; det var en karavan om ett hundratal kameler, som sågo pittoreska ut i det ödsliga landskapet. De leddes af kirgisier

Kirgisisk kamelryttare på steppen.
Fotografi af förf.

och förde bomullsbalar från Orsk till Orenburg. Här sprang axeln på den ena posttelegan, som därför blef efter. Äfven mitt bagage hade genom gnidning och skakning lossnat och måste surras om. Himlen är mulen, det blåser, men snöar ej ($-2,5^0$). Uralfloden synes icke ännu, men på små träbroar fara vi öfver flera af dess tillflöden. I trakten ligga några små stanitsor med orenburgsk kosackgarnison.

I *Krasnogornaja*, dit vi anlände i dagbräckningen,

stannade vi och åto frukost. Postiljonen, en gammal, storräxt och skäggig ryss, beklagade sig öfver att det var fastedag, och som förtärandet af allt kött, utom fisk, då är förbjudet, blef han angenämt öfverraskad när jag bjöd honom en låda konserverad stör, som han gjorde slut på med otrolig hastighet, allt under det han på tre kvart drack elfva glas te. Han berättade att han i tjugu års tid trettiofem gånger om året gjort resan fram och åter mellan Orenburg och Orsk, — det gör inalles en sträcka som med tusen mil öfverstiger afståndet mellan jorden och månen.

I *Verschne Osernaja*, en stor by med kyrka i midten och vackert belägen vid en ravin, utbjudas af kvinnor virkade schalar af getull, som påminna om kaschmirschalarna och kunna dragas genom en ring.

Idel stepp! I fjärran synas berg; vägen för utmed den frusna och snöbetäckta Uralfloden; här och hvar synas kirgisiska jurt, men landskapet är ödsligt, afstånden mellan stationerna långa, och tid efter annan slumrar man in, då den eviga skakningen mot den hårda frusna marken och den monotona bjällerklängen utöfva ett söfvande inflytande.

Vid *Podgornaja* blir terrängen kuperad, och följande skjutshåll för oss upp i de Guberlinska bergen, där jag måste åka efter tjetvörka (fyrspann) backe upp och backe ned; två gånger körde vi öfver den ganska breda floden Guberla. Mellan dessa båda stationer hände det en rysk officer, att hans ekipage stälpte och körsvennen slog ihjäl sig; man har sedan låtit uppföra bröstvärn vid de farligare ställena.

Under de sista stationerna mötte vi oändliga boskapsdrifter, mest oxar, som föras till Orenburg och därifrån

allt längre inåt landet. Efter två dygns resa nådde vi äntligen *Orsk*, som med sina 20,000 invånare är beläget vid Urals vänstra och Ors högra strand; det ligger alltså på asiatisk grund, och för att komma dit åker man på en smal träbro öfver den ståtliga Ural. Husen äro uppförda omkring en isolerad och dominerande kulle, på hvars krön en klockstapel, som ljudeligen angifver dagens timmar, reser sig och där en nattvakt har ögonen på staden för att i händelse af eldsvåda klämta i klockorna. Utsikten är ofantligt vidsträckt, låga berg synas i närheten; blott i sydost, där vägen löper till Taschkent, är landet slätt.

Mellan floden Ural och kullen utbreder sig den del af *Orsk*, där kyrkan, alla inrättningar och skolor, post, telegraf och basarer äro belägna, och här hafva köpmännen och de burgna sina hus. Söder om kullen bo de fattiga, bönder, tatarer och kirgiser.

Man hade ämnat uppföra stadens hufvudkyrka på kullens topp — grunden är delvis lagd — men medlen tröto, och arbetet afstannade. Den kyrkan skulle ha varit synlig på många mils afstånd inåt Europa och Asien.

På vårarna stiger Ural oerhördt och öfversvämmar ibland delar af *Orsk*. Floden vidgar sig till väldiga sjöar på låglandet, och stadsborna bruka då från sin kulle med förvåning betrakta den till ett haf förvandlade steppen. Då isgången börjar om våren, sönderbrytes och förstöres den enkla pålbron hvilken därför årligen måste byggas om. Under tiden föres posten på prämar öfver floden.

Mellan Uralflo den, Kaspiska hafvet, Aralsjön, *Sirdarja* och *Irtysch* utbreder den väldiga kirgissteppen sin jämna yta. Glest befolkad af kirgisiska nomader, utgör denna stepp också hemvist endast för ett fåtal djur- och

växtarter. Vargar, räfvar, antiloper, harar m. m. ströfva omkring i de ändlösa ödemarkerna, och taggiga steppväxter strida mot en oblid natur. Där marken är fuktig frodas kamisch eller vass i ogenomträngliga snår, och äfven i de torraste sandöknar växer saxaolen (*Anabasis ammodendron*) i tofviga buskar, som icke sällan uppnå ett par meters höjd. Dess benhårda rötter, som äro ofantligt långa, utgöra kirgisernas förnämsta bränsle och insamlas därför på hösten till vinterbehof. Vid hvarje aul kan man också vara säker om att finna hela pyramider af dylika rötter, och icke sällan möter män hela karavaner lastade därmed.

Steppen genomkorsas här och hvar af vattendrag, som vid denna årstid vanligen äro uttorkade; de utmynna i små saltsjöar, vid hvilkas stränder oräkneliga flyttfåglar rasta om våren och hösten. Vid bäckarna uppslå kirgiserna sina auler, bestående af svarta filtält, »uj» eller »yj» och skjul af kamisch. Deras vinterläger utgöras dessutom vanligen af kyffen, uppförda af lera eller jord. Om somrarna tåga de norr ut med sina stora boskapsjordar för att undgå den tryckande hettan och finna betesmarker, som icke förbrännas af solen. Många af dem äga 3,000 får och 500 hästar och anses då mycket rika. Om vintern råder i norra Turgaj en bitande köld, under januari och februari rasa ideligen buraner; kirgiserna uppsöka då sina gamla vinterläger och skydda fåren i fällor och inhägnader af vass. Klimatet är med ett ord typiskt kontinentalt.

Kirgiserna äro ett halfvildt, men duktigt, friskt och godmodigt folk. De älska att kalla sig kajsak, »tapper och stridbar man», äro nöjda med sitt ensliga lif på steppen, tillbedja friheten, tåla ingen öfverhet och förakta dem som bo i städerna eller lefva af åkerbruk. I kampen för

tillvaron hafva de en hård strid att utkämpa; hjordarna utgöra deras förnämsta existensvillkor och förse dem med näring och kläder, den fattiga vegetationen och själfva jorden lämna material till deras boningar, och saxaolplantans länge glödande rötter värna dem mot vinterkölden. Deras språk är icke synnerligen rikt, och då de samtala, ser man dem också ofta underhjälpa förståndet medels lifliga gester.

De älska med hänförelse den öde stepp, där deras förfäder lefvat sitt fria lif, de finna den skön och omväxlande, och dock söker främlingen här förgäfves ett föremål, vid hvilket han kan hvila sina blickar. Det är sant att steppen på samma sätt som hafvet är storartad och imponerande, men den är ytterst enformig och melankolisk. Jag åkte dag ut och dag in med svindlande fart, men landskapet förblef alltid detsamma, alltid var tarantassen medelpunkten i en stor jordskifva, hvars horisont tycktes oupphinnelig, och där borta i fjärran tyckte man sig skönja jordens klotform.

Blott om våren kan äfven främlingen njuta af ett besök i dessa trakter; den behagligaste blomsterdoft fyller då luften, växterna utveckla sig med otrolig energi för att draga så stor nytta som möjligt af den korta tid, som beskäres dem att lefva, innan en glödande sommarsol åter förtorkar och förbränner allt.

Redan på grund af den natur som omgifver dem skulle man vänta, att kirgisernas lokal- och synsinne vore utbildade till stor skärpa och finhet. Detta är också fallet. Där marken under flera dagsresor förefaller främlingen jämn som ett golf och där ej ett spår af väg finnes, hittar kirgisen äfven om natten med häpnadsväckande säkerhet. Det är icke himlakropparna som tjäna honom

till vägledning — han känner igen hvarje planta, hvarje sten, lägger märke till ställen, där tufvorna växa glesare eller tätare än vanligt, och uppfattar ojämnheter i terrängen, som europeen icke kan iakttaga utan instrument. Han ser hvad färg en häst har, som rides vid horisontens bryn, långt innan främlingen med bästa vilja i världen kan upptäcka den, och kan säga huruvida en vagn, som äfven i en god teaterkikare ser ut som en prick, aflägsnar eller närmar sig. Jag hade ofta anledning att häpna öfver kirgisernas skarpa syn och säkra lokalsinne.

Sedan i Orsk resegodset ännu en gång blifvit grundligt omstufvadt och ekipaget smordt, kröp jag åter in i mitt rullande hus, jämschtschiken hvisslade gällt, trojkan sprängde med vindens hastighet mot söder, och — farväl, Europa! Vid den första stationen, *Tokan*, erlägger man en gång för alla hela afgiften för de 484 versten till Dschulus med 44 rubel; man behöfver sedan blott framvisa ett kvitto; mellan Orenburg och Orsk (265 verst, 34 rubel) betalar man för hvarje station särskildt.

Från Orsk leder postvägen utmed floden Ors högra strand öfver omärkligt kuperad mark ända till stationen *Buguti-saj*, i hvars närhet en kirgisisk vinterby är belägen. Invånarna bo i jurt och låga kojor uppförda af lera. I skjul af halm och vass hafva de sina stall, och här förvaras äfven en del husgerådssaker. Kamelerna gå och beta på steppen. Kirgiserna voro icke synnerligen belåtna med mitt besök, ty jag medförde mina båda fotografiapparater, och de frågade oupphörligt, om den större af dem var en bössa, och kunde på inga villkor förmås att gruppera sig framför den; blott med den mindre, en kodak, lyckades jag föreviga några af dem.

Efter en lång rast lämnade vi nu Ors dal. Den ku-

perade terrängen var åter här och hvar snöbetäckt. Månen kastade ett silfverhvitt sken öfver den ensliga steppen; inga människor, inga vinterläger syntes till, allt var tyst, och stillheten stördes blott af bjällerklngen, körsvennens rop och snöns knastrande under tarantassens hjul.

Stationshusen äro alla hvarandra lika som bär: envånings trähus, vanligen rödmålade, med en trappa midt på fasaden ledande till hufvudingången. På hvar sin sida om denna står en lyktstolpe och en påle med en lapp, som angifver afstånden till de båda grannstationerna. Från förstugan kommer man till höger in i »pisers» rum, till vänster in till de resandes sal, som är möblerad med två soffor, två bord, en spegel, åtskilliga stolar och en stor ugn, som ständigt eldas med torra steppväxter. Sådana ligga vid sidan af väldiga höstackar uppstaplade ett stycke från huset. På den stora fyrkantiga bakgården stå åtskilliga åkdon och slädar, och här finnas stall och rum för jämschtschikarna.

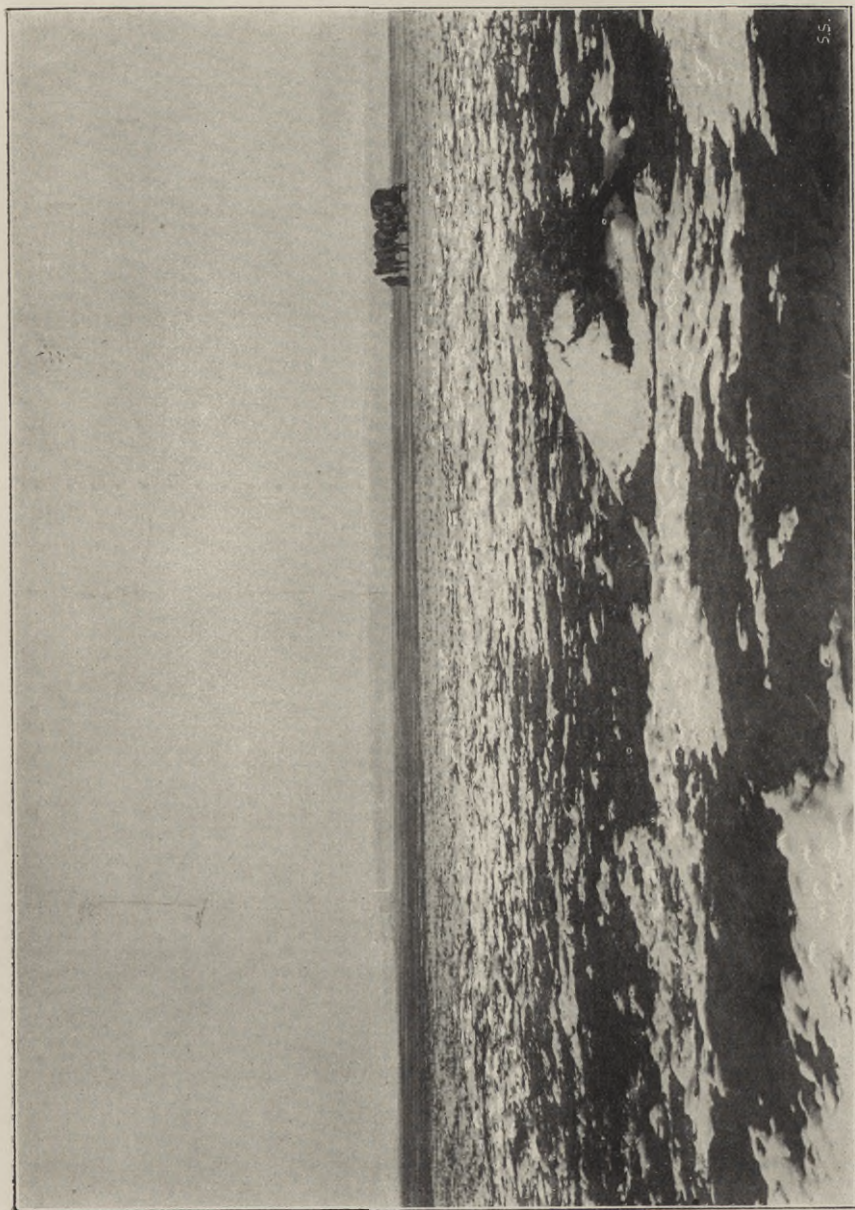
Å stationen *Tamdij* hvilade jag några timmar under natten och kunde följande morgon å *Tamdijbäckens* is iakttaga spåren efter en skara vargar, som varit nog djärfva att från själfva gården borttaga tre af starestans gäss. Termometern visade — 15,5^o, och det tunna snötäcket knastrade under hjulen, då vi i den tidiga morgontimmen körde vidare. Hvarje steppens strå var beklädt med gnistrande rimfrost, och det kändes bitande kallt.

II.

Kirgissteppen. Sir-darja.

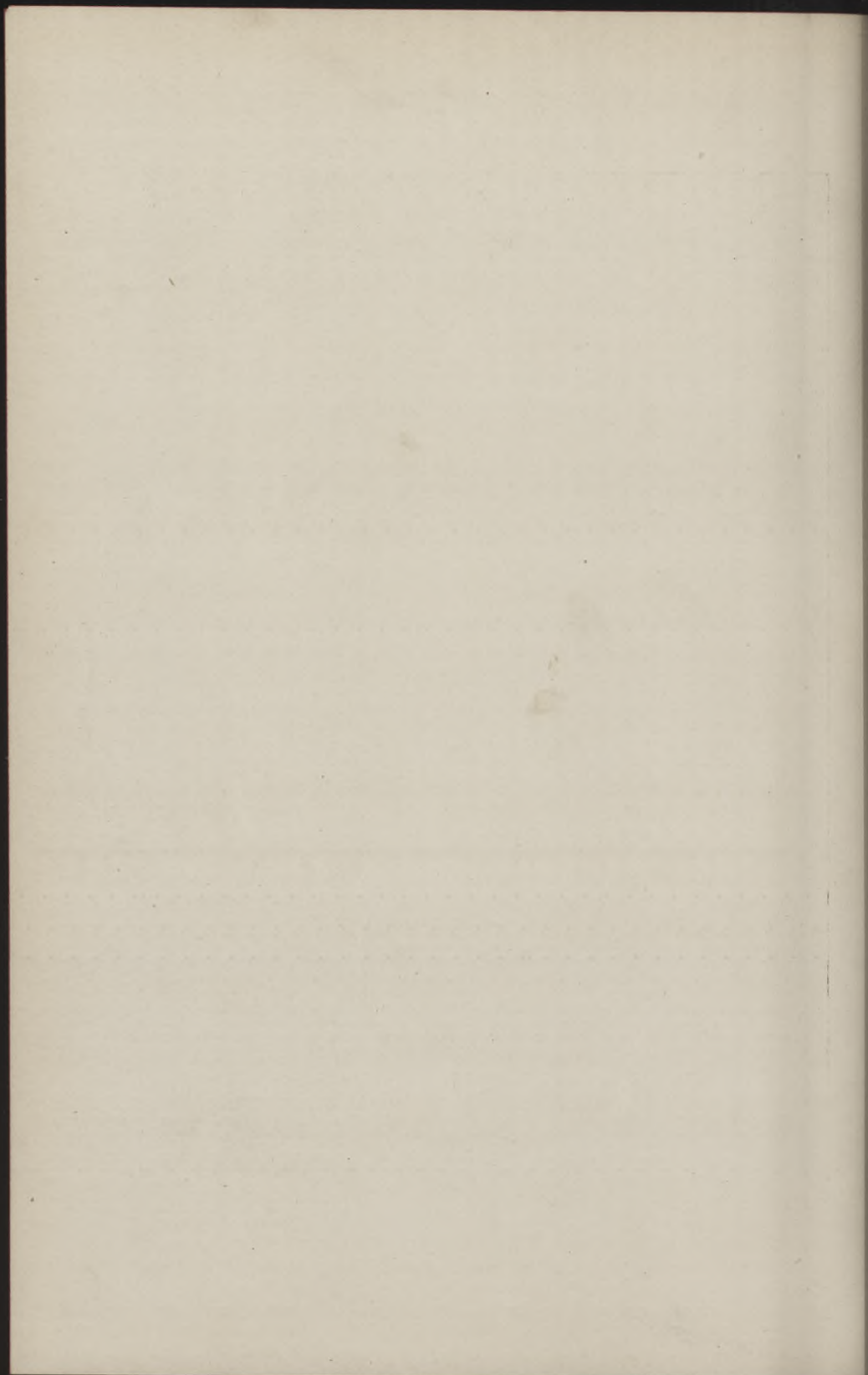
Den första ryska ort som passeras på asiatisk mark är *Kara-butak*, en liten by, liksom Rom belägen på och omkring sju kullar, men till omfånget något mindre än denna stad, ty den består af blott 33 hus, bebodda af ett trettiotal ryssar och ett hundratal tatarer samt några kirgisier. Kara-butaks enda betydelse ligger däri, att det är ett litet fort, som för 25 år sedan anlades af nuvarande generalstabschefen, general Obrutscheff, för att hålla kirgiserna, som då oroade ryska gränsen, i schack. Här kommenderar en »vajennij natjalnik» (militärchet) öfver 84 soldater. Han sade att det ej var bättre än deportation att bo här i ensamheten, och att han ej kunde hålla ut mer än ett år. De enda förströelser som erbjudas äro läsning, skjutöfningar med soldaterna och jakt. Förr var det annorlunda, när posten kom dagligen. I trakten rundtomkring äro flera stora kirgisiska auler uppförda. Ända till Irgis är det godt om nomader, men söder om denna stad blifva de allt mer sällsynta, för att slutligen alldeles försvinna vid Kara-kum-öknens gräns.

Vägen till Irgis går mer eller mindre nära den vid denna årstid nästan torra Irgis-floden, som passeras mellan stationerna *Kum-saj* och *Kara-saj*. Natt och dag förde

Kirgisersteppen vid Aral-sjöns östra strand.

Fotografi af förl.

mig de snabba posthästarna framåt öfver den enformiga steppen. Jag hade nu blifvit så van vid tarantassresan, att jag utan minsta svårighet sof om nätterna bland pälsar och filter på vagnsbotten och blott vaknade då trojkan tvärstannade vid ett nytt stationshus, där »podoroschnajan» framvisades för starestan och nya hästar inom en kvart spändes för. I 15 graders köld är dock uppvaknandet efter en sådan natt allt utom angenämt; man känner sig mörbultad, stel och ruskig och längtar efter teet. Ändtligen stiger solen öfver horisonten, gjuter sitt guld öfver steppen, smälter rimfrosten, som på natten färgat gräset hvitt med sitt fina fjun, och jagar ödemarens ulfvar bort från postvägen.

Ännu några stationer och man är framme i *Irgis*, beläget på en liten höjd vid floden af samma namn, som längre öster ut hamnar i saltsjön Tschalkar-tenis. *Irgis* är en »ukreplenije» (befästning) och kommandanten »ujäsdnij natjalnik» eller distriktschef. Orten har en liten kyrka och är bebodd af ett tusental människor, inberäknadt garnisonen, som uppgår till 150 man, af hvilka 70 äro orenburgska kosacker. De flesta invånarna äro sartiska köpmän, som tidtals komma hit för att idka byteshandel med kirgiserna. De hämta sina varor från Orenburg, Moskva och Nischnij Novgorod. *Irgis* anlades år 1848 af ryssarna och är alltså, liksom Kara-butak och Turgaj, fullkomligt ryskt. Det var en af de befästningar, som uppfördes strax efter ockupationen af steppen år 1845 för att hålla kirgiserna i tygel. I administrativt hänseende lydde hela steppen till en början under generalguvernören i Orenburg, men delades sedan mellan Turgaj och Sir-darja, hvarvid Orenburg gjordes till ett guvernement. Före ockupationen kallades *Irgis Djar-mulla*, »helgon-

grafven vid branten» och var intet annat än en obetydlig kirgisisk vallfartsort och begravningsplats. Efter eröfringen af Turkestan växte denna ort, liksom de andra i dessa trakter, i betydelse, och stora karavaner rastade här. Nu äro de mer sällsynta, men några lägrade dock utanför byn. Att man på postvägen nästan aldrig möter karavaner beror därpå, att dessa gå andra, genare vägar. Det lifligaste handelsutbytet med kirgiserna försiggår vid Trojtsk och Uralsk, ty kring dessa orter hafva de rikaste nomaderna sina auler.

Och så bär det åter af i firsprång. Vid femtiden går solen ned. Ett matt purpurskimmer gjuter sig öfver steppen, då dagens stjärna, eldröd som en glödande kanonkula, ett ögonblick dröjer vid den fjärran horisonten. De egendomligaste ljuseffekter uppstå vid solnedgången, och man gör sig skyldig till de löjligaste misstag i afseende på afstånd och storlek, då man icke har något att jämföra föremålen med. Ett par oskyldiga kråkor, som konversera ett stycke från vägen, förefalla stora som kameler, och en fotshög stepptufva växer till ett lummigt träd. Då solen försvunnit förvandlas purpurn till violett och ljusblått, som inom några minuter öfvergår i allt mörkare nyanser och slutligen i nattens skuggor. Dessa blifva dock ej synnerligen dunkla, ty luften är ren och klar, stjärnorna tindra som elektriska lampor, och månen kastar sitt silfver öfver kirgisernas hemland. Vid Ak-saj antecknade jag den 21 november kl. 1 f. m. den lägsta temperaturen under körturen med $-19,5^{\circ}$. Rimfrosten gnistrade vid månskenet i tusen facetter, och på stationshusets fönsterrutor hade frosten tecknat de vackraste blommor och träd i is.

Skjutshället till Terekli var det längsta på hela vägen

och uppgick till 34 verst. Här går gränsen mellan Turgaj och Sir-darja, I Djulus, som är köpmannen Ivanoffs första station och har ett präktigt rum för de resande får man erlägga 25 rubel för de 228 versten till Kasalinsk

Sex verst norr om Terekli inträda vi i öknen Karakum («Svarta sanden»), vegetationen blir allt glesare, och inom kort äro vi omgifna af idel sand. Det är en trakt som fordom sköljts af det Aralo-kaspiska hafvets vattenmassor. Därom vittnar tydligt den rikliga förekomsten af *Cardium* och *Mytilus*, hvilkas skal man finner långt in i öknen.

En månljus natt anlände jag till den midt i sandhafvet belägna lilla stationen Konstantinovskaja, där de resandes »rum» utgjordes af en kirgisisk kibitka, som vid denna årstid var mindre inbjudande. Allt härifrån och till Kamischli-basch, en sträcka af 12 sv. mil, användas baktrienska kameler, emedan hästar äro för svaga att draga det tunga ekipaget genom sanden, som ofta bildar smärre »barkhaner» eller dyner.

Jag hade icke väntat många minuter i Konstantinovskaja, förr än de välkända ljuden af vrålanden och gurglingar hördes, och tre majestätiska kameler aftecknade sina fantastiska silhuetter i månskenet. De spändes i trojka för tarantassen och satte af i jämn lunk vid jämschtschikens hvissling. De sprungo vanligen i jämnt och hastigt pass, men föllo icke sällan i galopp.

Man börjar nu märka, att terrängen sakta sluttar mot sydväst, och i samma väderstreck hänga täta moln af vattenångor öfver Aral-sjöns yta, under det himlen i norr och öster är fullkomligt klar. Mellan stationerna Alti-kuduk och Ak-djulpas går vägen utmed sjöstranden, ofta blott på en vagnslängds afstånd därifrån. Här ligger

den fina, gula sanden så kompakt och hård, att kameler-
nas trampdynor knappt lämna skönjbara spår efter sig,
men längre från stranden bildar den dyner, där taran-
tassen sjunker till hjulaxlarna.

Aral-sjön är belägen på 48 meters höjd öfver världs-
hafvets yta, har en areal af nära 70,000 kv.-km. och är
alltså mer än 10 gånger så stor som Venern. Stränderna
äro nakna och ödsliga, djupet obetydligt, vattnet så salt,
att det ej kan drickas annat än vid flodmynningarna;
äfven tämligen långt ut på sjön lära vissa sötvattensbälten
vara att finna. Vid den nordöstra viken ligger stationen
Ak-djulpas ej långt från stranden och vid en låg sandås,
på hvars krön kirgiserna anlagt en begravningsplats med
fyrkantiga vårdar af stenflisor. Stationen låg för åtta år
sedan vid själfva stranden, men var nära att öfversvämma
vid högt vattenstånd och isolerades ofta alldeles från
postvägen, hvarför den måste flyttas en verst längre in.

Då det stormar från sydväst, drifves vattnet upp i
viken, öfversvämmar stora kuststräckor och samlar sig i
fördjupningar, där man sedan kan fånga stör och annan
fisk med händerna. Nu var hela viken frusen, och på flera
versts afstånd från kusten syntes en karavan tåga öfver
den spegelblanka isen. Äfven om sommaren söka de sig
sådana genvägar, ty vattnet är här mycket grundt och
uppnår i viken högst två meters djup, vanligen dock
blott en eller en half meter. Under den varma årstiden,
då sanden är torr, drifves den af vinden utåt sjön, för-
ändrar ständigt kustlinien, grundar upp viken och bildar
landtungor, sandholmar och bankar. Utmed kusten finner
man en mängd saltlaguner, af ryssarna kallade »solonets»;
de stå om sommaren vanligen torra och äro forna vikar,
som af flygsanden afsnörts från den stora sjön.

Fisket är mycket rikt och bedrifves af uraliska kosacker, som lägga sina nät ända till 20 verst från kusten. Då sjön ligger, köra de dit i slädar eller vandra med kameler till sina vakar; eljes begifva de sig till fiskställena i medelstora båtar. Klimatet är godt i denna trakt, sommarhettan dämpas af Aral-sjöns närhet, och om vintern är kölden sällan skarp; snöstormar äro icke vanliga, men i stället utgöra regn och täta dimmor ofta återkommande företeelser. Vid mitt besök regnade det oafbrutet, på vissa ställen försvann vägen under vida vattenytor, det klafsade och smällde efter kamelernas trampdynor, ekipaget hotade ibland att fastna i den uppblötta, sugande sanden, och regnet smattrade outröttligt mot suffletten. Då temperaturen den 22 november kl. 9 e. m. steg till $-0,5^{\circ}$, kändes luften riktigt varm.

I allmänhet voro kamelerna fogliga och snälla, och jämschtschiken kunde då sitta på kuskbocken; men ett par spann krånglade och ville oupphörligt gå sina egna vägar, hvarför körsvennen då red den mellersta. Tömmen är fäst vid en pinne, stucken genom öfverläppen, och på detta grymma sätt tvingas de stora bestarna att lyda.

Så egendomligt det än varit att åka efter kameler, var det dock med en viss känsla af lugn som jag åter såg tre svarta hästar spännas för tarantassen. Glädjen blef dock kort, ty vi hade icke kommit halfvägs till nästa station, förrän vagnen fastnade i ett saltträsk och omöjligen kunde dragas vare sig framåt eller tillbaka. Kusken skrek och klatschade, hästarna slog bakut, stegrade sig och slet sönder sina remmar. Slutet blef att mannen fick sätta sig upp på en af dem och återvända till stationen för att hämta hjälp. Sedan jag väntat ett par timmar i regn, blåst och kolmörker och undrat om nejdens vargar

skulle komma på besök, anlände två kirgiser med ett par nya hästar, som spändes framför trojkan och förvandlade den till pätjorka eller femspann. Med förenade krafter lyckades hästarna nu få upp ekipaget ur dyn, där det sjunkit allt djupare, och stora kakor af våt sand och lera hängde gnisslande kring hjulen då vi åter rullade bort öfver steppen.

Vid sista stationen före Sir-darja, Junijskaja, ämnade jag rasta en stund på natten till den 24, men medan jag intog mitt te, uppstod en våldsamt buran, som insvepte allt i fin, tät yrsnö. Tarantassen öfverhöljdes med presenningar och jag fick vänta till dagbräckningen. Under de två sista hållen före Kasalinsk hade vi så dåligt väglag, att jag måste åka eftet pätjorka och använda två kuskar, den ene ridande på den vänstra af de två främre hästarna.

Vid Sirs högra strand ligger på 170 versts flodväg och 80 versts landväg från Aral-sjön staden Kasalinsk med sina 600 hus, hvaraf 200 ryska, och sina 3,500 invånare, af hvilka 1,000 äro uralska kosacker, deras familjer inberäknade. Befolkningen utgöres för öfrigt af sarter, bukharer, tatarer, kirgiser och några judar. De rikaste köpmännen äro från Bukhara. Kirgiserna äro däremot alla fattiga; deras förmögnare stamfränder bo på steppen och lefva af sina hjordar. I maj, då betet är godt, drifvas oräkneliga får och getter till Orenburg för att säljas. Karavanlifvet har nästan afstannat, och den lilla handels trafik, som ännu pågår rör sig mest på Trojtsk, hvarifrån sartiska köpmän införa ryska järnvaror till kirgiserna öfver hela steppen, samt till Taschkent och Fergana.

Under fälttåget mot Khiva hade Kasalinsk en viss betydelse såsom depot och befäst ort; då hade den

aralska flottiljen, fem små ångare, här sin station, och garnisonen utgjordes af en hel bataljon. Nu har staden blott 24 mans besättning och två barkasser; de öfriga ha förts till Tjardjuj vid Amu-darja. Lif och rörelse ha afstannat, och endast väderkvarnarnas snurrande vingar och de många fiskarbåtarna gifva färg åt den eljes tråkiga orten, på hvars gator det vid denna årstid är omöjligt att gå, äfven om man har galoscher som räcka till knäna. De ryska husen äro uppförda af tegel, låga och hvita, de sartiska, bukhariska och kirgisiska af soltorkad lera, grå och fallfärdiga, ofta omgifna af långa, melankoliska murar. Två skolor finnas, en kyrka och några offentliga byggnader, af hvilka distriktschefens (ujäsdnij natjalniks) är den finaste, och allt ligger inbäddadt i en verklig skog af ståtliga silfverpopplar, i hvilkas kronor oräkneliga kråkor förde ett förfärligt oväsen.

De uraliska kosackerna behärska fisket på floden, hvilket hufvudsakligen bedrifves vid mynningen; förra året (1892) togo de upp 14,000 störrar. Man väntade nu dagligen att floden skulle frysa till, och som detta ofta händer på en enda natt, hade fiskarena redan börjat draga upp sina båtar på land. Där marken längre upp vid floden är föga högre än vattenytan, förorsakar en dylik frostnatt vidsträckta öfversvämningar, ty vattnet, som strömmar öfver den nattgamla isen, fryser i allt tjockare kakor och tvingar strömmen att söka sig andra vägar. Det händer då att all trafik afstannar, ty genom de öfversvammade trakterna kan man hvarken komma fram med häst eller kärra, och posten måste då göra stora omvägar utåt steppen.

Med sju kosacker gjorde jag en liten utfärd i lodka för att undersöka flodens strömförhållanden m. m. Nära

fästningen vid högra stranden funno vi hela 7 sachens djup. Vattenståndet var just nu det lägsta som iakttagits på 15 år. I juli och augusti är vattenmängden som störst och faller sedan långsamt under hösten. Vattnet är gulgrått, men godt att dricka.

Äfven Kasalinsk's klimat röner inflytande af Aral-sjöns närhet, ehuru kölden på vintern sjunker ända till 30 och 35°. Snömängden är obetydlig och försvinner hastigt, hvarför slädföre är sällsynt. Vid mitt besök rådde dimma och fint duggregn. I Kasalinsk betalas 49 rubel för 360 verst och fyra hästar till Perovsk och slutligen från denna ort till Taschkent (581 verst) 61 rubel för tre hästar.

Då jag icke hade mer att skaffa i Kasalinsk, åkte jag vidare med tjetvörka uppför flodstranden. Den af gul lera bestående alluvialmarken är här jämn som en bordskifva, och på korta afstånd har man uppfört små lerkoner med en kamischkärfve öfverst för att vägleda jämschtschikarna om vintern, då allt är öfversnöadt och det icke finnes någon möjlighet att se hvar vägen går fram under det hvita täcket; de äro ökenhafvets prickar och sjömärken. Nejden är lika ödslig som hittills; inga människor eller boningar syntes till under hela dagsmarscher; vi mötte blott ett par kirgisiska ryttare, som drefvo ett hundratal kameler inåt steppen. Eljes är den stolta Sir-darja det enda som förmår fångsla den resandes uppmärksamhet.

Vägen följer Jaxartes' strand ända till den obetydliga garnisonsorten Karmaktji, af ryssarna vanligen kallad Fort n:o 2, som består af 70 muhammedanska och 9 ryska hus och där man åter svänger inåt steppen för att kringgå de vidsträckta träsk som kallas Bokali-kopa

och årligen öfversvämmas af den här mycket föränderliga Sir. Under denna sträcka passeras de båda sämsta stationerna på hela resan, nämligen Alexandrovskaja och Semjonovskaja, som endast bestå af några kirgisiska jurt, ett för starestan, ett för de resande och ett par för jämschtschikarna och deras familjer. I det först-

Färjan öfver floden Aris.

Fotograf af förf.

nämnda funnos äfven fyrbenta invånare, ty på dess filt-mattor sprungo åtskilliga stora råttor helt ogeneradt omkring. Stationen är omgifven af en ringmur af vass och utanför denna stå tarantasser och telegor uppradade.

Vägen hade under flera skjutshåll fört genom fullständig öken, där endast en och annan saxaol härdade ut, men nu genomskar den trakter, som buro spår af färska öfversvämnningar och där kamischen växte hög och tät.

Alltiffrån Fort Perovsk, som är beläget vid Jaxartes' strand och i allo liknar Kasalinsk, ehuru det är snyggare, samt till stationen Tjumen-arik är vegetationen mycket rik och utgöres af kamisch, saxaol och taggiga buskväxter, som frodas i täta snår, verkliga tigergömmor, mellan hvilka vägen ofta slingrar sig liksom genom en smal korridor. Här hafva tigrar, vildsvin och gazeller sina älsklingstillhåll, och gäss, änder och framför allt fasaner förekomma i ofantlig mängd. De senare äro så oblyga, att de från vägkanten betrakta den förbifarande vagnen, men så snart man stannar för att skjuta, lyfta de med susande och hvisslande vingslag. Det var en angenäm omväxling i matsedeln att för den återstående delen af resan kunna lefva af det fina, hvita fasanköttet, så mycket mer som min proviant i det närmaste var slut. Kirgiserna skjuta fasanerna med dåliga framladdningsgevär och sälja dem för sex eller sju kopek under goda år, för tio eller tolf då jag for denna väg. Redan i Orenburg kostar en fasan $1\frac{1}{2}$ rubel, i Petersburg ett par rubel. Från Taschkent begifva sig ofta officerare och sportmän till detta jakteldorado och återvända alltid med rikt byte.

Stationshuset i Djulsk befann sig på blott tio meters afstånd från flodstranden och hotas årligen af öfversvämning. Mellan denna ort och Mescheuli är terrängen något kuperad, man passerar några smärre sandbälten och åker på träbroar öfver raviner och torra bäddar. Vägen är här öfverallt beströdd med torr vass för att under regntiden hindra vagnarna från att sjunka ned i gytjtjan; nu var marken på grund af kylan hård och knagglig.

Kirgisbefolkningen är åter ganska talrik; vi fara ofta förbi deras auler och se deras hjordar beta bland snåren.

Den 29 november var solnedgången praktfull. I väster glödde himlen som en steppbrand, mot hvilken saxaolens knubbiga och tofviga grenar tecknade ramsvarta silhuetter. Hela steppen var upplyst af ett eldrödt, magiskt sken, och i öster tycktes de förnöjsamma ökenväxterna öfverdragna med guld.

Det är i sanning bekvämare att åka i järnvägskupé än på tarantass. I det förra slaget af åkdon behöfver man vanligtvis ej vara rädd för att hjulen skola gå varmt eller axlarna brista; men på tarantassen kan både det ena och det andra inträffa, och man måste tid efter annan undersöka ekipaget. Man tänke sig sålunda min öfverraskning, då jag i Mescheuli underkastade vagnen en dylik granskning och fann att den främre axeln gått midt i tu och blott kvarhölls af fyra muttrar. Starestan gaf mig den föga glädjande underrättelsen att jag i Turkestan, på 18 sv. mils afstånd, skulle finna en smed; men han trodde att eländet skulle hålla ihop, ifall kuskarna körde sakta i backarna.

Jani-kurgan är en kirgisisk by med karavanseraj och ruiner efter en gammal kokansk fästning, belägen omedelbart invid Sirs strand. Vägen är på sina ställen miserabel, och jag var i stor ångest att hjulaxeln hvilket ögonblick som helst skulle gå i sär, hvilket hade varit föga angenämt midt på den öde steppen. Det evigt släta landskapets enformighet afbrytes nu något af Kara-tau-bergen, som på vänster hand afteckna sig som en låg vägg.

Vid Tasch-suat, där Sir-darja är bred och ståtlig och synlig på långt håll, lämnar man floden på höger hand för att styra kurs på den gamla staden Turkestan. Vegetationen är nu åter ytterst mager, men på den förträffliga och hårda vägen, som icke ens af ett ihållande regn blifvit uppmjukad, skredo åtskilliga karavaner i långsam takt.

Äntligen afteckna sig Turkestans trädgårdar med sina höga popplar, sina långa grå lermurar, dels nya, dels, och för det mesta, åldriga och i ruiner och med sin ståtliga helgongraf från Timurs tid, och så köra vi genom de i dag, en fredag (1 december), tomma och öfvergifna basarerna till stationshuset, där en kirgisisk smed genast fick taga itu med den trasiga tarantassen.

Kameler i Taschkent.

Fotografi af förf.

Turkestan, som 1864 eröfrades af general Tjernjajeff, är i och för sig en förfallen och intresselös stad, men den blef rent af tråkig i hällregnet och dimman. Det enda som försvarar ett par timmars uppehåll är den kolossala grafmoské som 1397 uppfördes af Tamerlan till minne af ett af kirgisernas skyddshelgon Hasrett Sultan Khodja Ahmed Jasovi. Dess pischtak eller portalthvalf är ovanligt högt och omgifvet af två pittoreska torn, och

moskén prydes af flera melonformiga kupoler. På fasaden är all fajans affallen, men på långsidorna och den bakre väggen af den rektangulära byggnaden sitta de kvar och skifta liksom de i Samarkand, alltid i rena blå och gröna nyanser. Moskén omslutes af den kvadratiske fästningsmur af lera, som Khodier Khan låtit uppföra och inom hvilken äfven de ryska kasernerna äro belägna. Af några sartiska pojkar fördes jag genom labyrintiska och trånga gångar och uppför kalla, mörka trappor genom det ena tornet, från hvars svindlande höjd man har en präktig utsikt öfver Turkestan och den angränsande nejden, en utsikt som nu betydligt dämpades och skymdes af det täta regnet. Det i orienten vanliga melankoliska intrycket griper oss äfven här: de gamla arkitektoniska minnesmärkena blända oss genom sin prakt och imponera genom sin storlek, medan de moderna husen äro eländiga lerkor med platta, fallfärdiga tak och skilda från hvarandra genom trånga, krokiga gator.

Det var som sagdt en fredag, och jag besökte moskén just under pågående »namas» eller gudstjänst. Sarter i kulörta rockar och hvita turbaner samlades i skaror och trädde högtidligt in i den gigantiska moskéaulan efter att hafva ställt sina hårda, klapprande »galoscher» ifrån sig vid ingången. I salens midt står en väldig kopparskål, omgifven af en mängd tughs, svarta tageltofsar på långa stänger. Väggarna äro hvitrappade, för öfrigt prydda med en del tänkespråk. Jag blef höfligt utvisad af en gammal akhun, då bönetimmen utropades vid ingångsporten, men steg upp i ett af de öfre gallerien, hvarifrån jag osedd kunde betrakta de i långa rader knäfallande och bugande sarterna, en anslående tafla, som påminde mig om ramasannätterna i Stambul.

De två första skjutshållen från Turkestan äro oerhördt smutsiga och knaggliga och utgöra den ojämförligt svåraste biten på hela resan. Mellan Ikan och Nagaj-kura fastnade vi helt enkelt i gyttjan. Jag är icke vidskeplig, men det var trettonde skjutshållet från Turkestan, och vi hade tretton verst kvar till Nagaj-kura. Omöjligt att få hästarna ur fläcken; den mellersta stegrade sig och blef vild, de båda andra sparkade bakut och hotade att förstöra tarantassen. Det var midnatt och kolmörkt, och jämschtschiken fick rida tillbaka till Ikan efter ett par hjälphästar. Under tiden satt jag och sof i vagnen i tre timmar och vaknade icke förr än femspannet spände hofvarna i gyttjan och fick oss i gång; vi hade behöft $6\frac{1}{2}$ timmar för fattiga 21 verst.

Från Aris till Buru-djar är trakten åter kuperad och femspann nödvändigt. Det går undan med hvinande fart utför backarna, hästarna ligga som remmar utmed marken, och det surrar för öronen. Här och hvar susa vi förbi en by eller möta en ryttare, en karavan eller en af dessa stora arbor, hvilkas dragare äro beklagansvärda, då hjulen ideligen suga sig fast i dyn.

Utmed vägen stå på korta afstånd små pyramider af saltorkad lera för att om vintern tjäna till rättesnöre. Man tycker, att telegrafstolparna skulle vara nog härtill, men vägen löper än till höger än till vänster om dem, och i stark snöyra försvinna de totalt. På steppen har därför posten, som icke får stanna eller vänta, många äfventyr i snöstormarna. Från den ena stolpen ser man icke den andra, och mellan två af dem kan man lätt köra vilse. Det är ingalunda sällsynt att posttrojkorna, när de sålunda råka på villovägar, måste öfvernatta i drifvorna och invänta stormens aftagande eller dagens inbrott.

Aris är en ganska respektabel flod, som man förr passerade på höghjulade arbor, men just ett par veckor före min ankomst hade man fått i ordning en färja, hvilande på aflånga båtar, och på denna föres ekipaget med sin pätjorka öfver floden, i det färjkarlarna hala hela inrättningen utmed en mellan stränderna spänd, grof lina.

Äfven bortom Buru-djar äro raviner och branter vanliga. I utförsbackarna håller jämschtschiken så mycket som möjligt in den mellersta hästen, på hvilken hela vagnstyngden då hvilar, men då det blir för tungt låter han tyngdlagarna taga hand om ekipaget, hvilket förorsakar en så svindlande fart, att hästarna ofta hafva all möda att hinna med. De båda hästar, som i lösa remmar äro spända framför trojkan, måste hafva ögonen med sig för att ej få skaklarna i låren, och stupar den vänstra med sin ryttare, har denne all utsikt att blifva krossad under den tunga vagnen. Allt går dock väl, ehuru det mången gång ser lifsfarligt ut, men både hästar och karlar äro pålitliga och vana. Vid en station var en af trojkans sidohästar fullkomligt vild, stegrade sig och sparkades och ville på inga villkor in i remmarna. Sex man måste hålla honom, två på hvar sida, en vid öronen och en i svansen, och då han slutligen var fast och släpptes, sprängde han i väg med ekipaget så att det gnistrade om hofvarna och hans ögon lyste röda. I skymningen anlände vi till staden Tjimkent, den första ort jag kände från min förra resa. Det såg tyst och ödsligt ut på gatorna, allt lif hade afstannat, men från fönstren lyste lampor och ljus.

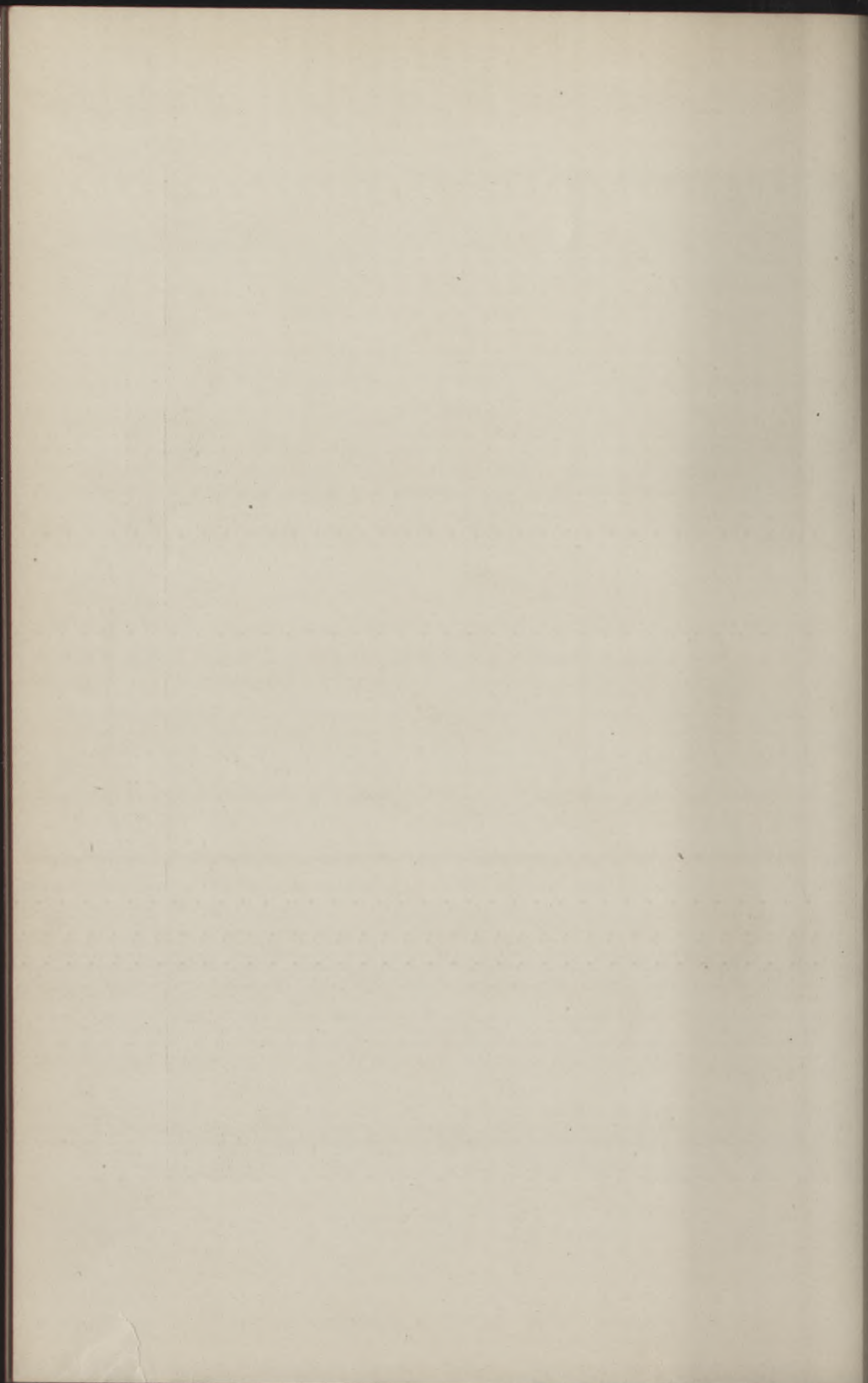
Men nu nalkades vi generalguvernörens residens; ännu ett par svåra skjutshåll med fotsdjup dy, och så hafva vi blott det sista kvar. Det föreföll mig oändligt långt, ehuru vägen här var mycket god, men jag hade

fått nog af att åka i tarantass, och med en känsla af välbehag svängde jag strax efter midnatt den 4 december in på gatorna i Taschkent och fick ett par sköna rum på hotell Ilkin.

Till slut några lustiga siffror. På 19 dygn hade jag tillryggalagt 206 svenska mil, passerat $11\frac{1}{2}$ breddgrader, 96 stationer och bortåt 30,000 telegrafstolpar, under det att hvart och ett af tarantassens framhjul hade roterat 983,000 gånger kring vagnsaxeln. Jag hade blifvit körd af 111 jämschtschikar och dragen af 317 hästar och 21 kameler, kunnat iakttaga huru dagarna blefvo allt längre, ehuru midvintern nalkades, lämnat en trakt, som härjades af snöstormar och där fullkomlig vinter rådde, haft 19,5 graders köld i början af färden, och nu hamnat i ett land, där våren redan tycktes göra sitt inträde, där en ljum och härlig luft gjorde vistelsen i det fria till en njutning och där termometern visade 10 à 12 graders värme.

En dervisch berättar sagor vid foten af en moské i Taschkent.
Fotografi af förf.

III.

Från Taschkent till Margelan. Sir-darja.

I Taschkent stannade jag nära sju veckor, men då jag redan i min förra bok lämnat en skildring däraf, vill jag nu blott anteckna några flyktiga minnen. Generalguvernören baron *Vrevskij* mottog mig med gränslös gästfrihet; jag var hans dagliga gäst och jag hade tillfälle att knyta bekantskaper som voro af betydelse för min färd till Pamir.

Under jul- och nyårshelgen deltog jag i en mängd lysande och glada fester. Julaftonen, den första och angenämaste under min färd genom Asien, firades hos baron *Vrevskij* nästan på samma sätt som hemma i Norden. Julklapparna, af hvilka många voro försedda med franska verser, lågo och väntade på sina blifvande ägare, och midt i en af palatsets salar reste sig en jättestor »julgran», hopfogad af cypresskvistar och prydd med hundrade små vaxljus. Kvällen tillbragtes som vanligt under muntert samspråk vid en rykande samovar i den smakfulla och med österländsk lyx utstyrda salong, som prydes af konung Oscars, kejsarens och emirens af Bukhara porträtt, alla försedda med egenhändiga namnteckningar. Det kvinnliga elementet kunde icke representeras på ett värdigare sätt än i prinsessan Khavanskijs älskvärda

person; vid alla officiella och privata fester gjorde hon, generalguvernörens dotter, les honneurs på ett lysande sätt.

Julaftonen firade vi »en famille», men till nyårsaftonen hade baron Vrevskij inbjudit ett trettiotal personer. Då årsskiftet nalkades, serverades champagne, och med höjda glas och under ljudlös tystnad väntade man tills tofslaget slog, då det nya året hälsades och orden »s novom gådom» uttalades till höger och vänster.

Den 2 januari gafs den sedvanliga officiella middagen i palatsets stora festivitetsal. Inbjudna voro alla chefer för civila och militära ämbetsverk, emirens af Bukhara sändebud, det sartiska Taschkents tre förnämsta kasis eller domare, m. fl. Det bukhariska sändebudet, som hvarje nyår kommer till Taschkent för att å emirens vägnar önska generalguvernören ett godt nytt år, var samme svartskäggige och vackre tadjik, Schadi Bek Karaol Begi Schigaol, som emiren skickade för att hälsa mig välkommen då jag tre år förut passerade gränsen mellan Samarkand och Bukhara.

Som vanligt medförde han äfven nu skänker till ett värde af 20,000 kronor, bestående af åtta hästar med präktiga guld- och silfverstickade sadeltäcken af röd och blå sammet, flera hundra hedersdräkter, de flesta bukhariska, men äfven några från Kaschmir och Kina, mattor, tyger, smycken o. s. v.

Bland de inbjudna märktes äfven en man, som spelat en roll i Centralasiens moderna historia, nämligen *Djura Bek*. Han hade som ung varit i tjänst hos emir Nasrullah af Bukhara och vid dennes död bemäktigat sig våldet öfver den bördiga provinsen Schar-i-säbs, det gamla Kesch, där Tamerlan föddes. Här var han bek i

några år, men störtades af en medtäflare och kastades i fångelse. Befolkningen, som ej var nöjd med den nye bekens regemente, befriade Djura Bek och gjorde honom åter till furste. Då ryssarna under general Kaufmann 1868 tagit Samarkand, skyndade Djura Bek med en betydande styrka till den berömda stadens befriande, utsatte den för en hårdnackad belägring och bragte ryssarna i det yttersta trångmål, hvarifrån de dock i sista ögonblicket räddades af en undsättningskår.

General Kaufmann slöt därpå med Djura Bek ett fördrag af innehåll att denne skulle i ostördt lugn fortfarande vara bek af Schar-i-säbs, men ej vidare oroa de ryska besittningarna. Då två år senare några kosacker dödades på hans område, ansattes han så hårdt af Kaufmann, att han måste fly från Schar-i-säbs, där han i 10 år innehaft väldet. Tillsammans med sin vän Baba Bek ströfvade han sedan hemlös omkring i bergstrakterna och begaf sig slutligen till Kokan, för att söka den siste khans, Khodier Khans hjälp och gästfrihet. Denne bemötte honom dock på ett svekfullt sätt, tog honom till fånga, slog honom i kedjor och skickade honom så till hans fiende, general Kaufmann.

Denne tog vänligt emot honom, men höll honom dock i fångsligt förvar. I Taschkent bemöttes han af ryssarna på ett fullkomligt värdigt sätt och åtnjöt en jämförelsevis stor frihet. Då Skobelev utförde sitt fälttåg mot khanatet Kokan, erbjöd Djura Bek, som kände trakten och hatade Khodier Khan, sitt bistånd. I detta tåg, som gaf Kokan dödsstöten, utmärkte sig Djura Bek i så hög grad, att han utnämndes till rysk öfverste och fick Georgskorset. Han är nu till sätt, språk och klädsel fullkomlig ryss, bebor ett elegant hus i Taschkent, erhåller

ärligen en pension af 3,000 rubel af ryska regeringen och 5,000 af emiren af Bukhara, som dock är hans svurne fiende, för ett lugnt och fredligt lif, studerar lärda orientalska böcker och är nöjd med den stora förändring som inträdt i hans tillvaro. Hans äfventyrliga och spännande lefnadssaga, som han berättade mig de aftnar jag tillbringade i hans gästfria hus, är dock tragisk — en enväldig asiatisk furste som blir rysk öfverste!

För att återvända till middagen vill jag nämna, att den var lukullisk, att det gnistrade från kandelabrar och stjärnhöljda paraduniformer, och att det enda som kunde påminna främlingen om att han befann sig i Centralasien var närvaron af de österländska gästerna, som alla voro klädda i brokiga och dyrbara khalater och turbaner. Då champagnen iskänkts, reste sig generalguvernören och uppläste ett nyårstelegram från kejsaren samt föreslog hans skål. Stående och vända mot kejsarens porträtt åhörde de nittio gästerna därpå den ryska nationalhymnen. Sedan talade baron Vrevskij för den turkestanska hären och för emiren af Bukhara, samt blef slutligen själf föremål för en skål, som utbragtes af Sir-darja-provinsens guvernör.

Det var emellertid icke glada fester och muntra nöjen, som så länge kvarhöllo mig i Taschkent, ty under hela tiden var jag ifrigt upptagen med förberedelser för resan öster ut. Här skötte jag en rätt liflig korrespondens, tog en mängd fotografier i den sartiska staden, justerade vid observatoriet alla mina instrument och samlade åtskilliga uppsatser och meddelanden om Pamir. Alla mina instrument befunno sig i bästa skick utom kvicksilfverbarometern, som gått i kras på vägen från Orenburg och helt och hållet måste repareras af observatoriets tyske

mekaniker. Det enda som för öfrigt tagit skada genom tarantassens eviga skakning var ammunitionen. Då jag öppnade de båda kistorna, möttes jag af en hemsk syn. Ett par hundra af hagelpatronernas papphylsor voro söndermalda, och de blecklådor, i hvilka de varit inlagda, hopskrynklade som papper. Att intet af de många skarpa hörnen kommit på den idén att stöta till en knallhatt för att framkalla en explosion, föreföll mig som ett underverk. Min resa hade då fått ett hastigare förlopp och ett annat mål. Det var första gången under denna färd mitt lif sväfvat i en öfverhängande fara. Ammunitionen måste emellertid repareras, kompletteras och stufvas om.

Slutligen hade jag stora uppköp att göra i Taschkent. Jag försåg mig med proviant af konserver, te, kakes, ost, tobak etc. för en längre tid, samt köpte ett stort förråd af diverse småsaker, såsom revolverar med ammunition, klockor, speldosor, kompasser, kikare, kaleidoskop, mikroskop, silfverbägare, smycken och tyger m. m. allt afsedt till gåfvor åt kirgiser, kineser och mongoler. I det inre Asien gälla tyger nästan som gångbart mynt; för några meter simpelt bomullstyg kan man köpa en häst eller proviant för hela karavanen under flera dagar. På särskild befallning af generalguvernören erhöll jag slutligen de sista och bästa tioverstkartorna öfver Pamir, en kronometer (Wirén), ett Berdangevär med patroner samt tjugu skålpund krut.

Då allt var gjordt som borde göras, tog jag farväl af mina vänner i Taschkent och lämnade den stolta staden kl. 3 f. m. den 25 januari 1894.

Redan i Tjirtjik, där man får betala 37 rubel för de 140 versten till Khodjent och åtta hästar (ty jag

behöfde nu två vagnar), blef jag uppehållen af brist på hästar; trafiken är nämligen här så liflig, att ehuru stationerna förfoga öfver ända till tio trojkor, de dock tagas i anspråk, och särskildt när man har oturen att möta posten får man beväpnas sig med tålmod.

Det hade åter blifvit kallt och kl. 9 f. m. visade termometern — 11°, landskapet var öfverallt snöbetäckt, men vägen så hård och knagglig, att vagnarna skakade som tortyrredskap. Kvicksilfverbarometern sväfvade åter i den största fara, och för att skydda den måste jag lägga den på en kudde mellan knäna och öfvervaka den som ett dibarn. Ur den kalla, täta dimma, som insvepte nejden, framskymtade då och då långa kamelkaravaner.

Byn *Biskent* har ett visst intresse i Centralasiens nyare historia, ty här föddes omkring år 1825 *Jakub Bek*, som 1865 eröfrade hela Kaschgarien, en af de märkligaste härskare som någonsin funnits, och hvars minne i hela det inre Asien, där han vanligen kallas *Bedavlet* eller »den lycklige», sent skall utplånas. Sedan han 1877 blifvit mördad i Korla, uppstod i landet allmän förvirring; hans son *Hak Kuli Bek* tågade med faderns armé, som kämpat mot kineserna, till Kaschgar, men mördades i sin ordning, enligt hvad man förtäljer, af sin broder *Bek Kuli Bek*. Denne sistnämnde bor ännu i dag i *Biskent*, där han äger flera hus och gårdar och uppstår en rysk pension. Han är en harmoniskt och starkt byggd omkring 50 års man med kolsvart skägg och hårda drag, och omgifven af sina åtta söner väntar han med otålighet på uppror i Kaschgar, då han strax ämnar begifva sig dit för att om möjligt taga sin faders tron i besittning. Så sade han åtminstone själf. Arme man, han kan ju lefva på det hoppet, men han vet icke hvilka stora politiska för-

ändringar som försiggått i Ost-Turkestan sedan Jakub Beks dagar.

Efter flera afbrott förorsakade af brist på hästar framkom jag ändtligen den 27 till Khodjent, där jag blott skulle utföra några mätningar på Sir-darja.

Om dessa skall jag längre fram nämna några ord; af staden har jag redan i min förra bok lämnat en skildring; återstår blott att säga några ord om den stora bron öfver Sir-darja. Indelad i ett par gångbanor för trafikens underlättande och försedd med ett svart broräcke, hvilat den på tre stenfyllda kistor och pälverk. Ägaren, som är en privatperson, gjorde ett fördelaktigt kontrakt på 30 år med regeringen. Under de första 20 åren fick han kostnadsfritt besitta bron, men under de tio följande måste han betala 3,000 silfverrubel om året till regeringen, och af dessa tio år återstodo vid mitt besök ännu sex. Kostnaderna för brons anläggning uppgingo till 50,000 rubel, men den har två gånger måst ombyggas. Då de tio åren tilländalupit, skall den i godt stånd öfverlämnas till regeringen.

Om *Kokan*, dit jag anlände den 29 januari, är jag i tillfälle att meddela några detaljer till kompletterande af min förra skildring. Af stadens 35 medresseer eller andliga högskolor vill jag sålunda nämna Medresse Hak Kuli, som uppfördes år 1221 e. H. Medresse Khan, som har 86 rum och 300 elever, Medresse Djami med sin stora fyrkantiga gård, beskuggad af mullbärsträd, popplar och pilar, med sin minaret, sin vackra pelargång med brokiga målningar i rutadt tak och sina skulpterade träkolonner, mellan hvilka en mängd unga mollahs sutto och läste; den har 86 rum och 200 elever. Vidare märka vi Hakim Ajim, som för 23 år sedan uppfördes af Khodier Khans

mor, och som har ett bibliotek eller »kitab-khane» med en pittoresk balkong inåt den fyrkantiga gården. Hon gaf samtidigt donationer af jord och trädgårdar till ett värde af 1,500 tillahs (10,000 kronor) årligen för högskolans och de studerandes underhåll. Sultan Murad Bek uppfördes af Khodier Khans yngre bror, och äger 99 rum och 150

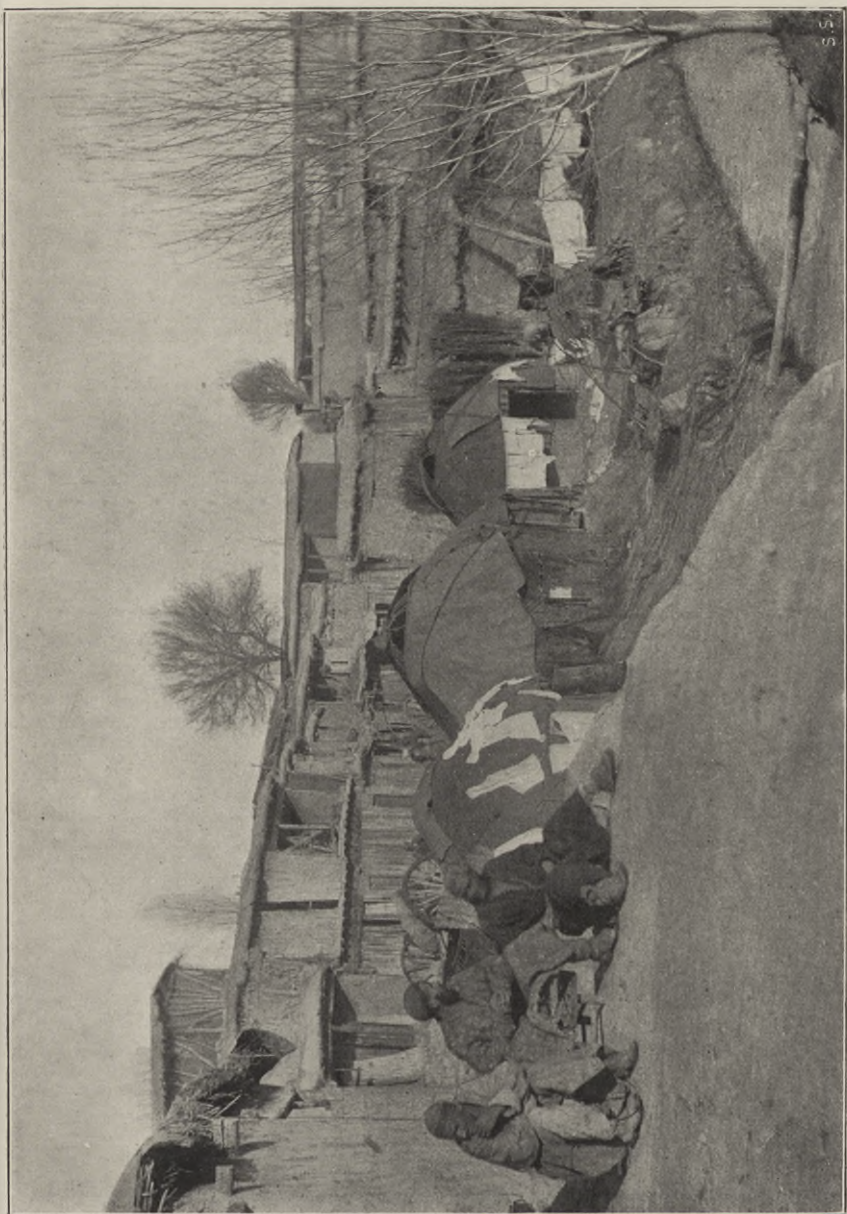

Atturlik Ata-masar i Taschkent.

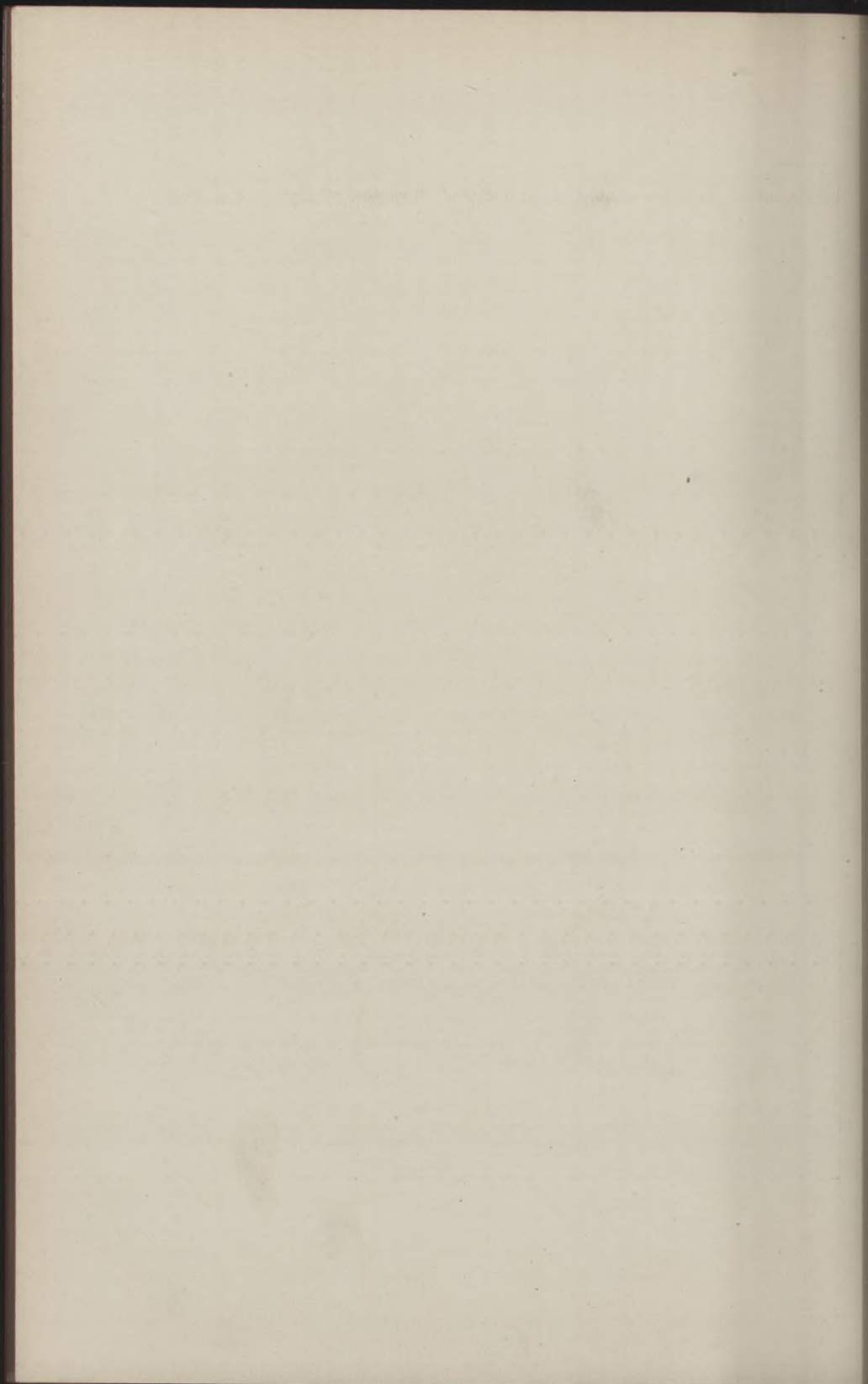
Fotografi af förf.

elever; Medresse-i-mir är den äldsta i Kokan; uppförd af Narbuta Khan och restaurerad år 1212 e. H, äger den 57 rum och 140 elever.

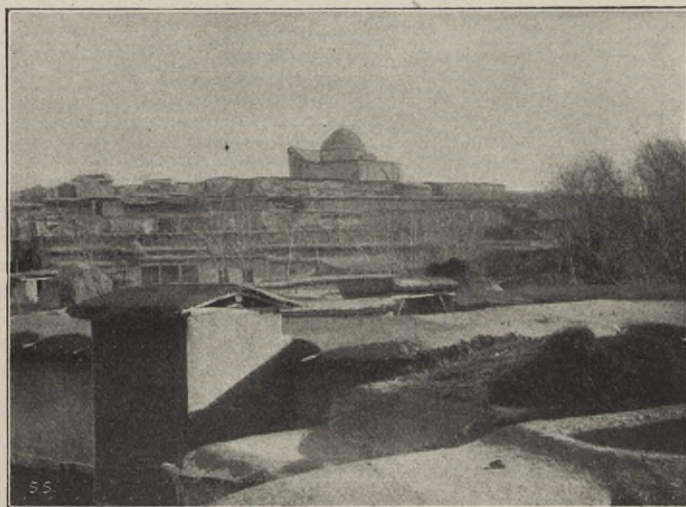
Vid mitt besök funnos 5,000 studerande, som bo i Kokans medresseer och lefva af donationer, samt 300, som på egen bekostnad besöka dem. Af öfriga muhammedanska undervisningsverk finnas 48 mäktäb-khanes eller skolor med 600 gossar och 200 flickor samt 30 khari-khanes eller sådana skolor, som grundats genom testa-

Kirgisiska feltjurt i Taschkent.
Fotografi af förf.

mente och äro belägna vid testators graf; dessa hafva 350 lärjungar. Slutligen finnas äfven tre judiska skolor med 60 elever. Kokans invånareantal uppgick nu till cirka 60,000, af hvilka 35,000 äro sarter, 2,000 kaschgarliks och tarantjis, 575 judar, 500 zigenare (lulis), 400 dunganer, 100 tatarer, 100 afghaner, 12 hinduer, som vanligt pro-

Taschkent.
Fotograf af förf.

centare, och 2 kineser. Därtill kommo 350 ryssar och en garnison af 1,400 man; resten är tadjiks.

På våren anländer vanligen ett dussin kineser med mattor från Kaschgar. Staden har 11,600 hus och 9 fabriker för bomullsrening. Under de sista åren har Kokan visat tendens till blomstring, och särskildt det ryska kvarteret växer alltjämt. Vid sidan af den ryska administrationen finnes äfven en inhemska sådan för ordningens upprätthållande. Borgmästaren kallas kur-baschi, och under ho-

nom stå fyra aksakaler, af hvilka hvar och en öfvervakar ett stort kvarter, katta-mähälläh; under dem sortera 96 ällik-baschi, hvar och en herre öfver ett kischkintaj-mähälläh eller litet kvarter.

I Kokan besökte jag ett par »hammams» eller badstugor, naturligtvis utan att anlita dem, ty de erbjuda motsatsen till hvad vi mena med bad och äro snarare härdar för spridande af hudsjukdomar. Man inträder i en stor sal med mattbelagda terrasser och träkolonner: det är afklädningsrummet. Därifrån begifver man sig genom labyrintiska, trånga gångar till mörka, ångfyllda hvalfsalar med olika temperatur. I midten reser sig en terrass, där den badande gnides och tvättas af en naken tjänare. I dessa källarliknande kryptor råder en mystisk skymning, och genom vattenångan framskymta nakna figurer med långa svarta eller gråa skägg. Musulmanerna tillbringa ofta halfva dagen i badet, där de äfven röka, dricka te och ibland äta middag. En afskyvärd moralisk ruttenhet råder i staden, och därtill bidraga icke minst danserskorna, som uppträda vid bröllop och andra högtidligheter.

I stället för att åka direkt på stora postvägen till Margelan valde jag den 200 verst långa omvägen öfver Tjust och Namangan för att få tillfälle att ännu ett par gånger korsa Sir-darja och fullborda mina flodmätningar. Sedan jag skickat mitt bagage på ett par arbor direkte till Margelan, lämnade jag med min gamla tarantass Kokan den 30 januari och styrde kosan mot norr till Urgantji, en ganska stor kischlak, där marknad som bäst pågick och gatorna voro fyllda med folk. Hela vägen går genom en oafbruten följd af byar, och på ömse sidor löpa ariker eller kanaler, de sista förgreningarna från det irrigationssystem, som bevattnar Kokan-oasen. Vid byn

Gurum-seraj föres man på en stor pråm öfver Sir-darja och fortsätter öfver Pap på usel väg till den lilla staden *Tjust*, hvars enda betydelse består i dess bomullsodling och produktion af ris och säd. Härifrån för vägen öfver små kullar, bestående af gul löss och konglomerat. Slädföret var nu öfverallt förträffligt, och det var därför svårt att taga sig fram med tarantassen. Vid Turakurgan passerar man bäcken Kasan-saj, som om sommaren för stora vattenmassor från Tjatkal-bergen; dessa uppnå dock aldrig Sir-darja, ty vattnet sprides i en mängd ariker, som dränka risfälten.

Namangan är omgifvet af byar och trädgårdar och utgör residens för en »ujäsdnij natjalnik». Sejd Kuli Bek, Khodja Ischan och Medresse Särdabi äro de enda byggnader i staden, som äro af ett flyktigt intresse för den resande; den fyrkantiga torgplats, Ispar Khan, som utbreder sig framför den sistnämnda högskolan, utgör tillhåll för ortens smeder och järnvaruhandlare.

Det är ingen lätt sak att komma ut ur Namangan. I den nu frusna gatsmutsen hafva tusentals arbors hjul skurit in två djupa fåror, som man troget måste följa. Guppande och skakande körde vi sålunda i långsam skridt hela vägen till *Narin*, Sir-darjas egentliga källflod, som öfverfares på en enkel träbro. Den förstöres hvarje vår af högvattnet och måste fram på sommaren nybyggas. Vägen korsar *Narin* helt nära den punkt, där Kara-darja, dess förnämsta biflod, utmynnar. Från byn Baliktji på dess vänstra strand förde mig körsvennen till Min-bulak vid Sir-darja, som något högre upp utsänder en egenomlig bifurkationsarm, Musulman-kul, bildande ett vassbevuxet träsk, Sari-su. Hela träsket var fruset och snöbetäckt, landskapet ödsligt, ibland lindrigt kuperadt, någon

gång syntes en betande fårhjord, men hvad den betade fick jag aldrig klart för mig. Öfver Jas-auan nådde jag den 4 februari Ferganas hufvudstad, *Margelan*, där guvernören, general *Pavalo-Schvejkovskij*, tog emot mig med utmärkt artighet och under de tjugu dagar jag tillbringade i hans hus, sysselsatt med de sista förberedelserna till färden öfver Pamir, omhuldade mig på bästa sätt och gaf mig många goda och nyttiga råd.

Men innan jag lämnar Fergana och bryter upp på de äfventyrliga vintervägarna öfver Pamir, vill jag lämna en kortfattad redogörelse för de mätningar jag utförde på Sir-darja.

Den första mätningsserien, som den 25 november 1893 gjordes vid Kasalinsk, gaf till resultat en vattentäthet af 565 kbm. i sekunden; flodens djup växlade här mellan 2 och 3 m.; och medeldjupet var 2,46 m. samt medelhastigheten 78 cm. i sekunden; vattnet hade en temperatur af $+ 0,4^{\circ}$. Luften var fullkomligt lugn, och observationen utfördes på sex punkter tvärs öfver floden på en båt, som hvarje gång förankrades.

Två månader senare, den 27 januari 1894, gjorde jag en liknande serie af iakttagelser vid Khodjent. Lufttemperaturen var, kl. 1,30 e. m., $- 2,9^{\circ}$; en svag ostvind rådde, och i vattnet visade termometern $+ 0,5^{\circ}$. Vid högra stranden låg ett tunt istäcke af 9 m. bredd, vid den vänstra ett 17 m. bredt bälte, som båda bildats i skydd af bron; ofvanför och nedanför densamma fanns ingen is, blott små isskällor drefvo på vattnet, som här var mycket klarare än vid Kasalinsk. Tack vare den 175 m. långa bron, hvaraf nu 44 m. stodo öfver torr sand, finner man med lätthet flodens bredd, som sålunda här uppgick till 131 m. Iakttagelserna utfördes såsom

vid Kasalinsk på sex punkter medelst en lodka, som i rep fasthölls 60 m. nedanför bron. Djupen mättes med en 6 m. lång stång och hastigheterna som vanligt medels fasta och fria flöten.

Såsom man redan af Ferganadalens reliefförhållanden skulle kunnat vänta, befinner sig det betydligaste djupet med åtföljande största strömhastighet icke långt ifrån högra stranden, där ett brant och isoleradt bergsparti reser sig från marken, under det att den vänstra, södra, stranden är jämförelsevis låg, men dock så pass hög öfver vattenytan, att Khodjents invånare icke utan svårighet hämta sitt vattenbehof från floden då den lilla bäcken Ak-su, som flyter genom staden, sinar.

Medeldjupet uppgick till 3,87 m. (maximum 5,77), arealen af genomsnittet till 480 kvm., vattnets medelhastighet till 76,3 cm. (maximum 94 cm.) och vattenmängden till 365 kbm. i sekunden. Mellanrummet mellan bron och vattenytan uppgick nu till 6,18 m., men på bropelarna visades mig vattenmärken från sista sommaren, som angåfvo att floden då var nära $4\frac{1}{2}$ m. högre.

Det kan till en början förefalla underligt att jag vid Khodjent fann cirka 200 kbm. mindre vattenmängd än vid Kasalinsk, men detta sakförhållande äger sin naturliga förklaring. För det första har floden Tjirtjik nära Taschkent under lägsta vattenståndet cirka 100 kbm. vatten, vidare mottager Sir-darja längre ned åtskilliga tillflöden från bergen Kara-tau och Talas-tau, af hvilka Aris, såsom jag ofvan nämnt, är mycket anseelig, och slutligen bör man minnas att floden under vintern beröfvas föga vatten för irrigationskanalerna, att afdunstningen under den kalla årstiden är obetydlig, att under

det lägsta vattenståndet föga eller intet vatten går förloradt i träskan vid flodstränderna, samt slutligen att iakttagelsen vid Khodjent gjordes två månader senare än den vid Kasalinsk.

Under sommaren hafva inga iakttagelser utförts öfver Sir-darjas vattenmängd, dock kan man med tämligen stor säkerhet förutsätta, att förhållandet vid denna årstid är omvänt, det vill säga att vattenmängden vid Tjinas (nära Taschkent) är betydligt större än vid Kasalinsk.

I januari 1891 hade jag på återresan från Kaschgar till Issik-kul haft tillfälle att se hvilka ofantliga snömassor om vintern samla sig i bergen söder om Issik-kul. Då dessa snömassor om våren och sommaren smälta, växer Narin till en väldig flod, som i sin klippbädd störtar ned till Ferganadalen. Äfven Kara-darja antar då betydande dimensioner, ehuru snönederbörden i den del af Tien-schan, där dess källor äro belägna, icke är så anseelig som i trakterna söder om Issik-kul. Liksom Tjirtjik, lämnar alltså Kara-darja en stor tribut till Sir, och vid Tjinas är Sir-darja under våren och sommaren en väldig flod, ehuru den icke går upp emot systerfloden Amudarja. I ett slingrande lopp rullar hon sina vattenmassor genom den upphettade steppen till Aralsjön.

Dock uppnår icke hela vattenmängden sitt af terrängförhållandena föreskrifna mål. Då Tjinas ligger 186 m. öfver Aralsjöns spegel, men afståndet utmed floden uppgår till ungefär 1,420 km. och fallet alltså blott är 1,31 dm. på hvarje kilometer, har vattnet rundlig tid att afdunsta, en process, som försiggår så mycket lättare som luften under sommaren är utomordentligt torr och varm.

Men äfven andra faktorer skatta floden. En del af vattnet uppsuges i marken, en annan tages i anspråk för

irrigationsbehof, en tredje mycket mäktig del däraf lämnar flodbädden för att på sidorna, särskildt vid högra stranden, bilda vidsträckta träsk och sjöar. De största träskena finna vi från Kasalinsk till mynningen, andra ligga öster om Perovsk, men framför allt mellan Perovsk och Karmaktji, där det af vass öfvervuxna Bokali-kopa intager en areal af 4,500 kvadratverst. På detta sätt förlorar floden stora kvantiteter af sitt vatten, och det är därför man kan påstå, att under sommaren vattenmängden är mycket större vid Tjinas än vid mynningen.

Mellan Min-bulak och Khodjent korsas Sir-darja på 15 ställen af vägar, och trafiken befordras medels 27 pråmar, som hyras af en rysk entreprenör. Den lifligaste varutrafiken går öfver *Schakhand*, där färjorna om sommaren inbringa 1,200 rubel i månaden, om vintern blott 300 till 400 rubel; vid Min-bulak gifva de blott respektive 400 och 200 rubel. En arba med varor betalar 25 kopek, en lastad kamel 15, en häst 5, en fotgängare 2.

Vid *Gurum-seraj*, där en af de viktigaste färjpassagera är belägen, utförde jag en tredje iakttagelseserie. Himlen var klar, atmosfären lugn, lufttemperaturen klockan half fem eftermiddagen $-4,9^{\circ}$ och vattentemperaturen i medeltal $+1,9^{\circ}$. Flodens bredd uppmättes på trigonometrisk väg, och uppgick till 195 m. Den högra stranden är låg och flack, den vänstra mycket brant, 3 m. hög och af vattnet starkt anfrätt. På ett afstånd af blott 10 m. ifrån den finna vi det största djupet med 2,88 m., hvilket dock, underligt nog, icke åtföljes af den största strömhastigheten (126 cm. i sekunden); denna smyger sig nämligen på blott 5 meters afstånd från högra stranden. Ungefär midt i bädden reser sig en bank, öfver hvilken

strömhastigheten är obetydlig. Härifrån tilltager den mot båda stränderna, där de djupare ställena äro belägna.

Medeldjupet är 1,61 m., genomsnittets areal 285 kvm., medelhastigheten 78,3 cm. och vattenmängden 222 kbm. i sekunden. Den stora skillnaden af 143 kbm. mellan Khodjent och Gurum-seraj är påfallande, i synnerhet

Sir-darja nära Kasalinsk.

Fotografi af förf.

som floden under denna sträcka icke upptager några nämnvärda tillflöden, men låter, såsom jag strax skall visa, förklara sig genom temperatur- och nederbördsförhållanden.

På vägen från Namangan till Margelan passerade jag nedre Narin vid kischlaken Djidda-köpö och nedre Kara-darja mellan de båda byarna Tjudja och Baliktji. Man säger i allmänhet om Sir-darjas båda källfloder, att Narin är den vattenrikaste och Kara-darja den snabbaste.

Det senare är alltid riktigt, ty på en sträcka af 147 km., från Usgen (982 m.) till Tjudja (400 m.) faller Kara-darja 582 m. eller 3,96 m. på hvarje kilometer, men Narin däremot på en sträcka af 141 km., det vill säga från en punkt nära ruinerna af fästningen Ketmen-tube (854 m.) till Djidda-köpö (399 m.), blott 455 m. eller 3,23 m. på kilometern. Ehuru dessa höjdskillnader icke äro särdeles stora, göra de sig dock så till vida gällande, att Kara-darja ännu i sitt nedersta lopp är några centimeter hastigare än Narin. Det förra är däremot icke alltid rätt, ty under vintern är Kara-darja mycket större, ja, ända till dubbelt så stor som Narin.

Detta beror därpå att Narin genomflyter en nordligare och kallare trakt och på alla sidor är omgifven af höga bergskedjor, bland hvilka stark köld är rådande, under det Kara-darja har ett sydligare läge och genomströmmar Ferganadalens östra förlängning, där vintertemperaturen är betydligt mildare och dalen af höga berg skyddas för de kalla nordanvindarna.

I Narin sjunker med ett ord vattnet därför att en stor kvantitet däraf blir bunden som is. Detta gäller i synnerhet om de små tillflöden och bäckar, som genomströmma de höga tvärdalarna. I Kara-darjas flodområde äro vinterns köldgrader däremot icke så låga, och floden mottager därför äfven under den kalla årstiden jämförelsevis mycket vatten, ehuru snönederbörden här är mindre riklig. I jämförelse med Narin förlorar sålunda Kara-darja mindre vatten genom isbildning. Om våren börja Narins isar och snön på de angränsande bergen smälta, floden stiger och blir inom kort mycket större än tvillingfloden, som under vintern icke förmått samla några stora is- och snöförråd inom sitt område.

De sartiska pålbroarna öfver Narin och Kara-darja underlättade i hög grad mätningarna. Vid Narin gjordes den 2 februari vid gynnsamma väderleksförhållanden och $-5,6^{\circ}$ lufttemperatur klockan två eftermiddagen följande observationer: medeldjupet var 1,78 m. (maximum 2,61 m.), arealen af genomsnittet 78 kvm., medelhastigheten 111,6 cm. (maximum 138 cm.) och vattenmängden 87 kbm. De största djupen och hastigheterna falla inom flodens högra hälft. Här drefvo också massor af isskällor med strömmen. Den största mängden af drifis fanns i en vattenstrimma som blott låg 11 m. från högra stranden och följde sålunda icke, såsom man kunnat vänta, den största strömhastigheten, hvilken befann sig på 23 m:s afstånd från samma strand.

Ungefär halfannan verst sydligare öfverskred jag ett par timmar senare Kara-darja, där följande iakttagelser gjordes: medeldjup 1,6 m., maximaldjup 3,82 m., genomsnittets areal 113 kvm., medelhastighet 118 cm. (maximum 138 cm.), vattenmängd 133 kbm.

Inalles förde alltså Narin och Kara-darja 220 kbm., eller lika mycket som jag funnit i Sir-darja vid Gurum-seraj.

Jämför man de båda källfloderna sinsemellan, finner man, att Kara-darja är 28 m. bredare än Narin, men i allmänhet grundare, ehuru maximaldjupet är större. I båda flodbäddarna finna vi maximaldjupen nära högra stranden och i båda den största strömhastigheten till vänster om de största djupen. Hos båda är den högra stranden mycket kraftigare urgröpt än den vänstra, brantare och högre än denna, som ifrån vattenytan stiger sakta och långsluttande; det är samma förhållanden som vi funno hos Sir-darja vid Khodjent.

Detta sakförhållande synes stå i samband med flodens tendens att förflytta sig mot höger. År 1892 hade man ett tydligt bevis på att äfven Narin i nedre delen af sitt lopp visar en dylik tendens. Tio verst ofvanför Utj-kurgan lämnar Narin sin tvärdal och utträder i den jämna Ferganadalen. Så snart floden lämnat sin djupa, skarpt markerade klippbädd, blir den grund och bred, uppfyllt med bankar och sandöar och flyter blott kortare sträckor och under det lägsta vattenståndet i en bädd.

Knappt två verst nedanför Utj-kurgan utgår distriktet Namangans största irrigationskanal, Jangi-arik, från flodens högra strand för att bidra till bevattandet af Namangans risfält. Nu visade emellertid floden själf en böjelse att flytta sig öfver till kanalen, hvilket naturligtvis hade varit ytterst farligt för odlingarna i denna fruktbara trakt. För att hindra detta läto de ryska myndigheterna på nyåret 1893 i rät vinkel från högra stranden uppbygga fyra dammar i floden, hvilket tvingade vattnet att återvända till den egentliga, mer åt vänster belägna bädden.

Af de fyra dammarna är den öfversta 43, den understa 287 m. lång, de tre första 10, den fjärde, nedersta, 6 m. bred. Materialet består af trädstammar, sten och faskiner. Arbetet utfördes på två månader af en rysk officer med 200 till 400 sartiska arbetare och kostade endast 18,000 rubel. I dödvattnet nedanför hvarje damm samlade sig snart stora massor sand och slam, och på somliga ställen började man till och med plantera träd för att gifva det hela större motståndskraft. Detta exempel visar till fullo, att floden vid denna punkt sträfvar mot höger.

På vägen från Min-bulak till Margelan kunde jag på flera ställen iakttaga spåren af gamla flodbäddar. Den betydligaste af dem är Sari-su, som utmynnar i den

liknämnda, med vass öfvervuxna träsktrakten, som vid mitt besök var helt och hållet frusen och på sina ställen betäckt med glanskis. Att den längre öster ut belägna fortsättningen af ariken Musulman-kul är en gammal bädd af Sir-darja, är mycket sannolikt.

Söder om Sir-darja mellan Kokans och Margelans meridianer utbreder sig ett oafbrutet bälte af sumptrakter, Atji-kul, Dam-kul och Sari-su, som på våren och sommaren förses med vatten från floden genom de gamla, eljes öfvergifna flodbäddarna, och härtill bidrager äfven öfverskottsvattnet från Andischans ariker. Söder om dessa sankar nejder utbreder sig sandöknen; norr om Sir-darja finnas däremot inga träsk eller gamla flodbäddar. Blott vid flodloppet nedersta del utbreda sig moras och laguner, företrädesvis på högra stranden.

Äfven här finna vi dock tydliga bevis för att floden vandrar mot höger eller nordost. Under en sträcka af 635 km., från Kasalinsk till Tasch-suat, löper postvägen tätt utmed högra stranden. Flera stationshus, som ursprungligen uppfördes på ett visst afstånd från stranden, hafva nu af floden uppnåtts, och några har man till och med måst öfvergifva för att bygga nya på större afstånd från floden.

Vid en jämförelse mellan Narin och Kara-darja funno vi, att den förra medförde drifis i stor mängd, den senare däremot ej ett spår af is. Narins vatten var nästan klart och genomskinligt, Kara-darjas grumligt och orent. Narins vatten hade en medeltemperatur af $+ 0,1^{\circ}$, i systerfloden visade termometern $+ 3,3^{\circ}$. Graden af grumlighet beror naturligtvis dels på markens olika beskaffenhet, dels på vattenmängden och bäddens fall och möjligen äfven i någon mån på vattnets temperatur. Narinvattnets låga

temperatur och tillvaron af is däruti beror naturligtvis på att floden flyter genom kallare trakter än Kara-darja, som därför hade varmare och isfritt vatten.

Slutligen må det tillåtas mig nämna några ord om det inflytande vattenmängderna i Narin och Kara-darja utöfvade på Sir-darja vid Min-bulak, Gurum-seraj och Khodjent. Vid Min-bulak ville jag utföra en sista iakttagelseserie, men tyvärr var färjan här så inrättad att den icke kunde hållas i stillhet på floden. Bredden uppgår till 180 m. Tio meter från vänstra stranden var djupet 1,5 m. och vattnets hastighet hela 147 cm. i sekunden; 20 m. från högra stranden var djupet 1,45 m. och hastigheten blott 57 cm. Ungefär midt i floden var djupet 2,5 m.

Fördelningen af vattnets olika temperaturförhållanden och färger gifver anledning till några rätt intressanta konklusioner. Vid högra stranden visade termometern $+ 1,1^{\circ}$, 60 m. därifrån $+ 1,5^{\circ}$, 60 m från vänstra stranden $+ 2,1^{\circ}$ och tätt invid samma strand $+ 2,3^{\circ}$. Här »rykte» floden (kl. 11 f. m. vid $- 9,7^{\circ}$ lufttemperatur), ganska täta moln af vattenånga stego i luften, och färjkarlarna meddelade mig, att denna dimma tidigt på morgonen varit så ogenomtränglig, att färjan försvann ur sikte några få meter från stranden. Fenomenet lär vara mycket allmänt vid denna årstid.

Vid högra stranden, där det kalla vattnet strömmar, »rykte» floden däremot alls icke. Här hade en vattenstrimma af omkring 15 m:s bredd samma klara, ljusgröna färg som Narinvattnet; men utanför detta bälte blef vattnet med ens grumligt ända till vänstra stranden — alldeles som i Kara-darja. Detta bevisar, att de båda flodernas vattenmassor ännu 6 verst nedanför deras förening icke blandat sig, eller snarare att Kara-darjas varma, grumliga vatten

utbreder sig öfver Narins kalla och klara, blott lämnande ett smalt bälte blottadt vid högra stranden. Att detta senare på en så kort sträcka kunnat uppvärmas en hel grad, beror naturligtvis på den intima beröringen med det varmare Kara-darja-vattnet.

Vid Gurum-seraj hade vattnet, som ofvan är nämndt, öfverallt en temperatur af $+ 1,9^{\circ}$ och likaledes öfver hela bredden samma grumliga färg som i Kara-darja, hvartill kommer att floden här var isfri. Äfven utan hjälp af kalorimetrien bevisa dessa förhållanden, att Kara-darjas vatten här var mäktigare än Narins och att drifisen på detta afstånd af 89 km. haft tid nog att smälta. Att förhållandena voro enahanda den 30 januari och den 2 februari, bevisa vattenmängderna, som i båda fallen voro lika stora.

Vid Khodjent var förhållandet däremot ett helt annat. Här var vattenmängden till en början 140 kbm. större än vid Gurum-seraj, vidare var vattnets temperatur blott $+ 0,5^{\circ}$, alltså nära nog halfannan grad kallare än vid Gurum-seraj, som ligger på 173 kilometers afstånd från Khodjent; slutligen var vattnet här mycket klarare än vid Gurum-seraj och medförde en icke obetydlig mängd drifis. Häraf framgår, att den vattenmängd, som den 27 januari vid Khodjent strömmade genom Sir-darjas bädd, hufvudsakligen bestod af Narinvatten, ty hela vattenmassan hade samma egenskaper som detta senare: det var kallt, klart och bemängdt med drifis.

Kort därpå sjönk lufttemperaturen; så hade jag den 30 jan. kl. 9 e. m. i Tjust $- 11,2^{\circ}$, den 1 febr. kl. 8 f. m. i Namangan $- 9,5^{\circ}$ och följande dag på samma ställe och tid $- 10,6^{\circ}$.

Äfven i bergen har utan tvifvel temperaturfallet gjort sig gällande, och i mycket högre grad. Bifloderna och delvis äfven Narin själf började frysa, floden beröfvades därigenom stora vattenmassor och blef betydligt mindre än Kara-darja; Sir-darja sjönk hastigt, och vid Gurum-seraj blef vattenmängden 140 kbm. mindre än några dagar förut.

Det är visserligen öfverraskande att vattenmängden på så kort tid kan minskas i så hög grad, men det är ett vanligt fenomen och kan förklaras. Så meddelade mig Namangans distriktchef, att Narin icke sällan under loppet af fem dagar stiger hela 3 m., för att sedan falla lika hastigt. Detta fenomen inträffar alltid efter häftiga och vidsträckta regn i de angränsande bergen. Såsom jag ofvan antydte, kan man alltså icke fastslå som regel att Narin är den största af de båda floderna, ty förhållandet mellan vattenkvantiteterna förändrar sig med årstiderna, d. v. s. med fördelningen af temperaturer och nederbörd inom flodområdena.

Under hela sitt lopp genom Fergana till Khodjent fryser icke Sir-darja, men redan vid Tjinas bildar sig ofta så tjock is att den bär posttrojkorna.

IV.

En vinterfärd öfver Pamir.

På gränsen mellan Ost- och Väst-Turkestan, Bukhara, Afghanistan och Indien reser sig ett väldigt platåland, en gigantisk bergknut, från hvilken jordens båda högsta bergskedjor, Kven-lun och Himalaja, utgå mot öster och sydost, Tien-schan mot nordost och Hindu-kusch mot sydväst, under det Kara-korum sträcker sig inåt Tibet mellan de båda förstnämnda kedjorna. Här lefde, enligt många forskare, de första människorna, och urgamla sägner förtälja, att paradiset's fyra stora, i bibeln omnämnda floder här hade sina källor. Högasiens folk hedra ännu i dag Pamir med namnet »Världens tak», från hvilket skyhöga bergjättar skåda ned öfver hela den öfriga jorden.

I politiskt hänseende lydde Pamir i senare tider under khanerna af Kokan, och då dess siste härskare Khodier Khan af sin mäktiga granne i norr beröfvades makt och rike, gjorde Ryssland anspråk på herraväldet äfven öfver Pamir. Man ägnade emellertid det otillgängliga och nästan obebodda landet föga uppmärksamhet, och dess öfriga grannar uppmuntrades däraf till att annektera angrensande stycken af de forna khanernas rike. Afghanerna besatte hela Badakschan och Schugnan och visade sig äfven i Roschan och Vaschan, där de vid floden Pändj

anlade befästa poster. Kineserna besatte de östra gränstrakterna af Pamir, och engelsmännen togo sedermera Tjital och Kandjut.

Dessa operationer betraktades i längden icke med likgiltighet af ryssarna. År 1891 tågade öfverste Jonnoff med en styrka af nära 1,000 kosacker, ammunitions- och proviantkaravaner, ja till och med mitraljörer, från Margelan öfver hela Pamir ända fram till Hindu-kusch, där han i närheten af Barogilpasset hade en skärmytsling med en liten afghansk förpost. Kort därpå anlades vid floden Murghab posten Schah-djan, som sedermera döptes till *Pamirskij Post* och där ett par hundra kosacker lågo i ständig garnison för att bevaka de ryska intressena.

Så uppkom den under de senaste åren så mycket omtalade och omskrifna Pamirfrågan, och landet, som legat nästan bortglömdt och insvept i en arktisk köld i hjärtat af Asien, blef föremål för det lifligaste intresse och viktiga, kanske ödesdigra politiska och strategiska åtgärder. Vissa områden af Pamir voro ännu herrelösa, och de få kirgiser som där kämpade mot kölden hade ingen öfverhet och betalade ingen skatt; men alla grannarna gjorde anspråk därpå, alla hade befästa poster i närheten. Ingen ville taga första steget, men alla voro beredda att öppna eld.

Under min vistelse hos generalguvernören, baron Vrevskij, talade vi ofta om Pamir, och jag kom då på den tanken att taga vägen till Kaschgar öfver detta land. Då jag fattat mitt beslut, afrådde mig nästan alla därifrån, och officerare som deltagit i Jonnoffs expedition förspådde mig en farlig resa och rådde mig att vänta två eller tre månader.

En kapten som året förut öfvervintrat vid Murghab försäkrade, att jag utsatte mig för de största faror och

de mest kritiska situationer. Äfven en nordbo kunde icke göra sig ett begrepp om den köld som rådde och de snöstormar som rasade på Pamir under vintern. Till och med midt i sommaren är snöburanen icke sällan lös vid -10° köld. Vintern 1892—93 sjönk temperaturen i slutet af januari till -43° , och snöstormar hörde till vanligheterna. Buranen slår oförmodadt ned, ofta från en nyss klar himmel, stigen blir inom ett ögonblick igen-sopad, luften fylles af fin yrsnö, man ser ej två steg framför sig; man måste genast stanna och svepa in sig i sin päls och kan tacka Gud, om man kommer ifrån med lifvet.

Kaptenen rådde mig att under marsch aldrig aflägsna mig från min karavan; en oförmodad buran skulle kunna skilja mig från mina följeslagare, och det är då omöjligt att åter hitta dem, äfven om afståndet blott uppgår till några tiotal steg. Allt är insvept i moln af yrsnö, ingenting synes, knappt den häst man själf rider, nödrop förklinga ohörda, bösskott höras ej, allt öfverröstas af buranens tjut, och den vägfarande som ensam, utan tält, proviant, pälsar och filter blir öfverfallen af en sådan kan lugnt läsa sin sista aftonbön. Öfverste Jonnoff och kapten Vannovskij, båda kända och bepröfvade Pamir-resande, hörde till dem som icke i ringaste mån afundades min färd. De beredde mig på en hård kampanj.

Två män funnos dock som icke sågo företaget i så mörka färger, utan i stället uppmuntrade mig och lofvade göra allt hvad göras kunde för att möjliggöra och underlätta det. De voro: general Vrevskij och guvernören öfver Fergana general Pavalo-Schvejkovskij, och de höllo ord på ett glänsande sätt. På baron Vrevskijs initiativ gaf guvernören öfver Fergana redan en vecka före min

afresa från Margelan genom djigiter (sartiska kurirer) befallning till de i Alai-dalen öfvervintrande kirgiserna att öfverallt taga emot mig och på utsatt dag och ort hafva ett jurt i beredskap, förse mig med fårkött och bränsle, skicka folk i förväg att rödja väg genom snön och hugga trappsteg i isgatorna på de smala, lifsfarliga klippstigarna i Alai-bergen, biträda vid karavanens lastning och led-sagande o. s. v. Ridande bud sändes likaledes till Murghab. Jag fick bref till kommandanten därstädes och till den kinesiske kommandanten vid Bulun-kul, nära gränsen. Djigiter skulle följa mig hela vägen, och i Margelan biträdde jag vid utrustningen och karavanens ordnande på det mest älskvärda sätt af sakkunniga män.

Den marschruta som på förhand uppgjordes ledde öfver Alai-bergen genom Tengis-baj-passet och Alai-dalen, öfver passet Kisil-art och sjön Kara-kul, genom Ak-bajtal-passet och till Pamirskij Post vid Murghab, dit jag hade 459 verst, som fördelades på aderton korta dagsmarscher och fem hvilodagar, enligt följande schema:

Från Margelan

till Utj-kurgan	35	verst
„ Austan	23	„
„ Langar	40	„
„ Tengis-baj	26	„
„ Daraut-kurgan	24	„
„ Kisil-unkur	22	„
„ Kur-gur (Kaschka-su)	26	„
„ Djipptick	25	„
„ Artja-bulak	20	„
„ Bor-doba	27	„
„ Kok-saj	27	„
„ Kara-kul (norra stranden)	25	„

till Kara-kul (södra stranden)	20	„
„ Mus-kol	27	„
„ Ak-bajtal	18	„
„ Robot n:o 1	23	verst
„ Tjitjekti	25	„
„ Pamirskij Post	26	„

Vid Austan, Daraut-kurgan, Artja-bulak, Kara-kul och Robot n:o 1 skulle vi hvila en dag för att icke öfveranstänga hästarna. Programmet följdes i det stora hela, med blott några smärre afvikelser förestafvade af händelsernas gång.

En gammal sartisk köpman släppte till hästarna. Jag hyrde en ridhäst och sju bagagehästar och hade att i hyra betala en rubel om dagen för hvar och en af dem. Det hade varit billigare att köpa hästarna och sedan sälja dem i Kaschgar; men såsom saken nu ordnades, blef jag oansvarig för dem till lif och lem och behöfde icke bekymra mig om deras skötsel och furagering. Två män och tre furagehästar medföljde sålunda på köpet. En liten pigg, väderbiten och berest djigit, *Rehim Baj*, som därtill var förträfflig kock och talade ryska, blef anställd som min närmaste man, fick 25 rubel i månaden, fri kost och »husrum», men ägde att själf hålla sig häst och varma kläder. Han höll på att stryka med under denna färd och följde mig blott till Kaschgar.

Den ene af de båda hästmännen var så mycket ut hålligare och fyllde på ett glänsande sätt *Rehim Bajs* plats då denne var sjuk. Han hette *Islam Baj* och hade sitt hem i Osch, samt blef under hela denna långa färd min bästa tjänare. Han borde redan nu få sin hedersruna, men på kommande blad skall läsaren själf finna, att jag står i en mycket stor tacksamhetsskuld till denne man,

som troget följde mig i alla väder, genom alla faror. Han kände mig icke då vi först träffades och hade ingen aning om hvart det bar; men han lämnade sitt lugna hem och sin familj i Osch för att utan fruktan med mig dela alla de växlande öden, som väntade oss i det innersta Asien.

Vi vandrade tillsammans genom Gobiöknens sandstormar, vi voro nära att tillsammans dö af törst, och det var han som, då de andra stupat, räddade mina anteckningar och kartor. Och han var alltid den förste då vi bestego de höga snöfjällen, han ledde mina karavaner med säker hand genom skummande floder, och han var troget på sin vakt då tanguterna ville öfverfalla oss. De tjänster han gjort mig äro oräkneliga, och utan honom hade min färd icke slutat så lyckligt som den gjorde. Han bär nu med heder och tillfredsställelse den guldmedalj som konung Oscar förärat honom.

I Margelan kvarlämnade jag en del onödiga saker, bland annat den gamla hederliga orenburgska tarantassen och de europeiska koffertarna, och i deras ställe köptes nu sartiska »jakhtaner», trälådor klädda med skinn och så gjorda, att de med lätthet kunna bäras parvis på hästrygg. Sadlar, pälsar, pamirstöflar af filt och skinn köptes, och provianten förstärktes.

Vi skulle ofta tälta på snöhöljd mark, därför medtogos två stålspadar; vi skulle färdas på branta stigar, beklädda med glanskis, därför medtogos yxor och spett; vi skulle rida öfver Kara-kuls is, där jag ämnade göra djuplodningar, därför medfördes 500 m. starkt segelgarn, indeladt med knutar för hvar tionde m., samt lod. Stativet till det topografiska mätbrädet var så inrättadt, att det med tillhjälp af en kaukasisk »burkha» kunde förvandlas till ett provisoriskt miniatyrtält i händelse af buran.

Den 22 februari aftågade karavanen och djigiterna till Utj-kurgan. En häst bar hela fotografiattiraljen i två jakhtaner, en annan instrument-, bok- och apotekskistorna, den fjärde och femte provianten, den sjetta och sjunde vapen och öfriga saker. Sist i tåget följde de tre furagehästarna med sina foder- och kornsäckar, och en af dem försvann under två kolossala halmsäckar.

De båda karavanförarna gingo till fots och manade på djuren, djigiterna redo. Det hela bildade en lång, ståtlig karavan, och jag betraktade med stolthet dess uppbrott från guvernörspalatsets gård. Själft stannade jag i Margelan öfver natten och fick därför taga ännu ett sista farväl af den europeiska civilisationen, ty hela Margelans fina värld samlades samma kväll hos guvernören. Hvilken skillnad för mig mot de följande kvällarna! Sedan jag en sista gång fått tala svenska med general Matvejef och löjtnant Kivekäs, båda glada finnar, och efter ett hjärtligt farväl från den gästfrie guvernören och hans älskvärda familj, lämnade jag den 23 februari i ottan Margelan och förenade mig i Utj-kurgan med de mina. Afståndet uppgår blott till 35 verst, men icke dess mindre stiger terrängen med 335 m., och man befinner sig redan på något öfver 900 m. höjd.

Utj-kurgan är en stor by, vackert belägen vid Is-fairanälfvens utträde ut Alai-bergens nordligaste sluttningar. Här bereddes mig ett ståtligt mottagande. Redan på ett par versts afstånd mötte mig byns »volastnoj», åtföljd af sin kollega från det högre upp belägna Austan, den förre sart, den senare kirgis, båda klädda i mörkblå högtidskhalater, hvita turbaner, bälten af arbetadt silfver och kroksablar i silfverbeslagna baljor, samt åtföljda af en stor ryttarskara. De ledsagade mig till byn, där en stor

folkmassa samlat sig för att beskåda mitt intåg och njuta af en verklig »tamaschah» (skådespel).

Sedan »dastarkhan» blifvit kringbjuden, bröt karavanen åter upp, åtföljd af hela ryttarskaran. Isfairans dal blir allt mer markerad, är dock ännu några hundra meter bred. Stigen för delvis genom själfva dalbotten, ibland utmed branta sluttningar. Älfven har skurit sig djupt ned i

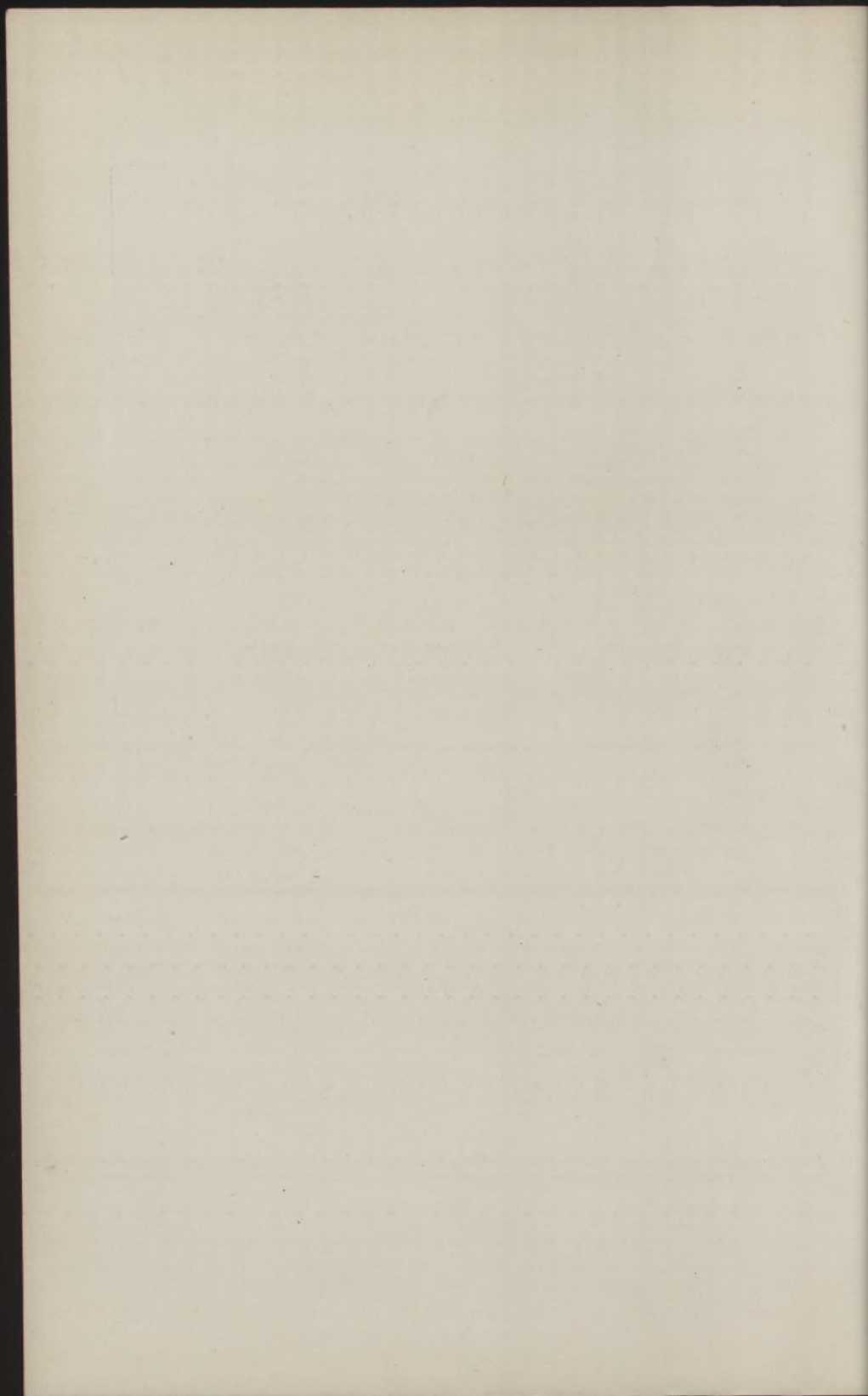

Utj-kurgans och Austans byhöfdingar vid inträdet till Utj-kurgans basar.

Fotografi af förf.

grofkorniga konglomeratbäddar, och dess mörkgröna, kristallklara vatten sorlar lustigt bland nedrasade stenblock.

Efter fyra timmars ridt äro vi framme vid andra lägerplatsen, *Austan*, hvars »volastnoj» gjort i ordning ett treffligt jurt af hvit »kaschma» (tjock kirgisisk filt), utanpå prydt med breda, kulörta band, inuti med kirgisiska mattor och — en sprakande brasa. Ett provisoriskt meteorologiskt observatorium inrättades ett stycke från lägerplatsen, bagaget uppstaplades utanför tältet, hästarna tjudrades vid

I brådskan vid uppbrottet från Margelan hade jag alldeles glömt bort att skaffa mig en hund, som skulle hålla vakt utanför jurtet; men denna brist afhjälptes på ett oväntadt sätt. Då vi den 25 februari tillryggalade vägen till dalvidgningen Langar (40 verst), sällade sig en stor gul, långhårig kirgisisk hund själfmant till vårt tåg,

Isfairandalen nära Austan.

Fotograf af förf.

följde oss sedan troget hela vägen till Kaschgar och höll den argaste »karaol» (vakt) utanför tältet hvar natt. Han fick namnet *Jolltji* eller »den på vägen funne».

Strax bortom Austan för stigen brant uppför vänstra dalsidans sluttningar, där hästarna klättra i en lång rad. Snart äro vi så högt uppe, att bäckens sorl når örat endast som en svag susning. Stigen slingrar sig i ringlar utmed gruskäglorna, kryper än in i mellanrummen mellan dem, leder än öfver en terrassartad dalvidgning, än

mellan gigantiska stenblock, än ned till älven för att en stund följa dess lopp, men också för att inom kort åter stiga lika brant uppför. Alais parallellkammar, som genomskäras af Isfairans tvärdal, äro i hög grad imponerande klippmassor, ordnade likt kulisser i dalen och sammanmältande till det skönaste sceneri. Höga gruskäglor, bildade af bergens förvittringsprodukter, stupa brant ned till dalbotten, där ännu träd och buskar växa glest vid Isfairans stränder. På sluttningarna lutar mången åldrig och knubbig »artja» (asiatisk en) sin lurfviga krona öfver en gapande afgrund.

Nu passeras älven gång på gång öfver små sviktande träbroar. En af dem bar det betecknande namnet *Tjukkur köprjuk* eller »Den djupa bron». Den syntes från det höga klippkrönet, på hvars kant stigen löper, likt en smal sticka djupt nere i den här ytterst trånga dalklyftan. Stigen för hufvudstupa ned till bron och slingrar sig lika brant uppför på dalens andra sida. Hästarna streta och pusta och stanna vid hvart tionde steg för att hämta andan; packningarna måste ideligen sättas till rätta, sedan de glidit fram- eller bakåt. Karlarnas gälla maningsrop gifva klingande ekon mot de lodräta klipphällarna, och tåget skrider långsamt och försiktigt framåt den fotsbreda, lifsfarliga stigen.

Ett stycke bortom bron var vägen belagd med isgata och sluttade utåt en snöklädd brant, som längre ned var lodrät och vid hvars fot skiffern trädde i dagen i hvassa skifvor. Den första hästen, som bar de båda halmsäckarna och min tälotsäng, leddes försiktigt af en vägkunnig kirgis. Icke dess mindre halkade han, sökte förgäfves åter få fotfäste, gled utför branten, slog ett par volter i luften, föll mot den nästan vertikalt stående skiffern i dalbotten och

hamnade i älfven, sedan säckarna slitits sönder och halmen spridts ut bland stenarna.

Gälla skrik genomskära luften, tåget stannar, vi rusa alla ned på omvägar. En kirgis fiskar upp min tälotsäng, som dansar utför älfven, och de andra försöka locka upp hästen, som ligger med hufvudet lutadt mot en sten i vattnet. Då han icke kunde förmås att röra på sig, klädde kirgiserna af sig om benen, gingo ut i vattnet och drogo upp honom på stranden.

Hästen var emellertid tillspillogifven. Han hade knäckt ryggraden mot skifferskifvorna, och efter en stund gled han under de krampaktiga dödsryckningarna åter ut i älfven, där han fick ligga. Den döda hästens packning bars, sedan den blifvit behörigen hopsamlad och hopsydd, af en kirgisisk häst till nattlägret. Det farliga stället bearbetades nu med spadar och yxor och beströddes med sand, hvarje häst leddes af en man, och jag behöfver icke tillägga, att jag gick till fots.

Skymningen öfverraskar oss hastigt, nattens skuggor insvepa den trånga dalen i sina dystra slöjor, och endast de lifligt gnistrande stjärnorna belysa vår väg med sitt bleka sken. Jag har varit med om många äfventyr i Asien, men de tre timmar vi ännu hade kvar till Langar voro kanske de svåraste jag dittills upplefvat.

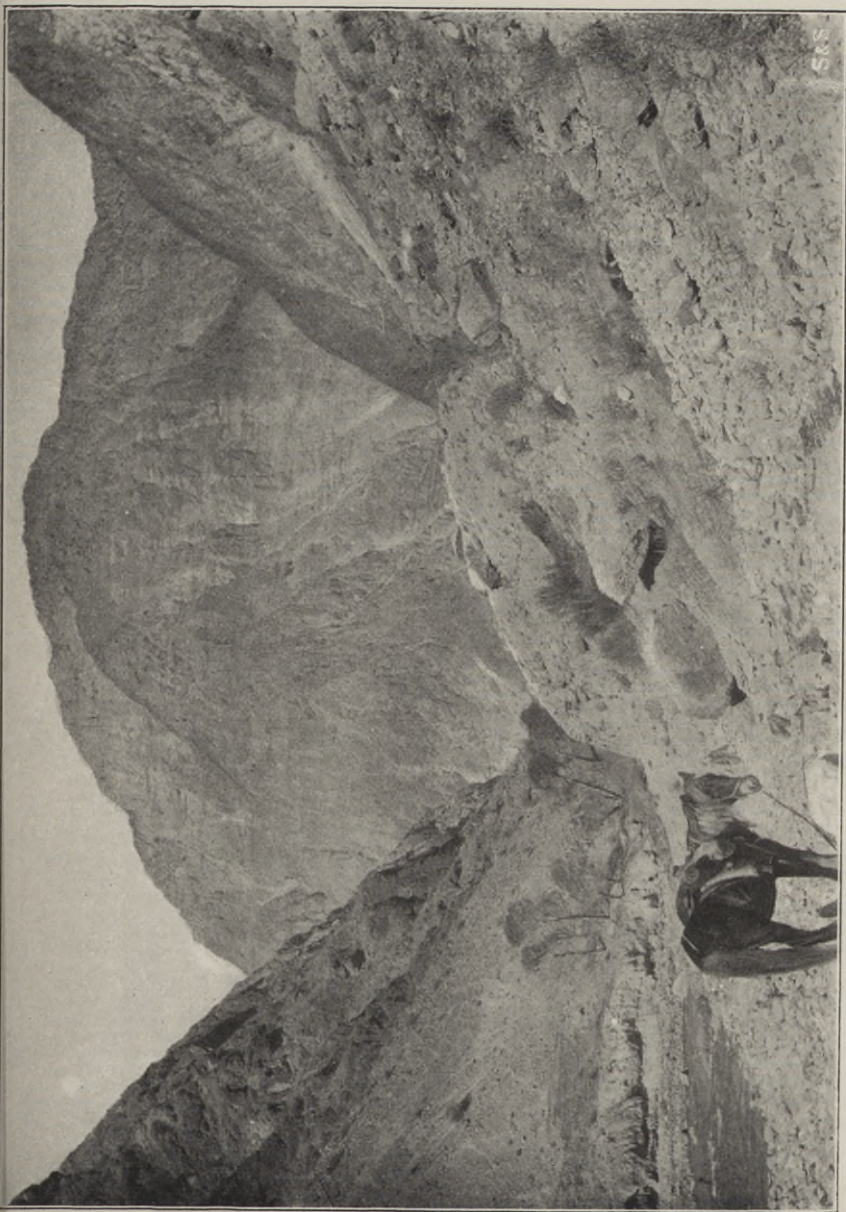
Den första isgatan var blott en försmak af hvad som komma skulle. De följde nu tätt efter hvarandra och blefvo allt farligare. Vi skredo, kröpo och hasade oss fram öfver de på rof väntande bråddjupen. Ideliga uppehåll förorsakades däraf, att trappsteg måste uthuggas i isen och sandbestros. Hvarje häst leddes af två män; den ene höll honom i grimman, den andre i svansen för att hugga i om han halkade. Flera hästar föllo, men kommo åter

på benen. En gled ett godt stycke ned genom snön, men blef i tid liggande och befriades från sin börda, som däruppe på stigen åter surrades fast. Jag kröp hundratals m. på händer och fötter, och en kirgis följde efter och höll i mig när svåra ställen skulle passeras. Ett fall ned i djupet hade medfört en sannolik död.

Det var med ett ord en förtviflad färd, och det var hemskt, mörkt och kallt i Isfairans dal. Tystnaden afbröts blott tid efter annan af männens genomträngande skrik då en häst fallit, eller af deras varningsrop då en lifsfarlig passage var för handen, samt af den nu öfverallt skumhvita och forsande älfvens brus. Vi hade vandrat genom snön i öfver tolf timmar då vi, trötta, frusna och hungriga, äntligen kommo fram till Langars dalvidgning, där två sköna jurtt väntade oss med flammande eldar.

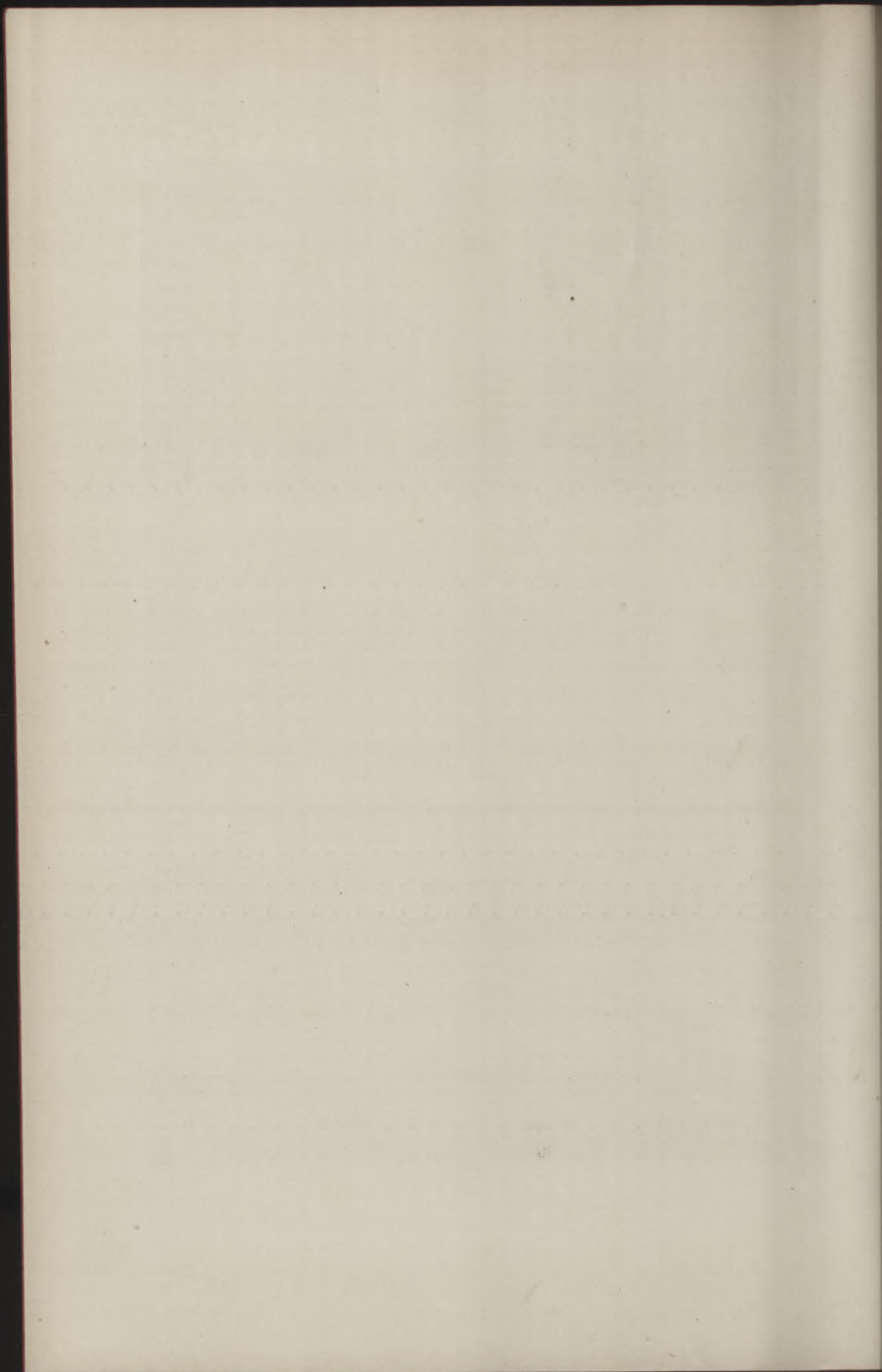
Vi nalkades nu i nästan sydlig riktning passet *Tengis-baj*; men innan jag skildrar vår färd öfver det, vill jag nämna ett par ord om de fem viktigaste pass som öfver Alaibergen förena Fergana med Alaidalen. De äro från öster till väster räknadt: *Talldik* (3,537 m.), *Djipptik* (4,146 m.), *Sarik-mogal* (4,300 m.), *Tengis-baj* (3,850 m.) och *Kara-kasik* (4,360 m.). Dessa tal gifva oss för Alai-kedjan en passhöjd af i medeltal 4,039 eller rundt 4,000 m. Vi finna af dem vidare, att passhöjden från öster till väster blir allt betydligare, ehuru Ferganadalens botten sjunker i samma riktning. Äfven på grund af detta sakförhållande blir höjdskillnaden mellan dalbotten och passhöjden mot väster allt anseeligare.

Af de nämnda passen är *Talldik* det lättaste att öfvergå och kan, sedan väg där nyligen blifvit anlagd, befaras med vagnar och artilleri, men det är stängdt af snö en stor del af vintern. De båda följande äro mycket

Isfairandalen öfvanför Austan; vy mot söder.

Fotografi af förf.

svårare på grund af laviner, blåst och buraner. I Tengis-baj äro snöförhållandena mycket olika under olika år, men under vanliga förhållanden är snömängden där dock mindre betydlig, och det användes därför mest vintertid, då äfven postdjigiterna mellan Margelan och Pamirskij Post färdas denna väg. Dock är äfven detta pass vanligen stängdt två till tre veckor i slutet af februari. År 1893 var det blott ofarbart under tio dagar, 1892 däremot hela två månader, och 1891 var snömängden under en kortare period så stor, att fyra m. höga enar helt och hållet begrofvos under drifvorna.

Februari är också lavinernas och snöstormarnas tid, och är vädret ej fullkomligt klart och lugnt, aktar sig till och med den djärfvaste kirgis för att begifva sig upp i passet. Sällan förgår dock en vinter utan olyckshändelser, och mångfaldiga skelett af hästar och äfven af människor kunna under sommaren tjäna till vägmärken. Så berättade mig kirgiserna i aulen Daraut-kurgan i Alai-dalen med deltagande om en man, som i början af 1893 kommit dit från Utj-kurgan för att tillbringa ramasan hos några vänner. På återvägen öfverfölls han den 23 mars på själfva passet af en häftig buran och måste ligga hopkrupen under sin päls i fyra dygn. Hästen dog, provianten tog slut, och då snöstormen upphört, fann mannen vägen spärrad åt båda hållen. Han kröp, klättrade och vadade dock genom drifvorna och kom efter tio dygn till trakten af Kara-kija, där han träffade kirgiser samt fick mat och vård. Sedan fortsatte han till Utj-kurgan, där han redan första natten dog af öfveranstängningen. Man berättade mig äfven, att samma vinter en karavan om fyrtio man i *Terek-davan*-passet öfverfallits af en lavin och begrafvits med man och allt.

Natten till den 26 februari skickade vi åtta kirgiser med spadar, spett och yxor i förväg uppåt passet för att bana väg, och tidigt på morgonen följde karavanen efter. Vid *Kara-kija* kommo vi till det första svåra stället, där kirgiserna ännu voro sysselsatta med att hugga in trappsteg i isen som om nätterna bildas af smältvatten från den ofvanpå liggande snön. De små berghästarna, af hvilka hvar och en bar omkring fem pud (80 kg.), äro beundransvärda. De åka kana och hasa sig långa stycken utför sluttningarna, klättra viga som kattor uppför branterna och balansera med otrolig säkerhet på smala, slipprika stigar, oftast isklädda och sluttande nedåt bråddjupen.

Kara-kija (Svarta klyftan) är ett passande namn. Mörka, lodräta klippväggar instänga här en smal korridor, där djup skugga råder och dit ingen solstråle förmår tränga ned. Två broar leda här öfver Isfairan, som vid den öfre bildar ett dånande vattenfall. De härligaste, på samma gång hemska och tjusande landskapsbilder följa hvarandra; de mest vidunderliga perspektiv öppna sig uppåt och nedåt dalen: det är en vild och storslagen natur.

Bortom Hajdär Beks bro kallas dalen Tjettindeh. Älfven passerades på fyra små träbroar, af hvilka den sista var så dålig, att männen med ängslan iakttog hvarje häst som balanserade öfver dess ruttna stockar. Längre fram hade hela dalen fyllts af en färsk »kutschka» (lavin), som begraft både älfven och vägen. Den förra porlade fram som ur en tunnel vid dess rand; den senare måste ersättas af en stig, som skottades upp utmed snökäglan. Lyckligtvis mötte vi här ett dussin kirgiser, som vandrat till fots från Karategin och ämnade sig till Kokan och Margelan för att söka arbete. De hjälpte oss nu med

väganläggningen. Stigen var emellertid så brant, att hvarje häst måste skjutas upp af sex man.

Dalen smalnar, dess botten stiger oerhördt brant och smälter småningom ihop med bergsluttningarna. De relativa höjderna aftaga i samma mån som de absoluta växa. Den sista biten af vägen var seg och förde oss öfver den ena lavinkäglan efter den andra. Nästan alla hästarna föllo en eller ett par gånger, och då de icke kunna resa sig i snön med bördan, måste de befrias därifrån och sedan åter lastas; härigenom uppkommo täta uppehåll. Den sista käglan var så svår, att en stor del af packningen måste af kirgiserna bäras fram till *Robotet* (karavanserajet), ett litet skjul af sten och bjälkar, vettande nedåt dalen, och där var uppfördt ett »uj».

Jag hade gått till fots större delen af vägen och var ganska trött. Vi voro här på en höjd af 2,850 m. På natten började ock bergsjukan göra sig kännbar, för att sedan fortfara hela följande dag med smällande hufvudvärk och hjärklappning. Det är det häftiga ombytet af relativ höjd som förorsakar dessa symptom, hvilka dock inom ett par dagar spårlöst försvinna.

Utsikt från Tengis-baj-passet.
Fotografi af förf.

V.

Öfver Tengis-baj-passet.

Sedan de vägrödjande kirgiserna och Kara-teppes aksakal, *Djan Ali Emin*, som öfvervakade arbetena, följande morgon återvändt till roboten, drogo vi under allvarlig stämning uppåt passet, som nu öfverallt var betäckt med djup snö. Efter oerhörda mödor och ansträngningar öfvervunno vi svårigheterna och de branta stigningarna och uppnådde en trågformig inskärning i Alaikedjans kam, som endast långsamt sluttar uppåt, men där snön hade inemot två meters djup. En smal, djup stig hade nedtrampats genom skaren i drifvorna, och dess fasta botten hvilade som en sviktande spång på ett gungfly. Ett steg

åt sidan, och hästen sjönk helt och hållet ned i snön och måste med stor tidsförlust och förenade krafter åter halas upp på »spången».

I sydväst synes nu ett isolerat bergsparti, *Kara-kiv*, som med sina af väder och vind sönderfräta tinnar sticker upp ur den eviga snön och likt ett sjömärke visar vägen upp till själfva passet. I hundrade krökar slingrar sig stigen uppför en sista kam, och sedan hästarnas krafter här blifvit satta på det yttersta prof, anlände vi äntligen helskinnade och med alla sakerna i behåll upp till det fruktade Tengis-baj. Vi höllo där en timmes terast, utförde åtskilliga observationer, togo fotografiska vyer och beundrade den hänförande utsikten.

Alai och Transalai, vy från Tengis-baj-passet mot söder.

Fotografi af förf.

Den punkt där vi befunno oss var på alla sidor omgifven af snötäckta kammar, och endast här och hvar

tittade nakna klippspetsar fram ur snön. I norr se vi Isfairan-dalen, som vi nu efter så stora ansträngningar ändtligen hafva bakom och under oss. I sydost öppnar sig ett storartadt panorama. Bortom Alais skarpt markerade kammar synas i fjärran och på andra sidan Alaidalen, *Transalais* bergsystem i de skönaste blå och hvita toner, med toppar som försvinna i molnen och snöfält som lysa med bländande klarhet.

Sedan vi andats ut i den väldiga vattendelarens höga, lätta luft, lämnade vi Sir-darjas flodområde och tågade i sakta mak nedåt de trakter, hvilkas vattenförråd uppsamlas af *Amu-darja*. Sluttningen var här lika brant som på norra sidan; den ena lavinkägeln passerades efter den andra. Somliga af dem hade tagit jord och grus med sig i fallet och upptäcktes icke förr än hästarna sjönko till buken ned i den lösa, försåtliga grunden. En af de största lavinerna var 400 m. bred och nära 20 m. djup och hade fallit föregående dag. Kirgiserna sade, att vi kunde prisa oss lyckliga som så nätt och jämt undsluppit den. Då lavinen störtar ned i dalen med öfverväldigande kraft och tyngd, förvandlas dess nedersta lager af trycket till is, och de olyckliga som begrafvas därunder blifva formligen infrusna i en glashård ismassa, ur hvilken ingen räddning är möjlig. De hinna sannolikt ej besinna sig förrän de, bedöfvade af stöten, förfrysa.

Uttröttade af dagens mödor, gjorde vi halt vid sidodalen *Schiman*, där snön låg meterdjup och kirgiserna skottat fri en arena, i hvars midt jurtet reste sig, omgifvet af en hög forskansning.

Följande dagsmarsch förde vidare ned genom Darautkurgan-bäckens dal. Vi vadade minst hvar tionde minut öfver bäcken, som på sina ställen porlade under hvalf

och broar af snö. Från lavinernas bas måste hästarna så att säga handlöst störta sig i vattnet för att på motsatta sidan taga ett väldigt språng upp på det torra. Jag sväfvade hvarje gång i den största oro för »fotografi- och ammunitionshästarna». Allt gick dock lyckligt. Blott en gång störtade från kammen af en hög snökägla en af provianthästarna ned utför branten till bäcken. Han aflastades, jakhtanerna hissades med rep upp genom snön, hästen lastades ånyo, och tåget fortsatte långsamt genom drifvorna, tills nästa fall vållade ett nytt uppehåll och så undan för undan.

Vid middagstiden började det snöa, och en tät dimma insvepte landskapet i ett ogenomträngligt töcken. En kirgis gick i tēten och pejlade djupet med en lång staf, liksom seglaren i ett okänt farvatten, blott med den skillnad att vi sökte de grunda ställena. Ofta försvann han i snön och måste åter vända om för att försöka på annat håll.

Vår dal utmynnar slutligen i den stora Alaidalen, där Khodier Khans fästning *Daraut-kurgan* reser sina låga lermurar med torn i hörnen. En stund senare voro vi framme vid den kirgisiska vinteraulen af samma namn, bestående af tjugu jurtt och lydande under den gästfrie höfdingen *Tasch Muhamed Emin*.

Till snöfallet och dimman sällade sig nu en häftig västlig blåst, och enligt kirgiserna rasade i Tengis-baj-passet en våldsamt snöstorm, som vi kunde vara glada öfver att ha sluppit ifrån. Hvem vet hur det gått med min karavan, om vi farit vägen fram en dag tidigare och råkat i kollision med lavinen, eller en dag senare och öfverfallits af buranen!

Innan jag går vidare i skildringen af min färd, bör jag nämna några ord om *Alai-dalen*, den djupa insänkning i terrängen som skiljer Alai-kedjan från Pamirs högland. I norr begränsad af Alai, i söder af Transalai, i öster af bergmassivet *Mus-tag-tau*, och i väster fortsatt af *Karategin-dalen*, har den en längd af 120 km., en bredd af minst 5, högst 20 km., har i öster en höjd af 3,200 m., medan dess västra del vid Daraut-kurgan ligger 2,500 m. öfver hafvet. I hela sin längd genomflytes Alai-dalen af floden *Kisil-su*, som uppsamlar sitt vatten från de angränsande bergen, strömmar genom Karategin, där den kallas Surkhab, och under namnet *Vakhsch* utfaller i Amu-darja.

Kisil-su förde nu vid Daraut-kurgan 22 kbm. vatten i sekunden, hvartill kommo 5 kbm. från den lilla bifloden Kara-su, det är 2,160,000 kbm. i dygnet. Under högsommaren är floden ytterst vattenrik, ty då pågår den lifligaste snösmältningen i bergen, och väldiga vattenmassor vräka ned genom dess bädd, så att floden vid Daraut-kurgan under halfannan månad icke kan öfvervadas. Samfärdseln mellan aulerna på båda stränderna är därför hvarje år under en kortare tid afbruten. Om natten är vattenmängden mycket större än om dagen, ty smältvattnet från bergen uppnår först på natten hufvudfloden. Redan kl. 8 e. m. börjar den stiga, kl. 6 på morgonen sjunker den åter och uppnår kl. 8 på morgonen sitt lägsta stånd, för att sedan under dagens lopp icke sjunka mer. Vid mitt besök var vattnet kristallklart, men under sommaren färgas det tegelrött af sand och lera i dess öfre lopp och kallas också därför Kisil-su eller »Röda floden», liksom dess östliga granne, som från Terek-davan-passet strömmar till Kaschgar och Lop-nor.

Min karavan rastar på Tengis-baj-passet.
Fotograf af förf.

En naturlig följd af snönederbördens ojämna geografiska utbredning är äfven flodernas och gletschernas olika dimensioner och fördelning. De förekomma sålunda nästan endast i de trakter där nederbörden är riklig, men äro rudimentära och sparsamma på de centrala plåtarna. Med ledning af de mätningar jag verkställt, har jag beräknat, att i medeltal en kbm. snö på hvarje kvm. land i form af vatten kommer floden till godo. Snön är utomordentligt kompakt, och en fjärdedel af volymen blir vatten.

Om Alaidalen med angränsande snörika bergsluttningar anslås till 2,400 kvkm., skulle denna areal alltså lämna i medeltal sexhundra millioner kbm. vatten eller en vattenkub med 850 m. sida, en siffra som säkerligen icke är öfverdrifven, då man betänker att floden under sommarens högvatten är ojämförligt mycket mäktigare än under den kalla årstiden och att den, äfven om vi antaga en vattenmängd af blott 25 kbm. i dygnet i medeltal för hela året, skulle befordra en årlig vattenmängd af 778,400,000 kbm. En sådan kalkyl kan naturligtvis med så få data endast vara approximativ, och det säger sig själf, att öfverskottet måste skrivas på sommarregnets konto.

I Alaidalen äro de västliga vindarna under vintern mycket konstanta, allmänna och häftiga; äfven ostlig vind förekommer, men är sällsynt. I norr och söder skydda bergskedjorna, men sydostlig vind blåser tid efter annan. Under sommaren är atmosfären lugnare, vindarna mer sällsynta och svaga. Västanvinden kallas *Karategin-khamal*, östanvinden *Irkeschtam-khamal* och sydostvinden *Murghab-khamal*, allt efter de olika trakter från hvilka de komma.

Midten af mars är vårregnets tid i Ferganadalen, och samtidigt faller i Alaidalen *sarik-kar* eller »den gula snön», såsom vinterns sista snö kallas. Hvarför den kallas så, kunde kirgiserna ingenstädes förklara, men säkert är, att beteckningen är allmän öfver hela Pamir. Sannolikt förorenas snön och färgas gul af vinddrifvet stoft från de trakter där marken vid denna årstid redan ligger bar.

Det är klart, att snön i olika delar af Pamir kommer och går på mycket olika tider. Så snöar det i de högre regionerna hela året om, medan i Alaidalen första snön faller i slutet af oktober och den sista försvinner i midten af april.

Men låt oss fortsätta vår vandring. Under natten till den 1 mars tjöt och hven stormen tvärs igenom tältet och ref med sitt outröttliga arbete små öppningar mellan filtstyckena. På morgonen syntes vid alla vindsidans kanter långa kometsvansar af fin yrsnö, af hvilka en lagt sin bana tvärs öfver min hufvudkudde. Jag sof dock som en björn i sitt ide och lät det blåsa och snöa bäst det ville. Vi stannade öfver en dag i Daraut-kurgan, ty buranen fortfor att rasa och västanvinden sopade täta moln af mjölfn snö förbi våra jurter, som öfvertäcktes, surrades med rep och stöttades med stänger, men likväl hotade att följa med vinden.

Den 2 mars vandrade vi till vinterbyn *Gundi*, men hade iakttagit den försiktigheten att under natten skicka män i förväg att skotta och trampa upp en stig genom drifvorna, ty den gamla var totalt igensopad af snön. Vi höllo oss så nära som möjligt utmed Alai-bergens södra sluttningar, där snön på sina ställen blifvit bortblåst.

Vid Gundi träffade oss ett missöde. Vi hade just kommit fram till kischlaken, där jurtet ordnades och möblerades med sängen, jakthanerna och den ömtåligare delen af bagaget, då Rehim Baj kom att stöta till kvick-silverbarometern så häftigt, att glastuben gick sönder och de kvicka silverpärlorna strömmade ut öfver mattan. Det dyrbara och ömtåliga instrumentet, som jag samvetsgrant afläst tre gånger om dagen och som blifvit skött som ett lindebarn, var sålunda nu alldeles värdelöst och kunde lika gärna ha kvarlämnats i drifvorna. Rehim Baj blef mycket bestört, men han rådde ej för den beklagliga händelsen och fick därför endast en lindrig tillrättavisning. Hvad tjänade det för resten till att banna honom: barometern kunde ju ändå icke botas. Jag fick emellertid sedan nöja mig med de tre aneroidrarna och termohypsometern.

För att trösta mig ställde männen till en musikalisk soaré på kvällen. En kirgis kom och slog sig ned i mitt tält och spelade på »kåmuss», ett tresträngadt instrument, som trakteras med fingrarna. Det är ett ganska entonigt och melankoliskt spel, men det verkar asiatiskt stämningsfullt, och jag lyssnade gärna därtill, helst musiken ackompanjerades af den mojnande stormens sus och en sprakande brasa. Huru många gånger under dessa långa år skulle jag icke lyssna till ljuden från detta primitiva strängospel, huru mången mörk och enslig vinterafton skulle icke förkortas med detta anspråkslösa instrument! Jag blef snart van därvid, och det förskaffade mig samma njutning som infödingarna. Jag tyckte om det, ty då dess strängar ljödo, försjönk jag i drömmier om mitt hem, och det var skönt ibland att riktigt längta hem. Mången kväll söfdes jag till ro då dess strängar surrade i takt till någon asiatisk sång.

Den 3 mars.

Det är alldeles lugnt, och himmeln är moln-
betäckt. Trans-
alais toppar
skimra i de un-
derligaste grå,
hvita och ljus-
blå nyanser.
Efter två tim-
mar nådde vi
den lilla aulen
Kisil-unkur och
efter ytterligare
två det obetyd-
liga passet
Ghas, beläget i
Alais sydliga
förgreningar.
Hela vägen än-
da till Kasch-
ka-su flyter Ki-
sil-su utmed
Alais fot långt
ifrån Transalai.
Vi rida också
omedelbart ut-
med högra
stranden, som
vanligen är
skarpt marke-

8. — *Hedin. I.*

Passagen öfver Kisil-su.
Fotografi af förf.

rad. Vattnet forsar här med ganska stor hastighet och i en samlad fåra. Det tränger ihop sig och slingrar sig fram mellan röda sandkullar och konglomeratbäddar, hvilkas sidor stupa brant ned till floden eller äro vertikalt urättna af den.

Så aflägsnade vi oss åter från Kisil-su. Ju längre vi kommo öster ut, dess djupare låg snön. Af den senaste stormen hade den stig som fanns blifvit igensopad, och drifvorna lågo så mäktiga, att vi under hela dagsmarschen måste använda fyra kameler att trampa ned en fåra genom snön, i hvilken hästarna tungt och långsamt följde efter. Blåsten fortfor alltjämt stötvis, och ofta insveptes hela karavanen i ett ogenomträngligt moln af snöyra.

Så kommo vi fram till *Kaschka-su*, en liten bäck med föga vatten. Vid dess andra strand ligger aulen med samma namn. För att komma dit måste vi rida öfver bäcken på en bro af is och snö. Här var ett ovanligt treffligt jurt i ordning med kirgisiska mattor ej allenast på marken, utan äfven kring väggarna, och i dess midt brann elden så lifligt, att gnistor och små kolstycken flögo rundt i tältet och en kirgis måste passa på och se till att de ej brände hål på mattorna.

Den 4 mars snöade det hela dagen, och en tät dimma utbredde sig öfver landskapet, hvaraf därför icke ett spår syntes. Allt var hvitt; mark och himmel smälte samman. Den enda hvilopunkten för ögat var karavanen, en mörk linie, som framåt tæten var grådaskig och försvann i dimman. Två kameler redos nu framför oss. Deras ryttare sökte de grundaste ställena och redo därför i alla möjliga krökar öfver upphöjningarna i marken. Dock var snön så djup, att kamelerna ofta helt oförmo-

dadt sjönko nästan helt och hållet och en annan riktning måste tagas.

Hästarna vada fram i kamelernas spår, packningar och stigbyglar släpa. Tyst och tungt skrider tåget fram genom snön. Äntligen synes ett jurt på en backe, likt en svart prick i det evigt hvita, och man är sysselsatt med att slå upp ett annat. Vi hade blott 150 m. dit, men dessa förde öfver en ravin, där snön hopat sig till två och tre m:s djup, och vi ansträngde oss i mer än en timme för att få bagagehästarna lyckligt öfver.

Den första som fick försöka det obehagliga stället försvann i det mjuka, hvita elementet och var bokstafligen nära att drunkna. Männen hade all möda att få loss hans börda och hala upp den. De försökte sedan skotta upp en väg, men snön låg så djup, att de icke nådde marken. Slutligen hittade kirgiserna på en utväg. De togo filtstycken från jurtet och bredde ut dem öfver snön, och på dessa leddes sedan hästarna i en lång rad. Undan för undan flyttades de bakersta filtarna fram, och efter många vedermodor lyckades vi åter få hela karavanen på fast mark.

Denna trakt kallas *Djipptik*, men dess aul är belägen på tre versts afstånd, och därför hade de båda jurten blifvit dithörda enkom för vår räkning. Det var emellertid ett obehagligt läger, ty bränslet var sparsamt och fuktigt, och tältet fylldes med svidande rök. Höga vallar af snö reste sig där utanför.

Den 5 mars. Natten var kall och minimitermometern visade — 20,5° medan jag vid hufvudgården kl. 8 f. m. hade — 10°. Allt var fruset i tältet på morgonen: konserver, mjölkextrakt och bläck, och i det fria stodo hästarna med hängande hufvud och skrapade med hofvarna i snön, som gnisslade i kölden.

Vädret var lugnt. Vid elfvatiden tittade solen fram, och genom den försvinnande dimman aftecknade sig Transalais majestätiska alper, kring hvilka ännu här och hvar lätta, genomskinliga flor sväfvade. Tid efter annan framskyntade äfven *Pik Kaufmann* (7,000 m.), en silfverglänsande pyramidtopp, hvilken dock, som det tycktes, endast föga öfverträffade sina grannar i höjd.

Vår vandring genom Alai-dalens snödrifvor.

Fotograf af förf.

Vi afvaktade ett parti kirgisiska ryttare, som borde komma från *Artja-bulak* för att rödja väg, men då de icke hördes af, begaf sig vår vän Emin i väg för att taga reda på dem och undersöka terrängen. Det såg rätt lustigt ut när han sakteliga pulsade bort genom drifvorna på sin rimfrostklädda gångare, från hvars sidor och näsborrar lätta ångskyar uppstego. I en och en half timme syntes han som en liten svart prick i det evigt

hvita landskapet; blott ryttaren och hästens hufvud syntes öfver snön. Men efter ett par timmars bortovaro kom han igen med besked, att det vore omöjligt komma fram längre. Snön låg meterdjup, och hästen hade fallit flera gånger.

Efter en stunds rådplägning beslöts, att Emin och Rehim Baj skulle begifva sig till aulen Djipptik, för att

Emin i snön.
Fotograf af förf.

få hjälp. Vi andra stannade kvar vid lägret, bokstafligen insnöade på alla håll. Ändtligen syntes vid Alaibergens fot i norr ett långt tåg af ryttare, hästar och kameler, som från aulen tillförde oss hö åt hästarna samt bränsle. Kirgiserna rådde oss att stanna kvar där vi voro till följande morgon.

På morgonen *den 6 mars* rustade vi oss som till ett riktigt fälttåg. Redan långt före soluppgången hade fyra

kirgiser med lika många kameler gifvit sig af genom snödrifvorna för att trampa upp en väg åt oss. Kirgiserna berättade, att snöförhållandena kunna vara mycket ogynnsammare än hvad de voro denna vinter. Ibland hopar sig snön till samma höjd som täkten, och för att uppehålla förbindelsen mellan aulerna använder man jakar, som äro dresserade att tjänstgöra som snöplogar, i det de formligen stånga ut tunnlar och trånga korridorer genom drifvorna, i hvilka sedan kirgiserna följa efter.

Det gällde nu att passera Kisil-su, och det var ingalunda lätt. Floden var till största delen isbetäckt, och blott en 10 m. bred ränna i midten förde forsande vatten. Snön låg djup på isen, hvars kanter voro starkt anfrätta af vattnet, som här är ganska djupt. Man har en högst obehaglig förnimmelse när hästen stannar på iskanten och samlar sig till språnget ut i floden. Han kan nämligen lika lätt halka eller stupa, och man har all utsikt att få ett grundligt bad, hvilket vid denna temperatur i och för sig vore obehagligt, men rent af farligt då man är ombonad med tjocka, tunga pälsar, som hindra rörelserna. Och när man väl är ute i vattnet, är man nära att få svindel, ty det forsar och sjuder kring hästen, och följer man icke noga vadet, utan tager af åt sidan, kan det hända att man kommer ut på för djupt vatten, där hästen förlorar fotfäste och tages med af strömmen. Dylika äfventyr tillhöra dock vanligen sommartiden.

Nu lämnade vi Kisil-su till vänster och tågade midt öfver dalen upp åt Transalais sluttningar. Terrängen var här rätt obehaglig, ty ur marken uppspringa talrika källor, hvilkas vatten dels fryser till is i väldiga kakor, dels, där dess temperatur är hög, ligger ofruset under snön, sålunda alstrande mjuk och försätlig snösörja, i hvilken

hästarna sjunka djupt. På ljuden efter hästhofvarna hör man, hur den mark är beskaffad som ligger dold under snön. Ett doft ljud förråder hårdt frusen mark, klingande ljud är kompakt is, och ihåliga, gälla ljud antyda, att vi rida öfver isfält, som bilda hvalf.

Småningom blir terrängen allt mer kuperad, och vi rida mellan låga kullar. I söder lämna vi Talldiks pass bakom oss; snön ligger allt djupare. Efter tio timmars marsch gjorde vi halt midt i detta dödens och köldens rike, där ej ett strå, ej ett lif syntes. Männen skottade undan snön från en låg kulle, där bagaget staplades upp. De två kameler som buro vårt jurt från Djipptik hade blifvit efter, och vi fingo vänta en timme på dem. Under tiden gjorde vi upp en eld, kring hvilken vi slogo oss ned i en trång krets, fröso och försökte värma oss med te. Det var -26° , och snön gnisslade vid minsta rörelse. Sent på kvällen var ändtligen jurtet uppslaget.

Jag har redan nämnt, att guvernören öfver Fergana befallt, det kirgiserna alltid skulle hafva jurt och bränsle i ordning vid de ställen där vi slogo läger. Att nu vid *Urtak*, såsom denna trakt kallades, intet tält fanns i beredskap vid vår ankomst, berodde på följande motiga omständigheter. Khodja Min Baschi, volastnoj i *Utj-teppe*, som hör till Osch's ujäsd (distrikt), hade själf ämnat möta mig och begaf sig öfver Alaibergen. I passet Attjollu nära Talldik hade han blifvit öfverfallen af en snöburan, som hindrade honom från att fortsätta och som samtidigt begraft fyrtio får, hvilkas herde med nöd lyckades rädda lifvet. I stället hade han skickat sex man för att möta mig, men dessa hade haft drygt arbete i det öfversnöade passet under nio dagar, förlorat en häst och blifvit tvungna att lämna både jurt och bränsle i sticket.

Ändtligen hade fyra af dem uppnått Djipptick, där de lånade ett jurt och bränsle af Djipptickirgiserna.

Då vi nu ändtligen sammanträffade med dessa män vid Urtak, voro de mycket oroliga för sina två förlorade kamrater, och af de fyra hade en fått sin ena fot förfrusen och en annan hade blifvit snöblind. I tre dagar hade han gått till fots och stirrat i snön och sålunda öfveransträngt sina ögon. De andra männen hade skyddat sina ögon med tagelluggar, instuckna mellan mössan och pannan eller ock med en läderrem, i hvilken smala springor voro utskurna. De båda sjuklingarna omhulldes på bästa sätt och voro efter ett par dagar återställda.

Det dröjde länge innan vi kommo till ro den kvällen, och först kl. 1 på morgonen var det tyst i lägret; termometern visade då — 32° . Jag brukade vanligen sofva ensam i mitt jurt, ty det är icke trefligt att hafva kirgiserna allt för nära, då de sällan äro ensamma innanför sina pälsar. Men kölden är ett godt skyddsmedel mot det obehag jag syftar på, och denna natt kunde jag icke med godt samvete låta männen ligga ute. Så många tältet rymde fingo taga plats på mattorna, där de lågo som packade sillar. Icke desto mindre sjönk temperaturen till — $24,8^{\circ}$ i tältet, från hvars tak följande morgon blommor och nålar af is snöade ned öfver oss. Minimitermometern visade — $34,5^{\circ}$, och stjärnorna hade aldrig strålat med så oförliknelig glans.

En del af karavanen vid Kisil-sus strand.

Fotografi af förf.

VI.

På världens tak.

Den 7 mars kommo vi oss icke af förr än vid elfvattiden, ty vi väntade alla på den värmande solen och voro betydligt medtagna af föregående dags marsch och nattvak. Mellan låga kullar ledde oss kirgiserna utmed bäcken Kara-su, »Svarta vattnet», så kallad därför att den härstammar från källor och på grund af sin klarhet är nästan svart vid djupare ställen. Ett par gånger redo vi öfver bäcken på dess bräckliga istäcke, mot hvars undre sida vattnet slår och bubblar med metallisk klang; blott på ett par ställen strömmar det fritt mellan stenarna i bädden.

Långsamt skrider tåget fram genom drifvorna, som tyckas blifva allt djupare. I öster se vi Alaidalens slut.

där Alais och Transalais förgreningar smälta tillsammans i trågform. Den sistnämnda bergskedjan aftecknar sig nu allt tydligare, men blir allt mindre imponerande, då de relativa höjderna efter hand aftaga; men dess snöhöljda kam glänser i bländande ljuseffekter, i hvitt och blått, och öfver det hela hvälfver sig nu den rena turkosblå himmeln. Kring Pik Kaufmann och dess granntoppar hänga som brudslöjor lätta, hvita skyar — hu, hvilka iskalla och stela brudar!

Hästarna vada genom snön, och männen måste vara påpassliga när bördorna glida på sned; ofta måste alle man hugga i, och vid svåra passager höras deras karakteristiska rop: »Imam Adam, bissmillah» eller helt enkelt »hajdah!» Vår hund Jolltji njuter af sin tillvaro; han dyker som en tumlare genom drifvorna och rullar sin yfviga päls i snön; än tager han lekfullt gapet fullt med snö, än sätter han af som en pil framför karavanen.

För öfrigt var denna hund från början halfvild, och jag fick honom aldrig riktigt tam. Uppfostrad som han var bland kirgiser, kunde han aldrig förmås att komma in i mitt tält, ty muhammedanerna betrakta hunden som ett orent djur och anse att han med stoftet på sina fötter besudlar tältets inre. Jag ville vänja Jolltji af med denna dumma fördom, men han lät icke förmå sig att träda öfver tröskeln med vare sig lock eller pock. Han hade aldrig varit med sin fot i ett tält och hade tydligen klart för sig, att han egentligen icke hade där att göra.

Klimatet i dessa trakter har sina egendomligheter. Solen bränner en i ansiktet på ena sidan, men på skuggsidan är man nära att förfrysa. Det känns glödande varmt när det är lugnt och himmeln är klar vid middags-tiden, och man kastar då af sig fårskinnspälsen; men det

behöfves blott ett moln eller skuggan af ett berg, för att man åter skall genomisas af kyla. Ansiktshuden blir torr och hård som pergament sedan man bytt om skinn ett par gånger, och man blir brunstekt som en hindu. Vid middagstiden den 5 mars visade termometern i skuggan -10° , men insolationstermometern $+52^{\circ}$.

Emellertid började det snart skymma, och jag var trött i ryggen af den tunga pälsen. Som bagagehästarna tågade allt för långsamt och vi ännu hade ett par timmar kvar till lägret, lämnade jag därför, eskorterad af min-baschi, karavanen, och det bar af i mörkret på stiglös stråt. Min-baschi red förut och efter kom jag i den ränna hans häst plöjde. Det var en tröttsam ridt, och det hade varit kolmörkt, om icke stjärnorna tindrat så klart. Men timmarna gingo, och hade någon värdshusvärd funnits på Bor-dobas lilla ensliga härberge, skulle han helt säkert blifvit förvånad att vid denna sena timme få se ett par snöhöljda ryttare rida fram till dörren, binda sina hästar därutanför, stampa af sig snön och träda in i stugan.

För att läsaren icke må göra sig några öfverdrifna föreställningar om detta härberge eller »robot», vill jag genast nämna, att det var en liten jordkula, hvars bjälk- och brädtak uppbars af stockar och att midt på golfvet en upphöjd, kvadratisk terrass tjänade de vägfarande till hviloplats. Vid ett par punkter hafva på den ferganske guvernörens befallning dylika kojor blifvit uppförda för att underlätta postförbindelsen mellan Margelan och Pamirskij Post. Härberget är uppfördt vid foten af en ödslig kulle och kallas därför *Bor-doba*, en förvrängning af *Bor-teppe*, »Den grå kullen». Vi somnade genast och vaknade icke förr än karavanen med buller och bång kom framtagande till kojan; men då fingo vi te och en härlig aftonbrasa.

På vägen till Bor-doba hade vi sett spåren efter åtta vargar, som sprungit i spridd skara från Alai till Transalai. Längre fram förenade sig alla spåren vid en sluttning mellan ett par kullar, där icke många vägar voro att välja på. Kirgiserna sade, att det var en gammal känd vargstig. Då mina män följande morgon i dagbräckningen

Härberget vid Bor-doba.

Fotografi af förf.

skulle ut och se till hästarna, sågo de sju vargar i långsamt traf taga till flykten uppåt Kisil-art.

Vargen är allmän i dessa trakter. Om sommaren uppehåller han sig vanligen i Alaidalen och skattar kirgisernas fårhjordar. Hunden märker honom på en eller två versts afstånd, men öfverlistas ej sällan af vargen, som i veckotal lurar på hjorden och passar på ett lämpligt tillfälle. Han är oerhördt blodtörstig, och då han träffar på en obeckad fårhjord, rifver han alla fåren. För kort

tid sedan hade en ensam varg på en natt bitit ihjäl 180 får för en kirgis från Utj-teppe. Men ve den varg som blir skadskjuten af en kirgis och lefvande faller i sin fiendes klor! Man sätter en kort och tjock träbit på tvären i hans uppspärade gap, och kring denna fastsurras käkarna hårdt. Ett annat trästycke fastbindes vid ett af

Våra hästar söka bete under snön.

Fotografi af förf.

benen för att hindra honom från att fly, och sedan plågas han på alla vis så länge det finnes en gnista lif kvar. Jag hade en gång tillfälle att göra slut på en dylik syndares plågor.

Då den stora vintersnön faller i Alaidalen, går vargen upp på Pamir och ströfvar omkring Kara-kuls stränder, där han hufvudsakligen lefver af den ståtliga arkharin (*Ovis Poli*), kijickbocken och haren. Arkharijakten bedrifver vargen på ett listigt sätt. På en betande arkharijord anställes skallgång, och en eller ett par af de snabb-

fotade individerna tvingas af på förhand utställda poster att taga sin tillflykt till ett utspringande klipparti, en återvändsgränd, som nu omringas af vargarna. Som de icke kunna klättra upp på utsprånget, vänta de tåligt tills arkhari-ns spensliga ben domna af trötthet och den olyckliga fången störta hufvudstupa i sina hungriga förföljares klor.

Vid Kara-kul sågo vi ofta lugnt betande arkhari-hjordar på ett par versts afstånd. Kirgiserna upptäckte dem på otroligt långt håll, där jag måste anlita mina bästa kikare för att kunna iakttaga deras rörelser. Man finner ofta på marken arkhariskallar med sina vackert krumböjda väldiga horn, blekta af solen: det är sannolikt resterna af vargarnas offer.

Enligt kirgiserna äro två vargar farliga för en ensam man, och de berättade mig många hemska varghistorier från dessa trakter. Så öfverfölls en ensam kirgis för några år sedan i Talldikpasset af vargar, och då man ett par dagar senare hittade liket, återstodo blott hufvudet och skelettet. En annan gång omkom en kirgis i Kisil-artpasset under en buran; en vecka senare fanns den döde i snön, men hästen hade helt och hållet blifvit uppäten af vargar. En af mina kirgisiska vägvisare och en djigit blefvo förra vintern i Kisil-art omringade af tolf vargar; lyckligtvis voro de beväpnade och sköto två, som genast uppåtos af sina kamrater, hvarpå de öfriga togo till flykten.

Vid Bor-doba rastade vi en dag, och jag utförde åtskilliga observationer. Bland annat gräfdes en profil genom den här 91 cm. djupa snön, som tydligen visade sex olika lager med olika renhet och konsistens. Det understa lagret var 21 cm. mäktigt, smutsigt och nästan hårdt som is, det öfversta 43 cm., rent och löst. Man

kan antaga, att de olika lagren motsvara olika snöfallsperioder, och att de undre blifvit sammanpressade af de öfverliggandes tyngd, så att här under vintern fallit inemot två meter snö.

Ehuru lufttemperaturen kl. 3 e. m. var $-13,6^{\circ}$ och insolationstermometern visade $46,6^{\circ}$, var temperaturen dock på blott 3 cm. djup i snön $-22,5^{\circ}$, hvilket visar, att dygnets temperaturväxlingar redan på detta obetydliga djup knappt göra sig märkbara. (Den föregående nattens minimitemperatur hade varit $-28,2^{\circ}$.) Men sedan stiger temperaturen småningom ända till markens yta, så att den på 43 cm. djup utgjorde -11° , på 58 cm. -8° , på 65 cm. $-7,8^{\circ}$, på 70 cm. $-5,7^{\circ}$ och vid markens yta eller 91 cm. under skaren $-4,4^{\circ}$.

En 61 cm. djup graf gräfdes med tillhjälp af hackor och spett genom den stenhårdt frusna marken, och på detta djup visade termometern $-0,9^{\circ}$. Den observationsserie som gjordes gaf till resultat, att marken här är frusen till något öfver en meters djup, hvilket öfverensstämmer med de iakttagelser jag gjorde i andra delar af Pamir. Om sommaren töar marken, enligt kirgisernas utsago, fullständigt upp.

På morgonen *den 9 mars* föllo alla kirgiserna på knä i snön och gjorde bön till Allah om en lycklig färd genom det fruktade *Kisil-art*-passet, där mördande buraner ofta slå ned från en nyss molnfri himmel. Jag hade väntat mig en bister vandring, men fann, att *Kisil-art* var mycket lättare än *Tengis-baj*, och vi gynnades också af det bästa väder. Redan vid *Bor-doba* befinner man sig på en så betydande höjd, att stigningen upp till passet, beläget i *Transalais* hufvudkam, icke är synnerligen brant. Den bäck, som om våren och sommaren strömmar ned

från passet, var nu bottenfrusen, och i dess rensopade isskifvor afspeglade sig den blå himmeln. Bergen bestå till största delen af tegelröd och blodröd sandsten, mörk- eller ljusgrön och grå skiffer, och hela dalbotten är öfversållad med vittringsprodukter och grus från dessa berg.

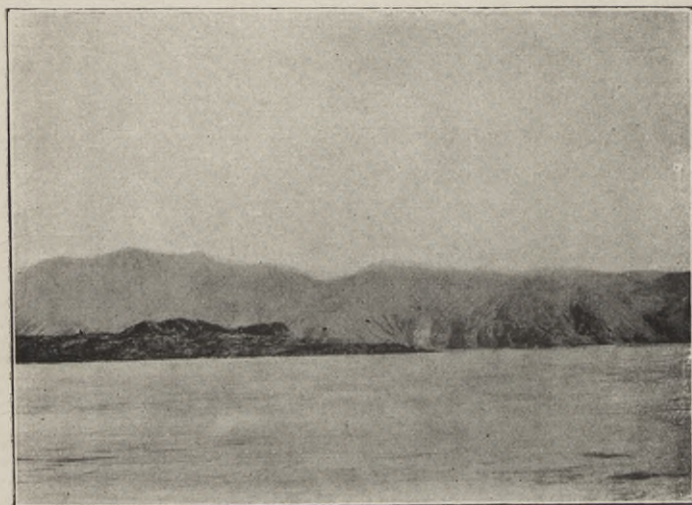
I passets högre regioner tilltager stigningen småningom, och snön låg här djupare; men vi nådde lyckligt kammen (4,271 m.), där en isande nordan blåste, genomträngande pälsar och filtstöflar. På själfva passhöjden reser sig helgonet Kisil-arts grafkummel, ett stenröse, prydt med talrika »tughs», det är stänger öfverhöljda med trasor, tyglappar och antilophorn, fromma kirgisers offergåfvor. Vid kumlet föllo mina män åter på knä och tackade Gud för att vi utan faror uppnått det fruktade passet.

De berättade mig nu, att Kisil-art varit en »aulia» eller ett helgon, som på profetens tid från Alaidalen begifvit sig söder ut för att utbreda den rätta tron, och under sin vandring upptäckt passet, som ännu bär hans namn och där han säges ligga begrafven. Andra kirgisier gåfvo den mer sannolika förklaringen, att kumlet blott var upprest till hans ära. Vidare tro de, att om icke den helige Kisil-art funnit och visat vägen öfver passet, hade det ännu i dag varit omöjligt att färdas öfver Pamir. Säggen förtäljer vidare, att hans sex bröder likaledes voro helgon och hette *Mus-art*, *Kok-art*, *Khatin-art*, *Kolun-art*, *Ges-art* och *Ak-art*. Alla dessa namn återfinnas som benämningar på andra pass i Pamir; »art» är ett af de många ord i kirgisernas språk som beteckna pass.

På passets södra sida låg till en början rätt mycket snö, men den blef småningom allt tunnare. Efter åtta timmars marsch nådde vi det lilla härberget *Kok-saj*. Jag

minnes särskildt detta ställe, emedan jag där afläste den lägsta temperaturgraden under hela min färd genom Asien; kvicksilfret sjönk där nämligen till $-38,2^{\circ}$, alltså ej långt från sin fryspunkt.

Söder om Kisil-art får landskapet en helt annan karakter. Snömängden är obetydlig, marken på långa

Kara-kuls ö.

Fotografi af förf.

sträckor bar och öfverhöjld med grus och sand, och bergens former äro mer afrundade; de relativa höjderna aftaga, och bergkammarna skiljas från hvarandra genom långsamt sluttande, breda och trågformiga dalar. Mellan Kisil-art och *Ak-bajtal*-passen utbreder sig kring Kara-kul ett område som saknar afflöde till Amu-darja, och där bergens vittringsprodukter sålunda kvarstanna för att bidra till terrängens nivellerande. Man kan här i smått skilja mellan »afloppslösa och periferiska områden» på

samma sätt som frih. von Richthofen gjort med afseende på den asiatiska kontinenten i dess helhet.

Den 10 mars redo vi hela dagen i sydostlig riktning, de första timmarna korsande en trågformig, öppen dal, omgifven af låga, snöklädda bergkammar, under det snön på själfva dalbotten låg i glesa, allt tunnare plättar. Framför oss synes ett isoleradt bergsparti; till höger vidgar sig dalen och begränsas här af låga, afrundade kullar. Från vänster hand utspringer mot SV. en låg bergarm, hvars slutpunkt utgöres af det isolerade berget.

Terrängen stiger sedan åter åt detta håll, och efter fyra timmars marsch nådde vi det lilla passet *Uj-bulak*, från hvars krön ett vackert panorama öppnade sig åt SO. Djupt under oss syntes Kara-kuls nordöstra del, isbelagd och snöbetäckt och omkransad af väldiga berg, från topp till fot beklädda med sammanhängande snöfält. På passet låg snön åter till 4 dm. djup och var öfverdragen med en egendomlig, hård och torr skare, seg som pergament och så stark att den ofta bar hästarna; det lät som vi vandrat öfver ett spändt trummskinn.

Från *Uj-bulak* bar det åter utför öfver den breda stepp, som nästan omärkligt faller från bergens fot mot norra sjöstranden och nu var beklädd med ett ej fullt sammanhängande snötäcke. Genom den förhärskande västliga eller nordvästliga vindens inverkan på ytan hade detta snötäcke antagit egendomliga bildningar, liknande små dyner eller flera lager af utspilld och småningom frusen grädde. Steppen är glest bevuxen med »teresken», en trähård, förkrympt, torr växt, som lämnar det yppersta bränsle.

Kl. 6 gick solen ned. De västra bergens skuggor ilade så hastigt öfver slätten, att de knappast kunde följas

med ögat. På de östra bergens sluttningar klättrade de långsamt upp, och snart voro blott de högsta pyramidformiga topparna solbelysta. Efter en kvart låg hela landskapet i skymning; de östra bergen aftecknade sig som blåhvita, kalla spöken mot den mörknande himmeln, medan de västra bildade en svart silhuett mot den i ljusblått och purpur ännu lysande atmosfären.

Vi rastade i en jordkula ej långt från Kara-kuls strand och hade det varmt och godt under natten.

Med en liten utvald karavan, bestående af två sartiska djigiter, två härdade kirgiser, fem ridhästar och två bagagehästar, tågade jag *den 11 mars* i sydvästlig riktning ut på *Kara-kuls* is. Vi medförde proviant och bränsle för två dagar, en »tegermetsch» (litet toppformigt kirgisiskt tält), spett, hackor, spadar, instrument och lodlina, samt kommo öfverens med den öfriga delen af karavanen att den skulle invänta oss vid nästa lägerplats, ej långt från Kara-kuls sydöstra strand.

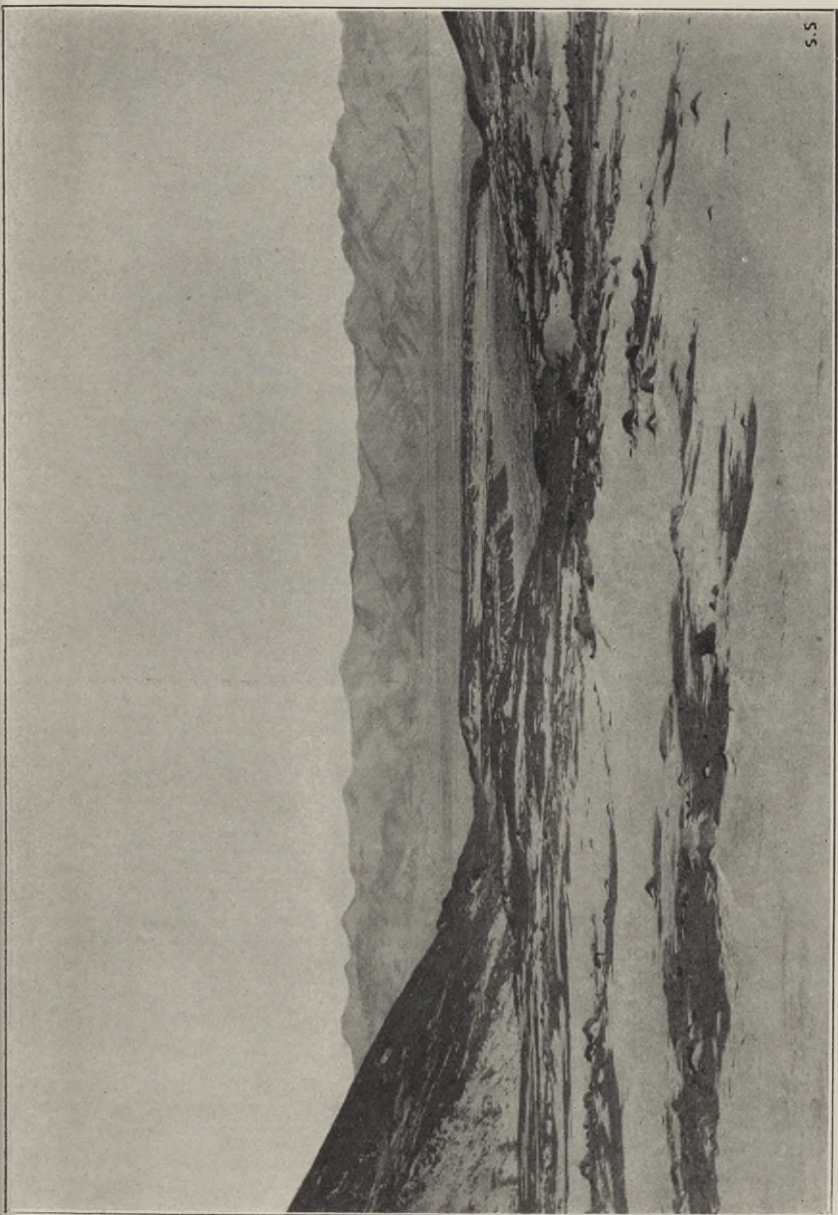
Med en areal af tre till fyra svenska kvadratmil, utbreder Kara-kul sin salta vattenmassa mellan betydande bergskedjor, som dock i norr, öster och sydost lämna rum för en några verst bred strandstepp. Namnet, som betyder »Svarta sjön», ha kirgiserna funnit lämpligt, emedan den om sommaren förefaller svart i jämförelse med de äfven då icke sällan snöbetäckta bergen. Den största längden uppgår till 20 verst och den största bredden till 15. Af en från söder utskjutande halfö och en norr därom belägen ö delas sjön i två bäcken, af hvilka det östra är mycket grundt, det västra stort och bråd djupt. Det östra bäckenet gjordes till föremål för den första dagens undersökningar.

Sedan vi tillryggalagt 4 verst på isen gjorde vi halt; yxor, spett och spadar sattes genast i verksamhet, och efter en dryg timmes arbete hade vi genombrutit istäcket, hvars tjocklek här uppgick till 91 cm. Isen var glashård, klar och spröd. Det sista spetthugget öppnade en grönsvart vak, genom hvilken kristallklart, bittert vatten med ett sjudande ljud porlade upp i isgrafven och fyllde den till några centimeters afstånd från istäckets kant. Lodlinan, som var indelad med knutar för hvar tionde m., dök nu ned i djupet, men blott den första knuten passerade mina händer, och måttbandet kompletterade dess värde till 12,57 meters djup. I vaken hade vattnet $-0,4^{\circ}$ temperatur, på botten $+1,2^{\circ}$.

Det hade tagit en timme att hugga vaken, som vid ytan hade en diameter af öfver 1 m. Så fort den blifvit färdig började det smälla och knaka i isen, och egendomliga ljud, som tycktes komma underifrån, följde på hvarandra.

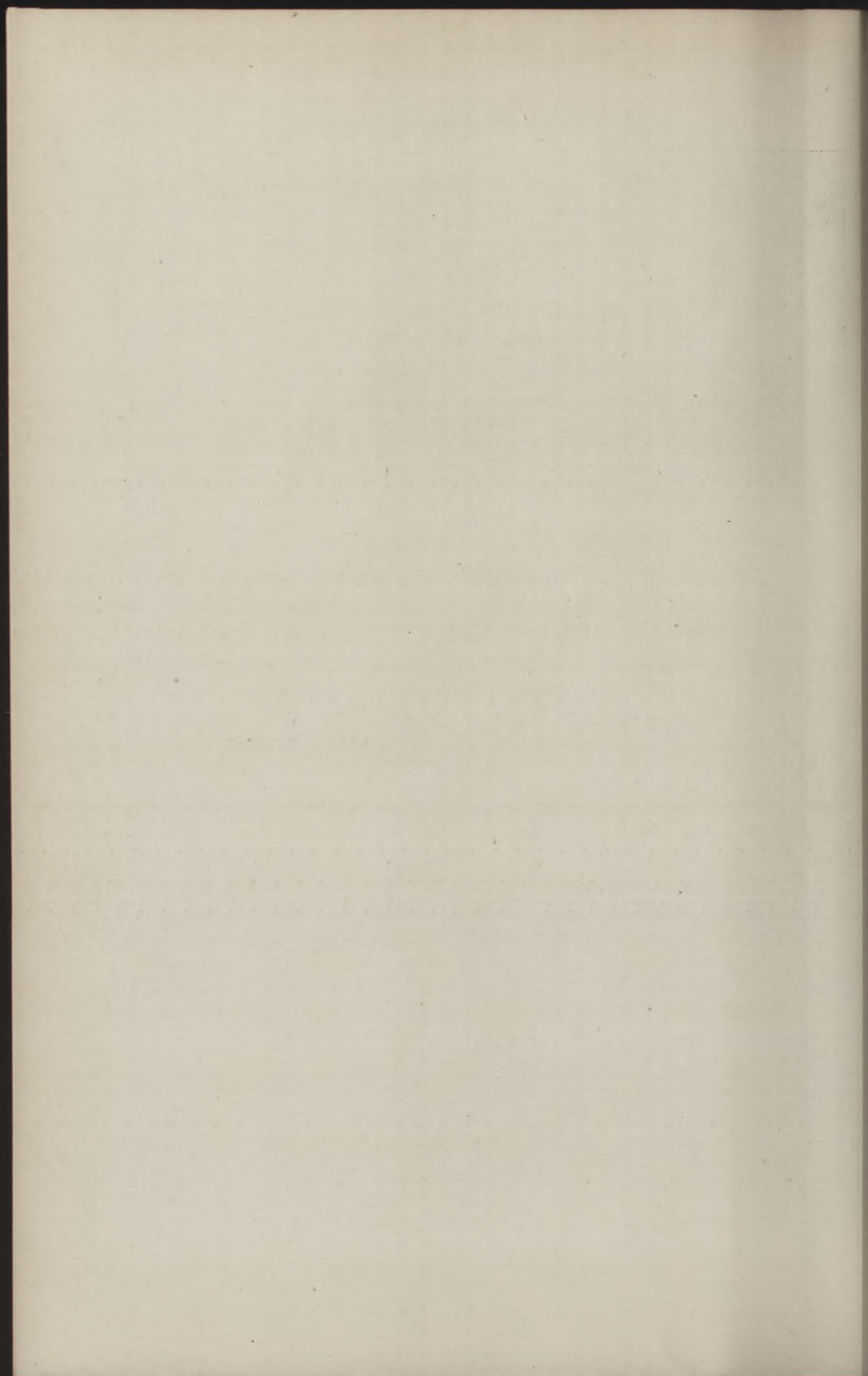
Ännu 4 verst förde oss till den andra vaken, hvarpå vi togo af mot NV i riktning mot ön; under vägen borrades en tredje vak, och i skymningen landade vi i en djupt inskuren vik. På den lilla öns stiglösa mark, där, enligt mina kirgiser, ingen människa förut gästat, redo vi ännu en stund, tills vi funno en lämplig lägerplats. Här uppslogs det lilla provisoriska filtjurtet, en eld af medförd teresken uppgjordes framför ingången, och sedan aftonvard intagits, tillbringade vi en kall och ruskig natt (-29°) midt på Kara-kul, ungefär 4,000 m. öfver hafvet.

Frusna, däfna och olustiga bröto vi tidigt upp följande dag rakt väster ut från ön och började på $4\frac{1}{2}$ versts afstånd lodningarna på det västra sjöbäckenet. Den

S. 5

Nordöstra hörnet af Stora Kara-kul; vy från Uj-bulaks pass.
Fotograf af förf.

latenta spänning, i hvilken isskifvan befinner sig och som förorsakas af det från alla hållen lika stora trycket, störes sannolikt i någon mån då vi rida öfver isen och trycket uppifrån därigenom ökas, ty de mest sällsamma ljud förfölja oss allt eftersom vi rida fram. Än likna de de lägsta tonerna å en orgel, än låter det som om man

Rehim Baj och Islam Baj loda i en vak på Kara-kuls is.

Fotograf af förf.

flyttade och knuffade bastrummor inunder oss, än som när dörren på en hyrkuskvagn smälles igen, än åter som när en stor rund sten kastas i sjön. Hvinande och hvisslande ljud aflösa hvarandra, och ibland tror man sig höra aflägsna, submarina explosioner.

Hästarna spetsa öronen och skygga för de kraftigaste skotten, karlarna lyssna med förvåning och se på hvarandra efter hvarje smäll. Sarterna trodde att det var »stora fiskar som stötte hufvudet mot istaket»; men de bättre

underrättade kirgiserna upplyste dem, att i Kara-kul finnes inga fiskar, och då jag frågade dem, hur de underbara ljuden uppkommo och hvad som försiggick där nere i djupet, svarade de helt lugnt »Khoda billadi», Gud vet! Säkert är dock, att om den falska Ran hade några stämplingar mot oss, misstråknade hon sig betydligt: istället höll och skulle burit hela Stockholms stad.

Äfven denna dag gynnades arbetet af det härligaste väder; ej en vindfläkt genomlade atmosfären, himlen var molnfri och ett 7 cm. tjockt, hårdt snölager ofvanpå isen hindrade hästarna från att halka. Hur olikt de afskräckande skildringar jag fått i Turkestan, där man sade, att buraner ständigt rasade på Kara-kul, att hvarje snökorn ögonblickligen sopades bort af vinden, och att hela karavanen skulle blåsa bort öfver den spegelblanka isen. Man hade sökt öfvertyga mig om nödvändigheten att hugga vakarna inne i tältet, och nu arbetade vi i stället i fria luften och njöto af solen!

Under dagens lopp redo vi från norr till söder öfver den västra sjöhalfvan och gjorde här ytterligare fyra borrhningar. I nedanstående tabell visar den första kolumnen vakens nummer, den andra djupet i meter, den tredje temperaturen på sjöbotten och den fjärde isens tjocklek:

Östra bäckenet.	{	I	12,57 m.	+ 1,2 ⁰	91 cm.
		II	13,05 „	+ 1,6 ⁰	106 „
		III	19,15 „	+ 1,8 ⁰	76 „
Västra bäckenet.	{	IV	221,40 „	+ 3,4 ⁰	48 „
		V	228,10 „	+ 3,5 ⁰	46 „
		VI	230,50 „	+ 3,5 ⁰	42 „
		VII	78,10 „	+ 2,1 ⁰	53 „

Tabellen visar, att det östra bäckenet är grundt, medan det västra är mycket djupt. Redan en blick på

kartan, eller än mer en öfverblick af själfva sjön, låter oss ana, att sjöbottnens plastik måste varasådansom den af lodningarna i verkligheten visade sig vara. Den östra hälften af sjön är nämligen omgifven af en sakta sluttande stepp, den västra af höga branta berg.

Sjön erhåller sitt vattenförråd från källor, hvilka i form af små bäckar rinna ut i den, men äfven från den smältande snön, som under den varma årstiden förser rännilarna med vatten. Särskildt vid östra stranden äro källorna talrika och bilda där stora gölar. Ett faktum, som för öfrigt är så naturligt, att det icke behöfver någon förklaring, framgår äfven af tabellen, nämligen, att ju större djupet är, dess högre är temperaturen på sjöbotten och dess tunnare istäcket.

Vi nalkades nu den sista vaken, och sedan vi passerat en utspringande udde, öppnade sig Kara-kuls långa, södra fjord i ett glänsande perspektiv. I dess fond syntes väldiga, snöklädda berg; på västra sidan falla sluttningarna med cirka 20° mot sjön; från den östra stranden stiger en slätt upp mot bergsfoten. Terrängens plastik angaf, att djupet i fjordens södra hälft sannolikt ej öfverstiger 50 meter.

Midt i fjordöppningen höggs den sista vaken. Sedan detta var gjordt, bådo tre af männen att få rida i förväg med bagagehästarna för att i tid kunna ordna mitt tält vid det öfverenskomna nattlägrät Ak-tam, sydost om det östra sjöbäckenet. Djigiten *Schir* och jag stannade kvar och utförde observationerna i skymningen och fortsatte därpå i mörkret en half svensk mil snedt öfver fjorden, på hvars tunna snötäcke vi med lätthet kunde följa de andras spår. Vid stranden förlorade vi spåret och redo sedan timme efter timme i kolmörkret öfver den med grus, sand och vittringsprodukter öfverhöljda halfön.

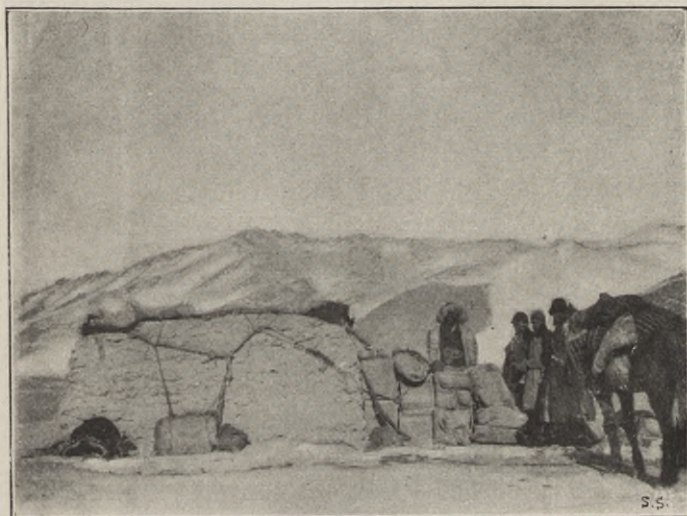
Snart stego månens horn öfver horisonten och upplyste det ödliga landskapet, där intet lif syntes, intet ljud hördes. Vi stannade tid efter annan och uppgåfvo rop, men fingo intet svar. En gång hittade vi åter spåret i en tunn snödrifva, men förlorade det ånyo sedan månen dolt sig i aftondimman. Sedan vi ridit i fyra runda timmar, nalkades vi det östra sjöbäckens strand, men inga ryttare, inga signaleldar, intet läger syntes till. De andra hade tydligen tagit en annan väg, men hvilken?

Vi redo ännu en timme på måfå, men då allt sökande var förgäfves, gjorde vi halt på den låga, jämna sandslätten, där snön låg i tunna, glesa plättar. Här uppgjordes ett primitivt nattläger; väskan med kartor, anteckningsbok och termometrar etc. blef min hufvudkudde, hästarna hopbundos med en grimma för att ej taga till flykten. De arma djuren, som ej ätit på hela dagen, skrapade med framhofvarna upp sanden, men funno blott trähårda tereskenrötter, som de dock tuggade med begärlighet.

Vi sutto och pratade till kl. 1 på natten och skrämde upp hvarandra med en mängd varghistorier; men Schir trodde, att hästarna skulle varsko oss, om fara blefve å färde. Sedan samtalet afstannat af trötthet, svepte vi in oss i våra fårskinnspålsar och kröpo ihop på kirgisiskt sätt, d. v. s. på knä, framstupa, med pannan mot väskan och klackarna mot vindsidan. Man måste vara kirgis för att kunna sofva i denna ställning; Schir snarkade till och med, men jag fick ej en blund i ögonen, försökte en mer europeisk position, men genomträngdes då af nattkylan och måste upp och röra på mig tid efter annan. Hästarna stötte på oss då och då, liksom för att påminna oss om, att vi glömt gifva dem deras vanliga korn-

påsar. En lycka var, att nattvinden ej var allt för frisk och att kolden blott sjönk till $-15,5^{\circ}$.

Kl. 6 i dagbräckningen började vi röra på oss, stego hungriga och stelfrusna till häst, redo en timme mot söder och upptäckte en plats där gult, magert bete fanns, så mycket som höstens sista fårhjordar låtit stå kvar.

Stenkoja vid Ak-tam.
Fotografi af förf.

Medan hästarna här fingo beta ett par timmar, sofvo vi godt, sedan solen börjat värma något.

Därpå fortsatte vi mot söder och mötte en kirgis på väg från Rang-kul till Alai-dalen. Med sina falkögon kunde denne man upptäcka ryttare och hästar på tre versts afstånd. En stund senare sutto Schir och jag bland de våra, uppmjukande och stärkande våra stelnade leder med te, konserver och fårkött, under det hästarna fingo sitt efterlängtade foder.

Den 14 mars. Från Kara-kul stiger marken långsamt mot söder, och snart kommer man in i en bred dal mellan två meridionala bergskedjor, tunt snöbeklädda. Uppåt dalen blir i allmänhet snömängden något betydligare, ehuru den vanligen icke öfverstiger 1 dm. Kring bergen sväfva tjocka moln; för öfrigt är det klart. Vid middagstiden började en häftig, pinsam blåst. Så redo vi i nära fem timmar mot SSV till en punkt där dalen förgrenar sig. Där togo vi af mot vänster eller mot SSO. Här ligger på en dominerande backe i dalgrenen den kirgisiska helgongrafven *Oksali-masar*, uppförd af stenflisor och prydd med horn och »tughs».

Nu öppnade sig framför oss *Mus-kol*-dalen, som stiger upp till Ak-bajtals pass. Snömängden var ringa och marken alldeles öfverhöljd med vittringsgrus.

Jag blef synnerligen artigt mottagen vid aftonens lägerplats, där fyra i hederskhalater klädda kirgiser, utsända från Pamirskij Post, mötte mig. De hade i fem dagar väntat mig med tält, får och bränsle och berättade, att man i fästningen var orolig öfver mitt långa dröjsmål. I själfva verket hade vi också blifvit grundligt försinkade af snömassorna i Alai-dalen.

Mus-kol betyder »isdal» och *Souk-tjubir*, den punkt där vi tältade, kan möjligen betyda »Kalla Sibirien», ty på turkispråket benämnes detta land vanligen *Tjubir*. Om nu den sistnämnda uttydningen är riktig, hvilket dock ej är fullt säkert, kan man med skäl säga, att båda namnen äro träffande, ty trakten utmärker sig för sin skarpa vinterköld och i dalen finnes ett fenomen, som jag strax skall beskrifva.

Mus-kol-bäcken bildas hufvudsakligen af källvatten, som om vintern fryser och breder ut sig öfver dalbott-

nen i öfverskådliga, spegelblanka isfält, liknande små frusna alpsjöar, tydligt afspeglande himmeln och bergen. Den största af dem är 3 km. lång och 1 km. bred, och en del af dess ismassa ligger till och med kvar öfver sommaren. Vi redo ut till dess midt för att undersöka isens mäktighet. Genom sidospänningen och vattnets tryck underifrån uppkomma långa, ofta meterhöga åsar med en genomgående spricka öfverst.

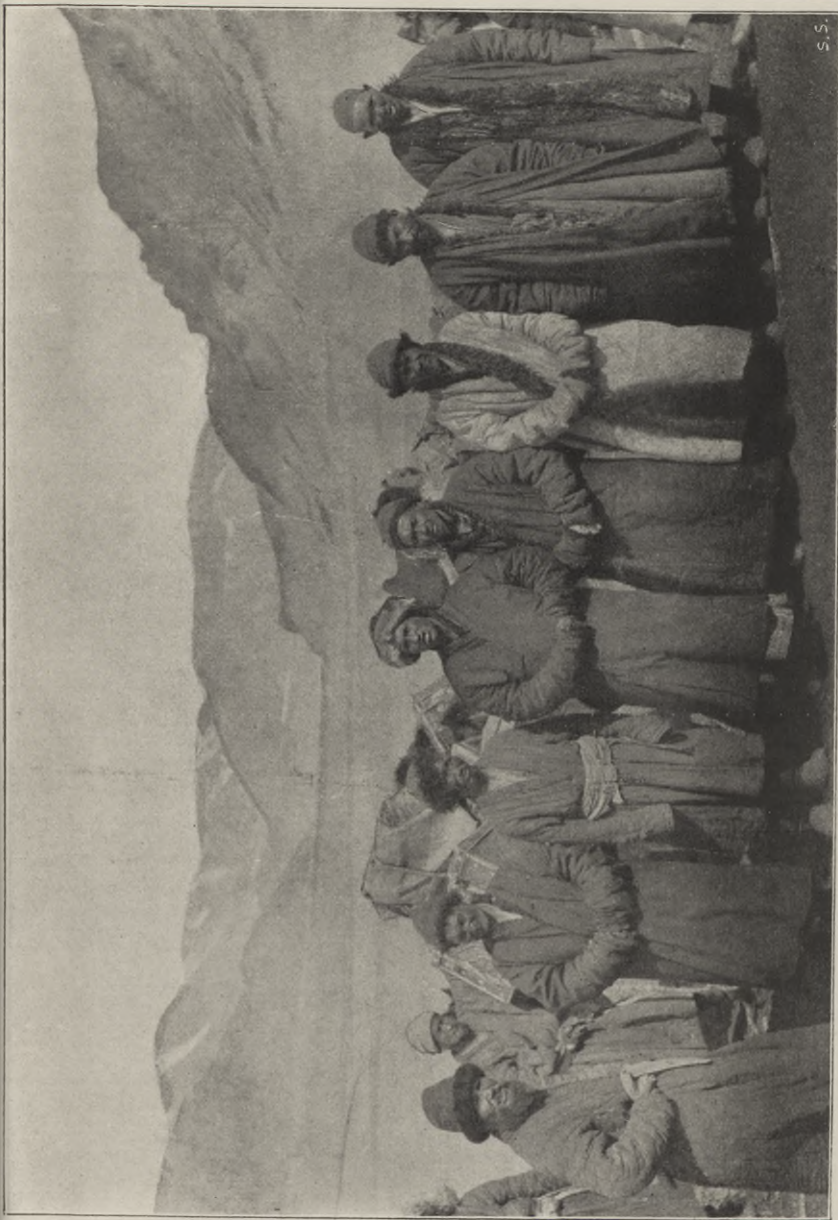
Med yxor och spett genomhöggo vi en dylik isås. Dess mäktighet var blott 28 cm. Därpå följde ett 24 cm. tomrum till vattnet, som nära meterdjupt stod på dalbottnens sand. Vattnet var kristallklart, ljusgrönt och hade en temperatur af $-0,2^{\circ}$. När vi tittade ned genom uthuggningen syntes åt båda hållen en lång tunnel öfver den stilla, klara vattenytan, samt ishvalfvets undre yta, som var beklädd med isblommor och nålar, kristaller och stalaktiter. Det hela spelade i de underbaraste blå och gröna nyanser.

Issjöarna äro tre till antalet, och på stranden af den minsta, där vårt nattläger var uppslaget, reste sig tvenne typiska »isvulkaner». Från den horisontala marken framspringa här två källor; på senhösten fryser vattnet, men källan porlar dock alltjämt, och slutligen uppkomma höga iskägglor på omkring 50 meters afstånd från hvarandra. Den ena var 5 m. hög och 68 m. i omkrets, den andra 8 m. hög och 206 m. i omkrets. Från den mindres kratermyrning utgingo fyra djupa sprickor, nu till hälften fyllda med is. Själfva käglan var bildad af ljusgrön is, i hvilken vi kunde iakttaga oräkneliga lager af tid efter annan utrunnet och stelnadt vatten. Krateröppningen var igenkittad af hvit, luftrik is, och intet sipprande vatten kunde nu iakttagas: alltså en »slocknad vulkan».

Den större vulkanen bestod af två käglor på hvarandra. Den undre var mycket låg, hade blott 5° fallvinkel och bestod af hvit is; den öfre var kupolformig, hade ända till 30° fallvinkel och 20 m. diameter, samt bestod af ren, genomskinlig is. Den hade dock ett nätverk af små koncentriska och radiala sprickor. Äfven här var kratermyningen igenfrusen, och vattnet hade funnit sig ett nytt aflopp genom en sidospricka, där det hade $-0,3^{\circ}$ temperatur. Mina kirgiser berättade, att på dessa båda punkter hvarje vinter två dylika vulkaner uppkomma, hvilka dock tämligen tidigt på våren försvinna. I år hade de varit större än vanligt. Det nu ifrån sidosprickan som en »parasitvulkan» lifigt framsippande vattnet fryser, likt en stelmande lavaström, innan det når issjöns strand.

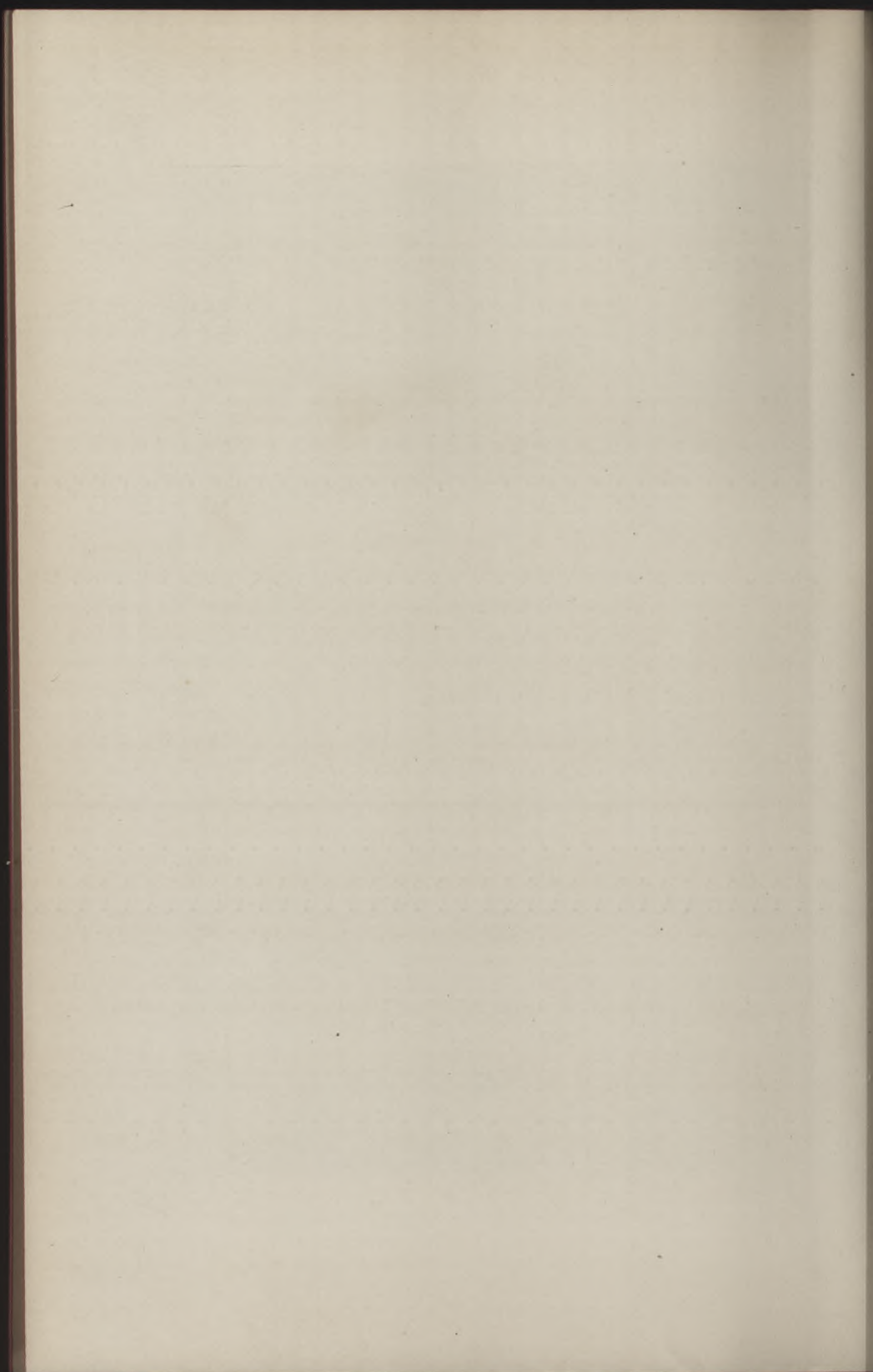
Vi äro omgifna af ett fullständigt islandskap. Tyvärr rådde dimma och snöfall, så att inga vyer kunde tagas. Då man blickar åt väster i sjöns längdriktning, tror man sig stå vid en smal hafsvik. Horisonten döljes i dimman och tyckes därför oändligt aflägsen. Till höger och vänster resa sig bergskedjor, men blott deras närmaste partier framträda ur töcknet. I de små insjöarna börjar isbildningen redan i början af november, och först i midten af juni är den mesta isen borta; vattnet strömmar då till Kara-kul. Blott i en af bassängerna smälter den icke fullständigt. Nästan hvarje år kvarligger här hela sommaren en iskaka på ett skyddadt, skuggrikt ställe, och redan i slutet af september börja nya islager bilda sig rundt omkring.

Den 15 mars redo vi upp genom hela den sakta stigande Mus-kol-dalen till dess slut, där vi gjorde halt vid Ak-bajtal-passets norra fot, och den 16 hade vi en

Kirgiser vid Togolak-matik.
Fotografi af förf.

S.S.

ansträngande tio timmars vandring, som förde oss öfver detta 4,682 meter höga pass. Stark snöyra rådde, och en liten buran svepte på passet in oss i täta moln. Det är dock framför allt den betydande luftförtunningen som gör att hästarna måste spänna sina krafter till det yttersta. De falla ideligen, stanna ofta och kippa efter andan.

Passet består af en sadel mellan två kammar, genom hvilken vi redo väl en halftimme på nästan jämn mark och i 4 till 5 dm. djup snö. På högsta punkten gjorde vi en kort rast. Stark sydvästlig blåst rådde, och karavanen försvann i ett töcken af snöyra. Temperaturen var -11° , och vattnet kokade vid 84.61° .

Den östra passlutningen är mycket brant, men därpå sjunker terrängen åter långsamt till *Kornei-tarti*, nästa lägerplats. Vi hade åter förlorat en af våra öfveransträngda hästar, som stupade på Ak-bajtal; en kirgis köpte skinnets af karavanföraren, Islam Baj, för två rubel.

Kornei-tarti (betyder: »bläste i trumpet») är en smal dal, hvars sidor och botten äro öfverfyllda af vittringsprodukter, dels grus, dels större stenar och block, och mellan dem slingrar sig en liten bäck, som nu var täckt med hårdt istak. På dalbotten ligger snön i ett sammanhängande täcke, men på bergen är den riklig endast på de mot norr vettande sluttningarna. Ej ett spår till vegetation kan upptäckas.

I sådan terräng vandrade vi vidare mot SO och OSO. Vid *Ak-gur* (Den hvita grafven) synes framför oss ett i dalen utspringande bergsparti. Här mötte mig den af kommandanten på Pamirskij Post utsände tolken, tataren *Kul Mametieff*, klädd i parad, med sex medaljer på bröstet, samt ett välkomstbref i handen. Vi följdes åt till *Togolak-*

matik (Runda kitteldalen), där Rang-kul-dalen utmyunnar i Ak-bajtal-dalen.

Den 18 återstod oss blott att tillryggalägga nedre delen af sistnämnda dal, som utmyunnar i den breda Murghabdalen, och på samma gång sista vägstycket till vårt närmaste mål. På afstånd synes nu den lilla ryska

Karavanen på Ak-bajtal-passet.

Fotografi af förf.

fästningen; från dess nordvästra barbett vajar Ryssländs flagga på »Världens tak». Vi komma närmare; 160 soldater och kosacker stå på muren uppställda på led och hurra ljudeligen. Vid porten hälsas jag hjärtlig af kommandanten, kapten *Sajtseff*, och hans sex officerare. Ett rum i officersflygeln har redan väntat mig en vecka, och ett jurt är uppslaget för mitt folk.

Sedan allt blifvit ordnadt, besökte jag en förträfflig badstuga. Därpå samlades vi till middag i officerarnas

kasino. Hälsningar framföras från Margelan, tusen frågor korsa hvarandra om den äfventyrliga vinterridten öfver Pamir, och då slutligen det glödande turkestanska vinet serveras, utbringas i festliga ordalag af kommandanten konung Oscars skål. Om någonsin ett ärligt taköl firats, och om någonstädes glädjen stått högt i tak, var det väl här på Världens tak, 3,610 meter öfver hafvet, fjärran från den bullrande världen, midt i Asien och i en trakt där våra närmaste grannar voro klippornas arkharis, ödemarkens vargar och himmelens kungsörnar.

Karavanen i Alai-dalen.

Fotografi af förf.

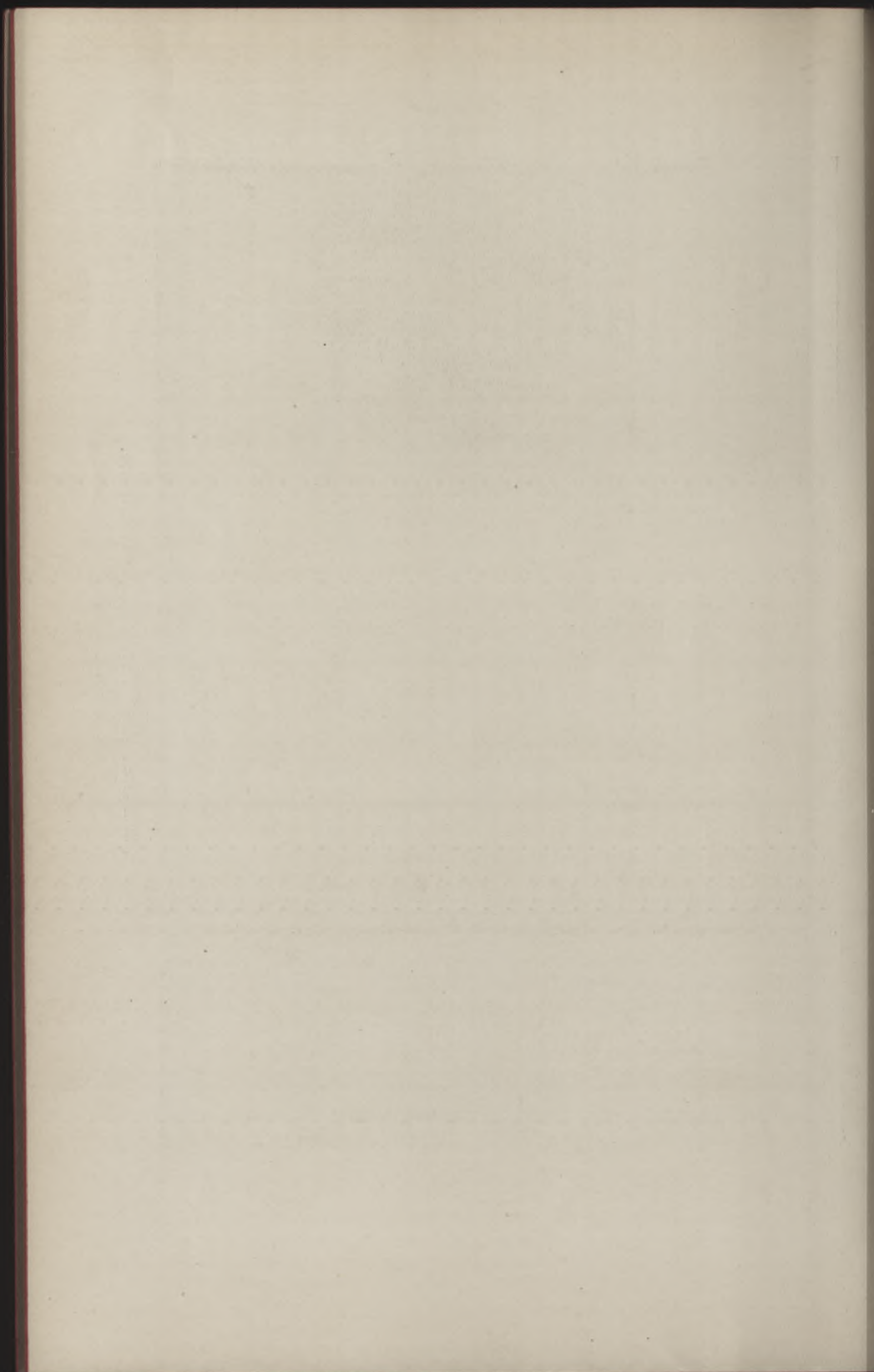
VII.

Befolkningsförhållanden. — Geografisk öfversikt. — Pamirskij Post.

Läsaren har funnit, att större delen af den väg som ledde oss öfver Pamir gått genom obebodt område. Ryska Pamir hade i oktober 1893 en folkmängd af blott 1,232 personer, medan Alai- och Sarik-kol-dalarna äro jämförelsevis tätare befolkade. I administrativt hänseende sönderfaller Alai-dalen i två hälfter, af hvilka den västra räknas till ujasdet (distriktet) Margelan, den östra till ujasdet Osch. Ehuru de upplysningar jag erhöll af de här boende kirgishöfdingarna icke äro obetingadt tillförlitliga, torde de dock icke vara långt ifrån riktiga och förtjäna i alla händelser anföras.

Författaren bland Pamirskij Posts officerare.
Fotografi af förf.

I Alai-dalen lära sålunda ligga kringsspridda 15 kischlaks, eller vinterläger, med omkring 270 jurter, hvilkas invånare antingen stanna här hela året eller en tid uppehålla sig på platålandet. Tälten skola på följande sätt vara fördelade på de största aulerna. *Daraut-kurgan* 20, *Kok-su* 120, *Kisil-unkur* 50, *Altin-därä* 5, *Tus-därä* 45, *Kaschka-su* 20 och *Djipptik* 10. I etnologiskt hänseende sägas invånarna vara fördelade på följande vis: vid *Daraut-kurgan*, *Altin-därä* och *Tus-därä* bo *teit-kirgisier*, vid *Kaschka-su* *teit-* och *tjal-teit-*, vid *Djipptik* *tjojj-kirgisier*, vid *Kok-su* *najman-kirgisier*, i *Karategin* *kipptjak*, *najman-* och *kara-teit-kirgisier*.

En stor del af Alai-kirgiserna vandrar på vintern till *Rang-kul*, för att beta sina hjordar på därvarande rikt gräsbevuxna och snöfria stepper. En del öfvervintrar, såsom vi i det föregående funnit, i Alai-dalen.

I slutet af maj eller början af juni, då en riklig gräsvegetation träder i snöns fotspår, komma *Ferganas* rika och välbärgade kirgisier till Alai-dalen för att uppslå sina »*jejjlaus*» eller sommarläger vid stränderna af *Kisil-su*. Då anordna de sina »*bajgas*» eller ryttarlekar, bjuda hvarandra på gästbud, fira bröllop, och äro med ett ord ute på sommarnöje. De flesta stanna blott två månader, och efter tre månader hafva alla lämnat sina sommarläger och återvändt till sina kischlaks i *Fergana*. Under sommaren ligga exempelvis vid *Kaschka-su* 150 jurter.

Kirgiserna från *Osch* och *Andischan* i *Fergana* använda på sommaren *Talldik-* och *Djipptik-*passen, de från *Margelan* och *Kokan* rida öfver *Tengis-baj*. Då *Talldik* nästan hvarje vinter stänges af snö, använder man denna årsid för det mesta *Tengis-baj*. De *tadjiks* som, numera i tämligen stort antal begifva sig till *Fergana* för att

söka arbete, resa alltid öfver Tengis-baj och nästan alltid till fots. Genom Alai-dalen själf för en viktig samfärdsled mellan Ost-Turkestan och Karategin, Bukhara, Mekka och Medina. Under den varma årstiden resa många köpmän och pilgrimer denna väg.

Den del af det egentliga Pamir som tillhör Ryssland sönderfaller i två »volast» och sju »eminstvost»: I. *Pamirskij* volast med följande fem eminstvost: 1) Kara-kul (131 invånare), 2) Murghab (253 inv.), 3) Rang-kul (103 inv.), 4) Ak-tasch (239 inv.), och 5) Alitschur (256 inv.). II. *Kuh-därinskij* volast med blott två eminstvost: 1) Sares (95 inv.) och 2) Kuh-därä (155 inv.). Pamirskij volast är uteslutande bebodt af kirkiser, Kuh-därinskij hufvudsakligen af tadjiks. Efter kön och ålder finna vi bland ryska Pamirs 1,232 invånare: 320 män, 369 kvinnor, 342 gossar och 201 flickor. De äro rena teit-kirkiser.

Ofvanstående statistik upprättades i oktober 1893 af kapten *Sajtseff*. Hans företrädare, kapten *Kusnetsoff*, föranstaltade i oktober 1892 en folkräkning, som ledde till följande resultat: 255 män, 307 kvinnor, 299 gossar och 194 flickor eller tillsammans 1,055, hvilket för det därpå följande året visar en tillväxt af 177 själar. Detta sakförhållande beror till allra största delen därpå, att ett antal af de angränsande kinesiska och afghanska områdenas kirkisiska befolkning flyttat öfver till det ryska Pamir, där lefnadsförhållandena, på grund af den kloka och humana administrationen, i alla afseenden äro fördelaktigare.

De mest besökta vinteraulerna äro de som ligga vid Rang-kul, Kosch-agil och Ak-tasch. I Alitschur-Pamir finnas flera auler, och äfven *Pschärt*-dalen söder om Kara-kul är bebodd; vid Murghab ligger ej långt öster om fästningen den lilla Murghab-aulen.

Kapten Kusnetsoff beräknade, att de ofvannämnda 1,055 kirgiserna bodde i 227 jurt, och att deras hjordar bestodo af 20,580 får, 1,703 jakar, 383 kameler och 280 hästar. Han uppskattade västra Pamirs tadjikbefolkning till omkring 35,000.

Östra Pamir, eller den del af berglandet som utbreder sig öster om Sarik-kol-kedjan, tillhör Kina, och ifrån denna trakt finns naturligtvis ingen tillförlitlig statistik. Beken af *Su-baschi* (söder om Lilla Kara-kul) meddelade mig, att trakten kring denna sjö vore bebodd af 300 teitkirgiser med 60 jurt. Självf var han höfding öfver 286 jurt, af hvilka de flesta dock befunno sig öster om Mus-tag-ata. Alla Pamirs kirgiser kallas af sina stamfränder i Fergana helt enkelt *Sarik-kolis*.

De här anförda siffrorna visa, huru glest Pamirs platåområden äro bebodda, och man kan ju icke vänta annat i ett land, där köld och stormar härska och där betet är så magert och sällsynt. Af de båda afloppslösa områdena Kara kul och Rang-kul har blott det senare bofasta kirgiser. Kara-kul-kirgiserna äro äkta nomader. De tältade vid mitt besök söder och sydväst om sjön, hvars stränder däremot voro helt och hållet obebodda. På våren, sommaren och hösten uppsökas betesplatserna kring Kara-kul af de kirgiser som begifva sig till och från Rang-kul. På vintern är hela gräsvegetationen afbetad af de fårhjordar som på senhösten uppehållit sig där.

Liksom von Richthofen indelar hela den asiatiska kontinenten i tre olika områden: det *centrala*, som saknar aflopp till hafvet, det *periferiska*, där vattnet strömmar ned mot kontinentens kuster, och *öfvergångsområdet*, som bildar en mellanform mellan de båda föregående, kan man också på Pamirs högland i smått särskilja tre dylika områden

eller zoner. I det centrala strömmar vattnet till Kara-kul och Rang-kul, i det periferiska till Amu-darja (Aral-sjön) och Tarim (Lop-nor).

De afloppslösa områdena utmärka sig framför allt genom det oafbrutna nivelleringsarbete som föregår inom deras gränser och består däri, att alla vittringens och den mekaniska transportens produkter föras från kanterna till depressionens djupare delar, för att där aflagra sig och nivellera terrängens ojämnheter.

Ehuru denna allmänna regel äfven i Kara-kul-området har gällande kraft, finna vi dock här betydande relativa höjdskillnader, i det att de väster om sjön belägna bergen resa sig omkring 1,200 m. öfver sjöytan, som, själf belägen på 4,000 m:s absolut höjd, döljer djup uppgående ända till 230,5 m., hvilket för en saltsjö i ett asiatiskt centralbäcken är ovanligt mycket. Här har nivelleringsarbetet ännu icke hunnit utfylla fördjupningarna i terrängen. Dock är hela sjöbotten, såsom jag under djuplodningarna fann, öfverallt betäckt med fint slam.

De bergskedjor som begränsa Kara-kuls och Rang-kuls afloppslösa områden uppnå betydande höjder, och de öfver dem förande passen äro föga djupt inskurna i kedjans kam. Passet *Kalta-davan* har samma höjd som Mont-Blanc (4,810 m.), Kisil-art 4,271 m., Ak-bajtal 4,682 m. och Tjuggataj 4,730 m. Rang-kul betecknar området djupaste punkt med 3,731 m. absolut höjd. Arealen inom de ofvannämnda passen uppgår blott till 5,500 kv. km., eller föga mer än Issik-kuls yta.

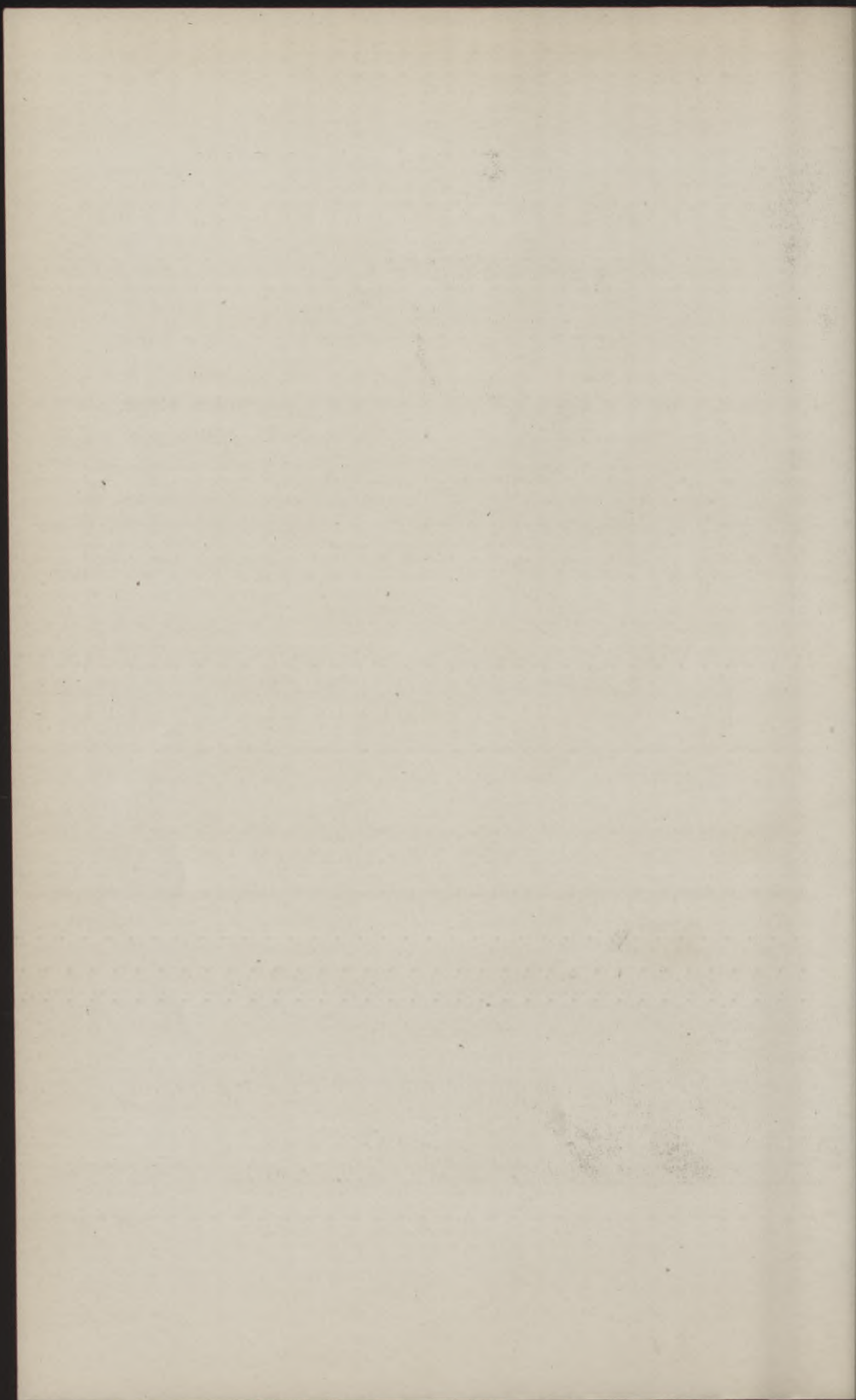
Ehuru de relativa höjdskillnaderna alltså äro betydliga, skall den resande som begifver sig från Ferganadalen till Ost-Turkestan icke undgå att märka, att höglandets karakter mellan Kisil-art i norr, Ak-bajtal i söder

En grupp från Pamirskij Post.

(Den tredje mannen från vänster är tataren Kul Mameitief, som deltog i första färden till Mus-tag-ata).

Fotografi af förf.

och Tjuggataj i öster är en helt annan än utan för dessa gränser. Här är det nämligen icke fråga om ett högland, utan om en platå, som i norr och söder begränsas af latitudinala, i öster af meridionala bergskedjor. Den resande har lämnat den rikt utvecklade Alai-kedjan, korsat Alai-dalen och uppnår genom en sakta stigande dalgång Transalai-kedjans kam i passet Kisil-art, hvarifrån han har en vidsträckt öfverblick af platålandet med dess jämförelsevis sakta fallande sluttningar och afrundade ytformer, där bergskedjorna utan någon förhärskande riktning tyckas uppstaplade på den eljes jämna platåmarken.

Här hafva den outtröttliga denudationens produkter under tidernas lopp hopat sig; öfverallt ser man grus och stenblock af alla storlekar; bergens sluttningar äro dolda under detritusmassor, och vid deras fot hafva här och hvar gruskäglor bildat sig. Allt är med ett ord i hög grad vittradt, och blott i de högsta regionerna, där vinden har fritt spelrum, träder någon gång den nakna klippan i dagen.

Platålandets dalar slutta mycket långsamt, och dalbotten förefaller ofta horisontal; de äro breda, och i deras midt flyter vår och sommar en liten, af källor och smältande snö matad bäck, som utmynnar i Kara-kul eller Rang-kul. Landskapets utseende är ofta imponerande, men alltid stämpladt af en tröstlös enformighet, i synnerhet under vintern. Ej den minsta lefvande varelse lifvar då denna ödsliga tafla; blott med skarp kikare uppträckas i fjärran fredligt betande arkhari- eller kijikhjordar. Inga människor eller mänskliga boningar synas till; betesmarkerna äro få och magra; öfverallt den nakna, liflösa jordytan, påminnande om ett månlandskap.

Olikt andra afloppslösa bäcken i Centralasien, är

Kara-kul-området mycket fattigt på sand. Denudationens finaste produkter bortföras utan tvifvel af de ihållande och häftiga vindarna, för att åter falla ned till jordytan i andra lugnare trakter. Sand- och stoftburaner äro dock ej heller sällsynta på Pamirplatån, och det är sannolikt äfven de som gifvit upphof till beteckningen »sarik-kar» eller gul snö, då det lätta stoftet faller ned på drifvorna.

Vindarna och de stora temperaturamplituderna äro här denudationens kraftigaste verktyg. På Kara-kul-ön såg jag af vinden vackert och fantastiskt slipade, ofta djupt urhålkade syenit- och skifferblock. Temperaturens amplituder äro både vinter och sommar utomordentliga. Så observerades vid Pamirskij Post den 11 januari (1894) kl. 7 f. m. — $37,8^{\circ}$ och kl. 1 e. m. + 12° (i solen), en skillnad af 50 grader på 5 timmar! Insolationen är oerhörd, och äfven då luften hade köldgrader, visade insolationstermometern 56 och 58° . Vittringsarbetet fortskrider sålunda utan rast från sekel till sekel, och vi finna här en af dessa krafter vanställd bild af jordytan, där spillrorna från förgångna tider ännu alltjämt ligga kvar.

Det afloppslösa området omslutes af den ringformiga *öfvergångszonen*, som i norr begränsas af Alai-, i öster af Sarik-kol-kedjan, i söder af Hindu-kusch och i väster af 73° öst. l. Enligt Richthofen utmärker sig en öfvergångszon därigenom att den i senare tid genom fortskridande erosion förvandlats från afloppslöst till periferiskt land eller tvärtom, och därför ännu i hög grad bibehåller det områdes karakter den förut definitivt tillhört. På Pamir skiljer sig denna zon föga från centralområdet, och erosionen har här ännu icke förmått bortföra vittringsprodukterna; ytformerna äro afrundade och dalarna breda.

Det är således det periferiska området som gör eröfringar från det centrala. I sydväst har t. ex. bäcken *Kok-uj-bel* sträckt sina tentakler ända till 10 km:s afstånd från bäcken *Mus-kol*, som utmynnar i Kara-kul. Kok-uj-bels källor ligga blott obetydligt högre än sjöns yta, och bäcken skall, geologiskt taladt, kanske redan i morgon förvandlas till ett aflopp för sjön, som därigenom småningom skulle tömmas i samma mån som det centrala området skulle blifva rudimentärt och öfvergå i det periferiska.

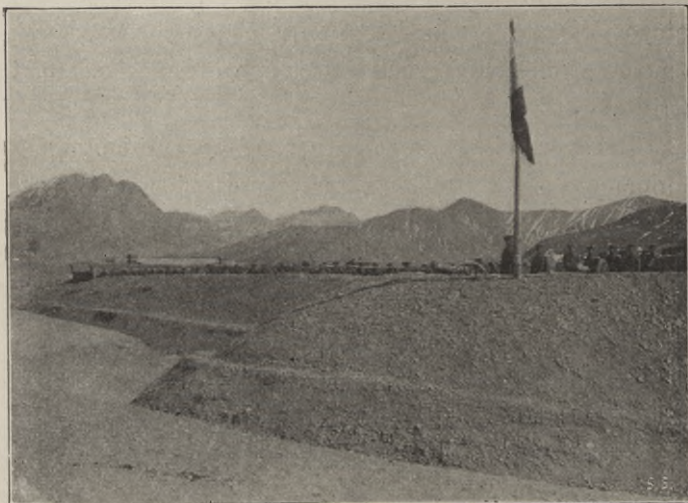
Det periferiska området har genom erosionsarbetet förlorat sin forna karakter af platåland och utmärker sig nu genom fullkomligare plastisk utveckling. Dess ytformer blifva utåt allt brantare och vildare, de relativa höjderna betydligare, höglandet genomskäres af djupa fåror och trånga dalar, där bergens struktur är vackert blottad och på hvilkas botten en flod, djup och smal, brusar mellan nedfallna stenblock.

Väster om platålandets gräns forsa Amu-darjas källfloder: Murghab, Gunt och Päandsch, på många ställen mellan vertikala klippväggar, liksom genom en korridor, där blott de duktiga tadjikmän som bebo dessa trakter kunna taga sig fram. Det finnes passager där de i lodräta klippväggens sprickor, högt öfver floden, inslagit träpinnar, på hvilka de med stora bördor på ryggen säkert och vigt som apor klättra upp, här och hvar hjälpande sig med klipputsprång, fördjupningar eller naturliga kornischer.

I Pamirs gränsområden finna vi stora geografiska homologier. I norr flöter Kisil-su mellan tvenne parallela bergskedjor, Alai och Transalai, i öster genomflytes Sarik-kol-dalen mellan Mus-tag- och Sarik-kol-kedjorna af flo-

derna *Ges-* och *Jarkent-darja*. I söder strömmar *Vakhan-darja* mellan Vakhan-kedjan och Hindu-kusch och i väster Pänsch mellan mindre betydande kedjor.

Dalarna som genomflytas af dessa floder bilda äfven från landskaplig synpunkt öfvergångsformer från de på yttre sidan belägna, af vattenrika floder djupt inskurna

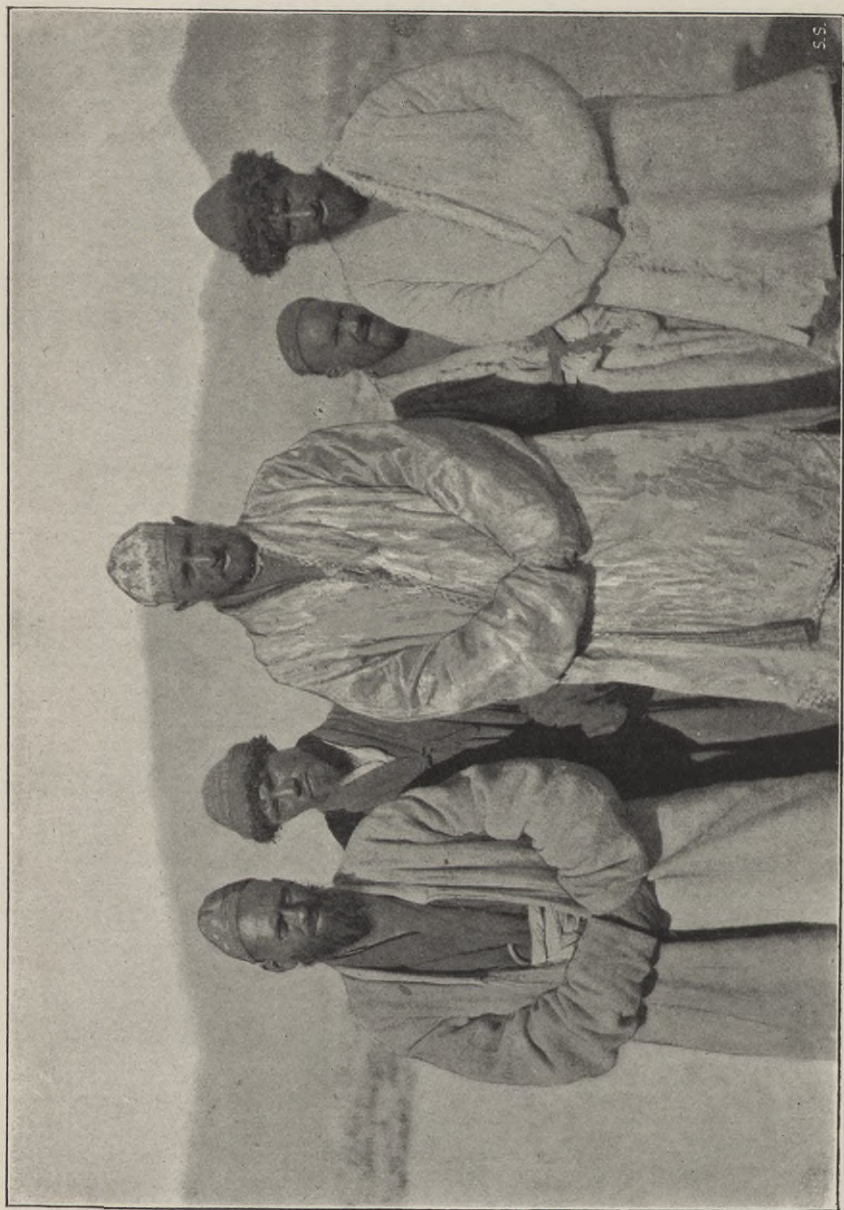

Pamirskij Post. Norra muren.

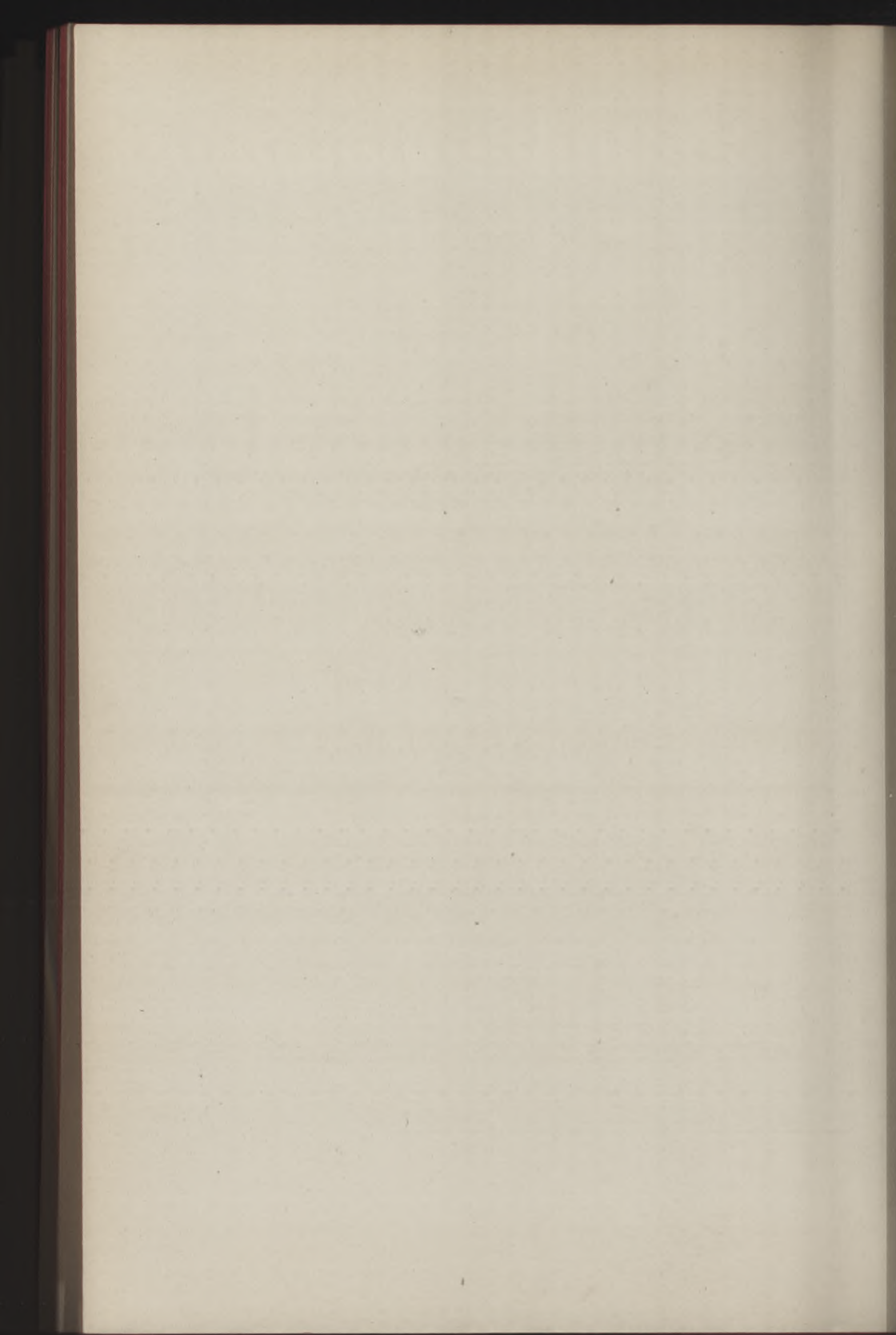
Fotografi af förf.

bergskedjorna till det på inre sidan belägna jämna platålandet. Ehuru *Ges-* och *Jarkent-darja*, enligt Richthofens definition, höra till det stora asiatiska centralområdet i egentlig mening, bär dock den trakt de modellera och lifva med sina grumliga böljor de periferiska zonernas karakter.

Inom *Ges-darjas* flodområde ligga fyra sjöar, af hvilka *Bulun-kul* och *Lilla Kara-kul* äro de största, och så väl denna flod som *Kara-su*, en af *Jarkent-darjas* bifloder,

Tadjiks från Roschan.
Fotografi af fört.

matas hufvudsakligen af smältvattnet från Mus-tag-atas gletschrar och snömassor; de stiga därför vår och sommar till ganska betydliga dimensioner. Den 28 april förde Ges 24 kbm. vatten i sekunden, och vi passerade den endast med svårighet; längre fram på sommaren kan den icke öfvervadas. Med oemotståndlig kraft genom-bryta dessa båda vattenrika floder den mäktiga Mus-tag-kedjan. Jarkent-darja lämnar Tarim den största vattenmängden och är dess egentliga källflod.

I stort sedt, sönderfaller Pamirs bergland i två hälfter, af hvilka den östra hufvudsakligen är platåland, medan den västra utgör ett system af parallela longitudinala bergskedjor. Utan tvifvel har det hela en gång varit platåland, på hvars förintelse erosionen oupphörligt arbetar. Ännu för ett par årtionden sedan ansågs Pamir för en enda stor platå; vi veta nu, att den af väldiga dubbelkedjor omgifna fyrkanten inom sina gränser innesluter en mångfald af de mest olikartade yt- och landskapsformer.

Liksom på så många andra ställen af jordytan, bilda äfven på Pamir de skarpt markerade reliefformerna klimatiska gränser. Inom platålandet är snömängden försvinnande liten, men kölden ytterlig, och blott under ett par veckor på sommaren stiger nattens temperatur öfver fryspunkten. I Alai-dalen finna vi däremot ett mildare klimat, men oerhörda snömassor, och äfven i Sarik-koldalen är snömängden icke obetydlig. I följd af denna nederbördens ojämna fördelning funno vi de snörikare trakternas floder vattenrikare än platålandets. Så var vid mitt besök t. ex. Kisil-su fyra gånger större än Murghab (Ak-su), Amu-darjas källflod, oaktadt jag där mätte vattenmängden en hel månad senare. Kisil-su hade nämligen 27 kbm., Murghab blott 7,15 i sekunden.

Öfvergångsområdets gränser kunna äfven betraktas som etnologiska och lingvistiska rämärken. Innanför dessa bo uteslutande kirgisiska nomader i mycket ringa antal, men i de väster därom belägna länderna Darvas, Roschan och Schugnan idel tadjiks och i vida större antal. Detta förhållande är säkerligen ej blott en tillfällighet. Alltefter årstiderna drifva nomaderna sina hjordar på de jämnare, fria högplatåerna och undvika de periferiska områdenas djupa dalar och höga, branta berg, som endast skulle ställa hinder i vägen för deras vandringar. Tadjikbefolkningen är däremot bofast och lefver under helt andra betingelser än nomaderna.

Den etnografiska gränsen betingar äfven helt naturligt den lingvistiska. Kirgiserna hafva sina egna, turkiska namn på de geografiska föremålen, tadjiks sina egna persiska. Så hafva alla de mot väster flytande floderna i sitt öfre lopp kirgisiska, i det nedre persiska namn, t. ex. Ak-su—Murghab, Gurumdi—Gunt. Af två bredvid hvarandra flytande bäckar heter den ena *Kok-uj-bel*, emedan dess dalgång besökes af kirgiser, den andra *Kuh-därä*, emedan en tadjikby är belägen vid dess mynning.

Efter denna geografiska öfversikt ber jag att få lämna en mycket kort skildring af den lilla fästning inom hvars murar jag tillbringade dagarna från den 19 mars till den 7 april och om det lif vi förde där.

Vid floden Murghabs högra strand och på en höjd af 3,600 m. öfver hafvet reser sig Pamirskij Post såsom en talande protest mot det intrång, som under de senaste åren gjorts af kineser och afghaner på det område af Pamir som fordom lydde under khanerna af Kokan. Sedan detta khanat 1875 och 1876 eröfrats, ägnades det ytterst glest befolkade och otillgängliga landet föga uppmärk-

samhet, och den eljes så kloke Skobelev skänkte det knappt en tanke.

Men då grannarna visade sig närgångna, blef ett energiskt uppträdande nödvändigt. Öfverste *Jonnoffs* ryktbara expedition var första steget, ett steg som kunnat få allvarliga följder och i alla händelser väckte den under de senaste åren så lifligt diskuterade Pamirfrågan till lif, hvilken sommaren 1895 genom den rysk-engelska gränskommissionen fick sin slutliga lösning. Vid den tidpunkt då jag besökte Pamir hade man kommit så långt, att en permanent fästning med öfvervintrande garnison blifvit uppförd midt på »Världens tak».

Fästningen, hvars politiska betydelse och ändamål ligga i öppen dag, byggdes sommaren och hösten 1893 (från den 22 juli till den 30 oktober g. st.) af andra roten af fjärde turkestanska liniebataljonen. Den rektangelformiga fästningsmuren består af skurna jordtorfvor och sandfyllda säckar och omsluter en rymlig borggård, där en officersflygel och jordhus med bjälktak, inrymmande kaserner, kök, lasarett, badstuga, verkstäder o. s. v., äro uppförda. I åtskilliga jurt förvaras proviant och ammunition, och vid en liten meteorologisk station göras tre gånger dagligen observationer.

I hörnen af den mot norr vettande långsidan finnas barbetter med Maxim-Nordenfeldtska kulsprutor; den mot söder vettande långsidan följer randen af den höga konglomeratterrass, från hvars krön fästningen behärskar Murghab-dalen. Terrassen har på sin tid blifvit utgräfd och formad af floden, som nu strömmar på ett rätt betydligt afstånd därifrån. Mellan båda utbreda sig moras och träsk, i hvilka mångfaldiga, klara källor sippra fram.

Pamirskij Post utgör ett talande bevis på energien

hos de officerare som ledt arbetet och tillika ett vackert minnesmärke öfver deras bragd. Ty att på så betydande höjd och så långt ifrån all civilisation uppföra en fästning måste vara förenadt med de största svårigheter. Allt trävirke och öfrig materiel måste på hästrygg hitföras från Osch i Fergana. Under hösten rasade ofta ytterst häftiga buraner, medförande yrsnö och fin sand, och under tiden bodde officerare och manskap i kirgisiska jurt, som icke sällan kullblåstes af stormen.

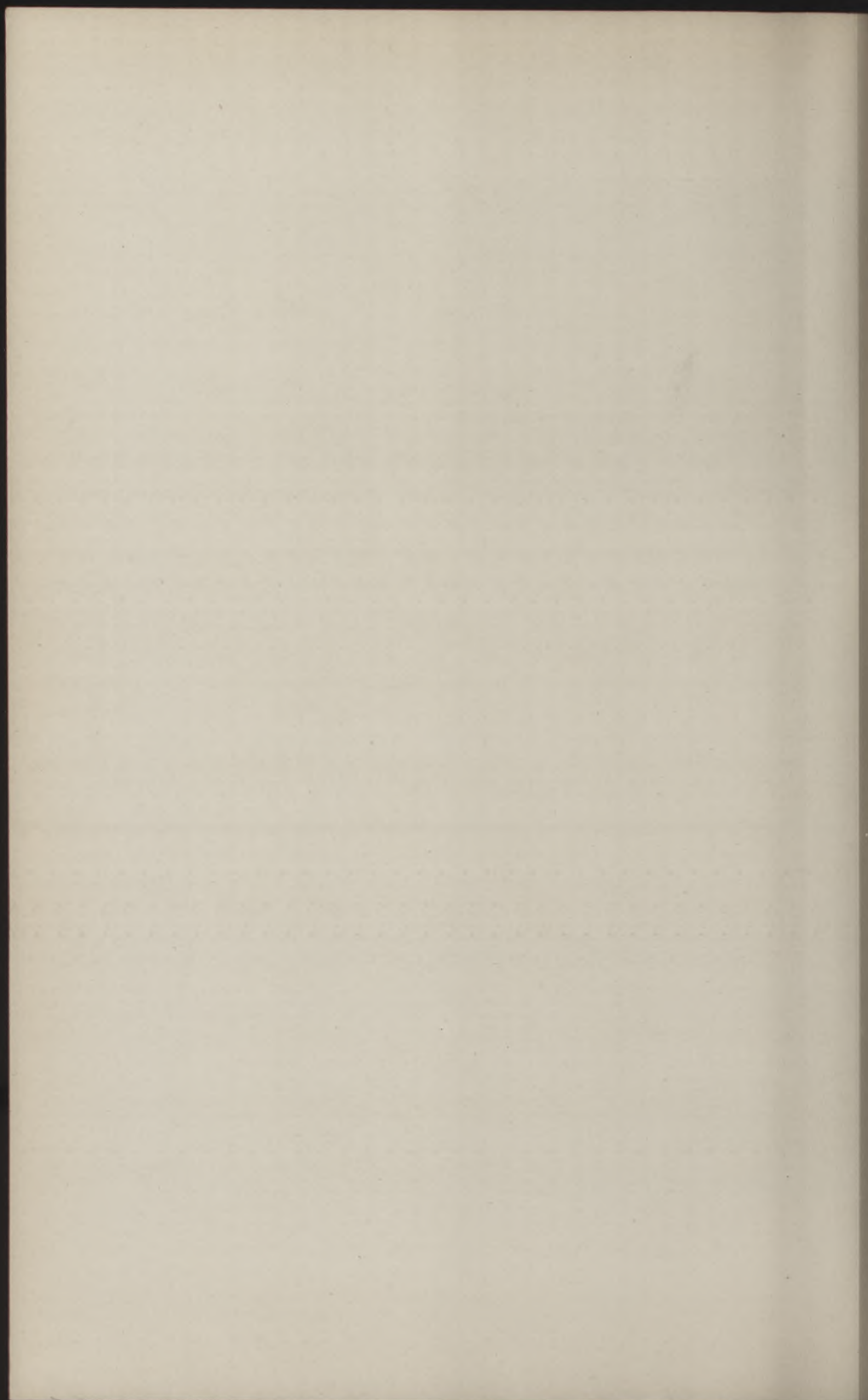
Med Kaschgar har en ny handelsförbindelse öppnats, och kaschgariska köpmän komma hit med sina varor, byta till sig kirgisiska får, vandra med dem till Ferganas marknader, där de äro af högre värde, och återvända med betydande vinst till Kaschgar öfver passen Terek-davan eller Talldik.

Kommandanten på Pamirskij Post, kapten V. N. Sajtseff, var en gammal turkestanbo, som under Skobelev, hvars ordonnans han tidtals var, deltog i fälttågen mot Khiva (1873) och Kokan (1875—76). Han är på samma gång styresman öfver Pamirs kirgisiska befolkning.

På den resande främlingen gör Pamirskij Post ett synnerligen angenämt intryck. Efter en lång, tröttsam färd genom obebodda, vilda bergstrakter, kommer han fram till denna lilla fläk af det stora Ryssland och blir mottagen snarare som en landsman och gammal bekant af en krets officerare, de mest älskvärda, artiga och gästfria man kan tänka sig. Min ankomst utgjorde också ett oväntadt afbrott i det ensliga och enformiga lifvet på Pamirskij Post, ty sedan september året förut hade garnisonen icke träffat andra mänskliga varelser än kirgiserna. Den dag officerarna genom ridande kurirer fått veta att jag var i antågande spejade de också med alla fästningens

Pamirskij Post's borggård; fjärran i söder synes Murghabs bädd vid foten af Basar-dära-kedjan.
Fotograf af förf.

kikare mot norr, och då jag red in genom porten, hälsades jag af hela garnisonen på det hjärtligaste sätt.

Pamirskij Post påminner lifligt om ett fartyg. Murarna äro dess relingar, den vidsträckta, öppna Murghabdalen hafvet, borggården däckets, där vi ofta promenerade och från hvilken vi med skarpa kikare iakttago synfältets fjärran gränser, en alltid lika tyst och liflös horisont, där endast på tisdagarna en ensam ryttare är synlig. Det är post-djigiten, som medför den af alla efterlängtrade posten från Ryssland.

Hans ankomst är en verklig epok. Då han rider in på borggården äro alla på benen. Kommendantens adjutant öppnar postväskorna; alla stå i spänning omkring honom och mottaga bref, tidningar och paket från vänner och anhöriga. Det är en verklig julafton, och att beklaga är den som blir utan julklappar, när alla de andra äro nöjda. Det var fallet med mig tre postdagar på grund af min ändrade marschruta. Hela min post gick i förväg till Kaschgar, hvilket gjorde, att jag på hela fyra månader icke fick ett enda bref hemifrån.

Sedan tillbringas hela dagen med läsning, nyheterna från hemmet slukas med begärlighet, och vid middagsbordet meddelar man hvarandra sina nya erfarenheter och intryck af de viktiga händelser, som på senaste tiden försiggått där borta i det stora världsvimlet.

Dagen var indelad på följande sätt: På morgonen drucko vi te hvar och en i sitt rum, kl. 12 bjöd en kraftig trumhvirfvel till gemensam frukost i matsalen; sedan drucko vi åter te i enrum, och kl. 6 kallade oss en ny trumhvirfvel till middagen. Kaffet intogs kottarivis, än här, än där, allt eftersom det föll sig. Vi voro länge

sysselsatta, och framemot midnatt brukade kommandanten och jag intaga en liten morgonsexa.

Exercis utföres under morgonens lopp, och under dagen erhålla soldater och kosacker lektioner i nyttiga militära kunskaper. Men i allmänhet var det mer fredliga idrotter som upptogo tiden. Min ankomst framkallade en verklig fotografimani, och då plåtarna om kvällarna framkallades, var jag ofta omgifven af ett halft dussin intresserade åskådare, som med spänning iakttago, hur de kyliga bergsbilderna och de halfvilda typerna liksom genom ett trollslag gåfvo plåtarna lif och innehåll.

Vi mätte Murghabs vattenmängd och nedsatte vid dess strand en pejlingsstång, på hvilken flodens stigande och fallande under stundande vår och sommar skulle iakttagas af en bland officerarna. Vi mätte det djup till hvilket marken var frusen och meddelade hvarandra erfarenheter och iakttagelser. Mina djuplodningar på Kara-kul väckte stort intresse, och ingen hade väntat ett maximaldjup af 230,5 m.

En af mina vänner i Margelan sade mig, att Pamirskij Post var ett jordiskt paradiset, och då jag frågade honom hvarför, svarade han: »Därför att där finnas inga damer». Ehuru jag är oändligt fjärran från denna åsikt, medgifver jag dock med nöje, att en mera fridfull, glad, kamratlik och ogenerad stämning än den som råder på Pamirskij Post torde man få leta efter. Här behöfver man icke genera sig det minsta. Hvert man ser: idel herrar i luggslitna vapenrockar och oborstade stöflar. Man behöfver icke göra toalett då man går till middagsbordet, icke ägna en aflägsen tanke åt kragar och manschetter, ej ett ögonblick tänka på de ridderliga artigheter en byfsad kavaljer bör ägna sin dam — man är med ett ord fullkom-

ligt fri och obunden. Kosacker laga den mat vi äta, kosacker passa upp vid bordet, kosacker betjäna oss i badstugan, ordna våra rum och bäddar, tvätta vårt linne — icke en skymt af feminina varelser kan upptäckas. De enda sådana som förekomma inom Pamirskij Posts murar voro, så vidt jag kunde finna, en katta, ett par hyndor och några hönor. Men att kalla fästningen ett paradis därför att inga damer trampa dess borggård är väl starkt.

Kapten Sajtseff var föremål för sina officerares sympati och högaktning och upprätthöll den strängaste disciplin bland sitt folk. En mönstergill militärisk ordning rådde inom fästningen, och den långa, kalla pamirvintern som af garnisonen tillbringats i denna ödemark, nästan under samma förhållanden som polarfararnas på deras infrusna fartyg, hade icke förorsakat den ringaste slapphet, liknöjdhet eller olust. I synnerhet nu, då vårsolen började värma och smälta drifvorna på bergen och isarna på floder och sjöar, och med den yttre naturen nya intressen vaknade, rådde där ett friskt och gladt lif.

Vid denna årstid gaf hvarje dag anledning till nya iakttagelser. I små flockar återvände redan änder och gäss af mångahanda slag från sina vinterläger i Indien till sina sibiriska sommarnöjen och rastade vid Murghabs stränder, där hvilat dock för många af dem blef oväntadt lång. Kosackerna lade ut sina nät i floden, och från jaktutflykterna kommo våra jägare icke sällan hem med rikt byte af *Ovis Poli* och annat vildt.

Förhållandet mellan officerare och manskap var det allra bästa, och då trettio soldater en gång efter fullgjord tjänstgöring återvände till Osch, var det rörande att se huru deras chefer på äkta ryskt sätt tre gånger kysste hvar och en af dem. Med gevär på axeln och ränsel på

ryggen vandrade de till fots och med gladt mod den 45 svenska mil långa vägen öfver Pamirs platåer till den varma, efterlängtrade Ferganadalen.

På söndagarna anordnades allehanda lekar och danser. Musiken var skral; den bestod af ett handklaver, två

Kirgisisk kvinna med sina tre pojkar, vid Murghabs aul.

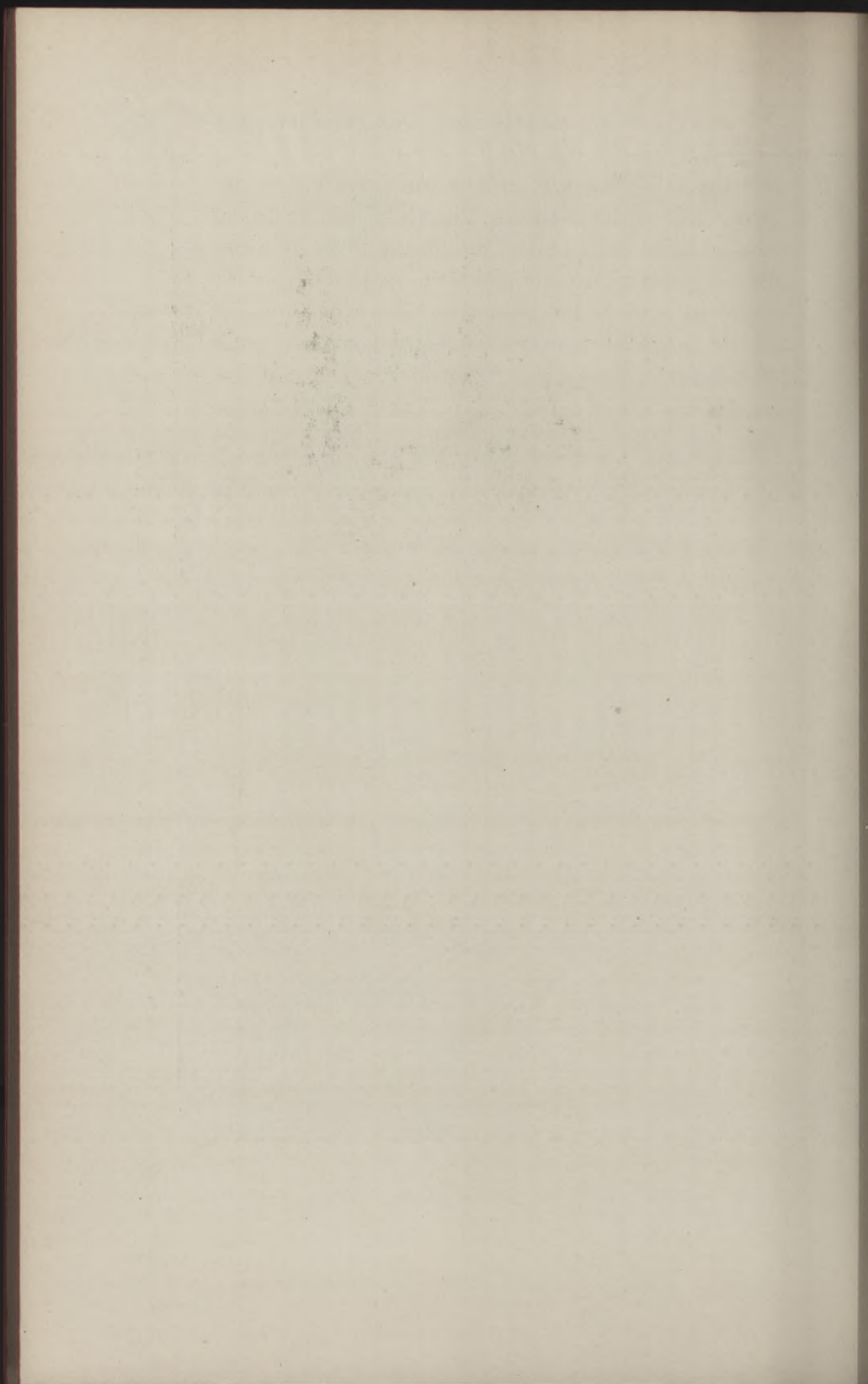
Fotografi af förf.

trummor, en triangel och ett par tallrikar, men den spelades dock med lif och lust, och till dess toner dansade de skickligaste kosackerna den berömda »kamarenskij» så att dammet yrde om dem.

Då söndagssolen sjunkit och den under dagens lopp nästan regelbundet blåsande västanvinden somnat in, sam-

Djigiternas jurt vid foten af Pamirskij Post.
Fotografi af förf.

lade sig en sjuttio man stark sångarskara kring sin anförare, och ur friska strupar klingade genom de tunna, stilla luftlagren ryska sånger, dels melankoliska folkmelodier, dels muntra soldatvisor. Den sista söndagen jag vistades på Pamirskij Post bjöd på en sådan kväll. Atmosfären var fullkomligt lugn, men luften kall och soldaterna därför klädda i sina kappor. Stjärnorna tindrade med obeskriplig glans, och i fjärran hördes under pauserna Murghabs brus. Soldaterna sjöngo med hänförelse, liksom minnen från deras aflägsna fosterland strömmat in på dem, och med välbehag lyssnade vi till deras friska sånger i den oändliga aulan.

VIII.

Till Mus-tag-ata och Kaschgar.

Efter en stark frukost i officerarnas kasino lämnade jag Pamirskij Post den 7 april och eskorterades ett godt stycke på väg af så väl kommandanten som hela den öfriga officerskåren. Vid bäcken Ak-bajtal väntade oss några kosacker med te; därpå tackade jag för den stortade gästfrihet som visats mig under dessa oförgätliga dagar, en sista handtryckning i sadeln, en sista hälsning med mössorna, och jag sprängde af norr ut, åtföljd af fästningstolken tataren Kul Mametieff, som kommandanten gifvit mig till hedersvakt.

I skymningen kommo vi fram till tvillingsjöarna Schor-kul-Rang-kul, som äro förenade genom ett smalt sund, och här lägrade vi för natten i en »julamejka», högt och spetsigt tält utan rökfång. Rehim Baj hade blifvit sjuk och var för hela den återstående resan till Kaschgar ur tjänstbart skick. Han måste forslas dit som en kolli på en kamel. Islam Baj fick öfvertaga hans sysslor, och det var under den färden jag lärde känna och uppskatta denne förträfflige mans egenskaper.

Snötäcket var nu tämligen glest, men på sjöarna låg isen tjock, och vid sundet, som, egendomligt nog, var öppet, snattrade änder och gäss i mängd. Man ser redan

på terrängen, att sjöarna måste vara grunda; de omgifvas nämligen af sakta sluttande, gräsbevuxna slätter.

Följande dag skickade jag karavanen direkt till Rang-kuls lilla fort, men företog själf med fyra man en pejlingstur öfver Rang-kuls is. Vi höggo blott två vakar och funno, att sjön i själfva verket var utomordentligt grund, resp. 1,50 och 1,99 m.; istäcket hade en tjocklek af resp. 0,92 och 1,02 m. och var belagdt med ett tunt snöhölje; blott närmast stranden hade bildat sig en liten öppen ränna. I vakarna hade vattnet — 0,2° temperatur; på botten, som består af löst slam och dy uppblandad med multnade växter, + 2,8°. Det var nästan alldeles sött och innehöll alger och grässtrån.

Ordet »ranga» motsvarar *Carex physoides*, men sannolikare är att sjön fått sitt namn efter den vildget som mycket förekommer i trakten och är känd under de båda namnen »rang» och »kijik». Schor-kul betyder »salt-sjön» och har bittert salt vatten. Det är tydligt, att vattnet från de bäckar och källor som utmyнна i Rang-kul fortsätter genom sundet till Schor-kul, där afdunstningen och saltkoncentreringen försiggå. I Rang-kuls östra del finnes en i sjöns längdriktning utsträckt ö, knappt 4 m. hög, med lodräta, af vatten och vågor anfrätta stränder och bestående af gråblå plastisk lera. Tallösa gäss sägas här häcka om våarna då isen gått upp.

Vi fortsatte sedan till fortet, där en kommandant och 36 kosacker ligga i garnison och där vi stannade i två dagar. Från fortet redo vi den 11 april nästan rakt öster ut till det lilla *Sarik-gaj*-passet, beläget i en utlöpare från de norra bergen. Väster om denna hafva de västliga vindarna hopat oerhörda sandmassor, bildande gigantiska dyner med fina krusningar på ytan.

Öster om Sarik-gaj stiga vi ned till den vida, jämna och öppna dal som kallas *Najsa-tasch*, där två kirgisiska auler voro uppslagna; i den östligare gjorde vi oss hemmastadda. Den bestod af 5 jurt, bebodda af 19 *tjigit*-kirgiser, af hvilka 10 voro män. De öfvervintra vid Rang-kul, tillbringa våren i Najsa-tasch-dalen och återvända på sommaren till sjön. Deras hjordar räknade 400 får, 40 jakar, 7 kameler och 3 hästar.

Nästa dag, den 12 april, hade vi att passera den provisoriska gränsen mellan det ryska och det kinesiska Pamir. Det gällde att korsa den väldiga bergskedjan Sarik-kol, hvars snökam alltifrån Rang-kul glänst framför oss. Flera pass leda däröfver, jag valde *Tjuggataj*, 4,730 m. högt. Vi bröto alltså upp mot NO. Stigningen tilltar, och slutningen är nära passet mycket brant och svår. Terrängen är obehaglig, ty man har att rida mellan stora skiffer- och gneisblock, nu dock till stor del snöbetäckta. Passkammen är mycket skarp. Medan vi rastade här öfverföllos vi af en häftig hagelby med sydvästlig blåst; temperaturen var blott — 2,8°.

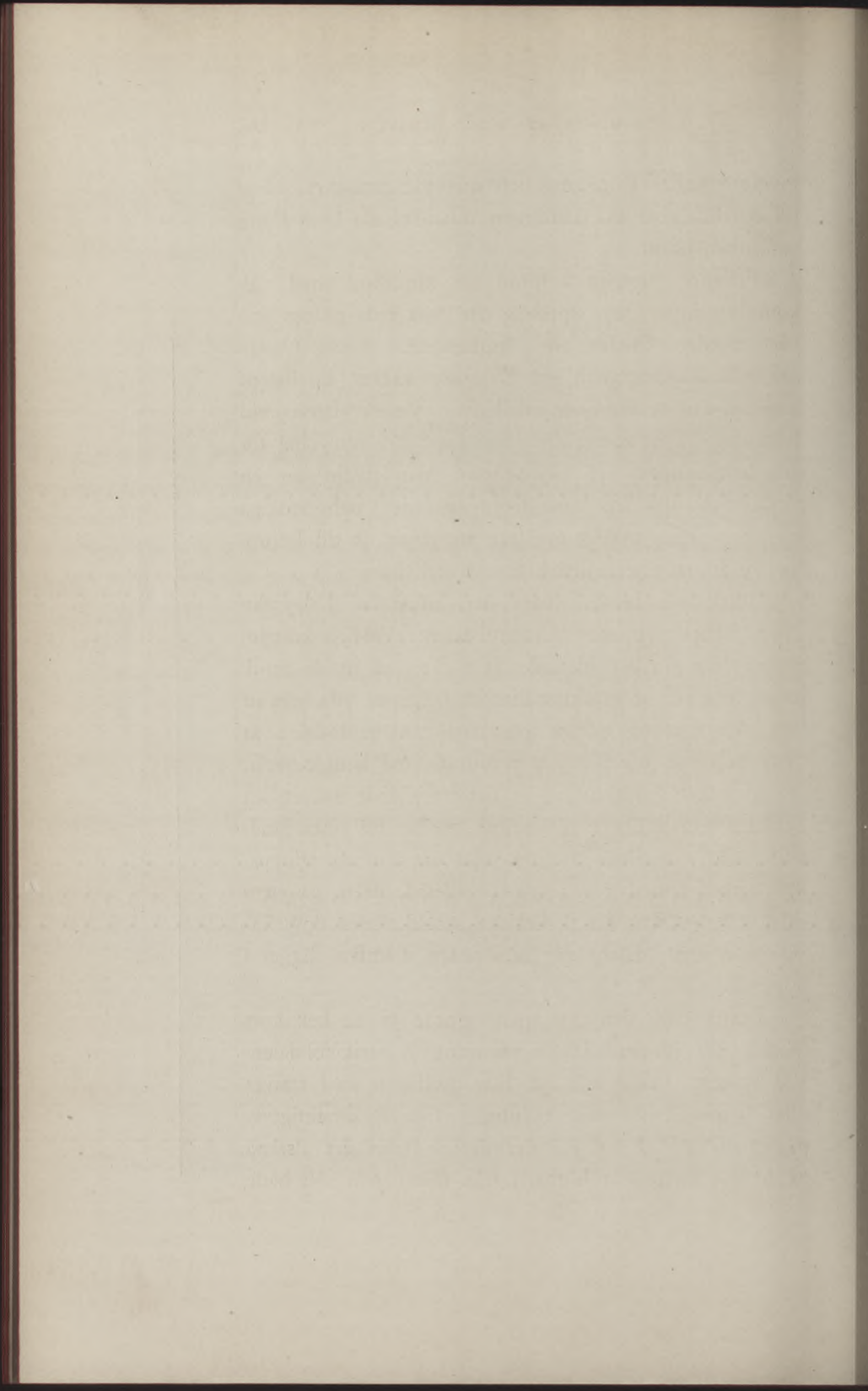
På andra sidan stupar terrängen åter brant mot norr, och efter en tröttsam vandring nådde vi *Tjuggatajs* första aul med 4 jurt och 24 invånare. En annan aul, ett stycke längre ned, hade 6 jurt och blef vårt förste läger på kinesisk mark.

Vilda rykten voro här redan i omlopp om min ankomst. Man visste förtälja, att jag vore en rys, som med 60 kosacker, beväpnade till tänderna, skulle göra ett krigiskt infall på det kinesiska området, och vårt antigande hade därför länge afvaktats med spänning. Men då kirgiserna fingo se mig, ensam, i spetsen för en liten skara af deras egna trosförvanter, lugnade de sig snart, togo

Ryska officerare återkomma från en arharijakt till Pamirskij Post.

Fotografi af förf.

mycket vänligt emot mig och skickade genast ryttarbud till den lilla kinesiska fästningen *Bulun-kul*, där *Djan Darin* var kommandant.

Följande morgon kommo tre sändebud med välkomsthälsningar och uppdrag att taga reda på oss och vårt ärende. Chefen för »ambassaden» hette *Osman Bek* från Tagdumbasch, en storväxt, vacker, intelligent kirgis i vit turban och befälhafvare för en »lansa» vid *Bulun-kul*. Den andre, *Jar Muhammed Bek*, var chef för gränsbevakningen vid *Kijak-basch*; den tredje var en molla, och alla tre buro hvita turbaner och brokiga khalater. Efter utfördt uppdrag återvände de till *Bulun-kul* för att rapportera hvad de sett och hört.

Aulen var belägen nära den punkt där *Tjuggataj-dalen* förenar sig med *Ak-berdi-dalen*. Våldiga konglomeratbäddar äro här blottade af bäcken, så att de rundslipade blocken af grofkristalliniska bergarter ofta hota att rasa ned från de lodräta väggarna. *Ak-berdi-dalen* är likaledes djupt utgräfd och belamrad med konglomerat. Vi finna alltså, såsom jag i det föregående nämnt, att *Sarik-kol-kedjan* är en gränslinie mellan två olika landskapsformer, nämligen på inre sidan det centrala, aflopps-lösa bäckenet med sina breda, nivellerade dalar, på yttre sidan, eller i öster, det periferiska området med djupt inskurna, trånga dalar, där erosionens framfart ligger i öppen dag.

Denna dag, den 13 april, gjorde vi en helt kort marsch till *Ak-berdi-dalens* mynning i *Sarik-kol-dalen*. Vid bäckens strand var ett litet uselt jurt med trasiga filter uppslaget för min räkning. Det låg försiktigtvis på ett afstånd af tre »kitjkerim» (= skrik, det afstånd på hvilket ett rop är hörbart) från fästningen. Vi hade

ej väl fått våra saker i ordning, förr än en jus-baschi (chef för hundra man) anmälde, att tillförordnade kommandanten på Bulun-kul, kirgisen *Tura Kelldi Savgan*, och hans kinesiske kollega från Tar-baschi, ett litet fort vid öppningen till Ges-dalen, *Tjao Darin*, anländt på visit. Vi hunno knappt ut förrän de sprängde fram till jurtet. De åtföljdes af tio kinesiska ryttare, klädda i grå benkläder, skor, röda vapenrockar, prydda med stora svarta kinesiska skriftecken, samt beväpnade med bössor. Alla redo vackra hvita hästar i röda sadlar med stora skramlande stigbyglar.

Jag bjöd dem in i tältet, där en utsökt »dastarkhan» uppdukades, bestående af sardiner, chokolad, syltad frukt, kakes och likör, som från Margelan enkom medtagits för kinesernas räkning. Särskildt likören föll Tjao Darin på läppen, och han frågade hur mycket han kunde dricka utan att bli vimmelkantig. Cigarretterna rönte en liflig åtgång, men Tjao Darin föredrog sin egen vattenpipa af silfver.

Det var emellertid ganska inveckladt att samtala med denne mandarin, helst jag vid denna tid ännu icke var tillräckligt bevandrad i kirgisiskan för att kunna tala den obehindradt. Jag talade därför ryska till Kul Mame-tieff, som meddelade sig på turkispråket med mandarinens tolk, en sart från Turfan, hvilken slutligen öfverförde meningen på kinesiska till Tjao Darin.

Tura Kelldi Savgan var en mycket liflig och trefflig man och därtill en slipad och försiktig diplomat. Till en början ville de icke tillåta Kul Mame-tieff, som var rysk undersåte, deltaga i den beramade exkursionen till Mus-tag-ata, men sedan jag visat dem mitt pass och kinesiske ambassadörens i Petersburg *Schu King Schens*, bref

till Dao Taj af Kaschgar, gåfvo de med sig på det villkor att han efter fullgjordt uppdrag återvände närmaste vägen till ryska Pamir. En kirgisisk »ällik-baschi» (chef för 50 man), som varit med oss, fick däremot ögonblickligen vända om igen därför att han ej medförde pass. Jag ville skicka Rehim Baj på kamelrygg till Kaschgar, emedan hans tillstånd var ytterst betänkligt och han behöfde hvila och vård; men härpå ville Tura Kelldi Savgan icke gå in, ty om mannen dog på vägen, skulle de kinesiska myndigheterna blott få obehag däraf.

Slutligen måste jag förbinda mig att efter utflykten till Mus-tag-ata återvända till Bulun-kul och på ingen annan väg än denna begifva mig till Kaschgar, och som gisslan skulle en af mina män och hälften af mitt bagage stanna i kinesernas händer. Sedan jag lofvat detta förklarade jag det vara min afsikt att aflägga kontravisit, men då ursäktade de båda herrarna sig med att de ej ägde rättighet att mottaga en europé inom fästningen medan Djan Darin var frånvarande; han skulle dock snart återvända från Kaschgar.

I fem timmar parlamentrades på detta vis fram och åter, och då de ändtligen reste sig för att gå, skänkte jag dem, för att göra ett fördelaktigt intryck, en Tula-kinschal och en silfverbägare. Först protesterade de och förklarade, att det vore alldeles på tok, att jag efter en så fin dastarkhan äfven skulle gifva dem gåfvor och att det borde vara alldeles tvärt om, eftersom jag vore gästen; men slutligen läto de öfvertala sig och hoppades att de vid min återkomst skulle få tillfälle att återgälda gåfvan. De togo farväl och sprängde bort i ett moln af damm, i hvilket de hvita hästarna, röda uniformerna och blanka vapnen länge glänste fram. Och sedan de försvunnit

sågo vi aldrig ett tecken till dem vidare, och de gåfvo sig blott tillkänna därigenom att de förbjödo kirgiserna i trakten förse mig med fårkött, bränsle och andra nödvändiga ting.

Återstoden af dagen använde vi till att göra oss i ordning för den stundande kampanjen mot Mus-tag-ata. Mina följeslagare skulle blott blifva Kul Mametieff, Islam Baj, samt kirgiserna Omar och Khoda Verdi. Fyra bagagehästar skulle bära proviant, säng, pälsar, presenter, apotek, fotografiapparater, instrument m. m. Allt det öfriga skulle kvarlämnas under bevakning af sarten Khodja, som äfven hade i uppdrag att se om Rehim Baj. Denne hade icke blifvit bättre af den vård vi ägnat honom; han hade fått en ordentlig knäck af vinterfärden öfver Pamir. Hans ansikte var oigenkänneligt, tårdt och blekt, ögonen stora, glasartade och likgiltiga. Han offrade en bock till Gud och påstod sedan, att han kände sig litet bättre.

På kvällen kommo några kinesiska soldater och bådo att få titta i ett par af mina proviant- och bagagekistor. Vi fingo sedan veta, att man vid fästningen fruktat, att alla mina jakhtaner vore fullpackade med ryska soldater, som på detta sätt smugglats öfver gränsen. Att hvarje kista på sin höjd kunnat rymma en half soldat, undanröjde icke misstanken; men sedan vi öppnat ett par blefvo de lugna. Under natten utposterades emellertid kinesiska vakter kring mitt tält, dock på så stort afstånd, att de icke syntes. De hade tydligen fått befallning att iakttaga hvad vi hade för oss i ensamheten.

Det är ett ståtligt landskap som utbreder sig omkring oss. Rakt i öster, på andra sidan den lilla sjön Bulun-kul, synes ett mäktigt bergmassiv, höljdt med evig

snö. Det är *Ak-tau*, Hvita berget, Mus-tag-atas nordliga fortsättning. Till vänster därom öppnar sig Gesdalen, till höger den breda Sarik-kol-dalen. Nära vårt läger synes en aul om 6 jurt, och i bergen rundt omkring gå långhåriga, grymtande jakar på bete. I söder öppnar sig den lilla trånga dalen *Kum-jilga* eller Sandklyftan.

Mus-tag-ata från väster.

I fonden synes bergets norra topp; i förgrunden gletschern Jam-bulak-baschi och dess moräner.

Fotografi af förf.

Det var den 14 april vi bröto upp till Mus-tag-ata. En häftig ostlig storm jagade moln af fin flygsand emot oss. Vi passerade de två små sjöarna vid Bulunkul, sågo fästningen på afstånd och togo därpå af mot SSO upp genom den breda Sarik-kol-dalen. En stor svart jak följde oss troget under en timmes tid. Vi undrade om det var en dresserad spion, men han tröttnade och stannade på en kulle.

Sarik-kol-dalen är en väldig ränna på »Världens tak», än ganska smal, än vidgande sig, betäckt med vatten-slipadt grus och gneisblock i stora massor, omgifven af gigantiska berg med vittrade sluttningar. Dalen är mycket fattig på betesplatser, utan människoboningar, med undantag af ett och annat ensligt tält, och i allmänhet sakta och jämt stigande mot Mus-tag-atas fot. Vid en punkt tronar ett kolossalt erratiskt gneisblock, som remnat så att man kan rida mellan dess båda hälfter som genom en port.

Att vi kommit in på det kinesiska området, märktes redan nu tydligt. Inga kirgiser skickades numera i förväg med jurt till nattläger, såsom på ryska Pamir skett. Det var slut med sötbrödsdagarna, och hur ofta skulle vi icke sedan sofva under bar himmel! Så var fallet denna natt, och vi sökte nu blott efter en mot blåsten någorlunda skyddad håla. En sådan funno vi ock i den trakt där dalen kallas »Kajindeh-dälä» (Björk-slätten), ett särdeles olämpligt namn, ty inga björkar skaka här sina gröna kronor öfver den stenbundna, sterila nejden; möjligt att någonstädes i omgifningarna fordom dylika träd funnits och namnet alltsedan bibehållits.

Det var ett ståtligt gneisblock, som lutade öfver något mot söder, och här hade en liten låg, rund stenmur blifvit uppförd, så att man åtminstone var skyddad mot den värsta blåsten. Vi ordnade våra saker, vår matta och våra läger så treffligt vi kunde i hålan och hade det riktigt bra när soppan äntligen puttrade öfver tereskenelden. Men blåsten hven in mellan stenarna, och damm och sand yrde i hvirflar omkring oss, så att det gnisslade mellan tänderna när anrättningarna serverades. På aftonen snöade det en stund, men kl. 10 blef det i en handvändning lugnt och klart, och månen sken in i

grottan och belyste det tysta, fridfulla, men hemskt ödsliga landskapet.

Den 15 april. Ju längre vi nu kommo mot söder, dess mer kuperad blef terrängen. Så nådde vi den lilla alpsjön *Bassik-kul* med dess djupt och nyckfullt inskurna och buktande strandlinie. På sjön låg en iskaka, mör och porös, men närmast stranden var det öppet vatten, rent, klart och sött. Ej långt från sjön ser man i jämnhöjd med marken ett af en rund stenmur omgifvet gneisstycke och på dess yta en åldrig kinesisk inskription. I närheten trona två fria gneisblock med sidor polerade af gletschernas is. På det ena syntes likaledes mycket otydliga spår efter en dylik inskription, som dock till största delen blifvit bortfränt af blåsten och dess kraftiga slipmaterial flygsanden. Stället kallas *Tamga-tasch* eller Sigillstenen.

Från en kulle syntes nu *Lilla Kara-kul*, en härlig alpsjö, omgifven af skyhöga berg och skiftande i blått och grönt. Endast vid södra stranden låg ett tynande isbälte; för öfrigt gingo hvita skummande gäss öfver sjön, en frisk och ren »hafsbris» mötte oss vid stranden, mot hvilken vågorna slogo taktfast och klangfullt.

Stigen närmade sig nu sjön, från hvilken den ibland skildes af endast låga, afrundade kullar, resterna efter gamla moräner, såsom jag fann vid ett senare besök. Att jag skulle återkomma till dessa sjöar och deras stränder bli mig kära, anade jag icke nu. Huru mången enslig afton skulle jag icke lyssna till de svårtydda sagor, som dessa böljor hviska hvarje kväll, och huru ofta skulle jag icke njuta af anblicken af dessa alper, som spegla sina snöiga kammar i *Lilla Kara-kul*. I ett senare ka-

pitel skall jag få tillfälle att skildra några minnen från denna trakt, och skyndar nu vidare.

På sina ställen stupa klipporna ned i sjön, och långa stycken rida vi i vattnet på en ås, bildad af nedfallet vittringsgrus. Söder om sjön öppnar sig Su-baschi-älfvens breda dal, där lurfviga jakar betade i stora hjordar. Blåsten hade nu urartat till verklig storm, täta moln af stoft och sand, ja fint grus, yrde oss rakt i ansiktet, och ibland måste vi göra halt för att vända stormen ryggen. På gården till *Su-baschis* fästning voro kineserna som bäst sysselsatta med att mönstra en sändning nykommen proviant. Här mötte oss en ståtlig ryttare, Su-baschi-kirgisernas höfding, *Togdasin Bek*, som artigt och vänligt tog emot mig och följde mig till sitt stora och präktiga jurt. Han skulle småningom blifva en af mina bästa asiatiska vänner.

Så snart vi voro i ordning i tältet kommo nejdens alla kirgiser samt fästningens soldater, bland dem många dunganer, på visit, och det var en oafbruten mottagning hela kvällen. Jag hade äfven besök af de sjuka i nejden, som bådo om läkemedel. En gammal gumma hade kokanska sjukan, en annan patient klagade öfver tandvärk, en tredje hade värk i näsan, och en dungansk soldat fick ondt i magen så fort det blåste o. s. v. De fingo alla en liten dosis kinin, ty det är ett faktum, att ju beskare ett läkemedel är, dess mer imponerar det på asiaterna, och för öfrigt gör ju inbillningen det mesta.

Följande dag hade vi tejudning för aulens förnämligare kirgiser och några kinesiska soldater, och då *Togdasin Bek* på kvällen bjöds på likör och en speldosa sattes i gång, blef den hedersmannen så utom sig af förtjusning, att han bedyrade att han kände sig tjugu år

yngre och icke haft så treffligt alltsedan den store Jakob Bek härskade öfver Kaschgar. Han kom ihåg, att sultanen af Turkiet för ett par årtionden sedan skickat en stor speldosa till Jakob Bek.

Med tanken riktad på den stundande färden till Mus-tag-ata, hade jag alltifrån Alai-dalen samtalat med kirgiserna därom. Med en mun sade de mig, att ett bestigande vore omöjligt; bråddjup och branter spärrade öfverallt vägen; bergets sidor vore beklädda med stålblank is, och stormen, som ensam härskade däruppe, skulle sopa bort oss som sandkorn, om vi vågade trotsa jätten.

Mus-tag-ata är ett heligt berg; kirgiserna falla på knä och göra bön då de passera det eller under en resa först få syn därpå. 72 helgon äro där församlade, ja, man påstår att det är en enda stor »masar» eller helgongraf, där bland andra Moses och Ali dväljas. Då den senare kände döden nalkas förutsade han de sina, att sedan lifvet flytt en hvit kamel skulle komma från himlen och föra honom bort. Sedan han dött infann sig kamelen, tog profeten på ryggen och ilade till Mus-tag-ata. Att Moses' själ fått sitt hemvist på detta berg, tro kirgiserna fullt och fast och kalla det därför icke sällan »Hasrett-i-Musa», Den helige Moses.

I Su-baschi berättade kirgiserna, att blott en gammal »ischan» (helig man) för många hundra år sedan vandrat upp på berget. Där hade han funnit en sjö och en älf, vid hvars strand en hvit kamel betade. I en trädgård, där plommonträd växte i stor mängd, vandrade åldriga män i hvita kläder. Han hade ätit af frukterna från ett plommonträd, och då hade en gammal man kommit till honom och sagt, att detta vore hans lycka, ty hade han försmått frukterna, skulle han blifvit tvungen

att, liksom de andra, för evigt stanna på berget. En rytare på hvit häst hade sedan tagit honom i sadeln och störtat utför branterna. Då ischanen kom ned hade han blott ett dunkelt minne af hvad som skett.

En annan legend från den berömde *Khan Khodjas* tid, hvilken härskade öfver landet från Kaschgar allt intill Manas, är äfven förknippad med dessa trakter. Kineserna hade skickat två sändebud till honom för att mäkla fred, men han ville ej gå in därpå. Det ena sändebudet dödade han, på det andra lät han afhugga öron och näsa och skickade det sedan tillbaka till kejsaren af Kina. Denne blef ursinnig och lät fylla tre stora grytor med nålar, som räknades, ty han hade gjort ett löfte att lika många soldater skulle skickas mot Khan Khodja som nålar rymdes i grytorna.

I spetsen för 70,000 man kämpade Khan Khodja en hel månad vid Manas mot oräkneliga kineser. Till slut blef han besegrad och återtogade med 32,000 till Kaschgar och därifrån till Bulun-kul, där ett nytt slag utkämpades. Med återstoden af sin här begaf han sig till Lilla Karakul, där han hårdt ansattes af kineserna. Men i sista ögonblicket störtade 40 storväxta ryttare på ramsvarta hästar ned från Mus-tag-ata och afgjorde segern till Khan Khodjas förmån.

I dennes här fanns en hjälte, palevanen Tjum Kar Kaschka Bater, som af sin herre fått det rådet att under stridens larm aldrig se sig tillbaka, ty då skulle han alltid segra. I tre drabbningar lydde han rådet och segrade, men i den fjärde såg han sig om och träffades ögonblickligen af ett dödande skott. Hans masar är belägen på en dominerande höjd vid Mus-tag-atas västra sluttning, och en af bergets jöklar bär ännu i dag sagohjältens namn.

Emellertid, så berättade mig kirgiserna, samlade kineserna åter en öfverskådlig här och öfverföllu Khan Khodja vid Lilla Kara-kul, och då funno de 40 ryttarna bäst att draga sig tillbaka upp på Mus-tag-ata, en oväntad feghet, då det i alla fall blott är fråga om fantasihjältar! Khan Khodja flydde till Rang-kul och Kornei-tarti, dit kineserna förföljde honom och tvingade honom till ett slag. Hans här sprängdes totalt, och till slut voro blott han själf och hans trumpetare kvar i mörkret. Härskaren befallde trumpetaren stöta i sitt instrument, och spillrorna af hären samlades ögonblickligen omkring honom. Men de voro nu för svaga att kunna hålla stånd; de förföljdes af kineserna öfver berg och dal tills de efter hand stupade.

Med endast femtio trogna nådde Khan Khodja Jeschil-kul, »Den gröna sjön», där han ensam steg upp på ett högt berg, under det hans män omringades af kineserna. Då gaf Khan Khodja dem ett tecken med handen att de skulle kasta sig i sjön, hvilket de ock gjorde. Men då visade sig ett nytt under: de voro icke i stånd att drunkna, och kineserna sköto vildt på dem. Khan Khodja visste dock råd. Han tog en handfull soft, läste en bön öfver det och kastade ut det öfver sjön, och se, hjältarna försvunno genast i vågorna! Själfflydde han till Badakschan, hvars schah högg af honom hufvudet och skickade det till kineserna. Hans kropp sändes af några hans vänner till Kaschgar, där den begrofs vid Hasrett Apak.

Kirgiserna berättade mig vidare, att på Mus-tag-atas topp funnes en gammal stad, *Djanaidar*, som uppförts på en tid då alla jordens människor voro absolut lyckliga, och då sedan dess inga förbindelser ägt rum mellan staden och den öfriga jorden, äro dess invånare ännu i dag

fullkomligt lyckliga. Där finnas trädgårdar som året om bjuda de härligaste frukter, blomster som aldrig vissna, kvinnor som aldrig åldras och alltid förblifva sköna; lifvets alla njutningar höra där till dagligt bröd; blott döden, kölden och mörkret äro bannlysta.

Mus-tag-ata är med ett ord, liksom Demavend och andra mäktiga bergjättar, omgifvet af ett hemlighetsfullt skimmer och iklädt en brokig skrud af fantastiska legender och sägner. Då till och med den halfvilde kirgisen med vördnad och fruktan blickar upp till detta heliga berg, är det icke underligt att äfven europén blir ett viljelöst offer för dess tjusningskraft.

Ty likt en väldig förpost mot de centralasiatiska öknarna reser sig Mus-tag-ata, Pamirs och ett af jordens högsta berg, till en höjd af 7,800 m. och utgör på samma gång en värdig fortsättning på de mäktigakedjor, Himalaja, Kven-lun, Kara-korum, Hindu-kusch, som samlas i Världens tak. Det utgör kulminationspunkten på den meridionala kedja som afslutar Pamir mot öster och som kallas *Mus-tag* eller Isbergen, och namnet *Mus-tag-ata* eller »Isbergens fader» angifver redan dess öfverlägsenhet.

Det är ett betecknande namn, ty som en fader reser detta berg sin hvita hjässa bland sina barn, äfven dessa storväxta och klädda i evigt hvita dräkter och pansar af is. En fyrbåk likt, sprider det sitt silfverglänsande sken långt inåt öknens haf; jag såg det mången gång fjärran ifrån, vandrade i månader på dess sluttningar och kände mig hypnotiserad af dess dragningskraft.

Hvad nu Su-baschi-kirgiserna angår, voro de mindre pessimistiska i sina omdömen än sina bröder i det inre af Pamir. Alla voro villiga att följa med och sätta sina

krafter på yttersta prof, dock trodde de att vi skulle misslyckas. Jägare som förirrat sig till betydande höjder hade fått svindel i den »tunga» luften, och då man en gång gjort skallgång på arkharis och drifvit upp dem mot de branta isväggarna, hade till och med dessa viga och snabbfotade djur ryggat tillbaka. Äfven kungsörnens vingar domnade innan han uppnådde de högsta regionerna.

Min karavan i Ges-darjas dal.
Fotografi af förf.

Vi rustade oss nu till ett ordentligt fälttåg mot Mustag-ata och ämnade, kosta hvad det ville, besegra jätten. Vi skulle från ett bakhåll lura på honom och i ett oövakadt ögonblick, d. v. s. under gynnsamt väder, göra attack. Det beslöts att på så betydande höjd som möjligt en tredje depot skulle anläggas, hvarifrån vi skulle kunna rekognoscera och avancera.

Det händer ofta under långa, växlingsrika resor, att vedervärdigheter och motgångar af mångahanda slag möta den resande, korsa hans planer och leda hans steg på andra vägar än dem han själf velat beträda. Ett sådant nederlag väntade mig på Mus-tag-ata. Det hade varit min önskan och afsikt att om möjligt bestiga berget ända till dess topp och undersöka dess geologiska byggnad, dess ispannar och de gigantiska gletschrarna, som med en bråkdel af timvisarens hastighet strömma utför dess sluttningar.

Men i stället för att kunna förverkliga denna plan och få njuta af medvetandet att vara högre än alla jordens folk och furstar, att hafva fem världsdelar under mig och blott ett fåtal asiatiska bergstoppar öfver mig, måste jag med brutna krafter och förbundna ögon återgå till varmare trakter.

Alltnog, morgonen *den 17 april* stod en pittoresk bergskaravan och väntade utanför mitt jurt. Den räknade sex väderbitna kirgiser i varma fårskinnspälsar och med stafvar i händerna, nio gemytliga jakar, stora, svarta bestar, och två får. Jakarna lastades med nödig proviant, spadar, spett, yxor, tåg, pälsar, filter och filtmattor, fotografiapparater o. s. v.; de ömtåligare instrumenten och kikarna buros i väskor af kirgiserna.

De öfriga jakarna sadlades, vi sutto upp, togo farväl af Togdasin Bek och satte oss i långsam marsch uppåt berget i SSO riktning. Jaken styres med ett rep, trädtt genom näsbrocket; för öfrigt går han, hur man än protesterar, mest som han själf tycker, med nosen i marken, och hans flåsande låter som bullret från en aflägsen ångsåg.

Vi passerade en första gletscher, hvars ljusgröna is lyste på sluttningen. Nedanföör dess ändmorän ligger ett

gigantiskt itubrustet gneisblock. Stället kallas *Kamperkischlak* eller Kåringbyn. Då schahen af Schugnan förde krig mot kirgiserna, flydde alla utom en gammal gumma, som gömde sig mellan blockets hälfter, berättar sägnen.

Stigningen är mycket brant; ingenstädes synes fast klyft; men hela terrängen är öfverhöljd med gneisblock af alla sorter och storlekar. Berget består också nästan uteslutande af gneis och kristallinisk skiffer. I detritusmassorna högre upp fann jag brottstycken af svart porfyr och starkt pressad glimmerskiffer; den senare förekom också i fast klyft på 5,000 m:s höjd.

Mot aftonen nådde vi ett snöfritt ställe, skyddadt mot vinden och beläget på 4,439 m. höjd. Vi hade alltså stigit nära 700 meter från Su-baschis aul, som var belägen på 3,756 meters höjd. Här gjorde vi halt och slogo upp vårt enkla läger. Med tillhjälp af filt mattorna, alpstaftarna och tågen satte männen upp en skyddsskärm mot den häftiga sunnanvinden. Då det ena fåret slaktades gjorde kirgiserna bön: »Allahu ekbär, bismilla errahman errahim», och köttet hann ej kallna förr än det dök ned i en gryta med snövatten, som kokade öfver en eld matad med jakspilling.

På kvällen kom en kirgis med ytterligare två jakar, lastade med teresken. En präktig eld uppgjordes, kring hvilken vi slogo oss ned i ring för att äta. Den pigga flamman kastade sig handlost likt en lättsinnig danserska än hit än dit, kyssande sina åskådare och svedande skägget på en eller annan frusen kirgis, hvilket gaf anledning till allmän munterhet. Månen steg upp bakom Mus-tag-ata, omgifven af en glänsande mångård; elden fick småningom slockna, och under bar himmel sofvo vi lugnt på Hasrett-i-Musas berg.

Följande dag, den 18 april, var ogynnsam och himlen molnbetäckt. Det var kallt och blåsigt, men vi beslöto dock göra ett försök. Blott tre jakar medtogos, ty kirgiserna föredrogo att gå till fots. I tvära sicksackkrökar arbetade vi oss långsamt uppför sluttningar som blefvo allt brantare. Jakarna gå med utomordentlig säkerhet, men hvila ofta. Då molnen ibland lättade, öppnade sig de härligaste taflor för våra blickar. Hela Sarik-kol-dalen låg därefter som en utbredd karta; i norr syntes Lilla Kara-kul och Bulun-kul, i SV Murghabs bergskedjor, och djupt under oss på västra sidan Tjum Kar Kaschkas graf på en höjd, som från dalen liknar ett väldigt berg, men härifrån en obetydlig kulle.

Då vi kommo fram till *Jam-bulak*-gletscherns klippassage, rastade vi. Vi voro här på 4,850 m:s höjd och hade alltså alla Europas berg under oss. Stolt som en konung, träder gletschern ut ur sin slottsport — en djup och bred förkastningsgraf; men då den kommit ut ur berget på öppen terräng, breder den ut sig till sin dubbla och tredubbla bredd och blir i samma mån tunnare. Nya och gamla ändmoräner, sido- och strandmoräner, gletscherbäckar med sitt afsatta stålblå slam — allt kunde härifrån i fågelperspektiv förträffligt iakttagas.

På 5,336 meters höjd öfverfölls vi af en snöburan så våldsamt, att vi måste ligga stilla i flera timmar, innan vi med största försiktighet vågade anträda återtåget genom de färska drifvorna, som dolde försåtliga gropar och stenblock. Klockan 2 visade termometern — 4,5°.

Då vi efter många vedermödor och äfventyr åter kommo ned till lägret, funno vi där ett jurtt, som Togdasin Bek varit nog vänlig att skicka oss, samt förstärkning i proviant och bränsle från hans aul.

Den 19 april rasade en snöstorm äfven på den höjd där vi lägrade, och då det nu var tydligt att vi kunde få vänta länge på godt väder, skickade jag Kul Mametieff ned i dalen för att hämta proviant för flera dagar. Själf gjorde jag en exkursion med Islam Baj och två kirgiser; de öfriga, som fått smällande hufvudvärk och kväljningar föregående dag, fingo hvila.

Vi hade en ytterst intressant och lärorik vandring till Jam-bulak-gletscherns tunga; en noggrann topografisk karta, profiler och mätningar samt ett dussin fotografiska vyer utfördes. Med rep, yxor och stafvar gingo vi ut på gletschern till 320 m. från dess rand, då vi hejdades af en spricka 18 m. djup. Att döma af 30 m. höga isprotuberanser i närheten torde gletschern här hafva en minimimäktighet af 50 m. Under denna farliga vandring hade vi hoppat öfver flera gapande sprickor, men anlidade då alla möjliga försiktighetsmått.

På kvällen uppgjordes en plan att följande dag bryta upp med jurtet till bergets södra sluttning, för att där göra ett nytt försök. Då kom som en ond ande min gamla ögoninflammation (iritis), som medförde häftig värk. Apotekets innehåll togs förgäfves till hjälp, och dagen därpå var värken så svår, att jag måste lämna de mina och rida ned till Su-baschi. Den stolta planen förföll, den med så mycken möda ordnade expeditionen upplöstes. Kirgiserna fingo sin betalning, och Mus-tag-ata, som nu glänste i det praktfullaste solsken, en härlig syn för dem som kunde öppna sina ögon, fick för denna gång vara i fred.

Då försämringen, oaktadt värme och hvila, fortskred, ansåg jag efter ett par dagar klokast att rida till Bulunkul, där vi kvarlämnat hälften af bagaget, två man och

sex hästar. Vid affärden hälsade mig aulens befolkning, ja till och med några kinesiska soldater, med verkligt deltagande. Karavanens aftåg hade till stället samlat alla aulens invånare; de stodo tysta som vid en jordafärd, och då vi efter en timme upphunnos af en skara soldater, som af tjänstgöring varit hindrade att förr infinna sig, men som nu önskade mig lycklig resa och under en halftimmes tid eskorterade oss och hedrade oss med melankoliska sånger, föreföll mig min karavan som ett begravningsfölje, där sångarna utförde gråterskornas roll och jag själf var den döde.

Ja, det var en sorglig färd som sålunda anträdtes på morgonen den 25 april. Jag hade tagit salicyl och morfin och kände mig både döf och kollrig. Öfver det vänstra ögat hade jag en ogenomtränglig bindel och öfver det högra, som var friskt, men ytterst ljusskyggt, dubbla mörka glas. Vi togo dock hela vägen tillbaka till Bulun-kul i en dagsmarsch och redo oafbrutet i tio timmar. Vid Kara-kul öfverföllos vi af snöyra, som ökade allt till kvällen, och då vi i mörkret åter hamnade vid Bulun-kul, hade landskapet på nytt iklädt sig sin vinter-skrud.

Jag skickade genast bud till Djan Darin, som nu återvändt från Kaschgar, med begäran att få ett anständigt jurt, men man svarade mig, att han var berusad och icke fick störas. Vi fingo därför hålla tillgodo med det usla jurtet, genom hvars hål snön yrde in. Jag ämnade dock stanna där ett par dagar, emedan jag blef allt sämre.

Däraf blef emellertid intet, ty på middagen den 26 kom ett bud från Djan Darin, att om jag icke tidigt följande morgon lämnade Bulun-kul, skulle han hjälpa mig på väg med sina soldater. Vårt enda val var alltså att

lyda order, men jag skyndar att till kinesernas försvar säga, att det var enda gången under hela min färd jag haft verkligt obehag af en rå och ohyfsad mandarin, ty under de följande åren lärde jag känna kineserna från en helt annan och mycket behaglig sida.

Den 27 april tog jag farväl af Kul Mametieff, som nu återvände till Pamirskij Post och sedermera hedrades med en medalj af konung Oscar. Äfven flere af officerarna på fästningen dekorerades af konungen för de utmärkta tjänster de visat mig, och det skulle icke förvåna mig, om ryssarna trott att jag var en förklädd prins.

Vid *Tar-baschi* (Början af den trånga passagen) togo vi af öster ut ned genom den i Mus-tag-kedjan djupt och energiskt insågade Ges-dalen. Jag vill skynda att föra läsaren denna väg, ty jag såg icke mycket däraf, då jag red så godt som med förbundna ögon. Öfver branta, halsbrytande stigar nådde vi i mörker och dimma *Utj-kappa* (De tre stenkojorna), där natten tillbragtes.

Följande morgon skulle vi på ett svårt ställe passera Ges-darja. Floden är här mycket strid och smyger sig djupt utmed klippväggen vid högra dalsidan. Här slingrar sig stigen tvärbrant utmed den nästan lodräta klippväggen, och på yttersidan äro pålar, stänger och vidjor inslagna till bröstvärn. Männen föredrogo floden, men sedan de första hästarna varit nära att förlora fotfästet i det skummande djupa vattnet, beslöto de försöka stigen. Öfver den branta kammen stretade vi långsamt uppför tills två hästar stupade och vägrade fortsätta.

Så måste vi ännu en gång taga vår tillflykt till floden, som vi efter stora försiktighetsmått lyckades komma öfver. Blott de bästa hästarna användes till att forsla mina kistor, och häraf förorsakades en långvarig omlastning. Hvarje

häst fördes af två ryttare, färdiga att hugga i om han kantrade. Det är med en mycket obehaglig känsla man ger sig ut i det brusande vattnet, där man icke ser botten, icke vet om den är betäckt med grus eller kullersten, om det är grundt eller djupt. Man måste följa valet troget, om man icke vill få ett bad, och ett sådant är

Bro öfver Ges-darja.

Fotografi af förf.

farligt när man sitter med stöflarna i stigbyglarna och floden ett kort stycke därifrån rusar ned till en katarakt, där vattnet pressas ihop vid klippornas fot.

Sedan passerade vi floden gång på gång, dels vadané, dels öfver mer eller mindre sviktande broar. En af dessa hade ett särdeles pittoreskt läge. Dess vänstra brohufvid hvilade nämligen på ett i flodbädden liggande stort rundt block. Dalen faller ganska brant, och floden bildar ofbrutet forsar. Den trånga passagen, hvars nakna klipp-

väggar gifva ett klingande eko, är nu fylld med en tät dimma, som stänger utsikten.

Terrängen är ytterst stenig och knagglig, och mäktiga konglomeratväggar resa sig vid sidorna af vår stig. Runda gneisblock, endast till hälften inkittade i dessa väggar, sitta ofta så löst, att de tyckas hvilket ögonblick som helst kunna rasa ned för att krossa den vägfarande, och det känns skönt när man kommit förbi dessa farliga ställen.

Temperaturen hade nu blifvit en helt annan, och först nu märkte vi, att det var vår. Minimitemperaturen hade på natten varit $-0,1^{\circ}$; vid middagstiden var det $+8^{\circ}$ kl. 2 $+11,6$, kl. 3 $+13$, kl. 4 $+14,5$ och kl. 8 $+15^{\circ}$ allt eftersom vi kommo längre ned i dalen. Vi rastade vid *Kouruk-karaol* (Brovakten), där miniminålen natten till den 29 april stannade redan på $+4^{\circ}$.

Denna trakt är illa känd såsom tillhåll för kinesiska och kaschgariska röfvarband. Nattvakter utposterades därför med order att hålla ögonen på bagaget och hästarna. Männen rådde mig att hafva vapnen i ordning. Emellertid hördes inga röfvar af, och natten förflöt lika lugnt som vanligt.

Följande dag hade vi åter en svår flodöfvergång. En af bagagehästarna, som dessutom reds af sarten Khodja, snafvade och var nära att drunkna. Alle man rusade ut i vattnet, med eller utan kläder, och hade mycket besvär innan de kunde rädda djuret och sakerna. Khodja fick sig ett ofrivilligt bad och kom helt och hållet under vattnet.

Nu passera vi floden gång efter annan, än vid vadställen, än på ofta nog ganska farliga broar; dalen vidgar sig småningom, och småskog förekommer. Vid middags-tiden visade termometern $+19^{\circ}$. Vi nalkades allt lägre

trakter med mildare klimat. En gul, tät dimma stod emellan bergväggarna, och då därtill mina ögon alltjämt värkte, såg jag ej mycket af det pittoreska landskapet.

Den 30 april var sista dagsmarschen bland bergen, som redan på morgonen blefvo allt lägre, sjönko till kullar och skilde sig åt, för att äntligen i den trumpetformiga mynningen försvinna i töcknet. Terrängen blir allt jämnare, och på den gräsbevuxna marken upphör all hästdisciplin. De arma djuren, som på Pamirs snöhöjda platåer genomgått en verklig svältkur, smaka i förbifarten med begärlighet på det aptitliga betet.

Efter att hafva passerat tre små broar lämnade vi nu Ges-darja långt till vänster. Den sista bron var lifsfarlig, och vi höllo där på att förlora en häst, som trädde benen mellan dess glesa stänger. Hästen aflastades och halades med förenade krafter upp, och sedan fingo männen reparera bron och fylla falluckorna med jordkokor.

Vid *Tasch-melik* (egentligen *Tasch-balik* = Stenfisken) finnes en liten kinesisk fästning, hvars kommandant uppehöll oss med granskning af våra pass. Den sista natten hvilade vi i byn *Terem* (Åkerbruk) och nådde på kvällen den 1 maj *Kaschgar*, där jag blef hjärtligt mottagen af min gamle vän generalkonsul Petrovskij och hans sekreterare herr Lutsch.

Öppen basar i en centralasiatisk stad.

Fotografi af förf.

IX.

Några minnen från Kaschgar.

I Kaschgar stannade jag femtio dagar, arbetade och hvilade tills mina ögon blefvo bra, ordnade mina iakttagelser och utarbetade mina kartor. Det var en angenäm och välbehöflig hvila jag njöt i konsulns gästfria hus, där alla civilisationens förmåner stodo till mitt förfogande.

Konsul *Petrovskij* är den mest älskvärda och trefliga människa på jorden, och hans spirituella konversation lika lärorik som upplifvande. Han är en vetenskapsman af renaste vatten, och de upptäckter han gjort under årens lopp i och omkring Kaschgar och som han framdeles

ämnar publicera, äro af största arkeologiska och historiska betydelse. Hans bibliotek är ett urval af det bästa som skrifvits öfver Centralasien, och hans kabinett liknar ett fysikaliskt museum med de dyrbaraste instrument. En bättre utgångspunkt för resor i det inre af Asien kan man därför icke tänka sig.

Då jag i min förra bok »Genom Khorasan och Turkestan» utförligt skildrat Kaschgar och dess närmaste omgifningar, vill jag icke ytterligare upptaga tid och utrymme med att tala om Kinas västligaste stad. Det stod där lika grått och ödsligt vid Kisil-sus vänstra strand. Jag vill blott nämna några ord om de europeer och kineser med hvilka jag kom i beröring.

Konsulatets personal utgöres af herr Petrovskij och hans fru, sekreteraren, två officerare, en tulltjänsteman och femtio kosacker. *Adam Ignatieff*, en polsk katolik, som för tio år sedan kom till Kaschgar för att verka som missionär, var ännu kvar och åt dagligen vid konsulns bord. Han var en ståtlig gubbe med helrakadt ansikte, snöhvitt hår, hvit dräkt, bar kring halsen en rosenkrans med ett kors uti och såg ut som en afdankad kardinal. Vi skämtade med honom vid middagsbordet, men han besvarade de kitsligaste anspelningar med ett fryntligt leende och var nöjd blott han fick stora supen.

Ingen mer än han själf trodde att han var missionär, ty under de tio åren hade han icke gjort en enda proselyt, ej ens försökt göra någon. Själf skröt han med att hafva omvändt en gammal sartisk kvinna på dödsbädden, men malisen påstod, att gumman redan var död då han omvände henne. Under den följande vintern kom *Adam Ignatieff* ofta till mig om kvällarna och språkade bort mången enslig stund. Vi sutto ibland framför bra-

san till långt in på natten, och han berättade mig episoder ur sin underliga lefnad.

Sålunda berättade han, att han under polska upproret hjälpt till att hänga en rysk präst och att han för besväret blifvit skickad till Sibirien, där han varit i bortåt

Stadsport i Kaschgar.

Teckning af förf.

trettio år. Han var en polsk adelsman med familjenamnet Dogvillo; nu lefde han halft förfallen i Kaschgar, ensam, bortglömd, utan vänner, utan sympati och vård och utan att känna någon som skulle offrat en tår vid hans graf. Men han var alltid glad, alltid vänlig och fryntlig och fullkomligt nöjd med sin tillvaro. Vi sutto där som ett par enstöringar och pratade vid brasan.

Och min gamle vän *pater Hendricks* var också kvar och hade varit lika länge i Kaschgar som Adam Ignatieff. Han var en i alla afseenden märkelig man. Han var holländare, hade varit i Asien i tjugufem år, talade tolf språk, följde noga med världens gång, var en rikt begåfvad och mångsidigt bildad man, i detta afseende raka motsatsen till Adam. I ett hinduiskt karavinseraj hade han sin boning i ett litet kyffe utan fönster, lefde i den största fattigdom och, såsom det tycktes, för länge sedan glömd af sina vänner i Europa, ty han mottog sällan eller aldrig bref.

Det var emellertid i hög grad angenämt att tala med honom; han var rolig och kvick, sjöng franska visor lika bra som latinska mässor, ett original som få. Han såg ut som en gråbrödrumk när han i hastig takt kom vandrande genom de muselmanska basarerna, klädd i sin långa mantel, sin hatt med vida brätten, sin staf, sitt långa skägg och sina runda glasögon. Ensam, ensam, ensam — var också hans lifs lösen. Ensam läste han punktligt sina mässor utan ett lif som hörde på, ensam satt han på terrassen utanför kyffets dörr och läste, utan att märka bullret när karavanerna kommo och gingo, ensam lagade han den njugga näring fattigdomen kunde bestå honom, ensam vandrade han utåt vägarna om kvällen, alltid lika ensam. Det glädde mig att råka honom, och ofta sutto vi och filosoferade, ty jag var lika ensam som han.

En tredje missionär var en muhammedan, som blifvit döpt till *Johannes*. I Erzerum hade han studerat koranen och från dess minareter ropat: »La illaha il Allah, Muhammedeh rasul Ullah», det finnes ingen Gud förutom Allah och Muhammed är hans profet. Så hade han blifvit

kristen, i två år besökt en missionsskola i Sverige, öfversatte nu om dagarna bibeln till kaschgarisk turkiska och spelade om kvällarna svenska psalmmelodier på en fiol.

Sådana voro representanterna för de folk som hafva korset till symbol för sin tro. Det gjorde mig ondt om dem; deras sträfvanden voro fåfånga, deras arbete fruktlöst, deras lif tomt, mödosamt och — förgäfves.

Under mitt första besök i Kaschgar, vid jultiden 1890, hade jag haft glädjen sammanträffa med två förträffliga och älskvärda engelsmän, kapten *Younghusband* och hr *Macartney*. Den förre hade nu återvänt till Indien, men den senare var kvar och bodde i ett komfortabelt och härligt beläget hus vid trädgården »Tjinne-bag», där han vid mer än ett tillfälle undfågnade pater Hendricks och mig med ypperliga och glada middagar. Macartney var indiska regeringens agent för de kinesiska ärendena, hade fått en ovanligt grundlig uppfostran och talade de stora europeiska och orientaliska språken, särskildt kinesiskan, fullkomligt flytande. Han var för god för den plats han beklädde; han skulle i mycket högre grad kunnat gagna sitt land på en mer framskjuten plats.

Det återstår mig blott att nämna några ord om de förnämligare kineser, med hvilka jag kom i beröring.

I spetsen för hvar och en af Kinas 19 provinser står en guvernör, hvars närmaste ämbetsbröder äro viceguvernören, chefen för de finansiella angelägenheterna, domaren och prokuratorn. Men medan de fyra förstnämndes myndighet sträcker sig öfver hela provinsen, har den sistnämnde blott ett visst område under sin uppsikt. Så t. ex. finnes i provinsen *Sin-tschiang*, som omfattar hela Ost-Turkestan, Ili, en del af Djungariet och en del af Gobi, flera »dao-tajer» eller »män som visa den rätta

vägen». Urumtschi, provinsens hufvudstad, har sin dao-taj, Ak-su sin, Kaschgar en tredje o. s. v.

Är sålunda en dao-tajs maktområde mindre, är dock hans maktfullkomlighet i många afseenden större än de förutnämnda ämbetsmännens, då han i sin egenskap af prokurator kan tillrättavisa dem och anföra klagomål öfver deras åtgöranden. Hans ställning påminner lifligt om den ryske provinsprokuratorns på Katarina II:s tid, som dock blott kunde protestera mot de högre ämbetsmännen, medan den kinesiske dao-taj till och med äger befälla.

Min vän *Chan Dao Taj* i Kaschgar härskar öfver ett ganska vidsträckt område, som i nordost berör gränsen af Ak-sus distrikt och förutom Kaschgar äfven omfattar Maral-baschi, Jarkent, Khotan, Kerija och Tjertjen. Hans ämbete är nästan uteslutande civilt, men han har dock så till vida äfven med militären att göra, att han utdelar solden och öfvervakar intendenturen. Sarik-kol eller östra Pamir är ett rent militärområde med provisorisk administration, ordnad på nästan samma sätt som i ryska och afghanska Pamir, hvilka områden äfven helt och hållet förvaltas af militärer. Dock kan Dao Taj äfven i Sarik-kol utöfva ett visst inflytande. Han kan gifva råd och upplysningar, men äger ej befälla.

Chan Dao Taj hade i sina unga år blott och bart varit skrifvare hos en mandarin, men utmärkt sig under första dunganupproret och sedan stigit i graderna till sin nuvarande höga ställning. Han var i grund och botten en verklig hedersman. Till sitt yttre var han vissriligen icke någon Adonis, men hans saffransgula stofthydda, som vanligen brukade förflytta sig i en liten blå kärra, doldes vid högtidliga tillfällen under en praktfull dräkt af blått och svart siden, i hvars veck gyllene drakar lekte

kurragömma och där fantastiska lejon i samma metall klättrade genom vimmelkantiga girlander. På hans sidenkalott tronade en knapp, som förrådde att han var »darin» af andra rangklassen, och kring halsen bar han en lång kedja af hårda, skulpterade fruktkärnor.

En af mina första plikter var naturligtvis att göra visit hos denne store man, och jag blef mottagen på ett synnerligen artigt sätt. Han bebor en vidsträckt »jamen», där man förlorar sig i en labyrinth af fyrkantiga gårdar med mullbärsträd i midten och träverandor på sidorna, hvilkas kolonner äro prydda med kinesiska skriftecken, medan väggarna äro dekorerade med målningar, mest framställande drakar och andra fantastiska djur.

Dao Taj tog emot mig vid den första porten och ledde mig med ett förbindligt leende ända fram till audienssalen, där vi slog oss ned på hvar sin sida om ett litet fyrkantigt träbord, drucko te och rökte ur silfverpipor. Soldater med långa hillebarder i händerna höllo vakt vid porten. Värda ämbetsmän med vårdade stångpiskor och gula anleten samt knappar i sina svarta sidenmössor stodo som tända ljus vid salens sidor och voro under hela audiensen tysta och orörliga som bildstoder. Dao Taj själf bar emblemen af sin höga värdighet, och för att icke vara sämre än han hade jag ifört mig svarta kläder, var eskorterad af kosacker och red en gångare hvit som snö.

I två runda timmar fördes därpå en konversation, som snarare var ett slags pristäflan i konsten att säga hvarandra artigheter. Då Dao Taj frågade hvad jag tyckte om hans te, och jag, med det enda kinesiska ord jag då kunde, svarade: »chao» (godt), slog han ihop händerna och sade: »Kors hvad vår gäst är för en lärd man!» Och

då han sedan upplyste mig, att Tarims vatten, som strömmar ut i Lop-nor, några tusen »li» längre bort åter träder i dagen för att bilda Hvang-ho, fick han revanche: »Hvad excellensen är beläst; han vet då allting!»

Men han fick äfven höra en liten sanning. Jag sade honom nämligen rent ut, att det förvånade mig att jag, ehuru försedd med pass och rekommendationsbref, ändå blifvit så illa mottagen på första kinesiska ort jag nådde, Bulun-kul, samt att jag på högre ort ämnade klaga däröfver. Då mörknade hans fysionomi, och han bad mig bevekande icke göra affär af saken; han skulle själf afbasa Djan Darin. Jag lofvade då för denna gång icke bråka, och hade naturligtvis icke heller ämnat göra det, men det är nu en gång så, att man måste vara bestämd och myndig mot kineserna, annars gör man sig löjlig i deras ögon.

Slutligen påminde han mig om att Kaschgar hade två höfdingar: den ene han själf, den andre ryske generalkonsuln (om hvilken muselmanerna säga, att han är Djaggatai Khans verklig efterträdare). Nu när jag kommit och slagit mig ned hos den senare, vore det icke mer än billigt, att jag åtminstone för några dagar visade honom, Dao Taj, samma ära. Men jag betackade mig så mycket för den äran.

Dagen därpå kom Dao Taj på kontravisit och utvecklade därvid orientalisk pomp och ståt. Först i tåget red en härold och slog för hvart femte steg på en väldig gonggong, och efter honom följde män beväpnade med spön och daggar, med hvilka de trakterade alla som ej veko åt sidan för den höge herrn. Själf åkte han i en liten, med tre fönster och två höga hjul försedd täckschäs, dragen af en mulåsna, som beskuggades af ett på

skaklarna hvilande soltak. Kring ekipaget gingo män bärande jättestora parasoller och halmgula standar med svarta skriftecken. Sist i tåget red på hvita, vackra hästar en skara soldater i uniformer så fantastiska, att Doré skulle häpnat vid denna anblick.

Jag kan icke lämna mina gula vänner i Kaschgar utan att nämna några ord om en kinesisk middag, som jag aldrig skall glömma. Jag hade knappt hunnit hämta mig från en dylik hos *Tsen Daloj*, ett slags borgmästare, förr än jag hade den äran att tillika med hela konsulatet blifva bjuden på galamiddag till Dao Taj.

Man har hört talas om en klassisk gud som åt upp sin egen son, om trollet Zohak, som förtärde två människohjärnor om dagen, om afrikavildar som bjuda missionären till middag, där grytan blir gästens plats, om storätare som i ett andedrag förtära sönderslagna ölbuteljer, uppslagna pennknifvar och gamla stöflar. Men hvad är allt detta mot en kinesisk middag med 46 rätter mat, de mest besynnerliga produkter ur djur- och växtriket man kan tänka sig! Rökt skinka i sockerlag kan icke vara aptitligt, mycket annat att förtiga.

Då en kines bjuder på middag skickar han en eller två dagar förut i ett väldigt kuvert ett litet bjudningskort, som bör behållas om gästen accepterar, återsändas om han ej har tid att komma. Om man är bjuden kl. 12, bör man icke gå förr än kl. 2, ty vore man punktlig, skulle man finna värden sofvande, gäster, kockar och middagsbord osynliga. När allt är färdigt kommer emellertid en andra betjänt och visar värdens visitkort, hvilket bör uppfattas som en signal att: »Nu kan ni börja i allsköns ro kläda er».

Vårt tåg var i sanning lysande. I tåten red de i

Kaschgar boende ryska köpmännens aksakal, liksom dessa äfven han en sart från västra Turkestan och nu iklädd en röd sammetskhalat, prydd med ryska guldmedaljer. Därnäst följde en kosack med konsulatets sidenfana, röd och hvit och hörnet prydt med ett litet blått diagonalt kors. Vidare åkte generalkonsul Petrovskij och jag i en kalesch, som eskorterades af de två officerarna, samt Adam Ignatieff i sin långa hvita rock med kors i rosenkrans kring halsen; sist kommo tolf kosacker i hvita paraduniformer på frustande hästar.

I tryckande solgass och lysande högtidsdräkter åkte vi på detta sätt i sakta mak genom Kaschgars trånga och dammiga gränder, öfver Rigistans marknadstorg, där hundratals små salustånd beskuggas af fyrkantiga halmtak, uppburna af en stång i sned riktning. Förbi moskeer, medresseer och karavanserajer, öfver »loppbasaren», där aflagda kläder säljas, gick tåget. Stund efter annan kommo vi i kollision med en kamelkaravan eller en rad af åsnor bärande vatten i små tunnor, och voro ändtligen inne i det kinesiska kvarteret med dess bisarra butiker, krumböjda tak, målade drakar och röda affischer. Vi körde in genom stora porten till Dao Tajs jamen, där skrynkliga och skägglösa soldater paraderade och den höge herrn själf tog emot oss.

På grund af Adam Ignatieffs närvaro kom konversationen redan vid »smörgåsbordet» in på missionsverksamheten i Kina. Dao Taj sade, att de kristna missionärerna voro aktningstvåriga män, som togo farväl af alla livvets bekvämligheter och under stora försakelser förde en allt utom afundsvärd tillvaro bland okända främlingar. Men han tillade med eftertryck, att de mot sin vilja endast anstifta tvedräkt. I en by har till exempel en del af be-

folkningen öfvergått till kristendomen. Vid kinesiska religionsfester hålla de sig på afstånd och betraktas som affällingar. Bybefolkningen delas i två partier, som äro i evig fiendskap sinsemellan. I en familj är sonen kristen och reser sig upp mot föräldrarna, eller hustrun kristen och går till missionshusen, men råkar i följd däraf i oenig-

Chan Dao Taj af Kaschgar.

Fotografi af förf.

het med sin man o. s. v. Då jag påminde Dao Taj om de nyss timade morderna på ett par svenska missionärer i Sung-po, låtsade han okunnighet därom.

Sedan förde värden oss och sina kinesiska gäster till en liten paviljong i trädgården, där middagen skulle intagas. Det hör till etiketten att värden för gästens bägare till pannan och sedan öfverlämnar den åt denne; på samma sätt behandlas de båda tråpinnar med hvilka man äter. Vidare ruskar han hvarje stol för att öfvertyga

gästen att den håller, samt för handen öfver sitsen, liksom för att stryka bort dammet. När detta är gördt slår man sig ned kring det stora, röda, lackerade bordet. En kö af tjänare inträder, hvar och en bärande en liten rund porslinskål med en rätt. Dessa skålar ställas dussintals å bordets midt och utbytas gång på gång mot andra. Framför gästerna placeras smärre skålar med kryddor, såser och soja.

Om gästerna icke själfva förse sig, lägger värden för dem af sina delikatesser. Här figurerade skinn, brosk och fenor af olika fiskarter från Kinas haf och floder, svamp, fårfett i långa, saltade remsor, salamander, skinka i olika tillagningssätt och en mängd besynnerliga arrättningar, hvilkas verkliga innebörd jag aldrig fick klar för mig och icke ens tordes smaka på i följd af deras miss-tänkta utseende och fräna lukt. Till sist kom ganspunkten: svinkonfekten, som hjälptes ned med te och kinesiskt brännvin, starkt och sjudande varmt.

De i dinern ingående rätterna voro till största delen från egentliga Kina och därför kostbara ting här i den fjärran västerns öknar, och Dao Taj, som i hvardagslag äter enkelt, ville tydligen undfägna oss på ett värdigt sätt. Men vi gjorde ingen heder åt det kinesiska köket, öfver hvars konstiga alster Savarin skulle gråtit af medlidande.

Den ende som upprätthöll den europeiska äran var Adam Ignatieff, och han väckte beundran både bland oss och kineserna. Han åt samvetsgrant af alla 46 rätterna och drack, alltjämt med korset kring halsen, 17 koppar brännvin, en dryck som, åtminstone i min strupe, kändes som glödgad järnfilspån i svafvelsyra. Och när middagen efter tre timmar var slut, såg han ändå precis lika nykter ut som då han satte sig ned.

Min erfarenhet af de kinesiska middagarna var den, att man behöfver en viss tid för att vänja sig vid de ovanliga anrättningarna. Jag fann slutligen många rätter delikata och mottog med nöje inbjudningar. Det finaste var svalbosoppan, som dock i dessa fjärran trakter mer sällan serverades på grund af det höga pris den betingar.

På en af väggarna i paviljongen voro ett par svarta krumelurer målade; de betydde: »Drick och berätta pikanta anekdoter!» Äfven utan denna uppmaning var stämningen munter, och vi bröto säkerligen gång efter annan på ett så opassande sätt mot den kinesiska etikettens stränga lagar, att Dao Taj och hans inhemska gäster skulle bleknat, om de icke redan från barndomen varit gula som soltorkade abborrar.

Under hela dinern genljödo tonerna från en sartisk orkester, bestående af trummor, flöjter och sångare, och till den enformiga musiken dansade tvenne gossar, som vi icke redan blifvit tillräckligt yra i hufvudet.

När den sista rätten affärdats, hör det till etiketten att gästerna ögonblickligen bryta upp, något som för oss var en verklig vederkvickelse, ty vi längtade efter en cigarr och ett glas isvatten med sherry, som skulle förjaga minnena af den besynnerliga måltiden.

Då vi åkte hem var det redan tyst och tomt på gator och torg; endast här och hvar syntes en ensam vandrare, en dervisch eller en tiggande spetälsk. Solen sjönk under Terek-davan-bergens västra rand, skymningen påminde blott några minuter om inbrottet af en ny natt, och österlandet drömde åter på sin egen graf.

I minnet återvänder jag gärna till de stunder jag hade glädjen tillbringa i konsul Petrovskijs sällskap, ty, såsom jag redan förut nämnt, var han en i alla af-

seenden utomordentlig man, och jag står i stor tacksamhetsskuld till honom icke allenast för hans gränslösa gästfrihet, utan äfven för de många goda råd jag mottog från hans rika erfarenhet. Petrovskij har varit i Kaschgar i tolf år, och ingen känner denna trakt bättre än han. Man skulle tycka, att det vore en deportation för en bildad man; men ingalunda! Den hade blifvit honom kär, och han fann dess arkeologiska och historiska skatter outtömliga.

En omständighet som gjorde konsul Petrovskijs sällskap särskildt angenämt var den, att han alltid var glad, alltid vid ett sprittande godt humör, och det finnes ingenting som verkar så upplifvande som att träffa människor hvilka se lifvet och världen i ljusa färger och äro fullkomligt nöjda med sin lott. Men han var på samma gång filosof och kritiker och gisslade med bitande kvickhet och ironi världens små svagheter, särskildt allt hvad kryperi och servilism heter. Ingen af alla dem jag träffat under mina resor har gjort ett så djupt och varaktigt intryck på mig som Petrovskij, och det finnes heller ingen som jag hellre skulle vilja råka åter och åter igen.

Vistelsen i Kaschgar var med ett ord ytterst angenäm. Jag bebodde ett hemtrefligt rum i en paviljong i konsulatets trädgård och vandrade efter frukosten under skuggiga mullbärsträd och plataner på en terrass, från hvilken blicken kunde sväfvä bort öfver de ökenstrakter, genom hvilka min väg snart skulle leda till den yttersta östern. Här höllo mig några svalor, som byggt sina bon på takbjälkarna, sällskap, voro fullkomligt hemmastadda och flögo ut och in genom de i den varma sommarluften alltid öppna fönstren och dörrarna.

Här vaknade jag pingstdagens morgon vid den silfver-

klara klangen af en kyrkklocka, som dagen förut anländt från Narinsk för det blifvande ryska kapellets räkning. Här arbetade jag från morgon till kväll och skref ett par geografiska afhandlingar. Det var skönt och härligt på allt sätt och vis, och jag kunde icke trifvas bättre än här. Vinden hviskade i platanernas kronor; hvad den sade förstod jag icke då, men jag inbillade mig ibland, att det var hälsningar hemifrån. Jag anade icke då, att jag hade hela tre år kvar af tunga vandringar i det innersta Asien.

På ryska konsulatet var jag dock ingalunda ensam, ty förutom den fasta personalen vimlade det där af besökande österländingar, sarter och kineser, samt en mängd muhammedanska tjänare. Tre hundra höns, åtskilliga kalkoner, gäss och ankor, en markatta, fyra papegojor och fjorton hundar utgjorde menageriet. Jag var god vän med alla utom markattan, hvars bevågenhet jag icke ens med tillhjälp af äpplen och päron lyckades vinna.

Under de sju veckor jag vistades i Kaschgar talade konsuln och jag ofta om mina resplaner och huru dessa i kronologisk ordning borde förverkligas för att på bästa sätt lämpa sig efter årstiderna och blifva så fruktbarande som möjligt. Vi kommo till det resultat, att min resa borde ställas på ett helt annat sätt än jag tänkt mig i min första plan. I stället för att göra den i ett sträck, borde jag indela den i flera stora exkursioner, som skulle hafva Kaschgar till utgångspunkt, och från hvilka jag borde återkomma dit för att bärga resultaten, framkalla fotografiska plåtar, hemsända samlingar och förbereda mig på nya fälttåg.

Den första exkursionen skulle gälla Lop-nor, dit jag längtade mest; men i början af juni inträffade ett hastigt omslag i väderleken, den asiatiska sommaren nalkades

med jättesteg, dagens stjärna glödde som en gigantisk smältugn, temperaturen uppgick till 38° i skuggan (insolationstermometern visade 66°), natten förmådde icke afkyla Ost-Turkestan's upphettade atmosfär, och hvarje afton insvepte brännheta, med fint stoft mättade ökenvindar Jakob Beks gamla hufvudstad i ett ogenomträngligt, kväfvande töcken. Ju längre öster ut mot hjärtat af kontinenten och ju längre in på sommaren, desto varmare skulle det blifva.

Jag tänkte med fasa på den öfver de upphettade flygsanddynerna vibrerande stoftbemängda luften, på hvirvelvindarna vid Tarims stränder, som hvarje afton skulle dansa kring vår karavan, och på 150 mils tunga, långa dagmarscher genom oändliga, vattenlösa öknar. Nyss hade vi haft nära 40 graders köld på Pamir och skulle därför vara så mycket känsligare för ökenhettan. Det beslut som fattades i elfte timmen blef därför, att jag under sommaren borde vistas i högländerna och fortsätta de afbrutna arbetena i östra Pamir samt först på vintern eller våren besöka Lop-öknen.

På kvällen den 21 juni lämnade vi Kaschgar. Karavanen bestod af sex bagagehästar, lastade med proviant, instrument, khalater, tyger, kulörta dukar och toppmössor såsom gåfvor åt kirgiserna, bland hvilka dylika saker nästan gälla som mynt, vidare tältäng, vinterkläder, filter, vapen och ammunition. I lektyrväg medfördes blott några vetenskapliga arbeten samt en half årgång af en svensk tidning, gammal som gatan, men likväl uppfriskande, då hvarje rad framkallade minnen från Sverige.

Mina följeslagare voro: den evangeliske missionären Johannes, Islam Baj från Osch, som efterträdt den afdankade Rehim Baj, tarantjin Daod från Kaldja,

fungerande såsom kinesisk tolk, och Ekbär Khodja, karavan-baschi från Fergana, som uthyrde hästarna åt oss. Dessutom skulle vi hvarje dagsmarsch ledsagas af två vägkunniga kirgiser, och Dao Taj hade i älskvärdhet öfverträffat sig själf: förutom två stora och brokiga rekommendationsbref som han gifvit mig, hade han till kommandanten i Sarik-kol och Tagarma utfärdat kungörelse, att jag hade samma värdighet som en mandarin »af andra knappen» och borde mottagas och behandlas som en sådan. I motsats till hvad fallet varit vid mitt första besök, voro kineserna nu också jämförelsevis tillmötesgående.

I den nedgående solens ännu brännande strålar skred vår lilla karavan långsamt fram mellan popplar och pilar på den breda chaussée, som på sin tid anlades af Jakub Bek och där nu, basardagen, det rörligaste lif var rådande. Mandariner af olika knappar åkte i sina små blå vagnar, dragna af en mulåsa med bjällror och grannlåter; kinesiska officerare och soldater i brokiga uniformer redo i små trupper. I stora pittoreska arbor med tunnelformigt halmtak och dragna af fyra med bjällror och klockor rikt behängda hästar, af hvilka en går mellan skaklarna och de tre öfriga äro anspända i grofva rep ett godt stycke framför — sitta hela sällskap af sarter och kineser, på väg till Jangi-hissar eller Jarkent. Dessa praktiska åkdon äro Ost-Turkestans diligenser, och för den ringa afgiften af 10 tengeh (2 kronor) kan man på detta sätt åka ända till Jarkent, fyra långa dagsresor.

Den ena varukaravanen följer efter den andra; vid dikena sitta krymplingar och tiggare af alla slag, vattenförsäljare vid sina stora lerkrukor, bagare och frukthandlare vid sina små stånd, och i det grumliga vattnet i

dikena vid vägens sidor bada små brunstekta pojkar. Vi passera en följd af helgongrafvar, Adolf Schlagintwets af högvatten ruinerade monument, Jakub Beks förfallna slott Dovlet-bag («rikedomens trädgård»), Kisil-su, som likt en rödbrun lervälling strömmar under sin dubbelbro.

Vi lämna den kinesiska staden, Jangi-schahr på vänster hand och komma ut på den ödsliga och tysta landsbygden, som jämn och oändlig sträcker sig mot öder och öster så långt ögat når. Det hade nu blifvit kolmörkt, och vi rastade därför kl. 9 i byn Jiggde-arik för att sopera och invänta månen. Först vid tvåtiden på morgonen uppnådde vi *Japptjan*, resans närmaste mål.

X.

Återfärd till kinesiska Pamir.

Den 22 juni var temperaturen så hög (33,1° kl. 1 e. m.), att vi föredrogo att hålla oss i skuggan; först mot aftonen blef det något svalare, så att vi åter kunde bryta upp. Vi hade ej kommit långt förr än vi möttes af en bek med två följeslagare, som blifvit utskickade af Jangi-hissars amban (kinesisk distriktschef) för att hälsa mig välkommen till hans område, samt skaffa proviant och ställa allt till rätta under vägen. De eskorterade oss ett stycke, men redo sedan i förväg för att halfvägs göra i ordning ett lämpligt ställe till aftonvard.

Alleerna och de odlade fälten afbrytas nu allt oftare af sandbälten, och två timmar bortom Japptjan nådde somliga dyner en höjd af 5 m. De ligga orienterade i NV—SO eller N—S, samt äro så pass bundna af vegetation, att de ej vidare hindra trafiken. Efter en kort terast i byn Soguluk, där förbifarande kineser förde ett förskräckligt oväsen, fortsatte vi i mörkret till *Jangi-hissar*, som vi nådde tidigt på morgonen. I stadens hinduiska karavanseraj var ett rum i ordning. Där blef stor uppståndelse då karavanan kom intågande genom porten, ty alla »hotellets» gäster sofvo på gården under bar himmel.

Den 23 juni uppvaktades jag af en lägre mandarin, som medförde ett får, två höns, en säck hvete, en säck majs, ett fång gräsfoder och en knippa ved, allt från ambanen, och förnyade dennes välkomsthälsningar och försäkringar om gränslös vänskap. Hela dagen sutto tre bekar utanför min dörr, färdiga att stå till tjänst vid minsta vink.

Under de två dygn vi stannade i Jangi-hissar öfverhopades vi sålunda af dess amban med idel älskvärdheter. Sedan jag i gengåfva sändt honom en revolver och en knif, skickade han mig en hel kinesisk middag, bestående af märkvärdiga, men finfina delikatesser, placerade på fat och i små koppar, och omgifvande en helstekt gris, som tronade i midten af en väldig bricka, buren under en lång stång. Samtidigt lät han beklaga, att han på grund af illamående ej kunde deltaga i anrättningarnas förtärande. Jag fick däraf en osökt anledning svara, att som jag ensam omöjligen kunde bemästra en så vidlyftig matsedel, jag funne mig föranlåten att återsända alltsammans.

Jag misstänkte dessutom, att all denna vänlighet var en list beräknad att bringa mig i ett slags tacksamhets-skuld, som nästan skulle tvingat mig att åtlyda herr ambanens önskningar. Dessa gingo nämligen ut på att jag skulle afstå från min afsikt att tåga uppåt högländerna genom Keng-kol och Tar-baschi, en väg som faller inom hans distrikt. Han var sannolikt rädd för att jag skulle kartlägga dessa trakter, som dittills varit tämligen i fred för europeer. Han rådde mig att i stället taga vägen öfver Jarkent och skylld på att bergbäckarna nu vore så uppsvällda, att min karavan skulle löpa de största faror och han, om mitt bagage blefve förstördt af vatten, sedan få stå till ansvar inför Dao Taj.

Emellertid hade vi redan från annat håll förnummit, att till och med åsnekaravaner kunde passera bäckarna, och dessutom var årstiden allt utom inbjudande att taga den vida längre vägen öfver det förpestade Jarkent.

Sedan han fått veta mitt beslut lät han svara, 'att han skulle förse mig med vägvisare. Då han icke hade något annat att fråga, skickade han till mig en bek för att få upplysning om hur man skulle bära sig åt för att få »vatten att rinna uppåt» i och för irrigation. Jag gjorde då en väderkvarn af papper med ty åtföljande mer eller mindre lättfattliga förklaringar.

Vid Jangi-hissar får man en lindrig förkänning af bergens närhet, i det terrängen redan här börjar visa smärre ojämnheter. Sålunda sträcker sig en lång, smal ås om ungefär 1 km:s längd och 20 till 25 m:s bredd öster ut från staden. Den är så jämn och regelbunden, att man skulle taga den för en gammal fästningsvall, om den ej bestode af sand och konglomerat. Norr därom ligger den betydligaste delen af staden, hvars hus och basarer försvinna bland löfrika trädgårdar, söder därom blott en rad af lerhus med platta tak. Vid foten af åsen se vi en begravningsplats med små kupoler öfver somliga grafvar och en obehaglig liklukt i solgasset.

Utsikten är härlig och vidsträckt. I SV synes Mus-tag-ata som en stålblå mur, hvars hvita hjässa lockar oss till svalare nejder. I V och S utbreda sig låga kullar, men i de motsatta väderstrecken en hafsjämn horisont.

Jangi-hissar bjuder ej den resande några sevärdheter, och de få moskeer och medresseer som finnas sakna allt arkitektoniskt intresse. En af de sistnämnda säges vara uppförd för 60 år sedan af Hälim Akhun. Den vänder sin med blå och gröna fajanser och två små torn prydda

fasad mot en öppen plats med en grumlig bassäng i midten.

Kirgis från östra Pamir (Kara-jilga).

Teckning af förf.

Kara-tjinak är en masar (helgongraf) i förbindelse med en liten ganska typisk centralasiatisk moské med kolonnveranda, enkla ornament, målade inskrifter och vimplar. På dess gård resa sig uråldriga popplar med väldiga stammar. En af dem tjänstgör genom en sinnrik

kombination delvis som minaret. Slutligen märka vi Supurga Häkims masar med sin gröna kupol och fyra små torn.

Staden är för öfrigt smutsig och landtlig, gatorna trånga och dammiga; basarerna skyddas mot solgass och regn medels trätak och halmmattor. Männen gingo med öfverkroppen helt eller delvis bar, småpojarna splitter nakna; flickorna buro en enda, helröd skjorta, men hade hufvud och fötter bara. De vuxna kvinnorna, som här sällan äro beslöjade, ser man ofta innanför salustånd i basarerna eller sittande vid små fruktkorgar på öppna platser. Typen är ej vacker; det tjocka, svarta håret bära de, liksom sina systrar i andra trakter af Ost-Turkestan, i två flätor.

Den kinesiska staden, som äfven här kallas Jangischahr («den nya staden»), ligger omedelbart invid den muhammedanska och skyddas af en hög, krenelerad mur med torn och graf. Här har ambanen sin »jamen», och här utgöres staffaget af barhufvade kineser i långa, hvita skjortor och vida, blå benkläder.

Det indiska karavanserajet, där vi bodde, omsluter med sin pelarveranda en liten fyrkantig gård, och här bo tio hipduer från Schikarpur, som införa tyger från Indien via Leh, Kara-korum, Schahidullah och Jarkent. De äro dock hufvudsakligen procentare och förstå att genom oskäligen räntor få befolkningen så i sin hand, att den mesta afkastningen från åkrarna stannar i deras fickor.

Men vi ha icke tid att dröja längre i Jangi-hissar; bergluften drager oss, och det återstår mycket att göra innan vi åter få slå oss i ro. Vår värd, Odi från Schikarpur, kunde icke förmås att mottaga vedergällning för sin gästfrihet, men jag räddade situationen genom att

skänka honom ambanens får och vedförråd samt en knif. Vi eskorterades af Kasim Bek, som vid kanalen Mangschin-östäng (8 kbm. grumligt vatten i sekunden) satt af sin springare, bugade sig och tog farväl, hvarpå en annan bek, Nias, följde oss hela vägen.

Vid sextiden öfverfölls vi af en ytterst häftig hvirvelstorm från NV, som yrde upp täta moln af stoft och damin och insvepte hela nejden i töcken. Byn, som blott varade i fem minuter, åtföljdes af ett tätt slagregn. Vi blefvo grundligt genomblöta innan vi hunno söka skydd i en koja vid vägen. Den fördelen hade dock regnbyn, att sand och stoft bundos och luften rensades.

Från byn *Kara-basch* (Svarta hufvudet) ställde vi marschen rakt söder ut, lämnande Jarkent-vägen på vänster hand. Härifrån sträcka sig sand-, ler- och konglomeratkullar tämligen långt öster ut; men vår väg, som var förträfflig att rida på, för öfver en med glesa tufvor bevuxen, ganska jämn stepp. Efter två timmars rast i *Sugett* (Pilträdet) redo vi vidare i natten, som var så beckmörk, att vi genom byns labyrinter måste ledsagas af en man med oljelampa, och framkommo vid tvåtiden till kischlaken *Igis-jar* (Höga terrassen), där vi gjorde oss hemmastadda i en vackert belägen gård (abs. höjd 1,736 m.).

Den 25 juni kom Emin Bek, som af Jangi-hissars amban skickats uppåt bergen för att bereda vår väg, tillbaka med besked, att bäckarna visserligen på sista tiden varit mycket vattenrika, men dock icke hindrade karavanens fortkomst. Till gengäld för sina goda tidningar bjöds han på te och fick till sin stora förnöjelse höra en aria från speldosan. En af byns män trakterade en »setar» (cittra), och en mollah, omgifven af sin trogna skara, läste högt ur koranen.

En »tasch» (= 8 km.) söder om byn finnes en järngrufva, Kok-bojnak, där metallen förekommer i jord- och lerlager, utgräfvos och föres till Igis-jar för att på ett mycket primitivt sätt frigöras. I ett skjul af soltorkad lera och plankor har man uppfört en två m. hög ugn med knappt en m:s inre diameter. Denna fylles till hälften med kol; för att få drag har man nedtill anbragt sex hål, framför hvilka lika många män sitta hela dagen och pusta med blåsbälgar af getskinn. Ofvanpå kolen lägges i ett lager af två händers bredd den järnhaltiga jordarten, och fram mot kvällen kommer järnet rinnande ned under kolen. Genom ett litet sidohål undersöker man med en järnstång hur smältningen fortskrider. Efter hvarje bränning måste ugnen rengöras från slagg och aska.

Det frigjorda järnet är naturligtvis så dåligt, att det ej kan smidas, utan användes blott till enklare åkerbruksredskap; till hofjärn duger det däremot icke. En hel del åtgår för framsmältande af 5 tjäreck, som i Jangihissar betalas med 30 tengeh (1 tjäreck = 12 djing; 1 djing = 1½ ryskt skålpund). Ägaren, som på samma gång är jus-baschi (chef för 100 man», d. v. s. byhöfding) i Igis-jar, sköter själf driften, öfvervakar arbetet och betalar blott 6 da-tien (ett kinesiskt bronsmynt af mindre än 1 öres värde) om dagen åt hvar och en af sina sju arbetäre.

Det var härligt att tidigt på morgonen den 26 juni lämna Igis-jar, ty nu gapade *Tasgun-dalen* framför oss med sin trumpetformiga mynning. Vid foten af de i gråbrunt skiftande bergen, som otydligt afteckna sina konturner i den stoftbemängda luften, synas ännu ett par kischlaks med grönskande lunder. Men bergen blifva småningom tydligare, rycka hvarandra allt närmre, och vid själfva inträdet i dalen ligga klippväggarna ej längre från

hvarandra än att den trånga mynningen lätt skulle kunna försvaras från det lilla fortet Igis-jar-karaol med dess besättning af 24 man. Bortom denna punkt bo idel kirgisiska nomader, och genom flera af de små sidodalar, som utmyнна i Tasgun, föra stigar upp till deras sommarbetesplatser. I fonden af en sådan dal, Mahmud-terekjilga («dalen Mahmuds poppel») syntes glänsande snöberg. I den ljumma, rena aftonluften lägrade vi i en liten grotta vid Tokaj-basch's syenitklippor.

Här sammanlöpa två dalar, Käptj-kol och Keng-kol, och då de äro ungefär jämnstarka, blefvo vi hädanefter af med Tasguns halfva vattenmängd och kunde utan svårighet passera Keng-kols bäck, som vi följde. Dalen krymper visserligen ihop, men här och hvar lämnas dock utrymme för små ängar och betesmarker, där några läger af kipptjak-kirgiser vistas om sommaren, för att om vintern gå längre ned i dalmynningen. Ännu synes en och annan poppel, och vegetationen är ingalunda fattig. De af syenit, porfyr och svart skiffer bestående klipporna äro starkt vittrade, och på många ställen är dalbotten uppfylld af deras lösa produkter; eljes är marken mjuk.

Abdu Muhammed, aksakal (hvitskäg, d. ä. höfding) öfver Keng-kols (Den breda dalen) aul, tog gästfritt emot oss i sitt stora jurt, där vi af strida regnbyar kvarhöllos hela den 29 juni. Aulen har 21 invånare, som här årligen tillbringa de tre sommarmånaderna. Hvarje kväll drifvas fåren och getterna fram till aulen för att mjölkas och i stora inhägnade fällor under natten skyddas af arga, långhåriga hundar mot traktens talrika vargar. Då hundarna om nätterna börja skälla, skyndar en man ut till det farliga stället för att med vilda tjut jaga ulfvarna på flykten. Vi befunno oss här redan på 3,369 m. höjd.

Vid middagstiden fick vår aul besök af en hel skara högtidsklädda män och kvinnor, som voro på väg till en längre ned belägen aul, där en gosse skulle jordas vid en närbelägen helgongraf. Några af dem tyckte att det var trefligare hos oss och stannade därför kvar då de andra fortsatte. Här sutto nu tolf män, åtta kvinnor och sju barn församlade i vårt stora jurt, utan att utrymmet därför blef synnerligt trångt.

Det var en ganska liflig anblick: en man spelade *dutar* (tvåsträngadt instrument), andra sutto och språkade i små grupper, några kvinnor med kolossala, hvita hufvudbonader åto bröd och mjölk ur stora träskålar, barnen sprungo omkring och lekte, och vår värdinna stod lutad öfver vaggan, i hvilken en månadsgammal pilt låg, och gaf honom i denna ställning att dia. Familjefadern, den gamle Abdu Muhammed, tycktes ensam sköta familjens religiösa angelägenheter, ty han iakttog punktligen bönestunderna, medan de öfriga fortforo att glamma. Midt i tältet brann den vanliga elden.

Vid Keng-kols aul är terrängen mestadels jordbetäckt och klädd med frodiga betesmarker. Tältbyn ligger på högra stranden, och midt emot träder klippgrunden här och hvar i dagen, bestående af skiffer, växellagrande med en hård, kristallinisk bergart. Bäckens var nu helt obetydlig, vattnet klart, kallt och godt; det skulle snart stiga ansenligt efter det sista regnet. Regntiden infaller i maj och juni; blott under de fyra vintermånaderna faller snö i denna trakt.

Under de följande dagsmarscherna blef landskapet mer omväxlande och bergnaturen allt vildare. Vi skulle nu lämna Keng-kols dalområde och begifva oss till Tjarlung, en af Jarkent-darjas bifloder. Det pass som skiljer

dem kallas, liksom äfven de båda bäckar hvilka därifrån taga sin upprinnelse, *Kaschka-su* (Den brokiga bäcken).

Den lilla dal som för upp till passet är ganska trång, och stigningen tilltager. Jag måste nu, på grund af de växlande terrängförhållandena, tid efter annan mäta upp en bas för att få ett mått på tidsenheten för hastigheten och väglängden. I Kaschka-sus dal behöfde de lastade hästarna sålunda $4\frac{1}{2}$ minuter för 400 m., och vanligen gingo vi mellan 20 och 30 kilometer dagligen.

På ömse sidor om passet träder den svarta skiffern öfverallt i dagen, men på själfva kamhöjden finnes däremot ej spår af fast klyft. Dess former äro tvärtom sakta afrundade, jordbetäckta och rika på frodigt gräs, där nu stora hästhjordar, tillhöriga sartiska köpmän i Jarkent, betade. Utsikten är präktig, med de djupt inskurna dalarna å ömse sidor och i fjärran snöhöljda bergkammars med en och annan topp. Kampen om vattendelaren pågår här med kraft, och de båda bäckarna äro jämnstarka. De hafva skurit in sina eroderande källarmar djupt in i bergkammens sidor, där soltjäderformiga nedskärningar uppkommit. Den absoluta höjden är 3,972 meter.

På andra sidan passet stiga vi brant utför rakt åt söder till den af sex jurt bestående aulen *Koj-jolli* (Fårvägen) och vidare till *Tjihil-gumbes'* (De fyrtio kupolernas) karaol, där några sten- och lerhus, stall och jurt, samt en begravningsplats med små kupolprydda kapell (»gumbes») finnas. Invånareantalet uppgår till blott 13 själar, och liksom vid Keng-kol och Tjarlung äro de kiptjak-kirgiser. Då tre vägar här mötas, nämligen från Jarkent, Keng-kol och Tagarma, passera ofta karavaner af köpmän och ryttare förbi, och man sade att i allmänhet tio resande om dagen rasta vid karaolet (vakthuset).

Den 1 juli hade vi ännu ett pass att öfvergå, nämligen *Ter-art* (Läderpasset), som till formen liknar Kaschkasu, men har mycket brantare sidor och uppnår 4,040 meters höjd. I kammens sluttningar står skiffern nästan lodrätt med skarpa, bisarra taggar, taflor och skifvor; mellanrummen mellan topparna fyllas ofta af gruskäglor, där den bläcksvarta skiffrens brottytor sticka fram. På andra sidan för stigen ned genom en ytterst vild och bisarr passage, där nu något vatten porlade. Dalsidorna utgöras af nakna skifferväggar, men botten af mäktiga, af bäcken genomskurna konglomerat, sammanfogade af skiffer och hvit, grofkornig syenit med bindemedel af gul jord och sand.

Från sidodalen Borumsal mottager bäcken ett tillflöde, som lifvar upp den betydligt. Mellan syenitblocken växa buskar och gräs. Dalen vidgar sig åter och är på sina ställen spärrad af ända till hundra meter mäktiga konglomeratterasser. Vid tretiden medförde den sydvästliga vinden en lätt dimma, som småningom tätade och mot aftonen öfvergick i fint, men genomträngande duggregn. Vi voro därför glada att komma under tak i *Pas-rabats* (Låga härbergets) aul, som räknar tre jurt med 13 invånare af kessek-kirgisernas stam. Här hade vi åter sjunkit till 2,884 meters höjd.

Pas-rabat är så till vida viktigt som öfver denna ort en väg sammanbinder Kaschgar, Jangi-hissar och Jarkent med kinesernas förnämsta fästning i östra Pamir, *Taschkurgan*. Därför finnes äfven här ett litet fort. Bäckens vid Pas-rabat utmynnar i Tagdumbasch-su, som i sin ordning är biflöde till Jarkent-darja.

På natten väcktes vi gång efter annan af ett särdeles häftigt regn, som piskade muntert på jurtets tak och del-

vis kom ned öfver oss i form af ett fint stänk. Följande morgon insveptes nejden åter i tät dimma, som fyllde dalarna.

Kirgisisk flicka.

Teckning af förf.

Nu diskuterades lifligt med kirgiserna, huruvida vi borde stanna eller ej. De rådde oss att gå vidare, ty de fruktade att om regnet fortfore äfven i dag, floden blefve omöjlig att öfervada. Vår karakesch (karavanägare) ansåg

det dock för sent att bryta upp i dag, för att nå nästa lägerplats, emedan vi i så fall först i kolmörkret skulle komma till flodpassagen.

Vi beslöto också vänta, och jag hade därför tillfälle att göra några observationer på vattenmängden i floden. Den hade på grund af regnet stigit högst betydligt, och vattnet, som i går var kristallklart, hade nu blifvit grått och grumligt och forsade vildt mellan stenarna. Bredden uppgick till 16 m., maximaldjupet till 55 cm., vattenmängden till 7 kbm. i sekunden och temperaturen vid middagstiden till $10,5^{\circ}$ C.

För att visa, hur känsliga dessa bergälvar äro för nederbörd och temperatur, vill jag nämna, hur floden sedan under dagens lopp oscillerade. Vid tretiden hade vattnet sjunkit 1,5 cm., emedan de högre källflödena under natten frysa, men redan kl. 5 steg det åter 3,5 cm., emedan förmiddagens regnvatten först då hann ned till Pas-rabat. Kl. 7 hade det stigit 16 cm. öfver första observationsnivån, men på grund af de branta stränderna hade bredden ökats med blott 1 meter.

Sorlet af den nu brunrå vattenmassan hördes mera doft, ty de stenar och block som på morgonen stucko upp öfver vattnet voro nu helt och hållet öfversvämmade. Vattenmassan hade fördubblats sedan regnets verkningar nått ned till vår lägerplats och uppgick till öfver 14 kbm., och temperaturen var $9,7^{\circ}$. Kl. 8 hade floden stigit med ytterligare 2 cm. och temperaturen sjunkit till $9,4^{\circ}$ och en timme senare ökats med ännu 1 cm. och sjunkit till $9,1^{\circ}$, visande, att ju större vattenmängden är, dess långsammare uppvärms den i de nedre dalarnas tempererade luft. Följande dag kl. 7 f. m. hade vattnet

ungefär samma höjd som vid första observationstillfället, men temperaturen hade under natten fallit till $7,5^{\circ}$.

Denna dag, *den 3 juli*, hade vi en rätt svår marsch. Till en början var dalen medelbred och tämligen rik på betesmarker, buskar och pilar. Här och hvar räcka konglomeratmassorna högt upp på bergsidorna med lodräta väggar, hotande att falla, liknande murar och vallar med gångar, urhålkningar och grottor. Men bortom gaffeldalen Jam-bulak (Grott-källan) blef passagen allt trängre och dess botten uppfyllt med nedfallna vittringsprodukter, och älven aftog i mäktighet sedan vi lämnat ett par af dess tillflöden bakom oss.

Bortom Jam-bulak, där en koja står vid vägen och ögat fågnas af friska, hvita nyponblommor, kallas dalen *Tengi-tar*, ett namn som är mycket betecknande, då *tengi* betyder »trång dalgång» och *tar* »trång», och den gör skäl för sitt namn. Här uppträda åter grofkristalliniska bergarter, och inom deras område förändrar sig plastiken, i det höjderna blifva mer kupolformiga och de skarpa kammar och toppar vi funnit inom skifferområdet upphöra. Ehuru den smala passagen är mycket belamrad med vittringsprodukter, är dock vegetationen ingalunda fattig; mest i ögonen fallande äro björk, nyponbuskar och hagtorn.

Men dalen smalnar till en riktig korridor med kilformigt genomsnitt; terrängen blir allt mer oländig; vi rida i tusen krökar mellan nedrasade block och passera ideligen den nu åter klara älven.

Tengi-tars dalklyfta inneslutes längre fram af gneisklippor, som här och hvar döljas af konglomeratbäddar. Ur en dylik framspringa vid *Issik-bulak*, såsom namnet angifver, varma källor. I tre stänkande, men ej synner-

ligen ymniga strålar rinner det starkt svafvelhaltiga vattnet fram under ett stort konglomeratblock. Det har en obehaglig svafvellukt och färgar angränsande stenar bruna och gula, men strax nedanför frodas en särdeles yppig vegetation. En rök af varma vattenångor uppstiger från strålarna, och vattnet har vid utträdet en temperatur af $52,8^{\circ}$. Stället är beläget på blott sju meters afstånd från älfvens strand.

Vattnet i älven hade 10 m. ofvanför den varma källådrans utflöde $12,5^{\circ}$, men 10 m. nedanför den 19° . Två minuter högre upp funno vi en andra dylik källåder, betydligt mindre än den förra och af $51,7^{\circ}$ temperatur. Ofvanför denna hade bäcken en temperatur af $12,2^{\circ}$. Jag anför dessa i och för sig betydelselösa värmeförhållanden i älven, för att i samband därmed meddela, att den nedanför källorna och allt fram till Jam-bulak äfven under kalla vintrar aldrig tillfryser, hvilket den däremot gör ofvanför dem.

Bortom källorna krymper passagen ihop till några få meters bredd, och vi blicka in i en lång, smal korridor med källarsval luft, i hvars mynning ett hästkadaver förkunnar, att vi hafva all utsikt att bryta benen af våra ök. Älven klämmas ihop och upptager hela utrymmet mellan de oftast lodräta klippväggarna, och som stigningen är rätt betydlig, brusar den skummande hvit mellan nedrasade block och bildar på sina ställen äfven små forsar.

Det är en vild och storslagen natur. Ekot genljuder mellan hållarna, och man får skrika bra för att göra sig hörd. Öfver oss synes en smal strimma af himmeln. Framåt slingrar sig denna egendomliga och pittoreska hälväg, utsågad af älven genom kvartsit- och granit-

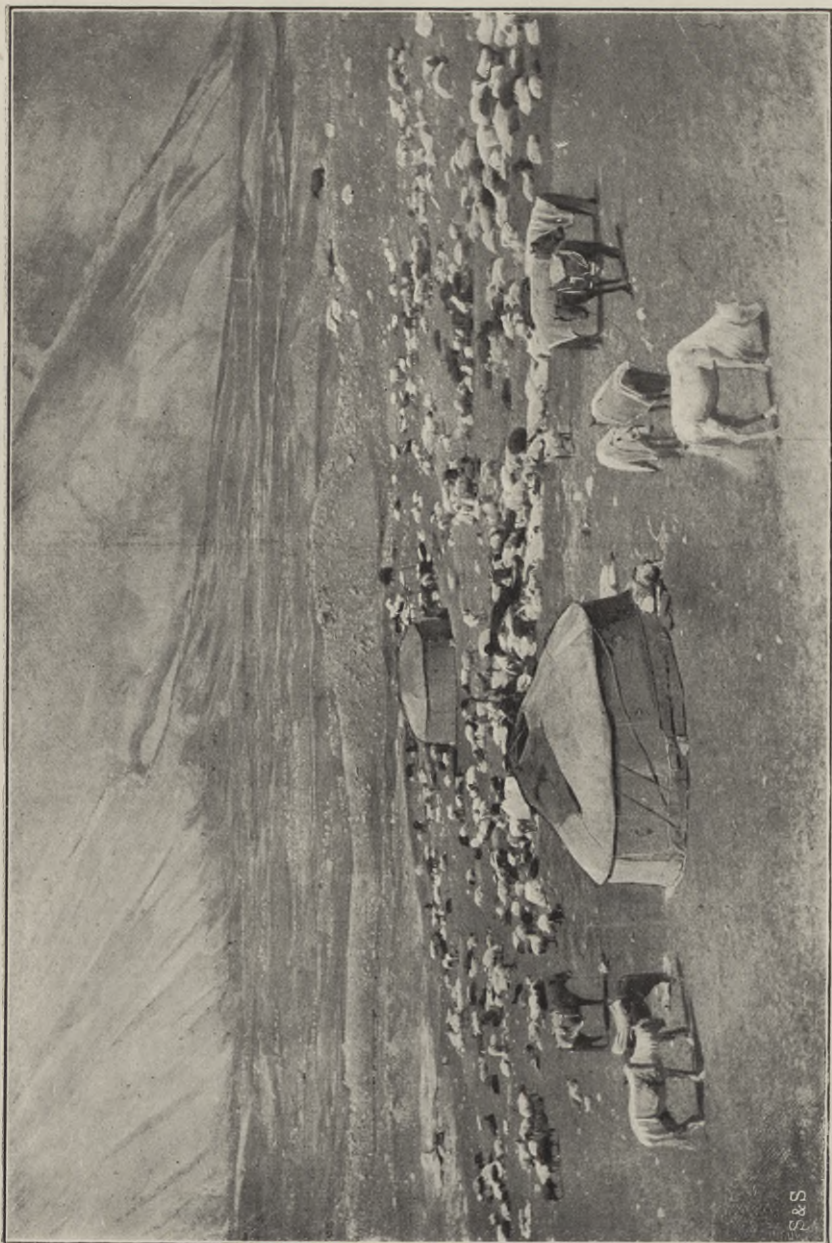
klippor. Ofta tyckas bergväggarna framför oss sluta sig samman för att stänga vår väg; men det är blott en ny krök, och ett nytt perspektiv öppnar sig från hörnet.

Det är ingen lätt sak att få våra ganska tungt lastade hästar helskinnade genom denna långa, svåra passage. I djupare ställen af älfven har man uppstaplat block och mindre stenar till ett slags provisoriska broar och gångbanor, ty man måste hela tiden rida i själfva älfven och ser vanligen icke genom det skumhvita vattnet hur hästen trampar.

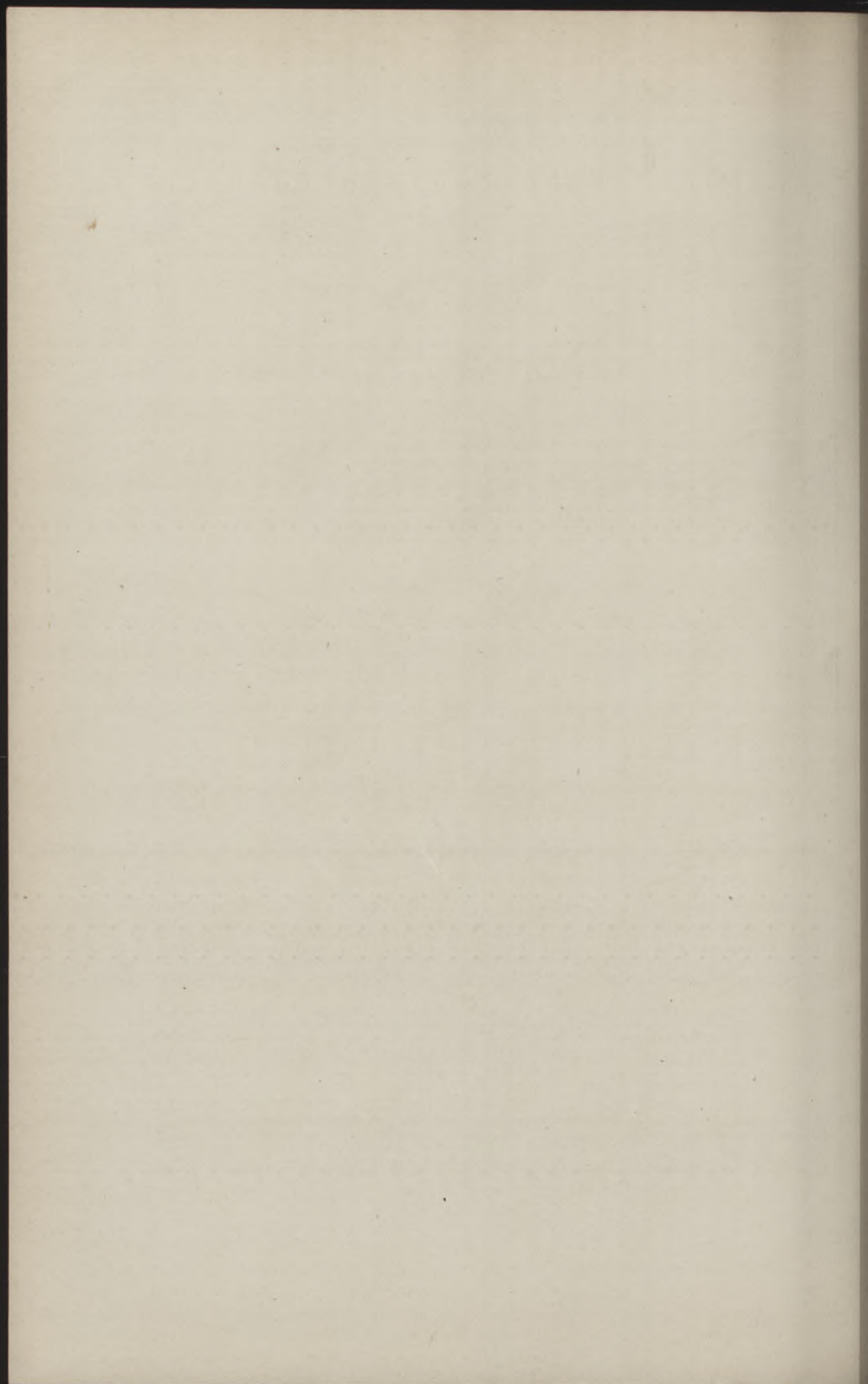
Men äfven dessa gångbanor äro halsbrytande, ty vattnet har bortfört den finare fyllningen mellan blocken, där nu endast svarta hål gapa, i hvilka hästarna ofta halka ned och äro nära att bryta benen af sig, om de falla. Ett par hästar föllo, och karlarna måste då af och ut i vattnet för att få dem på fötter igen och rädda kistorna. Man sitter med hjärtat i halsgropen och väntar ideligen att ridhästen skall bjuda på ett bad.

Jag minnes ännu lifligt ett ytterst obehagligt ställe, där några stora, runda block med hala, blankpolerade ytor bildade en tröskel tvärs öfver dalfåran. Ett par af männen måste upp på två block, och mellan dem motades sedan hästarna fram, hvarvid de båda karlarna grepo tag i kistorna för att hjälpa hästarna hålla balansen.

Ändtligen ändrades de svåra terrängförhållandena till det bättre. Ett från vänstra dalsidan utspringande bergsparti, kalladt Tarning-baschi-mojnak (Passet vid korridorens början), vid hvars fot älfven kokar så djup, att man här ej kan komma fram, bildar gränsen mellan två mycket olika daltyper. Sedan hästarna med möda klättrat uppför dess branter och nått kammen, ha vi en utmärkt öfverblick både uppåt och nedåt dalen. Vi

Kara-jilgas aul.
Fotografi af förf.

hafva lämnat den trånga gången bakom oss och se framför oss en bred, jämn dal med mer långsamt sluttande bergsidor, afrundade höjder, vegetation, rymlig dalbotten och trafikabel stig på älfvens strand.

På vänster hand följa sedan mäktiga konglomerat-hällar, till höger står åter syenit med så polerade yt-former, att man ovillkorligen förmodar, att de blifvit nötta af vatten eller gletscheris. På vänster hand reser sig från kammen i söder en dubbel bergstopp med evig snö; den kallades *Kara-jilga-baschi* (Den svarta dalens hufvud). Vid aulen *Kara-jilga* uppgick höjden till 4,175 meter.

Alltifrån *Tarning-baschi-mojnak* kallas dalen *Tar-baschi* (Den trånga passagens början), ett namn som visar, hur skarpt kirgiserna skilja mellan olika relief-förhållanden.

Vi hade nu icke långt till dagens lägerplats, *Bulak-baschi* (Källornas början), hvars *jus-baschi*, en gammal bek, tog emot oss med största artighet och genast ordnade ett bekvämt jurt.

Här iakttog vi i *Tar-baschi-älven* kl. $\frac{1}{2}$ 4 ett rätt egendomligt fenomen. Vattnet hade varit lågt och klart, men nu hördes på afstånd ett brusande dån, och högvattnet, förorsakadt af smältande snö och is i de högre regionerna och af regn i de lägre, kom skummande som en hvit svallvåg, fyllde fåran och vräkte ned genom dalen. Det var tur att vi just hunnit ut ur hålvägen, eljes hade vi haft all utsikt att bli spolade med. Det var detta kirgiserna vid *Tjarlung* varit så rädda för.

Öfver Tagarma till Su-baschi.
Kirgisiska ryttarlekar.

Från Igis-jar räknadt, hade vi nu genomkorsat Mustag-kedjans breda och vidsträckta östra sluttningar, ett virrvarr af kammar, toppar och dalar. Från Keng-kols dal hade vi kommit in i Tjarlungs, från denna till Pasrabats och hade därvid öfvergått två kammar i mindre betydande pass.

Där ett af den sistnämnda älfvens källflöden, under namn af Tengi-tar, genombryter de kristalliniska bergskedjorna på tvären, hade vi funnit en ytterst vild och djupt insågad hålväg, som genast påminner oss om de periferiska områdenas naturförhållanden. Bortom det lilla passet hade dalen vidgat sig och bergen blifvit mer långsluttande och relativt lägre — i smått ett öfvergångsområde.

Redan nu märkte vi alltså förändringarna i höglandsnaturen. Vi hade funnit, att vattendragen vanligen stiga mot fyratiden och sedan allt intill kvällen, hvilket visar, att det vatten som kommer från den under middagen smältande snön först flera timmar senare hinner ned till de dalar vi passerade. Vid middagen och ett par timmar därefter äro älfvarna alltså lägst och stiga till sitt maxi-

mum under natten. Dock inträder, såsom vi funno, också oregelbundna, oscillationer förorsakade af regn. Det är emellertid dessa störtfloder som verkställa det egentliga erosionsarbetet, hvilket också framgår af den tjockgrumlige färg som utmärker dem. Under dagen klarnar vattnet åter sedan de medförda produkterna sjunkit.

Vid Bulak-baschi funnos nu sex jurt med trettio invånare af kessek-kirgisernas stam. De måste ligga här året om och utgöra en karaol, hvars uppgift är att bistå och härbergera resande kineser samt befordra kinesisk post. Så väl här som vid Pas-rabat finnas sålunda tre postmän, och för sitt besvär erhåller hvarje trio 25 tjäreck hvete från Jangi-hissar och 20 tjäreck från Taschkurgan. På vägen från Jangi-hissar hade vi nu passerat sex karaoler, nämligen Igis-jar, Tokaj-baschi, Kaschka-su-baschi, Tjihil-gumbes, Pas-rabat och Bulak-baschi.

Två af aulens kirgiser ansågos vara »bajer», d. v. s. rika män, ty de ägde ungefär 1,000 får, 200 getter, 100 jakar, 30 hästar och 30 kameler hvardera. Vintrarna sades vara mycket kalla i trakten, och älfven sinar alldeles sedan källarmarna frusit, hvilket sker om ett par månader. Under fem månader af året snöar det, dock sällan mer än att det räcker till knäet. I midten af maj infaller den egentliga regntiden, men äfven under sommaren och hösten faller nederbörd.

Den 5 juli var en af de svåra dagarna, ty då skulle vi öfver Mus-tag-kedjans hufvudkam. Natten hade varit lugn och blixtrande klar, temperaturen sjönk under frys-punkten, och fram på förmiddagen syntes ännu små is-garneringar vid randen af bäckar och stillastående vatten. Dalens högre regioner vidga sig nu allt mer, de närmaste

bergspartierna, utlöpare från de hufvudkammar vi hafva på ömse sidor, blifva allt mer tillplattade, och blott sällan träder fasta gneisklippan i dagen.

Togdasin Bek.

Teckning af förf.

Liksom mellan kulisser porla små bäckar ned från sidorna till hufvuddalen och föra här, nära källorna, redan vid middagstiden sitt största vattenförråd, som ännu ej hunnit blifva grumligt. I fonden af flera sådana små bidalar synes hufvudkammen med glänsande fält af evig

snö, men på de närmaste partierna ligger snön kvar endast på de mot N, NO eller NV vettande sluttningarna. Dalbotten upptages dels af grus och mindre block, dels af frodiga gräsmattor, där jakhjordar beta.

Snart kommo vi fram till en oval kitteldal, omkransad af delvis snöhöljda berg. Framför oss reser sig en betydande kedja, och strax i norr synes passet *Jangi-davan* (Det nya passet), genom hvilket en väg för till Jambulak, som dock blott användes om Tengi-tar-vägen är omöjlig. I midten af denna flackt skålformiga dal finnas två små sjöar af ungefär 500 m:s längd hvardera. De bildas af smältvattnet från angränsande snöfält, och deras kristallklara vatten är källan till Tjitjeckli-su, en bäck som utmynnar i Schinde-dalen, Pas-rabat och Jarkent-darja. Med namnet Tjitjeckli betecknas äfven den låga pass-tröskel som skiljer Tar-baschi- och Tjitjeckli-dalarnas vattenområden från hvarandra.

Stigen för från detta ställe uppför en mindre brant stigning till passet Kitjick-kok-mojnak (Lilla gröna passet 4,593 m. högt). Såväl detta som det något längre bort belägna Katta-kok-mojnak (Stora gröna passet 4,738 m. högt) är lätt att öfvergå, och mellan båda utbreder sig en solfjäderformig dal, som hopsamlar flera små bäckar för att bilda ett biflöde till Tjitjeckli-su. Båda äro kupolformigt afrundade pass med jordbetäckning, som ej låter fasta fjället framträda; blott lösa gneisstycken ligga kringspridda däruppe.

Nedanför, d. v. s. väster om det sistnämnda passet, faller stigen rätt brant, följande en liten bäck, som likt Tengi-tar sågat sig in i en smal och trång klippassage, där vi en timmes tid arbetade oss fram. På mer skyddade ställen lågo is- och snödrifvor kvar i små fält, öfver hvilka vi ibland redo. Småningom blir dalen, som här

kallas Därschett, något bredare, och äntligen se vi dess slut, en bergport som mynnar ut i en slätt, i hvars fjärran bakgrund en ljusblå, upptill hvittandad mur aftecknar sig: det är Mus-tag-kedjan.

Först sedan vi korsat en liten obetydlig, nästan fristående bergskedja, kommo vi ut på den stora, jämna *Tagarma-slätten*, som låg där skiftande i ljusgrönt och dränkt i västersolens glöd. Till höger syntes den kinesiska fästningen *Besch-kurgan* (De fem fästningarna) med sin fyrkantiga mur, innanför hvilken nu en »lansa» om 120 man sades ligga i garnison. På andra sidan Tagarma-älven möttes vi af bekar och jus-baschis, som hälsade oss artigt och berättade, att de af Dao Taj fått skriftlig befallning att stå till min tjänst.

Tagarma-dalen är en med de frodigaste beten beklädd högstepp mellan väldiga bergskedjor och förträffligt bevattnad från alla håll. Bäcker från de kringstående kamrnas snöfält genomflyta den i alla riktningar och förena sig till den icke obetydliga Kara-su (Svarta vattnet) eller Tagarma-su (Äppel-berg-vattnet), som ofvanför Taschkurgan uppnår Jarkent-darja. I denna dal dväljas också många kirgiser, och traktens »jejjlaus» anses förträffliga.

Den 6 juli anslogs till hvilodag. Hettan var vid middagstiden tryckande och uppgick i tältet till 32° , i den sandbemängda marken därutanför till 53° och insolationen steg till $71,3^{\circ}$. Den vidsträckta slätten uppfångar en oerhörd värmekvantitet, men så ligger den också öppen åt söder och faller åt detta väderstreck. Vid vårt läger visade de hypsometriska instrumenten 3,236 m. höjd. Himmeln var i dag alldeles klar; blott några få, lätta skyar sväfvade öfver bergen; ej en fläkt rörde sig. Luften dallrade hettan som uppsteg från marken, öfver hvilken ett fint,

genomskinligt töcken utbredde sig. Nederbörden är här en helt annan än i de dalar där vi nyss genombrutit gränsbergen. På Tagarma-slätten regnar det obetydligt och blott ett par timmar i stöten; regntiden infaller på våren. Äfven snömängden är ringa och faller under knappa tre månader. Vintern är mycket kall, men den nyfallna snön försvinner hastigt, tack vare den klara, torra luften.

I följd af den rikliga insolationen och den ymniga bevattningen frodas på steppen det yppersta bete; tät, präktigt gräs, grönskande, fuktiga tufvor synas öfverallt, och mellan dem porla källor och bäckar. Hjordar af jak och får lifva landskapet, och här och hvar ser man små hemtrefliga kirgisiska auler. I dalarna längre öster ut hade vi om nätterna till och med haft frost; men här var äfven natten ljum. Allt var tyst och stilla; från lägret hördes ej ens bäckarnas sorl, men myggorna höllo oss länge vakna.

De kirgiser som bebo Tagarma-dalen stanna där vinter och sommar; de räkna 80 jurt, af hvilka 50 äro kessek-, 30 teit-kirgiser. På hvarje jurt komma i medeltal 4 invånare. Vid Besch-kurgan och Sarala tälta dessutom 20 tadjik-familjer.

De flesta här boende kirgiser äro emellertid fattiga och äga i allt blott 2,000 får och 200 jakar; många af dem äga inga eller blott några få husdjur. I jämförelse med kirgiserna anses tadjiks rika. De äro bofasta och uppföra sina hus af lera samt lefva, som vanligt, af åkerbruk (de odla hufvudsakligen hvete och korn), men därtill idka de äfven boskapsskötsel och äga ej sällan ända till 1,000 får.

Kirgiserna förklarade, att de hade det mycket bättre

för tjugu år sedan, på Jakub Beks tid, ty då åtnjöto de större frihet och kunde efter behag vandra väster ut till betesmarkerna på Pamir med sina hjordar, medan kineserna nu strängeligen förbjudit dem passera ryska gränsen. Vår värd, Muhammed Jussup, var bek öfver alla Tagarmas kirgisier.

Djurlifvet är ganska rikligt, och vi finna i trakten vildget, hare och andra smärre gnagare, varg, räf, rapphöns, änder, gäss med flera sim- och vadarfåglar, som rasta här under sina flyttningar.

Den 7 juli fortsatte vi mot väster och nordväst utmed Mus-tag-ata-komplexets fot och hade till höger den del af berget som kallas *Kara-korum* (Svarta steniga trakten). Vi följde älfven Kara-su, som bildas af idel gletscherbäckar och källor och längre ned förenar sig med Tagarma-slättens vattendrag, för att gå till Jarkent-darja. Vi vandra utmed randen af forna moräner och se många erratiska gneisblock, som tala om flydda tiders vidsträcktare nedisning.

I en trakt som kallas *Gedjäck* (Fiolen), står midt i dalen en pittoresk »tu» eller offerhög, bestående af en i ett stenröse fastsatt stark björkgren, fullhängd med skallar och horn af vildfår och tekkes samt häst- och jaksvansar och hvita trasor. Mellan stenarna i tuhögen äro också flera smärre björkkvistar och käppar nedstuckna, och rundt omkring ligga skallar af hästar och antiloper. Ett af vatten eller is djupt urhålkadt mindre gneisblock var uppställt framför offerhögen; håligheten var svart af rök, och man sade mig, att offerljus eller oljelampor här plögade tändas af pilgrimer, som uppstämde sina böner vid tu'n.

Just vid denna plats utmynnar väster ifrån en liten sidodal, kallad Kajindeh-masar (Den heliga björkgravven). Sitt namn har denna dal fått af en berömd helgongraf, som befinner sig uti den och beskuggas af en liten björkdunge. Dess ryktbarhet beror på en legend, att den tappre Khan Khodja på ett af sina fälttåg skall ha hvilat här. Masaren utgör därför ock en af kirgisernas förnämsta begravningsplatser. Den ofvannämnda tu'n står midt i allfarsvägen för att angifva att en masar är belägen i grannskapet; att den stora »masar» som kallas Mus-tag-ata reser sin snöhöljda hjässa midt emot, behöfver den där-emot ej erinra om.

Till höger sågo vi nu för första gången på bergets sluttningar flera af de gletschrar, med hvilka vi under sommarens kampanj skulle stifta så intim bekantskap.

Den 8 juli hade vi blott en dagsresa kvar till *Su-baschi*, vårt närmaste mål och skulle därvid gå öfver det lilla bekväma passet *Ullug-rabat* (Stora stationen), som ligger midt i Sarik-kol-dalen och delar den i två områden: det norra, hvars vatten strömmar till Ges, det södra med aflopp till Jarkent-darja. Det var en härlig dag. Topparna till höger syntes fullkomligt skarpt och klart och aftecknade bjärt sina bländhvita snöfält mot den rena, friska, ljusblå himmeln. Blott i söder sväfvade ett par lätta fjädermoln. Hela naturen befann sig med ett ord i söndagsstämning, och det var en njutning att från sadeln göra sina iakttagelser.

Vi nådde passet vid ettiden och hade från dess lilla stenkummel på 4,230 m:s abs. höjd en orienterande överblick af trakten. De väldiga gletschrarna, som radialt utgå från det centrala firnområdet, sträcka sina snötäckta eller vid brott och fall blåskimrande tungor åt väster, och

mellan dem resa sig vilda, branta bergspartier, som under snögränsen äro nästan ramsvarta. Vi äro för nära inpå att kunna uppfatta bergets kupolformiga, höga hvälfning; blott långt väster ifrån, t. ex. från Murghab, synes denna nobla kontur klart och tydligt.

Äfven åt norr öppnar sig ett härligt perspektiv. Sarik-kol-dalen svänger här af något åt NV, och Mus-tag-kedjan bildar därför i norr landskapets fond. I väster och söder aftecknar sig Sarik-kol-kedjan, som här gör en krök inåt Pamir, men på sina ställen helt och hållet skymmes af den undulerande terrängen, hvilken mestadels består af i hvarandra mjukt öfvergående kullar af sand, grus och jord, bevuxna med glesa tufvor.

Närmast i norr utbreder sig den jämförelsevis jämna Su-baschi-slätten, i hvars öfre del vi finna *Irik-jaks*, af sju kirgiser bemannade karaol, som har att bevaka de till ryska Pamir ledande passen Mus-karau och Tock-terek. Det sistnämnda passet har två uppfartsvägar, och midt i den ena, som kallas Kara-tock-terek, står ett litet isoleradt bergsparti, bestående af finkornig, pressad granit med fluidalstruktur och pegmatitådror. Den gletscherbäck, som här utmynnar i Tock-tereks älf, är mycket grumlig af slipmaterial och gletscherslam, samt mycket vattenrikare än hufvudälven, som är klar, emedan den ej härstammar från gletschrar.

Vid foten af Ullug-rabats norra sluttning nådde vi en aul om nio jurtt och kort därpå en annan om fem, båda belägna vid älfvens strand och omgifna af stora hjordar. I den första mötte mig Togdasin Bek, artigt hälsande och följande mig till sin aul, där det gamla jurttet stod på sin forna plats och nu ordnades som förut. Det fylldes ögonblickligen af elfva smutsiga kinesiska soldater, som

sedan länge och väl begapade mig, skreko, skrattade petade på mina saker och luktade illa. Därpå inträdde kommandant Schi Darins sekreterare och anhöll att få se mitt pass. Han lugnades af dess innehåll, bjöds på te och var jämförelsevis hygglig.

Togdasin Bek förmodade, att fästningens garnison uppgick till 66 man, men jag tviflar på att där fanns mer än ett dussin, åtminstone såg jag ej fler. Hade de funnits, skulle de säkerligen alla kommit till vårt jurt för att stilla sin nyfikenhet. Beken hade endast räknat hästarna och ansåg att det borde finnas lika många karlar. Men kineserna hafva här i trakten ett egendomligt sätt att räkna sina trupper; de nöja sig nämligen icke med soldaten, utan räkna äfven hans häst, gevär, skor och pantalonger etc., så att slutsumman blir flera gånger större än den borde vara. De resonnera som så, att geväret är minst lika viktigt som skytten, och att denne ej skulle kunna taga sig fram till fots eller naken; därför räknas allt, rubb och stubb.

Härmed tro de sig alltid vinna den fördelen, att de lättrogna kirgiserna på ömse sidor om gränsen, samt de på andra sidan residerande ryssarna få det intrycket, att garnisonerna äro mycket starkare än de i verkligheten äro. Men ve den kirgis som understår sig att räkna de kinesiska soldaterna efter samma metod som han använder för att räkna sina egna får! En kirgisisk jus-baschi, som nyligen hade begifvit sig till Tasch-kurgan, blef af därvarande kommandant, Mi Darin, tillfrågad, huru många soldater som funnos vid Su-baschi, hvarpå mannen svarade trettio. Mi Darin skref då till sin kollega, Schi Darin, och frågade om uppgiften vore riktig. Den senare kallade till sig jus-baschi, pryglade honom och frågade

hur han kunde våga räkna eller ens tänka något om garnisonens storlek.

Beväpningen utgöres vid Su-baschi af ett halft dussin engelska gevär och lika många ryska, för öfrigt endast af kinesiska bågar och lansar. De europeiska vapnen skötas mycket illa och äro vanligen i dåligt skick. Jag såg ett par soldater som, för att hoppa öfver en bäck, begagnade till stöd sina gevär, hvilka de, med mynningen nedåt, instötte i dess grumliga bädd. Af hästarna äro endast tio verkligt goda; de andra dåliga karavanhästar. Exercis, målskjutning eller andra krigiska öfningar utföras nästan aldrig, och Togdasin berättade, att så väl kommandanten som garnisonen hela dagarna i ända ej göra annat än röka opium, spela om pengar, äta, supa och sofva.

Garnisonerna ombytas tid efter annan från Kaschgar, Jarkent och Jangi-hissar, och från dessa städer skickas fyra eller fem gånger om året proviantkaravaner till kinesiska Pamir. Kirgiserna äro här fria från skatt, men aulen levererar ett halft dussin får i månaden, hvilka af kineserna betalas med hälften eller en tredjedel af värdet.

För kirgiserna vann jag småningom allt större sympatier. I fyra månader lefde jag ibland dem, och ehuru jag hela tiden var ensam europé, föreföll mig dock denna ensamhet aldrig tryckande, ty de omhuldade mig alltid med samma vänskap och gästfrihet. De deltog med nöje i mitt nomadiska lif, några af dem stodo vid min sida i alla väder och voro med på alla exkursioner, gletschervandringar och bergbestigningar. Jag vann småningom en viss popularitet i Sarik-kol-dalen. Kirgiser från när och fjärran kommo på besök till mina lägerplatser och skänkte mig får, änder, raphöns, bröd, jakmjölk och grädde, och då jag nalkades en aul, mottogs

jag alltid af ryttare, ledsagades till bekens jurt, anvisades hedersplatsen vid elden och bjöds på »dastarkhan».

Barnen roade mig mest, och många af dem voro till den grad näpna, där de sprungo omkring med en kulört kalott på hufvudet och för öfrigt ej en tråd på kroppen, eller blott iklädda sina pappors kolossala skinnstöflar, att

Kirgisisk bajga eller ryttarlek.

Fotograf af förf.

jag ofta hade svårt att skilja mig från dem. Vid första anblicken af en besynnerlig företeelse med glasögon och underliga kläder togo de vanligen till flykten och gömde sig bakom sina mammor eller i jurtets smygvrår; men det behöfdes blott en sockerbit för att vinna deras förtroende.

Kirgiserna funno snart, att äfven jag å min sida betraktade dem som vänner och trufdes bland dem. Jag

bodde ständigt i deras jurten, åt samma mat som de, red deras jakar och vandrade som de från trakt till trakt, blef med ett ord till slut en fullblodig kirgis. De smickrade mig också ofta med orden: »*siss indi kirgiss bo olldinis*, nu har ni blifvit kirgis».

Såsom jag redan kunnat vänta af det artiga bemötande jag för tre månader sedan rönt hos Togdasin Bek, sarik-kol-kirgisernas höfding och deras talman inför Djan Darin i Bulun-kul, mottog han mig, när jag nu för andra gången sökte hans gästvänskap, som en gammal bekant, i det han äfven nu på gästfrihetens matta uppdukade alla den kirgisiska artighetens delikatesser och på det bestämdaste öfvertygade mig om nödvändigheten att hvila ett par dagar i hans tält, innan jag gick att besöka hans granne Mus-tag-ata, en höfding som från ett högre tält behärskade mer storväxta undersåtar.

Sedan jag så mycket hellre antagit denna inbjudning som jag just nu måste engagera kirgiser och jakar för sommaren, beredde mig min värd *den 11 juli* en öfverraskning af ståtligaste slag: han ville visa mig hela Subaschis aul jämte angränsande »*jejjlaus*» (sommarläger) i all deras glans och anordnade därför en *bajga* eller ryttarlek, som, om den också i förhållande till en »Kaiserparade» var en droppe i hafvet, likväl i sagolik och ögonfångslande effekt kanske öfverträffade en sådan.

Under morgonens lopp sprängde blomman af traktens manliga befolkning i små skaror mot söder, där vid de öfre aulerna å Irik-jak-slätten den vilda jakten skulle äga rum. Då jag vid middagstiden följde deras spår, eskorterades jag af 42 kirgiser i sina bästa khalater i alla upptänkliga färger, med brokiga lifgördlar, dolkar och knifvar, skramlande gehäng med vade-mecum-verktyg,

såsom eldstål, syl, tobakspung etc., mössor af många-handa slag, dock vid denna årstid mest små runda, svarta kalotter med röda, gula och blå broderier. I denna högtidsklädda skara, som i sluten trupp omgaf mig, kände jag mig i enkel grå resdräkt ovillkorligen som en dervisch bland bättre folk.

De både till rang och dräkt förnämligaste voro emellertid Togdasin Bek i brandgul, med guldbrokad kantad hederskhalat från Kaschgar, som han dagen förut fått af mig, samt Togda Muhammed Bek, höfding öfver de öster om Mus-tag-ata boende kirgiserna. Dennes dräkt bjöd på något vågade färger, hvilka sannolikt hade slumpen att tacka för att de råkat stämma möte på en och samma människokropp: en lång, marinblå khalat, en bred ljusblå lifgördel och en hög, violett toppmössa med guldband. Det hela uppbars af en högväxt, urtypisk kirgis med sneda, smala ögon, utstående kindkotor, glest, svart hakskägg och stripiga mustascher, ridande en jättestor, ramsvart häst af främmande ras. Tänker man sig därtill hans i svart balja dinglande kroksabel, har man framför sig en äkta asiatisk Don Quixote.

Tätande ryttargrupper vid de öfre byarna förråda att vi äro framme, och på »reserverad» plats midt på öppna fältet göra vi halt. Här väntade oss den hundra-elfva-årige *Khoat Bek*, omgifven af fem sina söner, äfven de grånade gubbar, och ett tjugotal andra ryttare och sittande så karsk och säker i sadeln som trots någon af de andra, ehuru ryggen kroknat något under årens tyngd. Han bar pälsfodrad, violett khalat, bruna skinnstöflar och brun turban, hade kort, hvitt helskägg, stor örnnäsa och djupa, grå ögon, som mer tycktes lefva bland flydda tiders minnen.

Alla visade honom den största vördnad, till och med bekarna skyndade ned från sina hästar för att hälsa honom, och han satt där lugn som en gud och mottog allas hyllning. Gubben hade förr i tiden varit tjongbek (»störhöfding») öfver sarik-kol-kirgiserna, en värdighet som från far till son bekläds af sju af hans förfäder, dels under skiftande främlingvälde, dels under eget. Då han icke försjönk i sina funderingar var han mycket språk-sam och fann tydligen stort nöje i att berätta om sina minnen och familjeförhållanden.

Han hade sju söner och fem döttrar, fyrtyotre barnbarn och sexton barnbarnsbarn. De bo nästan alla i ett samhälle, en stor aul, som om somrarna ligger vid Kara-kul, om vintrarna vid Bassik-kul. Hans äldste son, Oschur Bek, som småningom blef en af »de mina» och var en ovanligt skämtsam gubbe, berättade, att Khoat Bek under sin lifstid haft fyra kirgisiska hustrur, af hvilka två, nittio-åringar, ännu voro vid lif, men dessutom inemot hundra sartiska, tid efter annan köpta från Kaschgar, och så efter hand afdankade.

Khoat Bek blef så förtjust i mina glasögon, att han bad att få dem; men som jag icke hade några att vara af med, sade jag honom, att då han kunnat reda sig utan i hundraelfva år, kunde han gärna fortsätta därmed. Jag gaf honom sedan gåfvor af tyger, mössor och dukar. Frampå hösten red gubben med en af sina söner till Jangihissar genom ett pass, som blott med hundra meter understiger Mont-Blanc. Han äger där jord och skulle för resten göra sig några glada dagar före vinterdvalan.

En bock släpas nu fram för vår front, en kirgis skär i ett enda tag hufvudet af honom och låter blodet strömma

tills det stannar. Kroppen utgör sedan, så att säga, lekens kärna, och täfningen går nu ut på att tillkämpa sig den.

En man för bort den till häst, och vi vänta några ögonblick. I fjärran synes en ryttarskara; den nalkas i vild fart; åttio hästars hofvar smattra mot den hårda marken, hvars gräsmattor redan till rötterna äro afbetade af fårahjordarna. Bullret blir döfvande och blandas med vilda skrik och skramlet af stigbyglar. I ett moln af damm ila de tätt förbi oss. Den förste kastar bockkroppen till framfötterna af min häst. Likt hunner eller en härjande röfvarhord storma de bort, göra en tur utåt slätten, men blott för att i nästa ögonblick återvända. Den, som hedras med bocken måste på något sätt visa sin erkänsla, antingen genom att bjuda på dastarkhan, såsom kirgiserna vanligen göra, eller genom en nypa silfvertengeh, såsom jag.

Vi hinna emellertid knappt draga oss tillbaka förrän den vilda hopen åter är inpå oss och kastar sig öfver den arma bocken, som ännu ej kallnat. Nu uppstår en kamp om den som det gällt en påse guldmynt — ett outredligt virrvarr af hästar och karlar insvepta i ett moln af damm. Åtskilliga af de förra stupa, andra stegra sig eller skygga. Ryttarna kasta sig, alltjämt med fäste i sadeln, handlöst mot marken och famla efter priset. Några ha fallit af och äro nära att bli nedtrampade, andra hänga till hälften under hästarna, men alla arbeta och fäkta i den vildaste oordning för att komma åt skinnet.

Efterblifna eller nyanlända ryttare spränga i karrier midt in i klungan och tyckas ämna rida öfver hela detta berg af hästar och män, som skrika och väsnas, inhöljda i damm. Små knep äro tillättna. För att komma närmare skinnet rycker man sina grannars hästar i tygeln eller

slår dem öfver nosen med piskskafet för att få dem att stegra sig och rycka tillbaka, eller ock söker man stöta hvarandra ur sadeln.

Ett par kämpar som redo jakar med spetsiga horn ökade virrvarret. Då jakarna trängde sig in, kunde de icke undgå att på ett obehagligt sätt med hornen kittla hästarna, som då slog bakut, men blott för att reta jakarna, som nu stångades ännu värre och gånge leken en viss anstrykning af tjurfäktning. Ändtligen har en man fått fast tag i skinnet, klämmer in det mellan högra benet och sadeln, rusar ut ur hopen, ilar snabb som vinden i en vidsträckt kurva kring slätten, förföljd af alla de andra. De försvinna i fjärran, men äro inom ett par minuter tillbaka. Åter höra vi hofvarna smälla mot marken. Rytarna rusa rakt på oss, glömska af alla hinder; i nästa ögonblick måste de störta öfver och krossa oss; vi hinna ej undan — då de på ett par stegs afstånd och ännu i värsta farten kasta sig åt sidan, sedan skinnet, nu förvandladt till en oformlig massa, åter slungats till våra fötter, och så börjar kampen på nytt gång på gång.

Då jag sade till Khoat Bek, att det allt var skönt för oss, som voro gamla, att slippa vara med i tumultet, skrattade han och trodde, att det väl var bortåt hundra år sedan han var så gammal som jag, och han fick veta, att han i själfva verket var nära fyra gånger äldre.

Men Togdasin Bek blef så lifvad af stridsvimlet, att han kastade sig in i högen och verkligen lyckades tillkämpa sig priset en gång, men sedan han gjort en volt med hästen och fått några kinesiska skriftecken i rödt öfver pannan och näsan, blef han åter tam som ett lamm, och stannade vackert hos oss.

Under leken taga de flesta af sig khalaterna, ja några

hafva högra sidan af öfverkroppen bar. Få äro de som komma helskinnade undan; många äro blodiga i ansiktet och begifva sig till närmaste bäck för att badda på, och en och annan haltande häst kan också upptäckas. Mössor och piskor ligga kringströdda på tummelplatsen och uppfiskas efter hand af sina ägare. Att inga olyckor förekommo, förvånade mig i hög grad, men beror på att kirgiserna allt sedan sina tidigaste år äro uppvuxna på hästryggen. Sedan den spännande och farliga leken var slut, bjödos honoratiores på dastarkhan i närmaste bekvämlighet, där traktens musikanter underhöllo oss med taffelmusik.

Genast efter ankomsten till Su-baschi hade jag måst afskeda min kinesiske tolk, tarantjin Daod, emedan han varit själfsvåldig och föga noggrann i öfversättningsväg och nu för att öka sin meritlista börjat spela hasard med kineserna, hvarvid han i ett tag förlorade 40 tengeh. Då nu vår från Kaschgar förhyrde karakesch afskedades jämte sina hästar, fick Daod följa med. Af de män som varit med från Kaschgar var nu min trogne Islam Baj ensam kvar hos mig. Vi engagerade därför två pålitliga kirgisier, *Jehim Baj* och *Molla Islam*, som gjorde förträfflig tjänst under sommarens alla vandringar, och dessutom flera andra, som anställdes för kortare tid och äfven skulle hålla oss med hästar.

Vandringar kring Lilla Kara-kul.

Jag hade valt den lilla sjön Kara-kul till utgångspunkt för alla sommarens kartläggningsarbeten och exkursioner, och *den 12 juli* tågade vi dit för att taga i besittning ett jurt, som enligt öfverenskommelse uppslagits på dess södra strand.

På vägen dit anställdes vid ett par smärre auler ännu en bajga, om möjligt vildare än den föregående. En ryttare kom susande som en stormil förbi oss med en lefvande get i sadeln, högg i ett tag af dess hufvud och började, med den bloddrypande kroppen slängande vid hästens sida, en rasande krets jakt mellan aulerna. Alla de andra följde efter, men mannen hade en förträfflig häst, och först sedan det tredje hvarfvet var fullbordadt upphanns han af de andra och beröfvades geten, som slängdes till mina fötter så att dammet yrde om den. Ett par halsbrytande kullerbyttor förekommo äfven nu, och en jus-baschi skrapade ansiktet mot marken, men fortsatte dock, blodig och tatuerad, som om ingenting händt.

Då vi efter intagen dastarkhan redo ned åt sjön, åtföljdes vi af den vilda skaran, som alltjämt fortsatte leken;

men vi voro glada att snart se den försvinna, så att vi i lugn och ro fingo slå oss ned i vårt ensliga tält.

Detta var uppslaget helt nära stranden, och framför oss utbreddes den lilla sjön sin blå yta, försvinnande i dimma. Togdasin Bek och några af våra öfriga vänner följde med och bjödos på te samt stannade till mörkrets inbrott, och stämningen höjdes af en spelman med »kåmuss» (ett strängospel). Den i bajgan segrande bajen kom på visit och skänkte mig en kopparkanna med »kumiss» (jäst stomjolk), som, syrlig och kall, smakade förträffligt. Det enda obehaget vid denna lägerplats var att den hemsöktes af myriader mygg, som i verkliga moln sväfvade öfver den med pölar och armar från gletscherälven öfversållade strandsteppen.

Den 13 juli var första arbetsdagen vid sjön. Då vi funno, att södra stranden, med sina af stillastående vatten genomdränkta stepper, var mindre hälsosam för ett längre uppehåll, beslöto vi flytta öfver till ett lämpligare ställe vid östra stranden, och männen fingo därför på morgonen packa ihop hela vårt lösörebo och forsla det öfver dit.

Själj började jag, åtföljd af ett par kirgiser, med mätbräde och diopter kartlägga strandkonturen, ett arbete som fortsattes fram till den nya lägerplatsen. På vägen gjorde jag en kort visit hos den gamle Khoat Bek, som tältade här med sina sex jurter.

Vid sjöns sydöstra hörn funno vi Sarik-tumschuk-masar (Den gula uddens helgongraf) i en skrefva i bergväggen och prydd med jaksvansar och trasor. Från basen under de branta skifferklipporna framspringa här klara källor med 8,4⁰ temperatur.

Vår stig går nu omedelbart utmed stranden, och där skifferklipporna med sina frätta skiktändar falla lodrätt ned

i sjön måste vi ofta nog rida i vattnet. Till vänster utbreder sig den i ljusgrönt och marinblått skiftande vattenytan, där blott en och annan smutsgul strimma angifver en bank af slam som hit nedförts af bäckarna. På västra stranden resa sig Sarik-kol-kedjans mäktiga bergväggar med sina utspringande uddar, nu endast svagt synliga i den oklara luften.

Då vi kommo fram till det nya lägret var allt i ordning och jurtet uppslaget helt nära stranden på en liten frodig äng mellan bergen, där våra hästar betade friskt.

Jolldasch (Reskamraten), en eländig kirgishund, som likt den förut förlorade Jolltji själfmant sällat sig till vårt tåg och omhuldades af mina män, var redan hemmastadd och vaktade tältet. Vi hade en dag mött honom i sällskap med några kinesiska ryttare, hvilka tydligen gjort sitt bästa för att få honom så utsvulten som möjligt. Då hunden fick syn på vårt följe tänkte han väl, att hvad slags folk vi än vore, vi säkerligen vore bättre än kineserna, och han vände därför om och följde oss troget.

Jag tyckte kräket såg så magert och ömkligt ut, att jag ville jaga bort det, men karlarna bådo för den nye kamraten, och han fick stanna. Hos oss mådde han bra, fick äta så mycket han ville och ensam taga hand om allt affall från våra måltider. Han repade sig också snart och blef en ovanligt vacker och treffig hund, den yppersta väktare och den bästa kamrat, och då vi senare gjorde en ny visit på ryska Pamir, väckte Jolldasch genom sin munterhet riktigt uppseende bland officerarna. Han blef för mig småningom ett sällskap, som jag icke kunde undvara, och det var bittert att skiljas från honom då han ungefär ett år senare dog af törst i Gobi-öknen.

Vi hade köpt ett får, som nu slaktades, och alla fingo ett grundligt mål. Islam stekte tjisslick, kirgiserna försågo oss med jakmjölk; ris och te hade vi själfva och kunde icke må bättre.

Solnedgången var ståtlig och kastade ett egendomligt skimmer öfver skyarna och de västra bergen, som skiftade i grågula nyanser. Vinden hade varit nordlig, men gick på kvällen öfver till ost, små gäss dansade på vågorna, som med ett melodiskt söfvande ljud slog mot stranduddarnas stenar. Och då månen steg upp öfver denna hänförande tafla och temperaturen var behagligt ljum (17°), njöto vi i fulla drag af vistelsen vid den lilla sjön och vid vårt nya läger, som kallades *Janikke*.

Här följa några oförändrade dagboksanteckningar:

Den 14 juli. Efter dagens första meteorologiska observation gjordes en liten botanisk promenad i grannskapet, och från ett par små strandlaguner i närheten insamlades en del alger.

Vid ettiden gick en ytterst häftig stormby öfver landskapet med våldsamma vindstötar och ett kort regn. De hvitskummiga vågorna drefvos upp till betydande höjd och klingade muntert mot stränderna. Himmeln betäcktes med tjocka, regndigra moln, jagande hvarandra mot söder. Under förmiddagen hade bergen varit insvepta i den vanliga stoftdimman, men regnet klarade nu upp luften, så att Mus-tag-atas hvita snöfält lyste fram i bländande skönhet mellan rifna skyar.

Sjöns yta antog egendomliga färgskiftningar, och vid de västra och södra stränderna lyste den så ljusgrönt, att ej den djärfvaste grönkluddare skulle vågat måla så. Ute på sjön syntes violetta strimmor, men vid östra stranden var vattnet marinblått. Grå och dystra hålla bergjättarna

vakt vid stränderna, och mellan deras väldiga kammar ligger den lilla alpsjön inramad. Endast vid södra stranden utbreder sig den jämna slätten med sina präktiga beten. Vid vår strand finnes endast den lilla äng där vi uppslagit vårt läger; eljes resa sig öfverallt berg eller moränkammar.

Först fram på eftermiddagen tillät oss vädret en liten topografisk exkursion åt nordost, hvarvid vi dock öfverföllos af några häftiga och korta regnbyar och hörde åskan mullra i Mus-tag-atas klyftor. Vi vandrade genom ett typiskt moränlandskap, där hela trakten är beströdd med grushögar och block af alla storlekar och nästan uteslutande består af olika gneis- och skifferarter, mest kristallinisk glimmerskiffer.

Dessa grusmassor bilda än fortlöpande kammar, än isolerade koner, ej sällan cirkusformiga ringvallar med 50 till 200 m:s diameter, dels fullkomligt slutna, dels öppna vid en punkt, än med en kon, än med en urhålkning i midten. Flera block äro alldeles blankpolerade eller öfverdragna med strimmor, och allt förråder att vi befinna oss i en trakt, från hvilken en forntida gletscher dragit sig tillbaka.

Ett af dessa block väckte särskild uppmärksamhet och utsågs på grund af sitt dominerande läge till en topografisk fixpunkt. Det hade en jämn, blankslipad yta, mätande två m. i längd och en m. i bredd, och på denna syntes de enkla, blott med några raka streck, men dock karakteriskt utförda teckningarna af sex »tekkes» (vildgetter). Med tillhjälp af en spetsig sten eller kanske ett järnredskap hade de utmejslats i det bruna gneisblocket, på hvilket de lyste mattgrå. Kirgiserna visste därom intet vidare att förtälja, men trodde att hållristningen var mycket gammal.

Vid norra randen af den väldiga moränbädden funno vi, att denna stupade brant ned till en anseelig flod, som nästan uteslutande näres af smältvatten från gletschrar och snöfält. Den kallas *Ike-bel-su* (Floden från de två passen) och genomströmmar norra Sarik-kol-dalen, för att sedermera genombryta Mus-tag-kedjan och under namnet Ges-darja nå slätterna nära Kaschgar, såsom i ett föregående kapitel blifvit omtaladt.

Från moränkammen hade vi den yppersta utsikt öfver flodens öfre lopp, där vattenmassan vräker fram som ur en port mellan höga, snöklädda tjäll. Den slingrar sig fram genom dalen än smal och brusande, än lugn och utvidgad och med gräsbevuxna stränder, där ett par auler voro uppslagna. Från höger utmynna flera biflöden, äfven de närda af gletschrar.

Då vi öfver en annan del af moränkammen återvände till lägret, hade kirgiserna skaffat oss ännu ett stort jurt, i hvilket mina tjänare slog sig ned med köksattiraljen.

Strax SO om lägret reste sig ett dominerande bergs-parti af svart skiffer, kalladt *Kara-kir* (Svarta klippspetsen), och då dess läge lofvade en orienterande öfverblick af hela den trakt i hvars midt vi nu uppslagit våra bopålar, ville vi så snart som möjligt begagna oss däraf och bestego berget *den 15 juli*.

Det panorama som från toppen upprullade sig för oss öfverträffade också våra djärfvaste förhoppningar. Moränkammen med sina labyrinth af käglor och grushögar smälte från denna höga utsiktspunkt ihop till en obetydlig ås, och *Ike-bel-su* slingrade sitt grönkantade vattenband genom den grådaskiga terrängen, där den utgjorde ett synnerligen markeradt drag i landskapets relief. Mus-

tag-ata, som behärskar allt, reste sig i glans, och ej ett moln skynde dess hvita hjässa.

Ramsvarta, bisarra klippartier skymta fram ur snöfälten ända till 20,000 fot högt, men därofvån om hvälvver sig den fläckfria kupolen. Den mot öster vettande sluttningen af berget aftecknar sig brant och oregelbunden, och vi gissa redan på grund af dess form, att den måste vara omöjlig att bestiga. Den norra sluttningen visar ett virrvarr af klippor, snöfält och gletschrar. Däremot bildar den västra sluttningen en synnerligen jämn afrundning mot toppen, och här är fallvinkeln blott 22° , medan den i öster rör sig mellan 30 och 48° .

Tegermen-tasch-su (Kvarnstensbäcken), som från höger utfaller i Ike-bel-su, är vid sin mynning delad i fem deltaarmar och strömmar här öfver en mycket flack gruskägla eller deltamark, delvis bildad af dess eget gletscherslam.

I SV se vi Su-baschis jämna, breda dal med dess älf, som likaledes är delad i deltaarmar, dess träsk och oräkneliga miniatyrsjöar, strödda som pärlor på en matta.

Äfven i väster öppnar sig ett storartadt panorama. Här utbreder Kara-kul sin klara yta mellan de massiva bergskedjorna, i förhållande till hvilkas öfverväldigande massa han förefaller helt liten.

Rakt under våra fötter ligger sjön som på en karta; hans ljusgröna yta sticker bjärt af mot de grå bergen och de mörkgröna ängarna på stränderna, som ibland afbrytas af morängrus, ibland åter vidga sig något inåt, men endast vid södra stranden äro breda. De lätta skyarna afspegla sig i vattnet, och deras skuggor eller bilder glida däröfver. Su-baschi-älfvens gulgrumlige vatten, som utmyn-

nar vid södra stranden, smyger sig som ett smutsigt band utmed denna.

Midt emot oss synes vid västra stranden en liten ö, den enda i Kara-kul, om man undantager några små holmar, som af vågorna lösryckts från ängarna i söder och ännu äro gräsbevuxna. Och på andra sidan sjön reser sig Sarik-kol-kedjan, aftonande i norr och söder.

Kara-kuls norra strand utgöres af en moränvall, fortsättningen af den förut beskrifna. Detta gör, att strandkonturen här är mycket nyckfull. Moränen genomskäres af den från sjön utgående bäcken, som också tydligt urskildes med sitt smala ängsband; längre ned förenar den sig med Ike-bel-su. Bortom Kara-kul kunde vi i NV se Bassik-kuls båda bäcken. Vid middagstiden öfverföllos vi åter af en kort stormby med slagregn och hagel, men fortsatte dock exkursionen tills vi jagades hemåt af riktigt ruskväder.

Jag kände mig nu utmärkt orienterad och hade programmet klart, visste i hvad ordning och huru trakten borde genomströfvas.

Efter mörkrets inbrott hade jag hvarje kväll i jurtet stor mottagning. Kirgiserna kommo från när och fjärran och medförde alltid välkomna gåfvor af får, raphöns, nybakadt bröd, färsk jakgräddé och mjölk, och i gengäld erhöilo de då alltid pengar, eller tygstycken, mössor, knifvar o. d., som från Taschkent medtagits för ändamålet. Inom kort hade vi en hel stab af förtrogna och kände oss fullkomligt hemmastadda i trakten.

Då vi under senare exkursioner passerade auler, gjorde vi alltid visit och träffade vanligen en eller flera bekanta. Vår förnämaste vän och beskyddare var dock

Togdasin Bek, som ofta kom på besök och lät anskaffa allt hvad vi behöfde: jakar, hästar och tält m. m.

Hela dagen *den 16 juli* rådde tät dimma. På morgonen erbjöd också sjön en egendomlig anblick, i det ej ett spår af motsatta stranden syntes och man därför tyckte sig stå vid kusten af ett ändlöst haf.

Ike-bel-su's utträde ur bergen, vy mot SO.

Teckning af förf.

Ett par af våra kirgiser fingo kläda af sig och gå ut i det långgrunda vattnet för att samla in alger, som växte i ett band utmed stranden. På samma gång medtog de Jolldasch, som fick sig ett ordentligt och välbehöfligt bad. Vattnet var nu ej kallare än att man mycket väl kunde bada. Kl. 1 hade det $17,6^{\circ}$, men det afkyles betydligt under natten. Sålunda hade det kl. 7 på morgonen

samma dag blott haft $11,8^{\circ}$. Under klara dagar uppvärms vattnet öfver långgrunda ställen tämligen hastigt, dock naturligtvis blott de öfversta skikten. Vid middags-tiden den 16 juli uppgick t. ex. insolationen till 59° , ehuru luften ej var klar, men redan på en dec:s djup i vattnet till blott 28° , hvilket visar, huru ogenomträngligt äfven ett så tunt vattenlager är för det direkta solvärmnet.

Nedre Bassik-kul och Mus-tag-bergen, vy mot NO.

Teckning af förf.

Vi gjorde en exkursion till Kara-kul-älvens förening med Ike-bel-su. Vid sjöns norra ända funno vi en stor, halfrund vik, långgrund och med ängar vid stranden, där dock moränhögar stå på blott 50 till 100 m:s afstånd. Men vid älvens utträde äro ängarna bredare och frodigare. Öfver dem surra myggorna i täta moln och bidraga ingalunda till att förljufva vår tillvaro.

Kara-kul-bäcken rinner ut ur sjön genom en trumpetformig vik, belamrad med erratiska block, som sticka upp

öfver vattenytan. Kort därefter vidgar den sig till en liten bassäng, kallad Su-karagaj-kul (Vatten-gran-sjön). Norr därom finna vi en mindre vattensamling, benämnd Angerkul (And-sjön), som dock ej står i förbindelse med älfven. Rundt omkring båda utbreda sig ängar och träsk utmed de moräner, mellan hvilka älfven utgräft sin fåra.

Ett stycke längre fram blir fallet med ens så brant, att älfven bildar forsar i sin steniga bädd mellan grushögarna, men stränderna åtföljas ändå här och hvar af små smala ängsband. Fradgande vräker den ned genom sin allt mer markerade fåra och tömmer sig i Ike-bel-su, där det kristallklara, skumhvita eller mörkblå vattnet försvinner i den af gletscherslam grågrumlige hufvudfloden, som väl är tjugu gånger mäktigare. Dennas bäddfåra är utomordentligt djupt och energiskt inskuren mellan 50 till 100 m. höga konglomeratväggar. Floden är här absolut omöjlig att passera. Jag uppskattade bredden till 25 m.; strömhastigheten var 1,7 m. i sekunden.

Ett döfvande då slår eko mellan de lodräta väggarna vågorna hoppa meterhögt där de träffa stenblock i sin väg, stänket yr, men skummet synes knappt, ty det är lika grått som det kompakta vattnet.

Ett par meter nedanför Kara-kul-älfvens mynning vid vänstra stranden är det klara, blå vattnet totalt uppslukadt; det hinner endast färga en liten fläck blå, och dess fradga försvinner genast. Den väldiga vattenmassan arbetar så våldsamt och med sådan tyngd, att man känner marken darra under sina fötter. Kara-kul-vattnet, hvars fall här dock är betydligt brantare, pressas genast intill vänstra stranden. Vid själfva mynningen aftager hastigheten med ens, som om älfven träffats af ett kraftigt bakslag.

Kara-kul-bäcken hade en temperatur af $16,6^{\circ}$, Ikebel-su $14,4^{\circ}$, hvaraf framgår, att det från gletschrarna direkt kommande vattnet är ett par grader kallare än det som stått och solat sig i sjön, där dock så kalla källor utmytna. Det senare är också alldeles klart, emedan det afsatt sitt gletscherslam i Kara-kul.

Mellan de båda vattendragen utskickar den stora moränbädden en tunga. Här reser sig kulle vid kulle, ibland i rader, ibland i kretsar, halfmånar och cirkusar. Det är frontmoräner, som stå kvar och visa hur långt den nu försvunna Ik-bel-su-gletscherns tunga en gång nått.

Efter återkomsten hade jag visit af Oschur Bek, Khoat Beks son, som skänkte mig två lefvande vildgäss, fångade vid Bassik-kul, samt bröd, mjölk och smör.

Den 17 juli. På morgonen blåste sunnanvind, och vattnet vid vår strand är därför ej fullt klart, emedan slam från älfmyningen föres hitåt af böljorna. Stranden kring viken bär tydliga spår af det arbete den sydliga vindens vågor här utfört. Viken är alldeles rundspolad, och en jämnhögh sandvall böjer sig utmed dess rand, där ett bälte af torra alger ligger uppkastadt. Vi redo ut på en exkursion, men öfverföllos af en så häftig NNV storm, att vi ej kunde uträtta något, utan måste återvända hem. Trakten är känd för sin eviga blåst; de från norr och söder kommande vindarna äro häftigast, ty de svepa obehindradt fram genom den meridionala dalen. Den östliga är mer ojämn och byig, beroende på traktens konfiguration; från väster, Pamir, blåser det sällan.

Ja, blåsten var ofta tålmodspröfvande. Den afbröt eller omöjliggjorde mången planlagd utfärd, och vi voro hela sommaren i högh grad beroende af det nyckfulla vädret. Jag hade under de ogynnsamma dagarna intet

annat val än att sitta stilla i jurtet och skriva eller ut arbeta kartskisser. Det var dock alltid uppfriskande att höra vågornas entoniga sång mot stranden. Äfven i dag var sjön i vildt raseri, och långa, hvita gässtränder strimmade den diagonalt. Vågorna drefvo upp sand och alger på strandvallen så att vattnet förblef grumligt ett tiotal meter ut i sjön innan den friska, grönblå färgen åter vidtog.

Tät dimma lägrade sig småningom öfver Kara-kul, så att blott de båda uddarna vid vår vik syntes och föreföllo mycket aflägsnare än de i verkligheten voro. Då den ena hvita vågkammen efter den andra kommer framrullande ur dimman, har man ovillkorligen en förnimmelse af att stå vid ett öppet haf.

Nära vårt läger funnos två små strandlaguner, den ena innanför den andra. Den yttre står i förbindelse med sjön medels en djup, trång kanal, i hvilken vattnet för denna vind rusade in med hvarje vågslag. Den inre lagunen är skild från den yttre genom en sex m. bred landremsa, genomskuren af en smal, men djup kanal, så att vattnet äfven här stiger för den nu rådande vinden. Genom en meterhög, gräsbevuxen jordvall, remnad, hotande att störta in och ständigt anfrätt af vågorna, afsnöres den yttre lagunen från sjön, som förr tydligen betäckt ängen vid vårt läger. Lagunernas botten var betäckt med fin sand och alger, och i deras skyddade vatten lefde grod- yngel och vattenspindlar.

På eftermiddagen regnade det friskt, och vid sextiden blef det med ens lugnt. Så hördes plötsligt ett susande ljud, som af en annalkande stormvind från NV. Det blef allt starkare och kom allt närmare. På den nu lugna och blanka sjöytans motsatta sida syntes ett mörkt band,

som närmade sig vår strand. Det piskade och hven öfver vattnet, och i nästa ögonblick slog en hagelby ned öfver nejden; men den varade blott ett par minuter, och de 4 till 5 mm. tjocka hagelkornen, som för en kort stund gjort marken hvit, smälte snart för ett duktigt regn.

Man behöfver icke ha vistats länge vid Kara-kul för att få dess geologiska bildning fullkomligt klar för sig. Vi finna snart, att det är en morän sjö, som uppkommit därigenom att dalen blifvit spärrad af Ike-bel su-gletschernes moräner, hvilkas ruiner nu genombrytas af den från sjön utströmmande älven. Den af moräner fördämda bassängen eller spärrade dalen är uppfylld med gletscher- och källvatten. Med detta utföras dock massor af slam, som i förening med flygsand sträfva att fylla ut och grunda upp sjöbäckenet. En gång skall det också utan tvifvel utplånas, då Kara-kul-älven kommer att genomströmma dalen i en fortlöpande erosionsfåra.

Sjön har säkerligen fordom varit mycket större då älven flöt på moränens krön och ännu ej hunnit gräfva ned sin fåra. Därom vittna äfven de många block, som ännu ligga i den trumpetformiga mynningen och i älvens bädd och utgöra fragment af moränens forna midtparti, och de nyss skildrade lagunerna bevisa detsamma. Att hela dalen här en gång spärrats af den nu utdöda gletschern, finna vi lätt af den mängd gruskoner, vallar och block som förekomma i hela trakten.

Materialet, som utgöres af finkornig kristallinisk skiffer, glimmerskiffer, fin, vacker, grå gneis, grofkornig gneis med fältspatögon, samt röda varieteter däraf m. m., är detsamma som jag funnit i Mus-tag-atas högre regioner. De gneisblock, hvarpå trakten är så rik, kunna endast härstamma däruppifrån, och den kraft som nedfört dem

den långa vägen från fasta fjället är endast isen. De bära också tydliga spår däraf, äro afrundade eller skålformigt urhålkade, betäckta med glacialrepor eller hafva blanka glidytor.

Den 18 juli. Vi hade nu avslutat arbetena vid Karakuls östra strand och beslöto i dag bryta upp till en annan lägerplats. Männen fingo i uppdrag att under Islam Bajns befäl flytta tält och bagage till ett lämpligt ställe vid stranden af Bassik-kul. Åtföljd af en kirgis, skulle jag göra en topografisk exkursion och på kvällen taga reda på det nya lägret.

Vi korsade alltså moränbädden högre upp än förut och gingo sedan ner till Keng-schevärs aul, där fyra jurter ligga vid Ike-bel-sus vänstra strand, omgifna af präktiga beten och bebodda af flera våra vänner, som togo emot oss med all önskvärd artighet. Som vanligt, gick aulens äldste gästen till mötes, förde båda händerna mot pannan och visade oss vägen till sitt jurter, som i en hast blifvit uppsnyggadt. En liten matta och en eller par kuddar lades å högsätesplatsen midt emot ingången, och här bjöds man att slå sig ned vid elden.

Aulens öfriga invånare stiga fram, den ena efter den andra och taga plats kring eldstaden, där en järnkanna med te kokar. Ur skålar af trä eller kinesiskt porslin bjudas gästerna te och mjölk samt bröd, och samspråket är snart i full gång. Till och med hustrurna med sina höga, hvita turbanlika hufvudbonader och de unga flickorna äro närvarande, men deltaga ej i samtalet. De göra sig blott viktiga vid elden, som underhålles med terek, torkad jakspilling, och sköta för öfrigt de till hushållet hörande bestyren. Dylika visiter voro alltid trefliga och medförde den stora fördelen, att jag genom dem fick

många intressanta upplysningar om vägar och stigar, om traktens klimat, kirgisernas vandringar och lefnadssätt m. m.

Våra värddar sade sig endast tillbringa sommaren vid Keng-schevär; på vintern, då denna nejd är utsatt för blåst och snö, begifva de sig till Schuveschtes högre upp belägna kischlaks, som äro mer skyddade mot väder och vind.

Vid den lilla tältbyn har Ike-bel-su ett helt annat utseende än vid Kara-kul-bäckens utlopp. Floden är här 60 m. bred, och vattnets hastighet är en knapp meter i sekunden. Vid det enda vadställe som finnes läto vi en kirgis rida öfver och funno härvid att maximaldjupet uppgick till 1,15 m., hvilket dock bibehåller sig tämligen jämnt i den regelbundna bädden. Vattenmassan uppgick till 69 kbm., hvilket är betydligt för en flod som hufvudsakligen matas af gletschrar (se bilden å sid. 248).

Omkring kl. 4 på eftermiddagen sades vattnet vara lägst, men stiger mot aftonen, emedan de under dagen smältande gletscherbäckarna ej förr hinna aflämna sin tribut. I bädden finnas flera låga, mer eller mindre gräsbevuxna holmar, af hvilka en delar floden i två armar. Om vintern ligger bädden torr eller på sin höjd med några smärre frusna strimor, och redan i midten af augusti har vattnet minskat så betydligt, att man utan fara kan rida öfver vid flera punkter.

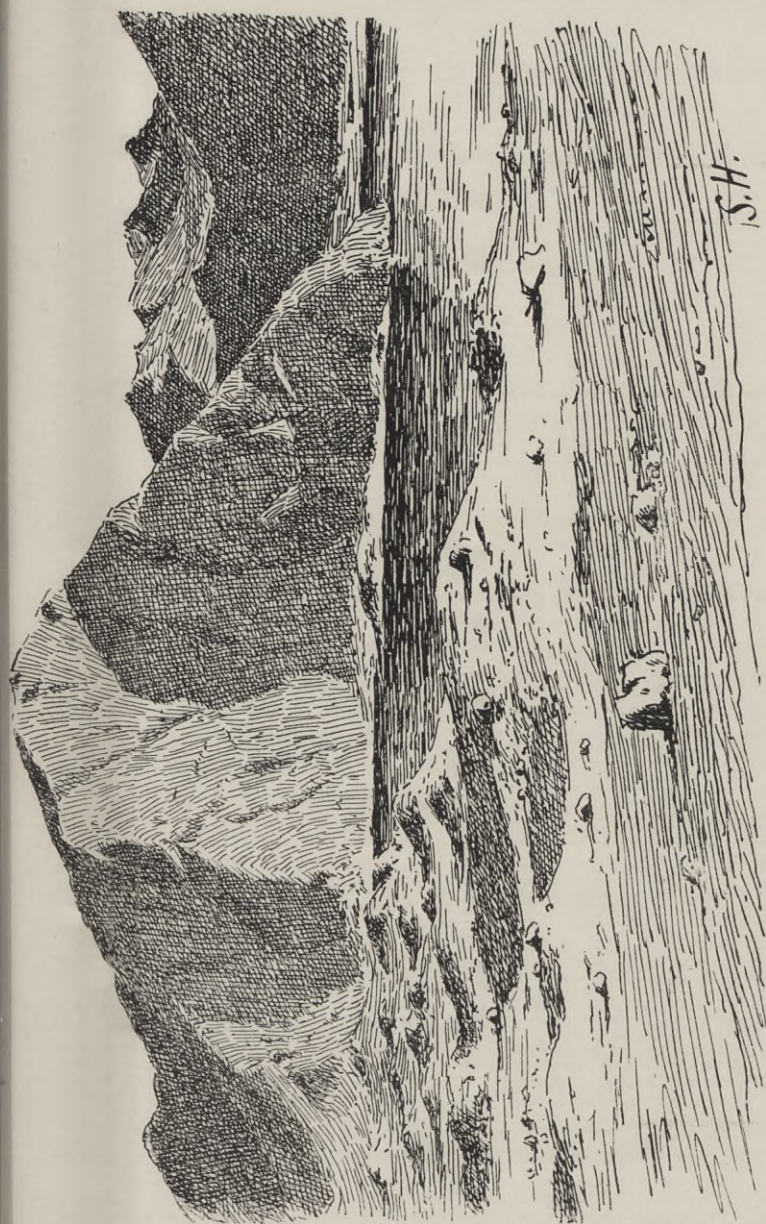
Ett stycke nedanför aulen tvingas floden af ett utskjutande moränparti till en skarp krök åt höger. Härigenom uppkommer i själfva hörnet en liten sjöliknande bassäng, där vattnet hvirflar, men det fortsätter snart sin bana i en djup och strid fåra och genombryter med fjärran hörbart dån den gamla moränvallen.

Midt emot Keng-schevär låg på högra stranden en

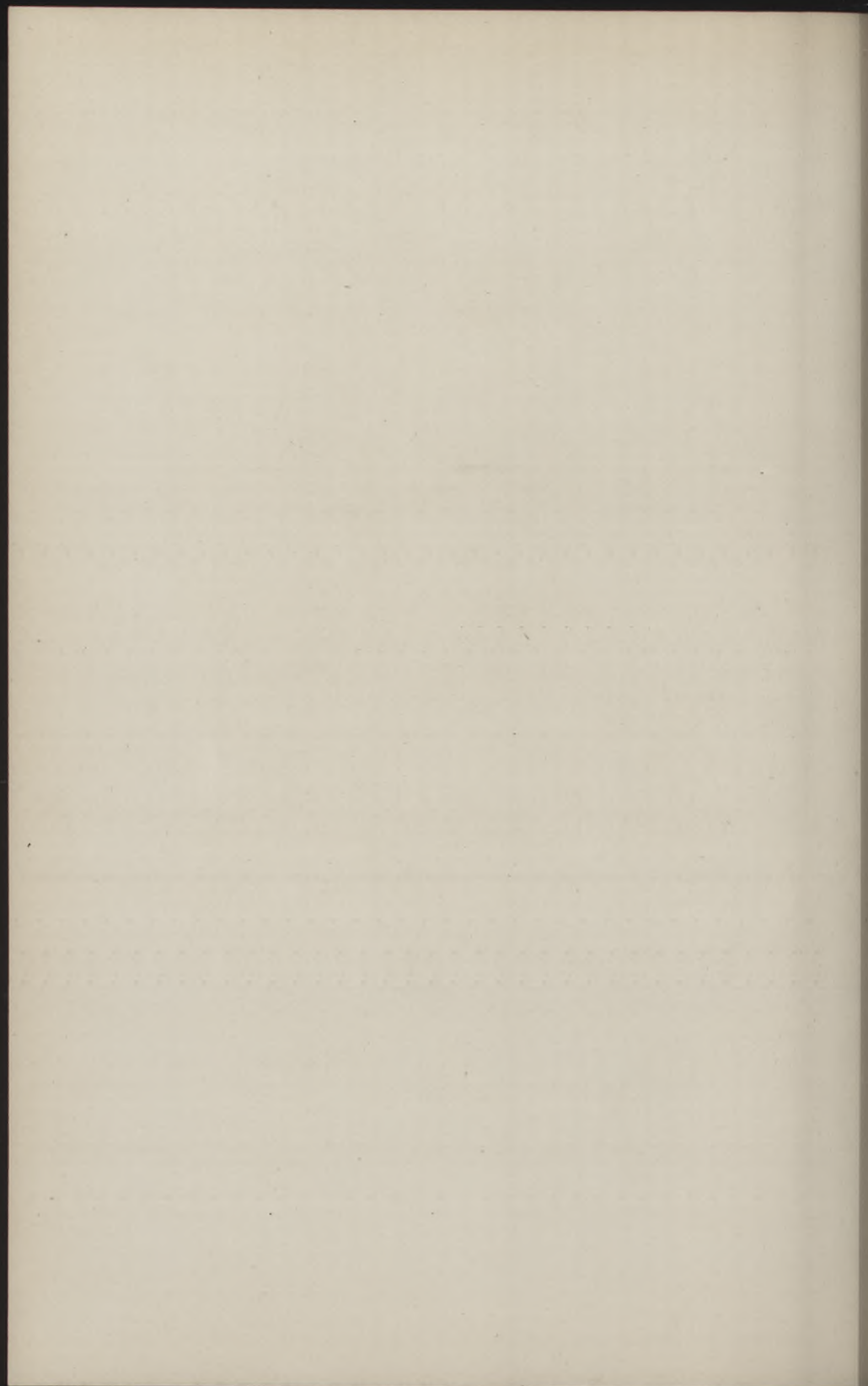
aul om sju jurt. Då dess invånare under dagens lopp betat sina hjordar på vänstra stranden, måste de ni på kvällen föra öfver fåren till aulen, och det var ganska lustigt att se med hvilket besvär detta arbete var föreadt. Åtskilliga ryttare togo två får hvar i sadeln och redo i en lång rad öfver floden; men fåren voro många, och det dröjde sannolikt länge innan hela hjorden kom öfver.

Men vi måste tänka på återfärden, innan skymningen gjorde kartarbetet osäkert, och styrde därför kosan öfver moränen, där vi åter funno många, mycket vackra cirkusvallar med gräsvegetation i midten. Gräset frodas här jämförelsevis godt, skyddadt som det är af den ringformiga moränen, hvilken äfven kvarhåller regnvattnet. Öfver Aigerkul nådde vi det nya lägret vid stranden af nedre Bissikkul, i hvars midt en ö med moränkummel sticker upp. Våra båda jurt voro uppslagna på en äng, och omkring oss utbredde sig nu ett nytt område att undersöka.

Vår första dag vid Bassikkul var allt utom gynnsam; det hällregnade och blåste från morgon till kväll och tunga droppar smattrade på jurttaken. Att arbeta i det fria var otänkbart, men jag hade lyckligtvis så många efterarbeten, att den ofrivilliga arresten var ganska välkommen. Togdasin Bek kom på besök och trakterades med te och kinesiskt brännvin, som särskildt medtagits för detta ändamål, samt tjusades af tonerna från speldosan, som aldrig förfelade att väcka kirgisernas oerhörda förvåning och lifliga intresse. Mer än något annat imponerade dock de båda husqvarnabössorna på våra vinner i bergen. De funno mekanismen så konstrikt hopfogad, att de brukade säga, att dylika vapen omöjligen kunde vara tillverkade af människohänder, utan måste vara gjorda af Gud själf.

Öfre Bassik-kul; vy mot sydvest; i förgrunden gamla moräner.
Teckning af förf.

Togdasin Bek berättade, att de i Sarik-kol-dalen garnisonerande kineserna med en viss oro följde allt mitt görande och låtande och medels kirgisiska spioner dagligen hade reda på hvad jag gjorde och hvart jag begaf mig. De undrade om jag var »uruss» (ryss) eller »ferengi» (europé), hur länge jag ämnade stanna, hvad ändamålet

Gneisblock mellan öfre och nedre Bassik-kul. I fonden Mus-tag-ata.

Teckning af förf.

egentligen vore med mina kartarbeten och hvarför jag högg stenflisor ur bergen. Själva hade de ju i uppdrag att öfvervaka gränsen mot ryska Pamir, och nu hade en främling, som de ansågo för ryss, kommit hit för att obehindradt taga reda på hur landet låg. Tack vare det pass jag fått af Dao Taj, ofredade de oss dock aldrig.

Tunga, blåsvarta regnmoln sväfvade ännu om aftonen ned genom de många små tvärdalar, som från Sarik-kol-kedjan mynna ut i den öppna terräng i hvars midt de båda Bassik-kul äro belägna. Hela nejden var insvept i en tät dimma eller regntjocka, som gjorde det eljes så storartade landskapet dystert. Blott någon gång framskymtade en gletscher eller ett svart bergsparti ur töcknet, som svepte utmed jordytan och dref mot söder.

Kirgiserna försäkrade, att ett så ihållande regn som i dag vore ovanligt. Ängen där vårt läger var uppslaget förvandlades till ett träsk, och vi måste gräfva djupa rännor kring jurten med aflopskanaler mot sjön för att inomhus skydda oss mot vätan. På kvällen klarnade det åter, och luften blef fullkomligt stilla. Sjöarna utbredde sig som mörka spegelskifvor, i hvilka bergen afspeglade sina bisarra utsprång.

Under de följande dagarna undersöktes området kring det nya lägret, och Kara-kuls västra strand kartlades.

Först följde vi strandlinien åt, där klipporna falla brant ned i sjön, så att man får rida i vattnet på vittringsterrassen vid deras bas. Därpå gjorde vi smärre exkursioner från sjön till de angränsande bergen, som ofta erbjuda rätt obehagliga passager. Från ett dominerande parti kunde man med fältkikare noga studera detta egenomliga och sköna alpområde. På Mus-tag-kedjan sågos alla dess tjuguen härifrån synliga gletschrar, klart belysta och därför framträdande i minsta detalj. Öfverst på kammen sticka blott här och hvar svarta klippspetsar fram; eljes är den öfverallt betäckt med bländande hvit snö, som blott på sina ställen, och företrädesvis i de lägre regionerna, är öfverdragen med en smutsgul hinna af vinddrifvet stoft (se bilden å sid. 249).

På kammen bildar denna firnsnö ett sammanhängande täcke, troget följande berggrundens relief och vid sitt nedra bräm ofta afbrutet af förskjutningar, där snön rasat ned utför branterna. Eljes sträfvar snön att glida ned mot gletschrarnas samlingsbäcken för att småningom öfvergå i isströmmar. Dessa äro än smala och kompakta, än kupformigt utbredda och tunna, men alltid betäckta med massor af vittringsgrus och block, som kvarligga på isbältena mellan tvärsprickorna och gifva gletschern ett randigt utseende. Somliga äro så öfverhöljda af moräner, att man endast med svårighet kan skilja dem från den kringliggande terrängen.

En utflykt till området mellan de båda små sjöarna lärde oss, att dessa afsnöras från hvarandra af en ruinerad och ofta afbruten moränvall, där vi funno erratiska gneisblock af ända till 1,000 kbm:s mäktighet och med vackra slipyor. Vi stodo här tydligen vid den äldsta af den forna Ike-bel-su-gletscherns frontmoräner.

En gång märkte vi vid hemkomsten från en exkursion, att Jehim Baj, som burit de topografiska instrumenten, tappat en mässingsdioptr. Han fick klart för sig, att därest han icke återställde instrumentet, han för evigt skulle falla i onåd, och begaf sig också genast ut på spaning öfver de stigar vi passerat. Ändtligen fick han af en bekant veta, att en underlig metalltingest blifvit funnen och förd till kinesiske kommandanten Djan Darin vid Bulun-kul, som trodde att han kunde spela mig ett fult spratt genom att behålla den. Jag skickade genast en kurir till Djan Darin och förklarade, att han skulle få med Dao Taj att göra, om han ej återgafve mig fyndet. Jag fick dioptern med omgående.

En hel dag åtgick till utforskning af området mellan den nedra Bassik-kul och Ike-bel-su. Från sjön utgick en liten bäck, strömmande genom tämligen frodiga ängar, å hvilka dock här och hvar fragment efter moräner finnas. Den utmyunnar i hufvudfloden ett litet stycke norr om Kara-kul-bäcken. På grund af de senaste dagarnas lägre temperatur hade Ike-bel-su aftagit betydligt i vattenmängd; men floden forsade äfven här mellan lodräta eller tvärbranta konglomeratväggar, i hvilkas sidor ofta väldiga, runda gneisblock sitta till hälften inkilade, så att de tyckas när som helst kunna falla ned i floden.

Den 24 juli undersöktes Bassik-kuls öfre bassäng. Ungefär midt på södra stranden utskjuter i sjön en udde bildad af ett bergutsprång, som stupar tämligen brant ned i vattnet, så att blott fotgängare här kunna taga sig fram, och vi som redo måste söka oss väg öfver utsprångets kam.

Det lilla passet, som kallas Bassik-kulden-kiasi-davan (Bassik-kuls-bergsstig-pass), är blott ett par hundra fot högt öfver sjön, men har branta sluttningar, och från dess krön sväfvar blicken fritt och vida omkring. Under oss utbreder sig den lilla sjön på tre sidor kring udden; vi se dess små öar och grund, submarina moränhögar och erratiska block, som blott till hälften sticka upp öfver vattenytan, de små deltabildningarna vid mynningarna af de västra dalarnas bäckar, hvilka alla hamna i sjön.

På näset mellan båda sjöarna reser sig den delvis afbrutna moränvallen, som i sin mellersta del blott höjer sig 2 till 3 m. öfver sjöytan. Midt i moränvallen ligger ett träsk, men oaktadt näsets låghet saknas all synlig vattenförbindelse mellan de båda dock så närbelägna sjöarna. Kirgiserna förklarade, att äfven om tillflödet från de västra dalarna vår och sommar tidtals kunde vara

mycket lifligt, sjön dock aldrig stiger märkbart och intet vatten flödar öfver till den nedre bassängen.

Vid en hastig öfverblick får man sålunda det intrycket, att sjön saknar aflopp, och man skulle därför vänta, att den borde vara salt. Vattnet är emellertid fullkomligt sött och klart. Man behöfver blott betrakta kartan öfver Bassik-kuls båda bäcken för att få en nöjaktig förklaring. Den nedre sjön mottager nämligen intet synligt tillflöde, men utur den strömmar en liten bäck. Sjön måste alltså mottaga ett osynligt tillopp, och detta förskrifver sig tydligen från den öfre bassängen, hvars öfverskottsvatten under morännäset sipprar öfver till den nedre sjön och ur denna vidare till Ike-bel-su. Höjdinstrumenten gäfvo för Bassik-kul 3,726 och för Kara-kul 3,720 meters absolut höjd.

Från Sarik-kol-kedjans hufvudkam utgå rakt mot öster flera betydande kammar, och deras jilgor eller tvärdalar öppna sig alla mot sjön. De viktigaste af dessa äro Kara-jilga (den svarta), Jellang (den nakna), och Khamaldi (den blåsiga), af hvilka den sistnämnda har sin egen bäck, mynnande i en vik, medan bäckarna från de båda första, förenade med flera andra mindre vattendrag, samla sig till *en*, som nära sjöstranden delar sig i två deltaarmar. Slammet från dessa har bildat flera långa, smala landtungor och holmar, och utanför dem ligger en grupp moränöar.

I de tre nämnda dalarna finnas mer eller mindre saftiga betesmarker; med de dåliga få jakarna hålla till godo; de bättre sparas åt fåren. Khoat Beks aul, bebodd af nejman-kirgiser, tillbringar här de tre kallaste vintermånaderna. Genom Kara-jilga leder en stig upp till Sarik-kol-passet Kok-ala-tjukkur (Det grönbrokiga djupa), som

dock endast kan passeras med jakar eller till fots. Det leder till Rang-kul, användes sällan, och då företrädesvis af kirgiser som utan kinesisk tillåtelse begifva sig till ryska Pamir.

Kl. 4 började det äfven i dag att regna för nordlig vind. Vi redo tillbaka mot sjöns västra strand, följande den lilla Kara-jilga-bäcken, som nu var torr, med undantag af små pölar på djupare ställen i fåran.

Halfannan timme senare iakttago vi ett rätt eget fenomen. Ett svagt brus hördes uppåt bäckens fåra, en brungrå vattenvåg skymtade fram i en krök och brusade ned mellan stenarna i bädden, först långsamt och försiktigt, fyllande de djupare delarna och smygande sig utmed de tvärt urättna stränderna, där ett svagt vegetationsbälte frodades. Detta upprepas regelbundet hvarje afton under innevarande årstid. Det är smältvatten från Sarik-kol, som först fram på aftonen hinner ned till sjön.

Den 25 juli bröto vi upp från Bassik-kul och begåfvo oss till Keng-schevär, hvarifrån vi ämnade börja undersökningen af Mus-tag-ata-området. Vi passerade härvid en ovanligt vacker cirkusmorän, belägen på Bassik-kuls södra strand och af omkring 100 m:s diameter. I midten ligger en liten rund göl, omgifven med en ring af hvita saltaflagingar, som i sin ordning omgifvas af ett vegetationsbälte, och ytterst reser sig ringvallen, som blott mot sjön har en lucka. Ehuru gölen ligger i nivå med sjön och omedelbart invid stranden, så att man med skäl kunde förutsätta en underjordisk vattenförbindelse, är dock vattnet bittert salt, och gölen kallas därför Schor-kul (Saltsjön). Kirgiserna påstodo, att får som dricka däraf få kramp och dö.

Vid Tamga-tasch mötte oss Togdasin Bek, som kom

med ett får och en kanna jakmjölk, hvarmed han ville öfverraska mig, och han följde oss nu till Keng-schevär, där han stannade öfver natten hos oss. På kvällen slaktades fåret, och alla aulens kirkiser bjödos på gästabud. Vi öfverföllos härunder af en häftig hvirfvelvind, som höll på att störta omkull jurtet. Alla männen rusade upp och höllo fast i ribborna, medan ett par af dem förankrade tältet med tåg och stöttade det med störar.

Stora och lilla Gorundeh-gletschern, vy mot söder.

Teckning af förf.

XIII.

Gletschervandringar.

Följande dag redo vi upp åt Mus-tag-atas norra sluttningar och korsade den väldiga moränkammen å Ikebel-sus vänstra sida. Stigningen var ganska brant, innan vi kommo upp på den i långa vågor gående höjden, som är tämligen jämn. Marken är här betäckt med sand, grus och smärre block; här och hvar växa glesa tufvor och ranunkler.

På andra sidan kammen kommo vi åter till Karakuls vattenområde, där en liten frisk rännil strömmade

ned genom en grund, bred dalfåra, som från Köntöjdalen utfaller i sjön. Vid denna bäck utbreder sig på 4,124 m:s höjd *Kotsch-kortjus* jejjlaus (sommarbetesplatser), som vi utvalt till första utgångspunkt för gletschervandringarna.

Aulens kirgiser hade anländt hit för tre månader sedan och ämnade stanna i ännu tre. Vinterhalfåret tillbringa de i Köntöj-jilga. Det är en traditionell öfverenskommelse mellan kirgiserna, att hvarje familj eller släkt har sina bestämda »kischlaks» och »jejjlaks»*, en regel

Mus-tag-ata från norr.

Teckning af förf.

mot hvilken man ej får bryta utan allas gemensamma medgifvande. Ortens invånare tillhöra, liksom de flesta

* Ordet uttalas både jejjlau och jejjlak.

af Sarik-kols kirgiser, kara-teit-stammen. Deras aksakal eller aulhöfding, *Tugul Baj*, var 96 år gammal, kry, treflig och med alla sinnen i behåll. Det rörliga lifvet i fria luften stärker kirgisernas hälsa, så att de i allmänhet uppnå mycket hög ålder.

Äfven i dag sköljdes trakten af ett väldigt slagregn, och åskan dånade vildt i bergen. Kort därpå hördes från sluttningen ett brusande ljud. Våra värdar upplyste att det alltid höres efter häftiga regn och förorsakas af regnvattnets strömmande utför branterna.

Vår första omsorg vid Kotsch-kortju var att afskeda och aflöna de båda kirgiserna Nur Muhammed och Palevan, som hitills gjort god tjänst, men nu icke längre behöfdes, då de icke kände till gletschervärlden däruppe, ej heller hade några jakar. I deras ställe togo vi i tjänst ett par af traktens kirgiser och mönstrade på kvällen deras jakar, de enda riddjur som i dessa höga, moränfyllda regioner kunna taga sig fram.

Åtföljd af ett par vägkunniga kirgiser och ridande en präktig svart jak, styrde jag alltså den 27 juli kosan öster ut till den första gletscher som borde undersökas, *Gorumdeh*. Vi redo sakta och vackert öfver den mot norr sluttande terrängen, som genomskäres af tre små gletscherbäckar. Till höger lämna vi ett skarpt markeradt ramsvart klipparti, som skjuter ut från Mus-tag-ata, och bakom detta framskymtar en liten kort gletscher, som i sin öfre del är oerhördt brant och har ett obetydligt firnområde.

Längre öster ut synas flera dylika klipputsprång, gigantiska, vilda bergmassor, mellan hvilka gletschrarna likt fingrar peka mot norr. Den största af dem kallas *Gorumdehning-baschi* (Den steniga traktens hufvud), och dess bäck, som upptager smältvattnet från de öfriga, genom-

flyter en markerad dalfåra, som längre ned förenar sig med Ike-bel-su.

Under dagens ridt nöjde vi oss med att kartlägga de vänstra sidomoränerna af Gorumdeh-gletschern. För kartläggningen använde jag numera endast kompassen och mätte afstånden genom att räkna jakens steg i de olika pejlingsriktningarna, sedan jag förut uppmätt hur många steg som i olika sluttande terräng motsvarade 100 m.

Stora Gorumdeh-gletschern är i sin nedre del så belamrad med grus och vittringsprodukter, att den ofta med möda kan särskiljas från den kringliggande marken. Hur brant denna isström är, kan man fatta, då den ännu i tungspetsen stupar hela 9° . Men fallet i dess erosionsfåra aftager därpå betydligt, och den mäktiga, vattenrika bäck som sipprar fram under dess frontmorän flyter längre ned i dalen tämligen lugnt, ofta utan att ens bilda forsar.

Lilla Gorumdeh-gletschern är af en klippö delad i två armar, af hvilka den yttre på vänster hand är omgärdad af åtta till tio stycken mer eller mindre parallela sidomoräner. Mellan den yttersta af dessa, som är 10 till 15 m. hög, och den mjuka, gräsbevuxna ås på hvilken vi redo strömmar en bäck, som högre upp genomflyter en liten triangelformig sjö mellan åsen, moränen och Mus-tag-atas närmaste, fasta klippor.

Den höga klippvägg som i väster begränsar den mindre Gorumdeh-gletschern är krönt med betydande snöfält, som tid efter annan glida ned till dess fot och bilda regenererade miniatyrgletschrar. Dessa hafva här utmed foten af berget uppstaplat en mäktig frontmorän af ända till 40 m:s höjd, och äfven från denna utgår en bäck, som utför bergets norra sluttningar söker sig fram till Kara-kul.

På återfärden till jurtet förvånades vi vid flera tillfällen öfver den högalpina florans färgprakt. Blommorna, som ofta trufdes midt ibland de njugga moränerna, utmärkte sig alltid genom sina nästan skrikande färger. Ju högre upp vi kommo, dess renare och skarpare syntes dessa vara, och det lider intet tvifvel, att atmosfärens ringa ljusabsorption på dessa betydande höjder direkt kommer växtvärlden till godo.

Ännu en dag ägnades åt Stora Gorumdeh-gletschern. Från en gräsbevuxen ås redo vi med jakarna ut på de knaggliga moränerna genom oerhördt svår terräng, där block resa sig vid block, och där jakarna i hålen mellan dessa ofta trampa ned, dock utan att falla.

Vid hvarje steg har man anledning beundra jakens skicklighet att taga sig fram. Men det fordras dock någon vana innan man känner sig fullkomligt lugn i sadeln. Än balanserar det tunga djuret på den skarpa kanten af ett block, än hoppar det vigt öfver ett svart, gapande hål och får genast fotfäste på nästa block, än glider det med orörliga, styfva ben utför en brant, stupande grusvall, där en tvåbent varelse ovillkorligen skulle falla.

Det enda som är tålmodspröfvande under en jakridt är bestens flegmatiska tröghet, ty allt för ofta anser han det öfverflödigt att fortsätta, och man måste då med påken erinra honom om hans plikter. För en ridpiska är jaken absolut okänslig och uppfattar ett rapp som ett slags vänlighet, hvilken besvaras med ett gemytligt fny-sande. Blott en ganska försvarlig påk kan öfvertyga jaken om att vi ej äro ute och gå för ro skull, och med ett doft grymtande fortsätter han då i sakta lunk.

Nu funno vi, att moränbältet vid den stora gletscherns vänstra sida var mycket bredare än vi i går trott, och

redo öfver den ena höga kammen efter den andra i ett par timmars tid. Slutligen nådde vi en liten moränsjö med gröngrumligt vatten, där en i många armar delad och muntert skummande bäck störtade öfver en af de yttersta moränerna och vid sin mynning bildade en slamkägla, öfver hvilken armarna delade sig.

Denna bäck syntes härröra från de mindre gletscherrarna, men ehuru dess vattenmängd uppgick till två eller tre kbm. i sekunden, hade den lilla sjön intet synligt aflopp, men steg ej heller öfver en viss nivå, då öfver-skottsvattnet under moränerna strömmar vidare mot den gemensamma gletscherbäcken. Att sjön öfverhufvud kunnat uppkomma mellan ett par moränvallar som bestå af så groft material, beror på det af bäcken medförda slammet, som bildar ett underlag, på hvilket vattnet stannar.

Från sjön redo vi upp mot söder mellan två kolossala moränvallar. Dalen mellan dessa vidgade sig småningom till en med glesa tufvor, vild rabarber och andra örter bevuxen trakt, som med rätta kallades Gultja-jejilau (Vildfårens betesplats), ty här och sedan långt ut på gletschern funno vi spillning efter vildfår.

Då moränerna längre fram blefvo allt svårare och bestodo af idel cyklopiska blockmurar, lämnade vi jakarna och gingo till fots ut på gletschern. Sedan man lämnat den sista strandmoränen, som alltjämt är under bildning, kommer man ut på fast is, som dock till en början nästan öfverallt är betäckt med block och grus och blott här och hvar tittar fram i klara ispyramider. Den af gletschern burna sidomoränen har här en bredd af 450 m. och upphör tämligen tvärt där hvita isen vidtager.

Denna företer ett virrvarr af pyramider och koner, dock utan skarpa kanter, snarare mycket afrundade och betäckta

med ett lager af porös, fuktig is, som lyser krithvit och liknar snö. Detta beror naturligtvis på den nu öfverallt liffigt pågående ablationen eller atmosfärens och värmets frätande inverkan på isen, och öfverallt hör man smältvattnet mellan block och stenar sippra och droppa ned i sprickor, eller små gölar på isytan. Det smäller och knakar i gletschern, här och hvar hör man smärre block och grus med ett klingande ljud falla ned i gapande sprickor, och på afstånd höres gletscherbäckens forsande, hvilken nu, då solen gassar, matas ymnigt från alla håll.

Det från berget nedförda materialet bestod här mestadels af samma grå gneis vi funnit där nere vid sjöarna. Sådana jätteblock som de vid Bassik-kul saknades emellertid här. Smärre stenstycken hafva, på grund af sin större förmåga att absorbera värme, sjunkit ned i hål på isen och ligga å deras botten, omgifna af vatten. Större stycken och block skydda däremot den underliggande isen från smältning och bilda därför gletscherbord, hvilande på en låg sockel af is.

En blick åt norr, d. v. s. utför gletschern, visar oss till vänster sidomoränens grå massa, som blott här och hvar låter isen skymta fram, till höger den nakna gletscherns hvita, knottriga yta, med de båda midtmoräner som småningom sammansmälta till en, den största jag sett på Mus-tag-atas gletschrar. I fonden se vi den djupa insänkning i terrängen som utmärker gletscherns fortsättningsdal, genom hvilken Gorumdeh fordom sannolikt strömmat till Ike-bel-su-gletschern, men där nu de gamla frontmoränerna bortsköljts af gletscherbäcken.

Slutligen begåfvo vi oss ned till grannskapet af gletschertungan, som är klufven och mellan sina båda spetsar kringsluter en liten klar sjö.

På själfva gletschern hade vi nått 4,481 m. höjd. I söder synes gletscherns kolossala firnområde, ett samlingsbäcken, mot hvilket snön från branterna glider ned, kvarlämnande trappstegsformiga afsatser.

Den 29 juli bröto vi åter upp för att begifva oss till en ny operationsbasis, som låg närmare till hands för undersökningar af de gletschrar, som strömma mot väster.

I sydsydvästlig riktning vandrade vi uppför gräsbevuxna branter i kallt och dimmigt väder, som ibland öfvergick i snöyra. Äntligen uppnådde vi *Sarimeks* (Gula armbågens) pass, som utgör ett viktigt drag i traktens relief, ty det bildar öfvergången öfver en mäktig kam, som från Mas-tag-ata sträcker sig åt NV och skiljer de norra sluttningarnas gletschrar och bäckar från de västra. Passet var betäckt med grus och mindre block, och i dess södra sluttning stod fast klyft, en utomordentligt hård, mörk kristallinisk skiffer i 38° fallvinkel.

Kastar man från passet en blick åt Mus-tag-atas oerhörda massiv, upprulla sig från vänster till höger, från norr till söder, följande taflo. I förkortning se vi de utspringande klipporna med en liten snötäckt gletscher; därpå följer mellan tvenne, delvis starkt snöklädda bergarmar ännu en mindre gletscher, som upptill är tämligen ren, men i sin nedre del belastad med gråsvart, fint grus, så att den blå isen endast i sprickor lyser fram. I dess mellersta lopp äro tvärsprickor, i dess nedre del längdsprickor förhärskande. Gletschertungan är omgifven af kolossala moräner i flera kammar.

Mellan det tredje klippusprånget och den del af Mus-tag-ata där vi vandrade i april sträcker sig en djupt markerad inskäring högt upp åt berget. I denna strömma

Sarimek- och Kamper-kischlak-gletschrarna, hvilka i sin ordning skiljas af en snöklädd, mäktig klippvägg. Den förra är belamrad med moräner, den senare lyser hvit.

Slutligen se vi i söder *Ullug-rabats* pass, och i väster sträcker sig hela Sarik-kol-kedjan med sina glesa snöfät

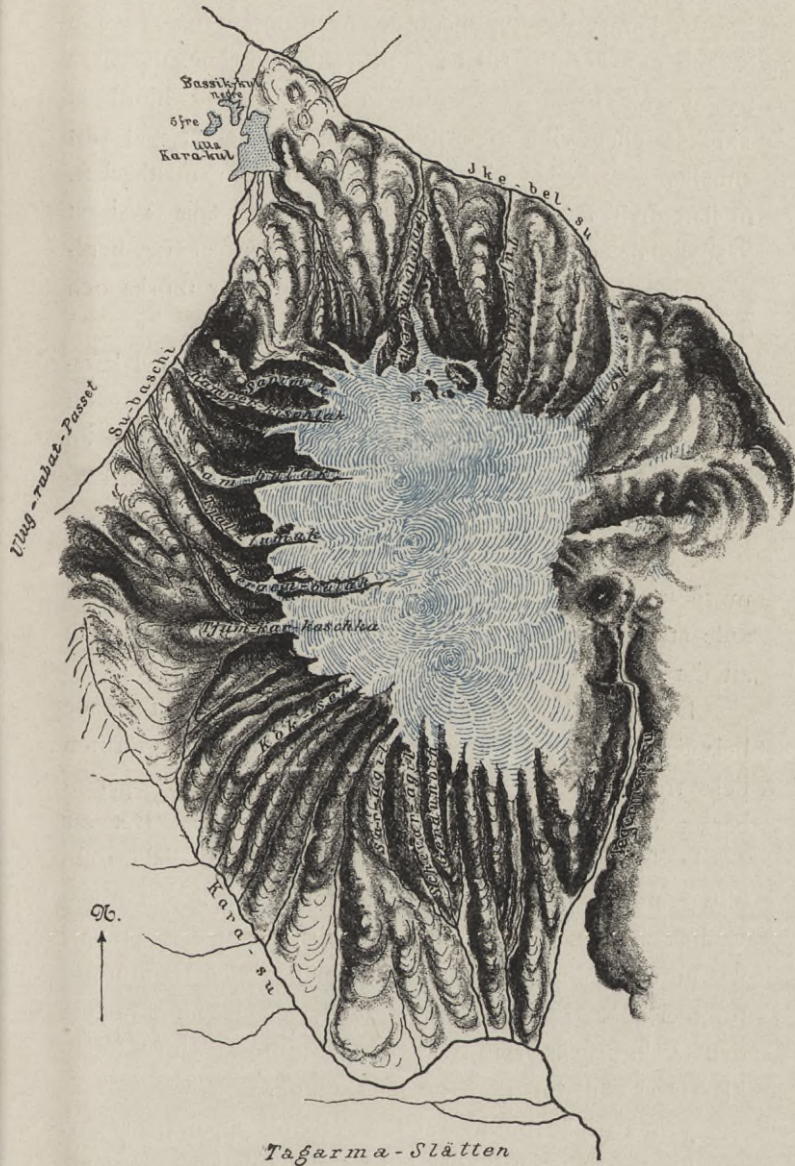

Sarimeks och Kamper-kischlaks gletschrar, sedda från Sarimek-passet.

Teckning af förf.

och fläckar och delvis dold af synnerligen vackra, hvita strömoln, skarpt framträdande mot den bakgrund som bildas af Pamirs stålblå, vinterkalla himmel.

Slutningen ned från passet är mycket brant, och vi redo här i fåran af en bäck, som matas från Sarimek-gletscherns högra sida och i muntra fall och forsar hoppar ned genom sin stenfyllda bädd.

Öfversikts-skizz af Mus-tag-ata-komplexet.

Teckning af förf.

Vi lämna de imponerande frontmoränerna, passera bäcken och komma till en liten vattensjuk äng, där flera nya växter insamlades. En fredligt betande hjord af »kijiks» eller vildgetter flydde upp åt berget vid vårt annalkande. Sedan gingo vi öfver ännu fem smältbäckar, mellan hvilka låga, långsträckta kammar falla ned åt Sarik-kol-dalen och utgöra fortsättningen af de bergmassor, hvilka likt radier eller refben stå där mörka och dystra och skilja gletschrarna från hvarandra.

Ett par af männen, som skyndat i förväg med karavanen, hade redan ordnat vårt nya läger, som låg ett stycke nedanför den plats där vi kamperat i april, på en saftig och väl bevattnad äng, där jakarna hade förträffligt bete.

På kvällen snöade det friskt, och bergen voro följande morgon beklädda med ett tunt snötäcke. Kirgiserna sade att vintern redan nu gjorde sitt intåg i bergen, och att det dag från dag skulle blifva kallare.

Den 30 juli rådde också fullständig vinter. Det snöade hela dagen tätt och oafbrutet, och tidtals insvepte stormen hela trakten i täta moln af snöyra, så att ej ett spår af berget eller den i djupet belägna dalen syntes. Det var mörkt, kallt och ruskigt, och vi hade vid Jam-bulak-baschi blifvit mottagna på samma sätt som i april af det ogästvänliga berget. Det var icke tänkbart att i dag företaga någon exkursion, ty man såg ej många steg framför sig för idel snö. Fullkomlig vinterutstyrsel blef nu af nöden, och fårskinnspäls, skinnväst och skinnmössa samt »valenkis» (ryska filtstöflar) måste packas upp.

För att icke hindras af för vidlyftig apparat, hade vi nu blott ett litet jurt, där jag satt hela dagen och ritade och skref, då och då värmande mig med ett glas te, under

det männen krupit ihop i sina stora fårskinnspälsar och sutto nedhukade i lä af ett gneisblock, lyssnande till Molla Islam, som läste högt ur en gammal sagbok. Då snövädret tilltog fingo de komma in i jurtet, där föreläsningen fortsattes. Mot aftonen upphörde snöfallet, men tunga, grå moln svepte genom de djupa dalarna, med nedhängande långa fransar och draperier, som där nere ännu afsatte sitt hvita puder utmed bergkammarna.

På kvällen hade vi besök af Jam-bulak-aulens aksakal och ett halft dussin andra kirgiser, som önskade oss välkomna till deras nejder och skänkte oss ett får. Alla bjödos, som vanligt, på te och bröd, och gästerna fingo ersättning för fåret. Då vädret klarnat lyste alla bergen krithvita, och vi voro omgifna af ett äkta vinterlandskap. Det hvita täcket räckte dock ej ända ned till Sarik-koldalens botten, där nederbörden ännu vid denna årstid faller i form af regn.

Vädret var *den 31 juli* skapligt, och vi kunde företaga en isvandring på Jam-bulak-gletschern. Dess yta var nu alldeles hvit, betäckt med porös, vattenhaltig kramsnö, och små smältbäckar af $0,29^{\circ}$ temperatur porlade lätt och lustigt öfver isen. Vi gingo i sydsydostlig riktning öfver den ojämna isytan, utmed den högra sidomoränen, som har 1 till 2 m:s mäktighet och sträcker långa, lieformade utlöpare inåt gletscherns centrala område. Ett par små gletscherbord stodo på $3\frac{1}{2}$ dcm. höga ispelare, och en 2 m. bred och 9,65 m. djup tvärspricka hade så när hindrat allt vidare framträngande, om den icke kilat ut så pass åt sidorna att vi kunde komma öfver. I dess väggar sken den klaraste blå is, men i djupet låg snö hopad.

För öfrigt är isen öfverallt betäckt med ett tunt lager

af porös, våt snösörja, bildad dels direkt af nyfallen snö, dels af ablationens frätande inverkan. Endast i sprickor eller i de fåror där små smältbäckar strömma öfver gletschern lyser den rena blå isen fram. Dessa smältbäckar med sitt härligt klingande, kristallklara vatten blifva dock aldrig stora, ty de uppslukas vanligen snart af en gapande spricka.

Sedan vi vandrat 400 m. in öfver gletschern, ett afstånd som vi uppskattade till en tredjedel af hela bredden, hejdades vi af en sträcka alldeles omöjlig att passera — ett virrvarr af koner och pyramider, sprickor och bäckar, som skurit sig djupa, på sina ställen under försåtliga, snöbroar dolda fåror mellan isens ojämnheter.

Blickar man från denna punkt uppåt mot den mellan lodräta väggar belägna klippporten, d. v. s. åt öster, finner man att gletscherns yta sluttar åt tre håll, nämligen åt norr, söder och väster, framåt och åt båda sidorna. Strax efter utträdet ur bergen glider den nämligen öfver ett tämligen brant fall, sedan öfver kupig terräng och är därför i sin nedre del oerhörddt sargad och genomdragen med oräkneliga tvärsprickor. Den högra sidomoränens utlöpare sträcka sig dock ända hit. Materialet består af gneis och skiffer i mångfaldiga varieteter. Här funnos äfven några gletscherbord, det högsta på en 1,2 m. hög pelare och lutande starkt åt sydväst, hvarifrån solen, som vanligt, kraftigast underminerar det. En gletscherbrunn med mycket trång mynning, genom hvilken en bäck störtade sig ned, hade 16,3 m:s djup, och vattnet hördes doft porla i dess botten.

Under återtåget till strandmoränen, där vi lämnat jakarna bundna vid block, funno vi ett ställe där strandmoränen är afbruten och gletschern ligger naken. Dess sida reser sig här i 64° vinkel 12 m. högt öfver marken,

och utför den blanka ytan störta sig flera lifliga rännilar, som samla sig till Jam-bulak-baschi. Ett par små morängölar vid gletscherranden hade grågrönt vatten och $0,46^{\circ}$ temperatur.

Gletscherns utseende hade under dagens vandring varit ett helt annat än i april. Sprickorna voro ej så djupa,

Jam-bulak-gletscherns utträde. Vy mot öster.

Teckning af förf.

då de delvis fyllts med nedfallet material, deras kanter ej heller så skarpa och ytreliefen i allmänhet mer afrundad och porös. Af allt framgick med ett ord, att gletschern nu var stadd i sin lifligaste verksamhet och att ablationens alla faktorer arbetade på att nivellera dess ytformer och fylla upp dess fördjupningar.

Utmed högra strandmoränen begåfvo vi oss därpå till gletschertungan, men hunno icke fram förr än en häftig sunnanvind blåste upp, en hagelskur piskade oss i ansiktet och slutligen tvingade oss att söka skydd under ett öfverhängande block. Haglet efterföljdes, som vanligt, af hällregn, och först efter en timmes väntan kunde vi fortsätta.

Omedelbart framför gletschertungans front gjorde vi halt. Det var ett virrvarr af starkt anfrätta pyramider, åsar och block af is. Fronten aftecknade sig som fyra verkliga isberg: två stora i midten och två smärre på ömse sidor, skilda från hvarandra genom sprickor och liksom med afsikt uppställda rakt mot sydvästsolen, som här baddar på och tillintetgör dem. Från högra sidan framströmmar genom en blott 60 cm. hög gletscherport, som på afstånd blott liknar en smal springa mellan grundmoränen och isen, en liten bäck, hvars vatten är grått och grumligt af idel slipmaterial.

Det brusar och porlar öfverallt vid frontisen och bland moränerna, en mängd små bäckar och rännilar strömma ned till gletscherälven, och knappt armtjocka kaskader med fullkomligt klart vatten stråla ut från gletscherfrontens krön, bildande verkliga vattenkonster med regnbågar i det fina stänk som omgifver dem. Att gletschern sedan vi i april besökte den ryckt framåt, syntes af den lilla frontmoränen som uppkommit vid isblockens bas.

På aftonen piskades bergets sidor af en oerhördt häftig hagelskur, som trummade på jurttaket och tvang oss att stänga rökfånget och släcka elden. Hagelkornen hade omkring 7 mm:s diameter, och då de efterföljdes af snö, som föll i stora, täta flingor, betäcktes moränerna och slutningarna åter med det kalla, hvita täcket, och Joll-

dasch, som troget vaktade ingången, tjöt erbarmligt där ute i kylan. Ovädret fortfor hela följande dag, den 1 augusti, dock mest i form af regn, så att snötäcket försvann; men dagen var förlorad, och jag fick hålla mig inne för att utarbete de sista kartskisserna.

Den 2 augusti ägnades åt Kamper-kischlaks gletschrar. Den mindre af dessa slutar på betydande höjd. Framför fronten har hopat sig en oerhörd ändmorän af 250 till 300 m:s höjd och snarare utgörande en gruskägla, då vittringsprodukterna småningom rasa och glida ned utför bergets här branta sidor. Moränkäglan stupar $35\frac{1}{2}^{\circ}$.

Nu gällde det att komma upp på stora Kamper-kischlak-gletschern. Vi följde på moränerna dess vänstra rand. Stigningen var så brant, att vi måste lämna jakarna och fortsätta till fots ända tills vi nådde fast fjäll, hård kristallinisk skiffer, vid klippportens vänstra sida. Himlen var fullkomligt molnbetäckt, men den vanliga hagelskuren förmådde ej göra marken hvit, ty kornen rullade smattrande och hoppande ned i moränens tallösa hål, och sedan skuren upphört torkade de nyss våta stenarna hastigt i den torra luften.

I form af en lång och smal, flat, upp- och nedvänd sked sträcker sig gletschertungan nedåt dalen, öfverallt omgifven af sina moränhögar. Dess yta är i det stora hela jämn med långsluttande, tillplattade unduleringar. Här kunde inga tvärsprickor upptäckas, men däremot syntes ett par mycket långa och smala längdsprickor i tungans midt, och hela vänstra issidan är naggad af små täta randsprickor. Då vi från bergväggen åter gingo ned på isen, kunde vi med egna ögon iakttaga huru sidomoränen bildas. Man behöfde blott taga ett steg

för att glida tjugu genom de lösa vittringsprodukterna, som sedan likt ett ras fortsatte ned på sidomoränen.

Sedan vi blott kommit öfver randsprickorna gick det lätt att vandra in öfver isen, som var betäckt med ett tjockt snötäcke. Detta dolde dock ibland längdsprickor, som vi varskodde med stafvarna. Ett 4 kbm. mäktigt gneisblock hade genom sin tyngd sjunkit in i isen i stället

Parti från Jam-bulak-gletscherns högra sidomorän.

Fotografi af förf.

för att bilda gletscherbord. Efter 600 m:s vandring hindrades allt vidare framträngande af en 4 m. bred och 13,6 m. djup spricka, hvars väggar lyste djupblå och voro garnerade med långa isstalaktiter. Gletschern har en bredd af $1\frac{1}{5}$ km.

Den 3 augusti gjorde vi en ny utflykt till Jam-bulak-gletschern för att å dess yta nedsätta pejlingsstänger, medels hvilka vi efter en viss tid skulle söka utröna isströmmens rörelsehastighet. Det var ingen lätt sak att skaffa stänger lämpliga för detta ändamål, ty i hela Sarik-

kol-dalen finnas inga andra träd eller buskar än den lilla lund af förkrympta björkar som växer vid Kajindeh-masar och som man naturligtvis icke får röra, då de beskugga en helgongraf. Ändtligen lyckades Jehim Baj anskaffa en knippa »oks» eller sådana stänger som uppbära jurtets kupolformiga tak.

Nu lyckades vi tränga 529 m. in öfver isen och nedslå nio stänger, dels i små moränhögar, dels i isen, och deras läge inlades på en karta i skalan 1 : 4,480. Att, såsom önskvärdt varit, ställa dem i en kedja tvärs öfver gletschern var omöjligt, ty hela den vänstra halfvan är absolut öfverstiglig och bildar en uppstående puckel i förhållande till den högra. Detta beror därpå, att vänstra gletscherhalfvan under hela passagen mellan de vertikala klippväggarna ligger i djup skugga af de invid dess sida uppstigande bergmassorna, som icke låta en skymt af solen inverka på denna del af isen förr än den utträdt ur sin bergram.

Den högra hälften är däremot äfven i klippassagen utsatt för den direkta solbestrålningen, och isens tillintetgörelse är därför här ojämförligt mycket liffigare, ett förhållande som tydligt afspeglar sig i gletscherns form äfven efter utträdet, i det den högra gletscherhalfvan är omkring 40 m. lägre än den vänstra. Efter utträdet utbreder sig gletschertungan till två- och tredubbel bredd och blir i samma mån tunnare, så att smältningen arbetar på en betydligare yta, tungan krymper hastigt och spetsen är jämförelsevis smal. Den absoluta höjden uppgick här till 4,690 meter.

Den sedvanliga hagelstormen inträffade vid fyratiden. Först syntes lätta moln likt ånga för nordanvinden drifva genom dalen djupt under oss, sedan stego de med fart uppför bergsidorna och insvepte oss i ett nu i sitt töcken.

Det blir mörkt och kallt, hagelkornen smälla mot isen, och man kan ingenting uträtta, utan måste sätta sig i lä af en hög ispyramid och vänta. Trötta och frusna återkommo vi sent omsider till lägret.

Den nya dag som randades bjöd för ovanlighetens skull på vackert väder, och vi hade en härlig utflykt till Kamper-kischlak-gletschern, hvars högra sida ännu återstod att undersöka. Det visade sig, att gletschern åt detta håll utsänder en mäktig apofys, som nästan vidrör Sarimek-gletscherns vänstra strandmorän, men för öfrigt bildar en 30 m. hög, vid fronten nästan lodrätt afskuren iskaka, utmärkande sig för sin stora renhet. Framför fronten funnos inga nämnvärda moräner, blott här och hvar block af gneis och glimmerskiffer, af hvilka det största höll 24 kbm. Denna rudimentära frontmorän matas sålunda kargt af de glesa block vi sett kringströdda på gletscherns yta.

Vid basen af fronten gapade en svart grotta, 4 m. hög och 3 m. djup, som säkerligen uppkommit genom markens lifligare uppvärmning. Från iskanten nedstörtade fyra smältbäckar och flera små rännilar i präktiga kaskader. Den största hade en lufthöjd af 20 m. och hade ätit sig in i isen så att den ej började från själfva krönet. En annan hade skurit sig hela 6 m. in i isen, och som dess ränna i istäcket ofvanför kaskaden af snösörja och is åter grott ihop, liknade strålen en källa framkvällande ur ett hål i jämna väggen. Det var synnerligen vackert då man stod under den stora kaskaden och såg den kasta sig som från en tavränna och splittras i tusende droppar, lysande likt pärlor i solen.

Isen var här öfverallt porös som en svamp, och man kunde med händerna taga bollar som af kramsnö därifrån. Det rinner och droppar från alla kanter, och man

hör öfverallt ett bubblande och porlande ljud. Isen går sin undergång till mötes sedan han vågat sig ned i trakter hvilkas klimat han icke tål. Nedanför fronten lågo stora, sönderslagna isblock och högar af sönderfallande, ytterst porös och hastigt smältande is. Då den nyssnämnda grottan blifvit tillräckligt djupt utmejslad och den däröfver hvilande ismassan för tung, störtar den ned och påskyndar härigenom gletscherändans förintelse.

Hållande oss omedelbart utmed isen, redo vi nu vidare kring fronten och fortsatte uppåt högra sidan. Vid en punkt där en kaskad ljudeligen plaskade i en göl, som den själf bildat vid gletscherns fot, gick Kamper-kischlak sin granne Sarimeks strandmorän så nära, att man knappt kom fram genom den trånga passagen.

Gletscherytan stupar här $25\frac{1}{2}^{\circ}$ och är alltså vidunderligt brant, om man jämför den med Alpernas gletschrar, som ofta icke falla 1° i sina nedre regioner.

De båda granngletschrarna sammanlöpa i rät vinkel, och mellan dem strömmar en bäck ned från de klippor som skilja deras firnområden och för öfrigt fylla mellanrummet med gruskäglor och betesmarker, hvilka dock blott anlitas af bergens vildgetter.

Liksom hos Jam-bulak, funno vi äfven hos Kamper-kischlak, att den vänstra gletscherhälften är mycket högre än den högra och belamrad med kolossala moräner, medan den högra knappt har några alls. Detta förhållande bevisar tydligen, att isströmmen smyger sig närmare intill vänstra klippsidan, där den med våld pressar mot bergfoten och från nära håll hämtar sitt material. Å vänstra sidan ligger sålunda is under moränen, å högra sidan däremot moränen under is.

Mus-tag-ata, Jam-bulak-gletschern och dess bädd, vy mot öster.

Teckning af förf.

XIV.

Bestigningar af Mus-tag-ata.

Under den tid vi hittills tillbragt på denna betydande höjd, som ej öfverträffas af många alptoppars, hade vi ofta, så att säga, legat i försåt för berget, afvaktande ett lägligt tillfälle att bestiga det. Men väderleken tycktes alltjämt lägga oöfverstigligen hinder i vägen. Än snöade och haglade det, än blåste en genomisande nordan, som förtog oss all lust att besöka de höga regioner där vinden jagar upp firnsnön som damm i täta hvirflande skyar.

Ena ögonblicket kunde solen stråla från den klaraste himmel, i det nästa övädret slå ned och korsa dagens planer. Ett par gånger hade vi till och med jakarna lastade, bördorna fördelade på sina bärare och skulle just bryta upp då stormen tvang oss att bida och, för att ej förlora dagen, blott företaga en kortare gletschervandring.

Så kom *den 5 augusti*, och som vi allt för väl märkt att vintern på denna höjd var en tidig gäst, och att vi ej hade mycken tid att förlora, beslöto vi följande dag vara beredda för kampanj. Dagen anslogs för öfrigt till hvila, och i jurtet rådde en högtidlig tystnad. Våra under sista tiden starkt anlitade jakar kasserades och fingo nu med sina ägare återvända hem. Molla Islam hade anskaffat nya uthvilade och präktiga djur. Sadlar, järnskodda stafvar, tåg, förråd och instrument mönstrades och iordninggjordes på kvällen.

Dagen hade varit vacker, men i skymningen började det vanliga haglandet och blåsten. Berget, som med sina hvita snö- och isfält nyss strålat i bländande klarhet, insveptes åter i täta moln, och mot kvällen uppförde vindens gudomligheter en vansinnig ringdans kring en af sina högsta troner.

Sedan jag kvarlämnat Islam Baj för att bevaka lägret, bröt jag alltså den 6 augusti kl. $\frac{1}{2}$ 7 upp med Jehim Baj, Molla Islam och tre andra kirgiser samt sju präktiga jakar.

Dagen var strålande vacker och fullkomligt klar, så att äfven de minsta detaljer kunde iakttagas redan från foten af berget och toppen tycktes helt närbelägen; slutningarna skymde nämligen de högsta partierna, och detta var orsaken att man oupphörligt bedrog sig. Ej en vind-

fläkt störde jämvikten i atmosfären och ej en molntapp skymde himlens rena blå.

Vi redo först öfver Jam-bulak-baschis långsamt stigande sluttningar i den uppgående solen, kommo så uppför branterna i skuggan, tills solen stigit så högt, att hon äfven här lyste oss rakt i ansiktet.

Ännu gick det raskt undan, och kl. 7,10 hade vi uppnått 4,500 m:s höjd. De nu branta sluttningarna voro öfverallt betäckta med vittringsgrus af de bergarter vi högre upp funno i fast klyft. Gruset låg så tätt, att ingen vegetation fått fotfäste. Redan nu kvarlämnade vi två af jakarna, som ideligen stannade och försinkade oss. De kirgiser som ridit dem föredrogo att gå till fots, hvar vid de turade om att leda min stora, förträffliga jak, som utan synbar ansträngning klättrade upp genom gruset.

Kl. 8 hade vi uppnått Mont Blancs höjd, och kort därpå träffade vi, vid 4,950 m:s höjd, snögränsen. Till en början låg snön i mindre plättar med nakna gruspartier emellan, därpå i ett sammanhängande lager, som endast här och hvar lät enstaka stenar titta fram; den var kompakt och finkornig, men utan skare. Först sedan vi stigit ännu ett par hundra meter var den beklädd med en tunn skifva af hård skare och låg så packad, att inga märken syntes efter männens mjuka läderstöflar, som visserligen icke äro försedda med träsulor; blott under jakarnas spetsiga klöfvar knastrade den hårdt, men djuren halkade aldrig.

Snön blef djupare ju högre vi stego, dock utan att någonstädes bilda nämnvärda drifvor. Från några centimeter ökade den till en decimeter, och vid den högsta punkt vi nådde hade den ännu blott 35 cm. djup. Den eljes vanliga blåsten, den kraftiga afdunstningen och

Tergen-bulak-gletschern.

Teckning af förf.

den för vinden blottställda undergrundens kupolform göra, att djupare drivvor ej få tillfälle att här hopa sig. Snöytan gnistrade mot solen i tusen bländande fasetter, och ehuru jag hade dubbla snöglasögon, led jag ändå af det bländande, hvita täcket, som nu utbreddes sig åt alla håll. Männen, som icke hade några glasögon alls, klagade öfver att allt tycktes snurra rundt för dem och att det ibland blef alldeles svart för ögonen.

Jam-bulak-gletscherns vänstra (södra) klippvägg. I fonden högra sidomoränen.
Fotografi af förf.

Allt oftare måste vi rasta. Jag brukade då göra skisser, taga kompasspejlingar och orientera mig. Vi följde omedelbart den högra klippväggens kant och hade därför en dråplig utsikt öfver hela gletschern, hvars ismassor skimrade i djupet. Uppe i gapet, där de båda klippväggarna småningom blifva lägre i förhållande till gletscherns yta, och något aflägsna sig från hvarandra för att slutligen öfvergå i den afrundade kam som förenar

bergets båda högsta toppar, syntes förträffligt och tydligt firnområdets trågformiga insänkning.

I mellersta partiet af gletscherns lopp äro längdsprickor öfvervägande. De mäktigaste äro belägna midt emellan klippväggarna och sträcka sig nedåt mot tungspetsen. Särskildt vid tre punkter korsas de af tvärsprickor, där isen glider öfver fall, så att rutsystem med kuber och ispelare uppkomma. På ett par ställen tyckas sprickorna från ett centrum utgå åt alla håll, där de i midten äro mycket breda och gapande, men smalna utåt.

Gletschern torde i klippassagen hafva en bredd af knappt 1 km. och är i allmänhet mycket jämbred. Den förefaller betydligt brantare än den i verkligheten är, men det är en synvilla, ty vi se firnområdet högt öfver oss, men gletschertungan rakt under oss i djupet, och afståndet mellan dessa båda punkter förefaller helt kort i den klara, höga bergsluften.

På de lodräta klippmurarna, som resa sig omkring 400 m. öfver gletscherns yta, kunde ej spår af repor eller slipytor iakttagas. Detta bör dock icke förvåna, ty äfven om sådana fordom funnits, hafva de för länge sedan utplånats af vittringen, som i dessa nejder, på grund af stora temperaturväxlingar, arbetar rastlöst. Den del af berget där vi vandra har sålunda en sågformigt naggad kant, en oafbruten följd af klipputsprång och inskärningar, hvilka icke hafva det ringaste med gletschern att göra, då de utslutande äro ett verk af vittringen.

Bergsidan sluttar här med 22° mot Su-baschi-slätten, en stigning som är ganska kännbar i den förtunnade luften. Snön tyckes blifva allt renare och mer bländande, och skaren knastrar muntert. Vi skrida sakta öfver och förbi det ena utsprånget efter det andra och in i urhålk-

ningarna mellan dem, troget följande klipprandens konturer, och ständigt visa sig nya perspektiv af alledeles samma form högre upp.

På 5,100 m:s höjd lämnade Molla Islam och två andra kirgiser sina jakar vind för våg kvar i snön och påstodo att det vore bättre gå till fots. De orkade dock ej stiga mer än 200 m. till då de stupade af mattighet och hufvudvärk och somnade dödstungt i drifvorna.

Med de två återstående kirgiserna och två jakar fortsatte jag. Min best leddes alltid af den ene mannen, och de fingo tura om att rida den andra jaken. Äfven de klagade öfver gnistrande hufvudvärk och voro nära att kväfvas af andtäppa. Jag led icke synnerligen af någondera, dock hade jag en dämpad hufvudvärk, som tilltog högre upp; men andtäppan förnam jag blott då jag satt af för att göra observationer. Då jag åter skulle i sadeln, fick jag den häftigaste hjärtklappning och var af den obetydliga ansträngningen nära att kväfvas af andnöd. Jakens nu allt mer motsträfviga och ansträngda rörelser generade mig däremot icke alls.

På vida mindre höjder å Demavend hade jag lidit mycket mer; men jag gick där till fots, och hela hemligheten ligger däruti att man anstränger kroppen så litet som möjligt, t. ex. genom att rida. Är man i tillfälle därtill, kan man utan obehag fördraga rätt ansenliga höjder. Här voro alla kirgiserna sjuka, ja, ett par af dem förklarade till och med, att de hölle på att dö, medan jag däremot var jämförelsevis kry hela tiden. Men kirgiserna hade också begått den oklokheden att, tvärt emot mitt råd, kvarlämna sina jakar och genom klafsandet i snön och uppför de sega branterna uttömma de krafter

som så väl behöfdes för att motstå luftförtunningens förslappande inflytande.

Emellertid började det blåsa rätt friskt från SV; den mjölfina snön, som här ej var betäckt med skare, jagades upp i små hvirflar, och himlen doldes af täta moln. Vi voro nu alla så förbi, att vi beslöto rasta och observera. Proviant af bröd och te samt något bränsle för att koka det senare framtogs; men vi behöfde blott se åt anrättningarna för att få kväljningar, och ingen ville smaka därpå. Vi plågades blott af törst och sögo ständigt på snö; äfven jakarna slickade i sig stora snöklumpar.

Den utsikt som erbjöd sig från denna punkt på 6,300 m:s höjd var i sanning hänförande och storartad. Vi se öfver Sarik-kol-kedjan långt bort till Transalais och Murghabs pittoreska, snöhöljda berg. Af Sarik-kol-bergens närmaste partier synas blott ett par toppar öfverstiga 5,000 m:s höjd, men å Mus-tag-kedjan, som i norr fortsätter Mus-tag-ata, resa sig ett par toppar som blott föga gifva »Isbergens fader» efter i höjd.

Sarik-kol-dalen utbreder sig likt en karta under våra fötter. Från Ullug-rabat till Bulun-kul synes allt. Alla sjöarna, utom öfre Bassik-kul, som döljes af ett klipparti, lysa vackert blågröna i det grå moränlandskapet, men förefalla härifrån som obetydliga gölar. Jam-bulak sträcker sitt iskalla pekfinger nedåt dalen, och långt framför dess spets se vi i koncentrisk halfringar dess forna, för länge sedan öfvergifna ändmoräner.

Ingenstädes skulle vi heller kunna få en bättre öfverblick af gletscherbäckarna och deras fåror i bergslutningarna än härifrån. Jam-bulaks och Tjum-kar-kaschkas mäktiga älfvar löpa parallelt ända ned till dalbotten, som lyser rent stålgrå af deras alluvioner.

Uppåt berget syntes ännu fyra klipputsprång och bortom dem själfva den norra toppen, som nu föreföll oss ganska närbelägen, och mellan den och bergets kulminationspunkt utbredde sig firnområdet, som visade sig i ett flackare perspektiv.

Nu höllo vi krigsråd. Dagen led mot sitt slut, och det började kännas kallt i blåsten (+ 0,7⁰ kl. 4). Kirgiserna voro så medtagna, att de ej orkade gå längre, och jakarna flämtade med hängande tungor. Vi befunno oss just vid foten af en kupolformig upphöjning, som småningom öfvergick i toppens flacka hjässa. På dess slutningar låg snön i allt mäktigare och kompaktare lager, där sprickor och förskjutningar uppkommit, tydande på anlag till lavinbildning.

Kirgiserna varnade för att beträda denna branta, fallfärdiga snösluttning, där jakarna genom sin tyngd lätt kunde sätta en lavin i rörelse, och vi skulle i så fall hastigare än vi önskade kommit tillbaka till bergets fot, men i beklagligt tillstånd. De berättade, att man nedifrån dalen ibland kunde se laviner på denna sluttning. Snön plögade då yra upp i väldiga moln, rulla och glida utför branterna, insvept i krithvita skyar af fin yrsnö och, när den slog ned i djupet, delvis förvandlas till is.

På den höjd där vi nu befunno oss hvilade snötäcket mestadels på berg och vittringsgrus, som ofta syntes i spåren efter jakarna. Blott utmed klippranden låg den på is, och härifrån nedträngde långa isstalaktiter, pekande lodrätt mot gletscherytan. På den motstående södra klippväggens krön syntes däremot under snön ett tjockt lager af blå, ren is, som likt en mantel eller ett pansar här beklädde berget och smög sig utefter dess ojämnheter.

Med svidande hjärta beslöt jag nu vända om, och

med glidande fart skyndade vi nedåt i våra egna spår, nådde allt varmare och lugnare luftlager, fiskade upp desertörerna och jakarna, som stodo kvar där vi lämnat dem, och hunno lyckligt lägret vid sjutiden, där några af våra vänner väntade oss med ätbara gåfvor.

Förutom den ypperliga orientering och de iakttagelser vi gjort, hade denna vandring lärt oss, att blotta afståndet till norra toppen är så betydligt, att en dag ej förslår för att uppnå den, och att det enda möjliga sättet vore att indela färden i två dagsmarscher, tälta den första kvällen på betydande höjd och nästa morgon med friska jakar och lätt ekipering fortsätta till toppen. Kirgiserna och Islam Baj voro mycket lifvade för att vid lägligt tillfälle våga försöket.

Men vi hade ännu tre stora gletschrar att undersöka längre söder ut och flyttade därför lägret *den 8 augusti* till *Tergen-bulak*.

Med Molla Islam gjorde jag en omväg utmed bergets västra fot. Vi ville först se Jam-bulaks gletscherbädd vid den punkt där den upptagit alla sina tillflöden. Där vi passerade den var den 10,3 m. bred, 0,35 m. djup (maximum) och hade en strömhastighet af 2,2 m. i sekunden, samt en temperatur af 5,7°.

På båda stränderna resa sig kolossala moräner, bestående af gneis och kristallinisk skiffer i stycken från 140 kbm. till små skärfvor med bindmaterial af glaciallera, dock utan spår till lagring. Där älften brusar fram hafva de större blocken blifvit frisköljda, så att de belamra fåran och åstadkomma fall och forsar.

Det är därför ingen lätt sak att komma öfver med jakarna, ty vattnet är så grumligt, att de ej se hur de trampa, och ofta känner man djuret liksom försvinna

under sig, då det stuckit benet mellan ett par försåtliga block, kring hvilka vattnet kokar och sjuder. Det är med en känsla af lättnad man rider upp på andra stranden. Ett präktigt perspektiv upprullar sig härifrån åt öster, där den hvita gletschertungan ligger inbäddad mellan sina gigantiska moränvallar vid bergets fot.

Från tungspetsen redo vi upp på vänstra sidomoränen till den punkt där gletschern träder ut ur sin klippport. Här består strandmoränen uteslutande af kolossala gneisblock, de flesta af omkring hundra kbm:s mäktighet, medan fasta klippväggen däremot utgöres af en hård, mörk, kristallinisk skiffer, som faller 21° NNO. Moränen får alltså sitt material från högre regioner. Att de nedre klipporna icke kunna bidra därtill, finna vi redan däraf att mellan dem och moränen öppnar sig en lucka, en grusbeströdd sluttning, som hindrar isen från att komma i beröring med bergväggen.

Det var ingen lätt sak att taga sig fram genom denna labyrinth af gneisblock. Till och med för jakarna voro de för stora, och Molla Islam måste därför med dem göra en omväg för att möta mig vid moränens bas.

Ensam med den trogne Jolldasch fortsatte jag, än krypande, än balanserande öfver blocken, som skildes från hvarandra af gapande, mörka, kalla klyftor, i hvilkas djup smältvattnet klingade mot stenarna. En gång åkte jag ned mellan ett par block och måste taga af mig ena stöfveln, som blifvit så hårdt fastkilad, att jag ej kunde rycka upp den med foten. På ett par ställen fann jag det bekvämare att gå i vattnet under och mellan blocken och erfor en känsla af lättnad när jag äntligen lyckats kryssa mig ut ur dessa farliga och dystra irrgångar, där man utan kompass lätt går vilse.

Men när jag efter många äfventyr kommit ned på backen vid moränens fot, stod Jolldasch kvar på ett dominerande block, tjöt och gnällde ömkligen och kunde hvarken komma fram eller tillbaka. Slutligen försvann han dock bakom blocket. Jag hörde honom tjuta och plumsa i vattnet, och så kom han fram under moränen,

Vårt jurt uppslås vid Jam-bulak-baschi.

Fotograf af förf.

tydlig belåten, men också förargad öfver att jag narrat upp honom i så obehaglig terräng, samt lindrigt linkande på ena tassan.

Efter en kort vandring utför en sluttande ängsmark, genomfluten af en frisk bäck, nalkades vi Tjal-tumak-gletscherns tunga, som har det betydande fallet af $24,9^{\circ}$. Dess yta är svart af grus, ur hvilket enstaka hvita pyramider sticka fram, men gletscherkanten är blank som stål.

I skymningen nådde vi det nya lägret, där allt var

Tjal-tumak-gletschern, vy mot norr.

Teckning af förf.

i ordning. I närheten ligger Tjal-tumaks agil (aul eller tältby), bestående af fyra uj. Höfdingen *Togda Baj Bek*, en vacker tadjik med förnämt utseende, kom genast på visit och meddelade därunder, att byn hade i allt 25 invånare, att ett tält var bebodt af tadjiks (af arisk stam och talande en persisk dialekt), men de tre öfriga af nejmankirgiser, samt att de året om bodde här i trakten, men dock vandrade från jejlau till jejlau, uppehållande sig en eller två månader på hvarje ställe. Om vintrarna hade de det fruktansvärdt kallt, snön föll ymnigt och gjorde det svårt för fåren att finna bete. Efter långvarig nederbörd plögade oerhörda snömassor glida utför bergsidorna i form af laviner och draga stenar och grus med sig.

Den gamle, treflige beken skänkte oss ett får och en bunke jakmjölk och sade sig beredd att anskaffa allt hvad vi behöfde, beklagade blott att han själf, på grund af sin höga ålder, icke kunde följa med på våra bergvandringar. Han berättade den gamla historien om schejken som varit däruppe och träffat en hvitskaggig man och en hvit kamel samt från bergets topp medfört en väldig järngryta, som nu förvarades vid en masar i Schindedalen. Vi språkade länge om nya planer, och först sent på kvällen begaf sig gubben tillbaka till sitt ensliga hem bland moränerna.

Luften är mildare än vanligt, klar och stilla, och snöfälten lysa krithvita och härliga i månskenet. Moränhögarna kasta mörka skuggor, men under oss försvinner dalen som ett kaos eller en afgrund i nattens töcken. Långt i fjärran höres då och då bråkandet af bekens fårhjordar eller sorlet af en bäck.

Den 9 augusti undersökte vi Tjal-tumak-gletscherns

vänstra sida och redo uppför moränerna till en utsiktspunkt på bergets sluttning, hvarifrån vi hade en förträfflig öfverblick af den regelbundet byggda gletschern. Den genomkorsas af ett dubbelt spricksystem, dels tvär-, dels randsprickor. Härigenom uppkommer ett system af ispyramider. Stenar och block från moränerna ha fallit ned i sprickorna, som därför likna svarta ränder och gifva gletschern ett rutigt utseende.

Omkring den punkt där vi stodo voro gneishällarna blankpolerade af is, ty här hade fordom en utlöpare från pansarisen glidit fram. Denna pansaris betäcker oerhörda områden å Mus-tag-atas sidor. Den smyger sig utmed jättens kropp som en mantel, hvars flikar hänga ned i spetsar och veck åt branterna, och själfva brämet är ofta så tvärbrant afskuret, att den blågröna, härligt glänsande isen gör en bländande effekt under det hvita snötäcke som öfverallt hvilar å dess krön.

Det är naturligtvis endast å bergets konvexa ytor som denna gletscherbildning, påminnande om de norska bräerna, kan utveckla sig, ty i de konkava partierna finna vi de vanliga alpina gletscherformerna med ett skålförmigt firnområde och en djup och smal gletscherfåra.

Återfärden förde oss genom en fördjupning mellan ispyramiderna och sidomoränen, där en älf gled som olja i en såpad metallränna och hade underminerat basen på flera pyramider, så att de hotade att hvilket ögonblick som helst störta öfver ända.

Slutligen gjorde vi ett besök hos Togta Baj Bek, som sammankallade byns förnämligare män och bjöd på dastarkhan. Aulen låg vid gletscherälfvens strand och var omgifven af ängsmarker, där bekens jakar, kameler och hästar betade, under det kvinnorna voro sysselsatta med

att mjölka fåren. Flera af dessa tadjikkvinnor voro vackra, sågo glada och vänliga ut i sina pittoreska, men slarfviga dräkter och gjorde sig åtskilliga ärenden till tältet för att få en titt på främlingen.

Utsikten åt öster är något af det mest storartade man kan få se. Framför oss reser sig hela det kolossala bergmassivet mot svindlande höjder, där firnsnön spinner de väfvar som vid bergets fot bjudas som offergåfvor åt solen, där vindarna tumla om i otvungen ysterhet och där dödens ro för öfrigt delar herraväldet med källden.

Vi se gletschern stilla och högtidligt träda ut ur berget som en konung ur sin sal, och moränerna resa sig likt förskansningar kring denna ointagliga borg. I solen glittrar den grumliga gletscherbäcken, som i glada språng dansar ned mellan stenarna i sin bädd, yster och uppsluppen som en skolpojke under ferierna, lycklig öfver att hafva sluppit fri från isens bindande tvång och få komma ned till varma och fruktbara nejder.

Den 10 augusti redo vi uppför den gletscherbäck vid hvars strand vårt läger nu var uppslaget. Den förde oss till den närbelägna Tergen-bulak-gletscherna högra sida, från hvilken den hämtar större delen af sitt vatten, men den upptager också flera tillflöden från pansarisen. Äfvens erosionskraft är oerhörd och dess fåra uppfylld af rundslipade stenar. Kl. 1 förde den 6 kbm. vatten i sekunden.

Högra strandmoränen är omkring 30 m. hög och döljer gletschern, som blott vid ett par ställen reser 15 m. höga, blanka ispyramider däröfver.

Jakarna vandra trögt och försiktigt upp i den djupa fåran mellan moränen och en kolossal gruskägla, som bildat sig vid foten af den norr därom stående fasta, lodräta klippväggen. På dess krön ligger pansarisen mäktig,

delvis öfverhängande och med en skarpt afskuren kant, från hvilken ända till 10 m. långa isstalaktiter med drypande spetsar nedhänga.

Från den hvassa klippkanten omedelbart under isen framströmmar äfven smältvatten i fyra stora och flera små kaskader, kristallklara, gnistrande strålar med så betydande fallhöjd, att de hinna totalt pulveriseras af vinden och förvandlas till en dimma af vattenstänk, präktigt färgadt af regnbågar. För kraftigare vindstötar drifves stänket mot klippväggen, utmed hvilken vattnet skvalar ned för att sedan öfver och under gruskäglan söka sig fram i tusen rännilar till älfven.

Tergen-bulak är en trillinggletscher, matad från tre håll. Den mellersta är mycket mäktigare än de båda andra och behärskar terrängen. Från höger upptager den en mindre arm, hvars fåra är mer insänkt i berget, så att hufvudgletscherns ismassor höja sig betydligt där öfver.

Mellan båda reser sig ett väldigt bergsparti, och i vinkeln mellan isströmmarna uppkommer nedanför den yttersta klippudden en triangelformig urhålkning, på samma vis som nedanför en bropelare i en ström. Från vänster utmynnar en liten, bred och ren utlöpare från pansarisen, som till den grad öfvervåldigas af hufvudgletscherns massa, att den pressas som en smal kil in mellan denna och klippväggen.

Det smäller och knakar i isen, stenar och block rasa med dån ned i sprickorna, och gletscherborden trona på sina piedestaler. Vattnet sorlar och sjuder öfverallt; isytan är mör och porös, och allt antyder, att nu äfven denna gletscher befinner sig i den lifligaste verksamhet.

Då vi redo ned från berget sågo vi ett par stora grå

vargar, som togo till flykten bland moränerna. De sägas här vara allmänna och rifva till och med unga jakar. Tokta Baj Bek gör därför klokt i att skydda sina hjordar med en skara arga hundar.

Samma kväll anskaffade den hedersmannen ett litet, provisoriskt jurt och andra nödvändiga saker för en två dagars bestigning af Mus-tag-ata, som vi ämnade försöka följande dag, *den 11 augusti*.

Då vi i den arla morgonstunden stego upp och gjorde oss i ordning till en ny stormning af jätten, svepte den nattkalla luften ännu utmed bergets sidor. Minimi-termometern visade på $-4,8^{\circ}$, och vid bäckens stränder och mellan stenarna i dess bädd lågo isskällor, mot hvilka vattnet slog med ett klunkande och bubblande ljud. För öfrigt hade bäcken krympt till en obetydlig rännil, grumligare än vanligt, då sannolikt de klara smältbäckarna från högre regioner frusit. Vädret var synnerligen gynnsamt för en bestigning: ej ett moln syntes, och den svaga bris som rådde upphörde snart alldeles. Vi hade för afsikt att stiga till omkring 6,000 m:s höjd, där tillbringa natten och följande dag fortsätta till största möjliga höjd. Därför medtogs det lilla jurtet, fyra stora knippor med teresken till bränsle, stafvar, rep, yxor, pälsar och proviant, allt buret af nio starka jakar.

»Bissmillah, i Guds namn», ljöd det när allt var färdigt från sex muselmanska läppar, och i långsam takt skredo vi uppför berget. Jag hade beslutit anstränga mig så litet som möjligt för att spara mina krafter tills de bättre behöfdes dagen därpå, då den egentliga bestigningen med lätt ekipering och med blott tre af männen skulle äga rum.

Därför fick min jak redan från början behandlas som

ett lastdjur. En kirgis, till fots eller ridande, ledde honom hela tiden i näsbroskets rep, och en annan manade på bakifrån med en påk när djuret tyckte att mina planer voro allt för högtsträfvande, stannade och tog sig en funderare, undrande hvartill detta eviga klifvande egentligen skulle tjäna.

På detta sätt behöfde jag ej ens mana på jaken, en sysselsättning som eljes är ganska ansträngande, utan kunde sitta i lugn och ro med händerna i fickorna, blott då och då tagande en titt på aneroidrarna, hvilkas nålar under de dagar vi förgäfves försökte bestiga isbergens fader icke fingo mycken ro.

Vår lilla karavan stretade i långa och långsamma siicksackkrökar uppför Tjal-tumak-gletscherns vänstra sidoberg, som sluttar i en lång, jämnbrant ås. Jakarna pusta och stänka, och deras blå tungor hänga drypande ur mulen.

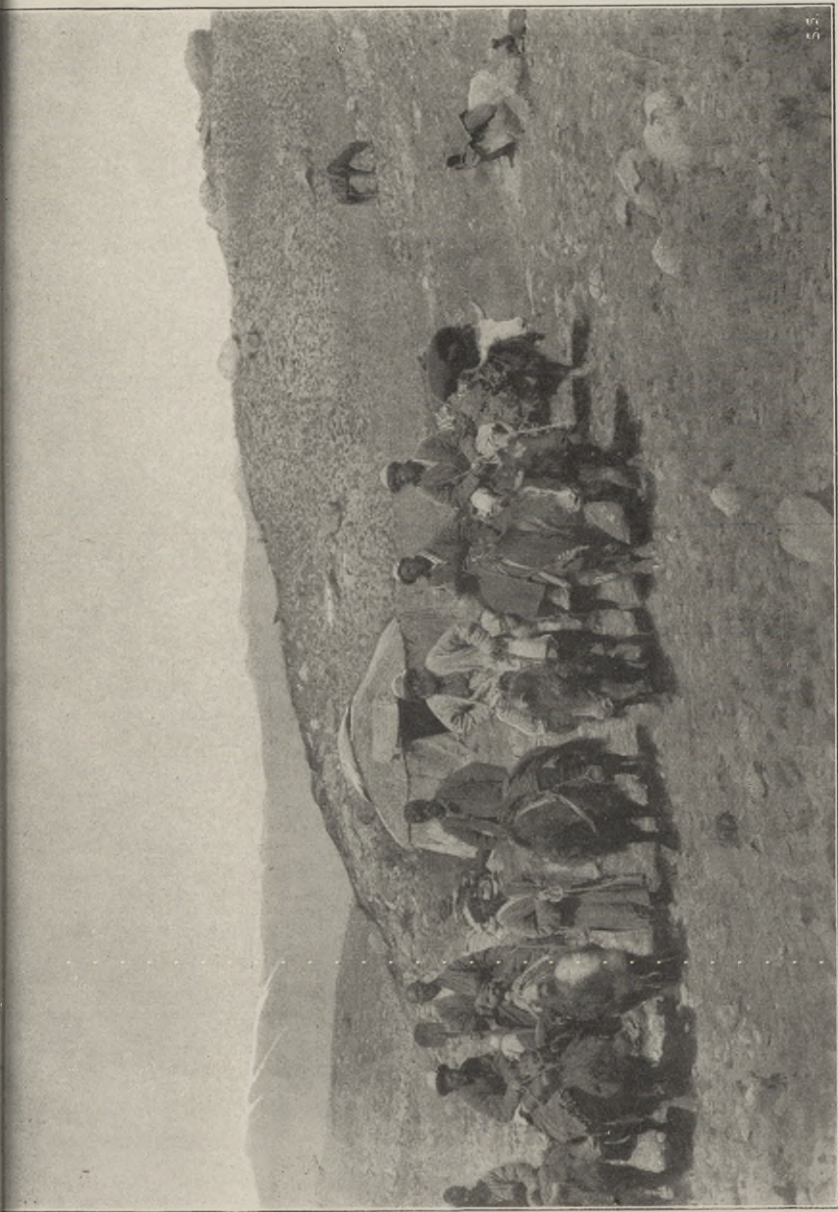
Det var samma grusbetäckta ås där vi vandrat den 9, och vid den punkt där vi då gjort halt togo vi nu vår första rast. Strax söder därom skickar pansarisen ut en flik med branta väggar, vid hvilkas bas nedfallna isstycken åter hopsmält till en lång kaka. Kl. 1 hade vi uppnått cirka 5,200 m:s höjd. Här låg snön i smärre plättar i skrefvorna, och blott i de större fördjupningarna och klyftorna i klippassagens kant hade den hopat sig till betydligare massor. Det var kramsnö, som smälte i solen, så att marken här och där var våt.

Slutligen smalnar den nakna bergåsen till en kil, som försvinner under pansarisen. Denna är här ej tvärt afskuren, utan i brämet helt tunn, så att vi med lätthet kommo ut på den med ett svagt snötäcke klädda isen. Jakarna halkade också allt emellan, men snart blef snön så pass djup, att de gingo lika stadigt som nyss i gruset.

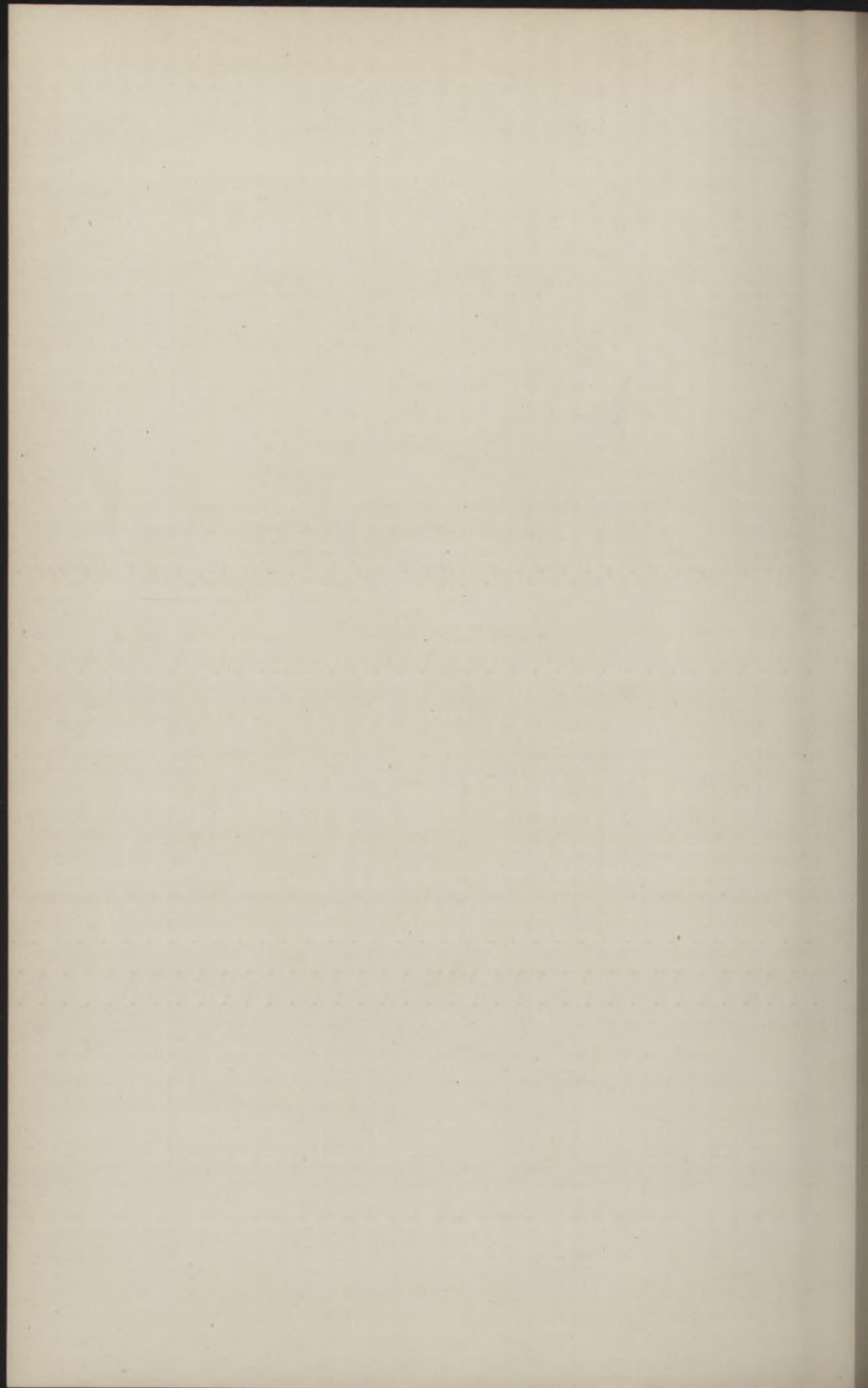
Kast på Mus-tog-atas stiftning.
Teckning af förf.

S. 14.

Författaren, några af hans kirgisiska tjänare och Togda Baj Bek vid uppbröttet till bestigning af Mus-tag-ata, den 11 augusti 1894. — I fonden synes mitt flittält.

Fotografi af förf.

Tergen-bulak-gletscherna vid sammanflödet af dess tre armar.
Teckning af fört.

Plötsligt hördes från den högra klippväggen på andra sidan Tjal-tumak-gletschern ett döfvande dån och brak. Det var en gletscherlavin, som rasade ned från den här öfverhängande pansarisen. Stora blå isblock störtade ned från brämet, krossades och splittrades mot klipputsprången till fint, hvitt pulver och föllo sedan som mjöl ned på hufvudgletscherns yta. Det dånade en god stund som då åskan är nära, och ekot återkastades många gånger mellan de lodräta bergväggarna innan det dog bort och efterträddes af den vanliga tystnaden. Men ett lätt töcken af i luften sväfvande pulveriserade isnålar fördes ännu länge likt en dimma nedåt gletscherfronten.

Emellertid hade vi haft ett ypperligt tillfälle att iakttaga, hur denna lilla gletscher arbetar. Pansarisen glider ut, tung och mäktig, öfver klippkanten, afbrytes där sprickor finnas och faller tid efter annan i väldiga block ned i djupet för att, som nyss sades, i form af ett mjölfint ispulver nå hufvudgletschern, på hvars yta det åter bakas ihop till en regenererad parasitgletscher.

Från denna betydande höjd sågo vi också tydligt, hur Tjal-tumaks firnskål från alla håll mottager utlöpare från pansarisen.

Där små partier kristalliniskt grus ännu betäcktes af snö, smälte den senare i solen, men så steg också insolationen vid middagstiden till $44,9^{\circ}$, och luften var strålande klar och ren. Sedan allt grus upphört låg snön i ett 9 till 14 cm. tjockt lager, som nu hindrade jakarna från att halka, ehuru sluttningen uppgick till 24° .

Här sågo vi spåren efter fyra kijiks, som sprungit uppåt berget i riktning mot två blå isprotuberanser, och ur snön uppdök på ett ställe skelettet af ett dyliskt djur.

Framför och ofvanför oss utbredde sig nu den öde pansarskällan bländande hvit. Vi visste att den höll, men ändå var det som att våga sig ut på svag is då vi beträdde detta okända, aldrig förr af människor trampade område, där de många faror som äro vanliga i ett islandskap kanske hotade oss.

Snart kommo vi också in i ett system af pansarisens tvärsprickor, som dock vanligen ej voro mer än en fot breda. Men vi måste gå i sicksack, väjande för dem, då de vanligen kilade ut åt båda hållen. Ibland passerade vi dem äfven på snöbroar, eller ock kunde jakarna bekvämt taga steget öfver dem. Kirgiserna yrkade på att vi borde följa kijikspåren för att vara säkra. Vi gjorde så, och ofta höllo broarna, men lika ofta trampade jakarna tvärs igenom snön där den hållit under de lätta, snabbfotade vildgetterna.

Längre fram passerade vi under en timmes tid ett område fullt med tvärsprickor, där flera obehagliga fall förekommo; dock hade vi vanligen jakarna att tacka för att det gick så lyckligt det gick. Då jaken träder frambenen genom snön och stupar i den försåtligt dolda sprickan, tager han nämligen emot sig med nosen i dess andra kant och kraflar sig åter upp.

Isen var nu betäckt med 20 cm. djup snö, men den ökade snart till 40 och 50 cm., och djuren hoppade och vadade fram genom de hindrande drifvorna. Sprickorna aftogo däremot; vi vandrade länge i god terräng, och kalotten tycktes jämt afrundad uppåt, där vi hoppades finna en passage mellan de höga isprotuberanserna med deras blåglänsande kanter och snökrönta hjässor.

Pansarisen låg liksom buktad i flera knölar och kullar. Vi skredo från den ena till den andra och befunno oss

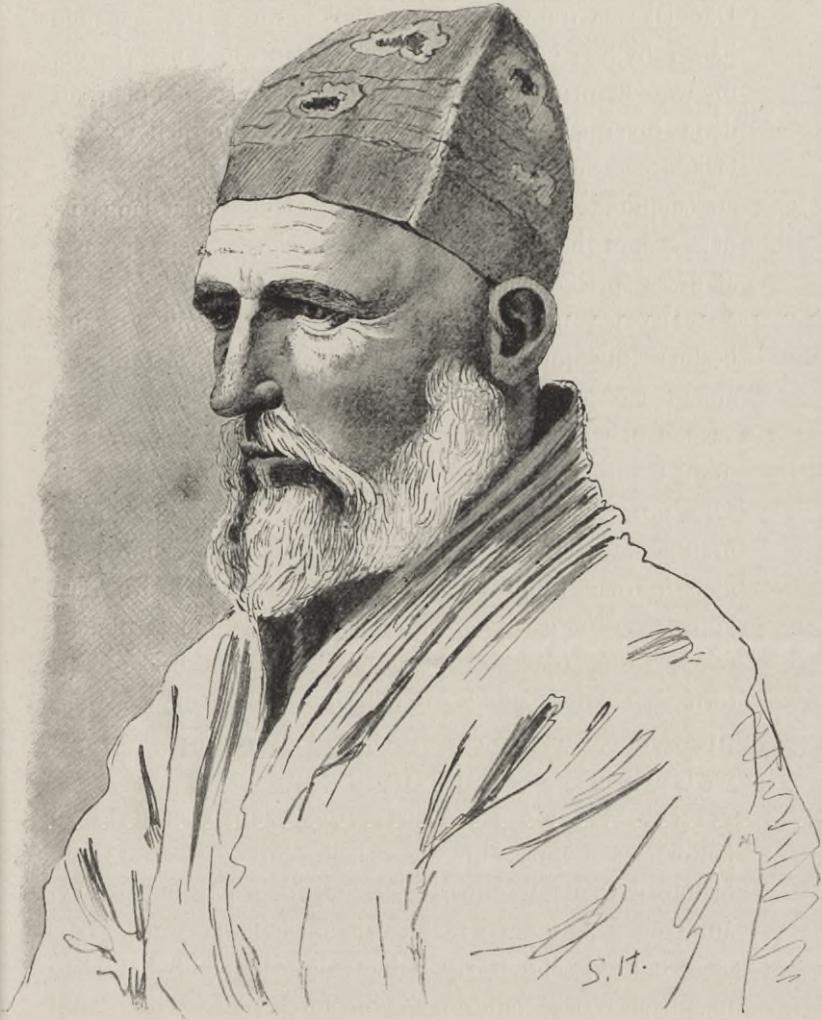
just på den jämförelsevis plana hjässan af en sådan då Molla Islams jak, som af sin ägare leddes i tēten af tåget, bröt igenom och försvann, så när som på högra bakbenet, hornen och tereskenknipporna, som ännu tittade upp ur snön.

Han hade fallit i en meterbred, fullkomligt öfver-snöad spricka och hängde öfver en gapande afgrund. Där låg han nu stånkande och flåsande, men visade genom sin orörlighet, att han själf till fullo uppskattade faran, ty hade han aldrig så litet rört på sig, hade han uppslukats af den nedåt smalnande sprickan och varit förlorad.

Ett långt uppehåll blef följd. Med största försiktighet snodde kirgiserna rep kring jakens horn och kropp, och sedan dessa blifvit anspända vid några af de öfriga jakarna och alla männen huggit uti så mycket de förmodade, lyckades vi få upp den tunga besten. Ett stycke längre fram upprepades samma olycksfall, men här hejdade sig jaken i tid och kunde själf reda sig. Nästa gång var det en af kirgiserna som gick ned sig och blef hängande i armarna öfver en spricka, och vi funno då rådligast att göra halt och rekognoscera den af idel försåt och fällor korsade isen.

Det befanns, att hela den kalott på hvilken vi stodo var rutad af sprickor i alla riktningar, korsande hvarandra och stängande vår framfärd åt alla håll. Det värsta var, att vi upptäckte en spricka som var 3 till 4 m. bred och 6 m. djup och i hvars botten stora snömassor lågo hopade. Vi tittade försiktigt öfver dess kant och funno, att den sträckte sig åt båda hållen likt en väldig graf, i norr ända fram till Tjal-tumak-gletscherns fåra, i sydost upp till foten af en af de högsta isprotuberanserna. Att

komma öfver den eller kringgå den var absolut omöjligt. Vi stannade och höllo rådpläning.

Togda Baj Bek.
Teckning af förf.

Snön hvilade här i ett 20 cm. mäktigt täcke öfver isen. Det låg spändt som en pressenning öfver sprickorna; blott öfver de bredare var det afbrutet eller hade instörtat. Där jakarna trampat igenom uppkommo svarta, gapande hål, i hvilkas botten det till en början såg kolmörkt ut; men sedan man vant ögonen vid mörkret fann man, att detta öfvergick i ett blått skimmer, att botten var be-täckt med snö, men väggarna bestodo af klarblå is, och att sipprande smältvatten från snötäcket bildat långa is-nålar, som hängde i rader nedåt svalget. Den djupaste af dessa sprickor mätte 6,8 m.

Det led mot aftonen, och jag måste ännu en gång besluta mig för återtåg, ty att nästa dag söka finna en annan passage hade tjänat till intet. Att från detta håll våga en bestigning af Mus-tag-ata var tydligen omöjligt utan tekniska hjälpmedel som icke stodo oss till buds. Öfver oss hvälfde sig här bergets högsta topp, utför hvars branta sidor firnisen glider ned för att dels strömma till gletschrarnas samlingsbäcken, dels, när slutningarna äro konvexa och där mantelisen hindras af undergrundens relief, torna upp sig till verkliga torosser, hela murar, torn och kuber af klar is och af oerhörda dimensioner. Att komma förbi dessa stod, så vidt vi härifrån kunde se, icke i mänsklig förmåga.

De båda första bestigningarna, som vi utfört vid Jam-bulaks högra klippvägg, hade fört oss genom en ojämförligt gynnsammare terräng, och där ämnade vi ännu en gång försöka innan vi lämnade berget åt dess öde.

Hade vi sålunda också blott uppnått en höjd af 5,820 m., hade dock vandringen medfört viktiga resultat i kartografiskt afseende. Vi hade en briljant öfverblick af de högre regionerna. öfver bergets hvälfning och isbetäck-

ning, som därnerifrån äro så svårtydda, samt öfver pansarisens förhållande till gletscherna. Dessa senare, som i själfva verket äro kolossala isströmmar, förefalla från dessa höjder som obetydliga hvita band, försvinnande i jämförelse med pansarisens ofantliga volym.

Söndagen *den 12 augusti* unnade vi oss hvila, och jag läste, som vanligt, i den ensliga morgonen dagens texter och studerade sedan *Heims* »Gletscherkunde». Vädret var föga inbjudande till exkursion, luften tjock, det blåste hårdt, och berget var insvept i täta moln. Alla mina män hade fått permission; de voro bjudna på gästbud till Togda Baj Bek. Blott jag och Jolldasch stannade hemma och njöto af den fridfulla hvilan, som aldrig föreföll härligare än när det stormade därutanför och vinden pep och hvisslade mellan moränblocken. Bland dessa fjärran belägna gletschrar, där den ena dagen i det stora hela var den andra så lik, kände jag mig dock aldrig ensam.

För öfrigt hade jag ju icke mycken tid att tänka därpå; jag hade mer än nog att göra, och det enda som oroade mig var, att sommaren förflöt så hastigt att jag icke såg någon möjlighet att hinna med hela det upp-gjorda programmet. Dagarna föreföllo mig alldeles för korta.

Då jag kommit i kläderna på morgonen hade jag först att afläsa de meteorologiska instrumenten, medan Islam Baj gjorde i ordning tebrickan, som hvarje dag »dignade» under samma rätter: »tjisslik» (på spett öfver glödande kol brynt fårkött), »asch» (rispudding) och bröd, som vi dels erhöilo af kirgiserna, dels själfva bakade. Jag blef dock snart så led vid tjissliken, att jag ej gitte se åt den, utan blott lefde af ris och bröd, och den mat-

sedeln skulle i ännu två och ett halft år förblifva densamma, ända fram till Peking.

Någon gång öppnades en konservlåda, men förrådet var litet och tiden lång, och jag måste därför vara sparsam på dylika delikatesser. Lyckligtvis tröttnade jag aldrig vid ris och te och mådde förträffligt af den enkla dieten. Teet serverades alltid med jakmjölk eller grädde, och på dessa härliga varor behöfde vi dess bättre icke spara. Af tobak hade jag från Taschkent medtagit ett rundligt förråd, till en ringa del bestående af cigarrer, men mest af pip- och cigarrettobak, och jag vill tillstå den svagheten att jag skulle känt mig betydligt enkel, om jag ej haft pipan till följeslagare under gletschervandringarna.

De dagar då väderleken tvang oss att stanna »inomhus», hade jag alltid efterarbeten att utföra, kartskisser, profiler och anteckningar m. m.

Jurtets inre var så treffligt, att man där kände sig fullkomligt hemmastadd. Midt på »golfvet» brann en liten eld af teresken och jakspillning, men eljes var marken belagd med filtmattor. Midt för ingången stod min säng, bestående af två stänger, hvilkas ändar voro fastgjorda i läderöglor i kistorna. Mellan dem var en säckväf spänd. Utmed väggarna var den öfriga packningen ordnad. Här syntes lådor och proviantkistor, kärl, vapen, sadlar, instrument m. m. Jag fick blott två mål om dagen. Till kväll serverades efter samma matsedel som till frukosten.

Sedan jag lagt mig läste jag vanligen en stund vid skenet från ett stearinljus ur någon svensk tidning gammal som gatan; men här borta föreföll mig hvarje rubrik ytterst intressant, och saker som ögat eljes likgil-

tigt flyger förbi lästes med största begärlighet. Och sedan somnade jag och sof som en stock ända tills Islam Baj kom och väckte mig nästa morgon — det månde blåsa aldrig så och Jolldasch månde tjuta så förtvifladt som helst efter vargarna som ströko omkring i bergen.

En mänskensnatt på 6,300 meters höjd öfver hafvet.

Jag hoppas icke allt för mycket trötta läsaren med dessa kanske något enformiga gletscherskildringar; men jag har ansett mig böra afhandla detta ämne någorlunda utförligt, ty det var jungfrulig mark vi här trampade och hvarje steg var nytt. Endast Jam-bulak-gletschern har en gång, år 1889, besökts af Bogdanovitsch. Men jag ville icke lämna berget förrän jag kartlagt och undersökt dem alla. Det återstår nu blott ett par, som jag flyktigt skall beskrifva.

Det var *den 13 augusti* som offrades på en vandring öfver Tjum-kar-kaschka-gletschern. Utmed Tergen-bulaks oerhörda strand- och frontmoräner, öfver starkt kuperade, svagt bevuxna, delvis grustäckta nejder redo vi dit. Från grannskapet af den förstnämnda gletschern utgår en upphöjning i terrängen, som nedåt Sarik-kol-dalen fortsätter i Ullug-rabat-passet och utgör en viktig vattendelare. Tjum-kar-kaschkas smältvatten strömmar nämligen åt norr till Lilla Kara-kul, men bäckarna från pansarisen söder därom till den lilla sjön Galltjötöck, samt därifrån vidare åt söder till Jakent-darja. Vid sjön ligger en aul om sex jur, lydande under Tagarmas bekar.

Gletschern liknar Kamper-kischlak och faller som denna öfver åt högra sidan. Den högra strandmoränen är obetydlig, den vänstra anseelig. Tungan bildar en jämn kulle utan nämnvärda sprickor, och blott rand-sprickorna synas i någon mån utvecklade. I deras riktning och vanligen utmynnande i dem rinner en mängd små smältbäckar af klaraste vatten. Den största hade hela 90 cm:s bredd och 23 cm:s djup, samt en temperatur af $0,02^{\circ}$. I dess fåra, där vattnet glider ljudlöst, är isen glattpolerad och härligt blå. Eljes är hela ytan ytterligt porös och rutten; och alla stenar ha sjunkit djupt in och lämnat efter sig gapande hål. Isytan liknar ett virrvarr af uppstående nålar eller blad, där man utan att halka går lika lätt som i snö.

Att komma upp på gletschern var ingen konst, men att komma ned igen från vänstra sidan var rätt besvärligt, ty han är här mycket uppsvälld och sidokonturen tvär och brant, bildande ett par höga trappsteg, innan man kommer ned på fast mark. På isen funnos otaliga små vattengölar af en meters diameter, ett par decimeters djup och äfven under dagen beklädda med en tunn isskifva. Man får sig därför ett och annat fotbad under en promenad öfver denna gletscher. Äfven här utsatte vi mätstänger för att sedermera iakttaga isströmmens hastighet.

Den 14 augusti redo vi upp utmed Tergen-bulaks vänstra strandmorän och sedan ut på den af gletschern burna sidomoränen, som vi sedan åter följde ned till fronten. De båda sidomoränerna äro mycket mäktiga, men börja ej förr än i gletscherns nedre del, där de på isytan träda i dagen likt smala, svarta kilar, som småningom blifva allt bredare, för att slutligen i tungans

nedre del växa till kolossala sten- och blockmassor, hopade vid fronten.

Tergen-bulak arbetade och brakade nu i alla sina fogar. Oupphörligt hördes skott och smällar, stora block störtade med ett förfärligt dån ned i sprickorna, nya rennor uppkommo tid efter annan, och lifliga, vattenrika bäckar skummade mellan isen och sidomoränerna. Den vänstra af dessa har i gletscherns nedre del nära 400 m:s bredd och var till en början förvånansvärdt jämn och lätt att passera.

Den höjer sig efterhand betydligt öfver isens yta, men där den ligger i ett enkelt, tunt stenlager, sticker isen upp mellan stenarna likt fina nålar, klingor och spetsar. Stenarna hafva nämligen småningom sjunkit in i isen, som blott mellan dem dyker upp och gifver det hela ett egendomligt, knottrigt och taggigt utseende.

Vi förvillade oss i ett virrvarr af moränhögar och en labyrinth af pyramider och isklyftor. Sedan vi korsat moränen måste vi öfver gletscherns midtparti och hade här en äfventyrlig vandring i skymningen, hvilken så fort öfvergår i mörker. Terrängen var nu så svår, att vi föredrogo att färdas till fots och hoppa öfver sprickor och bäckar. Kirgiserna motade jakarna framför sig, och det var ett nöje att se, med hvilken vighet dessa hoppade upp på meterhöga, branta issluttningar, där vi själfva måste hugga ut ett par trappsteg för att få fotfäste.

Ändtligen nådde vi den högra sidomoränen, där vi funno flera små gletschersjöar, belägna på isen och alltid konvexa nedåt, en följd af ismassans segflytande rörelser. De båda sidomoränerna sträcka sig ett godt stycke längre ned än gletscherns midtparti, ty den is de betäcka ligger skyddad för solen och bevaras därför längre från smält-

ning. Nedanför tungan hade vi att passera en följd af gamla ändmoräner, lägrade framför fronten likt fästningsvallar och genombrutna af den förenade älven.

Mus-tag-atas högsta topp sedd från väster.
Teckning af förf.

Det hade nu blifvit mörkt, och jag måste följa tätt bakom en af kirgiserna för att se hur jag gick. En annan manade på jakarna, och en tredje sökte en af bestarna, som på egen hand förirrat sig bland moränerna och först följande dag anträffades. Efter många mödor och besvär kommo vi omsider ut och nådde lyckligt lägret.

En af punkterna i sommarens program var att göra en ridt inåt Pamir, och då nu somliga varor i proviantkistorna, framför allt te och socker, började tryta, beslöto vi ställa denna färd i samband med en provianteringsvisit på Pamirskij Post. Men då en dylik resa sannolikt skulle taga bortåt en månad och vi ej förrän på hösten kunde vara tillbaka vid Mus-tag-ata, ville vi dessförinnan göra ännu ett försök att bestiga berget, den beramade tvådagarsmarschen.

På välkänd stig tågade vi därför *den 15 augusti* tillbaka till den gamla lägerplatsen, och ehuru det var blåsigt och haglade på kvällen, gjorde vi dock allt i ordning till uppbrott.

Försedd med fullständig utrustning för två dagar, tio jakar och åtföljd af sex kirgiser samt min liftjänare Islam Baj försökte jag alltså *den 16 augusti* för fjärde gången bestiga Mus-tag-ata, på samma ställe där vi vandrade *den 18 april* och *6 augusti*. Då vi uppnått snögränsen följde vi de gamla spåren, hvilka utgjorde en garanti mot olycksfall. Vägen syntes tydligt. I tvära sicksackkrökar slingrade den sig uppför berget vid randen af gletscherpassagens högra klippvägg.

Som snötäcket till en början var tunt, hade våra spår smält ut till stora rundlar, i vilkas botten vitt-ringsgruset låg bart. Högre upp var hvarje spår fylldt med blågrön is och allra högst upp beklädt med en snö-

skifva tunn som papper. På några ställen var stigen igensopad af yrsnö, dock aldrig mer än att den kunde skönjas. Under hela tio dagar hade här alltså ingen snö fallit.

Med Islam Baj och en kirgis uppnådde jag den punkt där vi stannat den 6; de öfriga kommo i sakta mak efter, och i spetsen för dem red Jehim Baj. Sedan alla samlats höllo vi rådplägning och beslöto tillbringa natten på detta ställe, där några små stenöar stucko upp ur snöhafvet. De tio jakarna bundos vid lösa skifferblock, och i det skarpa gruset, som öfverallt var mer eller mindre snöbetäckt, skottade kirgiserna så godt sig göra lät ren en plätt, där jurtet uppslogs. Detta var mycket litet och provisoriskt, så att blott tre sofplatser funnos. Det hade ej »tunduk» (rökfång), utan stängerna möttes i en konspets och stuckos upptill helt enkelt in i ett bylte af rep och trasor, som sammanhöll dem.

Ehuru vi med spadar sökte så mycket som möjligt planera grunden, stod dock jurtet på något sluttande mark och måste därför med starka »arkhaner» (rep af kamelull) förtöjas vid tvenne skifferblock. På aftonen blåste under en timmes tid en svag bris, som då och då sopade moln af fin yrsnö kring jurtet och in genom dess många hål och springor. Kirgiserna skottade därför upp en vall af snö kring dess yttre sidor.

Till en början mätte alla väl, och vi gjorde upp en stor eld af teresken och jakspillning, som värmdo godt och uppmjukade våra stela leder, men fyllde jurtet med kväfvande rök, som sved i ögonen och endast långsamt sökte sig ut genom dess öppnade ingång. Snön smälte i tältet, men då elden började slockna, förvandlades allt åter till en iskaka.

Emellertid började kirgiserna efterhand klaga öfver hufvudvärk, och två af dem voro så illa däran, att de bådo få återvända, hvilket så mycket hellre beviljades som de tydligen voro odugliga till vidare strapatser. Af andra symptom må nämnas ständig ringning i öronen, lindrig döfhet, hastigare puls och lägre kroppstemperatur än under normala förhållanden, absolut sömnlöshet, sanno-

Min högsta lägerplats — 6,300 m. öfver hafvet.

Fotografi af förf.

likt mest till följd af hufvudvärken, som framemot morgonen blef olidlig, samt då och då små attacker af and-täppa.

Kirgiserna jämrade sig oafbrutet hela natten. Päl-sarna kändes förfärligt tunga och tryckande, den liggande ställningen försvårade andningen, och man kände tydligt hjärtats häftigt bultande slag. Teet och brödet hade ingen åtgång, och då natten öfverraskade oss med sitt mörker

märktes bland kirgiserna en dämpad förstämning, ty de voro lika litet som jag vana vid att tillbringa en natt på öfver 20,000 fots höjd öfver hafvet, hvilket är lika med 21 Eiffeltorn på hvarandra eller mer än tre gånger Sulitelmas höjd.

En mer storslagen lägerplats har jag dock aldrig haft: på den snöhöljda sluttningen af ett bland jordens

Jakarna hvila under bestigandet af Mus-tag-ata.

Fotografi af förf.

högsta berg, vid hvars fot gletschertungor, bäckar och sjöar, lågo insvepta i nattens flor, och vid randen af en bland de mest fantastiska glaciärer bergvärlden kan förete. Vi hade sålunda blott behöft taga några få steg mot söder för att falla i en 400 m. djup afgrund mot stålblank, blåglänsande is.

Jag hade väntat en målerisk solnedgång, men denna

var ej särdeles ovanlig. Solen sjönk i moln, upplysta af ett brandgult skimmer, som glödde länge efter solnedgången och mot hvilket Pamir-bergen aftecknade en skarp silhuett. Hela Sarik-kol-dalen låg en god stund i skugga, medan solen ännu göt sina sista strålar öfver Mus-tag-atas topp. Men snart insveptes äfven vårt läger i mörka, kalla skuggor, bergets topp skimrade ett ögonblick som en skarlakansröd vulkankägla, för att strax därefter äfven han höljäs i mörker.

Jag gick ut i natten för att se fullmånen stiga upp. Vi ha ej långt till den oändliga världsrymden, och nattens härskare uppträdde därför här i en glans så bländande, att man endast med ansträngning kunde betrakta honom. I stilla majestät steg han upp öfver den mörka brådstupande klippväggen på gletscherns motsatta sida. Djupt ned i afgrunden ligger gletschern i skugga. Ibland höres ett doft skott då en ny spricka uppkommer eller dånet af block som rasa ned från pansarisen.

Öfver vår lägerplats gjuter månen sitt silfver i rikaste mått och framkallar trolska effekter. Jakarna stå där mörka mot den hvita snön, med skarpt tecknade konturer och hängande hufvud, tysta som de stenar vid hvilka de äro bundna, blott någon gång gnisslande tänderna mot öfverkäkens broskkam, eller knastrande snö under klöfvarna då de ändra ställning. De tre kirgiser som ej fått plats i jurtet ha gjort upp en eld mellan ett par större block, och när den slocknat hukat ned sig på knäna med hufvudet i marken, insvepta i sina pälsar och hopkrupna kring den falnande glöden likt flädermöss om vintern.

Trots månskenet, är det ej lätt att orientera sig i Sarik-kol-dalen. Med möda urskiljas Kamper-kischlaks, Jam-bulaks och Su-baschis mörkare jejjlaus, deras af glet

scherbäckar bevattnade ängar bland det grå gruset och Lilla Kara-kul, en svagt markerad kontur. För öfrigt är landskapet åt detta håll, ända upp till Pamir-bergens toppar, ett outredligt kaos utan hållpunkter.

Skönast är sceneriet åt det väderstreck i hvilket månen nu står. Öfverväldigad af denna syn, står man liksom fastnaglad. Det är ett trollspel så storslaget, att hvarken penna eller pensel ens i någon mån förmå åskådliggöra det. Redan naturens arkitektur är här ett djärft mästerverk. Här utsträcker sig den blå gletschern, infattad mellan sina båda, med is- och snöfält bepanrade, svarta klippväggar; där reser sig den femhöfdade bergjätten högt mot himmeln. Klippväggen midt emot oss faller i så skarp skugga, att vi med möda kunna urskilja, hvar den genomskinliga mantelisen på dess krön slutar och det svarta berget tager vid.

Till vänster skåda vi, några hundratal meter öfver oss, gletscherns firnområde, badande i månskenet. På den mörka kammen i sydost dansa små, i hvita slöjor klädda älfvor en halsbrytande långdans öfver gletscherns firn bort öfver den norra toppen. Dessa lätta skyar, drifna af en svag sunnanvind, bilda framför månen koncentrisk ringar af regnbågens färger, mångårdar och andra i hastig växling hvarandra aflösande figurer.

Fantasiens behöfver ej anstränga sig för att förvandla dessa skyar till hvad hon vill: spöken i hvita dräkter, jagande hvarandra, dansande älfvor, lekande bergtroll, bergakungen på giljarfärd med sina söner eller de dödas själar, som af sina skyddsänglar ledsagas bort från jorden till sällare nejder. Vi tro oss se den hvita kamelen, som, enligt sägnen, förde dervischen ned från Mus-tag-ata, de fyrtio ryttarna som bistodo Khan Khodja mot kineserna,

eller de lyckliga i den kirgisiska legendens stad *Djanaidar*, som byggdes på bergets topp under en tid då alla jordens människor lefde utan sorger.

Trots kölden står man fastnaglad i snön och följer med häpnad och undran detta brokiga, fantastiska virrvarr, som i tusen former skymtar förbi.

Allt är tyst; ekot svarar ej i klippmuren där på andra sidan. Den tunna luften är okänslig och behöfver en lavin för att komma i vibration. Jakarnas andedräkt synes, men andetagen höras ej. De stå tysta och orörliga. En underlig känsla bemäktigar sig sinnet. Vi hafva svårt att fatta, att fyra världsdelar ligga under våra fötter och att en geoid, slagen omkring jorden i den punkt där vi befinna oss, blott skulle afskära topparna på ett lätt räknadt antal af Asiens och Sydamerikas berg. Vi tycka oss stå på gränsen till den tysta, kalla, gränslösa världsrymden.

I tältet sutto vid min återkomst Islam och Jehim Baj hopkrupna i sina pälsar så nära den rykande glöden som möjligt, utan att yttra ett ord. Vi fröso alla tre så att tänderna skallrade, och då eld ånyo uppgjordes fylldes tältet med svidande rök. Sedan kvällens observationer voro utförda, kröpo vi ihop i våra pälsar och filter, elden fick slockna och månen nyfiket titta in genom tältets alla springor.

Det var en hemsk och lång natt, som aldrig tycktes vilja taga slut. Huru vi än kröpo in i våra iden och drogo knäna ända upp till hakan, var det omöjligt för kroppsvärmen att få bukt med den utifrån öfverallt inträngande kölden. Och denna blef så mycket kännbarare då den sydvästliga blåsten timme efter timme tilltog i våldsamt. Ingen kunde sofva ett ögonblick. Först

fram mot morgonen föll jag i ett slags dvala, men vaknade ideligen af brist på luft och ängsligt kippande efter andan. Mina män jämrade sig som de legat på sträckbänk, mindre öfver kylan, än öfver alltjämt tilltagande hufvudvärk.

Jam-bulak-gletscherns firnbäcken.

Teckning af förf.

Äntligen steg solen upp, men den dag som randades var allt utom lyckosam. En nästan orkanlik sydvästvind svepte utmed bergets sidor och yrde upp täta moln af mjölfin snö omkring oss. De tre kirgiserna, som tillbragt natten i det fria, voro halfdöda af köld och släpade sig med möda in i jurtet, där en stor eld uppgjordes. Alla voro sjuka och dystra, ingen talade, ingen ville äta,

och när teet, som icke ens blef riktigt varmt, serverades kunde jag knappt förmå mig att läppja därpå. Jakarna stodo orörliga som bildstoder på samma fläck som kvällen förut.

Toppen var insvept i ogenomträngliga moln af yrsnö. Att ens tänka på att i dag fortsätta uppstigandet skulle varit att fresta Gud. I okänd, kanske af issprickor uppfylld terräng skulle vi haft att kämpa mot en snöburans alla fador, för att slutligen, förvillade i dessa ogästvänliga regioner, gå en säker undergång till mötes. Jag insåg genast omöjligheten att trotsa berget. Först pröfvade jag dock mina karlar, i det jag befallde dem göra i ordning för uppbrott till toppen. Ingen yttrade ett ord af missnöje; alla reste sig på en gång och började, men blefvo synbarligen glada då de fingo kontraorder.

Man tittade icke ut ur tältöppningen en half minut utan att genast krypa in igen. Man hade där åtminstone skydd mot blåsten, som genomträngde pälsar, skinnkläder och filtstöflar. Jag hängde dock fast vid hoppet att stormen skulle lägga sig till middagen, så att vi då skulle kunna fortsätta. Men den blef tvärt om allt häftigare, och kl. 12 var det tydligt att dagen var förlorad. De tre kirgiserna fingo stanna för att taga ned jurtet och binda bördorna på jakarna. Islam, Jehim och jag bonade om oss med allt hvad vi hade och satte oss upp, och ned bar det med hvinande fart genom drifvorna. Jakarna kastade sig formligen hufvudstupa utför branterna, döko som uttrar genom snön, och trots sina tunga, klumpiga kroppar halkade eller snåfvade de icke en enda gång.

Man sitter i sadeln som på en i hög sjö gungande och stampande jolle och får skylla sig själf, om man icke är säker i knäna. Ofta får man kasta sig baklänges, så

att man ligger rygg mot rygg med jaken och balansera hela kroppen i takt med hans oväntade, men viga och fintliga manövrer.

Det var härligt att, sedan vi hade de sista snömolnen ofvanom oss, åter skåda lägerplatsen, som låg där nere i djupet, men ännu på *Finsteraarhorn*s höjd. Där intogs en välbehöflig middag med sjudande te, och sedan lifs-andarna åter kommit i gång, föllo vi, hvar och en i sitt hörn, i en välgörande och tung sömn. Men ännu hela följande dag kände vi oss som konvalescenter efter en långvarig sjukdom.

Jag hade nu fyra gånger försökt bestiga Mus-tag-ata utan att lyckas, men vill därmed ingalunda säga, att en bestigning af toppen är en absolut omöjlighet. Att uppnå målet från den sluttning som vi forcerade den 11 augusti är visserligen, utan utomordentliga tekniska hjälpmedel — omöjligt. Men ofvanför den brant som vi bestego den 18 april, den 6 och 16 augusti finnes, så vidt jag kunnat iakttaga med fältkikare, inga oöfverstigligna terränghinder. Här bör man med starka lungor kunna arbeta sig upp till den norra toppen, som dock icke är den högsta, men står i förbindelse med denna genom en svagt insänkt kam. Mellan båda och nedanför dem ligger Jambulak-gletscherns vidsträckta firnområde. Huruvida denna trakt kan passeras, är en annan fråga. Sannolikt är den genomkorsad af sprickor och höljd af så djup firnsnö, att en öfvergång skulle fordra flera dagar. De lycklige i legendens stad Djanaidar hafva omgärdat sig med oöfverstigligna förskansningar.

För att utröna hvilket inflytande luftförtunningen utöfvar på kroppens funktioner, undersökte jag å olika höjder kroppstemperaturen och pulsen på mig själf (29 år

gammal), sarten Islam Baj från Osch (43 år gammal) och kippitjak-kirgisen Jehim Baj, från Schugnan (40 år gammal). Några resultat af dessa undersökningar äro sammanställda i nedanstående tabell:

		Kroppstemp.	Pulslag.	
28 juli kl. 10 e. m.	Jag	36° C	98	4,100 m.
	Islam	36,4°	92	
	Jehim	35,6°	66	
29 juli kl. 10 e. m.	Jag	35,5°	88	4,400 m.
	Islam	36,8°	92	
	Jehim	35,8°	74	
5 aug. kl. 9 e. m.	Jag	36°	88	4,400 m.
	Islam	36,4°	90	
	Jehim	36,6°	84	
6 aug. kl. 12 midd.	Jag	35,5°	86	5,300 m.
	Jehim	35,6°	82	
11 aug. kl. 2 e. m.	Jag	36,2°	94	5,700 m.
	Islam	35,6°	86	
	Jehim	35,9°	84	
16 aug. kl. 8 e. m.	Jag	35,85°	106	6,300 m.
	Islam	36,62°	98	
	Jehim	36,65°	116	
17 aug. kl. 9 e. m.	Jag	36,12°	102	4,400 m.
	Islam	36,6°	82	
	Jehim	36,72°	84	

Ehuru denna tabell innehåller flere undantag, tyckes dock den lagen vara gällande, att kroppstemperaturen faller och pulsen stiger ju högre man kommer. Ett tröghetsmoment synes också förefinnas så till vida, att sedan man kommit ned från en anseilig höjd till en mindre betydande, pulsen dock någon tid fortfar att vara hastig.

Hos mig varierade kroppstemperaturen vanligen blott $\frac{1}{2}^{\circ}$ C., under det min puls förblef tämligen jämn, hvil-

ket sannolikt berodde därpå att jag sorgfälligt undvek hvarje onödig kroppsrörelse. Männen däremot gingo tid efter annan till fots. De största pulsvariationerna ägde rum hos kirgisen Jehim Baj. På 4,100 m:s höjd hade han 66 och på 6,300 m. 116 pulsslåg, d. v. s. att pulsen ökade med 50 slag för 2,200 m.

Oregelbundenheterna i tabellens siffror bero utan tvifvel på flera andra omständigheter, såsom mer eller mindre lifliga kroppsrörelser, större eller mindre känslighet för luftförtunningen, tillfällig indisposition eller dylikt. Emellertid utförde jag alltid dessa observationer efter en tillräckligt lång rast, så att andnöd, häftig transpiration och hjärtklappning samt känsla af trötthet haft tid att lägga sig.

De erfarenheter vi samlat lärde oss, att det var omöjligt på en dag nå toppen, men också att det är opraktiskt att tillbringa natten på 20,000 fots höjd, emedan denna natt i betydlig grad nedsätter kroppskrafterna och åstadkommer en känsla af olust och beklämning.

Det bästa sättet att nå toppen vore utan tvifvel att tidigt en klar och lugn morgon i början af juli bryta upp från en depot på 5,000 m:s höjd och forcera uppstignandet på en dag. Vid ett dylikt försök skulle jakar medtagas så högt som möjligt, och sedan de vägrat gå, skulle bestigningen fortsättas till fots. Tyvärr hindrades jag att göra ett nytt försök, dels af den framskridna årstiden, dels af det ruskiga höstvädret.

Under alla omständigheter måste en bestigning, för att lyckas, utgå från Sarik-kol-dalen vid bergets västra fot, där man redan befinner sig på en höjd af 12,000 till 13,000 fot, och där sluttningen är minst brant. Från öster, söder och norr däremot är berget otillgängligt.

Om en duktig och tränad bergbestigare, åtföljd af hårdiga och öfvade schweiziska förare, frestade det ogästvänliga berget, skulle han säkerligen nå en mycket ansenlig höjd, ja, kanske själfva den norra toppen. Men äfven en schweizisk förare, han må vara hur tränad som helst, skulle här befinna sig i en för honom okänd värld, ty *Mus-tag-atas* topp badar i solljuset på en höjd som med 9,000 fot öfverstiger Europas högsta berg.

Farväl då, du alla isbergs fader, du mäktige enväldshärskare öfver Pamirs jättar, som på samma gång är en af knutarna på jordens högsta kedjeberg och själfva tornspiran på Världens tak, kärnan där *Kven-lun*, *Kara-korum*, *Hindu-kusch* och *Tien-schan* räcka hvarandra handen! Lys alltjämt som en fyrbåk öster ut öfver öknens haf! Låt friska fläktar från din eviga snö i sommarens kvalm svalka den försmäktande ökenvandranden, och låt de lifgivande strömmar som födas ur ditt sköte och hvilkas sorl jag i detta ögonblick hör ännu i årtusenden hålla ut i sin förtviflade kamp mot den allt förkväfvande sanden!

XVI.

En ny färd tvärs öfver Pamir.

Den 18 augusti gjordes ett sista besök vid Jam-bulak-gletschern. Det gällde att iakttaga de stänger som den 3 nedslagits på isen. Resultatet visade sig vara ett nästan omärkligt framryckande under de sista femton dagarna. Dock spårades en svag rörelse, som blef dess tydligare ju närmare vi kommo gletscherns midt, där den uppgick till hela 0,304 m. om dagen.

En intressant iakttagelse gjordes i strandmoränens närhet. Gletschern breder här ut sig, och därigenom uppkommer i isen närmast stranden en motström, som till orsak och funktioner liknar strandhvirfveln i en flod, ehuru den tid som åtgår för att rörelsen öfverhufvud skall kunna iakttagas i förhållande till dess storlek är mycket lång. Den hopning af is som uppkommer ofvanför hvirfveln utjämnas lätt af ablationen.

Isens utseende var i hög grad förändradt. Sist vi besökte gletschern var den betäckt med snö och hagel: nu låg den däremot bar, med knifskarpa kanter, med djupa hål borrhade af insjunkna stenar, och var i allmänhet hal och farlig att passera.

På återvägen iakttog vi ett fenomen som vi förut ej lagt märke till. Gölen vid Jam-bulak-gletscherns

högra strandmorän är belägen i en jordbäfningspricka, som sträcker sig från Stora Kamper-kischlak-gletscherns tunga till omedelbara grannskapet af platsen för våra mätningar. Hon är oftast enkel, men ibland dubbel. Hon liknar en graf eller ett dike, är omkring 5 m. djup och 15 till 20 m. bred och hennes botten belamrad med grus, sand och jord, som sedermera rasat ned.

Båda kanterna hafva fortlöpande nivå, så att ingendera förefaller insjunken i förhållande till den andra. Jam-bulak-gletscherns högra strandmorän visar en skarp insjunkning vid den punkt där jordbäfningsprickan löper in under den. Kirgiserna meddelade, att denna spricka uppkom vid en häftig jordbäfning för aderton år sedan, då Jakub Bek ännu lefde. Hon berörde Tagarma, Turbulung och hela västra sidan af Mus-tag-ata, men iaktogs ej vid Su-baschi eller Kara-tasch-davan. Strandmoränen hade således på hela aderton år icke undergått någon förändring.

Den omständigheten att jordbäfningen ej iaktogs vid Su-baschi, på blott två timmars afstånd, bevisar, att det varit en jordstöt af lokal natur. Huruvida den förmått klyfva gletschern, kunde kirgiserna ej upplysa. På själfva gletscherytan syntes naturligtvis ej ett spår af insjunkning, då ju en möjlig klyfning på mycket kort tid åter måste fyllas ut. Den skulle dock ha lämnat ett ypperligt tillfälle till undersökning af isens tjocklek och struktur. Jordbäfningar äro icke allmänna i Mus-tag-ata-trakten; blott hvart tredje till femte år märkas svaga stötar.

Då jag i juni lämnade Kaschgar med Mus-tag-ata som mål, var det min afsikt att blott stanna två månader vid berget. Men denna tid var för kort tilltagen. Då den gått till ända hade jag halfva arbetet ogjordt och ingen

proviant och måste därför rida till Pamirskij Post för att anskaffa det nödvändiga.

Som jag emellertid visste, att kineserna bevakade mig och nästan betraktade mig som en spion, ville jag icke onödigtvis gifva näring åt deras misstankar och beslöt därför passera gränsen nattetid genom ett obevakadt pass, för att sedan på samma sätt återkomma, utan att de haft en aning om hela utflykten. Blott två kirgiser och Islam Baj skulle följa med; alla de andra afskedades. Med Togdasin Beks tillhjälp utspridde vi det ryktet att jag begifvit mig till Kara-korum, södra slutningen af Mus-tag-ata.

På kvällen *den 19 augusti* fördes alla mina saker och samlingar till en af mina kirgisiska vänner, den gamle Jehim Baj, som i sitt tält väl gömde dem bakom mattor och filter. Vid återkomsten från Pamirskij Post fingo vi höra, att kineserna, som förvånats öfver mitt försvinnande, anställt efterforskningar i trakten. Den kloke Jehim Baj hade då funnit rådligast att föra mitt bagage till ett säkrare gömställe. Han hade dolt det under ett väldigt block vid fronten af Kamper-kischlak-gletschern och äfven där ombonat allt med filter för att skydda kistorna mot nederbörden.

I Jehim Bajs tält gjorde vi oss i ordning till flykten. Fyra goda hästar hade anskaffats, mattor, filter, instrument och annan nödig utrustning stufvades. Proviant för tre dagar medtogs, ty vi skulle rida genom en alldeles obedd trakt och hade tretton svenska mil till Pamirskij Post.

Ett par timmar sutto vi kring elden, språkade, drucko te och åto så mycket vi orkade af den gamla vanliga matsedeln: fäркоött och jakgrädde. Men sedan månen gått upp surrades bagaget på karlarnas hästar, och kl. 11 redo

vi väl påpälsade och i stark blåst i en rad ned mellan Mus-tag-atas åldriga moräner.

Efter ett par timmars ridt hade vi kommit ned i Sarik-kol-dalen. Stigen slingrade sig nu upp på andra sidan genom *Mus-kurau*-dalen till passet med samma namn, beläget i Sarik-kol-kedjan, Pamirplatåns östra gränsberg. Men just nere i dalen hade vi att passera den svagaste punkten, ty här ligger en kinesisk karaol, en vaktaul, som har till uppgift att bevaka gränsen till de ryska besittningarna.

Vi redo tysta och i långsam skridt så nära, att kirgiserna med sina falkögon sågo tälten; men inga vakter anhöllo oss, och till och med hundarna förblefvo tysta, oaktadt vi hade min kirgishund Jolldasch med oss. Mina män voro förskräckligt rädda, och deras mod återkom först sedan vi hade aulen långt bakom oss, ty de visste, att blefve vi ertappade, kunde de vara säkra om ett par hundra kinesiska piskrapp öfver naken rygg.

Vid fyratiden på morgonen *den 20 augusti* uppnådde vi lyckligt *Mus-kurau*-passet, där några observationer gjordes och där vi öfverföllos af snöyra. Härifrån sjunker terrängen långsamt åt väster. Vi redo genom den breda dalen *Nagara-kum* (Trumsanden). Bottnen är öfverhöljd med fin gul flygsand, som vid bergsidorna bildar vackra dyner. Sanden föres hit af de västliga och sydvästliga vindarna, som nästan ständigt rasa öfver Pamir. Men de förmå icke öfverskrida Sarik-kol-kedjans tröskel, och därför hopas sanden vid bergens fot.

Trakten är fullkomligt vattenlös och således obobodd om somrarna; men om vintrarna komma kirgiserna hit, då snön lämnar tillräckligt med vatten. Blott vid *Sarik-bulak* (Gula källan), sipprade något vatten fram ur marken,

som därför erbjöd tämligen godt bete, och här rastade vi från kl. 10 till kl. 1.

Mot aftonen kommo vi ut på *Kosch-agils* vidsträckta slätter, där marken är jämn och hård som ett golf. Här växa blott glesa tereskenplantor, som nu i den nedgående solens strålar kastade långa skuggor utmed marken. Vi färdades här genom det för östra Pamir karakteristiska platålandskapet med breda, jämna, vattenlösa dalar och låga, afrundade, skarpt vittrade bergskedjor vid sidorna.

I skymningen nådde vi Murghab, som nu under sommarens högvatten tedde sig som en majestätisk flod, och slog läger på en liten äng vid dess högra strand, där vi tillbringade natten under bar himmel.

Ännu en gång några ord om min trogne hund Jolldasch! Han var min reskamrat äfven under denna färd öfver Pamir, fördrog de hårdaste strapatser utan att knota, höll den strängaste nattvakt vid våra lägerplatser och var alltid vid yppersta lynne. Han hörde icke heller till de fega i landet. Då vi någon gång under marschen nalkades en aul, rände han som en pil i förväg och ställde genast till gräl och uppträden med aulens hundar. Ehuru han med beundransvärd vighet högg omkring sig åt höger och vänster, fick han gifvetvis alltid stryk, men visade icke den ringaste fruktan för en tiodubbel öfvermakt.

Då han nu i ilmarscher måste löpa till Pamirskij Post, fick han skafsår på baktassarna. Karlarna sydde därför på honom ett par skinnstrumpor, som gáfvo honom en viss likhet med Mästerkatten i stöflar. Gränslöst komisk var han att skåda då han med ytterlig försiktighet afprofvade dessa underbara ting. Först använde han blott frambenen och hasade sig framåt i sittande ställning.

Sedan sprang han på tre ben, i det han turvis lyfte på den ena baktassen. Slutligen kom han dock underfund med att stöflarna voro praktiska och skyddade tassarna mot vidare sår.

Kirgisiska pojkar.
Teckning af förf.

Följande morgon redo vi öfver till Murghabs vänstra strand och fortsatte nedåt floden mot väster. Ändtligen passerade vi ett kulissliknande klipparti, som skjuter ut i dalen, och hade i ett nu framför oss den öppna dalvidgning där Ak-bajtal-bäcken mynnar ut och där Pamirskij Post är beläget.

Vi redo hårdt hela dagen. Vid femtiden aftecknade sig en ljusblå rök mot de mörkare bergens fond, och en timme senare redo vi in på fästningens borggård.

Allt var tyst och stilla, inga officerare syntes till, blott en vakthafvande kosack ropade sitt »Wer da!» Jag gjorde mig dock hemmastadd i ensamheten. Det befanns, att en ung löjtnant Roop från Petersburg sedan föregående dag gästade fästningen, och till hans ära hade samtliga officerare anordnat en picknick i närheten.

Det dröjde dock icke länge förrän sällskapet kom tillbaka med min gamle vän kapten Sajtseff i spetsen. Däremot voro alla de yngre officerare som föregående vinter tjänat under honom nu i fält under general Jonnoff mot afghanerna i Schugnan. I deras ställe hade andra träd, hvilka hela följande år skulle tjänstgöra under generalstabskaptenen *Skerskij's* befäl.

Två andra förändringar hade inträffat på fästningen sedan mitt förra besök. På denna ensliga ort, som en af mina vänner i Fergana kallat ett paradys därför att där icke funnos några damer, residerade nu den nya kommandantens unga hustru, fru Skerskij, tyska till börd, en ovanligt intagande dam, som på det mest älskvärda sätt gjorde les honneurs vid bordet. Smaken är olika här i världen, men i mitt tycke hade fästningen nu en mer paradisisk anstrykning än förr. Luggslitna vapenrockar och dammiga stöflar hade träd tillbaka för ett vårdadt yttre. I allt märktes det kvinnliga elementets civiliserande inflytande.

Vidare hade fästningen fått en musikkår af tolf man, som dagligen klockan sex spelade taffelmusik utanför fönstren i kasinosalen, där middagen intogs. Denna sal hade för öfrigt nu blifvit omdöpt till »vajennij sobranije»

eller »militärklubben», och dess väggar voro tapetserade med idel kartor öfver Pamir och planer öfver fästningen.

Söder om Pamirskij Post reser sig den latitudinala bergskedja som skiljer Murghabdalen från Alitschur-Pamir och bär namnet *Basar-därä*. Just här bildar den en båge åt söder, där Murghab smyger sig tätt intill klipporna i en nästan halvcirkelformig krök och där vattnet på sina ställen försar med stor hastighet.

En dag gjorde kapten Sajtseff och jag en utfärd på floden i en båt som kosackerna gjort sig af oljedränkt segelduk och ribbor. Ett godt stycke uppåt floden embarkerade vi och gled o sakteliga nedåt kröken, där det gällde att hålla sig i strömdraget för att undvika lömska sandbankar. På somliga ställen, där vattnet är sammanpressadt i en smal och djup kanal, ilade båten med svindlande fart tätt utmed stranden.

De många småkrökar floden beskriver göra, att panoramat ständigt tycks ändra läge. Man blir ett rof för de mest komiska synvillor, tycker att båten hela tiden glider rakt framåt, horisonten däremot vrider sig fram och åter. Ibland synes fästningen till höger, för att kort därpå flytta sig åt vänster, tills man slutligen blir alldeles yr i hufvudet.

Vattnet porlar knappt hörbart vid stränderna; dess massa glider som en olja ned genom flodbädden och för båten som ett viljelöst nötskal oemotståndligt med sig. Efter en timmes munter färd hamnade vi, våta som blötdjur, i stilla vatten ett godt stycke nedåt floden, där denna för en kort sträcka åter breder ut sig.

Strax bortom *Schah-djan* (Konungens själ), den punkt där det första ryska fästet uppfördes för några år sedan och fyra verst nedanför den nuvarande fästningen, blir

Murghabs dal allt trängre, floden i samma mån smalare och djupare och strömhastigheten allt större. Här ligger en kirgisisk aul af sex uj. Här är äfven flodens sista säkra vadställe, som alltid begagnas af dem som begifva sig till västra Pamir.

Då jag *den 27 augusti* bröt upp till Jeschil-kul och artigt eskorterades hela den första dagsmarschen (fyra svenska mil) af kapten Sajtseff och en ung löjtnant, gåfvo oss kirgiserna vid Schah-djan det dåliga rådet att passera floden tio verst längre fram, emedan, såsom de sade, vägen på högra stranden vore bättre och vattenmängden betydligt aftagit. Då vi kommit fram till det af dem föreslagna vadstället, fick en kirgis först visa vägen genom floden. I dess midt uppgick emellertid djupet till 120 cm.; hästen förlorade fotfäste och fördes af det påtryckande vattnet nedåt strömmen, lyckades dock åter bottna och kom upp på andra sidan, sedan ryttaren blifvit våt till midjan.

Sedan ännu ett par kirgiser rident öfver, störtade sig kapten Sajtseff med sin häst ut i vattnet och nådde andra stranden, men så våt att han fann rådligt draga af sig de vattenfyllda stöflarna och soltorka underkläderna i en backe. Som jag icke hade någon oemotståndlig lust att bada, väntade jag en stund tills de tre kameler som buro våra saker anlände, besteg den högsta af dem och kom torrskodd öfver.

Vi fortsatte nu färden och anlände i skymningen till *Ak-alkhar*-dalens mynning, där vi slogo läger i lä af ett ur marken uppskjutande klippblock. Sajtseff hade medtagit en hel middag och ett par buteljer rödvin, och vid skenet från kinesiska kulörta lyktor och en flammande lägereld superade vi under den muntraste stämning. Flera

mer eller mindre motiverade tal höllos, ändlösa sånger sjöngos på haltande melodier, hela operor klingade genom luften och gånge eko i klippväggarna, men på ett högst oharmoniskt sätt. Lyckligtvis hade vi inga andra åhörare än kirgiserna, som stodo i en ring omkring och sågo helt förvånade ut, sannolikt fruktande att vi under ridten förlorat en eller annan skruf. Först fram på natten lämnade sången rum för de behagliga drömbilder i hvilka John Blund vänligt invaggade oss.

Dagen därpå stannade vi kvar vid Ak-alkhar, där Sajtseff sått korn och hvete, rofvor och rädisor, hvilket allt lyckats öfver all förväntan väl, oaktadt en höjd af inemot 11,000 fot. Under dagens lopp kartlade jag en del af floden mot väster. Sedan vi haft ännu en munter afton, skildes vi åt tidigt *den 2 augusti*, då ryssarna återvände till Pamirskij Post och jag med mina män fortsatte ridten upp genom Ak-alkhars dal.

I två dagsmarscher passerade vi *Basar-därä*-kedjan och upptäckte ett nytt pass, 4,869 m. högt, som erhöll namnet *Sajtseff*. Det är af ringa betydelse, ty det är tämligen svårt att öfvergå; stigningen är mycket brant och sluttningarna höljda af fint skiffergrus, där hästarna ha svårt att få fotfäste. En knappt synbar stig visade, att detta pass endast användes af kijiks, tekkes och arkharis (vilda getter och får).

På södra sidan sjunker terrängen långsamt ned genom Mus-jilja till den breda, nu af 120 kirgisiska uj (tält) bebodda *Alitschur-dalen*, som på Ak-alkhars longitud ligger cirka 2,000 fot högre än Murghab-dalen. Två nya dagsmarscher förde oss till Sumeh vid Jeschil-kuls (Gröna sjöns) östra ända. På vägen passerades *Ak-balik* (Hvita fisken) eller, såsom stället också kallas, *Balik-masar* (Fisk-

helgedomen). Vid norra dalsidan sippra flera källor fram ur marken och bilda en bassäng af tre meters djup och knappa tjugu meters diameter, där det i marinblått skiftande, kristallklara vattnet (4° C.) utgör hemvist för en mängd fotslånga, feta, svartryggiga fiskar.

Från kulinarisk synpunkt togo de sig synnerligen lockande ut, och en längre rast gjordes vid källorna för att komma åt några af dem. Att vi icke hade några metspön eller andra fiskredskap generade oss naturligtvis föga. Med tillhjälp af ett segelgarn, en urkedjekrok och ett stycke fårkött halade vi snart upp tre stycken. Vid nattlägret hos Bosalas kirgiser stektes de i jaksmör, och vi skulle göra oss ett riktigt fint mål. Fiskarna voro emellertid oätbara och hade en obehaglig frän smak. Joll-dasch höll dock till godo, men han måtte ha fått knip och ångrat sin glupskhet, ty han tjöt jämmerligen hela natten.

Vid Alitschur-flodens vänstra strand redo vi förbi en enkel graf, omhägnad med en stenmur. Här slumra sju afghanska soldater hvilka för två år sedan stupat i en drabbning mot ryssarna. Ännu lågo filtrazor och stänger kvar efter det tält de bebott. Af de senare inhöstade vi ett förråd till bränsle, oaktadt Jehim Bajs protester och påstående att det var helgerån att plundra en graf.

Natten till den 2 september tillbragte vi i *Sumeh's* rabat (härberge), som består af tre gumbes (bikupformiga torn), uppförda af Abdullah Khan, och morgonen därpå besökte vi den $60,6^{\circ}$ varma, starkt svafvelhaltiga källa som sipprar fram ur marken i närheten, samt en kubisk, kinesisk »tamga-tasch» (sigillsten), som ännu visar, att det funnits en tid då kineserna ansett sig vara herrar öfver Pamir. Å dess öfre yta finnes en urhålkning, där en

stentafla med inskription varit insatt; men den har blifvit borttagen och skickad till Petersburg.

Sedan fortsatte vi åt väster, följande Jeschil-kuls norra strand på en absolut höjd af 3,799 m. Redan här klämmar Alitschur-dalen ihop sig, så att sjöns bredd icke öfverstiger 3 km., medan dess längd uppgår till 23 km. Vattnet är grönbliått och hade ännu 18° temperatur, men var mindre klart än i Lilla Kara-kul. Vi redo omedelbart utmed norra stranden, hvars vittrade granithällar bildat mäktiga gruskäglor med 33° stupning mot den otvifvelaktigt ganska djupa sjön.

Flera tvärdalar med bäckar mynna ut vid båda stränderna. Den största heter *Tjong Mardjana*j och dess flod, som nu förde blott tre kubikmeter vatten i sekunden, har vid sin mynning bildat ett i sjön utspringande delta.

På en liten låg landtunga, *Kamper-tjick*, gjorde vi halt omedelbart invid stranden. Mellan några täta, redan torra och aflöfvade buskar bredde vi ut våra filt mattor på marken, kokade te och intogo en mycket enkel aftonvard. En kolossal eld, som matades med bränsle från buskarna, lyste därunder upp nejden. Sedan dagens erfarenheter införts i dagboken och elden börjat flämta allt mattare, svepte vi in oss i våra pälsar och somnade vid det entoniga vågskvalpet.

Den 3 och 4 september undersöktes Jeschil-kuls västra ände, en synnerligt intressant trakt. På södra stranden reser sig en arm af den mäktiga bergskedja som skiljer Jeschil-kul från Schugnan och här bär det allmänna namnet *Kara-korum*. Dess kam är vid sjöns västra del, där Gunt-floden utflyter, snöbetäckt. Man spårar här en rudimentär gletscher, som i forna tider varit ganska mäktig och med sina moräner spärrat dalen.

Jeschil-kul är alltså bildad på samma sätt som Lilla Kara-kul. Alitschur-dalens vattenförråd samlar sig i denna behållare innan det öfverskrider moräntröskeln, för att sedan under namn af Gunt skära sig ned i en trång, brant och vild dal och utmynna i Pändsch. Moränen består af väldiga granitblock och är ytterst svår att passera.

Jag var till en början förvånad öfver att finna Gunt-floden, som har rykte om sig att vara lika mäktig som Murghab, helt obetydlig och blott föra 8 kbm. vatten i sekunden, men fann dock snart rätta förhållandet. Hufvudmassan af vattnet sipprar fram under själfva moränen, och man hör tydligt dess brus.

Genom Alitschur-Pamir och öfver passet *Najsa-tasch* (4,155 m.) återvände vi ännu en gång till Pamirskij Post. Här nådde oss det ryktet att Togdasin Bek fått tre hundra rapp öfver blottad rygg därför att han ej inberättat till Djan Darin att jag passerat gränsen, samt att beken nu låge halfdöd i sitt tält. Som jag fruktade att kineserna kunde lägga beslag på mina kvarlämnade tillhörigheter och samlingar, skyndade vi, efter ett hjärtligt farväl från de gästfria ryssarna, öfver det 4,434 m. höga passet Sarik-tasch tillbaka till Mus-tag-ata, på hvars västra sluttning vi i allsköns lugn rastade *den 16 september*.

Här fingo vi höra, att ryktet farit med osanning. Togdasin var kry och munter och kom redan samma kväll på besök, och mina tillhörigheter hade kineserna icke fått reda på under den razzia de anställt hos de kirgiser som varit mina tjänare, ty sakerna voro väl dolda där uppe under blocket.

Vintern hade tagit ett jättesteg framåt medan vi varit borta. Snötäcket på bergen hade ryckt betydligt längre ned, och hela Sarik-kol-kedjan låg beklädd med ett tunt

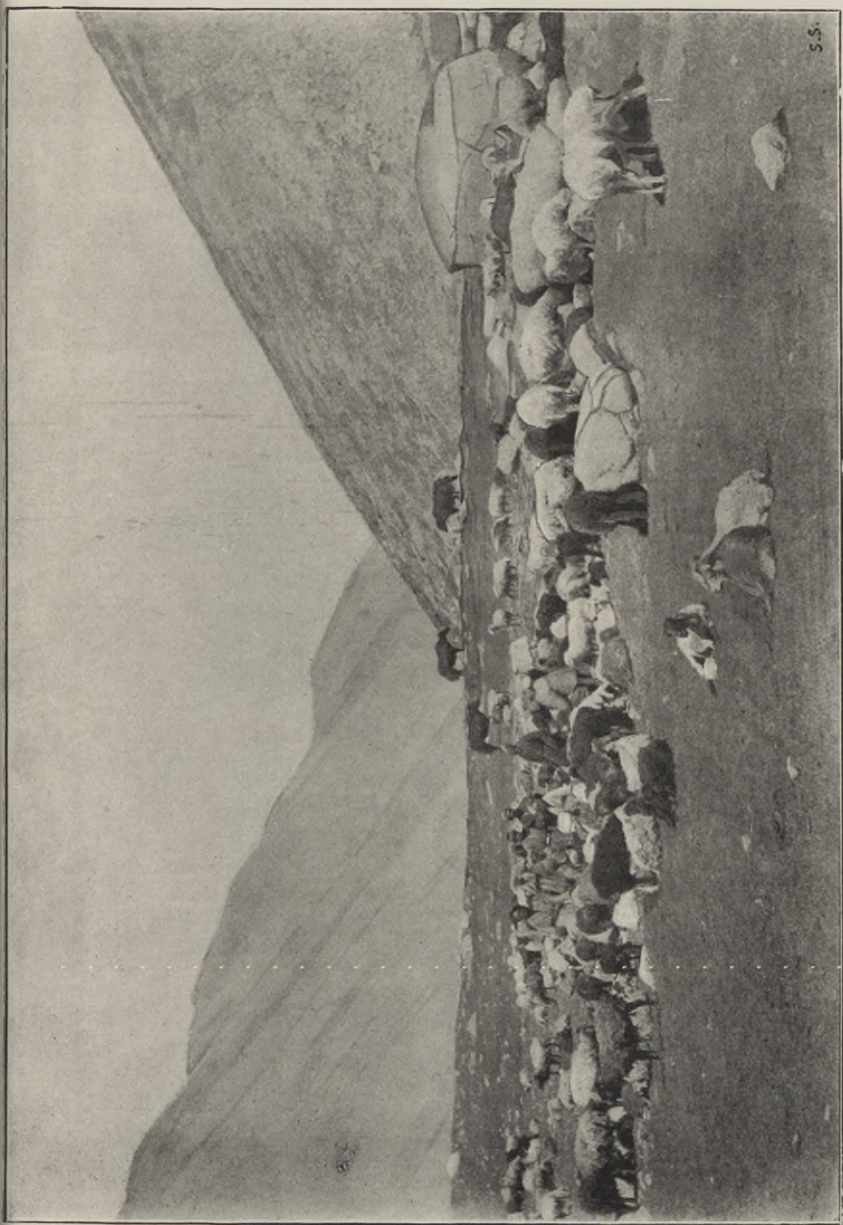
hvitt dok; bäckarna hade krympt till små rännilar, och hela naturen tycktes redan beredd att inslumra i den långa vinterdvalan. Isande kall och afskräckande reste sig Mus-tag-ata öfver oss, och vi hade nu icke den ringaste lust att storma jätten. I stället begåfvo vi oss åt söder, följande bergets fot, i syfte att afsluta sommarens kartarbeten.

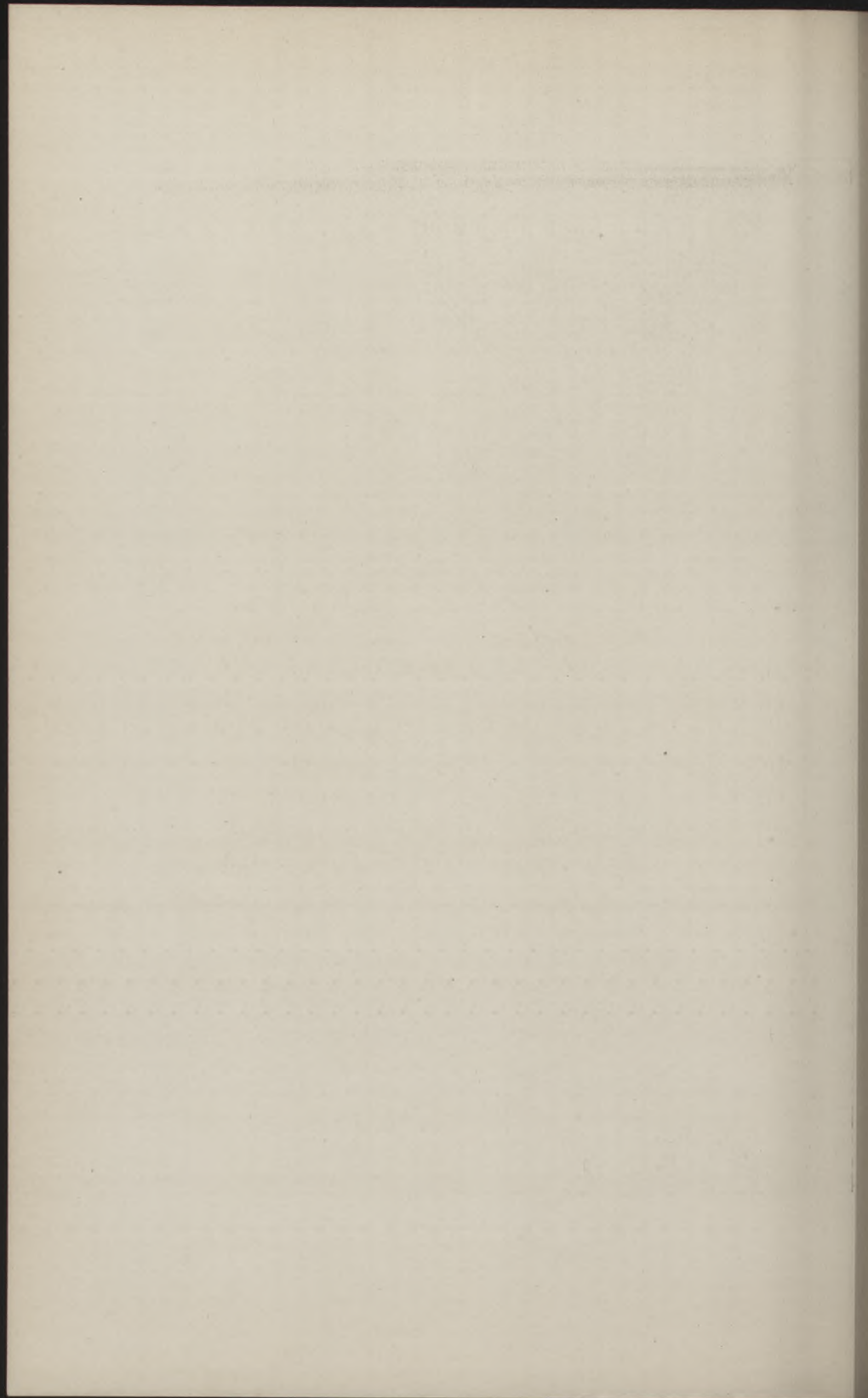
Jeschil-kuls västra del.

Teckning af förf.

Den 20 september gjorde jag en ny vandring öfver Tjum-kar-kaschkas gletscher för att återfinna de signalstänger vi där nedslagit den 13 augusti. Deras ändrade lägen angåfvo en ytterst oansenlig rörelse. Störst hade den varit i gletscherns midt, där den uppgått till 0,043 m. om dagen. Sannolikt är denna tröghet gemensam för alla Mus-tag-atas gletschrar och beror väl i främsta rummet på den långa vintern, den starka insolationen och den lifliga afdunstningen. Den af tyngdlagen föreskrifna

Kirgisiskt läger i Sarik-kol.
Fotografi af förf.

rörelsen neutraliseras i någon mån därigenom att ismassans tyngd genom de nämnda krafternas verksamhet minskas.

Tjum-kar-kaschkas gletscher är ett viktigt gränsmärke. Dess bäck strömmar till Lilla Kara-kul och Kaschgar, men alla de söder därom belägna vattendragen gå till Jarkent-darja. Alla dessa bäckar, som vi under vår vidare färd

Kara-korum, Mus-tag-atas södra del.

Teckning af förf.

redo öfver, ha skurit sig tämligen djupa fåror i bergets nedre, afrundade sluttningar, som bestå af vittringsprodukter och gamla moräner, besädda med enstaka gneisblock och någon gång prydda af små ängar.

Men till vänster stupa klippväggarna ned under detta grus, flera skarpa toppar synas, och ur en väldig korridor utträder *Kok-sel-gletschern*. Dess morän är oerhördt märk-

tig och rik på gigantiska gneisblock, och dess älf uppsamlar tillflöden från flera håll. Vi funno nu, att ju längre vi kommo mot söder, dess mindre blefvo gletscherrarna, dess större de gamla moränerna, hvilket torde bero därpå att de mot söder flytande utvecklade en lifligare verksamhet än de som äro riktade mot norr.

Den 21 september tågade vi i en vidsträckt båge kring bergets fot mot OSO och öster till *Sar-agil*-gletschernes bäck, och den 22 vidare förbi gletscherrarna *Schver-agil* och *Gerdumbeh*, båda otillgängliga i följd af de oöfverstigliga moränvallar som omgärda dem, och där icke ens jakar kunna taga sig fram. Bergets massiv är åt detta håll taggigt och sargadt. Det är en vägg af klippor och åsar. Gletscherrarna äro här så korta, att de vanligen sluta innan de utträdt ur berget, hvars nedra sluttningar erbjuda anblicken af ett gammalt moränlandskap, med cirkusar, åsar, block och gölar. Ännu längre ned öfvergå de småningom i Tagarmaslätten.

De två följande klyftorna kallas *Kara-korum*. De sakna gletschrar, men de gamla moränerna vid deras bas äro starkt utmodellerade af rinnande vatten, och hela trakten är beströdd med jättestora block af vacker grå gneis och mindre stycken af kristallinisk skiffer, bland hvilka en mängd harar höllo till. Äfven denna nejd kallas *Kara-korum* och gör skäl för sitt namn.

Slutligen togo vi af mot NO, gingo in i *Tegermensu's* dalgång och gjorde halt vid bäckens strand, där vi funno en behaglig lägerplats bland buskar och gräs, och där vi rastade den 23 september. Minimitermometern med hela $+ 5^0$ förrådde, att vi kommit till lägre trakter. Bäckens hade kl. 4 e. m. 2 kbm. vatten, $8,3^0$ varmt; det var rent, klart, och godt att dricka.

Det hade varit min afsikt att kringgå Mus-tag-ata vid själfva basen och därför från Tegermen-su fortsätta mot norr och nordväst tillbaka till Lilla Kara-kul. Tyvärr förklarade kirgiserna, att detta vore omöjligt, då de östra sluttningarna, ett virrvarr af branta och taggiga kammar, vore oöfverstigliga äfven för fotgängare. För att öfvertyga mig gjorde jag en rekognoscering upp till älfvens källor och fann att kirgiserna hade rätt.

Vi hade intet annat val än att kringgå berget på den gamla vägen öfver Gädjeck och Ullug-rabat och hamnade *den 30 september* åter i välkända nejder vid Lilla Kara-kuls östra strand.

Seglingar och djuplodningar på Lilla Kara-kul.

Denna gång tältade vi vid Lilla Kara-kul från den sista september till den 9 oktober. Dels hade vi behof af hvila och borde icke från de betydande höjderna genast skynda ned i dalarna på östra sidan, dels ville jag genom djuplodningar kontrollera de rön angående sjöns bildnings-sätt som gjorts vid vårt första besök i trakten däromkring.

I vårt omedelbara grannskap låg en aul om sex jurt. Med dess manliga invånare, Togdasin Bek och några af våra öfriga vänner rådgjorde vi första dagen om sättet för lodningarna. Någon båt fanns naturligtvis icke, ja, blott en af kirgiserna hade öfverhufvud sett en båt, på öfre Amu-darja. De öfriga hade ej en aflägsen aning om hvad en båt var för något och kunde icke föreställa sig, huru en dylik tingest skulle åstadkommas. I hela den vidsträckta Sarik-kol-dalen finnas endast sex små björkar vid helgongrafven Kajindeh-masar och att röra dem skulle betraktats som ett helgerån. För öfrigt hade vi omkring 15 mil till närmaste buskskog.

Det enda materiel som fanns i vår omedelbara närhet var »oks», eller de lindrigt böjda stänger som uppbära jurtets kupolformiga filttak, samt hudar. Men huru detta material skulle hopfogas till en båt, det kunde ej ens de

fyndigaste af kirgiserna utfundera. Jag gjorde då af trästickor och oljadt lärft en liten modell med mast, segel, styre och köl, och den manövrerade, till kirgisernas stora förvåning och nöje, synnerligen väl.

Men Togdasin Bek sade rent ut, att en dylik tillställning i stor skala helt säkert skulle kosta mig lifvet, och han rådde mig att hellre vänta tills sjön frös, hvilket enligt hans åsikt borde ske om sex veckor. Redan nu sjönk temperaturen om nätterna till -10° , och de små lagunerna vid stranden voro hvarje morgon öfverdragna med ett tunt istäcke, som likväl smälte fram mot midnatten.

På Kara-kul däremot var sjögången för stark att tillåta isbildning, och under de tio dagar vi tillbragte vid dess strand flögo från morgon till kväll fullfjädrade sunnanstormar med lösta vingar öfver sjön och hade förfärligt brådtom till Bulun-kul. Men vi voro icke rädda. Jag hade förr hört vågor fräsa och föredrog att trotsa den muntre Eolus framför att vänta på isläggningen.

Jag hade låtit uppslå jurtet på knappt två meters afstånd från stranden, för att på nära håll kunna lyssna till vågornas musik, och varfvat där båten skulle byggas låg vid sidan af tältet. Här sträcktes kölen, de sega ribborna snoddes samman med starka rep, och inom ett par timmar var stommen färdig, blott två meter lång och en meter bred.

En häst som stupat dagen förut, släppte till sitt skinn, och sedan äfven ett får bidragit med sitt, blef skrofvat färdigt. En mast med eldrödt bomullssegel restes, vid hvarje sida fastsurrades två luftfyllda getskinn och ett i aktern, hvilken redan betänkligt pekade nedåt. Åror tillverkades af oks, klufna i ena ändan och med getskinn

spända mellan gaffeltänderna, och som styre tjänstgjorde helt enkelt en i aktern fastsurrad spade.

Det var en kostlig farkost som *den 3 oktober* gick if stapeln. Den utgjorde, uppriktigt taladt, ingen heder för den svenska skeppsbyggarkonsten och saknade totalt de nobla och vackert afrundade former som äro utmärkande för våra kuttrar. Tvärtom, den var i alla ändar lika skef och kantig som en kasserad sardinlåda, och när denna dråpliga skuta, som nu i en vecka skulle navigera Lilla Kara-kul, vaggade vid stranden på sina uppblåsta getskinn, påminde hon om något okänt antediluvianskt djur, som låg och rufvade på sina ägg.

Redan tidigt på morgonen hade Togdasin Bek infunnit sig för att bese odjuret. Han stannade försiktigtvis på behörigt afstånd och gjorde en obeskrifligt komisk min, som han velat säga: »Jaså, ser en båt ut på det där viset! Det hade jag aldrig drömt om.» Och då i nästa ögonblick ett ironiskt löje krusade hans läppar, tycktes han tänka för sig själf: »Det var mig en ohygglig pråm»; men han hade nog mycken takt att ingenting säga, och jag bet mig i läppen för att hålla mig allvarsam. Han bjöds emellertid sedan på segling, antog invitationen efter många om och men och befanns i själfva verket vida mindre rädd för sjön än hans stamförvanter.

På aflöpningsdagen hade kirgiserna samlats från när och fjärran, och till hälften dolda bakom en moränhög sutto ett tjugotal kvinnor med stora hvita hufvudbonader. Då jag frågade gubbarna om de trodde att Djan Darin skulle kunna hålla sig för skratt, ifall vi stufvade honom ombord på skutan och skjutsade ut honom på sjön, voro de nära att krevera af munterhet.

Det hela var med ett ord ett uppseendeväckande

evènement, en högst ovanlig »tamaschah» (skådespel), och ryktet därom spred sig som en löpeld öfver hela östra Pamir. Då vi på återfärden, långa vägar ifrån Kara-kul, öfvernattade i kirgisiska auler, frågade ofta deras invånare, om det var sant, att en främling som hade vingar först flugit upp på Mus-tag-ata och sedan kors och tvärs öfver sjön. Molla Islam författade till och med en sång, som sedan till tonerna af en »gädjeck» (fiol) föredrogs om kvällarna och som helt säkert i legendens dräkt skall föras på sagans vingar till kommande släktled.

»Det gifves ögonblick i lifvet» har någon snillrik författare försäkrat, och jag har varit i tillfälle att göra samma iakttagelse, ty det var verkligen ett »ögonblick» då vår skuta löpte af stapeln. Med återhållen andedräkt följde kirgiserna dess rörelser och förundrade sig ej litet då jag hade mod att stiga i och göra en kortare segeltur, ehuru det blåste hårdt. Men båten låg säkert på vattnet, hvilande på sina fem getskinnspåsar, och Togdasin Bek blef vid denna åsyn så lifvad, att han vid nästa profTUR följde med.

Aldrig hafva renare, blåare och friskare vågor sköljt en skrabbigare båt än denna, som kände sig ungefär som en katt eller höna i det våta elementet. Han föreföll icke det ringaste stursk öfver att vara den förste seglaren på Kara-kul och på så betydande höjd öfver världshafvet. Han gungade ängsligt på de glada böljorna, som tycktes drifva gäck med honom. Ehuru skrofvat var hopfogadt af idel häst-, får- och getskinn, gjorde det likväl ideligen kovändningar, äfven då man minst väntat det.

O, denna Sven Dufva bland båtar, som »gjorde höger om och vänster om, men ständigt rakt tvärtom», som var fullkomligt okänslig för allt hvad segelmanöver heter, och

låtsade som det regnade när man vrickade med styret som en galerslaf! Hvert vi än ämnade oss, åt norr eller söder, tog han för gifvet att vi alltid hade medvind, och då vi försökte kryssa en smula föll han likväl undan, följde helt lugnt med vind och vågor och var med ett ord envis som en jak.

Som ständig sunnanvind blåste, hade vi alltså intet annat val än att för hvarje segling draga båten till södra stranden och sedan med vinden drifva öfver sjön och utföra lodningarna. Denna metod invigdes *den 4 oktober*, då båten bogserades af en häst genom det grunda vattnet till södra strandens midt, där den bemannades af mig och kirgisen *Muhammed Turdu*. Det blåste ej hårdt, men var kallt, och jag var därför ordentligt påpälsad.

Vi hade ej kommit långt från stranden då en af dessa orkanlika stormbyar från söder svepte fram öfver sjön och uppdrif den häftigaste sjögång. Vi beslogo seglet och höllo oss fast i relingarna, ty båten hoppade som en bångstyrig häst. Vår belägenhet var kritisk. Han dref ut midt på sjön, och vi hade långt till hvarje strand.

Jag satt och »styrde» då i ett nu aktern dök ned i vattnet, en svallvåg slog in, fyllde båten till hälften och gjorde oss grundligt våta. Det befanns, att den getskinnsäck som uppbar aktern gått lös och nu dref på egen hand ute i sjön. Hvarje svallvåg som nådde oss gaf oss ett nytt bad, ehuru jag med spaden sökte stuka till dem och kirgisen öste för brinnande lifvet.

Vår belägenhet var ganska allvarsam, helst styrbords båda getskinnsäckar hastigt krympte. Luften sipprade nämligen ur dem så att det hvisslade om dem, och båten lutade nu öfver åt denna sida. Sjöarna äntrade från alla

Lägeret och "båten" vid Lilla Kara-kuls strand.
Teckning af förf.

håll och hoppade som vilda, lömska sjötroll med hvita lufvor omkring oss.

Så drefvo vi med skummande böljor hän öfver okända djup. Jag fruktade att de öfriga fyra påsarna äfven skulle ge sig ut på drift eller helt och hållet förlora sin bärkraft innan vi nådde stranden, och jag beräknade därför tid efter annan, om jag skulle orka simma den återstående sträckan.

Stämningen höjdes icke därigenom att Muhammed Turdu var sjösjuk, och han skulle varit hvit som ett lärft i ansiktet, om han ej varit solbränd som en tattare. Den stackaren hade ju aldrig suttit i en båt och aldrig hört talas om sjösjuka och trodde därför, när han nu för första gången gjorde bekantskap med henne, att hans sista stund var kommen.

Kirgiserna samlades till häst och fots på närmaste strand och väntade blott få se skutan sjunka. Vi lyckades dock hålla henne flott och kände en obeskriflig lättnad då vi ändtligen gled fram öfver grundt vatten. Lyckligt och väl, men grundligt våta, uppnådde vi slutligen stranden, skyndade till lägret och gjorde upp en väldig brasa, vid hvilken vi torkade våra plagg.

Den första lodningsexpeditionen blef sålunda ett fullständigt fiasko. Den enda upptäckt som gjorts var, att flygsanden kanske i lika hög grad som gletscherslammet bidrager till sjöbäckens utfyllning. Ty under det gletscherbäckarna blott arbeta under sommaren, höra stormarna till vanligheten året om. Dock sopas vinterstormarnas flygsand spårlöst bort öfver den blanka isen. Under vår första seglats hade vi stundtals varit så insvepta i sandmoln, att stränderna knappast urskildes. Ännu på kvällen, då stormen mojnät, var vattnet grumligt, och då

den eviga fårköttbuljongen förtärdes, knastrade det mellan tänderna.

De följande dagarna fullbordade vi utan vidare äfventyr tre vackra lodningslinier, och den 8 begåfvo vi oss ut från södra strandens västra del. Vi hade med flit börjat sent för att blåsten skulle hinna lugna sig något. Vi drefvo sakteliga öfver sjön och använde icke seglet för att ej störa lodningarnas noggrannhet. Den ena timmen förgick efter den andra; det skymde på och blef mörkt innan vi hunno grundt vatten och blott hade ett par hundratal meter kvar till norra stranden.

Det blef för ett ögonblick kaf lugnt; men i det nästa blåste en ytterst häftig nordan upp, som åter dret båten likt ett nötskal ut till sjös. Vi hade nu hela sjön och hela natten för oss. Det hjälpte ej att vi stretade med årorna af alla krafter, blåsten tog öfverhand; vi drefvo ut till midten af sjön. Det var kolmörkt tills månen steg upp, och vid lägret gjorde Islam Baj, som var orolig öfver vårt uteblifvande, upp en stor eld, som tjänade oss till fyr. Den nordliga blåsten blef af kort varaktighet, och med årornas tillhjälp nådde vi lägret vid midnatt.

En stor fördel på denna segelled var, att man aldrig behöfde frukta för att möta andra seglare eller att bli kullseglad då man kom hem sent om kvällarna. Vi voro oinskränkta herrar på Kara-kul och hade tillräckligt svängrum att vända med båten. Sjön är nämligen 3 km. lång, 3 km. bred vid södra stranden, 1 km. vid den norra och $1\frac{1}{2}$ på midten.

Sedan jag nu förlöjligat vår utmärkta farkost, må dock slutligen ett ord sägas till hans heder. Det smärtade mig mycket att, sedan navigationen efter fullbordadt arbete och i följd af ogynnsam väderlek blifvit inställd,

behöfva taga sönder den stolta pleasureyachten och återlämna materialet till dess respektive leverantörer, i stället för att skicka honom hel och hållen till Nordiska museet, där han säkert skulle väckt uppseende. Alltnog, han hade lärt kirgiserna hvad en båt egentligen är för slag, men någon öfverdrifvet hög tanke om svenskarnas navigationskonst hade den nog icke bibragt dem.

Nu hade vi emellertid lärt känna Kara-kuls djupförhållanden och utfört etthundratre lodningar, som inlades på en förstorad karta, där djupkurvorna efter hand uppdrogos. Maximaldjupet uppgick till 24 m. i sjöns södra hälft; i dess mellersta delar växlar djupet mellan 15 och 20 m. Utmed hela den södra stranden, där gletscherbäckarna utmynna, ligger en tämligen brant, sluttande slamkägla, medan den norra strandens moränvallar bilda ett långsamt fall.

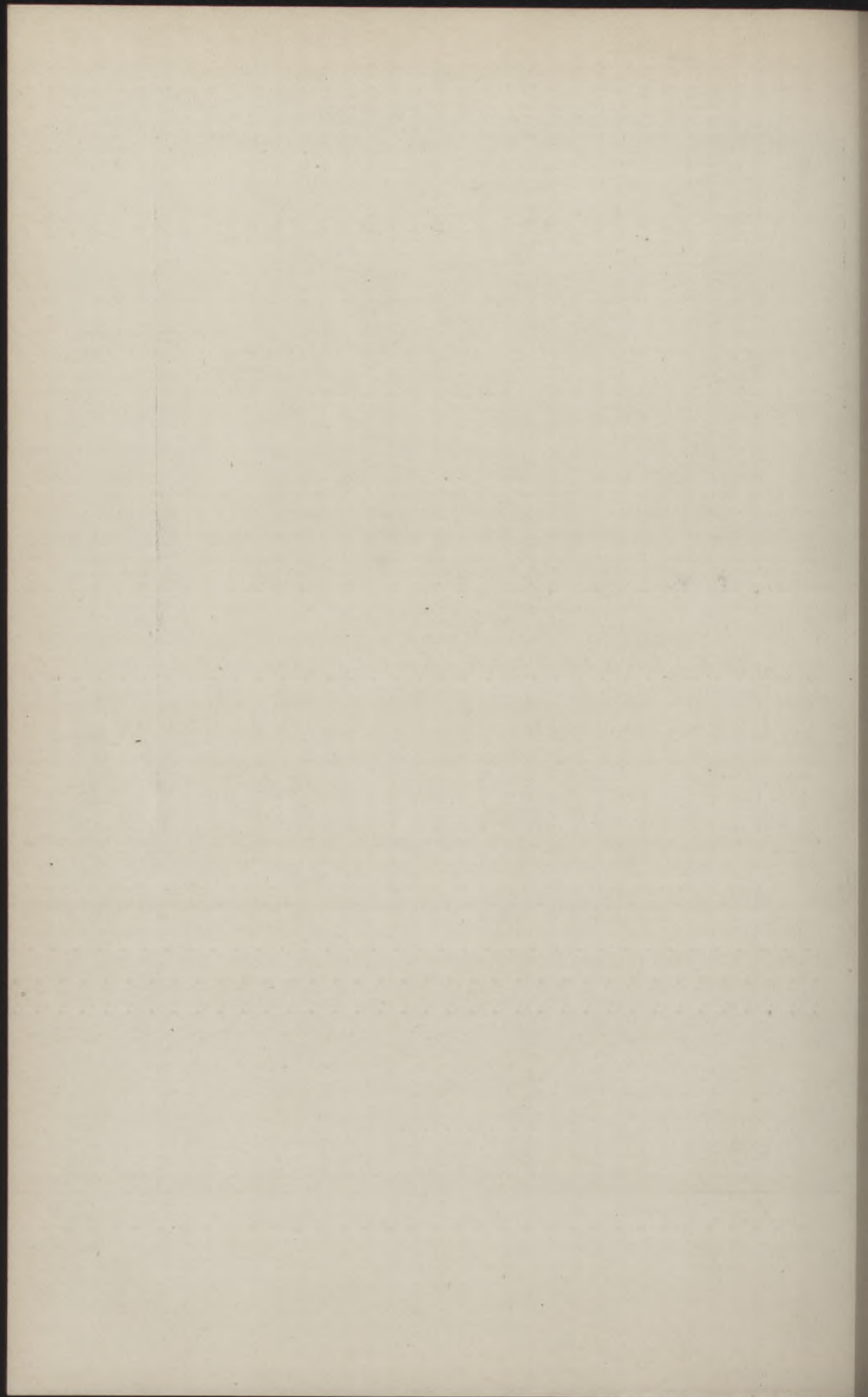
I nordvästra hörnet, där Kara-kul-bäcken rinner ut ur sjön, sticka smärre erratiska gneisblock upp öfver vattenytan. Meterlinien smyger sig på blott ett par m:s afstånd utmed den sydöstra stranden, där branta klippor stå, medan den i hela norra sjöbäckenet löper 200 till 400 m. ut i sjön. Helt nära den västra strandens midt ligger den lilla ön *Kindik-masar*, där oräkneliga vildgäss häcka om vårarna. Här funno vi äfven två stora, grunda vikar och några submarina flygsanddyner, bildade i lä för utspringande klippartier.

Angående sjöns färgskiftningar funno vi, att de djupa ställena skifta i marinblått, de grunda i ljusgrönt och de bälten under hvilka alger växa i mörkviolet.

Kirgiserna påstodo bestämdt, att inga fiskar lefva i Kara-kul, och i själfva verket fann jag blott en liten en, som död flöt på vattnet och var af samma art som de

En farlig seglats på Lilla Kara-kul.
Teckning af D. Ljungtaahl.

af hvilka jag konserverat prof från den närbelägna Bassikkul, och således sannolikt dithörts af någon fågel.

Vattnet är sött och godt att dricka och hade nu en temperatur som under vår vistelse på stället vid stranden växlade mellan 12 och 3 grader och i sjöns midt, på botten, hade 8°. Flera små klara källor utmytna vid stränderna, och närmast dem stå vakar öppna nästan hela vintern. Kara-kul tillfryser i midten af november, och islossningen försiggår i midten af april.

Kirgiserna sade att isen ligger som en spegelskifva, öfver hvars yta blåsten sopar bort hvarje snöflinga. De berättade äfven, att man genom isen kunde se »hela skogar och betesmarker» (algerna) på sjöbotten, och att stjärnornas spegelbilder i isen om vinternätterna tindrade lika klart som på himlahvalfvet.

Under arbetets gång förflöt vårt lif lika lugnt och fridfullt som under vårt förra besök. Efter slutadt dagsverke gick jag ibland när det stormade ned och satte mig på en sten vid stranden och försökte inbilla mig att det var Trälhafvets vågor som slog mot Vermdöns stränder, och tusen minnen ifrån hemlandets kuster vaknade då till lif. Jag satt där som en pilgrim i en af naturens skönaste tempelsalar, vid hvars tröskel snöklädda bergjättar hålla vakt. Vid deras fötter ligger den underbara sjön, infattad mellan dem som en ädelsten af renaste vatten.

Det vore orättvist att kalla Kara-kul en liflös sjö. Under mina topografiska mätningar utmed stränderna störde jag vid mången pejling en välmående familj af vildgäss eller änder, som fredligt snattrade vid strandens säf och vid vårt annalkande flydde ut åt sjön. Om nätterna hörde vi ofta vildgässens skrik, då de lockade sina

ungar eller i flockar flögo öfver vårt tält. En och annan familj blef dock skingrad då någon af dess medlemmar fick bidraga till att gifva vår eljes så enformiga matsedel någon omväxling.

Vackrast var det dock att iakttaga atmosferens lek med Kara-kul. Med mästarhand förstod han däraf göra de mest fångslande och färgrika taflor, taflor så olika hvarandra, att man kunde tro sig förflyttad från en världsdel till en annan, och detta ofta inom loppet af ett par minuter.

Så t. ex. kunde solen stiga upp på en himmel af renaste blå, atmosfären vara lugn och varm, Mus-tag-ata afteckna sig skarp och ren och de finaste detaljer i snöfältens blå nyanser framträda med oefterhärmlig skönhet, bergen vid stränderna afspegla sina mörka sidor i den spegelblanka vattenytan och en fullkomlig söndagshvilaråda öfver hela trakten — då i ett nu först hvita, sedan mörka skyar framsusa från den norra horisonten, Pamirs himmel får en stålgrå, vinterkall färgton, och i ett ögonblick hela firmamentet öfverdrages med moln. Vinden börjar susa, först stötvis, sedan med oafbrutet raseri, sjön blir hafsgrün närmast, längre bort mörkviolett och är randad med hvita strimmor; vågorna slå med våldsamhet mot stränderna.

Stormen lägger sig inom en timme, men åtföljes af en hagelskur och därpå ett störtregn; blåsten mojar af, sjön blir gråaktig af stänket och förlorar helt och hållet sin friska kulör, och regnet piskar med tunga droppar mot jurtets spända tak. Ovädret försvinner vanligen hastigt och spårlöst, men nästan regelbundet hvarje afton kommer öfver Kara-tasch-passet och genom Ike-bel-su's dal östanvinden och insveper landskapet i sin töcken-

dimma. Med undantag af de närmaste omgifningarna försvinner allt.

En gång framkallade dimman storartade kontraster. Vi voro just på återväg från en utfärd till Ike-bel-su då dess dalföre fylldes af det mörka töcknet. Mus-tag-atakedjan skymdes hastigt därpå och försvann slutligen alldeles. Dimman var ännu låg, och med bländande effekt lyste hela Mus-tag-atas koloss som ett elektriskt ljusknippe öfver den framskridande dimmans högsta lager. Solen gick ned, det skymde redan, dimman vann terräng, men ännu lyste bergets öfversta partier af ett skarlakansrödt till brandgult skimmer, som nu betäckte de eljes silfverglänsande snöfälten.

De solbelysta partierna blefvo allt mindre, skuggorna klättrade med afundsvärd lätthet och hastighet uppför branterna, ett ögonblick glimmade toppen öfver den mörka dimman, men sloknade i nästa, och konen aftecknade sig nu som den ljusa silhuetten af en pyramid mot den mörka bakgrunden, men blott för att inom några minuter äfven insvepas i töcknet.

Och därpå bjöd natten på nya taflor. Sedan dimman åter lättat, framsteg månen blek och kall på den mörkblå, af gnistrande stjärnor beströdda himmeln och kastade långa skuggor utmed bergens sidor, så mycket mörkare som de aflöstes af hvitt lysande partier och utsprång. Graftystnad rådde öfver trakten; lyssnade man, kunde man höra sitt eget hjärta slå.

Ej utan saknad lämnade jag denna lilla härliga alpsjö, som jag nu betraktade nästan som min egendom och vid hvars gästvänliga stränder vi tillbringat så många fridfulla, friska och på iakttagelser rika dagar. Men vi lämnade den dock *den 9 oktober*. En ursinnig sunnan-

Khasa Gyll, ung kirgisisk hustru.

Teckning af förf.

storm tjöt; vågornas vemodsfulla och söfvande sång, till
hvars toner man aldrig tröttnar att lyssna, ljud som van-
ligt mot stranden. Men den förklingade snart i fjärran
då vi nu ännu en gång styrde kosan upp mot glacier-
världen.

XVIII.

Lifvet hos kirgiserna. Återfärd till Kaschgar.

Innan vi lämna Pamirs högländer för att återvända till Kaschgar, må det tillåtas mig att nämna, om ock blott några ord om kirgiserna, det folk bland hvilket jag nu så länge vistats.

Jag har redan skildrat deras »bajgas» eller ryttarlekar och den viktiga roll dessa spela i deras eljes enformiga lif. Kirgisernas enda intresse är för öfrigt hjordarnas skötsel och de årliga vandringar som stå i samband därmed. Somrarna tillbringa de på »jejjlaus» (sommarbetsplatser), belägna på Mus-tag-atas och Pamirbergens högre sluttningar; vinterbetena (kischlaks) uppsöka de i dalarna då snön och kölden jaga dem ned från bergen.

Inom hvarje aul äro de flesta medlemmarna släkt och uppsöka alltid samma »jejjlaus» och »kischlaks», och ingen annan aul har rätt att inkräkta på ett inom en släkt sålunda häfdvunnet område utan öfverenskommelse.

Då ett barn födes komma släktingarna dagen därpå för att lyckönska. Ett får slaktas; gästabud hålles, och bön förrättas. På tredje dagen får barnet namn. Därvid tillgår så, att mollan slår upp i en bok där hvarje dag har sitt namn och gifver barnet födelsedagens namn,

hvertill fogas faderns jämte ordet »ogli» (son), t. ex. Kentje Sattovaldi Ogli.

Då en ung kirgis vill gifta sig, utse hans föräldrar en lämplig hustru, som han är tvungen att hålla till godo med. Är hon däremot icke hugad för saken, kan bröllopet inställas, ehuru äfven hon i de flesta fall är beroende af sina föräldrar. Har han inga föräldrar, väljer ynglingen själf en brud, men måste alltid betala »kalim» åt hennes föräldrar. En rik kirgis betalar ända till tio eller tolf jambaus (1 jambau = 160 till 180 kronor), en fattig ett par hästar eller jakar. Flickans föräldrar söka därför alltid få en »baj» (rik man) till måg, gossens att få en ful och fattig sonhustru, som nöjer sig med liten »kalim». Är flickan ung och vacker, fordras alltid mycket hög kalim.

Vid Mus-tag-ata bodde 1894 en ovanligt vacker kirgisiska, *Nevra Khan*, med tillbedjare från när och fjärran. Men hennes far fordrade också en så oskäligen kalim, att hon hunnit sina tjugofem år utan att bli gift. En ung kirgis som var dödligen förälskad i henne bad mig få »låna» den erforderliga summan, och äfven kontrahenternas föräldrar bearbetade mig, ehuru naturligtvis förgäfvades.

När saken är uppgjord, kan förlofningen räcka oviss tid, men så snart hela kalim är erlagd firas bröllopet. Ett nytt jurt uppföres, där bröllopet står i närvaro af så många gäster som vilja komma. Dastarkhan af färkött, ris och te bjudes, mollan uppläser kontrahenternas förpliktelser mot hvarandra, en bajga anställes, alla bära sina bästa khalater, och bruden är klädd i smycken och grannlåter. Tillhör mannen en annan aul, firas bröllopet i flickans aul, hvarpå de nygifta af alla gästerna ledsagas till sin nya bostad.

När en kirgis dör tvättas liket väl och klädes i rena, hvita kläder, inlindas i lärft och filter och föres så snart som möjligt till grafven. Denna är meterdjup; från dess botten gräfvdes åt sidan en horisontal gång, hvori liket inskjutes. Sedan fylles den yttre grafven och täckes med en sten eller en liten kupol på fyrkantig bas, om det är en baj som jordats. Ända till fyrtio dagar efteråt besöka de anhöriga grafven.

En kirgisisk familjs lösörebo är icke stort, och vid en flyttning äro vanligen några få jakar tillräckliga att transportera allt som hör till utstyrseln af ett tält. Själfva jurtet (uj) med dess trästomme och tjocka filtmattor, sadlar och hästtacken, »sängkläder» och mattor är det mest skrymmande. Därefter komma husgerådssakerna, af hvilka »kasan», en stor järngryta, är den förnämsta, vidare porslinsskålar (tjinneh och pialeh), flata träfat (tabak), järn- eller kopparkannor med handtag och lock (kungan och tjugun), träskålar (tjetjuck) och bunkar (tjellek).

En mängd andra redskap, såsom väfstolar, baktråg, såll, yxor, säckar att förvara säd och mjöl uti, vagga, fiol och gitarr, järnfot för grytan, eldtång o. s. v. saknas icke i ett välförsedt uj.

En stor del af dessa husgerådssaker köpes från Kaschgar, Jangi-hissar eller Jarkent, men äfven inhemska smeder och snickare finnas i Sarik-kol. Trävirket till jurtet hämtas från dalarna vid Mus-tag-atas östra sluttningar, ty i Sarik-kol växa inga träd.

I tältet finnes alltid en afstängd plats, »asch-khane» (skafferi), där mjölk och grädde i många former jämte andra matvaror förvaras. Den mest omtyckta drycken är »ajran», kokt mjölk, utspädd med vatten, som sedan får surna och särskildt om sommaren utgör en uppfriskande

läskedryck. »Kajmak» är tjock, söt jakgrädde af yppersta beskaffenhet, gul och mandelsmakande; »sut» är vanlig mjölk. Alla dessa mjölksorter förvaras i getskinnsäckar.

Kirgiserna lefva hufvudsakligen af jakmjölk och fårkött. En eller ett par gånger i veckan slaktas ett får, och hela aulbefolkningen får då ett grundligt mål. Alla samla sig i tältet i ring kring elden, där köttet kokas i »kasan». Styckena utdelas bland de närvarande. Hvar och en tar upp sin slidknif och förtär sin andel ända in till benet. Detta sönderslås sedan för att blotta mären, som anses vara det finaste. Före och efter målet tvättas händerna, och när måltiden är slut för man dem till skägget och ropar samfäldt: »Allahu ekbär». Islams fem dagliga böner utsägas punktligt af den äldste i hvarje aul.

I det dagliga lifvet draga kvinnorna tyngsta lasset. De uppresa och laga jurtet, väfva mattor och band, sno rep och garn, mjölka jak-korna och getterna, sköta fåren, barnen och hushållet. Till hjordarnas bevakning användas åtskilliga stora, arga hundar, som lefva af affallet från måltiderna.

Männen göra egentligen ingenting. Vanligen sitta de hela dagarna kring elden eller föra på sin höjd jakarna till och från de högre betesmarkerna. Ofta rida de för att hälsa på sina grannar, köpslå och byta kreatur. Om vintern sitter man mest inne från morgon till kväll och språkar kring brasan, som matas med »tesek», jakspilling, under det snön i täta moln sveper kring jurtet och stormen tjuter.

Sålunda förflyter kirgisens lif lugnt och enformigt; det ena året är det andra likt och återkommer med samma sysselsättningar och samma vandringar. Han åldras blott under tidens lag, ser sina barn flytta bort och grundlägga

nya hem, ser sitt eget skägg hvitna, och slutligen föres han till närmaste helgongraf för att hvila vid foten af de snöhöljda berg, bland hvilka han och hans förfäder kämpat för en glädjefattig, men sorglös tillvaro.

Därför betraktades också min långa vistelse bland dem som ett intressant afbrott. Att få se och följa en »ferengi» (europé) på nära håll och iakttaga alla hans obegripliga sysselsättningar hade aldrig förr beskärt dem. De kunde dock icke fatta hvarför jag nödvändigt ville besöka hvarenda gletscher och hvarför jag ritade af allting, ja, till och med högg stenar ur bergen och stoppade i mina kistor, ty dem föreföll allt detta så naturligt och intresselöst som möjligt.

Deras kunskaper om den yttre världen äro mycket magra. De känna blott, och därtill utomordentligt väl, den trakt där de bo, jämte vägarna öfver Pamir och till Ost-Turkestans västra städer, men det som ligger där-utanför är för dem ett kaos. De hafva hört talas om Ryssland, England, Kina, Persien, Kandjut, Kaschmir, Tibet, Hindostan, Stora Kara-kul, Lop-nor och Peking.

Endast med kringresande köpmän eller från de närbelägna städerna framtränga till dem någon gång nyheter från den bullrande världen; men de ägna dem föga uppmärksamhet, ty de äro oberörda däraf, och världsvimlets vågor nå dem icke. För dem är jorden platt och omgifven af vatten och kringkretsas af solen, och de kunna ej fatta verkliga förhållandet, hur man än söker förklara det. De svara blott helt lugnt, att åtminstone den trakt där de själfva bo står stilla och icke rör på sig.

Ofta berättade mig de gamla kirgiserna om sina lefnadsöden, och det var alltid intressant och lärorikt att höra på, icke minst för språkets skull. Så hade den

gamle kirgisen *Bek Bulat* vid Rang-kul en rätt äfventyrlig och växlingsrik lefnadssaga.

Han hade i tolf år tjänat som »jus-baschi» (chef för 100 man) i Tagarma under Jakub Beks tid. Men efter dennes död 1878 togo kineserna Kaschgar, och två år senare kom *Hakim Khan Tura* med tusen man från Margelan till Tasch-kurgan, där Bek Bulat och hans broder med 500 Sarik-kol-kirgiser slöto sig till honom. Oaktadt en veckas belägring, lät dock Tasch-kurgans tadjik-befolkning icke öfvermanna sig.

Då nu en stor kinesisk styrka kom upp i bergen för att dämpa upproret, skickades kirgisen Abdurrahman Datja af Hakim till Tasch-kurgan för att underhandla om fred, men dödades af tadjikerna. Hakim Khan Tura begaf sig därpå med sin styrka till Tjakter-agil vid Gesdalens början. Medan de rastade här fick Kuruschi Datja, Bek Bulats broder, bud från kineserna, att alla som deltagit i upproret skulle dödas, om de icke öfvergåfve Hakim. Kuruschi lämnade då sin höfding i sticket och begaf sig till Lilla Kara-kul. Här fick han befallning att tillsammans med kineserna anfälla Hakim vid Mudji. Så skedde, och förföljd af kineserna, flydde denne öfver Kisil-art, och många af hans män stupade.

Bek Bulat stannade som höfding för återstoden af kirgisernas styrka, men äfven denna skingrades, och sedan begaf han sig till Rang-kul, medan hans broder blef tillfångatagen af kineserna, som halshöggo honom i Kaschgar. Fruktande att få dela hans öde, flydde Bek Bulat till Akbajtal, där han blef tillfångatagen af femtio förföljande kineser, som bundo honom och förde honom jämte hans familj öfver Kaschgar till Turfan. Här bodde han i landsflykt i nio år.

Men beken af Turfan, som var muhammedan, lät honom hafva sin frihet och ostördt drifva handel. Då han alltjämt uppförde sig väl, fick han de kinesiska myndigheternas tillåtelse att återvända till sitt hemland. Kineserna, som uppskattade hans duglighet, erbjödo honom att bli bek öfver östra Pamir, men han vägrade och sade sig ej vilja tjäna ett folk som dödat hans bror. Sedan hade ryssarna kommit till Pamir, och nu lefde den gamle Bek Bulat fattig och utan syssla vid Rang-kul.

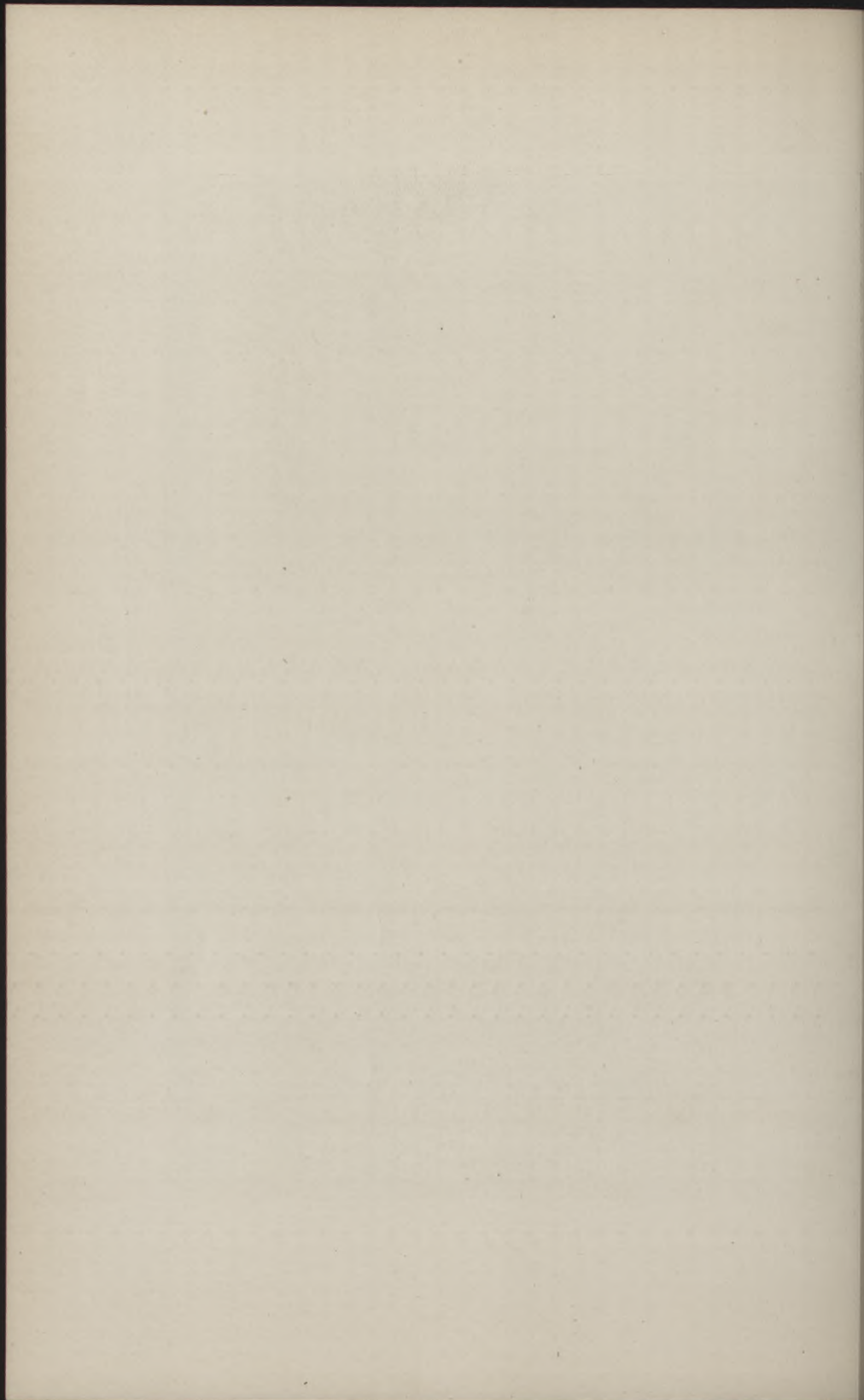
Så språkade vi ofta till långt fram på natten, under det små blå lågor dallrade öfver lägereldens glöd och spredo ett svagt skimmer kring tältets inre, där de på mattorna sittande männens bistra drag knappt kunde skönjas.

Jag vet icke, om kirgiserna skildes från mig med saknad, ty i deras bröst klappa hårda och okänsliga hjärtan, omotagliga för varmare känslor. Den karga, kalla och njugga natur, i hvilken de lefva och från hvilken de hämta sina intryck, är ej ägnad att framkalla sådana; men månget vänligt »hosch» (farväl), »Khoda joll värsun» (Gud berede väg) och »Allahu ekbär» (Gud är stor) tillropades mig och de stodo länge kvar vid stranden af Kara-kul för att med långa undrande blickar följa min karavan. Och nog tänkte mången af dem då: »Hvarifrån kom han och hvart går han, och hvad ville han här?»

Den 9 oktober tågade vi till Tuja-kujruks aul (3,884 m.) och dagen därpå upp genom Ike-bel-su's dal, där vattenmängden nu hopsmält till ett par kubikmeter och föga påminde om den skummande flod vi sett under sommaren. Vid Kok-sels mäktiga gletscher togo vi af åt vänster och stego i branta sicksackkrökar uppför högra dalsidans slutningar. På kvällen rastade vi i Tur-bulungs aul, hvars

Kirgisiska hustrur vid Murghabs aul.
Fotografi af förf.

invånare snart skulle begifva sig till Lilla Kara-kul för att där tillbringa vintern. Vid Tur-bulung är vintern ytterst sträng, och snöstormar höra till ordningen för dagen. Vargar, räfvar och björnar äro där allmänna.

Då vi den 11 oktober rastade i aulen rådde en oerhördt häftig blåst, och kirgiserna tände stund efter annan stickbloss, som de höllo upp mot rökfånget i det de ropade: »Allahu ekbär», allt för att afvända blåsten. Vid de kraftigaste vindstötarna rusade alla upp och höllo fast i tältet, som dessutom var förankradt med tåg och stänger.

Vi gjorde dock en exkursion till Kara-jilga, där saftiga betesmarker utbreda sig och där berggetter och *Ovis Poli* voro allmänna. Af de senare sköt Islam Baj ett exemplar på

Kirgisisk flicka från Sarik-kol.

Teckning af förf.

en gletscher, men tyvärr störtade djuret ned i en isspricka och kunde icke tillvaratagas.

Den 12 oktober redo vi öfver det illa beryktade passet *Merke-bel*. Stigningen dit upp var från väster icke särdeles brant, men snön låg här 40 cm. djup. Det är ett egendomligt pass. Själva höjden är bred och kupolformig och täckes af en tunn gletschertunga, öfver hvilken vi redo 2 kilometer. De angränsande bergen äro relativt låga, de till höger (i söder) helt och hållet isskodda, medan de i norr utgöras af nakna eller glest snöklädda svarta kristalliniska klippor.

Östra sluttningen är oerhördt brant och utgöres af en morän med tämligen stora block och skifferskifvor med skarpa spetsar och kanter, där man föredrar att gå till fots, då hästarna ideligen hota att falla framstupa. Lyckligtvis hade vi denna gång förhyrt jakar som buro bagaget. Småningom aftar sluttningen, och vi komma ned i Merkes dal, där vi lägga i ett ensligt jurtt på 3,593 m. höjd.

Under de följande dagarna bar det hastigt utför ned mot de turkestanska slätterna. I de östra sluttningarnas dalar snöade det friskt, och den 13 blåste det också häftigt, så att vi hela dagen redo i snöyra. Merkedalens älf, som från en serie smärre sidodalar mottager tillflöden, har skurit in sin fåra energiskt genom konglomerathällar, på hvilka vi ofta måste rida. Själva flodbotten är belamrad med gneis och skifferblock. Vid *Sugett* (3,015 m.), där vi slagit läger, växa pilar, däraf namnet. Här stodo några tält, inbäddade i ett haf af snö, och höfdingen *Togda Muhammed Baj* tog vänligt emot oss.

Den 14 marscherade vi till *Muhammed Togta Beks* läger vid *Tjatt*. Han är de östra kirgisernas höfding. På vägen

dit gingo vi förbi Kara-tasch-jilga med älf från passet Kara-tasch. Följande dagsmarsch förde oss öfver det sekundära passet Gedjäck-beles (3,975 m.) med afrundade mjuka former, bestående af gul, hal lera eller fint skiffergrus. Dagens lägerplats bar det egendomliga namnet *Sarik-kiss* (Den gula flickan).

Då vi *den 16* lämnade Keng-kol-dalens mynning på höger hand, kommo vi åter in på välkänd väg, och den kvällen lägrade vi i Igis-jar i samma karavanseraj som vi förut gästade. Det var skönt att få lägga af sig sina obekväma, tunga vinterplagg, hvilka nu voro öfverflödiga i den ljumma luften, och det smakade godt att åter få frukt, kaschgariskt bröd och ägg till middag.

Den 19 oktober hamnade jag åter i mitt rum på konsulatet i Kaschgar, där en hel morän af tidningar och bref samlat sig under sommaren.

Nu kom en tid af välbehöflig hvila, och jag slog mig till ro hos min gamle ädle vän generalkonsul Petrovskij. Vid aftonbrasan samspråkade vi, liksom förut, under de långa höstkvällarna och utbytte åsikter rörande många viktiga asiatiska problem.

Jag vill nu icke längre uppehålla läsaren med att skildra mina minnen från Kaschgar, men ett par af dem måste jag likväl anteckna. Mitt första arbete var att ordna och etikettera mina bergartsstuffer från Mus-tag-ata samt att behandla de fotografiska plåtarna. Därpå skref jag några vetenskapliga afhandlingar om sommarens studier.

I början af november fingo vi färska hälsningar från Europa. Geheimerådet *Kobeko*, som gjorde en inspektionsresa i ryska Turkestan, utsträckte sin färd ända hit. Han

var en älskvärd, fin och beläst man, och under den vecka han vistades hos oss gingo dagarna hastigare än vanligt.

Jag skall aldrig glömma aftonen den 6 november då vi sutto samlade kring stora salsbordet vid teglasen, språkande om politiska frågor och Ost-Turkestans framtid, under det samovaren muntert puttrade och brasan språkade. Då trädde en andfådd kosackkurir in utan att knacka, steg fram och lämnade Kobeko ett telegram från Guldja, den sista telegrafstationen. Det innehöll den sorgliga underrättelsen om kejsar Alexander III:s död.

Alla reste sig upp och gjorde korstecknet, en djup sorg stod att läsa i tårfyllda ögon, och grafstynad rådde länge. Man hade visserligen anat, att kejsarens hälsa på sista tiden ej varit tillfredsställande, men att hans tillstånd varit så allvarsamt och hans bortgång så nära förestående, det hade ingen ens tänkt på, och den sorgliga nyheten kom därför som ett slag. På den korta tiden af fem dagar hade den redan hunnit tränga ända in i hjärtat af Asien.

Enligt lag skola soldaterna omedelbart efter dödsfallet svärja den nye kejsaren trohetsed, men i Kaschgar fanns ingen ortodox präst, och man fann det därför klokast att afvakta order från närmaste behöriga myndighet. Herr Kobeko läste nu blott upp telegrammet med af rörelse darrande stämma för de 58 kosackerna, som med blottade och nedböjda hufvud åhörde det. Dagen därpå kommo Dao Taj och Tsen Daloj på kondoleansbesök till konsul Petrovskij. Med sina brokiga högtidsdräkter, sina gongonger, trummor, parasoller och standar och med all sin pomp och ståt stucko de bjärt af mot den allmänt rådande tysta sorgen.

I följd af den häftiga klimatväxling för hvilken jag varit utsatt ådrog jag mig en feber, som bröt ut på allvar

i midten af november och för en månad band mig vid sängen. För ett annat missöde var jag utsatt en gång i ryska badstugan, dit jag begifvit mig med två kosacker och Islam Baj. Den hade blifvit uppeldad och iordninggjord. Sedan jag uppehållit mig en god stund därinne, tyckte kosackerna att jag kunde ha fått nog och funno mig vid sitt inträde afsvimmad. Något rör å ångkaminen hade sprungit läck, och jag hade varit nära att omkomma af kolos. De förde mig genast till mitt rum, där jag småningom kvicknade vid; men ännu under ett par dagar hade jag smällande hufvudvärk.

Och så kom julen. Julen, hvilket haf af vemod och minnen, längtan och hopp i detta enda ord! Ja, det var jul i Kaschgar. Det snöade lätt, men snön afdunstade genast i den torra luften och förmådde icke göra marken hvit. Klängen af klockor hördes på gator och torg, men det var karavanklockorna, som klinga året om. Där tindrade klara stjärnor, men icke med samma magiska glans som under våra nordiska vinternätter. Där lyste ett och annat ljus i husen, men inga juleljus på granarnas gungande grenar, utan lampor närda med kandjutolja, lika enkla som på Kristi tid.

Fanns väl ett lämpligare föremål för en visit på denna högtidsdag än den svenske missionären Högberg, som med sin familj kommit till Kaschgar under sommaren? I sällskap med den engelske agenten Mr Macartney och pater Hendricks begaf jag mig dit på eftermiddagen, och vi medförde några små gåfvor till Högbergs flicka, och där lästes dagens af ålder nyttjade texter, och julpsalmer sjöngos, ackompanjerade af orgelns toner. I julkvällens mörker vandrade pater Hendricks och jag till Macartneys hus, där julglögg och traktering väntade oss. Men

kort före midnatt bröt patern upp; han kunde icke för-
måås att stanna längre; han skulle hem till sitt ensliga
kyffe i hinduernas karavanseraj, och där skulle han på
slaget tolf läsa julmässan, ensam, ensam, alltid lika ensam!

Den 5 januari 1895 anlände engelsmannen *St. George Littledale* till Kaschgar i sällskap med sin oförskräckta hustru och en släkting, *Mr Fletcher*. I deras sällskap hade vi många glada stunder. *Littledale* var en ovanligt sympatisk, manlig och anspråkslös personlighet, och det glädde mig särskildt att i honom lära känna en af de djärfvaste och klokaste nu lefvande asiatarare. Han bedömde själf sina resor på ett kritiskt sätt, var alltid blygsam och hade inga pretentioner. Han sade rent ut, att han reste för nöjes skull, för att jaga, för att idka sport, då det omväxlande lifvet på rörlig fot var honom angenämare än alla Londons middagar och supeer. Men med den resa han började detta år, 1895, har han med oförgängliga bokstäfver inskrifvit sitt namn i de asiatiska upptäcktsresandenas rad, vid sidan af sina stora landsmän *Young* husbands och *Bowers*.

I midten af januari lämnade engelsmännen Kaschgar i fyra stora, med mattor prydda arbor, och det såg riktigt festligt ut när de körde från *Macartneys* gård. I *Tjertjen* utrustade de sin stora karavan, med hvilken de sedan genomvandrade Tibet från norr till söder.

Vid samma tid erforo vi äfven *Dutreuil de Rhins* sorgliga öde. Han hade på sommaren samma år vid *Tam-budda* blifvit öfverfallen och mördad. Fyra af hans män, som nu återkommo till Kaschgar, medförde döds-posten.

Så kom den ryska julen, tolf dagar efter vår, och då blef det åter lif i konsulatet. Kosackerna uppvaktade mig

med melankoliska sånger på juldagens morgon, och hos konsulns var det stor fest.

Det var en stor glädje för mig att vid min återkomst till Kaschgar träffa landsmän. Missionär Högberg hade anländt dit med sin hustru, sin lilla flicka, en svensk missionärska och en kristnåd perser, som kallades Mirza Josef. Det var oförsiktigt att komma med två damer, ty muhammedanerna kunde icke förstå annat än att hr Högberg hade två hustrur. Men när längre fram Mirza Josef gifte sig med den svenska missionärskan, skadades för långa år missionens utsikt till framgång i denna stad, ty i kaschgarbornas ögon gick Mirza Josef dock alltid och gällde för muhammedan, och för sådana är det enligt koranen förbjudet att taga hustrur från otrogna folk.

Jag förbigår gärna de tolkningar och obehag som hade sitt upphof i detta giftermål, men det utgjorde för många i Kaschgar ett bedröfligt exempel på huru missionsförbundets angelägenheter ofta handhafvas och huru lätt dess ledare ofta väga det ansvar de iklädt sig.

Till sist några ord om missionen. De repressalier flera europeiska makter utkräft för i Kina mördade missionärer äro, enligt min uppfattning, en stor orättvisa, ty om missionärerna gifva sig ut på så svag is, böra de själfva bära risken och vara beredda på alla eventualiteter. Hvem tror att kristendomen kan spridas med tillhjälp af halshuggningar och blodsutgjutelse? Kristendomens fiender hafva sedan Neros tid med dylika medel sökt hämma dess framgång, dock alltid förgäfves, men den sanna kristendomen har själf aldrig behöft använda våld. Det är sant att missionärmorden blifva hämnade, ej därför att det är fråga om missionärer, utan om europeer, men våldet och blodsutgjutelsen komma i alla fall att gå ut öfver frukten

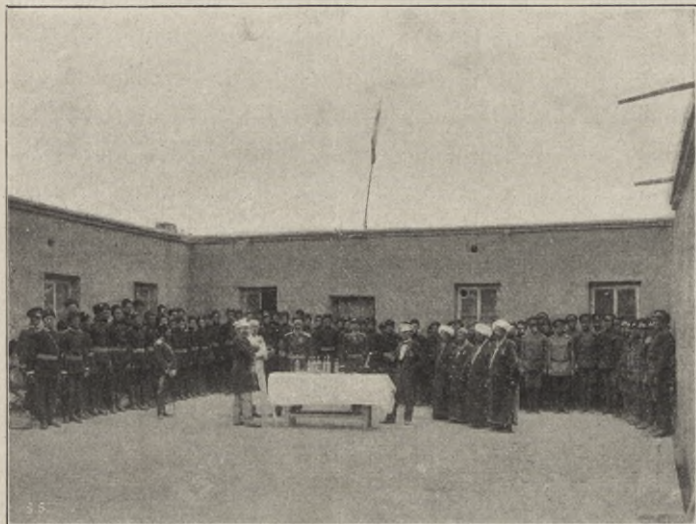
och välsignelsen af deras verk. Folk på olika kulturgrader hafva olika religiösa behof, och hvem kan påstå, att kineser eller muhammedaner nu äro mogna för kristendomen?

Kirgisisk flicka från Tur-bulung.

Teckning af förf.

Men detta är en sak som vår tids ofta mycket obildade missionärer icke kunna förstå. Utan allvarliga förstudier, utan att i grund ha gjort sig förtrogna med det folks religion till hvilket de begifva sig, utan att betänka att den ofta är mycket äldre och i folklifvet mer inrotad än deras egen, kasta de sig tanklöst in i okända svårig-

Konsul Petrovskij, Adam Ignatieff, kosackerna och deras officerare, författaren och konsulatets inhemska tolkar.

Fotografi af sekreteraren herr Lutsch.

heter. Vill man icke bjuda till att tänka själf och tänka klokt, icke lär den strängaste fromhet och den orubbligaste tro tjäna till sköld mot jordiska faror.

Då de göra den förste missionären, Paulus, till sin förebild, betänka de icke, att han arbetade i en jordmån där vetenskapens och konstens ädlaste skördar grott, där människoanden redan var mottaglig för en högre religion och en utvecklad intelligens börjat tvifla på de gamla

föreställningarna om gudomen. Jämför man hvad den nyare tidens hundra tusenden missionärer i århundraden uträttat med Pauli verk, strålar detta endast i så mycket klarare glans. Hvar han gick fram växte församlingar upp i hans spår.

Denna himmelsvida skillnad beror naturligtvis också på Pauli sätt att predika och lefva. Han vandrade omkring som österlandets dervischer, uppehöll sig genom eget arbete, men var alltid fattig, förblef ogift, hvilket underlättade den omedelbara beröringen med folket och inlärandet af främmande språk, behöfde på grund af allt detta icke vara beroende af understöd och kollekter och öfvade och kunde icke öfva några repressalier mot dem som förföljde honom.

Jag har aldrig hört talas om en missionär i våra dagar som lefvat efter dessa principer. För att kunna göra det fordras en så hög kärlek till företaget och en så uppriktig oegennyttia, att man skall kunna offra allt hvad civilisationen bjuder och hvad trefnad och komfort heter.

Men äfven om de kunde lefva enligt Pauli anvisning, skulle deras verk icke krönas med samma framgång som hans, på grund af ofvannämnda religiösa och sociala hinder. Man bör icke förvåna sig öfver att dessa hinder finnas. För en rättrogen musulman är det lika orimligt då en i hans ögon egenrättfärdig främling vill fråntaga honom det dyrbaraste han ärft af sin far och mor. De stora asiatiska religionslärorerna låta lika litet som socialism och anarkism bekämpa sig. Det finnes strömningar genom tiden, andliga och sociala, som måste ha sin gång och sin tid och som äro lika oemotståndliga som hafvets flod. Vare sig de äro till nytta eller skada, låta de icke hämma sig förr än deras utvecklingstid är förbi.

Missionen är en allt för ansvarsfull och viktig sak, att man skulle tillåta sig att blunda för dess skefheter. Med all aktning för missionärerna, som utan fruktan verka i sitt hjärtas enfald och, liksom de kristna på Pauli tid, hvarje ögonblick vänta Kristi återkomst, kan man likväl icke undgå att märka den praktiska ohållbarheten af deras verksamhet, då denna icke uppbygges på klokhetens grund.

Hvad nu våra svenska missionärer i Kaschgar angår, så vill jag säga, att de voro ovanligt gedigna och aktningvärda människor, och det var riktigt trefligt att träffa dem, hvilket tyvärr icke hände så ofta, ty de bodde ett stycke utanför staden, där de på ett särdeles praktiskt sätt ordnat ett asiatiskt hus. Herr Högberg var klok nog, då han fann det vara farligt att genast börja missionsverksamheten, att i stället tillverka åtskilliga nyttiga husgerådssaker och andra föremål, hvilka kaschgarborna kunde behöfva och själfva fabricerade i en mycket primitiv form. Han gjorde en präktig maskin för råsilkets behandling, spinnrockar, blåsbälgar m. m., allt till befolkningens största förvåning och beundran.

Det var alltid roligt att träffa herr och fru Högberg, ty liksom alla andra missionärer med hvilka jag kommit i beröring, voro de älskvärda och gästfria och sågo framtiden i ljusa färger. Man kan icke undgå att hysa aktning för människor som med öfvertygelse kämpa för sin tro.

Till Maral-baschi och Lajlik.

Klockan 11 f. m. den 17 februari styrde jag med Islam Baj, missionären Johannes och Haschim Akhun kosan öster ut med *Maral-baschi* som närmaste mål. Vår karavan bestod för öfrigt af två stora arbor på höga, järnskodda hjul och dragna af fyra hästar hvardera. Å den första, där jag åkte med Johannes, hade halmtaket invändigt beklädts med en »kigis» (filtmatta), och äfven den bakre tunnelöppningen var täckt med en sådan, för att så mycket som möjligt utestänga landsvägsdammet. På arbans botten hade vi utbredd filter, kuddar och pälsar och sutto mjukt och bekvämt, ehuru åkdonet på den gropiga vägen guppade som en båt i sjögång och skrällde så att man kunde bli döf.

Arbornas ägare följde med, och hvardera ekipaget hade sin körsven, som dels gick bredvid, dels satt på en af skacklarna med en lång piska i handen och hvisslade. I den andra arban åkte Islam och Haschim, och den var dessutom fullastad med mitt bagage. Våra båda hundar, Jolldasch och Hamra, voro bundna bakom min kärra.

Knarrande och knakande förde oss de båda arborna på stora vägen utmed västra stadsmuren fram till Kumdärvaseh (Sandporten), hvarifrån vi hade nära två timmar

till *Jangi-schahr*, det kinesiska Kaschgar. Där hade vi ett litet komiskt äfventyr. En kinesisk soldat rusade fram, hejdade hästarna och påstod, att Hamra vore hans hund. En massa folk skockade sig kring våra vagnar. Jag gaf kusken order att köra vidare, men kinesen skrek, gestikulerade och kastade sig på marken framför det ena hjulet, fordrande att återfå hunden, som vore hans.

Vi ingingo då en kompromiss och öfverenskommo att om Hamra följde kinesen då han släpptes lös, vore hunden hans, men följde han öss, vore han vår. Hunden hade ej väl återfått friheten förr än han satte af som en pil utåt vägen i ett moln af damm. Och där stod den tappre kinesen, såg flat ut och hade ingen annan valuta för sitt besvär än folkmassans skratt.

Dagen var gråkall och otreflig, himmelen dyster, luften lugn, men fylld med en tät stofdimma, som förtoget all utsikt. Mellan alleens pilar sväfvade dessutom ett kompakt moln af landsvägsdamm, som hvirflades upp af den rätt lifliga trafiken.

Kisil-su förde nu nästan intet vatten, och det lilla som stod under dubbelbron var fruset. Vi togo af åt öster och hade då floden omedelbart på vänster hand. Först kl. 9 och sedan vi åkt i kolmörker ett par timmar nådde vi byn *Jaman-jer* (Dåliga stället), där vi togo in i ett härberge, men läto arabakescherna (kørsvennerna) sofva i hvar sin arba* för att vakta bagaget för tjuftar.

Den 18 februari åkte vi genom åtskilliga små byar till *Faisabad* (Välsignelsens hemvist), den förnämsta orten på vägen mellan Kaschgar och Maral-baschi. Det var just basardag, och ett ovanligt rörligt och brokigt lifböljade genom de trånga gränderna. Invånarna från alla

* Ordet uttalas både arba och araba.

grannbyarna begifva sig då hit för att förse sig med veckoförråd.

På vägen hade vi också kört förbi eller mött en mängd fotgängare och ryttare, medförande allehanda landtmannaprodukter, såsom får, getter, höns, frukter, hö, bränsle, husgerådssaker af trä o. s. v. Man skrek och väsnades i den långa basargatan, knuffades och grälade vid stånden, eller utbjöd med högan röst sina varor. Här och hvar syntes kvinnor med sina stora runda mössor och hvita slöjor, kineser i blå dräkter, åsnekaravaner, som trängde sig fram genom hopen — det myllrade som i en myrstack.

Faisabads basar har i hvardera ändan en port med trädörrar, men orten saknar murar. Med kringliggande gårdar äger den 700 till 800 hus. Största delen af befolkningen är sartisk (djaggatai-turkar), men den räknar äfven ett stort antal dunganer och ett fåtal kinesiska kolonister. Orten producerar ris, bomull, hvete och andra sädeslag, meloner, äpplen, päron, drufvor, gurkor och andra grönsaker.

Den 19 februari. Rundt omkring oss utbreder sig nu en jämn, grågul, ödslig slätt med ett ytlager af torrt, fint stoft, som yr upp för minsta fläkt och tränger in öfverallt, fyller pålsar och saker inuti vagnen och hopar sig på dess tak. För att skydda oss hade vi öfverhöljt arban med tältduken, hvars fall framtill fick hänga ned så långt som möjligt utan att skymma utsikten. Man åker fram som på bolster genom detta tjocka, djupa damm, i hvilket arbornas hjul nästan fastsugas. De tunga lassen skrida därför endast långsamt framåt.

När man går sjunker hela foten in i stoftet, och blott en hopfallen grop anger spåret. De arma hästarna

streta af alla krafter i sina remmar, och svetten lackar om deras sidor. Äfven de öfverhöljas med damm och antaga en smutsgrå färg. Tre af dem gå bredvid hvarandra i långa linor framför arban, den fjärde mellan skacklarna, och det är denne som balanserar kärran, hvilken, för att icke tynga honom för mycket, måste vara väl afvägd. Fallor han, kan man få sig en öfverhalning.

Strax efter middagen rastade vi i fyra timmar vid *Jangi-abads* (Den nya ortens) karavanseraj. På gården stod en mängd arbor lastade med bränsle från närmaste »jungal» (skog). Och därpå åkte vi hela natten från 5 till 5 genom kolmörkret. Arban gungar och vickar på den dåliga vägen, och man vaggas snart till sömn, där man ligger inbonad bland sina kuddar, pälsar och filter.

Den 20 februari. Under natten körde vi vilse, ty arabakescherna passade ibland på att ta sig en blund. Efter mycket sökande och hojtande och efter att ha varit nära att stjälpa kommo vi åter in på rätta spåret. Vid byn *Kara-julgun* (Svarta tamarisken) åkte vi på en träbro öfver Kaschgar-darja. Byn *Jas-bulak* (Sommarkällan), bär sitt namn däraf att flodvattnet här om somrarna stiger öfver sina bräddar och öfversvämmar stora sträckor af de låga och golfjämna stränderna. Äfven nu stodo dylika vattensamlingar öfver slätten, men frusna. De hade en rik vegetation af kamisch (vass).

Under den varma årstiden gör stora landsvägen en betydande krok för att undvika de öfversvämmade ställena. Vid femtiden på aftonen kommo vi till en plats där en dylik frusen arm sträckte sig tvärs öfver vägen. Vi körde i firsprång; de främre hästarna stupade på den glatta isen, som brast under arban. Det knakade och

brakade, och där satt nu ekipaget till hjulaxeln som i ett städ. Alla hästarna togos från och anspändes vid arbans baksida, och efter en timmes ansträngningar lyckades vi åter få åkdonet på rätt köl.

Sedan försökte vi ett annat ställe, där min arba kom lyckligt öfver, men den andra med sitt ena hjul, som med en skarp knif, skar tvärs igenom isen. Hela bagaget måste aflastas och bäras öfver isen. Vädret var kallt och obehagligt, och Islam Baj gjorde därför upp en väldig eld på stranden åt mig, medan de andra ännu en timme voro sysselsatta med arban. Kl. half 2 f. m. nådde vi byn *Ördeklük* (Andorten), där vi rastade.

Den 21 februari. Strax bortom stationen börjar en gles poppelskog, som småningom blir tätare. Vägen är på sina ställen tämligen djupt inskuren i lössmarken och löper ofta mellan låga korsformiga kullar med tamarisker och andra buskar på krönet. *Tungan-masar* (Dunganens helgongraf) är ett härberge, hvars gård kringslutes af vagnsskjul på stolpar och med ett tak af ris och kvistar. Helgongrafven angifves helt enkelt af en stång med »tughs» och behängd med offertrasor. Vid dagens lägerplats *Karakurtjin* voro vi åter ett godt stycke från floden.

Den 22 februari åkte vi hela dagen genom skog som säges vara hemvist för tiger, varg, räf, hjort, antilop och hare. Vid stationen *Tjyrgeh* voro vi på cirka 7 kilometers afstånd från Kaschgar-darja.

Stationshusen, med sina staplar af bränsle och hö, sina skjul och kärror äro ofta ganska pittoreska. Hornboskap, får, kattor, hundar och höns bidraga att göra dem lifliga; ägg, mjölk och bröd får man öfverallt. Trafiken utgöres mest af åsnekaravaner, som föra bomull, te, mattor, hudar m. m. mellan Kaschgar och Ak-su. Af

ståndet mellan de båda städerna uppgår till omkring 55 svenska mil, indelade i 18 »örtäng», stationer eller dagsmarscher. En karavan eller arba gör blott en örtäng om dagen. Den kinesiska posten befordras däremot, om den för viktiga depescher, på $3\frac{1}{2}$ dagar.

Vid hvarje station finnes en kinesisk uppsyningsman för posten, samt tre muhammedanska kurirer, af hvilka en vanligen har till uppgift att tjäna kinesen, de två andra befordra posten. Postväskan föres blott till närmaste station, för att ögonblickligen därifrån fortskaffas till nästa af en annan ryttare. Hvarje station förfogar öfver tio hästar, och posten befordras med punktlighet och snabbhet. Särskildt mellan Kaschgar och Ak-su, samt därifrån till Kara-schahr och Urumtschi, Khami, Su-tscheo och Liang-tscheo-fu har dock den gamla postbefordringen förlorat i betydelse sedan kinesiska regeringen här på engelsk tillskyndelse uppfört en telegraflinie. Det var en egendomlig anblick att se dessa telegrafstolpar här långt inne i Asien. De stodo i så raka linier som möjligt och voro samvetsgrant uppsatta. Då kineserna arbetade härmed åtföljdes de af foror af arbor och sarter som försågo dem med föda och redskap.

Den 23 februari. Skogen upphör ett godt stycke från Maral-baschi, och vägen blir sedan dålig, landskapet naket och ointressant. Sedan vi ännu en gång på en smal träbro åkt öfver den nu torra Kaschgar-darja, körde vi förbi *Maral-baschis* kinesiska fästning med dess kröneleerade murar af brändt tegel och med små torn i hörnen; den lär hafva en garnison om 300 man. Basarens hufvudgata sträcker sig från väster till öster, är mycket lång, rak och smutsig. Man ser på ömse sidor kinesiska och sartiska bodar och portar till karavanserajer. I ett elän-

digt kyffe fingo vi ett par rum för oss själfva och våra saker.

Den 24 februari. Maral-baschi med dess angränsande kischlaks säges räkna tusen hus. Orten kallas äfven *Dolon*, och i somliga trakter, t. ex. i Jarkent, är detta senare namn ensamt i bruk. Ordet betecknar en »vild trakt med skog», men utan städer, och användes alltså här till skillnad från Kaschgar och Ak-su. Invånarna, som äro stolta öfver att vara »doloner», hafva samma språk, vanor och religion som öfriga ost-turkestaner, men tyckas till typen något afvika från dem och förråda en renare uigurisk härkomst.

Jag gjorde en promenad genom den lilla obetydliga staden, som i likhet med Faisabad har två små portar, äfven här belägna i hvar sin ända af basaren och kallade Kaschgar-därvaseh och Ak-su-därvaseh. Två hufvudmoskeer finnas med enkla fasader af grå lera, samt träbalkonger inåt gården; de heta Dolon och Mussafir. Dolon är belägen nära Ak-su-därvaseh, och därutanför finna vi en begravningsplats (gabristan). Här kommo vi också fram till Kaschgar-darja, som förde något vatten, dock nästan stillastående, och här utmytna äfven några »ariker» (kanaler), som nära stranden drifva kvarnar.

Vi besökte en af dessa kvarnar. Den var uppförd under ett halmskjul, hvilande på stolpar. I ett hörn af skjulet males kornet mellan horisontala kvarnstenar, hvilka anskaffats från Kaschgar, kosta 100 tengeh (1 tengeh = 20 öre) och tjänstgöra i fem år innan de bli utslitna. Nu var man sysselsatt med att mala majs (konak) och hvet (bogdaj). Mjölaren får $\frac{1}{16}$ af det malda i betalning och kan mala 32 till 40 tjäreck (= 16 djing à $1\frac{1}{2}$ skålpund) om dagen.

På ett annat ställe rensades ris («schall» är rått orensadt ris, »grytj» det rensade, från agnar befriade, hvita risgrynet). Ett vattenhjul på en horisontal axel drifver ett par stockhammare, som passa in i ett par urhålkade, snedt stående stockrännor, där det råa riset lägges och genom oupphörliga hammarstötter befrias från agnarna, hvilka sedan siktas bort. Hvarje kvantitet ris går tre gånger på detta sätt genom stockhålkarna. Här får mjölnaren tionde af det rensade och kan medhinna femton tjäreck om dagen. En tjäreck ris kostade i Maral-baschi fyra tengeh, och mannen förtjänade sålunda sex tengeh. I trakten odlas en myckenhet ris, majs och hvete.

På morgonen hade vi besök af en kinesisk ämbetsman och fyra bekar, som på ambanens vägnar önskade mig välkommen. Bekarna voro mycket artiga och meddel samma och ansågo min plan att genomkorsa Takla-makan öknens utförbar. De berättade, att en stor stad, kallad Takla-makan, en gång funnits midt i öknens mellan Jarkent-darja och Khotan-darja, men sedan långliga tider varit begrafven i sanden. Hela ökenområdet betecknades nu med detta namn, som dock ibland förkortades till »Takan».

Vidare hade de hört, att i öknens inre rådde »telesmat» (ett arabiskt ord som betyder trolleri, öfvernaturliga ting), och att där finnes torn, murar och hus, där siltverjambaus och guldtackor i mängd låge uppstaplade. Om någon begåfve sig dit med en karavan och lastade sina kameler med guld, skulle han aldrig mer komma därifrån, utan fasthållas af öknens andar; blott om han åter kastade bort guld, skulle han kunna rädda sig. Bekarna trodde, att om man följde Masar-tag så länge som möjligt och medtog vatten, skulle man kunna korsa öknens; men hästar skulle snart dö.

Den 25 februari. Från Maral-baschi gjorde jag en utfärd till det på en dagsresa mot öster belägna berget *Masar-tag*. Blott en körsven, Islam Baj och Jolldasch följde med, och den lätt lastade arban förde oss snabot utåt vägen. Efter två timmars färd framskymtade berget ur stoftdimman som en något mörkare fond med krenerad kam. Sedan vi lämnat stora landsvägen till Ak-su, togo vi af åt höger ut i öde, hård, med tufvor glest bevuxen stepp, kommo så in mellan två bergspartier, af hvilka det till höger är mäktigast. Det är ett vildt, af ynderosion och vittring sargadt, skrofligt berg med ljusgrön kristallinisk skiffer. Vid bergets fot finnes någon gräsvegetation, och här och hvar synas små kischlaks.

Ej långt från bergets nordöstra fot reser sig *Ullug-masar* (Den stora grafven). Den är omgifven af en grå mur af saltorkadt tegel. Först kommer man in på en stor fyrkantig gård, där ett knippe höga stänger är nedslaget i marken kring en buske. Dessa stänger äro så väl som buskens grenar behängda med små flaggor och vimplar, somliga hvita med röda kanter, andra helt röda eller blå, några tretungade, med vågformiga kanter o. s. v.

En port för till en »khanekah» eller bönesal med mattbelagdt golf. I dess fond är anbragt ett stängsel af genombrutet trä, och därinnanför befinner sig den egentliga helgongrafven, en vanlig grafsten i ett fyrkantigt, mörkt rum, prydt med tughs, flaggor och horn af hjortar och vildfår. Helgedomen med dess »gumbes» (kupol) är uppförd af brändt tegel och besökes hvarje fredag af pilgrimer från trakten. Å den yttre gården finnes ett »aschbas-khaneh» eller kök, där pilgrimerna tillaga sina måltider.

I ett gästfritt hus i kischlaken Masar-alldi (Framför

helgongrafven) slogo vi oss ned och mottogo genast besök af nejdens landtmän. Af dem fingo vi flera viktiga upplysningar. De sade, att Jarkent-darja här är delad i två armar, och beskrefvo tre rätt stora och fiskrika sjöar i närheten, hvilka med högvattnet öka i omfång. Särskildt intresserade det oss höra, att Masar-tag fortsatte i sydostlig riktning genom sandöknen till Khotan-darja.

Uppgiften föreföll oss dock tvifvelaktig, ty ingen af männen hade själf sett hur långt berget sträckte sig inåt öknen. Några af dem kallade öknen Dekken-dekka, emedan tusen och en stad där sades vara begrafna. Den vore full af sand, silfver och guld funnes där i mängd; man kunde taga sig fram med kameler och möjligen finna vatten i sänkor.

Den 26 februari. Det gällde nu att få en öfverblick af detta berg, och vi följde därför dess östra fot med arban och en vägvisare. Till vänster hade vi ett träsk med ödsliga sanddyner på stranden, och efter tre timmars färd nådde vi *Kodaj-darja* (Svanfloden), Jarkent-darjas norra arm, väl 110 m. bred och betäckt med porös is, som bar fotgängare, men brast under arban. Här låg en båt infrusen i isen; den användes af dolonerna när floden är hög. Under sommarens högvatten strömma oerhörda vattenmassor genom de båda armarna, som då öfversvämma och förena sig till en sjöliknande utvidgning. Stora sträckor af högra strandens skogar bli till hälften dränkta.

Vid Kodaj-darjas högra strand stodo några kojor. I början af april flytta åtskilliga doloner hit med sina hjordar och tillbringa här ett halft år. De uppföra då vasskojor på ställen som äro säkra mot öfversvämning.

Sina sommarläger kalla de »jejjlicks». De äro sålunda till hälften nomader.

Som vi ej kunde komma längre med arban, fortsatte jag till häst med en följeslagare, red öfver Masar-tag i ett rätt besvärligt pass, gick sedan rundt berget utmed dess västra fot, där Schor-kul (Saltsjön, som dock har fullkomligt sött vatten), utbreder sig, rik på vass och gäss. Här består berget af en grofkornig eruptiv bergart, och hela dess fot är belamrad med nedrasade block, vindslipade och bildande bisarra skålar och hufvud på smala halsar.

Schor-kul är en typisk strandsjö på Jarkent-darjas vänstra strand. Flodbädden höjer sig småningom af nedfördt material och blir högre än närmaste strandterräng, som därför lätteligen öfversvämmas.

Öfver Ullug-masar återvände vi till lägret. Vi hade funnit, att Masar-tag består af kristallinisk skiffer, porfyr och en syenitliknande bergart. Det reser sig som en ruin i vinkeln mellan Kaschgar- och Jarkent-darja och anses vara en »masar» eller helgongraf.

Den 27 februari. Mot NNO återvände vi nu till stora Ak-su-vägen, som vi nådde vid *Tjar-bag* (De fyra trädgårdarna). Vägen förde åter öfver Kaschgar-darja, som här var delad i flera armar med små träbroar, och snart framträdde på vänster hand det lilla berget *Akhur-masar-tag* ur den stoftbemängda luften. På ett af dess utsprång tronar masaren Hasrett-Ali. Det hade blåst på morgonen, men vid middagstiden ökade den ostliga vinden till betydande styrka; allt insveptes i ogenomträngligt stofttöcken, och dammet, som upprördes af hästar och hjul, svepte i täta moln efter oss. Träd och buskar, hus och byar skymtade endast någon gång fram ur det grå

töcknet. Man tycker sig se föremålen som genom grumligt vatten. Blott några få vägfarande hade vågat sig ut i detta väder.

Nu framträder på höger hand berget *Tumschuk* (Udden), som utsänder fyra klipputsprång mot norr. Här finnes en mängd ruiner af hus och murar, som varit uppförda amfiteatraliskt likt svalbon i branterna, dock ej mer än 20 till 25 m. öfver marken. Man kunde tydligen urskilja två byggnadsperioder. I de äldsta husen utgjordes materialet af gulrödt brändt tegel, i de yngre af soltorkad lera. På slätten därnedanför funnos likaledes ruiner i mängd. Det är resterna efter en gammal stad, som sannolikt skyddats af ett citadell på det dominerande berget. Trakten är nu steril och obebodd. Sannolikt är det förändringar i Kaschgar-darjas lopp som föranledt ortens öfvergiftvande.

Den 28 februari. En timmes väg nordväst om stationen *Tumschuk* finnes äfven ett ruinställe, kalladt *Eskischahr* (Den gamla staden), där vi gjorde ett besök. Den bäst bibehållna ruinen var en fyrkantig byggnad med tio m:s sida, orienterad i de fyra hufvudväderstrecken och med port åt öster. Den var uppförd af brändt, hårdt tegel och hade sannolikt varit en moské. Hörnen i det inre voro prydda med relieffriser. Äfven porten var sirad med ornament, huggna i tegel och kanske på sin tid beklädda med fajans.

Det lilla berget i närheten utsänder två parallela åsar mot nordost, och här funno vi ruiner efter stenmurar. Den muhammedanska byggnadsstilen bevisar att dessa fornlämningars ålder icke kan öfverstiga 1150 år.

Stormen fortfor äfven i dag. Vid middagstiden för-mörkades solen som på en åskvädersdag, sand och stoft

sopade utmed marken och stego i luften. Vi återvände därför i tid till Tjar-bags härberge, och det var en obehaglig färd. Vid hvarje andedrag fick man i sig en massa kväfvande damm, till och med hästarna framför arban försvunno stundtals, och vi voro fullkomligt öfverhöljda med damm då vi kommo fram.

Den 1 mars. Stormen hade lagt sig, och vi återvände i godt väder till Maral-baschi, där jag hade glädjen mottaga post hemifrån. Postdjigiten Muhammed Jakob var en gammal sart från Osch; jag hade sett honom vid Murghab, och han togs tills vidare i min tjänst.

En åttioårig gubbe, som hört att vi ämnade tåga in i Takla-makan-öknen, kom till mitt kvarter och berättade, att han i sin ungdom känt en man som på vägen från Khotan till Ak-su förirrat sig inåt öknen och kommit till en gammal stad, där han i husen funnit oräkneliga par kinesiska skodon, men så fort han rörde vid dem föllo de samman till stoft.

En annan vandrare hade från Aksak-maral begifvit sig ut åt ökenhafvet och af slumpen förts till en stad, bland hvars ruiner han funnit en mängd silfverjambaus, hvarmed han fyllt sina fickor och en medtagen säck; men då han skulle begifva sig på återvägen med sitt byte, hade en skara vildkattor rusat fram och skrämt honom så förfärligt, att han måste kasta bort alltihop och taga till flykten. Då efter någon tid hans mod återkommit igen och han åter ville fresta lyckan, hade han icke kunnat finna stället: sanden hade åter slukat den hemlighetsfulla staden.

Lyckligare hade en molla från Khotan varit. Han hade råkat i skuld och gått ut i öknen för att dö. Men där hade han funnit guld och silfver och var nu en

En af mina arbor i Kaschgar-darjas skogar.
Teckning af förf.

mäkta rik man. Otaliga voro de som i samma syfte vandrat in i öknen för att aldrig komma tillbaka. Gubben försäkrade, att man först måste skrämman bort de onda andarna innan man med hopp om framgång kunde söka efter det dolda guldets. Nu förhållade andarna de olycklige som begåfv sig dit. Deras hufvud blir vridet; utan att veta det gå de i cirkel och komma ideligen tillbaka i sina egna spår. De gå och gå tills de stupa af trötthet och dö af törst.

Det finnes sålunda en hel hop odågor i orterna rundt öknens utkanter som blindt tro på att de förr eller senare skola finna stora skatter dolda därinne. Dessa guldsökare äro alltid misstänkta människor, som man bör akta sig för. De äro vanligen illa kända, vilja icke arbeta, utan hoppas i ett tag fånga lyckan. De äro parasiter som ligga sina grannar till last och »på lediga stunder» sysselsätta sig med att stjäla och plundra.

Men hvarifrån komma alla dessa sägner? Huru förklara dessa enstämmiga uppgifter om begrafna städer och dessa skiftande legender om forntidens stora stad Taklamakan, som slukades af sanden? Är det blott en slump att dessa sägner flyga från mun till mun, från Khotan öfver Jarkent och Maral-baschi till Ak-su, och att denna gamla stad alltid är känd under samma namn? Är det endast för att göra sig intressanta som infödingarna i detalj beskrifva öfvergifna hus, hvilka de säga sig hafva sett, och som de försäkra att i forna tider i öknens djup funnit stora skogar, hemvist för myskdjur och annat villebråd?

Nej, det *kan* icke vara en slump; dessa sägner *måste* hafva en grund och ett upphof; långt, långt bakom dem finnes helt säkert en verklighet, på hvilken de hvila, och de äro ej att förakta.

Jag lyssnade som ett barn till dessa fabelaktiga och äfventyrliga sagor, som för hvarje dag ökade lockelsen till den farliga färd jag ämnade våga. De hypnotiserade mig, jag blef blind för hvarje fara, jag förhåxades af denna hemska öken; själfva sandstormarna, som hade sina rötter i öknarnas djup, föreföllo mig praktfulla och tjusande.

Och där borta vid horisontens rand tornade dynerna upp sig i ädelt afrundade former, som jag icke tröttnade att betrakta, och bortom dem låg i dödstystnadens ro det okända, förtrollade landet, om hvars tillvaro icke ens de äldsta urkunder hafva en aning, detta land som jag ville vara den förste att beträda.

Den 2 mars lämnade jag, sedan allt var klart och betaldt, Maral-baschi och körde mot sydväst till byn *Khamal* (Blåst) vid Jarkent-darjas vänstra strand. Vägen gick genom en lindrigt kuperad, med gräs, tufvor och buskar skralt bevuxen stepp. *Khamal* är bebodt af trettio familjer, som odla hvete och majs; åkrarna bevattnas medels en från floden gräfd arik. Under sommarens högvatten öfversvämmas stora sträckor af stränderna. Vårfloden, som förorsakas af den under vintern bundna isens smältning, fyller också bädden med ansenliga vattenmassor, såsom vi nu dagligen kunde bevittna.

Den 3 mars. Mellan snår af buskar och vass, genom poppeldungar, obetydliga sandbälten och träsk, där isen just höll på att gå upp, förde oss våra knarrande kärror vidare utmed Jarkent-darjas vänstra strand. I snären äro vildsvin allmänna och anställa stor förrödelse på grödan kring byarna. För att skydda denna hafva infödingarna uppfört små skjul här och hvar vid åkrarna, där de hvila och hålla vakt då skördetiden nalkas.

Maral-baschis amban hade på förhand gifvit befallning

att byarnas »on-baschis» (höfdingar för tio man) skulle taga emot mig på ett värdigt sätt. Så skedde också; öfverallt där vi slog oss ned upplätos rum åt oss, och allt hvad vi behöfde för eget och djurens uppehälle anskaffades.

Aksak-maral (Halta hjorten), där vi nu rastade, har trettio hus, de flesta bebodda af doloner; de hafva hornboskap och får, odla hvete och majs. Vintrarna äro kalla, men snömängden obetydlig, våarna blåsiga; den ringa regnmängd som faller kommer på hösten och förärfvar ofta skörden.

Under natten, då luften är stilla och kall och den under dagen i följd af insolationen uppåtstigande luftströmmen upphört, klarnar atmosfären. Så äfven i dag. Himmeln hade varit askgrå; på kvällen lyste dock månen och stjärnorna tämligen klara i zenit, men försvunno i töcknet vid horisonten. På morgonen syntes likaledes blott i zenit himmelns blå färg, mot horisonten småningom öfvergående i grått.

Den 4 mars. Dagsmarschen förde oss genom ett mycket vidsträckt träsk, där de kinesiska myndigheterna för sju år sedan läto anlägga en väg, som äfven skulle kunna stå emot högvattnet. Materialet utgöres af pålar, störrar, ris och jord. Likt ett smalt band slingrar sig denna väg genom träsket. Här och hvar är den afbruten och försedd med broar för att ej hindra vattenkommunikationen. Tid efter annan öfversvämmas dock vägen under juni, juli och augusti, och man måste då fara öfver Kaschgar. Träsket är egentligen en låg strandsjö och sades hafva existerat så långt man kunde minnas tillbaka. Det kallas Tjerajlik-tograktasi-köll (Den vackra poppsjön).

Ala-aigir (Det brokiga stoet) är namnet på nästa station, en kischlak om 25 dolonfamiljer. Samma lefnads-

förhållanden och klimat som i föregående byar, och äfven här äro under våren ostliga vindar förhärskande. Äfven mellan Maral-baschi och Jarkent finnes kinesisk post, och trafiken är i allmänhet rätt liflig; det är dock mest arbor och åsnekaravaner som gå denna väg; kameler äro mycket sällsynta.

Ala-aigir ligger nu på en kilometers afstånd från Jarkent-darja, men när floden stiger på sommaren når vattnet ända fram till byn. För två år sedan löpte äfven vinterns strandlinie strax nedanför byn, och floden sades särskildt under de senaste åren börjat visa en tendens att flytta sig något åt öster.

Den 5 mars. I dag åkte vi i tio timmar på ofta besvärlig, vattendränkt väg, där arbornas hjul sjönko djupt in i sand och dy. Tre byar passerades, och i den fjärde, *Mejnet*, togo vi in i ett ovanligt snyggt karavanseraj. På väggen var anslaget ett stort, gult plakat med kinesisk och turkisk skrift. Det hade följande landsfaderliga innehåll: »Då jag (kejsaren) hört, att några bekar pålagt folket olaglig skatt samt slagit under sig fisket, vill jag att dylika öfverträdelser skola öfverklagas hos närmaste dao-taj. Därest denne icke lyssnar till klagomålen, skall folket vända sig direkt till mig. *Kuang Tsy.*»

Den stackars Kuang Tsy! Han har aldrig hört talas om byn *Mejnet* och bryr sig föga om fisket i Jarkent-darja.

Mejnet äger 15 doloniska hus. Skogsbältet är här blott några få kilometer bredt och öfvergår därpå i ödemark. Vargar äro allmänna och göra skada på boskapen. Tigern är däremot sedan många år försvunnen från trakten; men vid Ala-aigir hade en tiger huserat för två år sedan.

Den 6 mars. De första kilometerna förde oss genom rätt vidsträckt poppelskog; men därpå kommo vi omedelbart fram till floden, som här flyter i två stora och många små armar. Den var ännu betäckt med porös is; blott vid stränderna syntes ett bälte af öppet vatten.

Lajlik (Smutsig, lerig ort), dagens mål, är den sista by som i denna riktning lyder under Maral-baschis amban och gränsar i söder till Jarkents distrikt. Den har 15 doloniska familjer. Fiske idkas i floden, hvars maximaldjup vid högvattenstiden sades uppgå till fem manshöjder. Strömhastigheten var då ganska stor, dock ej så »snabb som en ryttare». En ryttare behöfde nämligen 4 dagar till Maral-baschi, men strömmen hela tio.

Den 7 mars. Lajlik blef nu för någon tid vårt högkvarter, ty här vidtogos åtskilliga förberedelser till ökenfärden. Viktigast af allt var kamelfrågan. Vi hade låtit narra oss i Kaschgar, där köpmännen försäkrat, att Maral-baschi vore den ort där man hade största utsikten att finna goda kameler: vi hade knappt sett en kamel i denna stad. Vi hade således nu intet annat val än att försöka få kameler från Kaschgar, och detta uppdrag öfverlämnades åt *Muhammed Jakob*, som i alla fall skulle rida dit med bref och hämta min post. I Jarkent kostade nu en medelgod kamel 500 tengeh, i Kaschgar 400. Jakob medförde bref till konsuln och till konsulatets aksakal, med anhållan att de måtte hjälpa honom vid köpet. Inom tio dagar skulle han vara tillbaka i Lajlik med åtta kameler och två man.

Våra arabakescher afskedades och erhöilo 200 tengeh för resan från Maral-baschi. De skulle nu begifva sig till Jarkent för att söka arbete och ämnade i förbifarten fylla sina båda arbor med bränsle från sista skogstrakt. I Jar-

kent är en åsnebörda bränsle värd tre tengeh, och en arba rymmer tio sådana bördor, hvarför männen nu tänkte göra sig en extra förtjänst om 60 tengeh.

Islam Baj fick i uppdrag att rida till Jarkent för att köpa åtskilliga till ökenfärden nödvändiga saker: järncisterner för vatten, bröd, ris, tåg, en del verktyg, såsom spadar och yxor, samt sesamolja (jagh) och samma frukts urkramade skal (kyntjyr), o. s. v. Oljan användes till att lifnära kamelerna i öknen. Om kamelen får en half liter olja om dagen, kan han gå en månad utan annan näring. Fördelaktigt är naturligtvis alltid, om man under marschen finner en trakt med vegetation, där djuren kunna hvila upp sig något. I mars och april anses de icke gärna kunna gå längre än tre dagar utan vatten, men på vintern och i jämn terräng sex till sju dagar och mer, om så behöfves.

Mitt följe skingrades med ett ord som agnar för vinden; missionären Johannes var den ende som stannade kvar.

Den 8 mars gick jag genom ungsbogen till den närbelägna floden för att göra några undersökningar. Här finnes en färja, som på 70 sekunder med långa stötar stötes från strand till strand. Den kan på en gång öfverföra 7 hästar, 6 åsnor och 20 man.

De båda stränderna äro hvarandra mycket olika. Den vänstra är låg, jämn, naken, rik på sandbankar; den högra är lodrätt afskuren af strömdraget, som här går alldeles utmed den rikt skogbevuxna stranden, där poppel- och tamariskrötter sticka fram ur den af fint alluvialt stoft bestående strandbanken. Här utöfvar alltså floden en stark erosion och pressning på den högra stranden. Dock kröker och slingrar sig vattenmassan oupphörligt, så att

på andra ställen den vänstra stranden är utsatt för liffigare erosion, ehuru mindre påfallande än vid den högra.

Skogsmarken på högra stranden låg nu 1,84 m. öfver vattennivån, men öfversvämmas dock i juli. Flodens bredd uppgick till 61,4 m., maximaldjupet till 1,9 m., strömhastigheten till 80,6 cm. i sekunden och vattenmassan till 86,6 kbm. i sekunden, en volym som måste vara obetydlig i jämförelse med de vattenmassor som under högsommaren välta ned mot Lop-nor. Temperaturen var nu 8,3°; någon is fanns icke inom synhåll, och vattenet var genomskinligt till knappa 5 cm:s djup.

XX.

En vällfart.

Den 9 mars. För att använda tiden väl medan mina män voro borta, beslöt jag med en vägkunnig följeslagare företaga en exkursion till *Ordan Padschahs graf* i sandöknen, belägen två dagsresor väster om Lajlik.

Kl. 8 voro vi i sadlarna och redo i starkt traf mot västnordväst, först genom skogen, som småningom glesnar och öfvergår i buskvegetation, sedan genom stepp, som slutligen i sin ordning ger vika för sandöknen. Här ligger dock sanden ännu låg, i obetydliga dyner, hvilkas mot väster vettande branta sluttningar tyda på förhärskande ostliga vindar under denna årstid.

Det var intressant att besöka denna trakt, där inga europeer förut färdats fram. Sedan vi lämnat den stora byn *Mogal* (mongol) till höger, gjorde vi halt i *Terem*, där beken ställde sitt hus till vårt förfogande. Vi behöfde icke mycket utrymme, ty vi medförde endast det allra nödvändigaste och hade blott de två hästar vi själfva redo.

Byarna *Terem* och *Mogal* hafva 200 hus hvardera, styras af en bek och 8 on-baschis, och där residerar äfven en kinesisk skatteuppbördsman. Namnet *Terem* betyder Odlad ort, och invånarna berätta, att denna trakt verkligen i forntiden varit känd för sina ymniga skördar

och sin rikliga bevattning. Från alla håll kom folk dit för att köpa säd. Förändringen står helt säkert i samband med de förändrade flodloppen. Det vatten som nu finnes fås från den stora kanalen *Khan-arik*, som likt en pulsåder går från Ges-darja samt öfver byarna Tasgun och Khan-arik sträcker det yttersta af sina känselspröt ända hit.

Men vattentillgången är otillräcklig, ojämn och osäker, och ofta slår skörden fel. Särskilda, af de kinesiska myndigheterna öfvervakade lagar reglera vattnets ledning från Khan-arik, och hvarje by får endast under en viss tid begagna det. Sålunda hade Terem nu fått vatten i tre månader, men efter tolf dagar skulle tillflödet afstängas, och i hela fyra månader får byn sedan icke en droppe vatten. Invånarna få då nöja sig med sina brunnar. På sensommaren få de dock åter i 34 dagar del i kanalens lifgifvande flöde.

Den 10 mars lämnade vi i ottan Terem och redo vidare väster ut genom stepp, ödemark eller träsk. Jag gjorde här den viktiga upptäckten af fyra gamla, uttorkade, men mycket tydliga flodbäddar af 80—100 m:s bredd hvardera och med riktning mot nordnordost. Endast Jarkent-darja kan här hafva flutit fram.

Baj-khan-köll (Den rike khanens sjö) är en grund och salthaltig vattensamling med sumpiga, kamischbevuxna stränder, där vi höllo på att fastna. Hit når vattnet från Jangi-hissars ariker. Sjön är störst på vintern, då den ligger frusen, men på sommaren afdunstar den nästan helt och hållet.

I trakten *Kisil-dji* gingo vi på en bro öfver ännu en utlöpare från Jangi-hissars ariker. I närheten finnes en helgongraf, kallad *Kisil-dji-khanem*. Namnet är intressant,

ty det återfinnes hos Edrisi. Vid den punkt där den egentliga sandöknen börjar och dynerna hafva omkring 8 meters höjd ligger en obetydlig by kallad *Lenger* (Härberget). Där residerar under de årliga stora religiösa festerna en dervisch, som har uppsikt öfver pilgrimernas hästar, hvilka kvarlämnas här på bete under hans vård. Han säljer äfven majs åt de resande samt forslar bränsle till Ordans graf.

Allt härifrån stå nu dynerna tämligen tätt; men då deras längdriktning är SSV till NNO och vi redo mot SSV, kunde vi ofta begagna oss af mellanrummen, där den hårda lermarken ligger bar.

En timmes väg från grafven redo vi om ett parti af 45 pilgrimer, män, kvinnor och barn, som från *Lenger* begåfvo sig till helgedomen för att bedja. Femton af männen buro »tughs», långa stänger med kulörta och hvita vimplar. I spetsen red en flöjtblåsare, och vid hans sidor gingo två män, som af alla krafter hamrade på ett par trummor, och alla pilgrimerna ropade stund efter annan på en gång »Allah!» allt hvad deras lungor förmådde. Då de hunno fram till grafven hälsade de med vilda Allah-tjut schejken; men de som buro stängerna stannade vid själfva masaren och utförde en religiös dans.

I skymningen voro vi framme vid *Khanekah* (Bönehuset), helt nära grafven. Här finnes en by om 25 hushåll, af hvilka dock de flesta endast vistas där en kortare tid; men fyra familjer stanna året om för att sköta helgedomarna. Öfverschejken, under hvilken äfven *Hasrett Begims* graf lyder, var för tillfället i *Jangi-hissar*. Han reser nämligen från den ena platsen till den andra för att vistas där en tid och har därför på hvart ställe en hustru.

En af de ständiga väktarna sade mig, att om vint-rarna 10 à 12,000 pilgrimer vallfärda till Ordan Padschahs graf, men på sommaren blott 5,000, emedan vattenbrist och hetta då göra färden mindre angenäm. De som kommo samtidigt med oss från Lenger medförde i offer-gåfvor ett par säckar majs, som lades i en gryta i böne-huset. Tillsammans med väktarna gjorde de sig ett godt mål däraf; men egentligen innebär offergården en bön om ett godt och fruktbart år.

Byn har åtta hus, liggande i två rader, med en i öster och väster löpande gata mellan dem. Norr därom sticka ett par andra hus upp ur sanddynerna, som nu äfven hota själfva byn.

Jag fick ett ovanligt snyggt rum i gästhushets öfre våning. Det hade ett med trågaller försedt fönster med utsikt mot söder öfver det ödsliga ökenhafvet. Ett förfärligt väsen rådde på bygatan hela natten. Pilgrimerna vandrade nämligen i procession fram och åter, spelande på flöjter, sjungande, trummande och svängande med vimplar. Men larmet besvärade mig föga. Jag sof godt och väcktes först af en ursinnig sandstorm följande morgon. I verkliga moln svepte sanden in genom gallerfönstret och dansade i hvirflar kring rummet.

Den 11 mars anslogs till att taga närmare kännedom om denna egendomliga vallfartsort, som förut endast besökts af major *Bellew* (i april 1874). Han kom dit väster, jag öster ifrån, och våra undersökningar komplettera sålunda hvarandra.

Utom öfverschejken utgöres grafvens ständiga personal af en imam, en mutevelle och tjugu supehs eller tjänare. Dessa underhållas uteslutande på pilgrimernas bekostnad. Allt efter råd och lägenhet medföra dessa

hästar, får, kor, höns, ägg, säd, frukter, khalater eller andra nyttiga ting. Med undantag af djuren, läggas dessa gåfvor alltid i den största offergrytan, som kallas Altin-dasch eller Guldstenen.

Grytorna äro fem till antalet, inmurade i en väggfast eldstad i »kasan-khane» eller grythuset. Altin-dasch har en och en half meters diameter och är af brons; den säges förskrifva sig från Ordan Padschahs tid. Därefter kommer en vacker koppargryta med en meters diameter och skänkt till grafven af Jakub Bek, som själf vallfärdade hit tre gånger. De öfriga äro mindre och af växlande storlek.

Då tilloppet af pilgrimer är stort lagas »asch» eller »pillau» (rispudding) åt alla på en gång i den största grytan; eljes användas de mindre grytorna allt efter de vallfärdandes antal. Grythuset uppfördes för två år sedan, emedan det gamla nu är till hälften begrafvet af närmaste sandkulle, hvars ena halfmånformiga flygel på fyra meters afstånd äfven hotar det nya huset. De vindar som bestämma dynernas marschriktning äro i denna trakt nordvästliga.

Ur den närmaste dynens vindsida uppsticker till hälften en grafkulle med tughstänger. Den sades vara 710 år gammal och gömma-stoftet af Schah Jakub Scheik. Med dynernas nuvarande vandringsriktning skall den snart frigöras helt och hållet. Dynen har en maximalbredd af 120 m. och en höjd af 5 m. och räcker således öfver alla byns hustak. Mellan denna dyns läsida och dess närmaste granne i sydost uppgår afståndet till 155 m. Detta mellanrum består af alldeles sandfri lermark, där den lilla byn är uppförd. Under häftiga stormar flyger sanden öfver från den ena dynkammen till den andra.

Khanekah eller bönehuset innehåller en bönesal

samt en mot öster vettande pelarbalkong med sexton kolonner. Strax norr om byn framporlar ur marken en sötvattenskälla, Tjevätt-khanem. Den bildar en rund damm med någorlunda klart vatten och är omgärdad med trästängsel. Blott en gång om året rengöres den från sand. Källan sipprar sakta och är därför otillräcklig under de stora festdagarna, då man äfven måste hålla till godo med vatten ur den tio minuter längre bort belägna, något salthaltiga källan Tjeschmeh (persiskt ord med betydelsen källa).

Tjugu minuters väg mot nordväst reser sig den egentliga masaren, en högst egendomlig tillställning. Det är en kärfve af ett par tusen tughstänger, som i form af ett Eiffeltorn pekar mot höjden och uppbär lika många vimplar. Synlig vida ifrån, tronar den tolf meter hög på kammen af en dyn, som man sökt göra stationär genom att rundt masaren sticka in kamischbuntar i sanden. Detta har också lyckats, ty den del af dynen där masaren står bildar ett mot nordväst, det är mot vindsidan, framskjutande parti, som likväl hotas af närmaste granne.

Sandstormen tjöt alltjämt, och de tusen vimplarna fladdrade och klatschade så att det smällde om dem. Stängerna hitföras år från år af pilgrimerna, och kärfven tilltar därför småningom i dimensioner. För att icke blåsa omkull äro de upptill sammanhållna af ett par kvadratiske träslåar. Smärre tughhopar bilda ett fyrkantigt stängsel med 30 meters sida kring grafven.

Imamen berättade om Ordan Padschah, hvars egentliga namn är Sultan Ali Arslan Khan, att han för åtta hundra år sedan låg i fejd med folket Togda-raschid-Nokta-raschid, bland hvilket han ville utbreda islam. Midt under

striden hade en »kara-buran» eller svart sandstorm från Kharesm (Khiva), begraft honom och hela hans här. Ännu i dag spelar han i de ost-turkestaniska martyrerernas historia en viktig roll.

På aftonen redo vi öfver byarna Dost-bulak (Vännens källa), Khorasan och Psänn rakt mot norr till Atjick (Bitter), hvars jus-baschi tog vänligt emot oss och lämnade många upplysningar om traktens klimat och vägar.

Den 12 mars. Åtta timmars väg skilde oss nu från Terem. Tidigt sutto vi upp och sprängde af i stark nordvästlig storm. Trakten mellan de båda byarna utmärker sig för sumpig steppkarakter. Här och hvar växa i snår tamarisker, tistel och stepptufvor, hvilka, då de förtorkat, af vinden ofta lösslitas och föras i verkliga bollar utmed marken.

Jordmånen är fint, löst stoft, som föres bort som en rök af blåsten. Ofta rida vi genom kärr af stagnerande arikvatten och tvingas ibland till omvägar för att icke gå ned oss i den vattensjuka terrängen. Vi redo också flera gånger vilse, men hjälptes på rätt stråt af herdar, som med sina hundar vaktade får- och gethjordar. De lägga ute på stepperna och drifva om nätterna in djuren i fällor, stora inhägnader med pallisader af ris, kvistar och kamischkärftar.

Af solen syntes ej det ringaste; himmeln hade en rödgul färgton, som ibland öfvergick i mörkgrått, och då vi äntligen öfver byn *Köteklik* (Den döda skogen), nådde Terem, voro både ryttare och hästar askgrå och inpyrda med damm.

Den 13 mars. Stormen fortfor alltjämt, men vinden gick i dag öfver på nord och nordost. Det var alltså

en tre dagars storm, hvad infödingarna kalla sarik-buran (gul storm), emedan den färgar firmamentet gulaktigt.

Från Terem redo vi mot sydost till byn *Terek-lenger* (Poppelhärberget) vid Jarkent-darja. Det var nio timmars stark traf genom en terräng som kallas »ala-kum», d. v. s. omväxlande stepp och sand. I närheten af floden redo vi på en bro öfver *Khandi-arik*, en mäktig bevattningskanal, som tager sin början en dagsresa ofvanför Jarkent och förser en mängd byar med vatten. För nio år sedan reparerades den på kinesisk befallning, och elfva tusen man lära då arbetat därpå.

Detta jätteverk synes i hög grad hafva underlättats därigenom, att kanalen långa sträckor löper i en af Jarkent-darjas forna bäddar. Mellan kanalen och floden skönjas tydligt flera gamla strandlinier, och bymännen försäkrade, att floden förr i tiden strömmat omedelbart invid byn, som nu ligger på tre kilometers afstånd därifrån. De sade sig vara särdeles nöjda med denna naturens nyck, ty de kunde därigenom utvidga sina åkrar öfver alluvialmarken.

Den 14 mars sackade blåsten af något och gick öfver på ostlig. Jag iakttog ofta, att stormarna började från väster för att sedan göra ett halft hvarf öfver norr på ost. I nordostlig riktning återvände vi nu utmed floden till Lajlik. Vi redo långa sträckor omedelbart utmed stranden, som här och hvar är starkt eroderad och bildar en ända till 4 meter hög lodrät vägg, visande en horisontal lagring af fint, gult stoft, sand och alluvioner, allt genomdraget af otaliga växtrötter, som ibland hänga och dingla i vattnet.

Första hälften af vägen gick genom en rad af byar. Sedan blef nejden öde ända tills vi uppnådde skogen vid

Lajlik, dit vi framkommo strax efter middag och funno allt i bästa ordning under Johannes' vård.

Den 15 mars. Nu började en lång tid af tålmodspröfvande väntan. Dag gick efter dag, men inga kameler hördes af. Jag skulle kunna förbigå dessa 25 dagar helt

Dervisch från Ost-Turkestan.

Teckning af förf.

och hållet, men finner i anteckningsboken några episoder och upplysningar, som icke sakna sitt intresse.

Vi samlade nu alla de underrättelser vi kunde få om öknens öster ut. Så hörde vi i dag berättas om ett par män som för några år sedan från byn *Jantak* på högra stranden vandrat rakt åt öster och medfört proviant för tolf dagar. Efter tre dagar hade de kommit till en ut-

torkad flodbädd, djup och stenig, och öfver denna ledde en fallfärdig träbro, som således icke tillät någon passage. De hade först tänkt följa bädden uppåt, men då de i denna riktning ej funno vatten, vände de om och gingo nedåt bädden, där de sett nefrit i mängd. Efter ytterligare sju dagar nådde de berget *Masar-tag*, där kamisch växte och vatten kunde gräfvast fram.

Schahr-i-katak, vanligen blott *Ktak* kallad, är namnet på en legendarisk stad, som också spökar i dessa trakter. Dess läge uppgifves mycket olika. I Lajlik försäkrades, att den låg 5 potaj (en och en half svensk mil) väster om byn, där en man för många år sedan funnit dess ruiner; men sedan dess hade man förgäfvast spanat efter den. De säga, att endast Allah kan leda vandraren dit, eljes finner han dem icke, om han också söker aldrig så mycket.

Man sade oss, att tolf män just i dagarna ämnade gå från Jarkent inåt öknen för att söka guld. De välja gärna våren till dessa utflykter, emedan de tro, att sandstormarna då blotta guldets. För en månad sedan hade en man begifvit sig inåt öknen, men icke återkommit. I Jarkent berättas, att ökenvandraren tid efter annan hör röster, som kalla honom vid namn; men följer han dem, går han vilse och dukar under för törst.

Det är intressant att jämföra denna sägen med hvad *Marco Polo* har att säga om den stora Lop-öknen: »Det är en förunderlig sak som berättas om denna öken, nämligen, att om de resande färdas nattetid och någon af dem händelsevis blir efter, faller i sömn eller dylikt, så skall han, då han åter försöker upphinna sitt sällskap, höra andar tala och förmoda, att de äro hans kamrater. Ibland skola andarna kalla honom vid namn, och sålunda

skall den resande ofta ledas vilse, så att han aldrig finner sitt resällskap. Och på detta sätt hafva många gått under.»

I dag återkom Islam Baj från Jarkent och medförde fyra »tjellek» (järncisterner för vatten), sex »tulum» (getskinn för vatten), olja och skal för kamelernas räkning, fotogen, bröd, »talkan» (brändt mjöl), »gåman» (makaroni), honung samt säckar, spadar, piskor, betsel, skålar och kärl, allt i tillräckliga förråd.

Den 18 mars. Ofta hade jag under dessa dagar tillfälle att iakttaga, hur beroende insolationen i dessa trakter är af luftens större eller mindre stofthalt. Sålunda uppgick den vid nästan klar luft till 46° , men sjönk efter en häftig buran till $20,6^{\circ}$ (den 16 mars); därpå klarnade luften åter småningom, så att insolationen den 17 mars uppgick till $27,6^{\circ}$ och dagen därpå till $36,6^{\circ}$.

På samma gång sjunker minimitemperaturen under natten sedan buranen upphört och himlen åter klarnar. Före buranen visade minimitermometern t. ex. — 6° , under buranens sista dag steg den till — $0,4^{\circ}$, men föll därpå åter till — 2° och i går till — $3,5^{\circ}$. Utstrålningen tilltager med andra ord efterhand som stoftet faller till jorden eller föres bort. Likaledes stiger äfven lufttemperaturen i skuggan på middagen allt eftersom luften klarnar; sålunda den 16, 17 och 18 mars från $5,4^{\circ}$ till $7,4^{\circ}$ och 11° . Det atmosfäriska stoftet utöfvar alltså ett betydande inflytande på de meteorologiska instrumentens utslag.

Den 19 mars flyttade vi öfver till den stora byn *Merket* på Jarkent-darjas högra strand, hvarifrån karavanen skulle bryta upp inåt öknen. På morgonen kommo därför en mängd Merketbor för att eskortera oss till sin by.

Beken själf, *Mehemmed Nias Bek*, infann sig med en gåfva af höns, ägg och dastarkhan. Han var en högväxt man med glest hvitt skägg och såg energisk och sträng ut. Bagagehästar hade medförts för att transportera våra saker, och sedan Lajliks on-baschi och hans vackra hustru, som båda varit mycket vänliga och gästfria under vår vistelse i deras hus, fått riklig vedergällning i pengar och tyger, marscherade vi ned till färjan, som i fyra omgångar förde öfver vårt stora följe och bagage.

Söder ut hade islossningen nu tydligen upphört, ty floden hade sjunkit 28 cm. sedan den 8 mars och sjunker ytterligare tills sommarfloden kommer.

Efter en kvarts ridt åt sydost passera vi byn *Angetlik*, som får sitt irrigationsvatten från en ostlig arm af Jarkent-darja, efter en timme äro vi i byn *Tjamgurluk*, och efter ytterligare tre kvart hamna vi i Merket. Beken ställde där sitt hus till vårt förfogande, och vi gjorde oss hemmastadda i ett stort, trefligt, mattbelagdt rum med nischer i väggarna.

Merket räknar med kringliggande kischlaks tusen gårdar, af hvilka 260 ligga i basarens närhet. Byn *Jantak*, som ligger ett kort stycke norr därom, har 300 hus. Tillsammans med Angetlik och Tjamgurluk bildar Jantak ett »beklik», under det Merket har sin egen bek.

I Merket bo två skatteuppbördsmän, tio kinesiska köpmän och fyra hinduiska procentare från Schikarpur. Trakten är fruktbar; man odlar hvete, majs, korn, bönor, rofvor, gurkor, meloner, betor, drufvor, aprikoser, persikor, mullbär, äpplen, päron och bomull. Under goda år är produktionen så riklig, att stora kvantiteter säd exporteras till Kaschgar och Jarkent; men under dåliga år måste man importera från Jarkent.

Ehuru Merket ligger så nära Jarkent-darjas strand, får det för bevattningen af sina fält icke en droppe vatten därifrån, utan måste leda hela sitt behof däraf från *Tisnab-darja*, Kargaliks flod, som strömmar parallelt med Jarkent-darja. Är flödet ringa, når det ej längre än till Jantak. Eljes fortsättes det långt mot norr och bildar två små sjöar, som blott under högvattensperioden innehålla vatten. Högra stranden åtföljes af ett skogsbälte, hvars bredd uppgår till högst 20 km.

Vintrarna äro kalla och medföra föga snö, som strax försvinner, somrarna heta. Regnet är jämnt fördeladt öfver hela den varma årstiden, och någon gång fördärfvar nederbörden de platta taken. Nordostliga vindar äro de vanligaste. Stormarna vara i två till fyra dagar och åtföljas alltid af stoftfylld luft och stoftnederbörd, som lagrar sig likt ett grågult fjun öfver vegetationen.

Underligt nog, har Merket aldrig förut besökts af någon europé. Namnet förekommer första gången i general Pjevtsoffs reseskildring (han skrifver Meket); men han kunde på grund af högvattnet icke begifva sig dit. Kineserna hafva dock länge känt denna ort, som finnes omnämnd i den år 1823 utgifna afhandlingen »Si-yi-schuj-dao-tsi», där den kallas Mai-ge-te. I kinesisk omskrifning blir Jantak (eller Jantaklik) Jan-va-li-ke och Tisnab Tintsa-bu. Författaren meddelar, att denna flod förenar sig med Jarkent-darja, något som säkerligen också skulle vara fallet, om den icke toges i anspråk för bevattningen och förlorade sig i de små sjöarna. Dock kan hans skildring ha varit riktig för åttio år sedan.

Äfven här funnos guldsökare. En man berättade, att han gjort en tjugu dagars fotvandring i sanden i sällskap med några andra. De hade medfört mat och vatten

på åsnor. Sedan de i sju dagar gått mot ostnordost genom väldiga sanddyner, hade de nått ett långsträckt berg. De hade här och hvar sett tamarisker och på några ställen kunnat gräfvä sig till vatten. Hvarje år brukade denne man och åtskilliga andra gå ut i öknen och söka efter guld, men ännu hade de icke funnit något. De kallade öknen *Takla-makan*, och man trodde allmänt, att vi med starka kameler skulle kunna gå tvärs igenom den till Khotan-darja.

På kvällen hade vi allmän mottagning. Nias Bek och Angetliks on-baschi, *Togda Khodja*, skänkte oss hvar sitt får, och hinduerna gäfvo oss ett väldigt fång potatis och smör, särdeles välkomna matvaror. Och sedan trakterades vi med musik. Tonerna från en »setar» (citra) och »ghalin» (liten harpa) ljödo både länge och väl i melankolisk takt.

Den 20 mars. Togda Khodja, en riktig hedersman, besökte mig ofta och kunde sitta timtals i mitt rum och prata. Då jag började bli otålig öfver att kamelerna ej hördes af, uppmanade han mig alltid till tålmod och sade med ett orubbligt lugn och en öfvertygelse som icke medgaf några invändningar: »kelladi, kelladi», de komma, de komma. Men de hördes icke af, och en dyrbar tid gick förlorad. Jag hade en lindrig förkänsla af att vi på detta sätt samlade glödande kol öfver våra hufvud, ty våren började redan göra sitt intåg, och under den varma årstiden är sandöknen en smältugn.

Togda Khodja gaf mig emellertid ofta viktiga upplysningar. Så meddelade han i dag, att Merkets invånare äro doloner och att deras språk, enligt deras egen åsikt, ej alls skiljer sig från kaschgarernas; blott några få ord äro olika. Men själf hade Togda Khodja funnit, att Merket-

borna äro mycket olika sina grannar. De vore hårda och kalla till karakteren och så långsinta, att obetydliga tvister kunde ligga och gro i årtal.

Islams påbud hölles mycket strängt. Så hade en man under senaste basardag och midt i fastetiden ätit innan solen gick ned. Han hade genast blifvit fasttagen, fått stryk och sedan med bakbundna händer förts i ett rep genom hela basaren för att hånas och begabbas af alla. Följande frågor och svar upprepas då i hvarje hörn af basaren: »Har du ätit?» — »Ja.» — »Tänker du göra om det?» — »Aldrig.» Eljes är det också vanligt, att öfverträdarens ansikte först svartmålas innan han gör sin nseliga promenad genom basaren.

 Den 21 mars gjorde jag ett besök i basaren. Den är vidsträckt, och hvarje yrke och vara har sin bestämda gränd. Dock försiggår handel endast en gång i veckan, på basardagen, då stånd och varor flyttas ut ur husen och ordnas på de framför dem befintliga plattformerna. På dessa sutto nu i stället en mängd kvinnor och sydde. De äro alltid obeslöjade, vanligen barhufvade och bära det svarta, rika håret i två långa flätor; ibland bära de dock en liten rund kalott. En särdeles kär sysselsättning synes för dem vara att löska hvarandra, och man ser dem ofta framstupa med hufvudet i en medsystems knä.

Från SSV till NNO sträcker sig omedelbart utmed byn en åtta till tio meter hög sanddyn, regelbunden som om den vore byggd. Från dess krön, där Tjimderekhans masar reser sig, har man en präktig utsikt öfver hela byn och dess med platta tak försedda hus, omslutande små fyrkantiga gårdar.

Den 22 mars återkom ändtligen Muhammed Jakob från Kaschgar, medförande en väldig post, men inga

kameler. Vi stodo alltså på samma punkt som i början af månaden. Men nu var det den duglige Islam Baj som gjorde slag i saken. Följande dag red han till Jarkent och hade klart för sig, att han icke fick komma tillbaka utan kameler. Lyckligtvis hjälpte mig de meteorologiska och astronomiska observationerna, den anlända posten och den gamle Togda Khodja att fördrifva tiden.

Af Johannes, missionären, hade jag icke mycken glädje. Han hörde till de ultramoderna, sjukligt religiösa, som icke tro, att en sann kristendom låter förena sig med lefnadsglädje och godt lynne. Det berodde väl till någon del därpå, att han var en till kristendomen omvänd muhammedan, och att en dylik proselyt ofta blir sju gånger värre än sina lärare. För öfrigt var han snäll och hjälpsam, men tycktes alltid hafva tråkigt.

Då jag några dagar senare fick en häftig och plågsam halsfluss, »gärkak» kallad och vanlig i trakten, och sedan jag förgäfves på bekens ordination gurglat mig med varm mjölk, föreslog han att försöka med andebesvärjare (»peri-bakschi»). Jag förklarade honom, att jag icke trodde på dylikt hokus pokus, men att peri-bakschierna i alla fall vore välkomna.

Sedan det blifvit mörkt och blott kolen glödde på härden, inträdde tre stora, skäggiga män i långa hvita tjaner. De hade hvar sin trumma (»doff») af mycket hårdt spändt kalfskinn, och på dessa knäppte de nu med fingrarna, slogo med flata handen och dunkade på med näfvarna. De gáfvo också ett sådant ljud, att det hade hörts ända till Lajlik på en svensk mils afstånd.

De bearbetade trummorna med otrolig snabbhet och alla tre på precis samma gång. Sedan de, till exempel, en god stund låtit fingerknäpparna darra öfver skinnet

gåfvo alla samtidigt till en smäll med handen, därpå några dofva »bom, bom» med knytnäfvarna, så åter knäppar o. s. v. utan ett ögonblicks uppehåll. Än sitta de, än lifvas de af denna säregna musik, så att de resa sig upp och dansa, än kasta de trummorna i luften och fånga dem med en smäll. I hvarje omgång, som räcker i fem minuter, återkomma slagen i en viss ordning, hvilket förklarar att alla tre kunna slå på samma sätt. Men för att en ond ande skall taga till flykten fordras nio omgångar, och när andebesvärjarna en gång börjat är det omöjligt att få dem att stanna förr än hela serien är genomgången.

Peri-bakschierna tillkallas mest af sjuka kvinnor och barnaföderskor, ty kvinnorna äro mycket vidskepligare än männen. Andebesvärjaren träder in i den sjukas rum och stirrar uppmärksamt i oljelampans låga, där han säger sig märka att kvinnan är besatt af en ond ande. Sedan börjar han genast med trumman, medan den sjukas vänner och bekanta samlas i och utanför rummet.

Men härmed är icke ceremonien slut. Sedan de sista trumhvirflarna dundrat ut, lämnas bakschin och den sjuka ensam i rummet, i hvars midt han nu i jordgolvet hårdt inslår en käpp. Vid käppens öfre ända är anjordt ett i taket fäst rep. Kvinnan rycker och sliter i tåget, allt under det bakschin åter dammar på trumman. Slutligen lyckas hon få det loss, och i samma ögonblick är den onde anden fördrifven.

Äfven jaktfalken anses hafva en dylik andebesvärjande förmåga, och kallas därför också »ghusch-bakschi» (falkenbesvärjaren). Perierna eller de onda andarna frukta honom. Då kvinnan föder sitt barn, ser hon under smärtorna onda andar som fara omkring i rummet, osyn-

liga för alla andra. Men falcken ser dem. Han släppes därför in i rummet och förjagar dem. Det låter tänka sig, att så väl falcken som trummorna och repet i käppen taga kvinnans uppmärksamhet i anspråk så att hon i någon mån glömmet sina smärtor.

Den 26 mars. På min gård skipar Nias Bek dagligen rättvisa, och det ofta ganska högljudt. Vid en kolonn, som uppbär verandataket, sitter han själf och leder förhöret och ser fasligt sträng ut. På plattformen därbredvid sitter hans mirza och för protokollet, omkring honom stå hans män och rättstjänare med långa spön och framför honom brottslingarna.

I dag förekommo ett par rätt egendomliga mål. En man hade fem hustrur. Den sist tagna, en ung, vacker och kraftigt byggd kvinna, hade förlupit mannen och rymt till Kaschgar med en annan karl. Beken hade underrättat myndigheterna i Kaschgar, som tagit reda på kvinnan och skickat henne tillbaka till Merket. Sedan hon öfverbevisats om äktenskapsbrott, gaf beken henne en örfil på hvardera kinden, och hon började storgråta. Det enda hon hade att anföra till sitt försvar var, att lifvet tillsammans med de andra fyra hustrurna varit odrägligt. Hon bar en knif på sig, och då beken frågade hvad hon ämnade göra med den, svarade hon, att hon ämnade döda sig själf, om hon blefve tvungen att återvända till sin man. Till straff skulle hon nu en tid bo hos mollan för att bättra sig och sedan vackert flytta hem.

Därpå framfördes en ung hustru, blodig och sönder-sargad i ansiktet och åtföljd af sin man. Äfven hon hade öfvergifvit sin man, men denne hade tagit rätt på henne, sparkat och misshandlat henne på alla sätt. Flera vittnen

intygade att han därvid haft en rakknif i handen, hvilket han bestred. För att få honom att bekänna lät beken binda hans händer på ryggen med ett rep, och i denna ställning hissades han upp mot en trädgren; han hade icke hängt där länge förr än han bekände. Han blef då nedtagen och fick fyrtio spörapp öfver baksidan af låren. Men då han påstod att äfven hustrun slagit honom öfver ryggen, blef han afklädd, och då inga märken syntes fick han ytterligare en afbasning.

Rättvisan är i dessa fjärran trakter ganska tänjbar. Kan den anklagade betala bra, slipper han straff, och beken skall i alla händelser ha några tenge för sitt besvär. Är kåranden icke nöjd med domen, kan han vända sig till högre instans: närmaste kinesiska mandarin, inför hvilken beken då får afgifva räkenskap. Den kinesiska förvaltningen är förträfflig, och det är ett drag af klokhet att låta infödingarna bibehålla samma lokala själfstyrelse som rådde under Jakub Beks tid.

Emellertid finna vi, att äktenskapsbrott icke äro sällsynta och att de icke bestraffas synnerligen hårdt. Vanligen svartmålas kvinnan helt enkelt i ansiktet, sättes baklänges på en åsnehingst och föres med bakbundna händer genom alla byns gator och basarer. Engifte är regel. Att en man har fyra eller fem hustrur är mycket sällsynt. Om en kvinna låter taga sig till hustru af en kines eller en europé, anses hon oren, och när hon dör begrafves hon afsides från ortens allmänna begravningsplats, emedan hon varit tillsammans med »en som äter svinkött» och liket därför skulle förpesta de öfrigas grafvar.

För »kalim» eller hemgiften gälla ungefär samma bruk som hos kirgiserna. Den erlægges allt efter råd och

lägenhet åt brudens föräldrar. En »baj» eller rik man gifver två jambaus (å 175 kronor). Vanligen erlægges allt in natura, men brudens kläder och utstyrelse äro obligatorisk »kalim». En fattig man bjuder blott på ett mål mat jämte kläderna. Beloppets storlek beror helt och hållet på föräldrarna; skönhet och andra kroppsliga företräden hafva mindre betydelse än hos kirgiserna. Om ett ungt par vill gifta sig, men föräldrarna ej gifva sitt samtycke, är det ej ovanligt att de rymma till en annan ort. Dock återkomma de i de flesta fall efter ett par månader och bjuda de gamla på gästabud, då allt klareras.

En annan gång dömde beken mellan ett par män som spelat om pengar. Den ene hade ett djupt knifhugg i örat samt var blodig öfver hela ansiktet och bröstet. Denne hade förlorat sju tengeh och lofvat anskaffa pengarna från basaren. Men den andre hade fordrat få ut sin vinst ögonblickligen. Då hade mannen tagit upp sin knif, huggit sig själf i örat och ropat: »Här får du i stället för pengar!» Beken dömde vinnaren till ett ordentligt kok stryk på öppen gata. Den andre skulle först läkas och sedan afbasas. Vinsten stannade naturligtvis i bekens ficka.

Uppbrott mot öknen.

Ändtligen återvände Islam och Jakob *den 8 april*. Efter mycket köpslående och mycket besvär hade det lyckats dem att i Kargalik köpa åtta präktiga och med stor omsorg valda kamelhanar för 120 kronor stycket. Den största svårigheten hade varit att infödingarna hört talas om att vi nödvändigt behöfde kameler, och därför höjt sina pris till det dubbla och tredubbla.

Det gällde också att blott skaffa sådana kameler som användas på låglandet och i ökentrakterna, äro vana att gå i sand, tåla värme, törst och hunger. Männen hade därför måst fästa mindre afseende vid djurens utseende och hull än vid dessa egenskaper. Kamelerna döptes på förmiddagen, och jag mätte dem kring lifvet vertikalt mellan pucklarna i afsikt att utröna huru ökenfärden skulle bekomma dem. Här följer en förteckning öfver djuren:

Namn.	Ålder.	Omfång.
Ak-tuja (Hvita kamelen) . .	8 år	2,37 m.
Boghra (Hanan)	4 „	2,35 „
Nähr (Den höga).	2 „	2,25 „
Babaj (Gubben).	15 „	2,28 „
Tjong-kara (Stora Svarten)	3 „	2,23 „

Kitjick-kara (Lilla Svarten) 2 år 2,22 m.

Tjong-sarik (Stora Blacken) 2 „ 2,30 „

Kitjick-sarik (Lilla Blacken) 1½ „ 2,14 „

Föga anade vi då, att blott en af kamelerna, nämligen Tjong-kara, skulle öfverleva färden. Ak-tuja gick visserligen tvärs igenom öknen, men dog af ansträngningen. Han var en vacker, vit kamel, som gick i tæten och bar i en repstump om halsen en väldig kopparklocka med tung järnkläpp. Boghra var ovanligt vackert byggd, uthållig och from, och honom red jag. Nähr var en bråkmakare, som försökte bitas och sparkas så fort man kom i hans närhet. Babaj, den äldste i laget och grå till färgen, var den förste som stupade. De tre öfriga voro unga, lefnadsglada djur, som hvilat länge och tycktes njuta af att åter få komma på rörlig fot.

Kamelerna befunno sig just i ullfällningsperioden, och deras tjocka, varma vinterull föll nu dagligen af i stora testar, hvilket gjorde att de sågo skamfilade ut innan hela pälsen gått sin väg. De voro alla försedda med goda, mjuka packsadlar, stoppade med hö och halm, och Islam Baj hade äfven köpt ett helt fång »arkhaner» (rep af kamelull) för packningarnas fastsurrande, samt tre stora karavanklockor.

På en stor gård midt emot bekens hus tjugrades kamelerna och fingo sitt lystmäte af frodigt hö, en läckerhet som de här smakade för sista gången. Det var en härlig syn att se sina egna, präktiga kameler ligga och tugga i det doftande höet och se deras stora, bruna ögon lysa af välmåga. Våra båda hundar Jolldasch och Hamra voro dock af annan mening. Särskildt den förre kunde icke tåla kamelerna; han skällde tills han blef hes, rusade mot dem och var tydligen mycket nöjd med sig själf

då han kunde komma åt att nappa af dem en eller annan ulltofs.

I Jarkent hade Islam Baj anställt två pålitliga män: *Muhammed Schah*, en 55-årig gubbe med grått skägg, van att sköta och föra kameler och den ende som, utan att bli biten, kunde nalkas den bångstyrige Nähr. Han hade hustru och barn i Jarkent och var icke det minsta rädd för öknen. Det var en präktig och redbar man. Jag ser honom ännu framför mig, som det varit i går vi skildes åt. Hans filosofiska lugn öfvergaf honom aldrig, och äfven när olycksmolnen skockade sig kring vår döende karavan bibehöll han alltid sitt goda lynne och ett drag af humor kring munnen. Ja, äfven när han låg där borta och yrade i dödskampen lyste ur hans ögon ett uttryck af öfverlägset lugn, och ett skimmer af frid spred sig öfver hans hoptorkade, kopparbruna anlete.

Kasim Akhun, 48 år, ogift, född i Ak-su, boende i Jarkent, karavanförare till yrket, skulle biträda vid kamelernas skötsel. Han var medelstor, svartskäggig, starkt byggd, allvarlig, skrattade aldrig, alltid vänlig och hemtreflig, men måste icke sällan påminnas om sina plikter.

Men vi behöfde ännu en man, och en sådan skaffade oss Nias Bek i *Kasim Akhun* från Jangi-hissar. Han var jämnårig med Muhammed Schah, hade i sex år hvarje vår gjort en vandring på tio till fjorton dagar inåt öknen för att söka guld och hade då alltid medfört bröd på en åsna samt icke gått längre in än att han kunnat gräfva sig till vatten. Under vandringen kallade vi honom dels Jolltji (Vägvisaren), dels Kuntji (Ökenmannen), för att skilja honom från den andre Kasim. Han hade hustru och vuxna barn i Merket, dit han flyttat för några år sedan.

Det var till en del hans skuld att det gick som det gick. Han var rå och häftig och gjorde sig snart illa tåld af de andra männen, som han försökte tyrannisera. På grund af sin kännedom om öknen tog han sig en myndig ton och tålde särskildt icke Islam Baj därför att denne utnämnts till »karavan-baschi» eller karavanförare och måste åtlydas af de tre andra. Flere af Merkets invånare varnade oss för honom och berättade, att han vid åtskilliga tillfällen blifvit straffad för stöld. Men det var för sent. Vi ansågo oss dessutom ha gjort ett fynd i honom, den ende i byn som af egen erfarenhet kände öknen.

Utom kamelerna och hundarna utgjordes våra husdjur i öfrigt af tre får, som efter hand skulle slaktas, tio höns och en tupp, som väckte oss om morgnarna. Under de första dagarna funno vi ett eller par ägg i höns-

Kamel i vinterdräkt och med
packsadel.

Teckning af förf.

korgen, som tronade öfverst på en kamelpackning, men då vatten började tryta slutade hönsen att värpa. Tuppen var egentligen en muntergök, och det behagade honom icke alls att rida på kamel. Under marscherna krånglade han sig ideligen ut genom korgens gallertak, stod och vaggade en stund där uppe, innan han med ett gällt kacklande flaxade ned på marken. Vid lägerplatserna släpptes hönsen alltid ut och livvade i någon

mån den ödsliga omgifningen. Några näfvar korn ströddes då ut i sanden åt dem.

Den 9 april gjordes de sista förberedelserna. Ett par säckar bröd, som beställts på förhand, packades in, och de fyra järncisternerna fylldes med friskt flodvatten. De rymde resp. 80, 86, 87 och 122 liter, hvartill kommo 80 liter i getskinnen, alltså tillsammans 455 liter, hvilket borde vara tillräckligt för 25 dagars färd. Dessa

aflånga, fyrkantiga cisterner användas till att forsla honung från Indien till Jarkent och äro omgifna af ett fast trägaller för att skydda den tunna järnplåten mot stötar. I gallret instucko karlarna gräs och vass för att under varma dagar hålla cisternerna i skugga.

Till slut några ord om själfva resplanen. Prschevalskij, Carey och Dagleish voro de första europeer som sågo berget *Masar-tag* på Khotan-darjas vänstra strand (1885). Den förstnämnde skrifver härom: »Efter tre korta dagmarscher (från Tavek-kel) framkommo vi till den punkt vid Khotan-darja där den lilla bergskedjan *Masar-tag* sträcker sina sluttningar mot flodens västra strand. Kedjan har i sin östra del en bredd som icke öfverstiger $1\frac{1}{2}$ till 2 verst, samt en höjd af omkring 500 fot öfver det kringliggande landskapet. Den består af två parallela

Hufvud af en kamelhane.

Teckning af förf.

kammar, hvilka till färgen äro hvarandra mycket olika. Den södra består nämligen af röd lerskiffer med talrika gipslager, den norra af hvit alabaster. På 25 versts afstånd från Khotan-darja erhålles i dessa berg flinta, som forslas till Khotan för att säljas. Längre bort förlorar man Masar-tag ur sikte, i det kedjan försvinner i sandöknen. Den böjer därpå af mot nordväst, och höjande sig något på midten, sträcker den sig, enligt infödingarnas utsago, ända till den befästa orten Maral-baschi vid Kaschgar-floden. Vegetation saknas fullständigt, och ifrån foten till halfva höjden äro sluttningarna betäckta med flygsand.»

De uppgifter infödingarna gåfvo Prschevalskij förlodde honom att på sin karta inlägga en kedja tvärs genom öknen. Men detta misstag är förlåtligt, ty Prschevalskij hade hört, att vid Maral-baschi också funnes ett berg som kallades Masar tag, och den förmodan låg då mycket nära till hands, att detta berg vore fortsättningen af Khotan-darjas Masar-tag. Carey är försiktigare, ty han har på sin karta blott inlagt så mycket af Masar-tag som var synligt från floden.

Jag förmodade nu, att om vi från Merket styrde kosan öster ut eller mot ONO, vi icke skulle kunna undgå att förr eller senare stöta på Masar-tag, och i likhet med infödingarna var jag öfvertygad om att vi vid foten af berget skulle finna en läsida, där flygsand icke hopat sig, där vi på barmark skulle kunna göra långa, bekväma dagsmarscher och måhända finna källor och vegetation, ja, kanske spåren af en gammal kultur.

I rak linie genom öknen utgjorde, enligt befintliga kartor, detta afstånd 287 km. eller nära 29 svenska mil, och om vi också gjorde blott två mil om dagen, borde

hela färden icke taga mer än femton dagar i anspråk. Vårt vattenförråd var alltså mer än tillräckligt.

Våra beräkningar syntes oss i hög grad uppmunrande, och vi betraktade det hela som en lätt sak. I verkligheten tog färden 26 dagar, och den blef dubbelt längre än vi väntat.

Den 10 april. Redan långt före soluppgången var det lif och rörelse på gården. Karlarna förde ut alla våra bagage- och proviantkistor för att ordna och afväga dem till jämna bördor och surra tåg om dem. De ställdes sedan parvis på marken så långt från hvarandra, att en kamel kunde komma fram emellan dem. Här tvingades han att lägga sig, och bördorna fastgjordes vid packsadeln. Sedan han åter rest sig surrades för säkerhets skull ytterligare rep kring det hela kors och tvärs, hvarvid de drogos mellan de horisontala stänger som utgöra packsadelns stomme.

Vi hade en vidlyftig utrustning, proviant för flera månader, särskildt ris och bröd, konserver, socker, te, grönsaker, mjöl etc. Vidare hade vi medtagit vinterkläder i mängd, pälsar och mattor, ty det var vår afsikt att ifrån Khotan-darja fortsätta till Tibet. Jag hade med mig instrument, två fotografiapparater med inemot tusen plåtar, några böcker, en hel årgång af en svensk tidning, hvaraf jag ämnade läsa ett nummer hvarje afton, kokapparater, metallkärl, porslin, tre bössor och sex revolverar med ammunition i två tunga kistor, samt en mängd andra saker. Då vi dessutom medförde vatten för tjugufem dagar, voro kamelbördorna försvarligt tunga.

Under pålastningen uppmättes en första bas om 400 m., som Boghra tillryggalade på $5\frac{1}{2}$ minuter. Detta arbete återkom sedan dagligen, ty terrängen växlade mycket, och

i olika djup sand tillryggalades samma väglängder på olika tider.

Den 10 april var en stor dag i Merkets annaler. Gården, gränderna i närheten och hustaken voro fulla med folk som ville bevittna vårt aftåg. »De komma aldrig igen,» hörde man dem ropa. »Deras kameler äro för tungt lastade och kunna icke taga sig fram genom den djupa sanden.»

Dessa olycksprofetior afskräckte mig dock ej det minsta. Jag ordentligt brann af längtan att få bryta upp, och intrycket af spådomarna utplånades helt och hållet då hinduerna i uppbrottets ögonblick kastade några näfvar »da-tiens» (kinesiskt bronsmynt med fyrkantigt hål i midten) öfver mitt hufvud och ropade: »Lyckosam färd!»

Kamelerna hopbundos fyra och fyra med rep som fästes vid ena ändan af en genom näsbrosket träd pinne och med en ögla var löst knuten om föregående kamels svans, så att om djuret faller, öglan går upp af sig själf. I pinnens andra ände är en tråkula, som hindrar den att glida ur sitt hål.

De fyra unga kamelerna leddes först, därefter kom jag på Boghra och i hans kölvatten Babaj, Ak-tuja och Nähr. Muhammed Schah ledde alltid Boghra, så att jag icke behöfde det ringaste bekymra mig om kamelens gång, utan kunde helt och hållet ägna min uppmärksamhet åt kompassen och uret, som angåfvo riktningarna och väglängderna, samt åt iakttagelserna af terrängen.

Islam Baj hade på ett förträffligt sätt ordnat min ridkamels packning. Boghra bar de båda kistor som innehöllo de ömtåligaste instrumenten, samt sådana saker som jag behöfde i tältet vid hvarje lägerplats. Mellan pucklarna och öfver de båda kistorna voro mattor, filter och

kuddar utbredda, och jag satt som i en länstol med ett ben på hvar sida om den främre puckeln.

Då allt var klart tog jag farväl af Nias Bek, som fick hederlig vedergällning, samt af Johannes och Haschim. Missionären hade redan i Lajlik talat om att han ej vore hugad följa mig genom Takla-makan, och då han nu såg karavanen färdig till uppbrott, svek honom modet helt och hållet, och han öfvergaf mig för andra gången i det ögonblick då farorna började. Med all sin inbillade fromhet, saknade han helt och hållet det mod som utan tvekan anförtror sig åt Gud. Hvilken himmelsvid skillnad mellan honom och Islam Baj, musulmanen, ett verkligt ideal för en god och trogen tjänare. Under de dagar och år som stundade tvekade han aldrig att följa mig hvart det än bar, ja, äfven då jag kastade mig i faror hvilka klokheten bjöd mig att undvika.

Våren hade gjort sitt intåg, och dess tecken hade under de senaste dagarna blifvit allt flere. Temperaturen steg sakta, men säkert, för hvarje dag, och minimumtemperaturerna stannade högt öfver noll. Solen kändes varm under dagen, vårvindar susade, fålten besåddes och sattes under vatten, flugor och andra insekter surrade i luften. Midt i denna härliga asiatiska vår, förhoppningarnas tid, började vi vår färd till det land där allt lif slumrar i tusenårig ro, där hvarje sanddyn är en grafkulle och i jämförelse med hvilket äfven den bistraste vinter skulle förefallit oss som en leende vår.

Lugnt och majestätiskt, med högburna hufvud, skredo kamelerna i en lång rad fram genom byns trånga gränder, där folket stod i täta massor. Det var en högtidlig stund som grep alla, och bymännen stodo tysta som begrafningsgäster. När jag nu tänker på detta uppbrott,

kan jag icke likna vårt tåg vid något annat än en likfärd. Ännu i denna stund hör jag karavanklockornas dofva, hemska klang i långsam och högtidlig takt ringa liksom till karavanens egen begrafning. Hvilket var väl också i själfva verket det mål som väntade de flesta af oss där borta i den fjärran österns öknar, om icke en tyst graf, bäddad i den eviga sanden!

Terrängen är jämn. Husen i byn ligga mycket spridda bland åldriga »tograks» (popplar), sädesfält, lundar, trädgårdar och bevattningskanaler. Så gick det lugnt och stilla en halfimme, då med ens ett förfärligt spektakel uppstod. De två yngsta kamelerna blefvo ystra, satte af i sken, sletu sina nosrep, skakade af sig sina bördor och började en vild jakt kring åkerfälten, så att dammet yrde om dem. En af dem bar två vattencisterner; af dessa sprang den ena läck, dock endast upptill i kanten, så att faran lätt var afvärd. Rymlingarna fångades snart och lastades åter. De leddes nu särskildt, och biträdande händer saknades ej, ty ett hundratal ryttare följde oss till byns utkanter.

En stund därefter sletu sig äfven två af de andra kamelerna; en del saker blefvo skamfilade, och krutkistan dinglede utefter länden på sin bärare. Muhammed Schah sade mig, att kamelerna, sedan de varit i stillhet någon tid, alltid ha behof af att sträcka på lederna och därför bli bångstyriga; men efter några dagars ansträngande marsch skulle de bli fromma som lamm. För säkerhets skull läto vi dock nu hvarje kamel ledas af en man tills de lugnade sig.

Äfven nu inträffade de många oförutsedda dröjsmål som äro vanliga under första dagsmarschen. Än är t. ex. den vänstra bördan tyngre än den högra och måste lättas,

än håller en säck ris på att glida ut ur sina tåg och måste åter surras o. s. v. Men redan andra dagsmarschen förlöper mycket lugnare, då man iakttagit den föregåendes erfarenheter, afvägt och fördelat bördorna bättre och lastat de dyrbaraste, särskildt vattnet, på de lugnaste kamelerna.

Själf tronade jag på en ansenlig höjd öfver marken och hade en ypperlig utsikt åt alla håll. Till en början hisnar man, men blir snart van vid de evigt enahanda fram och tillbaka och åt sidorna vaggande rörelserna. Mig bekommo de dock alls icke illa; en för sjösjuka känslig person bör likväl finna dem obehagliga.

Sedan vi lämnat byns sista gårdar och planteringar bakom oss, kommo vi ut på jämn stepp (»däscht»), där snår och tofviga buskar växte tämligen allmänt och äfven en och annan poppeldunge syntes. Det blåste stötvis från VNV, och höga grågula tromber drefvo öster ut, upptill lindrigt böjda i vindriktningen. Marken är delvis betäckt med fint, mjukt stoft, delvis med saltaflagingar; men sedan vidtager idel sand i små låga dyner. Det visade sig blott vara ett bälte af sand, ty på andra sidan vidtog åter vegetation af kamisch och poppel, och här gjorde vi halt vid randen af en ravin.

Redan inom en halftimme voro kamelerna befriade från sina bördor och hopbundna i ring, för att icke kunna lägga sig, emedan de då anses blifva stelbenta; och så fingo de stå ett par timmar innan de släpptes lösa bland kamischsnåren. Lägerplatsen med alla dess föremål och djur tog sig riktigt pittoresk ut.

Jag steg för första gången in i mitt under en poppel uppslagna tält, ett prydligt, indiskt officerstält, som jag fått af mr Macartney. I detta tält hade den unge engelske

löjtnanten *Davison* dött på sin färd från Pamir till Kaschmir; men det hade blifvit vädradt sedan dess, och jag var icke vidskeplig. I dess inre var marken betäckt med en brokig matta. Kring väggarna stodo mina kistor, instrumentväskor, fotografiapparater och min bädd på dess enkla säng. I det fria stodo de öfriga kistorna och säckarna samt vattencisternerna.

Karlarna gjorde upp en eld, kring hvilken de slog sig ned för att tillaga middagen: rispudding och ägg, hvaraf vi medtagit ett stort förråd. Fåren släpptes på bete, och hönsen gjorde sig fullkomligt hemmastadda bland affallet vid elden. Hundarna fingo sina köttstycken och jagade sedan hvarandra. Det hela var med ett ord en högst trefflig, landtlig tafla.

Strax efter framkomsten undersöktes ravinen, som sträckte sig från norr till söder och säkerligen bildats af någon högvattensarm från Tisnab-darja. Den var 6 m. bred och $1\frac{1}{2}$ m. djup. Dess botten var torr, men då jag lät gräfva en brunn blef jorden snart fuktig, och på 108 cm:s djup framsipprade vatten, som hade $9,9^{\circ}$ temperatur (lufttemperaturen samtidigt kl. 2 e. m. $24,8^{\circ}$). Det hade en obehaglig, bitter smak, men dracks dock med begärlighet af hundarna och fåren. Kamelerna skulle ej få vattnas förr än en liten stund före uppbrottet nästa morgon.

Det användes äfven till äggkokning, diskning och tvättning. Med det färska flodvattnet måste vi genast från början iakttaga största sparsamhet. Muhammed Jakub, som följt oss ända fram till lägret, öfverraskade oss med ett par kopparkannor fulla med flodvatten, så att alla ökenvandrarne kunde dricka sig fullkomligt otörstiga utan att behöfva öppna järncisternerna.

Dagen hade varit varm, men strax efter solnedgången kändes det kyligt, och rockarna togos på. Kvällen var kaf lugn, och ehuru tältets förhänge var öppet, fladdrade icke ljuslågan. Ökenmannen talade vidt och bredt om sina erfarenheter. Han råde oss att först några dagar hålla oss i närheten af Jarkent-darjas höggra strand, då vi skulle komma till ett berg, *Tjackmak*, samt till en stor sjö, som stode i förbindelse med en åt norr strömmande flod. Vi behöfde aderton dagar till denna flod, och sedan blott en dag till Masar-tag, det högsta berget i trakten.

Ginge man därifrån åt öster, vore afståndet till Khotan-darja ej stort. Norr om berget *Tjackmak* finnes en stig, som brukade begagnas af guldsökare och förde till ett »jagatj-nischan» (vägmärke), och ännu längre bort kallades öken »Kirk-kischlak» (De fyrtio byarna), där ruiner efter gamla städer vore allmänna.

Den 11 april. Efter en lugn och stärkande sömn vaknade jag före soluppgången vid mycket obehagligt väder. En häftig nordostan hven, och atmostfären var mättad med stoft. Blott tältets närmaste omgifningar framträdde ur töcknet; eljes var allt grått i grått.

Gick aflastningen och tältets uppsläende hastigt, fordrade däremot uppbrottet och sakernas stufning sina goda två timmar, frukostens tillagande inberäknadt. Kamelerna krånglade vid pålastningen, men förhöllo sig sedan väl under marschen. Vegetationen aftog åter, och vi förirrade oss i en labyrinth af 5 till 6 meter höga dyner af oregelbunden form, för det mesta dock liggande i norr och söder.

Vi sökte så mycket som möjligt kringgå dem, men måste dock öfver ett par svåra kammar, där de båda

vattenkamelerna stupade. De falla dock alltid vackert på frambenen, men måste nu frigöras från sina bördor och så åter lastas. På andra sidan af en dylik kam glida de skickligt ned genom sanden och taga spjörn med de styft sträckta bakbenen.

Vid middagstiden förirrade vi oss i så höga dyner, att vi måste göra en lång krök åt norr. Jolltji förklarade, att om vi ginge öster ut, skulle vi i alla fall bli tvungna att vända om, ty här utbredde sig idel »tjong kum» (stor sand). Dagsmarschen bildade en slingrande kroklinie utmed den »Stora sandens» rand; dynerna sjönko åter till 3 meters höjd, och ibland gingo vi på tämligen jämn, mjuk stoftmark. Icke sällan kommo vi in i halfmåformiga dyner, där vi måste vända om. Här och hvar passerade vi enstaka popplar och förkrympt kamisch, som kamelerna afbetade i förbifarten.

Den nordostliga blåsten fortfor hela dagen, himmeln var mulen och grå, och det kändes ruskigt. I skymningen gjorde vi halt efter 21,3 km:s vandring. Lägret uppslogs denna gång på en jämn, hård dyn, där marken kändes behagligt torr och ren. I närheten funnos några förtorkade popplar, som lämnade bränsle, och kamisch, som kom till pass åt kamelerna. De hade blifvit varma af den långa marschen och fördes en timme omkring för att långsamt afsvalas och undgå förkylning.

Dagens brunn gräfdes på en jämn plätt mellan ett par dyner, där redan markens yta var lindrigt fuktig. På 62 cm:s djup stod vattnet 9,5⁰ varmt och med samma salthaltiga smak som i går.

Den 12 april tillryggade vi 23,7 km. utmed den Stora sandens rand, där otaliga dynspetsar, som vi ofta gingo öfver, pekade mot norr. För öfrigt omväxlade full öken

med små steppbälten, där glashårda, förtorkade tufvor, som vid beröring springa sönder med ett klingande ljud, växte glest.

Hård, jämn sandmark är bekvämast för marschen; men ibland är denna sand öfverdragen med ett lager af stoft, där kamelernas trampdynor lämna skarpt begränsade spår efter sig. Stofflagret var mjukt som bomull och på ett par ställen så djupt, att kamelerna sjönko ned till knäna. Någon gång var den horisontala sandmarken belagd med ett tunt saltlager, som knastrade under djurens fötter.

Högtidligt och långsamt skredo de framåt och sträckte sina långa halsar nedåt mot de tufvor som stodo inom räckhåll, liksom de anat att fasta förestod.

Vid lägret nr III grepo sig två af männen, som vanligt, genast an med brunnen. På 178 cm:s djup kommo de icke åt att gräfva längre; men sedan brunnen ett par timmar öfverlämnats åt sig själf, sipprade vattnet fram och bildade en liten pöl i dess botten. Under gräfningen äro hundarna och hönsen uppmärksamma åskådare; de veta hvad det gäller; de voro alltid förskräckligt törstiga.

Ännu gick allt väl, och vi kunde spara på förråden. Kamelprovianten var alldeles orörd, och djuren fingo nöja sig med kamisch och salt vatten; hundarna fingo bröd, hönsen korn och äggskal. Första dagen värptes tre, andra dagen två, tredje dagen ett ägg; de blefvo allt sällsyntare, men vi hade ett stort äggförråd nedpackadt i en korg med hackelse.

Under dagens marsch hade vi korsat en stig upp-trampad af hjortar och antiloper och sträckande sig åt SO. Jolltji berättade nu, att i denna riktning funnes en

stor sjö, kallad *Jeschil-kul* (Gröna sjön), men hvarken han eller någon af hans bekanta hade sett den; han hade blott hört talas om den, och uppgiften bör därför mottagas med försiktighet. Den sades vara bildad af källor, ty intet vattendrag utmynnar i den. Anmärkningsvärdt är, att en sjö med detta namn verkligen finnes utsatt på äldre kartor, men dess läge är där oriktigt angifvet. Sjön sades ligga SSV om vårt läger n:r III.

Den 13 april. På morgonen hade vattnet i brunnen samlat sig till 18 cm:s djup. Tillryggalade 20,6 km. I dag vandrade vi mest hela tiden genom sammanhängande dyner. De bildade halfmånar med den konvexa sidan åt öster, hornen eller flyglarna och den branta sluttningen åt väster eller sydväst, hvilket visar, att vid denna årstid ostliga och nordostliga vindar äro förhärskande i trakten.

Popplar voro i dag ganska allmänna. På många af dem hade vårskotten börjat spricka ut, och den friska grönskan kom det att vattnas i munnen på kamelerna. I de allra flesta fall tyckas dynerna väja för popplarna, kring hvilka de bilda en ringformig vall. I gropens midt står poppeln, och i skydd för vinden hafva här torra kvistar och gulnadt löf samlats.

Dagen var varm. Hundarna sökte förgäfves efter vatten och sprungo till alla små sänkor som liknade dem där männen brukade gräfva sina brunnar. I brist på bättre skydd mot solstrålarna, hvilade de i skuggan af hvarje poppel vi passerade. Här kraftrade de bort det öfversta, af solen uppvärmda sandlagret och lade sig på det undre, som ännu behöll nattsvalkan.

Islam Baj red den första kamelen, som leddes af Jolltji, vår lots. Men då Islam Baj hade bättre utsikt än denne, rättade han honom ofta och föreslog en annan

riktning. Detta förargade den vildsinte ökenmannen, och ett par gånger slängde han kamelrepet ifrån sig, kastade sig ned på sanden och sade, att Islam i så fall kunde få leda karavanen.

Vid nattlägret uppstod en häftig tvist mellan de båda männen. Jolltji kom till mitt tält och sade, att då Islam jämt tillrättavisade honom och dessutom knusslade med vatten och bröd, ville han vända om. Han blef dock betydligt flat då jag helt lugnt gaf mitt samtycke, men på det villkor, att han först återlämnade sin månadslön, 100 tengeh, som han fått i förskott. Då bad han i den mest bevekande ton att få stanna kvar, hvilket ock beviljades mot villkor att han hädanefter utan invändning lydde Islam.

Jag fruktade, att dylika tvister längre fram ofta skulle förekomma, sedan isoleringen och det enformiga lifvet förvildat lynnena. Men allt gick sedan lugnt. Jolltji teg, men gick i tysthet och närde ett stigande agg mot Islam Baj. Han gick alltid för sig själf, talade ej med de öfriga och sof ensam ett stycke ifrån dem. Till lägerelden kröp han fram först sedan kamraterna gått till hvila. Med eller utan skäl trodde dessa, att han med flit förde oss på villospår. I så fall föll han själf i den grop han gräft, ty äfven han dog af törst i öknen.

På 1,15 m:s djup fingo vi vatten, 10,4^o varmt. Hundarna voro så törstiga, att de försökte hasa sig ned i brunnen och måste bindas.

Påskdagen *den 14 april* gingo vi blott 18,5 km. På ett ställe lyste dynernas läsidor stålgrå, och det befanns, att sanden här var öfverdragen med en tunn hinna af fina glimmerblad. Vi funno äfven, att de friska popplarna endast växte bland dynerna, och att där dessa sopades

bort äfven popplarna försvunno. Det låter tänka sig, att de eller deras rötter bidra till dynbildningen.

Därpå nådde vi ett fullkomligt sterilt ökenbälte med alldeles plan, hård, i brunt skiftande mark, på hvilken låga dynor stodo som träklotsar. De lyste gult mot den bruna marken, där ofta små kiselstenar lågo kringströdda.

Under marschen funno vi för första gången spåret af en vild kamel — ja, Jolltji påstod åtminstone att det var en vild kamel, men jag är ej fullt säker därpå. Längre fram blefvo kamelspår allmänna. Å andra sidan är det föga sannolikt, att tama kameler skulle förirrat sig in i öknen. Äfven spillning och spår efter hästar väckte vår uppmärksamhet, och Jolltji försäkrade, att vilda hästar förekomme i denna del af öknen. Vi rastade på en dynkam för att med kikare observera en hjord som betade på ett kamischfält i norr; men så fort vi stannat försvunno de i nordlig riktning, innan vi hunnit afgöra, om det var hästar eller antiloper.

Små terrasser och åsar af torr, grå lera äro ibland så förvillande lika de grå lerhusen i byarna, att vi måste gå nära intill och öfvertyga oss att det ej var sådana.

I dag voro hundarna oroliga och sprungo på långt afstånd från karavanen. En gång voro de borta en kvart, och när de återvände voro de våta till buken och hade således tydligen funnit vatten. Vi hade blott vandrat $18\frac{1}{2}$ km. då äfven vi af en slump stötte på en göl. Jag till sade Kasim att känna efter hur det smakade. »Sött som honung,» svarade han sedan han tagit sig en ordentlig klunk, och följden var, att vi slogo upp tältet och lägrade vid gölens rand. Männen, hundarna, fåren och hönsen skyndade att släcka sin törst, som under den varma dagen gjort sig allmänt kännbar.

Vattnet var kristallklart, fullkomligt sött och framporlade ur en källa, för att samla sig i en 80 m. lång och 4 m. bred fördjupning, så att det stod på samma nivå under markens yta som i brunnarna. Djupet uppgick blott till 1 dm, temperaturen till $21,9^{\circ}$ kl. 5 e. m. vid $25,5^{\circ}$ lufttemperatur. Vattenspindlar och skalbaggar funnos här i myckenhet. De senare surrade omkring i luften utmed marken, och efter dem anställde hönsen en vild hetsjakt.

Det första fåret slaktades nu under öfliga ceremonier, och hundarna fingo ett godt mål af blod och inälfvor. Platsen var med ett ord idyllisk för en öken. Solen försvann redan 20° öfver horisonten i stofdimman, och dagens värme aftog då genast hastigt. Redan kl. 9 på kvällen hade källvattnets temperatur sjunkit till $15,2^{\circ}$, visande att den följer lufttemperaturens växlingar.

Den behagliga lägerplatsen inbjöd till en hvilodag, lika välbehöflig för männen som för djuren. Alla sofvo länge, och under dagens lopp ordnades åtskilliga saker. Vattencisternernas innehåll kompletterades åter, kläder tvättades, sadlar och remtyg lagades. Dagen var varm, sanden uppvärmdes till $44,6^{\circ}$, men en och annan hvirfvelvind från NNO svalkade härligt, och utan att göra oss de minsta samvetsförebåelser kunde vi nu dricka så mycket vi orkade. Kamelerna och hundarna drucko så tappert, att man formligen såg hur de svälde. Hönorna passade på att värpa fyra ägg under rastedagen.

På natten skälde hundarna ideligen. De sprungo åt det håll hvarifrån vi kommit och där vi sett spåren af vilda kameler. Sannolikt begifva sig ödemarkens invånare om nätterna till gölen för att dricka, men stannade nu på behörigt afstånd, då de funno stället inkräktadt.

*Den 16 apr*i tillryggalade vi 24,7 km. genom en terräng där ofta till 5 m. höga sanddyner omväxlade med förtorkad kamischstepp. Det knastrade och dammade efter kamelerna. Tamarisker och popplar växte sporadiskt. Vi passerade två vattensamlingar, liknande den första. Alla tre lågo i en linie mot ONO och utgjorde sannolikt resterna efter en högvattensarm från Jarkent-darja.

Vi fördjupa oss allt mer i det okända ökenhafvet. Ej ett lif synes, ej ett ljud höres mer än kamelklockornas entoniga ringande. Små raster uppstå ibland när vi äro osäkra om den kosa vi böra taga. Männen passa då på att äta frukost. Den är enkel och består af ett par näfvar »talkan» (brynt mjöl) i vatten; de sörpla i sig denna välling ur träskålar. Jag hoppade alltid öfver frukosten och nöjde mig med två mål om dagen.

Den 17 april. En frisk, västlig bris rädde i dag; men himmeln var fullkomligt klar. Vi hade vid flere tillfällen iakttagit, att blott den ostliga och nordostliga blåsten medför stofttöcken, men att, äfven om det blåser aldrig så mycket från väster, himmeln dock förblir ren och klar.

Vi hade ej kommit långt då vi vid den norra horisonten sågo konturerna af ett tämligen högt berg, aftecknande sig som en svag skuggning lik ett moln. Timme efter timme redo vi i denna riktning utan att berget blef tydligare och utan att vi tyckte oss komma det närmare.

Dynerna nådde 5 meters höjd och voro ofta ganska besvärliga; men mellan dem utbredde sig nu allt frodigare kamischstepper, där en och annan förskrämd hare sprang upp vid karavanens annalkande.

När sandstormen sticker upp bakom dynkammarna.
Teckning af förf.

S.H.

Äfven i dag passerade vi några små gölar, men vattnet var salthaltigt, och de voro omgifna af hvita saltkristallisationer. En 40 m. bred flodbädd slingrade sig mot ONO. Den var 2 m. djup, botten sandbeströdd, och på sina ställen stod vatten kvar. En annan, 20 m. bred bädd var däremot torr. I norr syntes lätta, mörka moln, liknande en uppåtstigande rök.

Dessa fenomen förklarades af Jolltji på följande sätt. Berget var det norra Masar-tags sydostliga fortsättning och beläget på Jarkent-darjas högra eller södra strand. Flodbäddarna vore ett par armar från Jarkent-darja, där en del af dess vatten strömmade under högsommaren. Skyarna i norr vore vattenångor från Jarkent-darja, som tydligt aftecknade sig mot himlens rena blå. Han hade utan tvifvel rätt i alla dessa tydningar, och vi hade sedan själfva tillfälle att bekräfta ett par af dem.

En hel timme vandrade vi mellan två parallela dykkammar, sträckande sig mot N 15° O. Den till höger var 9,5 m. hög, och båda hade afrundande ytor. Mellan dem utbredde sig jämn steppmark, där äfven popplar och tistel växte ymnigt.

Så gingo vi öfver den högra och kommo in i en annan, med denna parallel dyndal, samt slogo efter 28,4 km:s marsch vårt läger n:r VII under ett par lummiga popplar. Vi ansågo med rätta, att ingen brunn nu behöfde grävas, ty vi kunde här icke vara långt från öppet vatten.

I norr utbredde sig en ganska tät poppelskog. Moskiter, flugor och nattfjärilar funnos i mängd. De sistnämnda fladdrade på kvällen i hundratals kring mitt ljus.

Ett jordiskt paradiset.

Den 18 april. En ny dag randades med frisk nordostlig bris; tältet höll på att blåsa omkull och måste på natten förankras. Himmeln förblef sedan jämngrå, och vi sluppo middagshettan. Vi beslöto gå rakt på det högsta berget, som vi trodde oss kunna nå till kvällen, men fördjupade oss i skogen, och berget försvann dessutom i den stofffyllda luften.

Framför oss utbredde sig den djupa skogen bland oregelbundet orienterade dyner; på marken lågo högar af vissnade löf, torra stammar, kvistar och bråte. Ökenkaraktären var alldeles försvunnen. Karavanen slingrade sig i tusen krökar mellan träden, och man måste se upp för grenar som man rider under.

Så nådde vi ett vidsträckt träsk, tätt öfvervuxet med kamisch. På dess stränder voro popplarna friskare och klädda i grönskande löfskrud. Till vår förvåning sågo vi här spår efter människor och hästar, samt aska och kol efter en eld. Det var tydligt, att vi nått de trakter där dolonerna om vårarna beta sina hjordar och där Maral-baschis invånare hämta bränsle till stadens behof.

Snart stängdes vår väg af långa, smala utlöpare från träskan, som vi måste öfver. En af karlarna fick gå bar-

fota förut och visa vägen. Bottnen utgjordes af hård lera, som bar kamelerna. Längre fram funno vi, att träskan öfvergingo i en lång sjö, som sträckte sig mot norr; vi följde nu dess strand. Tämligen höga sanddyner stupade här ned i det rena, blå, men grunda vattnet, där gäss i mängd höllo till.

Skogen var alltjämt tät och tofvade ofta ihop sig i så ogenomträngliga snår, att vi måste göra omvägar för att komma ut på friare terräng. Dock kunde vi för det mesta följa stranden, som erbjöd de härligaste perspektiv mellan träden. Den friska vårgrönskan stack bjärt af mot den marinblå vattenytan. Längre bort försvann landskapet i grått töcken.

Denna sjö, hvars största bredd tycktes uppgå till några få kilometer, och som småningom smalnade mot söder och norr, är sannolikt bildad af någon utlöpare från Jarkent-darja och fylles under sommaröfversvämnin-garna. På vintern står en god del af vattnet kvar, fryser, tinar åter upp om våren för att under sommaren få förstärkning från floden. Vid dynernas rand syntes en strandlinie, som förrådde, att vattnet förra sommaren stått en half meter högre än nu.

Vi lämna nu sjön på vänster hand och förirra oss i oerhördt täta, manshöga kamischfält. Det susar och knastrar om kamelerna då de tränga sig fram bland de torra, spröda vasstråna; endast de ridande hafva här fri utsikt.

Åter kommo vi in i skog, och så tät, att jag måste sitta af och gå till fots, efter att ett par gånger varit nära att skrapas ned af poppelgrenarna. I en förtorkad ungskog körde vi alldeles fast. Karlarna måste rödja väg med yxorna, och efter mycken tidspillan och möda

arbetade vi oss åter ut på jämn stepp, där vi slogo läger på en enstaka dynkam, hvars flyglar pekade mot söder och sydväst.

För att gifva oss till känna, ifall människor funnes i trakten som kunde lämna upplysningar, satte vi eld på ett torrt poppelsnår vid dynens fot. Lågorna kastade sitt sken vida omkring, men inga människor hördes af. Vi voro alla trötta efter den ansträngande dagsmarschen (25,5 km.) och gingo tidigt till hvila. Kamelerna hade det egentligen bäst; de hade icke en dag behöft vara utan foder och vatten.

Den 19 april. Då tältet tagits ned funno vi under mattan en fyra centimeter lång skorpion, som slog vildt med stjärten då man ofredade honom. Männen voro medtagna efter de senaste dagarnas strapatser, och vi kommo ej af förrän efter kl. 9.

Den lilla bergskedjan mot hvilken vi nu styrde kosan syntes i öster, men mot sydost blef den allt lägre och försvann i töcknet. Äfven i norr syntes ett berg. Enligt min marschroute borde det vara massivet vid *Masar-alldi*. Mellan de båda bergen slingrar sig Jarkent-darja, som vi dock ej sågo.

Vi gingo i dag blott 12,4 km. öfver en stepp där raviner och träsk försvårade marschen. Men nu blef berget allt tydligare; dess vittrade, skrofliga ytor aftecknade sig klart, och på dess norra sluttningar stego sanddynerna till icke obetydlig höjd. Vid dess norra fot utbredde sig flera små sjöar med sött vatten, skilda från hvarandra af låga näs. En kanal, som utmynnade i den största, förrådde, att de få sitt vattenförråd från floden, och utan tvifvel sammansmälta de på sommaren till en enda sjö.

Mellan sjöarna och berget tågade vi först åt öster, sedan åt nordost, där vi gingo om en utlöpare från berget och slogo läger vid stranden under några lummiga popplar. Berget visade sig vara fullkomligt isolerat på alla håll.

Det andra fåret slaktades, och hundarna, som fastat länge och fått hålla till godo med bröd, fingo åter ett godt mål. En falk, som intresserade sig lifligt för hönsen, bortjagades med ett missriktadt skott.

Den 20 april. Lägerplatsen var allt för inbjudande att vi icke skulle unnat oss ännu en hvilodag. Den blef gassig, ehuru det hela natten och förmiddagen blåste friskt från NO. Insolationen steg till $63,5^{\circ}$, och sanden upphettades till $52,7^{\circ}$ kl. 2 e. m. Man är oupphörligt törstig och dricker ett par gånger i timmen. För att hålla vattnet i järnkannan någorlunda friskt, omlindas denna med en fuktig duk och hänges i skuggan på en trädgren utsatt för blåsten.

Islam Baj gick ut för att jaga gäss och sköt ett par i sjön, men kunde icke komma åt dem. De öfriga männen sofvo. Själ f gjorde jag en promenad upp på närmaste bergkam, där en porfyrådra genomskar samma bergarter som i massivet vid Masar-alldi. Utsikten var präktig. I VSV syntes de två sjöar vi passerade i går, och i deras nu på aftonen lugna vattenytor afspeglade sig de kringstående bergen med sina sandbeklädda sidor. I V 320° N aftecknar sig Masar-alldi-berget, och mellan detta och vårt läger, samt helt öfver till NO, utbreddes sig en frodig, fuktig stepp, öfverfylld med små lysande gölar och träsk.

Äfven i öster reste sig en bergkam, och i söder ett virrvarr af små vittrade toppar tillhörande bergmassivet vid lägret. Steppen i norr skiftade i gult och grönt:

poppeldungar och kamisch, bergen lyste violett, vattentorna marinblått.

Medan jag i aftonsvalkan satt där uppe på berget och beundrade nejden, mojnade vinden småningom af, solen sjönk, stepper och sjöar insveptes i lätt dimma. Allt var så tyst och stilla; blott moskiter och myggor surrade i luften; en och annan groda kväkte i träsket, skriket af en gås hördes på afstånd, och då och då genljödo kamelernas klockor bland vassen. Det var en härlig plats; jag njöt i fulla drag af tillvaron. Hvilken kontrast till de dagar som väntade oss! Under de två följande veckorna skulle jag minnas detta ställe som ett jordiskt paradiset.

Men skymningen i detta land är kort, och det var på tiden att återvända till lägret, där jag fann männen ännu sofvande. Blott Islam Baj var på benen, sysselsatt med att tillreda min middag: soppa på fårkött, stekt potatis och te. Termometern visade 20° , men sjönk under natten till $10,4^{\circ}$, och det kändes riktigt kallt.

Äfven vid dessa sjöar funno vi spår af människor. Vid stranden stod till och med en öfvergifven vasskoja, och då vi följande dag, *den 21 april*, fortsatte åt öster mellan sjön och berget, funno vi på andra sidan några höga dyner en väg med spår efter arbor, förande genom en gles poppelskog. Denna upptäckt förvånade alla. Männen trodde, att det helt enkelt var den väg som de hört borde följa Khotan-darjas vänstra strand; men jag förmodade, att det vore någon hittills okänd väg, som förde utmed Masar-tag till sistnämnda flod. För att öfvertyga oss, beslöto vi följa vägen hvart den än bar, och det dröjde icke länge förr än arbaspåren försvunno och vägen tog slut. Äfven skogen upphörde snart.

Mellan en enstaka bergås i öster och berget vid gårdagens läger fortsatte vi emellertid mot sydost. Här utbredde sig en jämn och hård, glest bevuxen stepp, där marschen var ovanligt bekväm. Kamelerna gingo i taktfast gång, och klockorna slogo regelbundet. Vid det östra bergets fot sträckte sig en lång, smal sjö, vid vars strand vi, till vår stora förvåning, funno tre betande hästar.

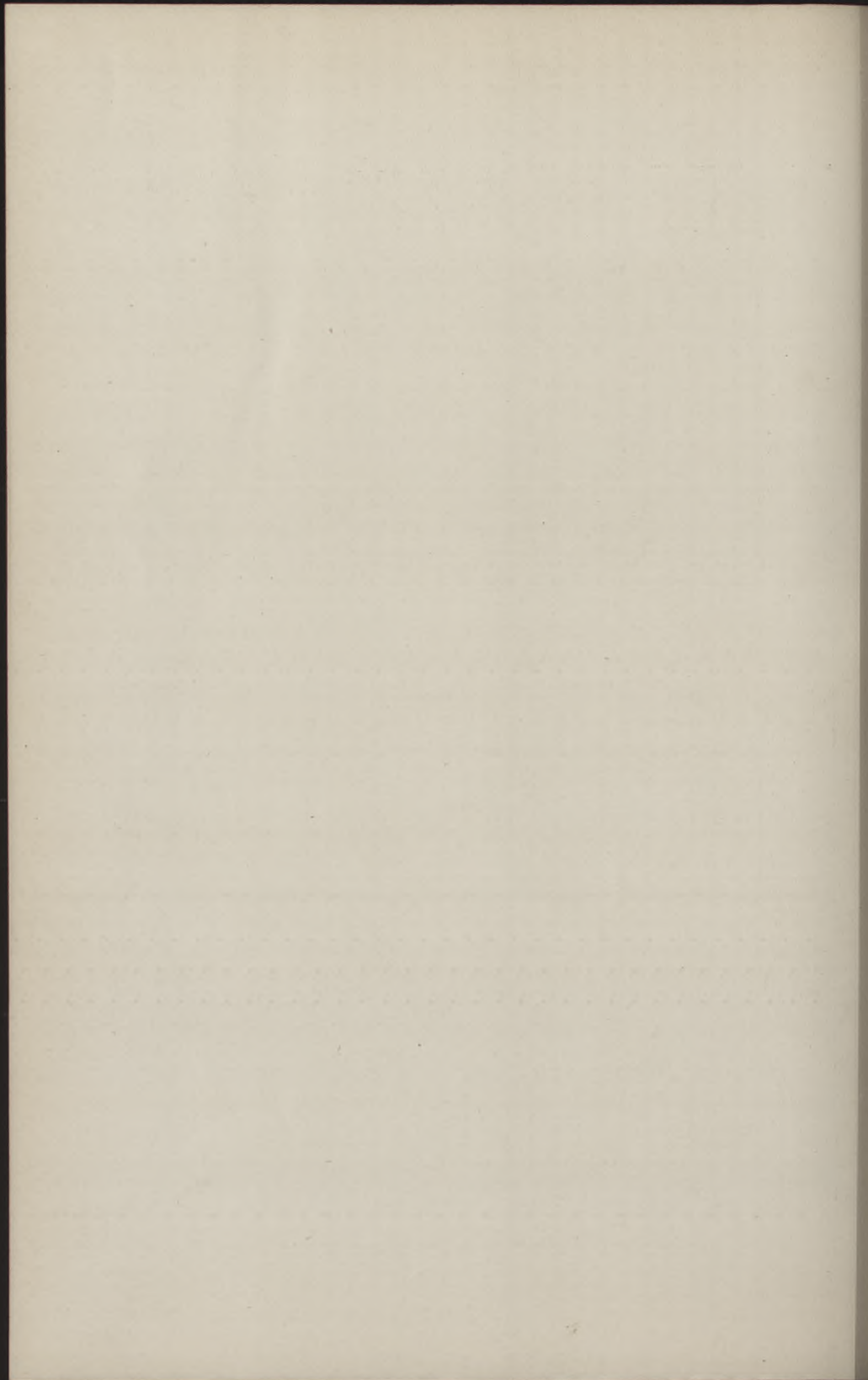
Nu gällde det att taga reda på djurens ägare, och ett par af mina män följde ett färskt spår, som genom sanddyner ledde dem upp till det västra berget. Snart kommo de tillbaka med en man från *Maral-baschi*. Han brukade, sade han oss, tid efter annan begifva sig hit för att insamla bergsamt, som i ymnighet skall förekomma i berget och som såg förträffligt ut. Mannen sålde det i *Maral-baschis* basarer och sade sig hafva ganska god förtjänst på denna rörelse.

Han pekade mot nordväst för att angifva stadens läge, och sade att det var två små dagsresor dit. Det berg vi sett i denna riktning vore, såsom vi förmodat, *Masar-alldis* massiv. Om trakten åt sydost och afståndet till *Khotan-darja* kände han intet, men hade hört, att söder ut funnes endast sand utan en droppe vatten, och han visste att öknen kallades *Takla-makan*.

Vi togo farväl af den enslige vandraren och fortsatte mot SSO öfver den hårda, ofruktbara, stiglösa slätten. Berget till höger sänkte sig småningom mot söder och öfvergick i en dynkam, som fördjupade sig i öknen. Här sågo vi alltså ingen fortsättning af berget, men förmodade att den östra kedjan sammanhängde med *Khotan-darjas* *Masar-tag*, såsom *Prschevalskij* tänkt sig saken på sin karta.

Vårt läger vid Masar-tags sjöar.
Teckning af G. Hallström.

Marken består nu af hård, torr lera, genomkorsad af otaliga sprickor och tydligen öfversvämmad på sommaren. Vi följde troget sjöns strandkontur. Han smalnade af mot söder, där i hans förlängning vidsträckta träsk tvingade oss till omvägar. Långa, smala vikar pekade likt fingrar mot söder, där den svagt stigande terrängen satte en gräns för vattnets vidare spridning. Det är rätt anmärkningsvärdt, att vi funno alla dessa små sjöar just vid foten af bergen. Efter en lång krök lägrade vi vid östra stranden.

Då vi nu anade, att detta var den sista punkt där vi kunde vänta att finna friskt vatten, ägnades *den 22 april* till hvila. Kamelerna och det sista fåret fingo ännu en gång ett godt mål af vass, som växte vid stranden. Jag vandrade upp på bergkammen, vid hvars fot sjön är belägen, och hade därifrån en dominerande utsikt öfver nejden.

Berget sticker ut i sydöstlig riktning som en udde i ökenhafvet. I dess förlängning höjer sig blott en helt obetydlig klippö ur marken; för öfrigt synes ej spår af berg. Vi befunno oss alltså vid den sydöstligaste punkten af Maral-baschis Masar-tag, och denna lilla bergskedja står *ej* i samband med Khotan-darjas Masar-tag.

Åt SO, S och SV utbredde sig, så långt ögat nådde, öknens ödsliga haf, och i denna riktning bildade horisonten en jämn linie. När vi sedan under de följande dagarna tågade mot OSO och öster utan att finna berg, kunde vi visserligen förmoda, att Masar-tags fortsättning åter dyker upp längre in i öknen och att vi lämnade den på höger hand; men detta är icke sannolikt.

Under dagens lopp höllo vi rådplägning. Joltji försäkrade, att vi härifrån hade Khotan-darja på fyra dagars

afstånd åt öster. De bästa ryska kartor jag hade angåfvo 120 verst, och med 20 km. om dagen skulle vi alltså nå floden på sex dagar, men borde redan på två dagsmarschers afstånd därifrån kunna gräfva oss till vatten, såsom vi gjort vid Jarkent-darja. Jag befallde dock männen medtaga vatten för tio dagar, hvilket blott till hälften skulle fylla cisternerna, så att kamelerna ej behöfde öfveranstängas i den djupa sanden.

Med detta förråd ansåg jag oss fullkomligt säkra. Det skulle äfven vara tillräckligt för att två gånger under de sex dagarna vattna kamelerna. Alla beräkningarna föreföllo så klara och enkla. Det var Jolltji och Kasim som hade till åliggande att fylla cisternerna. De voro sysselsatta därmed under kvällen, och jag hörde den dyrbara vätskan porla i behållarna. På kvällen gjordes äfven alla bördor i ordning så att vi skulle kunna bryta upp tidigt följande morgon.

Den 23 april var en varm dag, men djuren hade hvilat ut, och vi gjorde 27,5 km. Först tågade vi öfver den glest bevuxna stoftstepp som utbreder sig sydost om sjön. Små lerkoner och terrasser, liknande öfvergifna hus, voro allmänna. Efter en och en half timmes marsch antog landskapet ett förändradt utseende. Sanden började samla sig till små dyner, och tio minuters marsch längre fram bildade dessa ett oafbrutet, sammanhängande virrvarr, dock med förhärskande längdriktning NO—SV och med de branta sluttningarna åt S, SV och V.

Här hade de 6 till 7 meters höjd och voro ofta ytterst besvärliga att komma öfver. Det var hvad männen kallade »jaman-kum» (otäck sand), »tjong-kum» (stor sand) eller »igis-kum» (hög sand), och kammarna kallade de »beles» (pass).

Redan nu sågo vi egendomliga hopningar af sand. Liksom vågorna torna upp sig till dubbel höjd då två vågsystem mötas, likaså reste sig somliga dyner pyramidformigt öfver hela omgifningen, bestående af två, hvarandra korsande dyner, tydligen bildade af växlande vindar.

Från NNO till SSV sträckte sig framför oss en ås af gigantiska dyner, en hopning af dyner som kanske angåfvo kuperad undergrund och voro högre än allt inom synkretsen. Denna kam var svår att gå öfver. Kamelerna klättrade dock förvånansvärdt säkert uppför de branta stigningarna, där en karl endast med ansträngning arbetar sig upp och för hvarje steg glider ett stycke tillbaka.

Ehuru denna protuberans blott hade en obetydlig relativ höjd, var dock utsikten från dess krön vidsträckt. Att jag icke bleknade af fasa när min blick sväfvade öster ut öfver detta haf med jättevågor af fin gul sand som nu omgaf oss öfverallt, berodde väl därpå, att jag icke trodde att min lyckas stjärna, som alltid strålat så klar öfver mitt hufvud, nu skulle slockna. Nej, ökenhafvet föreföll mig oändligt skönt: den tystnad och ro som härskade därinne verkade i hög grad lyftande. Det var en magiskt tjusande syn, ett majestätiskt landskap.

Desiderium incogniti hette den trollmakt som oemotståndligt drog mig in i ökenkungens slott, där ärorika upptäckter och legendernas förborgade skatter väntade mig. Våga vinna, våga tappa var min lösen. Tvekan fanns ej, fruktan fanns ej. Framåt! hviskade ökenvinden; framåt! sjöng malmen i karavanklockorna. Tusen sinom tusen tunga steg mot målet, men intet enda tillbaka!

Men dynerna tilltogo hastigt i höjd; kulminations-

punkten på de högsta kammarna låg ibland 18 till 20 m. öfver marken. Det var förtvifladt svårt att taga sig fram. Kamelerna hasade sig dock med skicklighet utför branterna, och blott en af vattenkamelerna föll så att han måste aflastas. När ibland stupande sluttningar stängde vår väg, måste vi stanna för att med spadarna gräfvä ut och trampa upp en stig åt djuren.

Nu äro dynerna 25 till 30 m. höga. Står man vid basen af en dylik, ser karavanen helt liten ut då den skrider fram på dess kant. Vi följa så mycket som möjligt en och samma höjdkurva för att slippa gå ned i dyndalarna. En naturlig följd häraf är dock, att vi måste gå i sicksack. Vi begagna oss af de långsamt afrundade kammarna, gå från den ena till den andra, men måste ofta ned utför en brant sluttning, som ej kan kringgås. Alle man öfvervaka då kamelernas rörelser när de efter någon tvekan hasa sig ned genom den lösa sanden, som rasar efter dem och täcker dem till knäna.

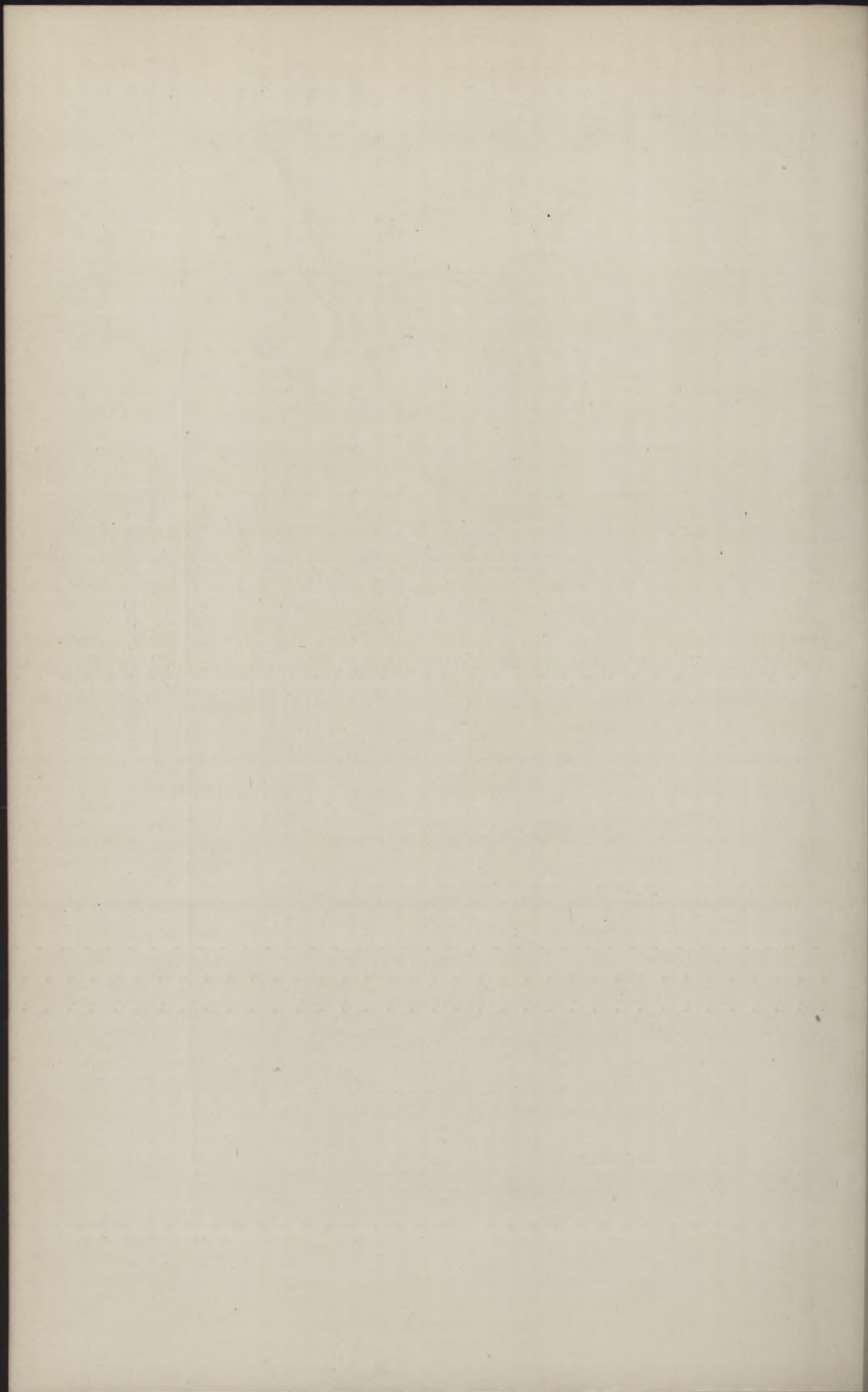
Sanden saknar här de små plättar af hård lermark vi så ofta funno i de första dagsmarschernas ökentruktur; här är allt sand. Vi ha lämnat bakom oss de sista tamariskerna, som ännu trotsade öknens heta andedräkt. Nu synes ej ett strå, ej ett löf, allt är sand, fin gul sand. Hela berg af sand sträcka sig öfverskådligt så långt blicken med fältkikarens tillhjälp hinner. Inga fåglar lifva luftkretsen, och spåren efter gaseller och hjortar ha för länge sedan försvunnit. Till och med Masar-tags yttersta udde har försvunnit i atmosfärens stoftrök.

De arma hundarna ledo i sina tjocka pälsar mest af hettan; särskildt Hamra gnällde och tjöt och blef ideligen efter. Sedan vi i mer än en timme förgäfves sökt

Karavanen förlorar sig i ett haf af sanddyner.

Teckning af förf.

efter en lämplig lägerplats, funno vi i skymningen en helt liten fläck af hård lermark, där de två sista tamariskerna växte. Dessa skalades genast af kamelerna. Något annat bete fanns naturligtvis ej, och djuren fingo nöja sig med olja och sesamskal. En brunn påbörjades, men då jorden var fullkomligt torr ända till 70 cm:s djup, uppgafs gräfningen.

Nu saknades Hamra; vi hvisslade och ropade, men hunden var och förblef borta. Muhammed Schah hade ungefär halfvägs sett honom krafsa upp sanden under en af de sista tamariskerna och där lägga sig i skuggan. Männen trodde, att hunden dött af solsting. Förmodligen hade dock det kloka djuret ledsnat vid att luffa i sanden, vädrat att här blott en enda öken gapade öfver oss, och anat att det skulle gå honom illa, om han följde oss vidare.

Helt säkert hade han därför, efter att ha funderat på saken, tagit sitt parti och vändt om till den sista sjön för att åter dricka och bada, och sedan fortsatt till Maralbaschi. För att komma dit måste han dock simma öfver Jarkent-darja. Efter återkomsten till Kaschgar gjorde jag efterforskningar efter hunden, men han var och förblef borta. Jolldasch följde oss alltjämt troget, men hans trohet kostade honom lifvet.

Det var med en egendomlig och oförklarlig känsla vi nu tältade första gången i den ödsligaste af alla jordens öknar. Männen talade icke mycket, och ingen skrattade; det var ovanligt tyst kring den lilla elden, som underhölls med tamariskernas rötter. Kamelerna tjudrades under natten i vår omedelbara närhet för att icke gå tillbaka till sjön, där de visste att betet var godt.

En graflik stillhet rådde i nejden. Till och med klockorna voro stumma; blott kamelernas långdragna, tunga och afmätta andedräkt hördes. Kring mitt ljus i tältet fladdrade ännu ett par vilsefarna nattfjärilar, men de hade sannolikt kommit dit med karavanen.

Dödstystnadens hem.

Den 24 april. Jag vaknade kl. half 4 på morgonen vid orkanlik västlig blåst, som svepte hela moln af sand in i tältet och ryckte och slet i dess tåg och fästen, så att det hotade flyga sin väg. Blåsten kastade här från alla håll, ty lägret låg som i en grop, omgifvet af flygsanddyner.

Norr därom hade vi en mäktig, i öster och väster gående kam, som stupade 31° mot söder. Den fina krusningen på sandens yta var orienterad i norr och söder. Söder om lägret reste sig en dyn nästan parallel med den förra och med 10° fallvinkel åt norr. De branta sluttningarna voro i denna trakt vanligen riktade mot söder och väster, de långsluttande mot öster och norr, ett förhållande som naturligtvis för oss var ytterst ofördelaktigt.

Oaktadt den häftiga blåsten, var himmeln dock fullkomligt klar; men det var också västlig vind, och blott den ostliga medför stofttöcken. Dagen blef het, men vi svalkades något af vinden. Hela moln af sand dansade utmed jordytan, och ibland insveptes vi helt och hållet i dem. De stego dock knappt högre än två manshöjder. Luften i zenit bibehöll därför sin friska blå färg, och solen brände oförminskadt. Men horisonten inhöljdes i

ett gulrödt töcken af denna flygsand som intränger öfverallt: i mun, näsa och öron. Äfven kläderna bli inpyrda därmed, så att man förnimmer en obehaglig rifning på kroppen, hvarvid man dock snart blir van.

Töcknet kring horisonten var föga välkommet, ty vi hade ofta svårt att bestämma åt hvad håll vi borde gå. För oss skulle det gärna fått vara tvärt om: mulet i zenit och klart kring horisonten. Emellertid hade vi vid hvarje dynkam tillfälle att se, huru flygsanden ifrån själfva kanten står som en plym eller kvast i vindriktningen, huru de små sandkornen ett ögonblick i yster dans hvirfla omkring i vindskuggan för att sedan falla ned på läsidan och ordna sig på dynens yta till en fin krusning i ett smakfullt mönster.

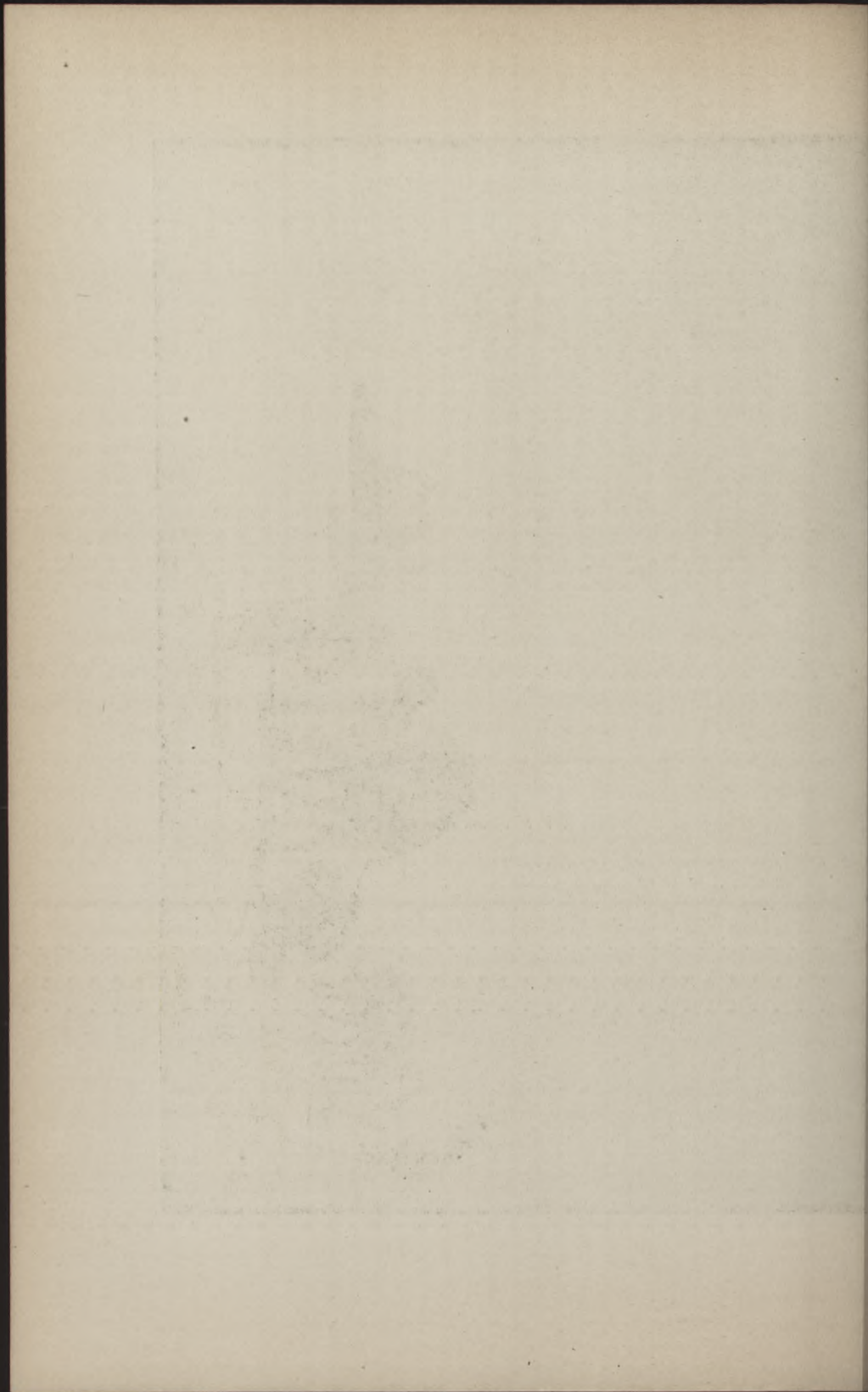
Så mycket obehagligare var det när våra hufvud råkade i jämnhöjd med denna sandyra från dynkammen. Man kniper då igen ögon och mun och håller ansiktet framåtlutadt, medan det piper och sjunger i ens öron, tills man kommit ut ur molnet och skakar af den värsta sanden. Jag hade medtagit ett stort förråd snöglasögon med svarta korgar, och dessa kommo oss nu ypperligt till pass, ehuru den fina sanden äfven till någon del pinade sig in genom gallrets små maskor.

En fördel hade alltid den västliga stormen, nämligen att den sträfvade att jämna de branta sluttningarna och kasta dem öfver på dynernas östra sidor. En enda storm förmår visserligen icke utföra ett sådant jättearbete, men i någon mån underlättade den dock vår marsch.

Männen hade börjat dagens vandring under förhoppning att före kvällen hinna en trakt med lägre dyner och vatten, ja, kanske äfven med bete och bränsle. Men sanden blef i stället allt svårare, och vi fördjupade oss i

Middagsrast i ökn.
Teckning af D. Ljungdahl.

det okända. Blott en gång blefvo dynerna verkligen lägre och hade endast 12 till 15 m:s höjd. Mellan dem syntes ock några mindre stycken jämn, bar mark, dels bestående af lera, dels af saltkristallisationer.

Till en början hade det varit min afsikt att hålla åt sydost, för att söka utröna huruvida Masar-tag åter dök upp längre in i Takla-makan. Men vi sågo ej spår af berg och togo därför småningom af åt öster. I detta väderstreck borde också afståndet till Khotan-darja vara kortast.

Islam Baj var nu lots och oöfverträfflig som sådan. Han gick med lätta steg långt i förväg åt öster, alltjämt med kompassen i hand. Han försvann bakom dynerna, men dök tid efter annan åter upp på en kam. Karavanen följde långsamt i hans spår, som bildade en slingrande kroklinie genom dalar och öfver insänkningar i kammarna, där dynernas sidor voro långsluttande och åsarna förenade medels små tvärdyner, som erbjödo någorlunda passabla öfvergångar.

Det gjorde ett nedslående intryck när han ibland stannade, gick upp på en pyramidformig dyntopp och med handen öfver ögonen spejade öster ut för att söka en passage. Vi förstodo då att terrängen blef allt svårare. Ibland kom han nedslagen tillbaka och ropade: »hetj joll jock»: omöjligt att komma fram! »Her taraf jaman kum»: stygg sand öfverallt! eller »kum-tag»: berg af sand! Då måste vi göra stora omvägar åt norr eller söder för att komma förbi det svåra stället.

Karlarna gå alla till fots, barfota, tysta, trötta, dåsiga af värmen, dystra. Ofta stanna de för att dricka, men vattnet är nära 30° varmt i följd af skvalpandet mot de upphettade väggarna i järncisternerna, som ej längre be-

skuggas af några kamischknippen, ty dessa hafva redan till sista stängeln blifvit förtärda af kamelerna. Man dricker i alla fall omåttligt, ty därigenom stegras transpirationen, som svalkar kroppen i blåsten.

Vi följdes nu alla åt, och tåget rörde sig som en snigel framåt. Utkik hölls från hvarje behärskande topp, men åt alla väderstreck utbredde sig samma enformiga, tröstlösa landskap. Den ena kammen och toppen reser sig öfver och bortom den andra; det är ett strandlöst haf af oerhörda sandmassor, verkliga bergskedjor af idel fin, gul sand.

Kamelerna röra sig ännu med beundransvärd säkerhet uppför och utför sluttningarna, där vi dock ofta måste bana dem en stig. Vid svåra passager, som männen kalla »davan-kum» (sandpass), råder en viss förstämning, men när vi ett godt stycke kunna begagna oss af en dyndal, »därä», blifva alla åter vid godt lynne, taga i med friska krafter ropande: »Khoda kallea» (gifve Gud), »inschallah» (med Guds vilja) och »bismillah» (i Guds namn). Tyvärr hinna vi icke långt förrän nya kammar resa sig i vår väg och nya toppar torna upp sig så långt ögat når.

På en hög dyn göra vi en lång rast för att spana och åter dricka. Till och med den arma Jolldasch och fåret, hvilka försmäkta af törst, få sitt lystmäte. Jolldasch blir vild när det är fråga om vatten. Blott någon tar i en af cisternerna är han genast framme och viftar på svansen. Det sista fåret följer oss troget och tåligt som en hund. Männen hafva riktigt fäst sig vid det och säga att de hellre hungra ihjäl än slakta fåret.

Kamelerna tröttnade emellertid, och svåra fall förekommo allt oftare. Då de föllo på en brant sluttning kunde de icke resa sig utan hjälp. En af dem, som

stupat nära en kam, måste helt och hållet befrias från börda och sadel och sedan med förenade krafter rullas ned i en 20 m. djup sänka mellan dynerna, innan han åter var i stånd att resa sig.

Vi hade blott tillryggalagt 13 km. då vi redan fått nog och lägrade på ett litet stycke hård mark, som var så torr, att vi ej ens försökte gräfva en brunn. Nu var det slut med alla spår till organiskt lif. Inga nattfjärilar fladdrade längre kring mitt ljus, ej ett gulnadt, vinddrifvet blad afbröt den tröstlösa enformigheten. Kamelerna bundos och fingo sin enkla aftonvard.

Efter fullgjorda sysslor slogo männen sig ned och språkade om dagens händelser och morgondagens förhoppningar. Det var en fröjd att höra, hur Islam Baj sökte hålla modet uppe hos de andra. Han berättade dem om våra forna äfventyr, om snömassorna i Alaidalen, som voro mycket värre än sanden, om Mus-tagatas gletschrar och våra bestigningar af detta berg.

Den 25 april. I följd af luftens klarhet sjönk minimitemperaturen till blott ett par grader öfver noll. På morgonen blåste nordostlig vind, och atmosfären var åter stoftfylld. Därför höll sig temperaturen hela dagen ovanligt låg, och vi behöfde ej ens vid middagstiden klaga öfver värmen. Utstrålningen under den klara natten hade varit liflig, och då sedan stoftslöjan utbredde sig öfver marken som ett parasoll kunde solstrålarna endast långsamt uppvärma jordytan. Landskapet förblef så insvept i töcken, att endast de närmaste dynerna syntes.

De terrasformiga ler- och stoftpartierna mellan dynerna, som voro ytterst sällsynta och där vi, om möjligt, brukade lägga, äro rätt egendomliga bildningar. Jordmånen består i dem uteslutande af ytterst skör och porös, salt-

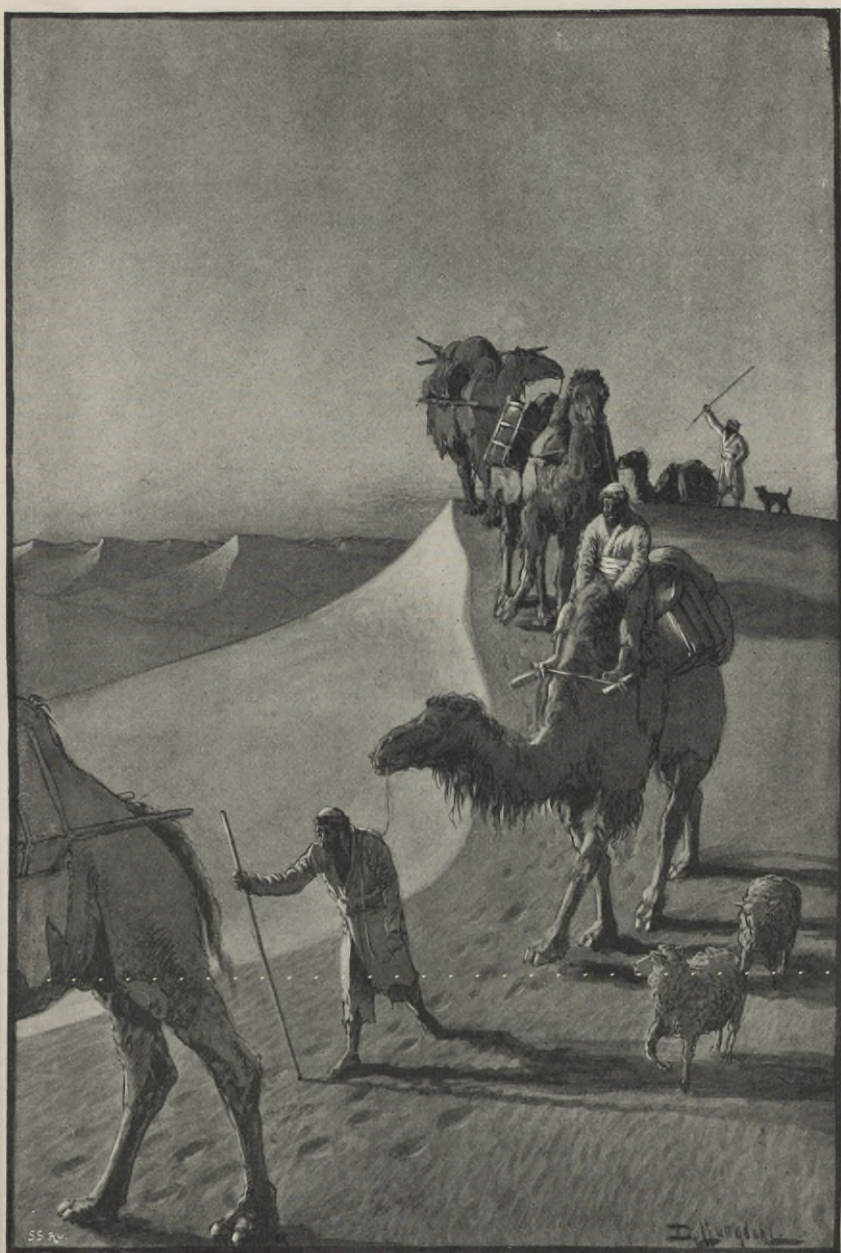
haltig lera i horisontala kakor, som falla sönder till stoft blott man tar i dem. Dessa flak ligga icke i samma nivå, utan bilda ofta trappsteg eller flera lager på hvarandra. De innehålla ej spår af sand eller växtämnen.

Att de utgöras af alluviallera, lider intet tvifvel. Måhända äro de de sista resterna af det uttorkade asiatiska Medelhafvet, då de olika terrasshöjderna angifva olika vattenstånd. De flesta af dessa plana ytor voro icke större än däckets på en brigg. Under sin rastlösa vandring gå dynerna fram öfver och betäcka dem, och de ha därför ingen varaktig stad.

På morgonen gjorde jag en sorglig upptäckt. Jag hade märkt, att det skvalpade så ihåligt i järncisternerna, och beslöt undersöka dem. De innehöllo vatten för blott två dagar! Jag frågade männen, hvarför de icke åtlydt min befallning och öst i vatten för tio dagar. De svarade då att Jolltji bestämt vattenförrådet. Då jag förebrädde honom denna grofva försummelse, försäkrade han att vi kunde vara fullkomligt lugna, ty ifrån den sista sjön hade vi blott fyra dagar till en trakt där vi åter kunde gräfva fram vatten.

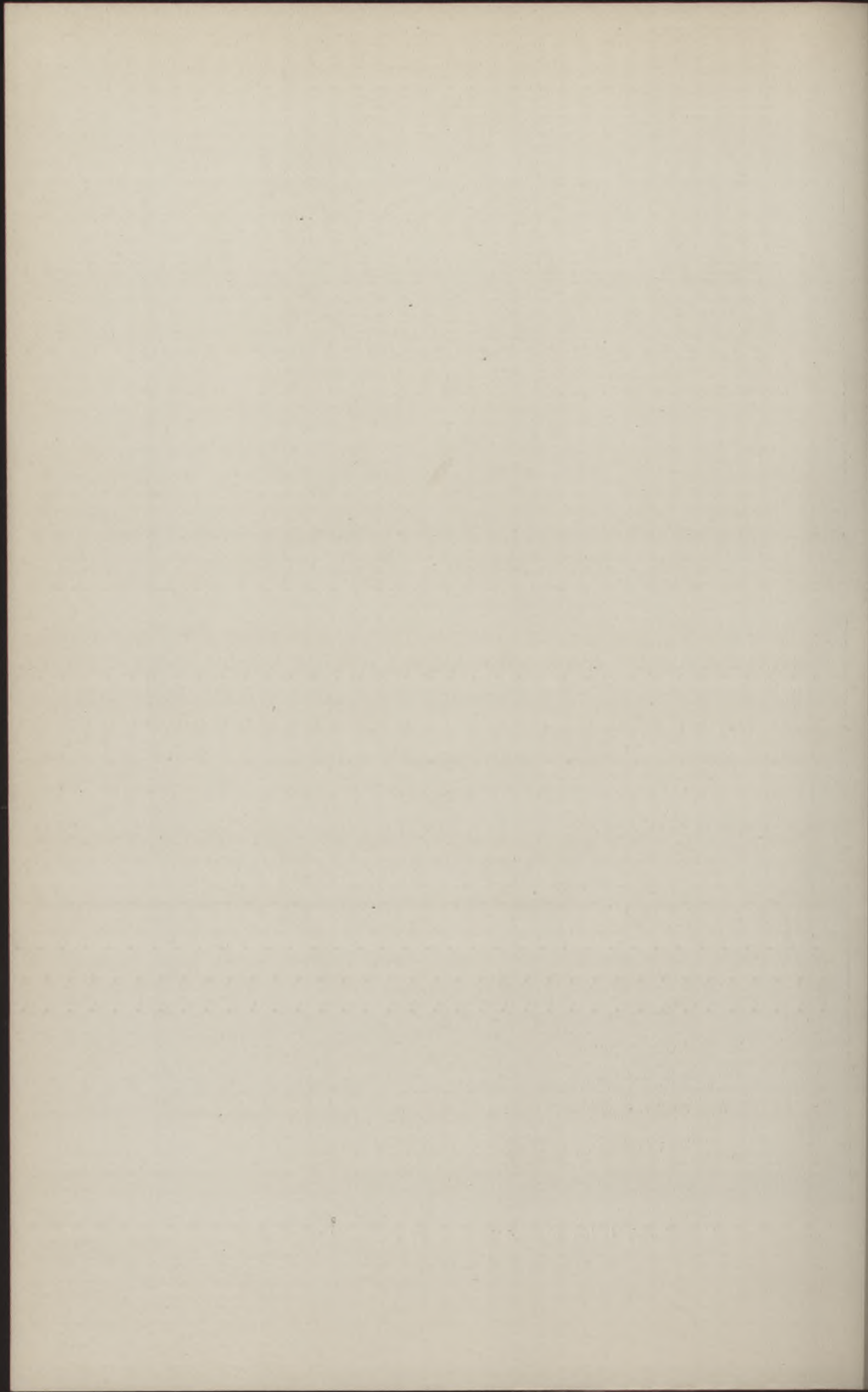
Hans uppgifter stämde med de kartor jag medfört, och jag litade på honom så mycket mer som hans uppgifter hittills alltid varit riktiga. Vi voro alla öfvertygade att det icke vore längre efter vatten öster än väster ut och det var därför icke ens tal om att återvända till den sista sjön. Och likväl, hvilka lidanden, förluster och sorger hade vi icke besparat både oss själfva och andra som voro oroliga för vårt öde, om vi gått tillbaka i våra egna spår!

Emellertid kommo vi öfverens om att spara vattnet som guld. Mellan fyra ögon gaf jag Islam Baj i uppdrag

Kamelerna ledas utmed krönet af en sanddyn.

Teekning af D. Ljungdahl.

att icke släppa de båda cisterner, som ännu innehöllo något af den dyrbara vätskan, ur sikte. Kamelerna fingo icke mer stilla sin törst.

Luften kändes härligt sval, tack vare stoftdimman, ur hvars töcken dynkammarna skymtade fram som fantastiska spöken, gula delfiner med krökta ryggar, som tycktes le åt vår djärfhet att trotsa dem. Den oreña luften vållade också svåra misstag vid bedömandet af afstånd. Ofta stodo vi alldeles vid foten af en dyn som på grund af sina otydliga konturer föreföllo oss långt af lägsen.

Framför oss reste sig hela platåer och högvidder af sand. De flesta dynerna lågo i norr och söder, men de högsta i öster och väster. Numera saknades alldeles de horisontala lerterrasserna, som förut öfvertygat oss om att sandhafvet åtminstone hade en botten och låtit oss hoppas, att vi en gång skulle komma ur dess våld.

Allt var nu sand; bottnen af hvarje sänka var uppfylld med sand. Vi voro tydligen inne i den värsta delen af öknens och hade en pinsam känsla af det allvarliga i vårt läge.

Jag gick hela dagen till fots, dels för att spara min förträffliga Boghra, dels för att lifva karlarna. Kamelen Babaj stannade oupphörligt. Linan brast gång på gång; han tycktes vara alldeles okänslig i öfverläppen. Slutligen lade han sig och vägrade anstränga sig vidare. Först sedan han aflastats reste han sig igen, hvarpå bördan åter pålades. Han gick emellertid allt långsammare, stannade allt oftare och måste ledas. Slutligen fördelades hans börda på de öfriga kamelerna, och han bogserades ensam långt efter karavanen. Det är med förfäran man ser öknens skepp, utan hvilka man vore förlorad, bli vrak.

Vi spejade otåligt mot öster. Förgäfves! Alltjämt berg af dyner så långt ögat når. Men det behöfdes icke mer än att en broms helt plötsligt uppenbarade sig, muntert surrande bland kamelerna, för att åter väcka hoppet, och vi trodde åter på närheten af »land». Men sannolikt var det blott en förrädare, som vi förut icke märkt och som i allsköns ro suttit dold i pälsen på någon af kamelerna.

Babaj uppehöll oss ideligen, och vi beslöto göra en timmes rast för att låta honom hvila sig något. Han fick en liter vatten och ett fång hö ur sin egen packsadel, som han förtärde med glupskhet. Då packsadeln tagits af honom lyste fram ett öppet sår på ryggen, där det osunda gulnade köttet legat och skaft mot en ojämnhet i sadelns undersida. Hans ben skälfdes, och tungan var hvit. Det var pinsamt att se det arma djuret. Karavanen fortsatte, men Muhammed Schah fick stanna hos Babaj, hvars vrålanden länge hördes i fjärran.

De högsta dynerna reste sig här 50 till 60 m. öfver sina baser, men längre fram sjönko de åter till 30 och 35 m.

»Karga, karga!» hördes Islam Baj ropa i det han pekade på en korp, som kretsade några hvarf öfver karavanen, hoppade omkring på en dynkam och så försvann. Han väckte allmän glädje, ty vi trodde, att han bebådade Khotan-darjas närhet och att han icke för nöjes skull vågat sig så långt in i öknen.

Vi hade gått 20 km. då Tjong-kara, den stora svarta kamelen, vägrade fortsätta, och detta föranledde uppsläendet af vårt läger n:r XIII. Här fingo kamelerna äta upp återstoden af Babajs sadel. Vi hade reserv i de sju öfriga, som voro stoppade med hö och halm.

Mina middagar blefvo småningom allt enklare, och

jag fick nöja mig med te, bröd och konserver. Männen drucko te och åto bröd och »talkan». Med bränsle var det skralt beställt; det lilla förråd som medtagits var slut, och vi måste nu offra några mindre viktiga träkistor.

På kvällen höllo vi rådplägning. Vi voro alla af den meningen, att vi hade högst tre dagsresor kvar till floden, men hoppades dessförinnan komma in i ett bälte af poppelskog. Två myggor höllo mig sällskap i tältet. Hade de kommit med oss, eller voro de vinddrifna från någon närbelägen skog?

Den 26 april. Medan de andra voro sysselsatta med att ordna karavanen och taga ned tältet bröt jag i soluppgången ensam upp till fots mot öster för att söka efter en passage. Jag gick sedan hela vägen till Khotandarja och kunde således icke längre använda metoden att efter kamelernas gång bestämma väglängden. Jag fann den nu i stället genom att räkna mina egna steg, en sysselsättning som i icke ringa grad fängslade mitt intresse. Hvarje hundratal steg jag lade bakom mig föreföll som en landvinning, och för hvarje nytt tusental ljusnade mitt hopp om räddning.

Emellertid skyndade jag, med kompass och kikare i hand, rakt mot öster, där floden borde vara närmast. Lägret och kamelerna försvunno snart bakom dynkamarna; blott en fluga, som jag betraktade med ovanligt blida ögon, höll mig sällskap. För öfrigt var jag ensam, omgifven af en grafik tystnad och ett haf af gula dyner, som tonade af i allt lättare nyanser vid den östra horisonten. En djupare söndagsfrid kan icke råda på en kyrkogård; här fattades blott korsen på grafvarna.

Dynerna föreföllo något lägre än vanligt. Genom att följa och kringgå dem sökte jag, om möjligt, hålla

mig i ett och samma horisontalplan, ty jag visste, att kamelerna skulle trampa många tunga fjät i mina spår. Från NO till SV och från V till O sträckte sig här och hvar bisarra, hvarandra korsande dyner.

Vårt läge var förtvifladt. Dynerna stego snart åter till 40 och 50 m:s höjd. Då jag stod på kammen af en dylik jätteväg, tycktes dalen vid läsidans fot ligga svindlande djupt under mina fötter. Dessa dyner mördade oss långsamt, men säkert. De stängde vår väg, och vi *måste* förbi dem: det gafs ingen pardon.

De branta sluttningarna vette numera åt öster och sydost, bevisande att här nordvästlig vind rådt under de senaste dagarna. Äfven nu blåste det upp en rätt frisk bris från samma väderstreck. Med vinden sväfvade genom luften då och då små hvita lätta bollar af något växtfjun, och utmed en dynsluttning rullade en bunt hop-tofvade, förtorkade, spröda tistlar. Tyvärr var det nordvästlig vind som medförde dessa svaga tecken till organiskt lif: de förskrefvo sig sannolikt från de trakter hvarifrån vi kommo.

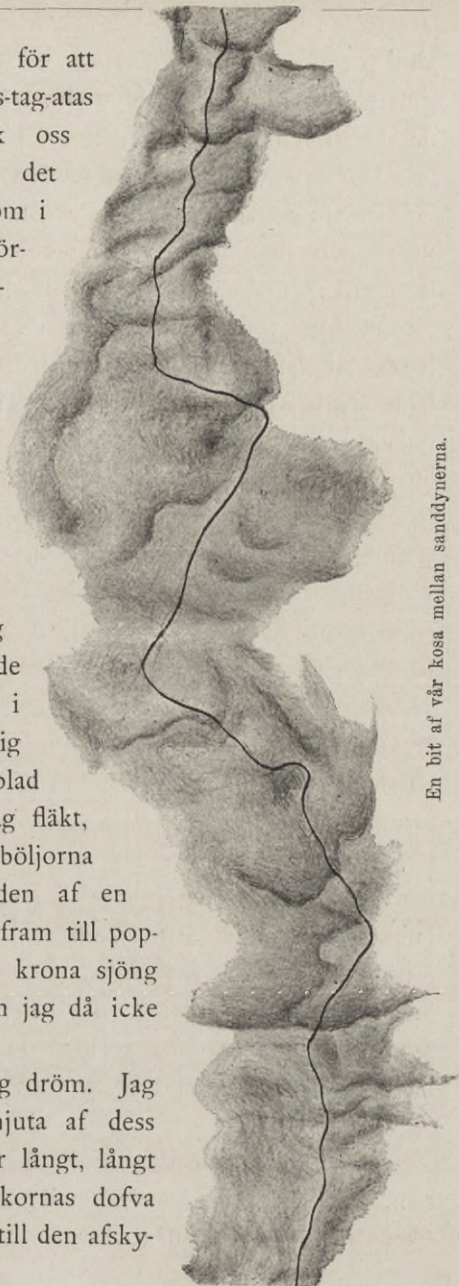
Vid middagstiden var jag nära att digna af trötthet och törst, och solen glödde öfver mig som en ugn. Jag orkade icke gå längre; men då gjorde flugan en lof, surrade så muntert, och jag vaknade åter upp. »Försök ännu ett stycke!» ljöd det i mina öron; »släpa dig blott till nästa kam, lägg ännu ett tusental steg bakom dig! Du kommer då närmare Khotan-darja, där friska vattenmassor välta sig ned mot Lop-nor, och där lekande böljor sjunga en sång om lifvet och våren och om lifvets vår».

Jag lade de tusen stegen bakom mig och stupade på höjden af en dyn, där jag sträckte ut mig på rygg med den hvita mössan öfver ansiktet. Glödande sol, skynda

dig hellre väster ut för att smälta isarna på Mus-tag-atas högfjäll, och skänk oss blott en bägare af det kristallklara vatten som i skummande älfvar störtar ned från dess stålblå glacierer!

Jag hade gått 13 km.; det var skönt att hvila, och det drog däruppe på dynkammen. Jag föll i dvala och glömde det sorgliga i vår belägenhet. Jag drömde, att jag hvilade på en frisk gräsmatta i skuggan af en lummig silfverpoppel, hvars blad dallrade under en svag fläkt, och jag hörde hur böljorna plaskade emot stranden af en sjö som nådde ända fram till poppelns fot. I trädets krona sjöng en fågel en sång, som jag då icke förstod.

Det var en härlig dröm. Jag skulle länge velat njuta af dess hägring, och jag var långt, långt borta när kamelklockornas dofva slag åter väckte mig till den afsky-

En bit af vår kosa mellan sanddynerna.
Teckning af förf.

värda verkligheten. Jag reste mig i halft sittande ställning. Mitt hufvud var blytungt, mina ögon bländade af de skarpa reflexerna från den evigt gula sanden.

Där kommo kamelerna med stapplande steg. Deras ögon lyste matta af en döende glans. Blicken var resignerad och likgiltig och tycktes icke längre spana efter bete. Andedräkten kändes obehagligare än vanligt, och de andades tungt och afmätt. De voro blott sex och leddes af Islam Baj och Kasim; de öfriga båda männen hade stannat efter med Babaj och Tjong-kara, hvilkas ben redan i början af marschen sviktat. De skulle komma efter till lägret så fort de båda sjuka kamelerna det tilläto.

Nu visade marken en ny variation af sin sammansättning. Mellan dynerna utbredde sig här och hvar plana ytor af oändligt fint, löst stoft, i hvilket vi sjönko ned som i dy, hvarför vi sorgfälligt måste undvika dylika fläckar. På andra ställen var sanden öfverdragen med ett glest lager af små flintstycken med skarpa kanter. Dessa tycktes på sanddynerna hafva samma inflytande som olja på hafvets vågor: dynerna voro här liksom tillplattade, afrundade och saknade på ytan den vanliga, fina krusningen.

Mellan två dyner gjorde vi i sanden en högst oväntad upptäckt: det var fragmenter af skelettet efter en åsna eller, såsom männen trodde, en vild häst. Blott benen funnos kvar, krithvita och så sköra, att de likt aska föllo sönder vid beröring. Hofvarna, de bäst bibehållna delarna, voro för stora för en åsna och för små för en tam häst.

Hvad månede detta hofdjur haft att skaffa ute i öknen, och huru länge hade det legat här? frågor på hvilka ökensanden ej gaf något svar. Men jag ser ingenting

som hindrar att skelettet kan hafva legat där i sina tusende år, ty jag fann sedan, att den fina, torra sanden hade en obestridlig förmåga att konservera organiska ämnen. Det låter tänka sig att skelettet legat begravet i sekler och åter sekler, och kanske först helt nyligen, i följd af dynernas vandring, blifvit blottadt.

Alla voro förbi af trötthet och törst, och vi gingo blott två och en half kilometer till. På ett stycke plan, hård lermark gjorde vi halt. Äfven här funno vi ett par egendomliga ting, nämligen de hvita, sköra skalerna af ett par små landsnäckor, några smärre stenar som någon gång i tiden blifvit rundslipade i vatten, flintstycken, en skärfva af ett musselskal samt i riklig mängd rörformiga kalkbildningar, liknande förkalkningar kring vassstänglar.

Trötta och törstiga och stödda på sina vandringsstafvar, nådde Muhammed Schah och Jolltji lägret först i skymningen. De voro ensamma: de båda kamelerna hade blifvit lämnade i sticket, sedan de vägrat gå längre. I nattsvalkan kryade de dock till sig och kommo vid midnatt fram till lägret, sedan jag skickat en man för att hämta dem.

En ovanligt glad stämning rådde denna afton, ty vi hade, när vi med kikare spanat öster ut, upptäckt, att sanden blef lägre åt detta håll, och att dynerna närmast lägret blott hade 10 till 15 m:s höjd. I morgon skulle vi hafva den höga sanden bakom oss och kanske tälta i Khotan-darjas skogar! Det var en härlig tanke, som upplifvade alla!

Mitt tält uppslogs nu icke mer; vi borde spara våra sista krafter till viktigare ansträngningar. Alla sofvo under bar himmel. Endast Jolltji höll sig undan och

talade icke, om han icke direkt tillfrågades. Han såg lömsk ut, och det kändes lugnt när han icke var inom synhåll.

Det ord som under dagens lopp oftast höres är: »jaman» (illa, det går oss illa). Men då och då ger sig en viss galghumor till känna. När vi passerade stenflisorna hördes en af karlarna råda de andra att söka efter guld. Hur det än gått under dagen, höjes alltid humöret när lägerplatsen blifvit bestämd. Hvad tjänade det för resten till att bekymra sig för morgondagen, bara vi nu finge hvila ut efter den gångna dagens mödor och felslagna förhoppningar! Natten med sin svalka var alltid en kärkommen vän.

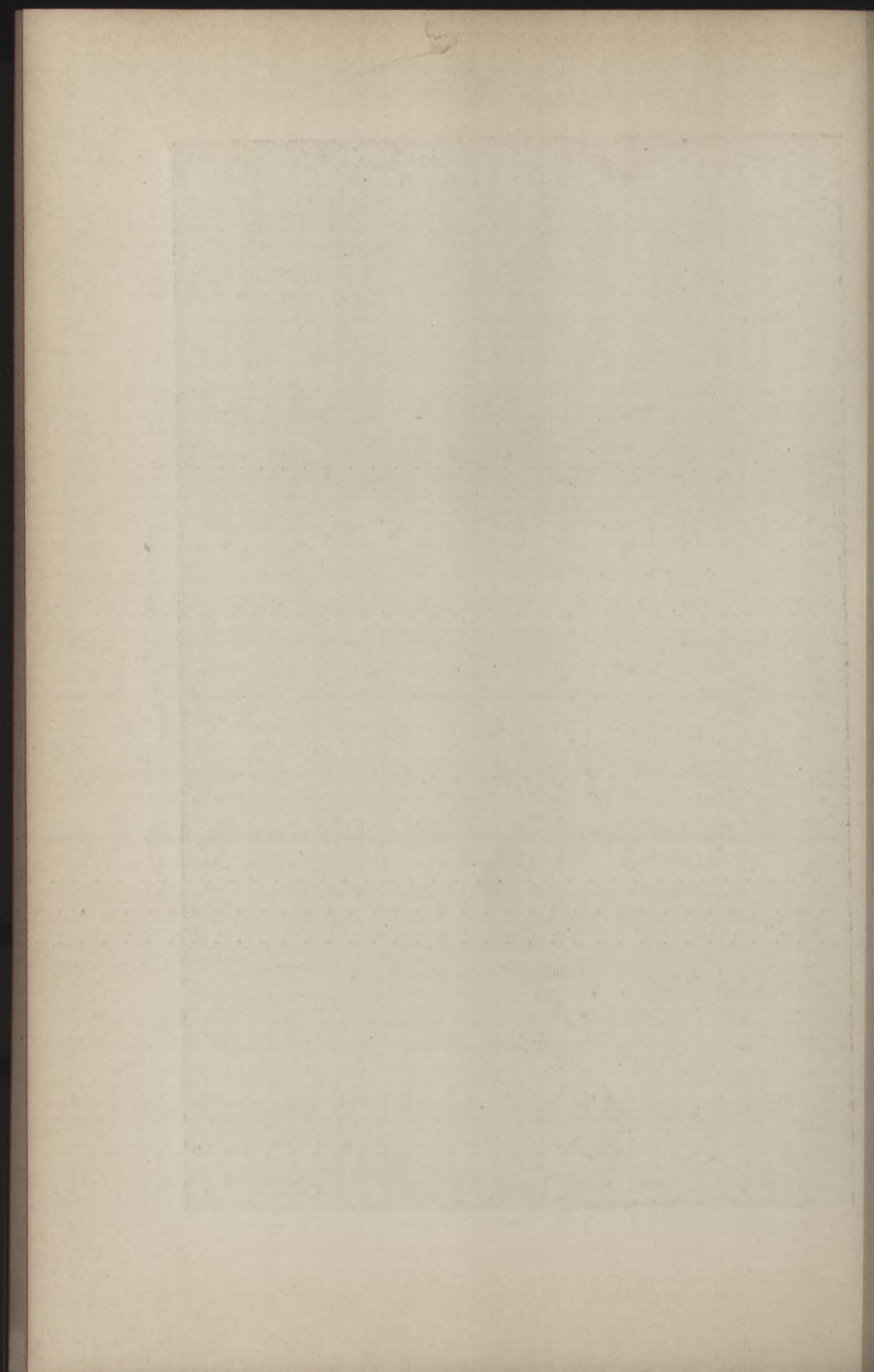
Vid sextiden på kvällen rann plötsligt upp hos mig den tanken: borde vi icke ändå åtminstone försöka gräfvä en brunn? Islam Baj och Kasim voro genast lifvade för saken, och medan den förre tillredde min middag, började den senare gräfvä. Han kaflade upp ärmarna, spottade i händerna och grep tag i »ketmen», en sartisk spade med spetsigt blad, fäst i rät vinkel vid skaftet. Det knastrade i den torra leran, och Kasim sjöng i takt med slagen.

Sedan de båda andra männen kommit fram till lägret turade alla tre om med gräfningen. Joltji log visserligen hånfullt och svarade på min fråga, att nog finnes det vatten där nere, men det stode på trettio »gulatjs» (famnars) djup. Men han blef skamsen och arbetade med fördubblad fart då den sandblandade leran på en meters djup blef fuktig.

Detta verkade i hög grad upplifvande på oss alla. Jag förtärde i hast min enkla middag och skyndade med Islam Baj till brunnen. Nu arbetade vi alla fem. Kasim

Männen gräfle med förtrivlans mod en brunn.
Teckning af D. Ljungdahl.

gräfdde så att det hven om spaden. Snart försvann gräfvaren under markens yta och förmådde icke kasta upp sanden. Då bands ett rep i handtaget på en hink, och i denna firades det lösa materialet upp. Hinken tömdes af en tredje man. Kring brädden reste sig småningom en hög ringvall, som jag efter hand skottade bort för att skaffa bättre utrymme.

Arbetet börjades kl. 6. Lufttemperaturen var då ännu $28,6^{\circ}$. Markens yta var uppvärmd till $26,8^{\circ}$. På 1,05 m:s djup hade den sandblandade leran $16,6^{\circ}$ och på 1,54 m. $12,4^{\circ}$. Det var grågul lersand, som på sina ställen innehöll rödbruna körtlar, sannolikt efter multnade växter. Stenar saknades däremot alldeles.

Det var friskt och skönt att sträcka sig på den uppkastade sanden; den svalkade hela kroppen. Vattnet i den sista järncisternen var ännu $29,4^{\circ}$ varmt, men när en kanna därmed inbäddades i sanden blef det friskt och läskande.

Sanden blef, ehuru långsamt, allt fuktigare. Det var tydligt att här fanns vatten, men Jolltji trodde, att det var långt dit. På 2 m:s djup var det uppgräfdde materialet så vått, att det kunde kramas ihop till bollar och händerna blefvo fuktiga vid beröringen. Det var skönt att trycka sin upphettade panna emot det.

Så gingo ett par timmar. Männen voro trötta. Svetten lackade af deras nakna ryggar, ty de hade öfverkroppen bar. De hvilade allt oftare och stärkte sig då och då med en klunk vatten. Denna afton drucko vi utan samvetsförebärrelser, ty brunnen skulle ju åter fylla våra tomma cisterner.

Emellertid hade det blifvit kolmörkt. och två ljusstumpar insattes i små nischer i brunnsväggen. Instinkten

dref alla djuren till schaktets mynning. Kamelerna stodo där med framsträckta halsar, vädrande öfver den svala fuktiga sanden, där Jolldasch med utsträckta ben låg på buken. Till och med hönsen kommo fram och tittade.

Med förtviflans mod arbetades tum efter tum för brinnande lifvet. Hoppet om räddning gaf nya krafter. Vi ämnade icke gifva tappt. Vi skulle stanna hela följande dag, om det gällde, men vatten skulle vi hafva.

Vi talade just därom, stodo i ring kring den gapande brunnsöppningen och betraktade Kasim, som, svagt belyst af skenet från ljusen och naken som han var, tog sig helt fantastisk ut där nere i djupet, — — då han helt plötsligt tvärstannade, lät spaden handlöst falla, utstötte ett halfkväfdt rop och stod som tillintetgjord.

»Hvad är det, hvad har händt?» frågade vi under allmän häpnad. — »Kurruk kum,» sanden är torr, ljud det som en röst ur grafven.

Ett par matta spadtag öfvertygade oss att sanden helt plötsligt åter blifvit torr som fnöske. Den förrådiska fuktigheten förskref sig möjligen från ett snöfall under vintern eller från en regnskur. Verkliga orsaken visste vi icke, och sanddynerna förrådde icke sina hemligheter. Det djup vi nått uppgick till 3,13 m., och där råde en temperatur af 11,2°.

Nu först kände vi, att vi voro trötta och att vi förgäfves spillt våra dyrbara krafter under de tre senaste timmarna. Vi formligen sjönko ihop, slappa och viljelösa; en djup och bitter förstämning sågs i allas anleten. Men vi undveko hvarandras blickar, och hvar och en raglade till sin sofplats, för att i en tung och lång sömn glömma denna dags fruktansvärda missräkning.

Men innan jag lade mig hade jag ett enskildt samtal

med Islam Baj. Vi dolde icke våra farhågor för hvarandra, men kommo öfverens att till det yttersta hålla modet uppe hos de andra. Till Khotan-darja kunde vi, enligt kartorna, icke hafva långt kvar, men vi borde dock vara beredda på det värsta.

De tre andra sofvo redan då vi undersökte den sista vattencisternen. Där fanns ännu förråd för en dag. Vi skulle bevaka det som guld. Ja, hade vi kunnat köpa vatten till ännu en dag för allt det kinesiska silfver vi hade, skulle vi gjort det.

Den sista skvätten skulle emellertid utportioneras droppvis. Den måste räcka i ännu tre dagar. Det kunde bli två bågare om dagen åt hvar och en af männen. Kamelerna hade på de tre sista dagarna icke fått en droppe, och de fingo intet mer. Jolldasch och fåret fingo hvar sin skål hvarje dag, och de stodo ännu bra på sig.

Och så gingo äfven vi till hvila, under det kamelerna, tåliga och saktmodiga som offerlamm, alltjämt för gäfves väntade kring den gapande brunnen.

Intet vatten!

I soluppgången *den 27 april* offrades allt hvad offras kunde på kamelerna, för att, om möjligt, ännu någon tid uppehålla deras krafter. Höstopningen togs ut ur en af sadlarna och breddes framför dem. De slukade höet med glupskhet och sågo sig om efter vatten. Deras läppar fuktades ock med några droppar för att friska upp dem; till dessert erhöilo de en hel säck gammalt bröd samt olja. På lägerplatsen kvarlämnades en ugn, min tältsäng, en matta och en del andra mindre viktiga saker.

Så snart jag druckit mitt te skyndade jag öster ut. Jag brann af otålighet att komma i väg, ty dynerna voro lägre än vanligt. De hade här i trakten blott 10 m:s höjd. Dock märkte jag, att den bruna undergrunden, som här och hvar tittade fram mellan dynerna, var svagt kuperad. Sandens mindre betydande höjd kan just bero på denna terrängens vågformiga plastik, så att mindre sand hopat sig på upphöjningarna än däromkring.

Jag bedrog mig icke: efter en timme förlorade jag mig åter bland höga, svåra dyner, lika ööfverskådliga som hittills. De branta sluttningarna voro riktade mot öster och söder, de smärre dynerna lågo i N och S eller i

NO och SV. Större hopgyttringar af dyner sträckte sig från öster till väster.

Ej ett spår till lif, ej en ensam tamarisk vid horisontens rand, intet som förrådde närheten af »land»! Jag svindlade midt i detta öde haf af sand, på hvars bottenlösa djup vi räddningslöst förrirat oss. Jag spanade och spejade med fältkikaren från hvarje hög dynkam, alltjämt i hopp att där borta i öster få se den mörka linie som vore Khotan-darjas skogar; men intet syntes.

Då jag vandrade öfver en sluttning fick jag se ett litet föremål, som liknade en rot. Jag böjde mig ned för att taga upp det, då det helt plötsligt kilade sin väg. Det var en ödla af alldeles samma gula färg som sanden. Hon försvann i ett helt litet hål i dynens hårda kant. Hvad lefde hon af? Behöfde hon aldrig en droppe vatten för att hålla sin kropp fuktig?

Dagen var härlig, himmeln öfverdragen med lätta moln, värmen ingalunda besvärlig och transpirationen mindre liflig än vanligt. Efter tre och en half timmar upphanns jag af karavanen, som hela dagen gick bra. Muhammed Schah och de två sjuka kamelerna saknades äfven nu, men skulle komma efter i sakta mak.

Vi sågo två gäss, som på betydande höjd ströko mot nordväst. De eldade ånyo vårt hopp, då vi förmodade att de komme från Khotan-darja och vore på väg till den lilla sjön vid berget. Detta var egentligen själfbedrägeri, ty då gässen flyga högt äro de vanligen ute på långtur, och hvad betyder för dem då en öken på 30 mils genomskärning!

För en stund satte jag mig åter upp på min präktiga Boghra, som utan att knota mottog denna tillökning i börda. Jag kände mig nu förfärligt trött; men då jag

märkte, att kamelens knän skälfdde för hvarje steg, föredrog jag att gå.

Dynerna uppnådde denna dag sin maximalhöjd: hela 60 meter. Jag uppskattade höjden genom att ställa mig på tämligen långt afstånd från den branta sluttningen af en dyn, på hvars kam karavanen skred fram. Jag hade mätt höjden af en bland kamelerna och fann nu, genom att hålla en med små skåror indelad blyertspenna nära ögat, huru många kamelhöjder gingo på dynhöjden. Kamelerna sågo försvinnande små ut i förhållande till dynen, som liknade ett berg.

I dessa jättevågor gick det icke fort. Vi tvungos ständigt till tidspillande krökar för att undvika dem; ja, ibland gingo vi ett stycke åt väster och förlorade sålunda många fjät.

Jolldasch tjuter och gnäller och håller sig alltid i närheten af cisternen, där de sista vattendropparna klinga sin svanesång mot järnblecket. Då vi tveksamma stanna några minuter gläfsar han och snyftar och krafsar i sanden, liksom för att påminna oss om att gräfva en brunn och låta oss förstå att han är grymt törstig.

När jag hvilade kom hunden och satte sig framför mig och kunde långa stunder se mig rakt i ögonen liksom för att fråga om där ännu finnes något hopp. Jag smekte honom, såg lugn ut och pekade mot öster för att låta honom förstå att *där* fanns vatten. Han spetsade öronen och sprang åt detta håll, men kom snart lika nedslagen och besviken tillbaka.

På en pyramidformig dynspets, till hvars krön Islam Baj med möda klättrade, höllo vi en lång rast för att med kikare ransaka horisonten. Ingen lättnad, ingen lucka mellan dynerna, dit vi kunde styra kosan! Alltjämt samma

stelnade haf med jättevågor! Alltjämt äro vi medelpunkten i samma dödstyta nejd.

Vi beslöto emellertid fortsätta så långt de sex kamelerna kunde förmås att gå, tills en allvarlig strejk inträffade. Detta skedde kl. 6 på en mot norr sakta sluttande dyn, där *läger XV* blef »uppslaget» och där vi på alla sidor voro omgifna af stygg terräng.

En kort stund senare kom Muhammed Schah. Han meddelade, att de båda sjuka kamelerna redan i början af dagsmarschen vägrat gå och att han därför öfvergifvit dem. Den ena bar ett par tomma vattencisterner, som också lämnades i sticket; den andra var utan börda. Hade jag varit med, skulle de skjutits, ty gubben sade, att de på sin höjd hade två dagar kvar. Men han trodde, att om vi till kvällen funne vatten, skulle de kunna räddas. Nu voro de emellertid säkert tillspillogifna. Mätte döden ha kommit hastigt, så att de icke allt för länge i ensamheten fått vänta på sin befrielse!

Muhammed Schahs budskap gjorde ett bittert intryck på mig. Det var mitt fel att dessa oskyldiga lif spilldes, och det var jag som bar ansvaret för alla de kvalfulla ögonblick, alla de lidanden och plågor männen och djuren i min karavan hade att utstå. Jag hade icke varit med när de första kamelerna lämnades i den onda sandöknens våld; men denna händelse utgjorde dock en scen som sedan länge sväfvade för mina ögon och likt en mara ofta höll mig vaken om nätterna.

Babaj hade legat när Muhammed lämnade honom, men den svarta kamelen hade stått upprätt på sviktande ben, med utspärrade näsborrar och glänsande ögon, och kastat en sorgsen, trånande blick efter karavanen, som dock snart försvann ur hans åsyn.

Jag tänkte mig, att han sedan långsamt vändt hufvudet mot kamraten och lagt sig ned i dennes närhet. Därpå sträckte de säkert ut sina halsar utmed sanden, slöto ögonen till hälften och andades tungt genom vidgade näsborrar. Men tröttheten tilltog, och de lade sig på sidan med utsträckta ben.

Blodet strömmade allt långsammare, allt tjockare genom deras ådror, dödsdvalan kom deras lemmar att småningom stelna. Kanske drömde de om de sköna dagarna bland träskan vid Masar-tags fot. Uppehållen mellan andedragen blefvo allt längre, och — så var det slut.

Babaj dog sannolikt först, ty han var svagast. Men huru länge pågick detta dödsarbete? Det skulle vi aldrig få veta. Jag stelnade af fasa då den tanken kom öfver mig, att de kanske lefvat ännu i flera dagar, och att de blifvit lefvande begrafna under de följande dygnens sandstormar. Där sofva de nu sin tusenåriga sömn under öknens vandrande grafkullar.

Fram på aftonen sågo vi i väster tjocka, regndigra moln af stålblå färg. Där fanns vatten och lif, — här torka och död. De vidgades och tätnade. Vi ordentligt hypnotiserades af denna syn, som nu helt och hållet fångslade vår uppmärksamhet.

Hoppet om regn växte allt mer. Vi ställde upp ett par tomma cisterner, bredde ut tältduken på marken, och alle man höllo sig redo att gripa tag i dess hörn. Vi väntade och väntade, men molnen drogo småningom åt söder och berörde oss ej med en droppe.

Islam Baj bakade för sista gången bröd åt mig. Muhammed Schah förklarade, att vi råkat ut för »telesmat», d. v. s. vore förhäxade, och trodde, att vi aldrig skulle komma ut ur öknen. Islam Baj sade med ett sublimt

De två första kamelerna lämnas i sticket.
Teckning af förf.

lugn, att nu skulle först kamelerna stupa, den ene efter den andre, och sedan turen komma till oss. Det var den naturligaste sak i världen. Jag svarade honom, att jag vore öfvertygad att vi *icke* skulle dö.

Jolltji hånade min kompass (keblenameh, mekkavisare). Den bedroge oss, och vi ginge i cirkel. Han tyckte därför det kunde vara detsamma hur långa dagsmarscher vi gjorde. Det vore snarare bättre att icke onödigtvis öfveranstänga oss, då vi i alla fall om några dagar skulle dö af törst.

Jag sökte lugna hans farhågor hvad kompassen be-
träffade. Den visade rätt; vi hade hela tiden gått rakt åt öster, och han kunde ju för öfrigt själf öfvertyga sig därom af solens ställning. Han svarade då, att stoft-
dimman i förening med »telesmat» hade till följd, att man icke ens kunde lita på solen.

Den 28 april vaknade vi vid en ytterst våldsam nord-
nordostlig buran, som svepte sanden i ogenomträngliga moln kring lägret. Grågula hvirflar rusade i vild fart uppför dynerna för att handlost störta sig ned på läsidan, där de följde hvarandra i yster dans. Kastade man upp några papperslappar i vädret, kunde man iakttaga, huru äfven dessa slogos ned i vindskuggan för att där kastas hit och dit, dock utan att komma vidare.

Atmosfären var öfvermättad med stoft och sand, och ej ens de närmaste dyngrannarna syntes. I dag hade det varit omöjligt att vägleda sig efter solen: ej en ljusning på firmamentet förrådde dess plats. Detta var den svåraste storm vi haft under hela ökenfärden, en af dessa karaburaner, »svarta stormar», som förvandla dagen till natt.

Vi hade sofvit under bar himmel. Natten hade varit frisk. Jag låg insvept i mina pälsar och hade baschlik

kring hufvudet. Det oaktadt var jag på morgonen bokstafligen begrafven i sand. Öfver halsen och bröstet hade jag ett tjockt lager af fin gul sand, som trängde in öfverallt och när jag reste mig gled in under skjortan, så att jag måste taga af mig kläderna och skaka dem.

Pälsarna lågo i jämnhöjd med dynens yta. Alla öfriga föremål voro lika öfverhöljda af sand, och det kostade oss mycket besvär att med stafvar fiska upp de insandade sakerna.

Marschen blef svår, ty af omgifningarna sågo vi ej det ringaste och visste ej, åt hvad håll vi borde gå. Men luften kändes sval, och blåsten kom oss att glömma törsten.

I dag kunde jag naturligtvis icke gå i förväg, ty spåren utplånades ögonblickligen. Det gällde att hålla tätt tillsammans. Förlorade man de andra ur sikte, kunde man hvarken genom rop eller bösskott öfverrösta stormen; man gick vilse och var räddningslöst förlorad. Man skönjde blott den närmaste kamelen; de öfriga försvunno i ett ogenomträngligt töcken. Blott ett egendomligt hvinande och susande ljud förnams då milliarder sandkorn ilade förbi.

Kanske var det dessa egendomliga ljud som inverkade på Marco Polos fantasi då han i sin skildring af »den stora öknens» fasor skrifver: »Äfven under dagen hör man dessa andar tala; och stund efter annan skall man höra ljudet af en mängd olika musikaliska instrument, och ännu oftare ljudet af trummor. Det är därför vanligt att de resande som göra denna färd hålla tätt tillsammans. Alla djuren hafva också klockor kring halsen, så att de icke så lätt kunna gå vilse. Och vid softid uppreses en signal för att angifva nästa dagsmarschs riktning. Och på detta sätt korsas öknen.»

Det var en hård marsch. Midt på dagen blef det ofta kolmörkt; eljes rådde en dunkel, brandgul till grå, diffus belysning rundt omkring oss. Vi voro ofta nära att kvävas då hela fång af sand yrde emot oss. Ideligen måste vi stanna då de häftigaste vindstötarna slog emot oss. Vi hukade då ned oss med ansiktet mot läsidan af en kamel; äfven djuren lade sig med svansen mot vinden och halsarna utsträckta längs efter marken.

Dynerna blefvo ej lägre: de tornade upp sig i vår väg, och vi hade ej väl lämnat en kam bakom oss förr än en ny skymtade fram genom töcknet. En af de yngre kamelerna tynade under dagen af. Man ser så väl när det lider mot slutet med dem. De gå stapplande på skälfvande ben, ögonen få en matt, glasartad glans, underläppen hänger och näsborrarna vidgas.

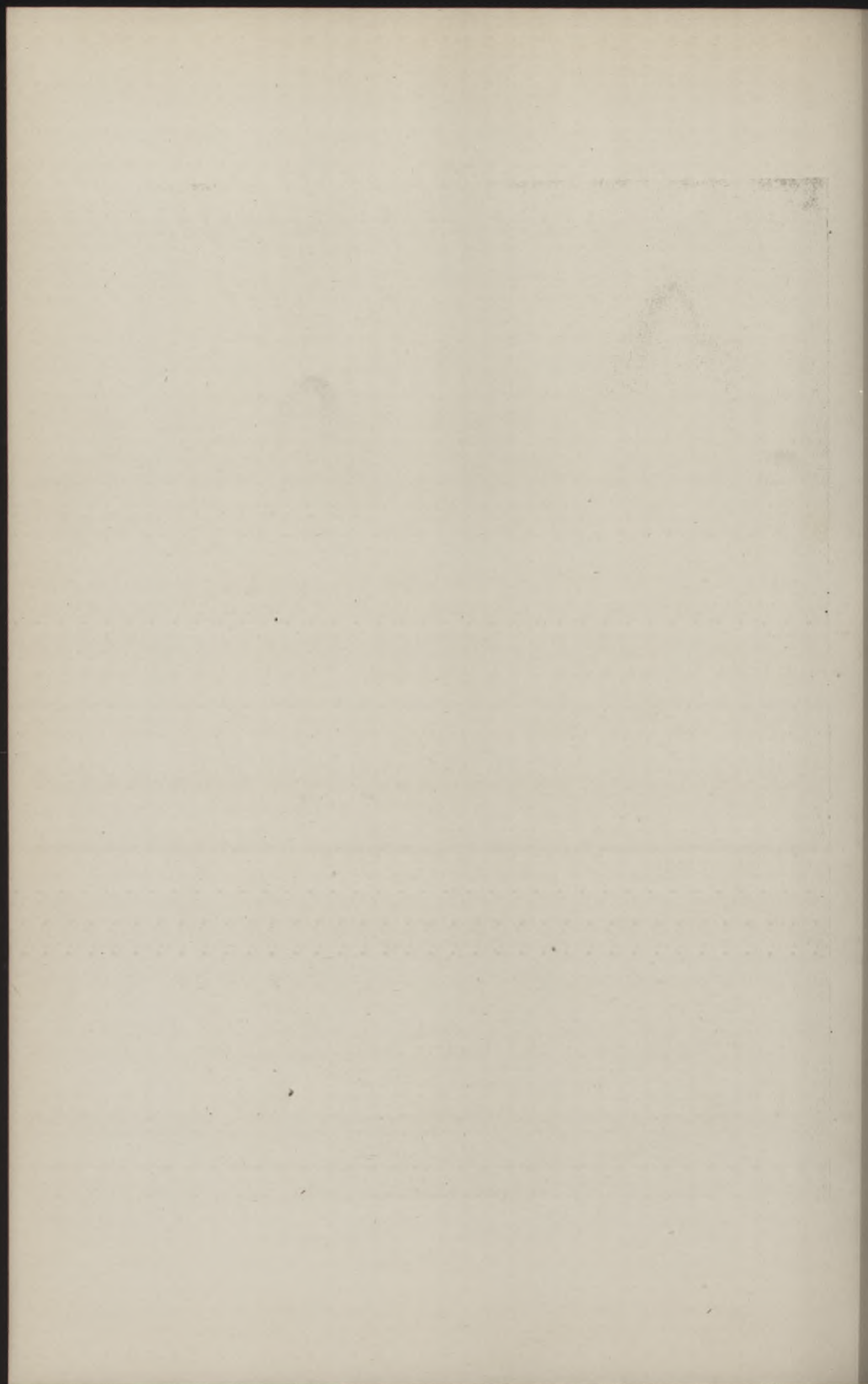
Vi arbetade oss just öfver en kam, där stormen tycktes ligga på med fördubbladt raseri. Den döende kamelen leddes af Jolltji sist i tåget. Mot öster stupade slutningen ned i en dal, där sanden ett litet stycke var jämn. Här kom Jolltji skyndsamt efter oss för att ej förlora oss ur sikte. Kamelen hade ej orkat öfver den sista dynen; han hade stupat nära kammen, genast lagt sig på sidan och kunde ej förmås att stiga upp.

Jag kommenderade halt och skickade ett par af de andra männen för att se hur det var med kamelen. De försvunno för några minuter i stofttöcknet, men kommo snart tillbaka med det besked, att spåren redan voro försvunna och att de ej vågat aflägsna sig från karavanen. Så gick denna tredje medlem af vårt tåg förlorad.

Vi blefvo småningom härdade mot bitterheten af dessa skilsmässor. Det gällde nu blott att söka rädda våra egna lif. Man blir likgiltig och känslolös under dylika

En sandstorm förvandlar dagen till natt.
Teckning af D. Ljungdahl.

Marsch i sandstorm.
Teckning af förf.

hårda öden. Då vi om morgnarna bröto upp undrade jag, hvems tur det var att under dagens lopp bryta upp på den sista färden.

Kl. 6 gjorde vi halt efter 20,6 km:s vandring. Efter en stunds rådplägning kommo vi öfverens om att kvarlämna allt som icke var oundgängligt nödvändigt, och med Islam Baj mönstrade jag hela bagaget. Den stora provianten, som var beräknad för tre månader: socker, mjöl, honung, ris, potatis och öfriga grönsaker, makaroni samt ett par hundra dosor konserver slopades. Flera pälsar och filter, kuddar, några böcker, en stor packe tidningar, kokapparaten med fotogenförrådet, kokkärl, porslin m. m. kvarlämnades.

Alla dessa saker instufvades i sina kistor, som öfvertäcktes med ett par mattor och ställdes mellan två dyner. På närmaste höga dynkam, som var synlig långt ifrån, nedslogs en staf, och på dess spets fästes ett nummer af en svensk tidning i form af en flagga. Vi ämnade komma tillbaka för att rädda sakerna, om vi funne vatten. För detta ändamål förfärdigades under kvällens lopp af locket till en kista ett tjugotal små spröt, och kring hvart och ett af dem lindades ett tidningsnummer. De skulle under de följande dagarna nedslås i höga dynkammar för att, likt prickar i ett okänt farvatten, leda oss tillbaka till lägret *n:r XVII*, där kistorna kvarlämnats.

Bland konserverna utvalde jag allt som innehöll något vatten, såsom champignoner, hummer och sardiner. Sedan karlarna öfvertygat sig om att lådorna ej innehöllo svinkött, läto de dessa delikatesser väl smaka sig. Resten medtogs och gick åt under loppet af följande dag.

Återstoden af vattnet, knappa två liter, bevarades i två »kunganer» (järnkannor). Det sista paret järncisterner

behöllo vi för den händelse vi ännu skulle finna vatten. Kamelerna utfodrades med ännu en påcksadel, men de åto ej med aptit, ty deras svalg voro hoptorkade. Jag fick för sista gången te och tog mig ett grundligt mål fuktiga konserver.

Den 29 april. I soluppgången bröto vi upp med de sista fem kamelerna som ännu höllo sig på benen. Islam Baj kom sorgsen och meddelade mig, att han funnit den ena järnkannan tom, och att han och de andra männen misstänkte Jolltji, som på natten krupit omkring och famlat i mörkret. Det kunde dock ej bevisas att han var skyldig.

Men våra misstankar stegrades då han kom krypande till mig, gråtande och klagande öfver smärtor i bröst och mage. Vi trodde att det var förställning. Men det var min skyldighet att föregå med godt exempel och hålla modet uppe hos de andra och jag gaf honom därför hälften af min andel. Vi förlorade honom sedan ur sikte, och först följande morgon slöt han sig åter till karavanen.

Det blef ett hopplöst irrande, ett fåfängt spanande efter »land». Ej ett spår af lif syntes. Ökenhafvet tycktes oss oändligt. Den absoluta höjden sjönk något, men den relativa fuktigheten steg ej ett grand. Dynerna lågo nu i norr och söder med de branta sidorna mot väster, hvilket ytterligare försvårade marschen.

Då man från en hög kam ser mot öster, träffar blicken alla dessa branta sidor, och man tycker sig hafva en sakta stigande trappa framför sig. Mot väster glider blicken däremot öfver de långsluttande vindsidorna, och terrängen synes åt detta håll nästan jämn. Denna synvillan bringar en nästan i förtviflan. Man tycker sig hafva allt högre, allt svårare sand framför sig. Äfven här voro

läsidorna ofta öfverdragna med en stålgrå anstrykning af mikroskopiska glimmerfjäll.

I dag träffade vi på skelettet af en sork samt en uråldrig, förtorkad poppelstam; och dessa fynd lifvade oss för ett ögonblick. Men som tecken till att vi närmade oss vatten hade de ej mycket att betyda. Sorken kunde vara ditförd af en fågel, och poppelstammen saknade rot.

Hela dagen vandrade vi genom djup sand. Det gick sakta; klockorna ringde i allt långsammare takt. Kamelerna voro halfdöda af trötthet, men behöllo ännu sin majestätiskt värdiga och lugna gång. Deras spillning innehöll blott ett och annat strå, ty de lefde nu mest på hullet och magrade därför hastigt. De sågo eländiga ut, och reffbenen aftecknade sig på deras sidor. De tre kvarlämnade kamelerna ansågos nu redan döda; i alla händelser var det för sent att rädda dem, äfven om »land» och vatten varit nära.

Dagen var lugn, men luften ännu mättad med stoft. Männen sade med rätta, att det var en Guds välsignelse att vädret de sista dagarna varit så friskt, och att vi ej behöft lida af solens brand, eljes skulle säkerligen alla kamelerna dukat under och vi själfva varit nära att dela deras öde.

Jag gick 12 och en half timmar i sträck, och vi tillryggalade hela 27 km. innan vi lägrade. Ingen lättnad kunde förspörjas öster ut: ett haf af dyner utbredde sig ända till horisontens rand, och intet föremål syntes vid hvilket man kunde hvila blicken.

Den 30 april. Minimitemperaturen sjönk till $+ 5,1^{\circ}$, och ännu på morgonen kändes det riktigt kallt. Fint stoft sväfvade ännu i luften, men det började lätta så mycket, att en ljusning angaf solens höjd. Kamelerna

finjo ännu en sadel och hela smörförrådet och ansågos kunna stå ut äfven i dag.

Vi hade två glas vatten kvar i järnkannan. Medan de andra männen voro sysselsatta med att lasta karavanen öfverraskade Islam Baj Jolltji stående med ryggen mot kamraterna och kannan för munnen. Nu uppstod en af dessa obehagliga och pinsamma scener som icke uteblifva vid dylika tillfällen. Islam Baj och Kasim rusade, kokande af raseri, på Jolltji, sträckte honom till marken, slogo honom i ansiktet och sparkade honom och skulle dödat honom, om jag ej strängeligen befallt dem upphöra.

Hälften, ungefär $\frac{1}{6}$ liter, fanns ännu kvar. Vid middagstiden ämnade jag därmed fukta männens läppar, och resten skulle på kvällen delas i fem lika stora delar. Vi undrade, hur många dagar vi sedan skulle hålla ut. Muhammed Schah påminde sig, att han en gång för många år sedan i Tibet under tretton dagar krupit och raglat fram på vattenlös stig.

Så klinga åter klockorna och tåget satte sig i rörelse mot öster. Till en början hade dynerna blott 8 m:s höjd, men inom kort förirrade vi oss åter i »tjong-kum» (stor sand). En liten ärla gjorde kvittrande en lof öfver karavanen och tände hos oss en ny gnista af hopp. Islam Baj blef häraf så upplifvad, att han erbjöd sig att ila öster ut med järnkannorna för att så fort som möjligt komma tillbaka med vatten. Men jag svarade nej: jag behöfde honom nu bättre än någonsin, och vi följdes åt.

Redan i början af marschen saknades Jolltji. De andra trodde, att han ej skulle orka följa oss längre, utan dö i våra spår. Alla voro förbittrade på honom. Det var han som vid den sista sjön försäkrat att vi blott behöfde vatten för fyra dagar, och som åtagit sig att på

denna tid finna brunnsvatten. De trodde, att han på förhand gjort upp en hel plan emot oss, att han med flit fört oss in i en trakt där vi måste gå under, att han tänkt stjäla vatten för att uppehålla sig själf och sedan skynda till bebodda trakter för att med några andra »guldsökare» plundra våra kistor. Det är icke godt att veta, huru härmed förhöll sig, och det blef sedan aldrig klart.

Ännu hade jag hvarje kväll gjort utförliga anteckningar med bläck i min dagbok, och det är dessa som ligga till grund för min skildring af denna hemska färd. De sista raderna, som kunnat blifva de sista öfverhufvud, skrefvos på aftonen *den 30 april* och lydde sålunda:

»Rastade på en hög dyn, där kamelerna segnade. Vi höllo med kikare utkik åt öster: berg af sand åt alla håll, ej ett strå, ej ett lif. Jolltji hördes ej af hvarken under kvällen eller natten. De trodde, att han återvänt till det kvarlämnade bagaget för att uppehålla lifvet med konserver och invänta hjälp. Islam ansåg honom död.

»Ungefär ett glas vatten, de sista dropparna, fanns ännu kvar på morgonen. Hälften däraf användes till att vid middagstiden fukta männens läppar. Då återstoden på kvällen skulle delas, befanns, att Kasim och Muhammed Schah, som ledt karavanen, urdruckit dessa droppar. Alla, så väl mina män som kameler, äro ytterligt svaga. Gud hjälpe oss!»

Under de följande dagarna gjorde jag helt korta anteckningar med en blyertspenna på ett hopviket pappersark. Men jag försummade aldrig att notera kompasspejlingarna och antalet steg i hvarje riktning, samt händelsernas gång. Då jag sent omsider kom i ro vid Khotan-darjas strand, var mitt första arbete att, medan minnet var friskt, i detalj utföra dessa anteckningar.

Karavanens upplösning och undergång.

Den 1 maj. Natten var kall, och minimitemperaturen sjönk till $+ 2,2^{\circ}$, den lägsta afläsningen under hela ökenfärden. Men så var också luften ren, och stjärnorna tindrade med oförliknelig glans. Dagen ingick med strålande vackert och lugnt väder: ej en fläck syntes på himmeln, ej en fläkt rörde sig öfver dynerna. Redan kort efter soluppgången kändes det åter varmt.

Första maj! Hvilken fond af lefnadsglädje och munterhet, och framför allt, hvilket haf af våtvaror inrymmes icke i detta ord! Jag försökte inbilla mig, att denna dag äfven i den fjärran österns öknar skulle bli en festdag. Samma dag för ett år sedan hade jag anländt till Kaschgar, där jag fått hvila och vård efter en ögoninflammation, och jag hoppades att äfven i år den 1 maj skulle bli en vändpunkt i vårt öde, — och en vändpunkt blef den ock!

Tidigt på morgonen kom den som död ansedde Jolltji till lägret. Han hade nu åter kvicknat vid och vågade yttra, att vi i dag säkert skulle finna vatten. De öfriga männen talade icke vidare med honom. De sutto tysta och sorgsna och drucko den sista återstoden af kameler-nas härskna olja, som de uppvärmt och blandat med gammalt bröd.

Jag hade föregående dag icke fått en droppe vatten, och ytterligt pinad af törst, drack jag nu ungefär ett dricksglas af det afskyvärda kinesiska brännvinet, som eljes användes till kokapparaten Primus. Det glödde som svafvelsyra i strupen, men hvad gjorde det! Det tillförde ju alltid kroppen någon fuktighet.

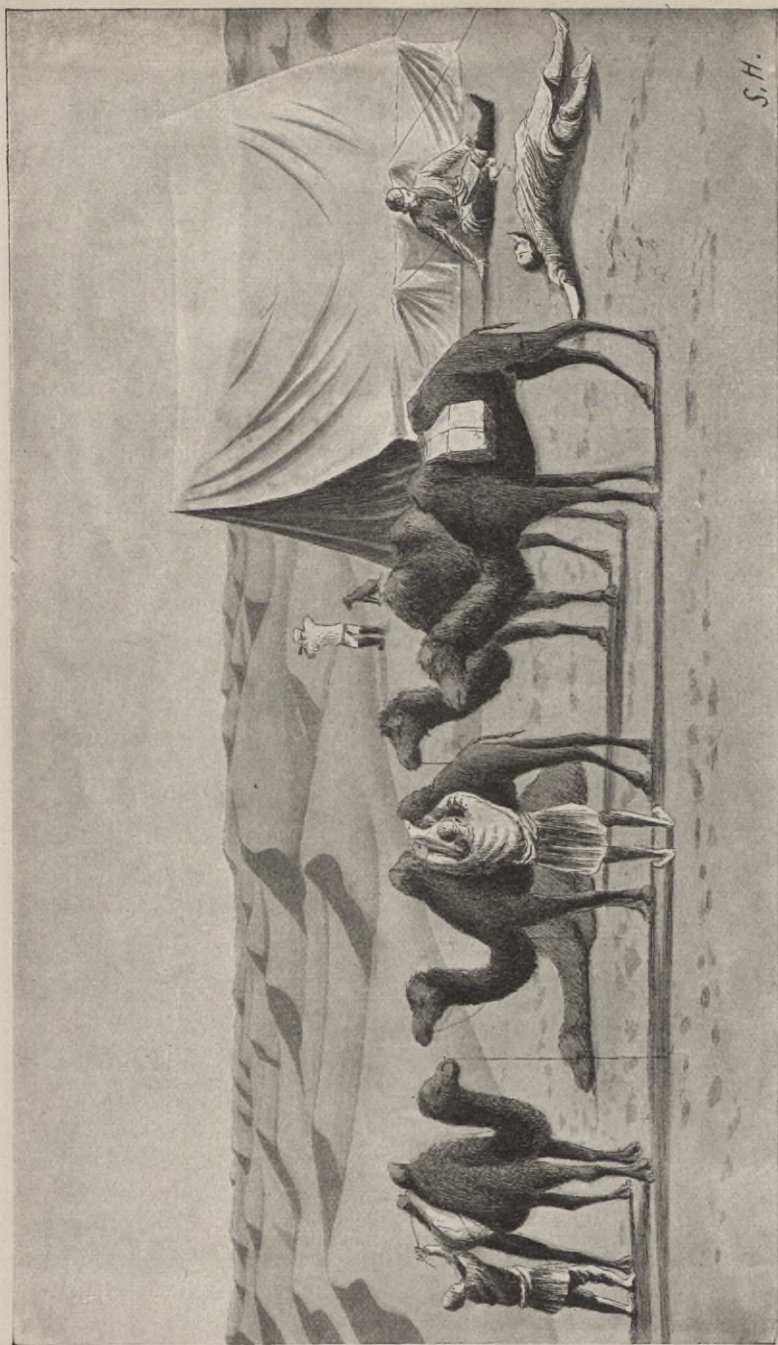
När Jolldasch såg mig dricka, kom han fram och viftade på svansen. När jag öfvertygat honom att det icke var vatten, gick han nedslagen och gnällande sin väg. Männen ville lyckligtvis icke smaka brännvinet. Jag slungade med vämjelse flaskan i en dyn.

Emellertid förlamades på detta sätt mina krafter, och mina ben vägrade bära mig då karavanen långsamt vandrade öster ut. Klockorna klingade klarare än vanligt i den stilla luften. Vi hade lämnat tre grafvar bakom oss: huru många återstodo att så utmed vägen?

Islam Baj gick i förväg, med kompassen i hand; de fem kamelerna leddes af Muhammed Schah och Kasim; Joltji gick bakom den sista kamelen och manade på. Dödstrött och tård af en brännande törst, kröp och raglade jag långt efter karavanen i dess spår. Den försvann bakom den ena dynen efter den andra, men dök ibland upp på kammarna. Klockljuden tonade allt svagare, allt långsammare, och så dogo de bort i fjärran.

Jag släpade mig några steg för att åter falla, reste mig, sträfvade vidare och föll, och så undan för undan. Nu var det tyst där borta, och klockorna hördes icke mer, men spåren funnos kvar, och jag följde dem troget, alltjämt räknande mina tunga fjät.

Ändtligen fick jag från en dynkam se karavanen, som gjort halt. De fem kamelerna hade lagt sig ned med fullkomligt uttömda krafter. Den gamle Muhammed Schah

S.H.

Det sista lägret.
Teckning af förf.

låg framstupa i sanden, mumlade böner och anropade Allah om hjälp. Kasim satt i skuggan af en kamel med händerna för ansiktet och kippade efter andan. Han sade, att den gamle mannen var tillintetgjord och icke förmådde taga ett steg till. Han hade gått och yrat under marschen och hela tiden talat om vatten.

Islam Baj var långt förut. Vi ropade på honom. Han var nu den starkaste och erbjöd sig åter att skynda till fots öster ut med järnkannorna. Han trodde sig kunna gå 50 verst under natten. Men då han såg hur medtagen jag var, stannade han.

Vi hade hvilat en stund då Islam Baj gjorde ett annat förslag. Vi borde söka efter en plätt af hård mark för att med återstoden af krafterna gräfva en brunn. Islam skulle leda karavanen.

Med möda förmådde jag sitta upp på den hvita kamelen, sedan hans börda, de båda ammunitionskistorna, två europeiska sadlar och en matta, slopats. Islam hjälpte mig upp, men kamelen vägrade resa sig.

Det blef nu klart för oss alla, att ett fortsättande af detta hopplösa famlande i solgasset var omöjligt, i synnerhet som Muhammed Schah yrade, småskrattade, grät, jollrade och lekte med sanden, som han silade mellan fingrarna. Han förmådde icke gå, och vi kunde icke öfvergifva honom.

Vi beslöto därför stanna där vi voro under dagens varmaste timmar och sedan fortsätta i aftonsvalkan och på natten. Kamelerna fingo ligga kvar där de lagt sig själfva, men befriades från sina bördor.

Islam och Kasim slogo ännu en gång upp tältet, i hvars inre vi skulle finna någon skugga. Den sista mattan och ett par filtar breddes ut där inne, och en säck tjänst-

gjorde som hufvudkudde. Jag bokstafligen kröp dit in, klädde af mig spritt naken och lade mig på bädden.

Islam och Kasim följde mitt exempel, och äfven Joll-dasch och fåret sökte skugga i tältet. Jolltji stannade utanför i tältets skugga, men Muhammed Schah låg kvar där han stupat.

Endast hönsen höllo kuraget uppe. De traskade omkring i solgasset, pickande på packsadlar och proviant-säckar.

Klockan var blott half 10 på förmiddagen. Vi hade icke tillryggalagt mer än $4\frac{1}{2}$ km. och hade en oändligt lång dag framför oss. Aldrig har någon längtat mer efter solnedgången än vi gjorde den 1 maj 1895.

Jag kände mig alldeles uppgifven af trötthet och förmådde knappt vända mig på bädden. Blott nu — hvarken förr eller senare — förtviflade jag ett ögonblick. Hela mitt förflutna lif flög förbi minnet som en dröm.

Jag tyckte mig förnimma, hur jorden och hela den bullrande yttre världen försvunno, hur evighetens portar redan stodo på glänt, och trodde mig icke hafva många timmar till deras tröskel.

Jag tänkte på mitt hem i nordn, och det sargade min själ då jag klart föreställde mig den oro som snart skulle bemäktiga sig mina anhöriga då vi icke kommo tillbaka. De skulle gå där år efter år och vänta förgäfvcs. Inga underrättelser skulle komma, ingen skulle kunna lämna några upplysningar.

Konsul Petrovskij skulle helt säkert skicka ut folk att spana efter oss. I Merket skulle dessa få veta, att vi den 10 april styrt kosan öster ut, men våra spår vore för länge sedan utplånade i sanden, och det vore omöjligt

att veta, åt hvilket håll vi gått. För öfrigt skulle vi då kanske i månader legat begrafna under dynerna.

Sedan skymtade en oändlig följd af taflor från mina förra resor förbi mitt minne. Jag hade i flera år vandrat som en dervisch genom hela det muhammedanska Asien. För tio år sedan hade jag brutit upp för första gången, beundrat De fyrtio kolonnernas palats i Isfahan, lyssnat till Sajende-ruds böljslag mot pelarna i Schah Abbas' marmorbroar och njutit af svalkan i Cyrus' grafkammare. I Xerxes' och Darius' tempelhallar och pelargångar vid Persepolis hade jag funnit sanningen i skaldens ord: »Det härliga på jorden, förgänglig är dess lott».

Hur skön var icke skuggan under Basras dadelpalmer! Kunde icke Tigris skänka oss några droppar af sitt grumliga vatten! Huru mycket skulle jag ej betalt den vattuman som för en kopparslant förde en hel åsnelast af den lifgifvande vätskan genom Bagdads trånga gator!

Jag tänkte på de äfventyr jag upplefvat i det land där sagorna från Tusen och en natt hvarje dag förverkligas. Med en karavan af arabiska köpmän och mekkapilgrimer hade jag lämnat Bagdad. Jag hade blott 50 francs i fickan, men de skulle räcka till Teheran. Det enformiga lifvet och den långsamma marschen satte mitt tålamod på ett allt för hårdt prof. I sällskap med en arab, som fick återstoden af min kassa, rymde jag en mörk natt från karavanen.

På trötta hästar nådde vi Kirmanschah, där en rik arabisk köpman, *Aga Muhammed Hassan*, bodde. Jag mindes ännu glansen i hans ögon då jag berättade att jag var från Karl den tolfte's land. Han ville behålla mig ett halft år som sin gäst, men jag kunde blott stanna några dagar.

Men under dessa dagar lefde jag som Nur-ed-din Ali i Tusen och en natt. Framför det hus jag bebodde låg en liten förtrollande trädgård, rik på blommande syrener och doftande rosor. Gångarna voro belagda med marmorskifvor, och midt i trädgården infattades en kristallklar vattenspegel i en bassäng af hvit marmor, ur hvars midt en hårfin stråle steg mot höjden, glittrande likt en spindelväf i solskenet. Och då jag sent omsider lämnade all denna härlighet räckte mig min värd en hel börs, späckad med silfvermynt.

Jag såg tydligt framför mig den ädle och kloke Nasr-ed-din Schah, då han i en skrud af blixtrande juveler och smaragder mottog konungens ambassad i sitt slott i Teheran och mina tankar återvände till Emaret Sepa Salar, där vi bodde och där vi om aftnarna vandrade under plataners och cypressers kronor.

Så låg jag nästan fullt vaken hela dagen med vidöppna ögon och stirrade på tältets hvita duk, dock utan att hvilat blicken på någon bestämd punkt: den irrade bort i ett oredigt kaos.

Blott ett par gånger blef blicken skum och matt, tankarna grumliga och jag försjönk i halft medvetlös dvala. Då hvilade jag åter på den friska ängen i silfverpoppelns skugga. Hur bittert var det icke att vakna till verkligheten!

Hvem af oss skulle dö först, hvem skulle vara nog olycklig att bli den siste? Mätte det gå fort, så att vi icke allt för länge behöfva plågas af dessa förfärliga andliga och kroppsliga kval! Timmarna följde hvarandra oändligt långsamt. Jag såg ofta på klockan, och hvarje timhvarf föreföll mig som en evighet.

Men hvad var detta! En skön och behaglig svalka göt sig kring min kropp. Under tältdukens uppvikta fällar drog vid middagstiden en svag fläkt utifrån öknen. Men den var tillräcklig för att inverka på den känsliga kroppen. Brisen blef allt lifvigare, och vid tretiden kändes det ibland så friskt, att jag drog en filt öfver mig.

Nu inträffade något som föreföll mig hardt när som ett under. Mina krafter återkommo i samma mån solen nalkades horisonten, och då hon likt en rödglödgad kanonkula hvilade på en dynkam i väster var jag fullkomligt återställd. Min kropp hade återfått hela sin forna spänstighet. Jag kände mig i stånd att vandra till fots genom dagar och nätter. Jag brann af otålighet att få bryta upp, jag *ville* icke dö.

Jag beslöt under de följande dagarna spänna mina krafter till det yttersta, gå, bara gå, släpa mig, krypa rakt mot öster, äfven när de andra dukat under för länge sedan. När man är dödstrött är hvilan ljufvig. Man faller snart i dvala och somnar smärtfritt in i en lång och tung sömn, ur hvilken man icke vaknar. Man känner sig starkt frestad att öfverlämna sig åt denna ljufva dvala; men den frestelsen hade nu vid tanken på de mina helt och hållet förlorat sin makt öfver mig.

Äfven Islam Baj och Kasim fingo vid solnedgången åter lif. Jag meddelade dem mitt beslut, och de voro af samma mening. Muhammed Schah låg alltjämt kvar där han stupat; Jolltji låg på rygg; båda yrade, och ingendera svarade då vi talade till dem, men pratade osammanhängande och förvirradt.

Först i skymningen rörde Jolltji på sig, och då lifs-andarna återkommo vaknade äfven vilddjuret hos honom. Han kröp fram till mig, knöt näfvarna åt mig och ropade

med en skärande ihålig och hotfull stämma: »Vatten, vatten, gif oss vatten, herre!» Sedan började han gråta, föll på knä framför mig och bad i den mest bevekande ton om blott några droppar vatten.

Hvad skulle jag svara honom? Jag påminde honom, att det var han som stulit de sista dropparna, som druckit sist och mest och därför längst borde hålla sig uppe. Under haltkväfda snyftningar kröp han bort.

Fanns ej ännu något medel att innan vi lämnade detta vidriga ställe tillföra kroppen blott en droppe fuktighet? Vi plågades alla oerhördt af törst, dock männen i mycket högre grad än jag.

Mina blickar föllo på tuppen, som gravitetiskt promenerade mellan kamelerna. Vi skulle dricka hans blod. Ett enda knifsnitt skar af honom halsen, och blodet sippade fram trögt och i små kvantiteter.

Det var för litet. Vi behöfde mer. Ännu ett oskyldigt lif skulle offras: fåret. Männen tvekade länge innan de kunde förmå sig att sätta knifven i vår trogne reskamrat, som likt en hund följt oss genom alla faror. Men jag sade dem att det gällde våra egna lif, som ännu kunde förlängas något, om vi drucke dess blod.

Med svidande hjärta förde Islam det bort några steg, vände dess hufvud mot Mekka, drog knifven medan Kasim surrade ett rep kring dess ben, och med ett kraftigt snitt sjönk knifklingen in genom halspulsådrorna ända till benkotorna.

I en tjock, rödbrun stråle strömmade blodet ut och uppsamlades i en hink, där det nästan omedelbart lefrade sig. Det hade ännu icke förlorat kroppsvärmen när vi voro framme med skedar och knifblad. Vi smakade för-

siktigt: det var vidrigt. En vämjelig lukt spred sig från blodkakan.

Jag hade fått ned en tesked däraf, men kunde icke förmå mig att förtära mer; äfven karlarna funno det ytterst motbjudande och gåfvo det åt Jolldasch. Han slickade därpå ett tag, men gick sedan sin väg. Vi ångrade sedan att vi dödat vår trogne vän, men det var för sent.

Jag fann nu, att törsten kan göra en människa halfgalen. Islam och de andra männen uppsamlade i en kastrull kamelurin, äfven den ytterligt koncentrerad och af gulröd färg. De hällde den i en järnbägare, tillsatte socker och ättika, höllo sig för näsan och tömde bägarens vedervärdiga innehåll. De bjödo äfven mig, men blotta lukten kväljde mig. Kasim var den ende som icke drack, och han gjorde klokt häri, ty de andra fingo efter en stund häftiga och våldsamma uppkastningar, som alldeles förstörde dem.

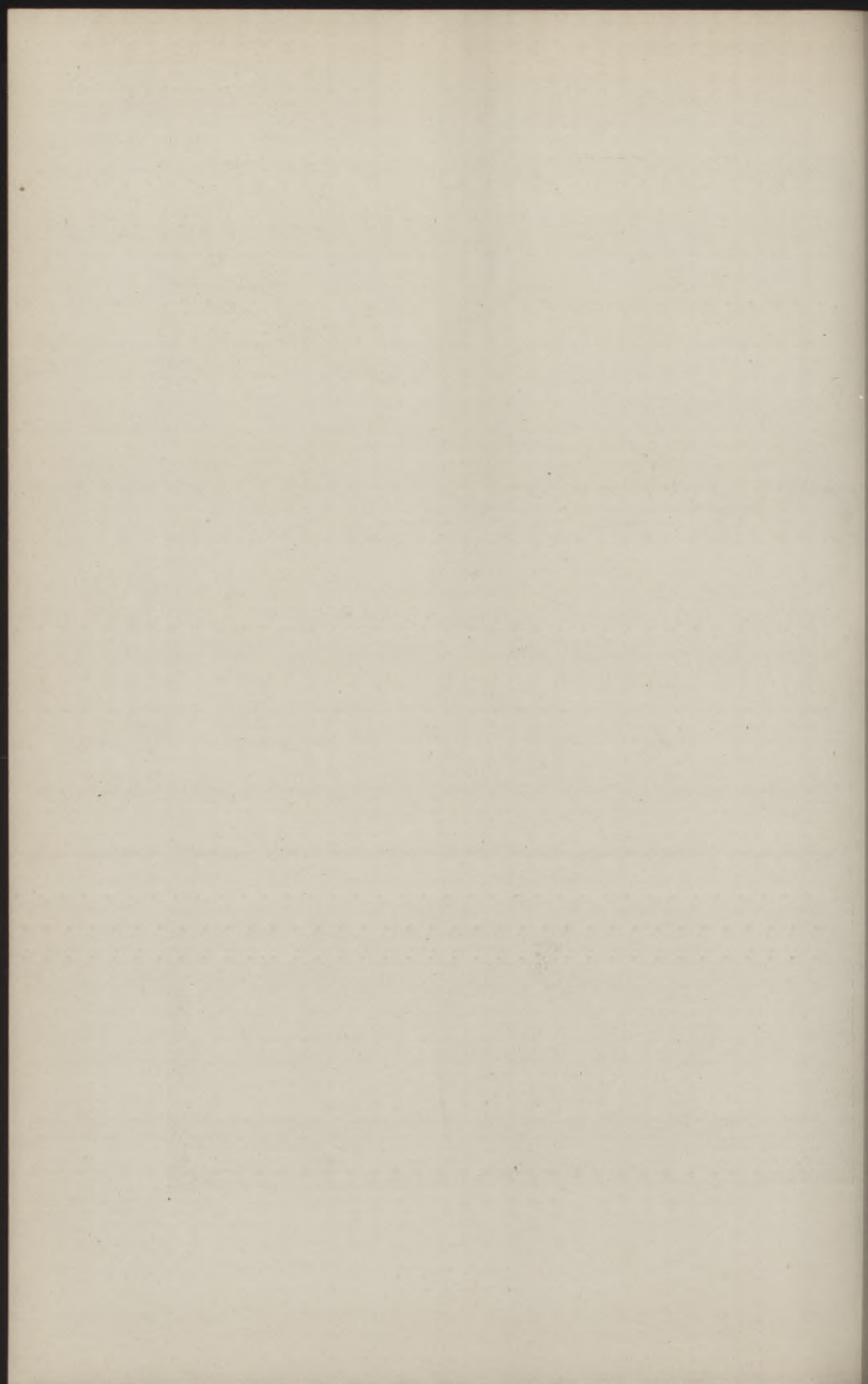
Utmärglad, med fänig uppsyn och stirrande ögon, satt Joltji vid tältet och tuggade på fårets fuktiga lungor. Han var blodig om händerna och ansiktet nedsöladt med blod. Han var med ett ord ohygglig att åse.

Jag och Kasim voro nu de enda som dugde något till. Islam Baj repade sig något sedan han fått kasta upp, och med honom mönstrade jag för sista gången vårt bagage. Nu skulle det mesta slopas. I en hög lade jag de saker jag ansåg oersättliga och oundgängligt nödvändiga: mina anteckningar och marschrouter, bergartstuffer, sandprof, kartor, instrument, pennor, papper och en del andra småsaker, samt Bibeln och svenska psalmboken.

Islam fick utse hvad han ansåg outhärligt: proviant för tre dagar (mjöl, te, socker, bröd och ett par lådor konserver). Jag ville kvarlämna allt vårt kinesiska silfver,

Dödslägret, den 1 maj 1895.
Teckning af D. Ljungdahl.

som utgjorde en half kamelbörda eller omkring 5,000 kronor, ty jag ansåg att det nu blott gällde att söka rädda lifvet. Jag hoppades, att om vi funne vatten, vi skulle kunna gå tillbaka och rädda sakerna.

Men Islam ville nödvändigt, att silfret skulle med, och det visade sig sedan att han hade rätt. Han bär-gade också ett par lådor cigarrer och cigarretter, några kokkärll, som ännu medtagits från läger XVII, samt alla vapnen jämte ett litet förråd patroner och slutligen en del andra småsaker, såsom lykta, ljus, hink, spade, rep m. m.

Bland de kvarlämnade sakerna voro: två tunga am-munitionskistor, tältet med den sista mattan och bädden, flera kistor med diverse småsaker, tyger, mössor och khalater, som varit afsedda till gåfvor åt infödingarna, några viktiga uppslagsböcker, de båda fotografiapparaterna med öfver tusen plåtar, af hvilka ett hundratal blifvit expo-nerade under ökenfärden; vidare sadlar, reseapotek, rit-material, oanvända anteckningsböcker, alla mina kläder, vinterstöflar, mössor, vantar o. s. v.

Sakerna nedstufvades sedan i sina åtta kistor, som ställdes in i tältet på den invikta duken för att hålla det upprätt i stormigt väder. Vi beräknade nämligen, att om vi återvände till platsen, skulle den hvita, på långt håll synliga tältduken vara en ypperlig signal från sin behär-skande plats på kammen af en dyn.

De outhärliga sakerna nedpackades i fem sartiska »kurtjiner», dubbelväschor af segelduk, och dessa fastgjordes på kamelerna, som nu befriats från sina packsadlar. Ett af djuren bar de större sakerna: bössor, spadar och dylikt, allt insurradt i en »kigis» (filtmatta).

Vi öppnade ännu ett par konservlådor, men ehuru fuktigt, gled innehållet endast med yttersta ansträngning ned genom den hoptorkade strupen.

Under dagens lopp hade kamelerna legat kvar där de lämnats på morgonen, och deras döende, ansträngda andhämtning var det enda som afbröt den grafiska tystnaden. De sågo likgiltiga och resignerade ut; deras stora svalg voro vitblå och förtorkade. Endast med svårighet lyckades vi förmå dem att resa sig.

Klockan 7 på aftonen ringde klockorna för sista gången. För att spara mina krafter red jag den hvita kamelen, som var starkast. Islam Baj, som försvagat sig med den vämjeliga drycken han förtärt, ledde karavanen i långsam takt mellan dynerna. Kasim gick bakom och manade på. Och så vandrade vi bort från dödsläget mot öster, rakt mot öster, där Khotan-darja strömmade fram mellan skogbevuxna stränder.

Då vi lämnade det ohyggliga stället hade Joltji krupit in i tältet och tagit min bädd i besittning. Han tuggade ännu på färlungorna, hvilkas fuktighet han med välbehag och glupskhet sörplade i sig.

Den gamle Muhammed Schah låg ännu kvar där han stupat. Innan vi drogo bort gick jag fram till honom, strök honom öfver pannan och ropade hans namn. Han såg på mig med vidöppna askgrå ögon och en förvirrad blick, men öfver hans ansikte låg ett uttryck af orubbligt lugn och ett skimmer af förklaring, som han väntat att i nästa ögonblick få ingå i paradiset's lustgård.

Det drömda Bihescht, om hvars fröjder han läst så många gånger i koranen, vinkade honom kanske sedan flera dagar, och tanken därpå lindrade utan tvifvel i dödsminuten andens frigörelse från kroppen. Han tycktes

hafva lagt sig ned att hvila efter sitt tunga dagsarbete. Han skulle nu icke mer behöfva slitas med kameler, icke i sin sena ålder vandra med karavaner mellan Ost-Turkestans städer. Han såg tänd och hopsjunknen ut och hade krympt till en liten gubbe; blott ansiktets kopparbruna färg såg frisk ut.

Han andades mycket långsamt och utstötte tid efter annan dödsrosslingar och suckar. Jag strök åter hans torra, skrynkliga panna, lade hans hufvud i en bekvämare ställning och sade i så lugn ton min rörelse tillät, att vi nu skulle skynda öster ut och snart finna vatten, för att därpå genast vända tillbaka med kannorna fyllda. Själff skulle han ligga kvar tills hans krafter återkomme och sedan följa våra spår för att förkorta afståndet.

Han försökte lyfta sin ena hand och mumlade något, hvaraf endast ordet Allah var hörbart. Jag förstod allt för väl, och så gjorde kanske äfven han, att vi aldrig skulle träffas mer. Han kunde icke hafva många timmar kvar. Hans blick var skum och svag, och hans slummer öfvergick småningom i dödsdvalan, och sedan skulle han sofva i tusenårig ro, omgifven af den stora stillheten, där blott dynerna fortsatte sin gåtfulla vandring mot okända mål. Med blödande hjärta och sargad af själföfrebråelser öfver att hafva detta lif på mitt samvete, lämnade jag den döende.

Jag tog äfven farväl af Jolltji och uppmanade honom att följa karavanens spår, det enda sätt hvarpå han kunde rädda sitt lif.

En tragikomisk scen erbjödo de sista sex hönorna, som lika muntra som alltid småkacklade och under synbar förnöjelse kalasade på det slaktade fåret. De hade sannolikt ännu ej kommit sig för att sakna tuppen, men nog blef det väl sedan tomt efter honom.

Hvarför dödade ni icke de stackars kräken, frågar kanske någon för djurens lidande känslig läsarinna. Ja, hvarför; men hvarför dödade vi då icke med ännu större skäl de båda döende männen för att göra slut på deras kval? Det är frågor som på afstånd icke kunna bedömas. Jag fann, att när döden gapade öfver oss alla, blefvo vi vida mindre känsliga för hvarandras plågor än under vanliga förhållanden. Vi gingo ju alla döden till mötes, och det var den naturligaste sak i världen att de svagaste skulle stupa först. Och då ytterligare en af oss segnade ned kom det icke som en öfverraskning; vi frågade oss blott hvems tur det skulle bli nästa gång.

Att döda en människa, äfven när hon ligger i själåtåget, är och förblir ju ett mord. Då vi lämnade kamelerna hyste vi alltid ett svagt hopp att kunna komma tillbaka med vatten och rädda dem. Och hvad hönsen angår, hade jag en aning om att de skulle blifva oss till nytta, om vi komme tillbaka för att söka efter tältet, och trodde, att de ännu mycket länge skulle kunna uppehålla lifvet med färkadavret. Denna aning skulle ock mer än ett år därefter vinna bekräftelse. Men jag vill icke gå händelserna i förväg.

Emellertid skredo vi långsamt bort. Jolldasch följde oss alltjämt troget, men mager som ett skelett. På första dynkammen vände jag mig om och sände en afskedsblick till dödslägret, där två af våra kamrater andades sina sista drag. Tältet aftecknade sin skarpa kontur, likt en svart triangel, mot den ljusare himmeln i väster, och så försvann det ur vår åsyn. Jag kände en lättnad när jag visste att det var bortskymdt af dynerna, och jag vände mig icke mer om.

Framför oss utbredde sig den mörka natten och det förrädiska sandhafvet. Men nu kände jag ett öfvermått af lifsglädje och lefnadslust. Jag *ville* icke dö i öknen, jag var för ung, jag hade för mycket att förlora och för mycket att ännu vänta af lifvet. Aldrig förr hade jag känt dess värde så som nu.

Min resa i Asien fick icke sluta på detta sätt. Jag ville korsa kontinenten, jag ville lösa många problem innan jag nådde mitt aflägsna mål, Peking. Aldrig hade lifsandarna varit så vakna som nu, och jag skulle kvarhålla dem så länge jag förmådde krypa som en mask öfver sanden.

Det gick långsamt, förtvifladt långsamt, men vi lade några höga dynkammar bakom oss. På en af dem stupade en af de fem kamelerna och lade sig genast i dödsläget med utsträckta ben och hals. Hans väska surrades fast på Ak-tuja, den hvita kamelen, som tycktes vara starkast. Repet vid pinnen i nosbrosket, hvars andra ände var knuten i svansen på närmast föregående kamel, lösgjordes, och han fick behålla sin klocka. Och så öfvergafs han i mörkret, och med de fyra sista kamelerna styrde vi kosan mot nästa dynkam.

Natten var beckmörk. Stjärnorna lyste väl klart genom den rena luften, men deras sken var för svagt att göra det möjligt för oss att iakttaga terrängens ojämnheter. Vi hejdades af den ena dynkammen efter den andra. Under några minuter kunde vi hafva en jämn sluttning, då i nästa ögonblick en vägg af sand reste sig i vår väg.

Kamelernas krafter voro uttömda; icke ens nattsvalkan förmådde lifva dem. De stannade oupphörligt. Än blef den ene, än den andre efter. Ibland märkte vi icke, att

nosrepet gått loss och att en eller ett par af kamelerna saknades, förr än vi kommit ett stycke; måste därför göra halt, vända om och hämta dem.

Islam Baj var alldeles förbi. Han vändades svårligen, stannade ofta under ytterst våldsamma och krampaktiga kränkingsattacker, hvilka mattade honom så mycket mer som hans mage var tom. Han led förfärligt under dessa plågor, kastade ned sig på marken och vred sig som en mask.

Så skredo vi framåt som sniglar i mörkret. Det var klart att vi icke kunde fortfara att sålunda nästan på måfå famla fram mellan jättedyner. Jag satt af, tände lyktan och gick förut för att söka den lättaste passagen. Kompassen vägledde mig åt öster, och ljuset i lyktan kastade ett matt sken öfver sandbranterna. Men jag fick ideligen stanna och vänta på de andra, och den sista klockans ljud hördes på allt längre afstånd.

Vid elfvatiden slutade klockan att klämta, en ogenomtränglig natt och en graflik tystnad omgäfvade mig på alla håll. Jag ställde lyktan på kammens dyn, lade mig att hvila på sanden, kunde icke få en blund i ögonen, lyssnade med återhållen andedräkt för att, om möjligt, uppfånga ett ljud i fjärran. Jag spanade åt öster för att se om icke någon herdeeld bådade skogen vid Khotandarja. Men nej! Allt var tyst och mörkt, ingenting förrådde lif i någon form. Det var så stilla, att jag tydligt hörde mitt eget hjärtas slag.

Ändtligen förnummos åter ljuden af den sista klockan. De kommo allt glesare, men också allt närmare, och då karavanen nådde min dynkam raglade Islam Baj fram till lyktan, stupade och hväste fram, att han ej orkade gå ett steg till: hans krafter vore alldeles uttömda.

Då jag nu insåg, att den tragiska ökenvandringens sista akt utspelades, och att det snart skulle vara slut, beslöt jag lämna allt i sticket, för att i ilmarscher skynda mot öster så långt krafterna räckte. Islam hviskade med knappt hörbar stämma, att han ej kunde följa med. Han bad få stanna hos kamelerna och sade, att han skulle dö där han låg.

Jag tog farväl af honom, uppmuntrade honom och sade mig vara öfvertygad att hans krafter skulle återvända sedan han hvilat ett par timmar i nattsvalkan, och *befalld* honom då lämna kamelerna och hela packningen i sticket för att ensam följa mina spår. Han svarade då icke längre, låg på rygg, gapade och stirrade ut i rymden, och jag trodde att hans lifsgnista snart skulle slockna.

Kasim var ännu ganska kry, ty liksom jag hade han varit klok nog att icke smaka på den vidriga drycken. Jag tog nu blott med mig de båda kronometrarna, en klocka, en kompass, en pennknif, en blyertspenna och ett stycke papper, en ask tändstickor, en näsduk, en dosa konserverad hummer, en rund bleckdosa med chokolad och — mer mekaniskt än med afsikt — tio cigaretter.

Kasim bar spaden, hinken och ett rep, allt i och för brunnsgräfnig. I hinken hade han färets fettsvans, ett par bitar bröd och ett stycke lefradt blod. Men han glömde i brådskan medtaga mössan och fick därför sedan låna min näsduk, som han virade kring hufvudet för att skydda sig mot solsting.

Af matvarorna hade vi icke mycken glädje, ty svalgets slemhinna hade torkat ihop, och det var omöjligt att svälja. Försökte vi äta något, fastnade det i halsen. Det kändes som jag skulle kvävas, och jag skyndade att göra

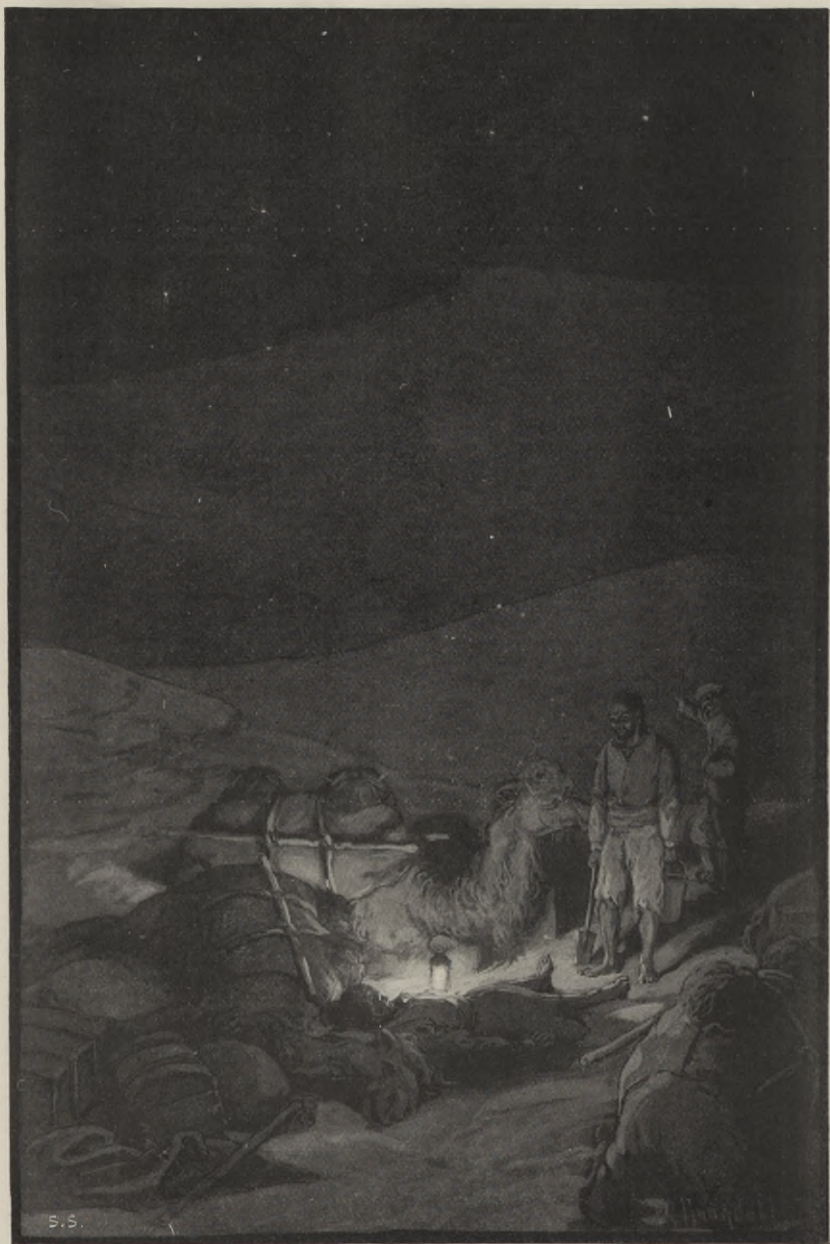
mig af med hvad jag förgäfves sökte få ned. Känslan af hunger försvinner dessutom alldeles vid sidan af törsten, som särskildt under de första dagarna är så pinsam, att man är nära att förlora förståndet.

Men sedan kroppen upphört att transpirera, eller sedan transpirationen i alla händelser, på grund af blodets allt tjockare beskaffenhet, blifvit omärklig, inträder en progressiv afmattning, som väl småningom för till en kris.

Klockan var precis 12 på natten då vi lämnade de sista spillrorna af vår nyligen så ståtliga karavan i sticket. Vi hade lidit skeppsbrott midt på hafvet och öfvergåfvo nu våra till vrak vordna ökenskepp. Öfver okända sandvågor skulle vi söka en kust, men vi visste icke hur af lägsen den var.

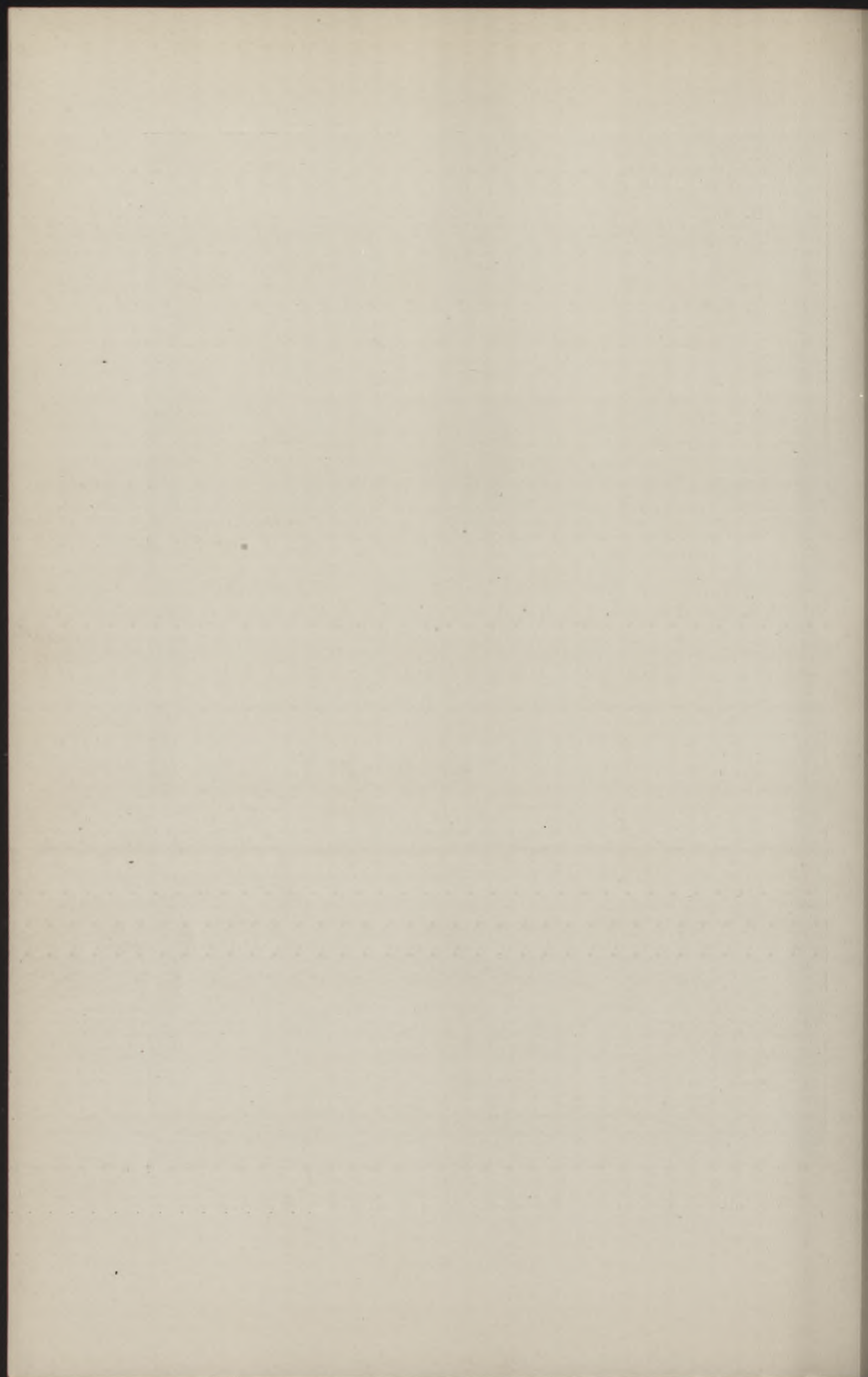
De fyra sista kamelerna lågo där, alltjämt undergifna, tysta och tåliga som offerlamm. De andades tungt och hade sträckt ut sina halsar på sanden. Islam Baj såg icke efter oss då vi drogo bort, men Jolldasch sände oss en undrande blick; han trodde väl, att vi snart skulle återvända, kanske med vatten, ty karavanen var ju kvar, och från den brukade vi eljes aldrig skiljas. Jag såg aldrig mer den trogne hunden, och jag saknade honom mycket.

Lyktan stod ännu brinnande kvar vid Islams sida och tjänade oss en stund till fyr. Hon hjälpte oss dels att bedöma det växande afståndet, dels att kontrollera vår kurs. Men snart dog hennes bleka sken bort bakom dynkammarna i fjärran, och på alla sidor omgaf oss nu den djupa natten.

Författaren lämnar med Kasim de sista spillrorna af karavanen.

Teckning af D. Ljungdahl.

Fem dygn till fots genom den eviga sanden.
Vatten. Räddad.

Den 2 maj. Sedan jag lämnat den döende karavanen, kände jag mig fullkomligt fri och obunden, och nu gällde det blott att gå, och gå i så rak linie som möjligt. Vi togo ut stegen i fulla två timmar utan afbrott.

Vi vandrade alltjämt genom lika hög och svår sand, men blefvo nu så sömniga, att vi måste lägga oss en stund. Vi voro lätt klädda, Kasim blott i en enkel tröja, vida benkläder och stöflar, jag i underkläder af ylle, en tunn, hvit bomullsdräkt, en hvit rysk mössa med skärm och stöflar med styfva skaft. Vi jagades därför inom kort åter upp af nattkylan och gingo ett stycke tills vi återfått kroppsvärmen, men voro då så öfvervöldigade af sömnlust att vi lade oss ned och strax somnade.

Redan klockan 4 väcktes vi af morgonkylan, som gjorde oss alldeles stela, bröto åter upp och gingo med rask fart utan afbrott i fem timmar eller till klockan 9, då vi af trötthet måste rasta en timme.

Nu blåste upp en rätt frisk västlig bris, som höll luften sval och gjorde, att vi kunde gå ännu en bit. Men klockan half 12 blef hettan så olidlig, att det svartnade för våra ögon, och vi sjönko utmattade ned på en

dyn. Här måste vi rasta hela dagen i en mot norr vettande brant sluttning, där sanden ännu ej hunnit uppvärmas.

Med spadens tillhjälp gjorde Kasim under själfva kammen en fördjupning och gräfde fram nattkall sand. Vi klädde af oss splitter nakna, bäddade ned oss i sanden, hängde kläderna på spaden och uppställde den som solskärm för hufvudet. Här lågo vi nu friskt och härligt, och ibland kändes det till och med riktigt svalt.

Men efter hand uppvärmdes sanden af kroppen och luften. Vi skakade den då af oss, och Kasim gräfde fram ny kall sand, som han öste öfver mig. Det var ljufligt! Det kändes som en kall dusch midt i det glödande solgasset. Blott hufvudena stucko upp ur sanden, och vi skyddade dem noga för solsting. En mygga och två flugor höllo oss sällskap; de voro möjligen vinddrifna fjärran ifrån.

Så lågo vi begrafna i sanden, utan att yttra ett ord och utan att kunna sofva. Först klockan 6 rörde vi på oss, klädde oss och fortsatte långsamt och tungt, ty sannolikt hade kroppen mattats af det torra sandbadet. Men vi gingo och gingo med otaliga afbrott, med kompassen i hand, rakt åt öster ända till klockan 1 på natten, då vi trötta och förbi slumrade in på en dyn.

Den 3 maj bröto vi efter en stärkande sömn upp klockan half 5. Före soluppgången var alltid vår bästa vandringstid, ty vi kunde då i den friska luften gå långa stycken utan afbrott.

Denna dag medförde ny näring åt vårt slocknande hopp, och vi fingo åter mod. Plötsligt tvärstannade Kasim, fattade i min axel och pekade stirrande mot öster utan att yttra ett ord. Jag såg och såg i den angifna

Den första tamarisken.
Teckning af förf.

riktningen, men kunde icke upptäcka något ovanligt. Men med sina falkögon hade Kasim vid den östra horisontens rand upptäckt en grönskande tamarisk. På denna koncentrerade sig nu hela vårt hopp om räddning.

Vi styrde kosan rakt på tamarisken och aktade oss noga att förlora honom ur sikte. Då vi befunno oss i dyndalarna försvann han, men från nästa kam syntes han åter. Vi kommo honom allt närmare. Då vi nått honom tackade vi Gud, njöto af dess friska grönska och tuggade som djur på dess saftiga barr.

Han var verkligen lefvande. Hans rötter nådde tydligen ned till grundvattnet, och öppet vatten låg nu inom möjlighetens gräns. Han tronade på höjden af en sanddyn, och inga plana fläckar hård mark syntes i närheten. Ett underligt lif måste de föra dessa förnöjsamma tamarisker (*Tamarix elongata*), som bada sina högst två meter höga, sega och smidiga stammar och kvistar i solhettan, under det rötterna dyka ned till okända djup för att likt häfvertar suga upp näring från grundvattnet till plantan, där hon som en näckros simmar på sandhafvets rörliga, böljande yta.

Blott att se på tamarisken var oss en njutning, och en vällust var det att för en stund sträcka ut våra trötta, förtorkade lemmar i hans tunna skugga. Här var olivkvisten, som bådade att ökenhafvet dock hade en gräns, det yttersta skäret, som för de skeppsbrutna förrådde en närbelägen kust! Jag tog en hel bukett af dessa barrliknande kvistar och insöp sedan med välbehag deras friska doft. Mitt hopp var nu starkare än någonsin, och med nytt mod fortsatte vi öster ut.

Dynerna hade nu blifvit lägre än hittills: knappt tio meter, och mellan ett par af dem funno vi två små glesa

kamischstånd (*Lasiagrostes splendens*), på hvilkas stjälkar vi tuggade. Denna gång hade hoppet icke bedragit oss: klockan half 10 nådde vi ännu en tamarisk, och flera syntes öster ut.

Men nu voro våra krafter förlamade af dagshettan, och vi dignade af maktlöshet i tamariskens skugga, där vi, liksom föregående dag, gräfdde en grop i sanden och bäddade ned oss nakna.

I hela nio timmar lågo vi som döda, och Kasim för-mädde knappt ösa öfver mig ny frisk sand. Klockan 7 bröto vi upp med stapplande steg i skymningen. Efter tre timmars marsch tvärstannade Kasim åter och ropade »tograk» (poppel)! Något mörkt skymtade fram bakom ett par dyner, och där växte mycket riktigt tre präktiga popplar (*Populus diversifolia*) med saftiga löf. De äro dock så beska, att man icke gärna biter i dem; men vi gnodo in huden med dem tills den blef fuktig.

Alldeles uppgifna af trötthet, lågo vi sedan ett par timmar innan vi företogo oss att närmare undersöka platsen. Vid rötterna började vi med spaden gräfva en brunn, men hade bokstafligen icke kraft därtill: spaden slant och gled ur våra händer. Sanden var knappt märk-bart fuktig, och det var nog långt till vattnet. Dock klängde vi oss alltjämt fast vid hoppet och kraftrade med händerna, men orkade ej långt innan vi uppgåfvo försöket.

I stället samlade vi ihop alla de torra grenar som lågo spridda kring popplarna och gjorde upp en kolossal, flammande eld, som spred sitt vilda sken kring dynkam-marna. På alla sidor trädde de nu ock fram ur mörkret likt hemska vålnader.

Med denna signaleld ville vi dels varsko Islam, om

han ännu lefde, hvilket jag i hög grad betviflade, dels ville vi väcka uppmärksamhet åt öster, ifall händelsevis några människor färdades fram på den väg som vi visste utmed Khotan-darjas vänstra strand förenade Khotan med Ak-su. Ändamålet var alltså viktigt, och elden underhölls med förtviflans mod i två timmar. Sedan fick den falna af sig själf.

Kasim brynte en skifva af fårets feta svans, som han med stor ansträngning lyckades förtära; för mig gick det icke bättre med hummern. Resterna af »provianten» kvarlämnades, då vi icke i onödan ville tynga oss därmed; men den tomma chokoladburken medtog jag, ty ur den skulle jag dricka af Khotan-darjas vatten! Därpå sofvo vi godt vid glöden, som dämpade nattkylan.

Den 4 maj. Klockan 3 rörde vi på oss, bröto upp klockan 4, samt gingo med domnande krafter och sviktande ben och med otaliga afbrott till klockan 9. Här gapade åter ökenhafvet framför oss och tycktes med skadeglädje blott afvakta det ögonblick då det skulle få sluka oss.

De tre popplarna följdes icke af några andra, och tamariskerna stodo så glest, att de knappt syntes från hvarandra. Vårt mod förstämdes i hög grad, ty vi fruktade att vi blott passerat en insänkning, som snart åter skulle efterföljas af den eviga sanden. Klockan 9 föllo vi handlost ned vid foten af en tamarisk och förblefvo tio timmar liggande i glödande solgass.

Kasim var nu på upphällningen och förmådde ej gräfva den sedvanliga sandgropen, ej heller beströ mig med nattkall sand, och jag led därför mycket af hettan. Vi samtalade ej på hela dagen, och hvad skulle vi för öfrigt talat om? Vi hade samma tankar och samma far-

hågor. Vi kunde öfverhufvud icke tåla, på sin höjd hväsa eller hviska.

Hvar voro sandstormarna nu som för en vecka sedan skänkt oss så kompakt skugga? Förgäfves spanade vi efter den svarta muren vid horisonten, dessa ogenomträngliga moln som skulle befria oss från dagens glöd. Solen och öknen hade nu sammansvurit sig till vårt för-därf.

Dock äfven denna tunga dag hade ett slut, och solen nalkades ännu en gång den västra horisonten. Med en förtviflad ansträngning reste jag mig, skakade sanden af min kropp, som tycktes öfverdragen med kopparbrunt pergament, klädde mig och uppmanade Kasim att komma med. Han hväste fram, att han ej orkade längre, och med en förtviflad åtbörd lät han mig förstå, att han ansåg allt förloradt.

Jag gick då ensam genom natt och sand. Det var tyst som i en graf, och skuggorna syntes mig mörkare än vanligt. Jag hvilade ibland på dynerna. Nu först var jag riktigt ensam, ensam med mitt eget samvete och stjärnorna, som tindrade klart som elektriska lampor. Endast de höllo mig sällskap, endast dem kände jag igen, och de öfvertygade mig att det ej var dödsskuggornas dal jag vandrade igenom. Luften var fullkomligt stilla och kall, och det minsta ljud skulle ha hörts på långt afstånd. Jag lade örat mot sanden och lyssnade, men hörde intet annat än kronometrarnas tickande och hjärtats långsamma och svaga slag. För öfrigt bådade ej ett ljud att några andra lefvande varelser funnes i närheten.

Nu tände jag med välbehag den sista cigarretten. De andra hade vi rökt de föregående dagarna, och de hade så länge de räckte i någon mån dämpat törstens

kval. Självf hade jag då alltid rökt första hälften och gifvit Kasim resten. Han blossade och sög långt in på pappersmunstycket och förklarade, att det gjorde honom godt ända in i själen. Men denna kväll fick jag själf sluta min cigarrett.

Den 5 maj. Så släpade jag mig framåt under natten tills jag klockan half 1 dignade ned vid en tamarisk, där jag förgäfves sökte få eld. Här slumrade jag in.

Men hvad var detta! Det knastrade där borta i sanden. Jag hörde steg, och en mänsklig figur skymtade fram i mörkret. »Är det du, Kasim?» frågade jag. »Ja, herre,» svarade han. Han hade i nattsvalkan kryat till sig och följt mina spår. Mötet lifvade upp oss, och vi fortsatte en stund i kolmörkret.

Med sviktande krafter och skälfvande ben kämpade vi mot tröttheten och sömnlusten. Dynernas branta sluttningar vette nu öfvervägande åt öster. Jag hasade mig ned utför dem och kröp långa stycken på händer och fötter. Vi voro likgiltiga och slappa, men arbetade ännu för lifvet.

Man tänke sig då vår häpnad och öfverraskning när vi på den långsluttande ytan af en dyn funno mänskliga fotspår i sanden! Framstupa undersökte vi dem. Det var tydligt, att människor här gått fram, och vi kunde nu icke vara långt ifrån floden; ty hvad skulle dessa vandrare haft att göra ute i sanden? I ett nu voro vi alldeles vakna. »Men spåren se ju så märkvärdigt färska ut,» anmärkte Kasim. Ja, menade jag, det var ju icke underligt; det hade ju icke blåst på flera dagar. Kanske spåren härrörde från någon herde, som från skogen sett vår eld i förgår kväll och gjort en lof inåt öknen för att taga reda på hvad det var.

Vi följde spåret upp på en dynkam, där sanden låg hårdt packad och där konturerna tydligare skulle kunna iakttagas. Här sjönk Kasim ned och yttrade med knappt hörbar stämma: »Det är våra egna spår!»

Jag böjde mig ned och öfvertygade mig om att han hade rätt. Märkena efter våra egna stöflar voro intryckta i sanden, och här och hvar angåfvo små gropar spaden på hvilken Kasim alltid brukade stödja sig. Det var en sorglig upptäckt. Hur länge hade vi på detta sätt gått i cirkel? Vi sökte trösta oss med att det ej kunde vara särdeles länge, då jag blott under den sista timmen varit så sömnig, att jag glömt se på kompassen. Vi hade dock fått nog för en stund och somnade vid spåret klockan half 3.

I dagbräckningen vaknade vi och släpade oss vidare; klockan var då tio minuter öfver 4. Kasim såg förskräcklig ut. Tungan var svullen, hvit och torr, läpparna blåaktiga, kinderna insjunkna, ögonen matta och med en glasartad glans. Han led nu af en krampaktig hicka, som skakade hela hans kropp, ett slags dödshicka. Med möda förmådde han hålla sig uppe, men följde mig dock.

Våra strupar brände af olidlig torka. Vi tyckte oss höra, hur det gnisslade i ledgångarna och höll på att gå varmt, och ögonen kändes så torra, att vi knappt kunde öppna och sluta dem.

I soluppgången aftecknade sig den östra horisonten som en skarp och tydlig silhuett. Vi ryckte till när vi sågo denna linie. Den hade en annan form än vanligt. Det var icke dessa sågtänder som bildas af en oräknelig följd af dynkammar, utan en horisontell linie med knappt skönjbara ojämnheter. Efter en stund funno vi, att en svart rand följde horisonten. Hvilken glädje, hvilken

lycka! Det *var* skogen vid Khotan-darjas strand som nu icke längre flydde oss!

Strax före klockan 5 nådde vi en »därä» (egentligen dal), en insänkning i sanden, och jag öfvertygade mig snart om att det var en gammal flodbädd. I dess botten växte talrika popplar, och här måste grundvattnet vara nära. Ännu en gång grepo vi tag i spaden, men orkade ej gräfvä, utan fortsatte mot öster.

Nu följde ett smalt bälte af låg, steril sand, men redan klockan half 6 trädde vi in i den täta, oafbrutna skogen, där mörka skuggor utbredde sig under lummiga kronor, som just nu stodo i sin fulla grönska, och vi skulle alltså icke gå miste om våren, förhoppningarnas tid.

Med handen öfver pannan stannade jag som fjättrad af denna underbara syn. Jag måste samla mina tankar och kände mig ännu yrvaken som efter en hemsk dröm, en pinsam nattmara. Hade vi icke nyss i veckor och långsamt döende i den brännheta sanden släpat oss genom dödsskuggornas dal — och nu!

Hvart vi sågo, idel lif och vår, fågellek, skogsblommor, grönska i alla nyanser, skugga och där borta mellan trädens åldriga stammar tallösa spår efter vilda djur: tiger, varg, räf, hjort, antilop, gasell och hare! I luften surrade flugor och myggor, skalbaggar susade pilsnabbt förbi oss, och deras vingar gáfvo ljud som påminde om orgeltoner, och fåglar i mängd sjöngo sina morgonsånger.

Skogen tätnade allt mer. Här och hvar voro poppelstammarna klädda i en skrud af lianer. Ibland hejdades vi af ogenomträngliga snår af döda stammar, bråte och rishögar, och lika ofta af taggiga och täta buskar.

Tio minuter öfver 7 glesnade skogen, och mellan träden sågo vi här otydliga spår efter människor och

hästar, samt hästspillning. Det var dock omöjligt att afgöra huru gamla dessa voro, ty i djupa skogen voro de skyddade mot sandstormarna. Hvilken välsignelse och glädje! Jag hade nu klart för mig att vi voro räddade.

Jag föreslog, att vi skulle korsa skogen och gå vidare mot öster, ty i denna riktning kunde floden icke vara långt borta. Men Kasim trodde, att spåren, hvilka utan tvifvel betecknade en väg, småningom skulle leda oss till flodstranden, och då den var bekväm att följa och hela tiden ledde i skuggan, gillade jag förslaget.

Stapplande och svaga följde vi alltså stigen mot söder; men redan klockan 9 voro vi tillintetgjorda af den tropiska hettan och stupade i skuggan af ett par popplar. Med händerna krafade jag upp en grop mellan rötterna, låg sedan hela dagen och vred mig i värmen och kunde icke få en blund i ögonen. Kasim låg orörlig på rygg med ögon och mun vidöppna, yrade, mumlade och jämrade sig och svarade ej när jag tilltalade honom, icke ens om jag ruskade på honom.

Ändlös syntes mig denna dag, och mitt tålmod sattes på det yttersta prof, ty jag kände på mig, att floden måste befinna sig i vårt omedelbara grannskap, och jag längtade dit.

Först klockan 7 var jag i stånd att kläda mig och uppmanade Kasim att komma med till vattnet. Men han var nu förbi, skakade på hufvudet, gjorde en förtviflad åtbörd och tecknade med händerna fullt begripligt, att jag borde gå ensam, dricka och sedan komma tillbaka till honom med vatten; han skulle eljes dö där han låg.

Nu tog jag hand om spaden. Skaftet skulle tjänstgöra som staf och vapen, men järnbladet hängde jag på en öfver skogsstigen lutande gren, för att sedan lätt åter-

finna den punkt där vi nått skogen. Jag hoppades nämligen nu åter, att vi framdeles skulle kunna rädda de förlorade sakerna, om vi från denna punkt ginge rakt åt väster. De tre männen höll jag däremot för döda.

I östlig riktning genomvandrade jag skogen; det var trassligt nog. Ett par gånger var jag nära att fastna i taggiga snår, ref sönder mina kläder och fick repor på händerna. På stubbar och kullfallna stammar hvilade jag ideligen och kände mig mördande trött. Det skymde och blef mörkt, och endast med stor ansträngning lyckades jag hålla mig vaken.

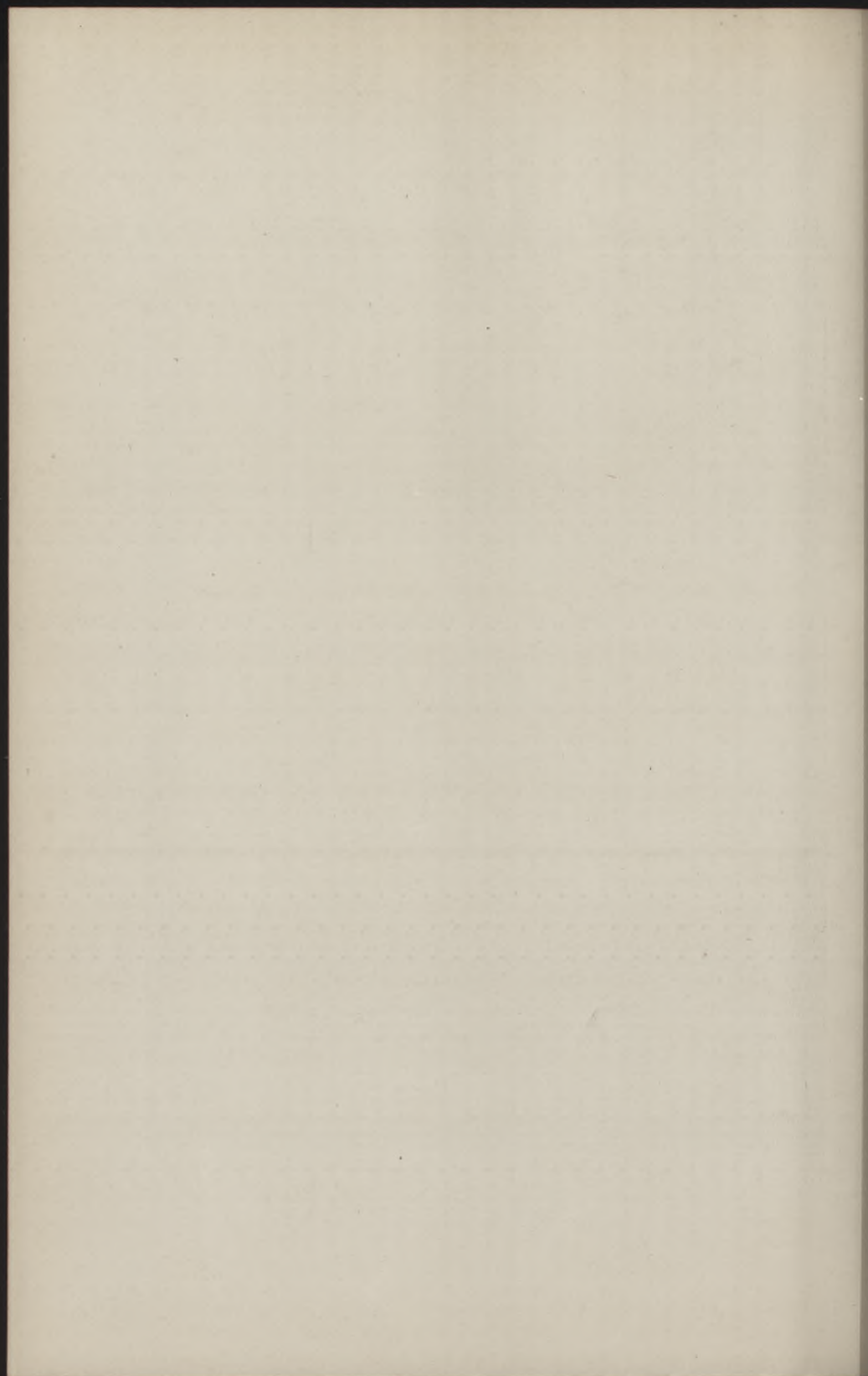
Så tog skogen med ens slut, som den varit afskuren med eld, och i öster utbredde sig en oöfverskådlig slätt, jämn som ett golf och bestående af hårdt packad sand och lera. Som den låg ungefär 2 meter under skogsmarkens plan och saknade hvarje spår af dyner, förstod jag genast, att den icke kunde vara något annat än Khotandarjas flodbädd.

Jag fick bekräftelse därpå då jag fann en och annan förtorkad poppelstam eller gren, som blott till hälften stack upp ur marken, samt fåror med skarpa, fotshöga kanter, som tydligen blifvit modellerade af rinnande vatten. Men sanden var lika torr som på öknens dyner, bädden låg tom och väntade på sommarfloden från bergen!

Jag trodde dock icke, att jag var dömd att omkomma i själfva flodbädden, kom att tänka på Jarkent-darjas benägenhet att vandra öster ut och på den gamla flodbädd vi passerat innan vi nådde skogen. Kanske förhållandet äfven här vore detsamma, och kanske äfven denna flods vattenmassor företrädesvis smöge sig utmed högra stranden, där jag alltså kunde vänta att finna de djupaste

Författaren kryper döende genom Khotan-darjas skog på spaning efter vatten.
Teckning af D. Ljungdahl.

ställena i bädden. Jag beslöt därför korsa den innan jag gaf allt förloradt.

Nu gick jag emellertid rakt mot sydost. Hvarför icke mot öster, såsom alltid hittills? Jag vet det icke. Måhända var det månen som hypnotiserade mig, ty han lyste med sina smala horn i detta väderstreck och spred ett matt, blåblekt sken öfver den tysta nejden.

Med fasta steg och stödd på spadskäftet gick jag i rak linie åt detta håll, oemotståndligt som jag varit förd af en osynlig hand. Men ibland öfverfölls jag af en för-rädisk sömnlust och hvilade. Pulsen var mycket svag och kunde knappast märkas, och jag måste uppjuda hela min viljekraft för att icke somna. Jag fruktade nu, att den sömnen skulle bli så djup, att jag icke skulle vakna mer.

Medan jag gick hade jag blicken stadigt fäst på månen, väntande att under honom få se en silfverstrimma i flodens vatten. Men intet syntes, och i öster försvann nejden i en kall nattdimma.

Efter två och en half kilometers vandring urskiljer jag dock andra strandens mörka skogslinie. Den blir allt tydligare. Där står ett tätt snår af buskar och vass, och en halft kullfallen poppel ligger lutad öfver en fördjupning i flodbädden. Jag hade icke många steg till stranden då en and, pilsnabb och förskräckt, med hvisslande vingslag flyger upp. Jag hör ett plaskande ljud, och i nästa ögonblick står jag vid randen af en liten knappt 20 meter lång göl med friskt, kallt, härligt vatten!

* * *

Det vore fåfängt att söka skildra de känslor som nu öfvervåldigade mig. Men hvad jag först tänkte på innan jag drack, kan läsaren själf räkna ut. Därpå undersökte jag min puls, som gjorde 49 slag. Sedan tog jag upp bleckburken ur fickan, fyllde den och drack, och hur den drycken smakade, kan ingen tänka sig som icke varit nära att dö af törst. Jag förde bågaren lugnt, helt lugnt till läpparna och drack, drack, drack. Hvilken vällust, hvilken njutning! Aldrig har det ädlaste vin, den gudomligaste nektar smakat bättre. Hoppet hade icke bedragit mig: min lyckliga stjärna strålade alltjämt lika klar som förut.

Jag tror mig icke öfverdrifva, om jag säger, att jag under loppet af tio minuter drack tre liter. Bleckburken rymde ej fullt ett vanligt dricksglas, och jag tömde den tjuguen gånger. I detta ögonblick betänkte jag icke, att det kunde vara farligt att efter den långvariga törsten dricka så häftigt. Men det bekom mig icke i ringaste mån illa. Tvärtom, jag kände hur lifvet återvände med detta ljufliga, kalla, klara vatten när det inträngde i alla kroppens kärl och väfnader, som likt en uttorkad svamp sögo i sig den lifgifvande vätskan.

Pulsarna, som varit matta, slogo åter kraftigt, och efter några minuter stego de till 56 slag. Blodet, som nyss varit så trögt och förtätadt att det knappt kom fram genom kapillärerna, strömmade åter lätt genom sina kärl. Händerna, som varit hopskrumpna, torra och trähårda, svällde åter ut. Huden, som liknat pergament, blef åter fuktig och smidig, och på pannan började snart en liflig transpiration. Jag kände med ett ord, hur hela kroppen fick nytt lif och nya krafter — det var en högtidsstund!

Aldrig har lifvet förefallit mig skönare, rikare, värdefullare än denna natt i Khotan-darjas bädd. Framtiden log i ett haf af ljus emot mig. Det lönade sig att lefva, och talet om att jorden vore en jämmerdal syntes mig som en tom fabel. I det hänryckta tillstånd hvori jag befann mig föreföll det mig som ett himmelskt väsen fört mig genom nattmörkret till den lilla gölen, och jag tyckte mig höra slagen af dess susande vingar.

Sedan jag druckit mitt lystmäte och begrundat min underbara räddning, och sedan kroppen småningom återinträd i ett mer normalt tillstånd, återvände mina tankar till verkligheten och min uppmärksamhet till de närmaste omgifningarna. Gölen stod kvar sedan föregående sommar i den djupare fåra, där strömdraget utmed högra strandbanken sist gått fram. Den lilla vattensamlingen befann sig sålunda i en fördjupning, och jag hade icke kunnat märka den förr än i dess omedelbara närhet.

Hade jag kommit femtio steg för långt åt höger eller vänster, skulle jag aldrig funnit den, och det var, såsom jag sedan fick veta, långt åt båda hållen till närmaste gölar. De köpmän som under våren tid efter annan färdas fram med sina karavaner mellan Khotan och Ak-su veta hvar gölarna kvarstå och uppslå alltid här sina nattläger. Kanske skulle jag förirrat mig, om jag icke funnit gölen, kanske skulle mina krafter icke räckt till den nästa.

På den östra stranden stod tjuorårets torra, gula vass hög och tät, och den unga, gröna vårbrodde trängde sig upp mellan de gamla stänglarna. Där bakom reste sig skogen hotfull och mörk, och månens silfverhorn hängde redan i kronan af en poppel. Jag satt omedelbart invid gölens blanka spegel, som föreföll bläcksvart genom reflexerna från den dunkla skogen.

Då prasslade det till bland snåren i min omedelbara närhet, jag hörde ljudet af smygande steg och vasstrån som böjdes åt sidan. Det kunde vara en tiger, men jag kände ej spår af fruktan sedan jag nu fått lifvet till skänks för andra gången. Tanken att få se ett tigerhufvud med ett par gnistrande ögon titta fram ur vassen nästan fägnade mig. Jag skulle se honom i dessa ögon och fråga, om han vågade taga mitt dyrköpta lif.

Men stegen och knastrandet i vassen aflägsnade sig åter. Vare sig det nu var en tiger eller något annat af skogens vilda djur, som kommit fram till gölen för att dricka, hade det väl funnit klokast att hålla sig på afstånd så länge platsen var inkräktad af en människa.

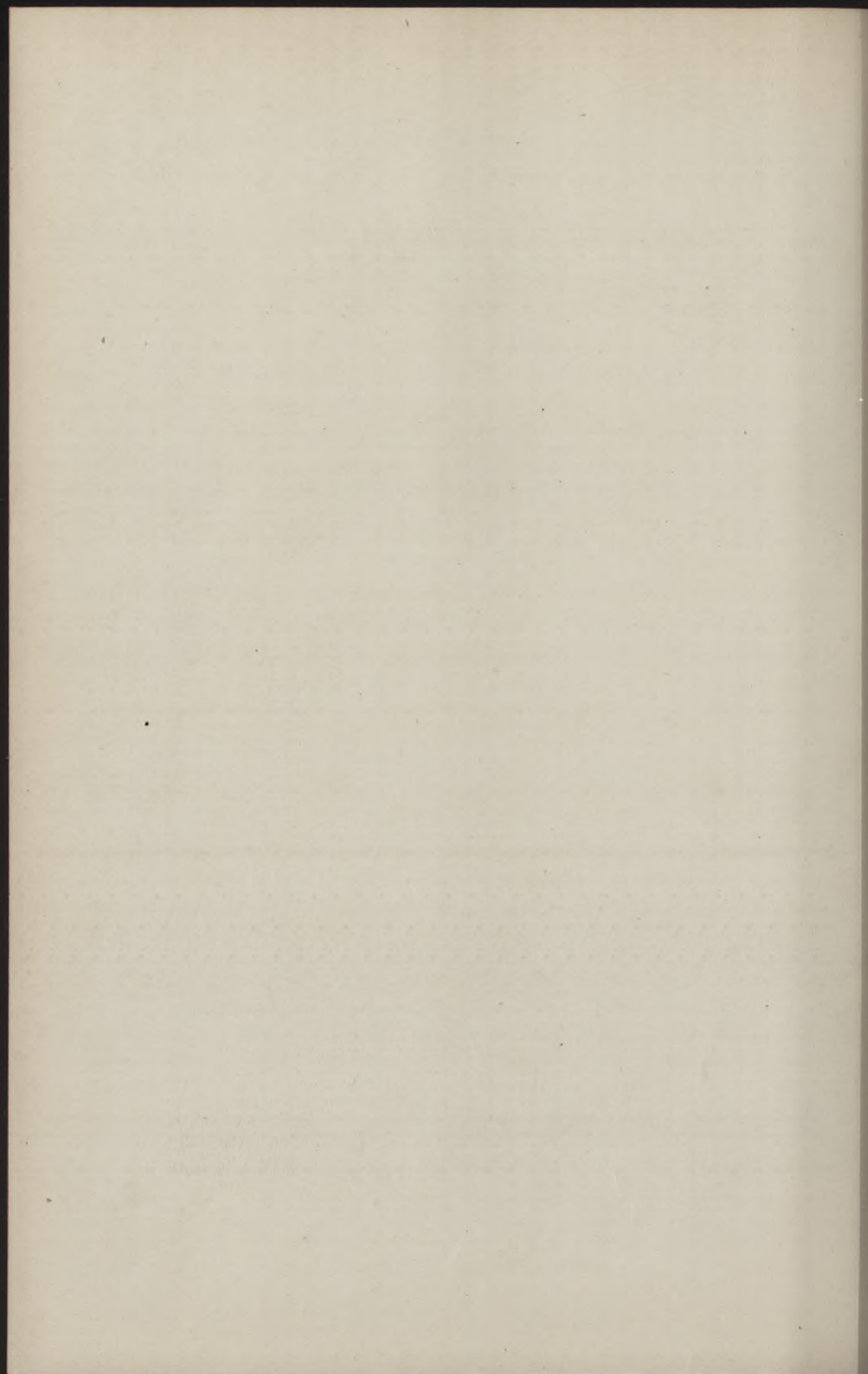
Men nu flög tanken till den döende Kasim, som låg där borta i skogen och kämpade med döden, utan att kunna röra sig ur fläcken, än mindre släpa sig tre timmars väg fram till vattnet. Han behöfde snar hjälp. Bleckburken var för liten; den skulle blott gifvit honom en flyktig smak af vatten. Hvad var att göra? Hur skulle jag kunna bringa honom en tillräcklig kvantitet vatten?

Stöflarna! Naturligtvis mina svenska vattentäta stöflar. De voro lika goda och lika säkra som något annat kärl. Med ett plumsande döko de ned i bassängen, och så trädde jag stropparna i ändarna på spadskaftet, bar detta som ett ok öfver högra axeln och vandrade skyndsamt och med lätta steg tillbaka i mina egna spår.

Stöflarna voro fyllda till brädden med den dyrbara vätska som skulle återskänka Kasim lifvet. Något skvalpades ur i följd af min hastiga gång, men genom lädret sipprade icke en droppe. Mäster Stjernström i Stockholm hade säkert aldrig förr tillverkat ett par stöflar som icke

Författaren återvänder från gölen med vatten i stöflarna.
Teckning af förf.

allenast skulle återskänka en människa lifvet, utan äfven vandra tvärs genom Asien, fram och tillbaka. De vunno också sedermera en viss ryktbarhet.

Månen kastade ännu sitt bleka sken öfver flodbädden, och jag kunde med lätthet följa mina spår i sanden. Nu var det icke längre tungt att gå; min trötthet hade försvunnit, jag nästan flög fram mot vänstra strandens skog. Här gick det däremot svårare. Jag hade tämligen tunna strumpor och fick ideligen taggar och stickor i fötterna. Men värre var, att en tät molnslöja, som sannolikt bildats af den uppåtstigande dimman, drog sin duk framför månen, så att det blef becksvart i skogen och jag förlorade spåret.

Jag strök eld på en tändsticka och sökte, fast förgefves, anlita kompassen, ropade »Kasim» med en stämma som dog bort mellan popplarna, men fick intet svar. En stund fortsatte jag sedan på måfå, alltjämt ropande min tjänares namn så tydligt mina lungor förmådde. Men slutligen fann jag detta kringirrande planlöst, jag förlorade mig allt mer i den djupa, tysta skogen och beslöt därför stanna för att invänta dagningen.

Jag uppsökte ett ogenomträngligt snår, där bråte, kvistar och förtorkade stammar lågo hopade och satte eld därpå. I ett nu flammade lågorna upp. Det knastrade, sprakade och smällde i de torra rishögarna, det sjöd och hven genom draget nedifrån, och en kompakt eldpelare slickade poppelstammarna. Det blef ljust som midt på dagen, och ett hemskt rödgult sken upplyste skogens nyss kolmörka gömslen.

Kasim borde se denna eld och höra dess sprakande, ty han kunde icke vara särdeles långt borta. Jag ropade åter, sökte, vägledde af skenet, efter spåret, men utan att finna det, och lade mig sedan framstupa på den mjuka

sandmarken för att njuta af lågornas raseri. Sedan sof jag lugnt och godt ett par timmar på ett ställe där elden icke kunde nå mig, men dock tillräckligt nära den för att känna mig trygg för tigrar och andra vilda djur.

Dagen bräckte då jag vaknade, elden hade aftagit betydligt, sedan den hejdats af kringstående friska popplar, hvilkas stammar den endast förmått svärta och sveda, och en tjock, svart rökpelare höjde sig öfver skogen. Stöflarna, som stodo lutade mot en rot, hade icke förlorat något af sitt innehåll; marken under dem var icke ens våt. Jag tog en klunk vatten och fortsatte sökandet efter spåret, som jag snart fann.

Då jag kom fram till Kasim låg han kvar i samma ställning som när jag lämnade honom. Han betraktade mig först med vildt stirrande och fåniga blickar; men då han kände igen mig, gjorde han en kraftansträngning, kröp fram till mig och hväste: »Jag dör!»

»Vill du ha vatten?» frågade jag helt lugnt. Han skakade blott på hufvudet och föll ihop. Han anade ej hvad stöflarna innehöllo. Jag tog då den ena stöfveln och lät honom höra det skvalpande ljudet. Han ryckte till, utstötte ett oartikuleradt ljud, och när jag förde stöfvelskaftet till hans läppar, drack han i ett andedrag ut alltihop, och i nästa ögonblick tömde han äfven den andra.

Den 6 maj. Sedan Kasim undergått samma förvandling som jag föregående kväll och återfått förnuftet, rådgjorde vi en stund och kommo till det resultat, att vi borde begifva oss till gölen, hvila i dess närhet, dricka och tvätta oss, en lyx som vi icke kunnat bestå oss under de senaste veckorna.

Han var dock ännu så svag, att han icke förmådde följa mig, gick som en drucken och satte sig oupphörligt.

Då han i alla fall var på rätt spår för att komma fram till vattnet och jag icke kunde göra mer för honom än jag redan gjort, skyndade jag i förväg till gölen, där jag drack, badade och väntade väl en timme. Kasim hördes dock ej af.

Nu gjorde sig hungern påmind i hög grad. Det viktigaste jag hade att göra var därför att så fort som möjligt söka rätt på människor, dels för att få något till lifs, dels för att med deras bistånd söka återvända inåt öknen till Islams hjälp och sakernas räddning. Därför lämnade jag tills vidare Kasim åt sitt öde och följde i snabb marsch-takt högra stranden uppåt, rakt åt söder. Stöflarna voro ännu så genomvåta, att jag icke kunde få dem på mig, och jag gick därför barfota.

Klockan 9 stack en ytterst häftig västlig storm upp, sopande moln af stoft och sand utmed den jämna bädden och förmörkande solen, så att jag icke i ringaste mån kunde beklaga mig öfver värmen. Men det tjocka töcknet stängde utsikten åt alla håll, och hvarken till höger eller vänster kunde jag skönja skogen.

Sedan jag gått tre timmar i sträck var jag åter plågad af törst. Härtill bidrog den heta flygsanden och buranen, som nära nog kom mig att storkna. Jag gick in i skogen på högra stranden och sökte skydd i ett snår, där jag satt en stund och funderade. Då flög den tanken genom mitt hufvud, att det kanske vore hela dagsmarscher till nästa göl, och att det vore oklokt att lämna den första, som jag på ett så underbart sätt funnit. Dessutom tyckte jag att det skulle vara roligt att åter träffa Kasim.

Jag vände alltså om och följde nu stranden mot norr, men hade icke vandrat mer än en halftimme förr än slumpen förde mig till en knappt meterstor göl med

grumligt, svagt salthaltigt vatten. Jag drack oerhördt. Tröttheten öfverväldigade mig nu, och jag var oviss om hvad som vore klokast att göra. Vatten finnes ju här, och Kasim kunde jag ju undvara så länge. Att gå mot söder orkade jag ej. Bäst vore att vänta, för att, när stormen lagt sig, genom eldar varsko de människor som tilläfventyrs färdades fram på vänstra strandens skogsstig.

Helt nära gölen sökte jag alltså rätt på ett tätt snår i skogen, väl skyddadt mot stormen. Här lade jag mig med stöflarna och mössan till hufvudkudde, och somnade djupt och tungt. Det var första gången sedan den 1 maj jag sofvit ordentligt. Då jag vaknade var det redan mörkt och stormen tjöt ännu i skogen. Klockan var 8 på aftonen. Sedan jag druckit ur gölen gjorde jag upp en stor eld och satt länge och tittade in i lågorna.

Nu plågades jag förskräckligt af hunger, samlade litet gräs och vasskott, samt grodyngel från gölen, för att därmed bedraga magen. Grodorna voro beska, men jag nöp dem i nacken och sväljde dem hela. Efter intagen »aftonvard» släpade jag fram ett förråd af torra grenar från grannskapet för att under natten kunna underhålla elden.

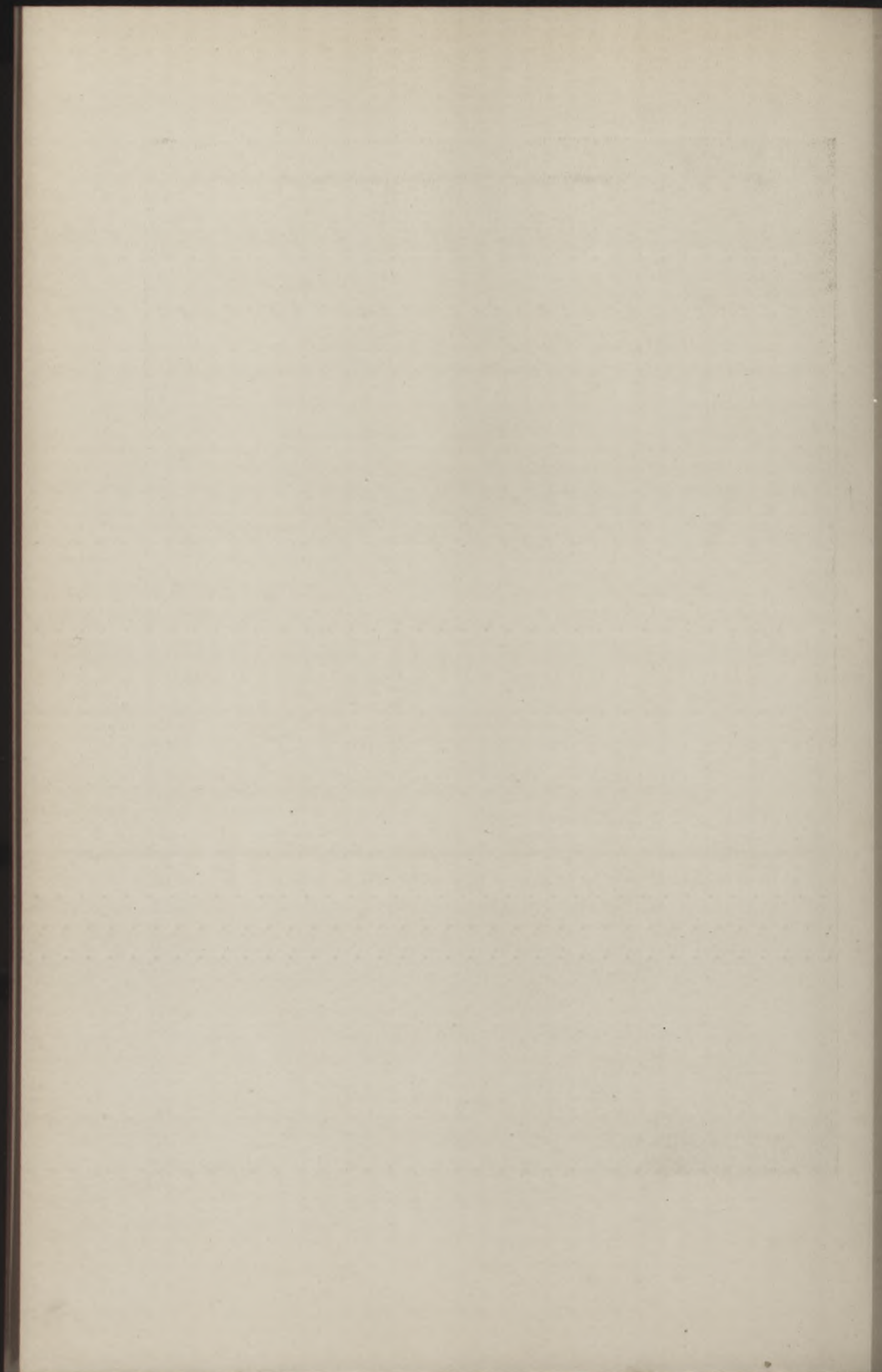
Hade jag blott haft Jolldasch till sällskap! Kanske han ännu lefde och nått floden i våra spår. Jag hvisslade så gällt jag förmådde och hvisslade åter, men Jolldasch var och förblef borta, och sedan somnade jag igen.

Den 7 maj lade sig stormen, men atmosfären förblef mättad med stoft. Denna svarta buran hade hos mig väckt en hemsk och dyster tanke. Det var den första som rasat sedan karavanen dukade under. Det var den som skulle kasta de första skoflarna mull på mina döda

Kasim får vatten.

Teckning af D. Ljungdahl.

tjänare och kameler. Den skulle ock utplåna hvarje spår i sanden, så att Islam Baj, om han ännu lefde, kanske aldrig skulle finna oss, oaktadt äfven han hade en kompass. Funne vi än människor som vore villiga att följa oss in i öknen till tältet, skulle vi nu endast med svårighet finna det, sedan vi icke längre hade spåret att vägleda oss med.

Sedan kom jag att tänka på en annan sak. Denna nejd syntes alldeles människotom; här funnos icke ens färska spår efter människor. Kanske det icke vore brukligt att färdas denna väg under den varma årstiden. Väntade jag på hjälp, skulle jag måhända få ligga och dö af hunger. Sista gången jag såg på Prschevalskijs karta hade jag räknat ut, att vi borde nå floden i den trakt som kallas *Bukse*, belägen på 25 svenska mils afstånd från Khotan. Ginge jag bra, borde jag kunna tillryggalägga denna väglängd på sex dagar.

Alltså, beslut och handling! Uppbrott klockan half 5. I så rak linie som möjligt sträckte jag ut stegen midt i flodbädden, som, på grund af terrängens jämnhet, endast gör ytterst obetydliga krökar. Bredden växlar mellan 1 och 3 kilometer. Försiktigtvis medtog jag nu vatten i stöflarna. Efter några timmars marsch blefvo fötterna så ömma och fulla med blåsor, att jag sökte skydda dem genom att vika strumporna dubbla öfver foten samt omlinda dem med långa remsor af skjortan.

Vid en ny liten göl ersattes det salthaltiga vattnet med sött. Sedan följde jag vänstra stranden åt och fann här till min glädje en af ris uppförd fårfalla. Jag undersökte den noga, men endast för att öfvertyga mig att den icke på länge varit använd. Nedanförl den syntes i själfva flodbädden spåren efter en provisorisk brunn.

Dagshettan och tröttheten jagade mig klockan half 12 in i skogen. Här gjorde jag halt, samlade ihop vasskott och gräs, som jag skar sönder och blandade med vatten; detta var min frukost.

På eftermiddagen vandrade jag åter timme efter timme, tills jag klockan 8 ej orkade mer, utan »slog läger» i skogen vid den sedvanliga elden.

Den 8 maj bröt jag upp före solen och följde vänstra stranden, som här löpte mot SSV. Underligt att inga människor syntes till! Men vägen gick kanske inne i skogen, och om några färdemän följde den, kunde vi gå förbi hvarandra utan att veta om det.

För att undersöka förhållandet, korsade jag i västlig riktning skogen, som här blott var 1 kilometer bred, och när den tog slut utbredde sig framför mig det hemska, gula ökenhafvet, som jag så väl kände igen och nu flydde med fasa. En timme senare nådde dynerna till och med ända fram till flodstranden, där de sträckte sina ryggar från NNV till SSO.

Här växte popplarna enstaka och på långa afstånd, och i skuggan af en bland dem stupade jag, tillintetgjord af dagens hetta. På vägen till denna punkt hade jag passerat icke mindre än åtta små gölar, af hvilka dock de flesta hade en lindrig salthalt.

Efter ett par timmars hvila fortsatte jag min ensliga vandring mot söder. Om väg verkligen funnes, kunde den tydligen icke följa vänstra stranden, ty genom sanddynerna färdades väl ingen som icke vore tvungen därtill. Därför borde äfven högra strandens skog genomforskas. Flodbädden var här 2 kilometer bred, men någon väg fann jag icke heller på högra stranden. Jag

höll mig därför i bädden, tätt utmed strandbanken och skogsbrynet

På omkring 300 m:s afstånd därifrån lågo i den torra bädden två små öar med buskvegetation och popplar, och mellan den sydligaste ön och stranden upptäckte jag kort före solnedgången de färska spåren efter två barfota män, som i motsatt riktning, d. v. s. mot norr, drifvit fyra åsnor.

Spår af människor! Det var en upplifvande syn. Jag var alltså icke alldeles ensam i den öde nejen. Spåren voro så färska, att fotens minsta detaljer stodo aftryckta i sanden. Det kunde på sin höjd blott vara en dag sedan dessa män här vandrat fram. Underligt att jag icke mött dem, då vi gingo i motsatt riktning; men kanske de hvilat om dagarna och gått om nätterna.

Hvarifrån kommo de, och hvart gingo de? Hvar hade de sist lägrat? Kanske vid någon mänsklig boning, eller kanske blott vid en göl. Att följa efter dem tjänade till intet, ty de hade redan ett försprång som jag aldrig skulle kunna minska. Jag hade alltså intet annat val än att följa spåret i motsatt riktning, och med uppmärksamhet och intresse iakttog jag dessa aftryck af människofötter. Ledd af dem, skyndade jag mot söder tätt utmed Khotan-darjas högra strand.

Två veckor i en löfhydda. Islam Baj räddad.

Skymningen började redan breda sitt flor öfver den tysta nejden då jag vid passerandet af en framspringande udde tyckte mig höra ett underligt ljud. Jag tvärstannade och lyssnade med återhållen andedräkt. Men då det förblef lika tyst som förut, trodde jag att det blott varit en roparfågel eller en trast, hvilka förr så många gånger kommit mig att rycka till och stanna. Men nej! I nästa ögonblick hörde jag tydligen ett rop och därpå bölandet af en ko, ett ljud som i mina öron klingade skönare än en primadonnas sång.

I hast drog jag på mig de våta stöflarna, för att icke se ut som en galning, skyndade med hjärtat i halsgropen i den riktning hvarifrån ljuden kommit, trängde mig genom taggiga snår, hoppade öfver kullfallna stammar, snafvade ofta, föll, men ilade vidare genom täta kamischsnår och knakande bråte.

Ju längre jag kom, dess tydligare hörde jag män tala och får bräka, och vid en öppning i skogen framskymtade en betande hjord, vaktad af en herde med en lång staf i handen. Han blef icke litet häpen då han fick se mig i mina trasiga kläder och blå glasögon bryta mig fram genom de torra snåren.

Sannolikt trodde han, att jag vore ett uppdykande skogstroll eller en af öknens onda andar, som förirrat sig hit. Han stod som fastnaglad af fasa och bara såg på mig. Jag hälsade honom med ett vänligt »salam alejkum!» (frid vare eder) och började i korta drag berätta hur jag kommit dit. Men så svängde han om på hälarne och försvann i närmaste snår, lämnande fåren åt sitt öde.

Efter en stund kom han emellertid tillbaka med en äldre herde, som var mer resonabel och då han kom fram till mig fick ett nytt »salam alejkum». Nu berättade jag dem utförligt om våra öden, och då jag sade dem att jag icke ätit på åtta dagar och bad om en bit bröd, förde de mig till en närbelägen koja, uppförd af några grenar och knappt $1\frac{1}{2}$ m. hög.

Här slog jag mig ned på en trasig filtmatta, under det den yngre herden tog fram ett trätråg med färskt majsbröd uti. Jag tackade, bröt en bit och åt, men hade icke förtärt mer än en half knytnäfves storlek förrän jag kände mig fullkomligt mätt. Därpå bjödo de mig en bunke fårmjolk, som smakade förträffligt. Sedan voro de borta en stund. Blott två stora hundar stannade kvar och skällde oafbrutet på mig.

Då det blifvit mörkt kommo de med en tredje herde tillbaka till kojans, i hvars närhet fårfallan var belägen där djuren under natten skulle skyddas mot tigrar och vargar. Vid en stor eld sofvo vi alla fyra under bar himmel, och jag var nu räddad från att dö vare sig af törst eller hunger.

Den 9 maj. Redan i dagbräckningen försvunno herdarna med sina hjordar. Den lilla kojans var uppförd på en kulle i skogsbrynet, och mellan träden hade man utsikt öfver Khotan-darjas bädd. En liten vik inträngde till

kojans omedelbara närhet, och i denna vik stod en göl med klart vatten. För att hålla sig med friskt kallt vatten hade herdarna dessutom grävt en brunn i flodbädden.

Vid middagstiden kommo de tillbaka med hjordarna, som under de varma timmarna hvilade kring brunnen, och nu hade jag tillfälle att stifta närmare bekantskap med mina värdar. De hette *Jussuf Baj*, *Togda Baj* och *Pasi Akhun* och vallade här 170 får och getter samt 60 kor, alla tillhöriga en »baj» i Khotan.

Vinter och sommar ligga de ute i skogen med djuren och erhålla för sitt enformiga arbete blott 20 tengeh (= 8 kronor) tillsammans i månaden, jämte majsmjöl till bröd. Då betet vid en plats tagit slut, vandra de till en annan och uppföra vid hvarje nytt ställe en liten hydda, om icke en sådan redan finnes från något föregående år. Sedan fem dagar hade de legat där jag fann dem, men inom kort skulle de begifva sig till en bättre plats. Skogsnejden kallades Buksem (»tät, tofvig skog»).

Ehuru deras lif måste vara ytterligt glädjefattigt och den ena dagen lik den andra, sågo de likväl glada och nöjda ut. *Togda Baj* var gift, men hans hustru bodde i Khotan, och då jag frågade hvarför han icke hade henne med sig ute i skogen, sade han, att de kineser som ibland färdas denna väg icke skulle låta de inföddas kvinnor vara i fred, och att de därför föredroge att vara ensamma. En eller två gånger om året fick han dock begifva sig till staden för att hälsa på sin hustru.

Min ankomst gjorde nu visserligen ett afbrott i deras enformiga lif, men ännu betraktade de mig med skygga ögon och ansågo mig tydligen för en misstänkt individ. Den omständigheten att jag behärskade deras språk verkade dock lugnande, och samtalet var alltså i gång.

De lefva uteslutande af majsbröd, vatten och te, som hade en stark bismak af peppar. Två gånger om dagen baka de ett stort bröd, som delas. Blandad med salt och vatten, knådas majsdegen och formas i en rund träskål till en platt kaka, som utbrederes öfver glöden och täckes med varm aska. Efter tre kvart är det färdigbakadt och smakar förträffligt. Jag åt det med förtjusning, och de voro särdeles gifmilda, ehuru de nog funnit, att jag ej hade så mycket som en tengeh att gifva dem i utbyte.

Deras lösörebo är ej stort. Det utgöres först och främst af de kläder de bära: en trasig »tjapan» och en »telpek» eller mössa af fårskinn, hvars ulltofsar stå ut åt alla håll, vidare af »belbag», lifgördeln, i hvilken teförrådet är inlindadt. På fötterna bära de ett par med snoddar försedda fårskinnsstycken, och kring benen linda de långa bindlar.

För öfrigt ägde de intet anhat än en stor träskål, »kasang», en medelstor dito, »ajag», en liten dito, »djam», en koppargryta, »kasan», ett skal af pumpa, »kapak», att förvara vatten uti, en stor slef, »tjumutj», konstlöst urhålkad ur en poppelrot, en filtmatte, »kigis», och en tresträngad gitarr, »djävab».

Den viktigaste af alla deras tillhörigheter är dock yxan, »balta», med skaft som står i rät vinkel mot bladet, ty med detta verktyg uppföra de icke allenast under vandrarna sina kojor och skaffa sig bränsle, utan rödja äfven därmed väg för hjordarna genom snåren. Om vårarna afhugga de med baltan unga kvistar och skott till foder åt fåren och getterna.

Ett outhärligt instrument är äfven eldstålet, »tjackmak». Men när de en gång uppgjort eld, hvarvid de äfven använda torkad kreatursspilling, låta de den icke

slockna så länge de befinna sig på platsen. De öfvertäcka glöden med aska, och då de på kvällen komma tillbaka blåsa de med lätthet eld på några torra kvistar.

Majsmjölet, som de förvara i en säck, lägga de tillika med de flesta andra sakerna på taket af kojans för att skydda det mot hundarna.

På vägen till Khotan funnes, sade de mig, vid båda flodstränderna godt om herdar, och de blefve allt talrikare ju längre man kom uppför floden. Men i närheten af själfva staden saknades bete, och de bajer som äga får hafva dem därför året om i Khotan-darjas skogar. Vid denna årstid, då floden är torr, färdas man alltid i själfva bädden, som ligger där hård och jämn som en gata; men när denna inkräktas af vatten, måste man hålla sig i skogen.

På eftermiddagen försvunno herdarna åter med sina djur, och jag var ensam då en karavan om nära hundra åsnor, som förde ris från Khotan till Ak-su, passerade förbi. Karavanföraren märkte mig icke, utan fortsatte sin väg åt norr, men Pasi Akhun hade talat med dem.

Jag hade åter gått in i kojans för att hvila då jag hörde främmande röster och skramlet af stigbyglar och skyndade ut. Det var tre välmående köpmän, som på ypperliga hästar kommo från Ak-su på väg till Khotan. Den förra staden hade de lämnat för elfva dagar sedan; den senare hoppades de uppnå efter ytterligare sex dagar.

De redo i hastig traf upp genom skogen direkt fram till kojans. Där sutto de skyndsamt af, hälsade artigt och gingo utan tvekan fram till mig, som de sökt mig och vetat att jag var här.

Sedan jag bjudit dem slå sig ned, började den ene, en välklädd, svartskäggig man, tala och meddelade mig

en nyhet, som uppfyllde mig med den största glädje. På en dagsresas afstånd norr från Buksem hade de i går ridit utmed vänstra stranden då de fått se en man, mer död än lefvande, ligga vid sidan af en hvit kamel, som betade friskt i skogsbrynet.

Liksom den barmhärtige samariten, hade de stannat och frågat hvad som fattades honom. Han hade blott hväst: »Su, su!» Vatten, vatten! De hade genast skickat en ryttare till närmaste göl med en »kungan», och mannen, som jag genast förstod icke kunde vara någon annan än Islam Baj, hade tömt den i ett tag. Han hade därpå fått nötter, russin och bröd, repat sig och berättat, hur han kommit dit.

Därpå hade han bedt dem söka reda på mig, ehuru han ej visste om jag var död eller lefvande, då han för ett par dagar sedan förlorat mitt spår, samt, om de funne mig, låna mig en af sina hästar, så att jag kunde komma till Khotan och där få hvila och vård. De hade också sökt mig tills de funno mig i kojan. De erbjödo mig nu en af sina hästar för att jag skulle kunna följa dem till Khotan.

Jag tvekade dock icke ett ögonblick i mitt beslut att stanna kvar och invänta Islam. Då han lyckats föra en af kamelerna med sig till floden, hade han kanske också räddat en del af våra tillhörigheter, kanske äfven mina dagböcker och kartor från ökenfärden. Måhända skulle vi då åter kunna organisera en karavan.

Nu hägrade åter framtiden ljus för mig. På morgonen hade jag öfvertänkt det skeppsbrott vi lidit och öfverlagt med mig själf, huru jag skulle ordna den senare delen af min färd för att dess resultat skulle blifva så rikt omständigheterna tilläto. Jag hade tänkt begifva mig med

första, bästa köpmän till Khotan och vidare till Kaschgar, där jag skulle kunna telegrafera till Europa efter nya instrument och ny utrustning. Sedan skulle jag med den i Kaschgar kvarlämnade återstoden af min reskassa färdas till Lop-nor, för att därifrån öfver Sibirien återvända hem.

Men då jag nu fick höra, att Islam Baj lefde och att en kamel blifvit räddad, blef jag fullt öfvertygad om att vi skulle kunna våga försöket att spana efter tältet och den förlorade karavanens bagage, och långt ifrån att inskränkas, vidgades i stället mina planer.

De tre köpmännen fingo alltså draga sina färde, sedan de varit nog vänliga att gifva mig ett helt fång hvetebröd och låna mig 18 tengeh i silfver. I Khotan, där vi stämde möte, skulle vi göra upp våra affärer. Herdarna blefvo nu fullt öfvertygade om att min berättelse varit sann, och de fingo också anledning hoppas, att de ej skulle bli alldeles utan vedergällning för sina tjänster.

Den 10 maj. En stark nordostlig storm fyllde atmosfären med stoft, under det jag låg och sof i kojan hela dagen. Den fysiska trötthet jag under ökenfärdens sista skede samlat på tog nu ut sin rätt, och jag kände mig som en konvalescent efter årslång sjukdom.

I solnedgången väcktes jag af en vrålände kamel och skyndade ut. Där kom Pasi Akhun ledande Ak-tuja, den hvita kamelen, och Islam Baj och Kasim följde efter. Öfvervåldigad kastade sig min präktige Islam storgåtande till mina fötter, som han omfattade med händerna. Jag reste honom genast upp och lugnade honom. I själfva verket hade han lika litet som jag hoppats på ett återseende.

Den hvita kamelen var nu lastad med två kurtjiner. Den ena innehöll de flesta instrumenten, med undantag

af alla höjdinstrumenten, mina anteckningar och marschruter, papper och pennor m. m., den andra vårt kinesiska silfver, lykta, tekanna, cigarretter m. m. Dessutom hade äfven de två bössorna från Husqvarna blifvit räddade och lågo inlindade i en filt.

Sedan Islam hämtat sig och fått ett stycke bröd berättade han följande. Då vi natten till den 2 maj lämnat honom hade han legat kvar några timmar, men därpå långsamt följt våra spår med de fyra sista kamelerna, som motsträfvigt kommo med. Sent på kvällen den 3 maj hade han på långt afstånd sett vår stora signaleld vid de tre popplarna, en syn som gifvit honom nya krafter och öfvertygat honom, att vi lefde och uppnått skogens början, ja, kanske funnit vatten.

På förmiddagen den 4 maj hade han nått platsen och sett spåren efter vår förgäfves grädda brunn. Men som dagen var tryckande het, hade han stannat i skuggan, med yxan huggit sår i en af popplarna och därur sugit väl en bägare saf, som stärkt och läskat honom. Här kvarlämnade han en kamelbörda.

Den 5 maj hade han fortsatt i våra spår och dagen därpå nått den uttorkade gamla flodbädden, där han äfven funnit vår misslyckade brunn, och där en kamel som blifvit befriad från sin börda slitit sig för att på egen hand styra kurs mot öster. Så långt hade Jolldasch döende släpat sig med, men sedan försvunnit, hvarför Islam tog för gifvet att hunden var död.

Den 7 maj hade min ridkamel Boghra stupat med sin börda och en stund senare Nähr, som bar alla höjdinstrumenten, cigarrer, te, socker, ljus och något makaroni. Slutligen var Islam med den hvita kamelen framme vid flodstranden. Men när han fann den uttorkad och

ej orkade gå längre, hade han förtviflat och lagt sig ned för att med lugn afvakta döden.

Det var på morgonen den 8 maj, och vid middags-tiden samma dag hade, liksom genom ett under, de tre köpmännen färdats förbi och gifvit honom vatten och bröd. Kort därpå hade han sammanträffat med Kasim, hvilken berättat, att jag måtte förträffligt, men hvart jag tagit vägen hade han ej en aning om. Den hederlige Kasim hade varit enfaldig nog att tro att jag gått norr ut till Ak-su. Lyckligtvis hade dock Islam varit kvickare och beslutit söka mig åt Khotan till. Pasi Akhun, som jag skickat honom till mötes, hade gifvit honom ordentligt besked, och nu var han här.

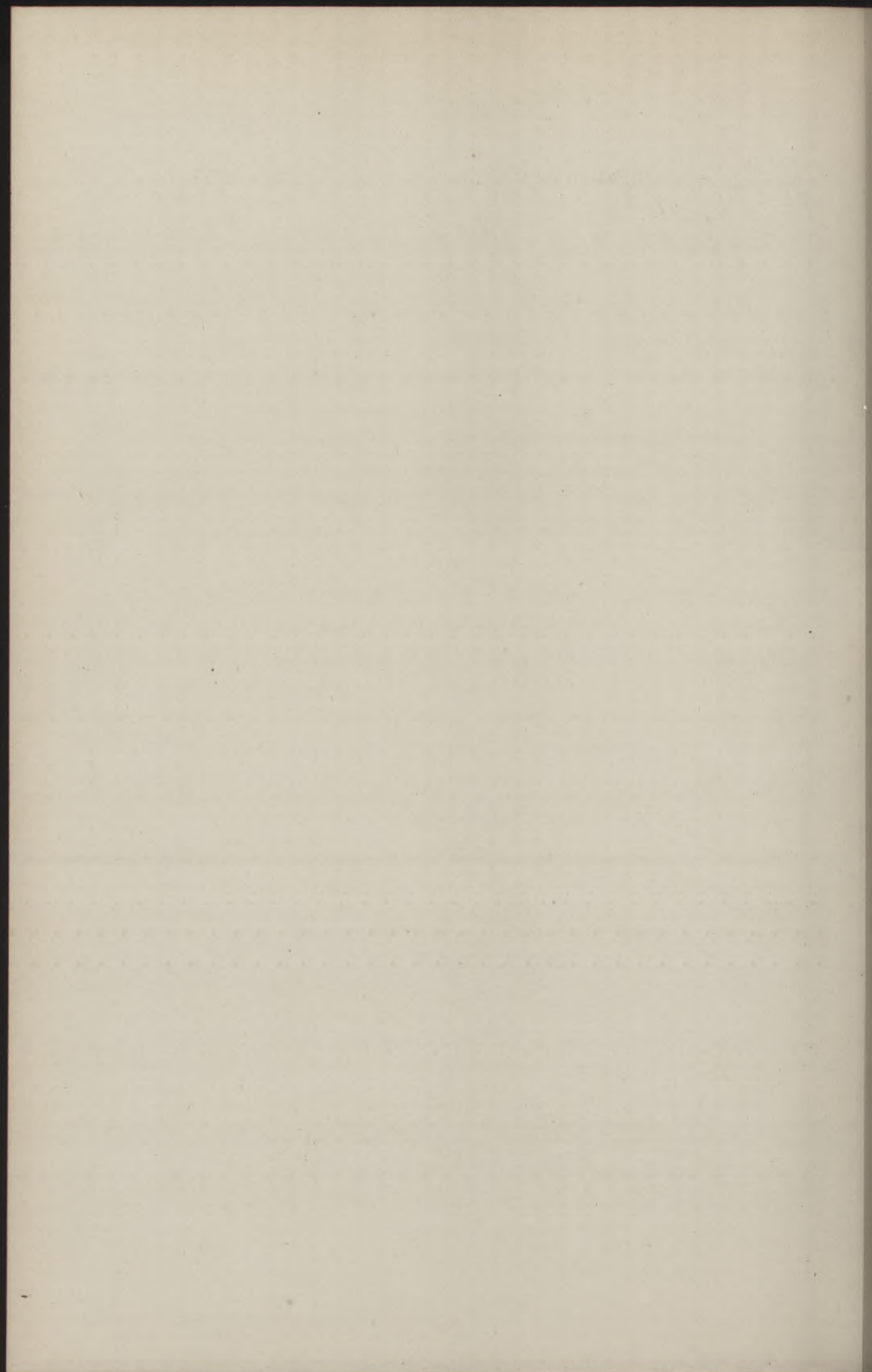
Islam Baj hade, såsom man finner, utfört en verklig hjältebragd. I motsats till Kasim och mig, hade han icke blott tänkt på sig själf, utan äfven gjort allt för att söka rädda de delar af bagaget som han visste vara dyrbarast, och därför småningom lastat dessa saker på den hvita kamelen, som var starkast. Vi kunde nu fortsätta årets arbeten.

Kring elden vid herdarnas koja ställde vi på kvällen till ett riktigt kalas. Efter många om och men lät Pasi Akhun öfvertala sig att till oss sälja ett får för 32 tengeh. Det slaktades genast. Jag fick »tjisslick» på njure, halstrad öfver glöden, och männen kokade i grytan några fina bitar. Nu hade min puls stigit till 60 slag; först tre dagar senare var den efter nödig hvila och välmåga uppe vid 82.

Den 11 maj. Betet var nu slut i trakten, och herdarna skulle bryta upp till en annan plats, belägen på blott en svensk mils afstånd nedåt floden på högra stranden. Vi gingo till fots, medan Ak-tuja bar vårt pick och

Skogsparti från Khotan-darjas högra strand.
Teckning af G. Hallström.

pack. På en liten kulle vid stranden, omgifven af snår och kamisch och krönt med åldriga popplar, slogo vi upp våra bopålar för den närmaste tiden.

Mellan två af popplarna uppförde männen åt mig en löfhydda, hvars stomme utgjordes af kvistar och grenar, medan täta löfruskor flätades och snoddes samman till väggar och tak. Det hela erbjöd en härlig skugga, som förstärktes af de kringstående träden. I hyddans inre jämnades marken och täcktes med filtmattan. Till hufvudgård hade jag segelduksväskan med silfverstyckena, till bord en liten trälåda med cigarretter.

Instrumenten, kartportföljen, anteckningsböckerna och skrifmaterialen lågo i en behaglig ordning vid den ena poppelstammen. Under våra förhållanden kunde jag icke önska mig det bättre. Jag hade riktigt trefligt i löfhyddan och hade icke kunnat trifvas bättre i min studerkammare i Stockholm.

Islam och Kasim slogo sig ned under den tredje poppeln, där de uppgjorde »den eviga elden». Herdarna och deras hjordar lågo i vassen strax bredvid. Två gånger om dagen fick jag af Pasi Akhun en bunke fet mjölk och ett stycke majsbröd, och tobak hade jag så att det räckte för ett par veckor. Den argaste epikuré har icke njutit mer af lifvet än jag under dessa dagar, och dock påminde vårt ensliga lif i skogen icke så litet om Robinsin Crusoe.

Den 12 maj. Klockan var öfver i då vi i fjärran sågo en liten karavan norrifrån nalkas vårt läger genom flodbädden, och med otålighet afvaktade vi dess ankomst. Islam och Kasim skyndade ned för att ropa an den och föra dess män till löfhyddan. Det befanns vara fyra khotanska köpmän, som för tretton dagar sedan lämnat

staden *Kutjar*, dit de för någon tid sedan fört drufvor från Khotan och där de i stället köpt tio hästar, några åsnor och en ko, som de ämnade afyttra i Khotan, där dylika djur betinga ett högre pris.

De meddelade, att Jarkent-darja vid *Sil*, den punkt där floden upptar Khotan-darja, var så vattenrik, att hon steg en ryttare till nafveln. I Khotan-darjas bädd kunde man dagligen lägga vid små gölar eller i värsta fall vid brunnar. I början eller midten af juni väntades sommarfloden, hvars högsta flöde dock ej kunde komma förr än om en och en half, till två månader.

Vi slogo nu ned som falkar på dessa köpmän och tillbytte oss inom en halftimme för 750 tengeh tre utmärkta hästar, som i *Kutjar* kostat 600 tengeh. (En khotansk tengeh = 2 kaschgariska tengeh = 40 öre.) Vidare köpte vi tre packsadlar, betsel, en säck majs åt hästarna och en påse hvetemjöl åt oss själfva, ett par stöflar åt Islam, som alltifrån dödslägret gått barfota, en nypa te, en kungan och ett par porslinsskålar — allt för 65 tengeh. Nu voro vi oberoende af hjälp från Khotan och ansågo oss med tillhjälp af hästarna och den hvita kamelen kunna rädda de sist stupade kamelernas bördor.

På kvällen hade vi besök af två unga jägare, som öfver axeln buro långa, gaffelförsedda bössor. De hade nyss anländt till Buksems skogar för att skjuta hjortar, hvilkas horn kineserna för medicinska ändamål med begärlighet köpa. De anställdes genast, och som de i detalj kände trakten, öfverenskoms att de skulle följa Islam och Kasim på spaning efter dödslägret.

Den 13 maj bröto köpmännen upp mot Khotan. De två unga jägarna försvunno i snären och kommo efter en timme tillbaka med en hjort (»boghe», »maral») som de

skjutit kvällen förut. Han flåddes och styckades, och Islam hade snart en förträfflig soppa färdig, kokad på det fina, välsmakande köttet.

Om öknens mellan Khotan-darja och Kerija-darja meddelade den ene jägaren, *Kasim Akhun*, att sanden äfven där låge hög, men att man under de första dagarna kunde gräfvä sig till brunnsvatten. Årstiden var emellertid nu allt för långt framskriden, och jag afstod från den ursprungliga planen att korsa äfven denna öken.

I dag anlände de båda jägarnas fader *Ahmed Mergen* (mergen betyder jägare), en präktig typ med stor näsa och spetsigt pipskägg, högväxt, smärt och axelbred. Han var mycket vänlig och intresserad af våra öden och tog nu verksam del i öfverläggningarna om räddningsfärden. Ingen kunde vara mer lifvad än han för att följa med in i öknens; han var ett verkligt fynd. Han kom till och med ihåg, att han en gång under en jakt förirrat sig till de tre popplarna där Kasim och jag gjort upp signalelden.

På förmiddagen ordnades expeditionen, och klockan 1 lämnade dess medlemmar skogsläget. De voro Islam Baj, Kasim, Ahmed Mergen och en af hans söner. Karavanen bestod af 3 hästar och 1 kamel, provianten af bröd, mjöl, kött, tre kapaker och en »mesch» (getsinn) fyllda med vatten.

När allt var klart till uppbrott rådde mig Ahmed att hellre slå mig ned på den lilla ön i flodbädden, ty där jag nu bodde vore skorpioner allmänna. Han hade rätt, och jag såg sedan ofta dessa obehagliga kryp, hvilkas spår i sanden likna aftrycket efter en konstnärligt knyplad spets. Men jag hade det nu så bra i löfhyddan, och det skulle varit förenadt med så mycket besvär att åter flytta, att jag föredrog att trotsa skorpionerna.

I afsikt att till kvällen nå den punkt af skogsvägen där jag uppsatt spaden till vägmärke, lämnade expeditionen till häst vårt läger. Blott Ahmed gick till fots med bössan öfver axeln. Det var riktigt vackert att se honom försvinna i snåren, hvilka han, lik en väldig Nimrod, genombröt med lätta, nästan flygande steg.

Och nu var jag åter ensam med de tre herdarna och fick beväpna mig med tålmod, kanske under en hel vecka. Mina vänner hade sitt läger på några hundra stegs afstånd från löfhyddan, men Pasi Akhun skulle sofva i min närhet för att underhålla nattelden. Tre gånger om dagen skulle han förse mig med bröd och mjölk, och vatten fanns i en brunn i flodbädden.

Den 14 maj vaknade jag klockan 5 vid tät dimma, molnhöljd himmel och ett ytterst fint och hastigt öfvergående duggregn, hvilket, ehuru det icke ens förmådde göra marken märkbart fuktig, dock var uppfriskande — ett härligt och ovanligt fenomen. Klockan 7 steg jag upp. Jag var ingalunda sysslolös under dessa ensliga och långa dagar, ty nu utarbetade jag mina anteckningar från ökenfärdens sista skede och utförde en del dynkartor. Dessemellan låg jag på »bädden» och läste Bibeln och psalmboken, i hvilken jag nu fann många pärlor af svensk skaldekonst.

En stor gul skorpion kom i dag promenerande öfver min sofatta och försvarade sig med raseri när jag tog lifvet af honom. Det förvånade mig nu, att jag under min ensamma vandring i skogarna, då jag sofvit och hvilat i snåren, aldrig råkat ofreda dessa djur, som under den mattighet för hvilken jag då var ett offer kanske varit i stånd att tillfoga mig mer än vanligt elakartade giftstyng.

Tio köpmän, som på 40 åsnor forslade russin och »kischmisch» (korinter) till Ak-su, passerade förbi och hälsade på. Jag köpte en hel säck russin af dem för att stärka min proviant, och äfven herdarna fingo sitt lystmäte däraf.

Om Masar-tag berättade de, att berget består af två parallela åsar, som dock icke sträcka sig särdeles långt åt nordväst in i öknen. I dess närhet finnas inga höga sanddyner, utan öfvervägande hård, bar mark. Trakten sades vara mycket ofruktbar och ödslig. Namnet härleddes från en »masar», hvars läge tillkännagafs af en samling »tughs» på ett behärskande utsprång. En schejk, som vanligen bodde i Khotan och blott en kortare tid af vintern uppehöll sig i ödemarken, var helgedomens väktare. Alla de bajer som i trakten äga hjordar samman-skjuta årligen en summa af 200 tengeh åt schejken.

De följande dagarna förflöto i stillhet och ro, och jag hämtade mig småningom efter ökenfärdens öfvermänskliga ansträngningar. Tålmod behöfdes dock, ty det blef i längden enformigt att sitta där ensam dag ut och dag in i löfhyddan. Men jag hade ju allt hvad jag behöfde, befann mig vid bästa hälsa, njöt af skogsluften och den nordostliga vindens sus i popplarna. Hettan var aldrig tryckande, ty atmosfären var vanligen mättad med stoft, och skuggan tät och sval. Här var så tyst och fridfullt som på en obebodd ö. Endast Pasi Akhun kom på mid-dagen och kvällen för att mata så väl mig som elden. Klockan 7 steg jag upp, men då var herden borta, och mjölkbunken och brödet väntade vid min sida.

Märkligt är, att jag kunde gå i flodbädden tre dagar utan att träffa en människa; nu passerade dagligen karavaner mellan Khotan och Ak-su. Köpmännen kommo van-

ligen upp och hälsade på i löfhyddan. Men, tyvärr, medförde de aldrig annat än russin, filtmatter, ull, bomull och kreatur. Det beredde mig dock alltid ett stort nöje att samtala med dem, och de gåfvo mig många intressanta upplysningar om handelsförhållandena, floden och klimatet.

Rykter om vår färd och underbara räddning spred sig som en löpeld både till Ak-su och Khotan, och en köpman från den sistnämnda staden berättade, att man i basarerna talade därom och afvaktade vår ankomst med otålighet. Jag längtade nu till Khotan, där jag ämnade stanna några dagar för att organisera en ny karavan och med den bryta upp till Norra Tibet.

Den 15 maj kommo från norr ett par köpmän som mött Islams parti. Mina män hade behöft två dagar till denna plats och ämnade stanna en dag för att fylla sitt vattenförråd.

Dagen därpå anlände bajen som rådde om våra herdars hjordar. Han skulle öfvervaka fårens klippning, ett bestyr som återkommer två gånger om året: vår och höst. För en »tjäreck» ull betalas i Khotan 5 tengeh (två kronor). Är ullen tät och god, gå 10 till 12 får på en tjäreck; men som den nu var mindre tät på grund af slitning i snären, behöfdes för samma vikt 15 till 20 får. Bajen hoppades dock få ihop omkring 30 tjäreck, ty han hade ännu 500 får ett stycke högre upp vid floden.

I skymningen *den 21 maj* återkommo Islam och de öfriga männen. De underrättelser de medförde voro icke synnerligen glada. De hade gått rakt väster ut från skogen, men icke vågat sig in så långt som till tältet, emedan dagarna blefvo allt varmare. Det enda de funnit var den vid de tre popplarna kvarlämnade bördan, som dock

innehöll jämförelsevis mindre viktiga saker. Boghras kadaver hade vägledt dem, ty det spred en vidrig stank omkring sig.

Märkvärdigast af allt var emellertid att de ej funno Nähr, som bar de tre aneroidrarna, koktermometrar, fältkikare, två revolverar (den ena svenska arméns officersrevolver), 200 cigarrer, 50 patroner m. m. Stället där Islam kvarlämnat Nähr återfunno de så mycket lättare som han här i en tamarisk fastbundit sin lifgördel till vägmärke. Tamarisken stod där på sin dyn, men i stället för lifgördeln funno de kvistarna hopbundna med ett stycke hvit filt. Kring busken syntes spår efter en man som, i motsats till Islam, burit stöflar.

Kamelen och hans dyrbara last saknades däremot, och hur mycket de än spanade kors och tvärs i nejden, funno de dock hvarken djuret eller dess spår. Men hvem var då denne man som borttagit lifgördeln och kvarlämnat filtrasan? Jag frågade Islam, om han trodde, att det kunde vara Jolltji, som möjligen kvicknat vid sedan vi lämnat tältet. Men detta ansåg han omöjligt, då han, som likväl vandrat så långsamt, icke sett honom sedan han lämnade dödslägrat.

Kunde det icke vara någon af de tre köpmännen som gifvit Islam vatten och lånat mig 18 tengeh? Nej, de hade ju sedan de funnit Islam begifvit sig direkt till Buksem för att uppsöka mig, och hur skulle de för öfrigt kunnat finna den i ökenbrynet kvarlämnade kamelen?

Vi sväfvade i den största villrådighet, men kunde icke göra något åt saken. Om någon, hvem det vara månde, funnit Nähr lefvande och fört honom till vatten och bete, skulle han väl, om han varit en ärlig man, återfört djuret till oss. Men hade han stulit kamelen och

dess börda, hade han i alla fall ej kunnat undgå att lämna spår efter sig, och det fanns blott två led att välja på: antingen åt norr till Ak-su, eller åt söder till Khotan. Men på den senare leden höllo mina herdar alltid utkik. Återstod således blott vägen till Ak-su, och vår misstanke att ett bedrägeri föröfvats stegrades efter hand.

Ahmed Mergen hade i skogen sett spåren af en kamel och följt dem. De hade ledt honom till den unga kamel som vid popplarna slitit sig och gått ensam till skogen. Han hade tydligen själf funnit vatten och befunne sig efter de gångna dagarnas vistelse i skogen vid bästa välmåga. Ahmed hade endast med största svårighet lyckats fånga honom. På tolf dagar hade han blifvit så folkskygg, att han flydde som han aldrig förr sett en människa.

Läsaren förvånar sig måhända öfver att jag på ett så detaljeradt sätt behandlar denna sak; men jag gör det dels därför att hela mitt resprogram blef omkastadt, dels därför att dessa händelser ett år senare fingo ett ganska dramatiskt efterspel.

Att, såsom jag först tänkt, resa till Tibet var nu otänkbart, sedan jag förlorat alla höjdinstrumenten, och vår utrustning var numera i det hela så skral, att vi måste återvända till Kaschgar för att ersätta förlusterna. Ehuru den är längre, valde vi dock vägen öfver Ak-su, emedan jag sedan icke skulle kunna undgå att skära Marco Polos väg från Kaschgar till Khotan.

Men innan jag öfvergår till en kortfattad skildring af vårt återtag, bör jag nämna några ord om de delar af Khotan-darjas och Jarkent-darjas lopp som jag själf under mina vandringar lärde känna.

En jämförelse mellan dessa båda floder, som strömma nära nog parallelt och mot samma mål, lär oss, att de likväl äro hvarandra olika i mer än ett afseende. Jarkent-darja är Ost-Turkestan's förnämsta flod, för vatten året om och hvälfver särskildt i juni månad oerhörda vattenmassor ned genom sin skarpt markerade, djupt och energiskt utmejslade bädd. Hon kan vanligen endast passeras på färjor, om icke på vintern då isen ligger.

Khotan-darja däremot förblir torr under en stor del af året, och blott under högsommaren är bädden fylld med vatten. Hon är dock så bred och grund, att färjor endast kunna användas vid Khotan. Hon strömmar genom Takla-makan-öknens svåraste bälten och har en hård strid att utkämpa mot flygsanden, som hotar tillintetgöra och afsnöra henne från hufvudfloden, såsom han redan gjort med Kerija-darja.

Det skogsbälte som följer Jarkent-darja afbrytes ofta af stepper och träsk; men vid Khotan-darja sträcker det sig utan afbrott ända till de båda flodernas föreningspunkt, och är i allmänhet tätare och vildare. Vid Jarkent-darja är det långt till närmaste sanddyner, medan de vid systerfloden nå ända fram till skogsbältet.

I ett fall äro de hvarandra lika: de vandra mot öster, såsom jag tydligen funnit af de gamla flodbäddarna väster om de nuvarande, medan sådana saknades öster ut. Anmärkningsvärdt är äfven, att de vägar som följa dessa floder löpa på vänstra stranden, där de äro skyddade för floden, samt att nästan alla mellersta Jarkent-darjas byar ligga på denna strand och vanligen på ett visst afstånd därifrån.

Vid Khotan-darjas ökenlopp saknas alla byar; blott nomadiserande herdar hålla här till. Vid den västra floden

hade vi funnit en viktig karavanväg mellan Maral-baschi och Jarkent, på hvilken kineserna till och med inrättat postförbindelser, men den handelsväg som följer Khotan-darja är endast af lokal betydelse.

Den 23 maj vaknade jag klockan half 4 på morgonen vid en ursinnigt häftig västlig buran, som hotade rycka upp träden med rötterna och totalt ruinerade min nu ömkligen hoptorkade löfhydda. Det susade och hven i popplarnas kronor: det lät som sjudande kaskader. De lummiga träden böjde sina stammar nära nog i rät vinkel och hotade i hvarje ögonblick att bräckas af. Vassen bugade sig ödmjukt under stormens tyranniska spira. Det knakade och smällde i torra grenar, som föllo ned från träden, och skogen försvann i ogenomträngliga moln af flygsand som sopades öfver Khotan-darjas jämna bädd. Buranen varade blott en halftimme och efterföljdes, liksom den föregåtts, af fullkomligt stilla luft.

Klockan half 8 var karavanen färdig till uppbrott från denna långvariga rast, hvilken dock för mig var så rik på minnen och dit mina tankar ännu ofta med vemod och tacksamhet återvända. Det var här jag återfått lifvet och här jag lämnat den hemska sandöknen bakom mig. Här hade jag åter funnit människor, som bemött mig med vänlighet och omhuldat mig på bästa sätt, och här hade jag njutit en välbehöflig och stärkande hvila i den sköna, skuggrika skogen.

Herdarna fingo trettio tengeh hvar och voro öfverlyckliga, och så drogo vi bort med de två kamelerna och de tre hästarna, och den sista klockan ljud åter gäll och klar, men icke längre som till en begrafning, utan som till uppståndelse och hopp.

Ridt genom Khotan-darjas bädd. Återtåg öfver Ak-su till Kaschgar.

I flodbädden delade vi oss. Islam Baj och de två unga jägarna togo vänstra strandens skogsväg, för att söka efter den försvunna kamelens spår, Ahmed Mergen och jag redo rakt genom flodbädden, och Kasim följde oss med de båda kamelerna; men vi förlorade honom snart ur sikte, ty vi redo hårdt.

På aftonen nådde vi den lilla gölen som räddat mitt lif. Där stodo vassnåren som förr, och poppelstammen låg lutad öfver vattnet, som sjunkit 12 cm. sedan den 6 maj. Dock bibehöll den ännu sin gamla form. Jag kände igen mig och rastade här en god timme, dels för att invänta Kasim, men särskildt för att ännu en gång få dricka af det härliga, välsignade vattnet. Ahmed Mergen kallade den lilla gölen *Khoda-verdi-köll*, den af Gud gifna sjön.

Efter tio timmars ridt förenade vi oss åter i skogs-trakten *Kujundeulik* (harorten), där flera herdar lågo och vaktade sina får. Islam hade ej sett några spår i skogen, och äfven om sådana funnits, skulle nog stormen utplånat dem.

Den 24 maj anslogs till hvila, för att några af männen skulle få tillfälle att med hundar genomströfva skogen, som här är från 6 till 12 km. bred. Vid Kujundeulik

lägrade sedan fyra dagar fem herdar med 500 får och 60 kor. Stället låg knappa två timmars väg från »Den af Gud gifna sjön», men äfven om jag den 6 maj gått åt norr, hade jag sannolikt aldrig träffat dessa herdar, ty de befunno sig då i en annan trakt, och från Kujundeulik var det flera dagsresor till nästa herdeläger, som vi först skulle finna i närheten af flodens mynning i Jarkent-darja.

Ett kort stycke nedanför lägret delade sig Khotan-darja i två bäddar, af hvilka den vänstra var smal och slingrande och därför kallades *Intjikke-darja*, samt omgifven af tät skog, medan den högra var bred och på sin östra strand helt och hållet saknade skog. På högsommaren fyllas båda med vatten, som i den senare sköljer foten af mäktiga sanddyner, kallade *Ak-kum* (Hvita sanden).

Herdarna påstodo, att Intjikke-darja vore ny och bildats för åtta år sedan. De täta skogarna förrådde dock tillräckligt tydligt, att just denna var den äldsta bädden, som floden på sin vandring öster ut nu delvis öfvergifvit. Frånvaron af skog på den högra armens högra strand utgjorde också ett bevis på att vegetationen ännu ej hunnit utbreda sig hit för att upptaga kampen mot den påträngande sanden.

Karavanvägen till Ak-su går den tid då Khotan-darjas bädd är fylld med vatten öfver ön mellan de båda armarna, och karavanerna måste därför här passera två vadställen. Afståndet mellan dessa uppgår till två dagsresor. Så väl i Intjikke-darja som i hufvudbädden ligga under den torra årstiden de flesta gölarna vid högra stranden.

Trakten var förut illa känd för tjufvar och stråtröfvare, som brukade plundra små och svaga karavaner. Men den nye ambanen i Khotan hade anställt ett orga-

niseradt utrotningskrig mot dem, och de som funnits hade förts till staden för att halshuggas.

Den 25 maj återvände vår hederlige Ahmed Mergen till sin hemby, *Tavek-kele*, nära Khotan, och blott sonen Kasim följde oss. Vi redo genom Intjikke-darjas slingrande bädd, hvars stränder voro bevuxna med ungskog; men åldriga träd stodo längre därifrån, ofta bildande fullständigt ogenomträngliga skogar.

De båda strändernas skogar synas sålunda sträfva att sammansmälta, och detta skall väl sannolikt en gång ske då hela vattenmassan går öfver i den högra bädden. Redan nu är Intjikke-darjas bädd blott 30 till 40 m. bred. Efter en lång dagsresa slog vi nattläger midt i bädden vid en göl, där trakten kallas *Bedelik-utak* (Lott af klöfverfält).

Den 26 maj. Kasim, Ahmeds son, vågade icke följa oss längre än att han på en dag kunde återvända till Kujundehlik, ty så väl för tjufvar som tigrar vore det farligt att ensam tillbringa en natt i skogen. Med mina två män Islam och Kasim fortsatte jag alltså utan vägvisare. Flodbädden blef allt mer slingrande, och vi beslöto göra en afstickare inåt ön, där nu vidsträckta prärier, afbrutna af låga dyner och små skogsdungar, utbredde sig. Men flodbädden var dock bekvämare, och vi återvände dit. Dess stränder voro nu åter bevuxna med ytterst frodiga skogar, och ofta tyckte man sig färdas genom en park eller en tunnel.

Slutligen utmynnar Intjikke-darja i hufvudbädden, skogen öppnar sig som en port, och framför oss ha vi nu Khotan-darjas jämna botten, som ligger $1\frac{1}{2}$ m. under den mindre armens bädd, en följd af den större vattenmassans kraftigare erosion. Vi lägrade ett stycke bortom

sammanflödet, där trakten kallas *Bora-tyschkyn* (Stormen slog ned). Här ligger en liten ö, som var så rik på fåstingar (soldje) och skorpioner (segetjeck), att vi föredrogo att göra upp vår natteld i flodbädden, ett stycke från stranden.

Den 27 maj. Som vanligt efter västlig vind och klar natt samt därpå följande lugn dag, blef det redan tidigt kännbart varmt: klockan 7 = 24,9°. Den jämna hårda flodgatan förde oss nästan rakt mot norr. Den smalnade nu efter hand, var vanligen blott en half kilometer bred och slingrade sig mellan utspringande skogsuddar. Det är gifvet, att högsommarens vattenmassor i den breda, grunda bädden äro utsatta för mycket liffig afdunstning, och att floden därför måste minska i mäktighet ju längre norr ut hon kommer.

Äfven här delade sig floden i två bäddar: *Jangi-darja* (Den nya floden) till vänster, och *Kovneh-darja* (Den gamla floden) till höger. Vi följde den förra och mötte där en stor åsnekaravan med kolonialvaror från Ak-su, hvarifrån den brutit upp för åtta dagar sedan. *Kovneh-darja* strömmar mellan idel sanddyner och är sannolikt, trots namnet, den nyaste armen, emedan skog där ännu ej hunnit gro. Som vi finna, försiggår icke *Khotan-darjas* rörelse mot öster jämnt och likmässigt utefter hela loppet, utan ryckvis och på kortare sträckor, i det vattenmassan kastar sig öfver åt höger då bädden på grund af alluvioner vid någon punkt höjt sig öfver omgifningarna.

På kvällen funno vi en härlig sjö, omkring 400 kvm. stor, den största vi hittills sett. På en kulle vid stranden gjorde vi upp eld och hade därifrån en vidsträckt utsikt öfver nejden. Strömdraget hade här gräft ut en djup fåra utmed högna stranden, där vi följande

dag funno en rad af smärre gölar. Då vi togo ett uppfriskande bad vid lägret funno vi den stora gölen så djup, att vi ej bottnade.

Den 28 maj. Under dagens marsch blef bädden åter bredare. I allmänhet gäller som regel, att där bädden är jämn och bred finnas inga gölar och fårorna efter de sista vattenflödena äro knappt märkbara; men där den är smal finnas talrika gölar, och där framtråda strömdragets fåror i skarpt markerade, slingrande kurvor.

Jag iakttog äfven, att skogen på högra stranden var betydligt glesare än på den vänstra, ja, att den ofta helt och hållet upphörde, för att lämna rum åt nakna sanddyner. Utmed vänstra stranden är själfva flodbotten här och hvar gräsbevuxen, hvilket däremot icke är fallet vid den högra. Allt tyder på att denna senare på ett kraftigare sätt angripes af vattenmassorna. I alla händelser försiggår vandrigen åt öster så långsamt, att skogsbältena hinna följa med. Blott enstaka popplar, såsom de tre vid hvilka vi uppgjorde signaleldar den 3 maj, blifva för någon tid efter i väster, men äro dömda att dö ut.

Klockan 6 på aftonen befunno vi oss just midt i bädden, och Islam Baj hade ridit i förväg för att uppsöka en lämplig lägerplats, då plötsligt utmed hela den västra synkretsen reste sig ett mörkt, gulgrått moln, först som en låg vägg, sedan stigande i höjden halfvägs till zenit, som det inom ett ögonblick nådde. Solen bleknade till en gul skifva och försvann kort därpå helt och hållet.

Ett aflägsset susande höres i skogens yttersta utkanter. Det kommer hastigt närmare. Man hör hur kvistar och grenar brytas med ett dån som blir allt starkare. I nordväst inhöljes skogen i töcken, stoft- och sandstoder skrida fram öfver flodbädden likt kulisser på osynliga rullar.

Den ena skjuter fram längre än den andra, och i ett nu är hela skogen borta. De första stormilarna nå oss, och med förfärande våldsamt slår den svarta buranen ned öfver oss med sina ogenomträngliga moln.

Sanden sopar utmed marken i verkliga kometsvansar. Inga spår, inga fåror synas längre. Man blir yr i hufvudet, tycker att jordytan, atmosfären, allt är i rörelse och väntar ångestfullt att i nästa ögonblick ryckas med. Det blef kolmörkt som midt i natten, och vi förblefvo en god stund fastnaglade där vi voro. Islam förlorades genast ur sikte, och han fann oss sedan blott af en slump, då han såg karavanen som en mörk massa skymta fram genom töcknet.

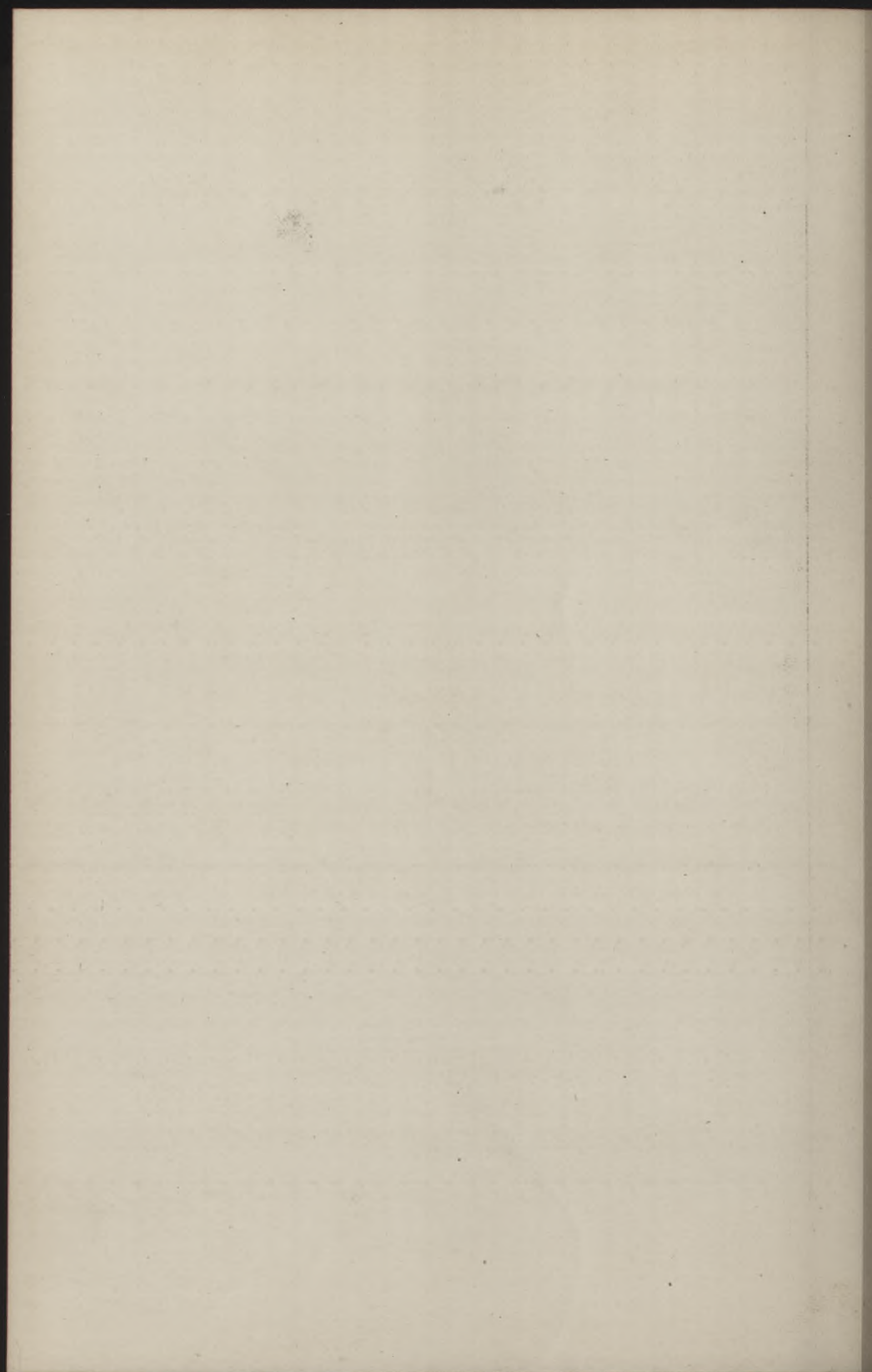
Då stormen, en af de häftigaste vi haft att rida ut, alltjämt fortfor, lotsade vi oss försiktigt till närmaste strand, där vi slogo läger i lä af några täta snår i djupa skogen. Vid stranden gräfdes en brunn i en fördjupning, som gaf vatten efter några få spadatag. När det mörknat satte männen eld på snåren i lä, och med den häftiga blåstens hjälp spridde sig lågorna med vildt raseri.

Den 29 maj blåste det alltjämt, och atmosfären var så stoftfylld, att vi ej sågo mycket af omgifningarna. Lyckligtvis ströko vi tätt utmed vänstra stranden och funno där af en ren tillfällighet ett vägmärke i form af en stör med en hästskalle på, uppsatt i en poppel. Vid närmare undersökning befanns, att en väg här löpte in i skogen, och jag tog för gifvet att denna väg måste leda till Ak-su. Vi följde den därför i nordvästlig riktning.

Den förde oss timme efter timme genom en tydlig, uttorkad och delvis igensandad flodbädd, omgifven af dyner, poppeldungar och buskar, sannolikt en forntida deltaarm af Khotan-darja. Här och hvar hade karava-

Vi öfverfallas af en sandstorm i Khotan-darjas bädd.
Teckning af M. Adlererentz.

nerna uppställt vägmärken i form af hopkopplade störar och galgar, ty stigen leder också genom sterila sandbälten.

Denna afton lägrade vi åter hos herdar, som bodde hemtrefligt i skogskojor uppförda af pålar och vass. De voro från Ak-su, men ligga hela året ute med sina hjordar. Till en början betraktade de oss med någon miss-tänksamhet, men lugnade sig snart och bjödo på bröd, mjölk och ägg.

De sade oss, att floden, Jarkent-darja, som vi sågo på kort afstånd, brukade ligga frusen i fyra månader. Om 25 dagar väntade de högvattnet, hvars öfversvämningar skulle tvinga dem att draga sig högre upp i skogen. Sitt lägsta vattenstånd hade floden just nu, såsom vi ock hade tillfälle iakttaga då vi följande dag passerade henne vid ett känt vadställe. Bredden uppgick till 77 m., största djupet till 0,43 m. och vattenmängden till 7,5 kbm.

På andra stranden fortsatte vi mot norr på stigen som leder till byn *Avvat* och går genom en för stråtröfvere och kreaturstjufvar illa känd trakt, genom snår och taggiga buskar, öfver kamischfält och stepper, genom herdeläger och smärre byar, än nära, än långt ifrån *Ak-su-darjas* högra strand.

Den 31 maj nådde vi på kvällen basarerna i Avvat (Abad), en by af omkring 1,000 hus, med bek och kinesisk uppbördsman, och där en hindu, *Parman*, gästfritt ställde ett snyggt »seraj» till vårt förfogande. Men för öfrigt var han en skälm, som mot oskäligt hög ränta lånade ut pengar åt bönderna och då dessa icke kunde betala sina skulder, tog hvete, majs och ull i stället. Ullen sålde han till Ili (Kuldja), säden till grannbyarna. Han förtrodde mig, att han årligen stoppade 15,000 (kaschgariska) tengeh (= 3,000 kronor) i sin kista.

Ris, hvete, majs och bomull höra till nejdens förnämsta produkter. En arm från Ak-su-darja, kallad *Kovneh-darja*, flyter genom Avvat, och en bro leder däröfver på byns förnämsta gata.

Den 1 juni. Hela dagen redo vi som på en enda sammanhängande bygata, med kanaler å ömse sidor, beskuggade af alleer, oftast af mullbärsträd och pilar.

Muhammed Emin.
Teckning af förf.

Dagen därpå kommo vi vid byn *Besch-arik-östäng* (De fem kanalernas arik) ut på stora landsvägen till Kaschgar, samt öfver Ak-su-darja till *Jangischahr* (Den nya staden), kring hvilken den kinesiska fästningen reser sina prydliga murar.

Jag skickade genast en man med mitt pass och kinesiskt visitkort till distriktets förnämste styresman, Dao Taj, men fick ett sväfvande svar, hvarför jag icke heller brydde mig om att besöka den för högmod och fylleri illa kände mandarin.

Den 3 juni hade vi icke långt kvar till den muhammedanska staden *Ak-su*, där de västturkestanska köpmännens »aksakal» (hvitskägga, chef) *Muhammed Emin*, tog emot oss med utmärkt vänlighet och hyste oss i sitt treffiga och snygga hus, under det kamelerna och hästarna härbergerades på en gård i närheten.

Den 4 juni. Under de tre senaste marschdagarna hade *Ak-tuja*, den hvita kamelen, tynat af, ville icke äta gräs, utan tuggade blott likgiltigt på hvetebröd. I går gick han dock ännu oafbrutet den lilla sträckan mellan Nya och Gamla staden; men då man närmade sig honom vrålade han i en lidande ton, som han fruktat att man skulle göra honom illa. På natten åt han ingenting, och då Kasim i dag på morgonen med sorgsen uppsyn under rättade mig, att *Ak-tuja* vore illa sjuk, skyndade jag till serajgården. Jag fann honom där liggande på sidan med böjda knän och utsträckt hals. Han andades tungt, drog ännu några djupa andetag och dog.

Det var denna kamel som räddade de dyrbaraste sakerna i hela vår packning. Att jag därför med blida ögon betraktade *Ak-tuja*, som på ett så lysande sätt fyllt sin plats, är helt naturligt. Vid hvarje läger under åter-tåget brukade jag också närma mig och klappa honom. Men han vände bort hufvudet och vrålade misslynt, troende att jag skulle draga honom vid repet, och liksom han anat att det var jag som förorsakat honom alla de lidanden han genomgått.

När han nu dog på majramfestens morgon var det tyst och stilla på karavanserajets gård. Inga karavaner komma eller gå på denna dag, och hvardagsliffvets sysslor hvila. Alla äro ute. Det vimlar af brokiga, nya, lysande khalater på gator och torg. Hvert man ser idel toppmössor i skrikande färger och bländhvita turbaner. Alla vandrare se glada och nöjda ut. Till och med den ringaste tjänare har denna dag af sin herre fått en gåfva till »ajd mubarek», en välsignad högtid, och från minaretens tornfönster ljuda klarare än eljes »muezzins» bönerop till den Eviges lof.

Hvilken motsats till dessa brokiga tafloer och dessa af glädje och hänryckning strålande blickar på musulmanernas största högtidsdag erbjöd ej den scen jag bevittnade därinne på serajets tysta gård! Lika majestätiskt och tryggt som han nyss vandrat genom det mördande sandhafvet, genom Khotan-darjas torra flodbädd och lummiga skogar, lika värdigt slutade han nu sin jordiska ökenfärd, en bana af lidanden, umbäranden och tungt arbete i den tyranniska människans tjänst. Han dukade under för ökenfärdens ansträngningar midt i ett öfverflöd af bete och vatten.

Hans reskamrat, den unge *Tjong-sarik*, en jätte af sitt släkte, lämnade sin krubba och gick, ledd af sin instinkt, fram till den hvita kamelen för att med uppmärksamma och förvånade blickar betrakta honom. Sedan gick han helt lugnt tillbaka till krubban för att med strykande aptit äta det gröna, saftiga fodret. Han var den siste af de åtta. Jag hade icke hjärta att sälja honom utan att veta i hvems händer han kom, och för öfrigt trodde serajmännen att äfven han snart skulle duka under för de utståndna strapatserna. Emellertid skänkte jag honom åt Muhammed Emin, som hela sommaren skulle låta honom gå i bete på de friska ängsmarkerna vid foten af Tengri-khan.

Vi stannade tre dagar i Ak-su för att ordna en provisorisk karavan i och för återtåget till Kaschgar, alltjämt min förnämsta operationsbas i hjärtat af Asien. Jag hade sålunda tillfälle att göra en om ock flyktig bekantskap med denna stad, »Det hvita vattnet», så kallad af det öfverflöd på friskt, rent vatten som här strömmar ned från bländhvita, eviga snöfält och gletschrar.

Staden ligger på Ak-su-darjas vänstra strand. Om sommaren är vattenmängden kolossal, på vintern fryser

en ringa återstod. Ett stycke nedanför staden delar sig floden i två armar, Jangi- och Kovneh-darja, hvilka dock åter förena sig innan de utfalla i *Tarim* (Jarkent-darja).

Omedelbart öster om staden reser sig en 40 till 50 m. hög, lodrät terrass af konglomerat- och lösslagingar, fordom utmejslade af floden. För öfrigt omgifves den af en mängd byar, odlingar och bördiga fält, härliga trädgårdar och fyllda bevattningskanaler. Ris, hvete, majs, korn, bomull, opium och otaliga slags trädgårdsprodukter odlas med framgång, och äfven om Ak-su med sina 15,000 invånare knappt är hälften så stort som Kaschgar, står det dock i afseende på jordbrukets alster betydligt högre. Äfven fårafveln är gifvande, och hjordarna beta vid stränderna af de båda stora floderna.

Bland främmande folkslags representanter i Ak-su märkas ett stort antal kineser, 100 »andischanliks» eller köpmän från ryska Turkestan, samt 3 afghaner som vistats här i 20 år. De ryska undersåtarnas »aksakal», Muhammed Emin, är »taschkentlik» (från Taschkent) och hade sedan 12 år bott i Ak-su. Andischanerna drifva företredesvis handel med ull, bomull och hudar, hvaraf cirka 30,000 om året föras på kameler via Bedelpasset, Karakol, Pischpek och Aulie-ata till Taschkent. Kamelerna användas blott på vintern; under hela det varma halfåret få de beta i sorglös ro på de närbelägna bergsluttningarna. På sommaren försvåras dessutom all trafik genom de uppsvällda floderna.

Några sevärdheter finnas knappt. Den förnämsta moskén, som bär det vanliga namnet *Mestjid-i-Djami* (Fredagsmoskén), är ej synnerligen märkvärdig, men har ett pittoreskt läge vid en liten öppen plats, till hvilken man kommer från en sidogränd i basarens hufvudgata.

Denna plats, *Rigistan*, är rörelsens medelpunkt. Här råder under basardagarna fullkomlig trängsel, och här köpslås vid en mängd små stånd. En handelsvara som nu i värmen tycktes spela en viktig roll och som äfven jag njöt af var is i stora klara kuber, som på vintern samlas i gräfdade bassänger.

Två andliga högsolor *Kok-medresse* och *Ak-medresse* (Den blå och Den hvita) äro belägna midt i stora basargatan. Deras fasader äro enkla med obetydliga fajanser,

Mestjid-i-Djami i Ak-su.

Teckning af förf

och deras balkonger och pelargångar sakna arkitektoniskt värde. I små rum åt gårdarna bo mollor, af hvilka några i 5 eller 10 år studerat vid Mir-arab i Bukhara.

I Ak-su hafva kineserna 2 lansor och i Jangi-schahr 6, räknande på sin höjd 100 man hvar. I *Utj-turfan* är garnisonen större, emedan denna ort anses bevaka Bedel-passet mot Ryssland.

Under majramfestens första dagar firas här, liksom öfverallt inom den muhammedanska världen, otaliga gästa-

bud, och i sällskap med »aksakalen» besökte jag några af dem. Då förtäras otroliga kvantiteter »asch» (pillau, rispudding) och »schorpa» (soppa med grönsaker och makaroni).

Den trefligaste af alla festerna var emellertid den som aksakalen bjöd på, och där jag var ensam gäst. Vi redo till hans 3 km. från basaren belägna trädgård *Sokhabaschi*, där han har ett par tjänare boende året om och där drufvor, aprikoser, meloner, plommon, körsbär och grönsaker odlas.

Vid en kanal med härligt vatten slogo vi oss ned under ett par lummiga mullbärsträd. Ett får slaktades, och aksakalen tillredde efter alla konstens regler högst egenhändigt en ypperlig »asch». De finaste bitarna, särskildt bröststycket och njurarna, sönderskuros och bryntes i smör i grytan, som därpå fylldes med tvättadt, krithvitt ris och tillsattes med lök. Denna rätt är, när den blifvit väl tillagad, ypperlig.

En aksakal är ett slags konsularagent, och i alla de ostturkestanska städerna hafva de ryska undersåtarna en sådan, sorterande under konsuln i Kaschgar. Min vän Muhammed Emin, aksakal i Ak-su, var en af de bästa muhammedaner jag träffat, en 60-årig, hvitskägig, glad och treflig gubbe, som kände landet utmärkt väl och gaf mig de bästa upplysningar.

Redan innan jag anlände till staden hade han gjort mig en tjänst genom att på alla de vägar som söder ifrån leda till Ak-su anställa spaningar efter den tjuf, som vi misstänkte hafva stulit vår förlorade kamel — dock utan framgång. Men han skulle göra mig ännu en tjänst: han skulle följa mig till Kaschgar, en väg som han färdats mångfaldiga gånger. Att han utan konsulns tillåtelse

lämnade sin post var en sak som jag, med kännedom om herr Petrovskijs älskvärdhet, tog på mitt ansvar.

Fyrtiofem svenska mil skilde oss från Kaschgar; men vi hade ingen brådska och beslöto taga detta vägstycke med lugn. Den 7 juni var allt i ordning. Muhammed Emin hade skaffat nya sartiska jakhtaner samt nödig proviant: socker, te, ris, grönsaker, honung m. m.; fårkött skulle vi kunna skaffa oss öfverallt under färden.

Islam Baj och Kasim fingo hvar sin gratifikation för sina tjänster, samt nya kläder från topp till tå. Själf hade jag förlorat alla mina kläder och skaffade mig därför en dräkt sammansatt af kinesiska och sartiska plagg, den enda gång under mina resor jag uppoffrat den prestige en europeisk dräkt alltid medför. Af en »karakesch» hyrde vi 4 hästar, för 55 tengeh vardera, till Kaschgar.

Klockan 5 på aftonen den 7 juni lämnade vi Ak-su för att den första dagen tillryggalägga blott 2 timmars väg. En oafbruten allé, omgifven af risfält under vatten, åkrar, trädgårdar och hus, leder till karavanserajet *Lenger*, där vi slog oss ned på en gräsmatta i en härlig poppellund. För 10 år sedan hade Muhammed Emin på samma ställe rastat med Prschevalskij, då stadd på återväg från sin fjärde resa. I norr skimrade genom en lätt stoftslöja *Tengri-khans* 7,320 m. höga, glänsande hvita pyramid, men insveptes snart i nattens skuggor.

Den 8 juni redo vi öfver *Kum-darja* (Sandfloden), såsom Ak-su-darja här vanligen kallas. Floden var delad i flera armar, och passagen erbjöd ingen större svårighet. Om några dagar skulle färjan sättas ut; men om 5 veckor, då högvattnet kommer, håller icke färjan stånd, och förbindelsen är då här för någon tid afbruten. Årligen sätta

ett halft dussin män lifvet till vid försök att rida öfver floden när den är för våldsam.

På andra stranden mötte vi en karavan om ett par hundra hästar och oxar, hvar och en lastad med två långa poppelstammar (terek), som släpade utmed marken. Ak-sakalen sade mig, att hvarje år vid denna tid en kolossal fördämning måste byggas vid Ak-su-darjas vänstra strand, två och en half svensk mil ofvanför staden. I år voro 3,000 arbetare sysselsatta med dammen, hvars ändamål är att tvinga vattenmassan åt höger och hindra den från att pressa sig utmed den höga konglomeratterrassen, då den ofelbart skulle bortspola så väl den gamla som den nya staden. Äfven Ak-su-darja har alltså ett behof att röra sig mot öster ehuru den strömmar i motsatt riktning mot Jarkent- och Khotan-darja.

Fyra och en half timmar senare redo vi öfver *Tauschkan-darja* (Harfloden), Ak-su-darjas systerflod. Den var betydligt svårare att komma öfver, då vattnet forsade i en enda bädd. Vi måste anlita 10 »sutjis» (vattenmän), som nakna gingo öfver den steniga bädden och försiktigt ledde hästarna.

Den 9 juni nådde vi den lilla staden *Utj-turfan*, hvars enda betydelse ligger däri, att den är belägen mellan Ak-su och det ryska området, dit ull, bomull, filt, mattor, hudar m. m. exporteras. Åttio andischaner drifva här en gifvande handel; äfven de lyda närmast under Muhammed Emin.

Staden är omgifven af yppiga odlingar, bevattnade från Tauschkan-darjas högra strand. I närheten synas låga bergryggar, i fjärran Tien-schans snöhöljda mur. Utj-turfans amban, *Tso Daloj*, tog mycket artigt emot mig och bjöd på middag. Han hade förr tjänstgjort i

Tarbagataj samt där kommit i beröring med och lärt sig värdera ryssarna.

Efter en dags hvila bröto vi *den 11 juni* åter upp från Utj-turfan, eskorterade af alla de andischanska köpmännen i deras finaste khalater. Vår brokiga kavalkad väckte öfverallt uppseende. I byn *Sugetlik* (Pilbyn) bjödos vi åter på te och traktering, hvarefter våra vänner vände om, under det vi fortsatte till *Ott-baschi* (Betesmarkernas början), där vi slogo oss ned i en park.

Följande dagsmarsch förde oss till kischlaken *Basch-akhma* (Flödets början), där vi lägrade i en stor kirgisisk aul om 19 »uj». De kirgiser som äfven tillbringa somrarna här lefva till hälften af jordbruk (hvete, korn och opium), men bo mest i »kara-uj» (svarta tält), mer sällan i jordkojor. De så sina marker det ena året, men låta jorden hvila och samla ny must under det följande, och man kan därför säga, att de endast hvart annat år äro jordbrukare. För öfrigt hafva de äfven får och getter.

De kirgiser som uteslutande lefva af boskapsskötsel tillbringa sommaren i bergen, men komma på vintern ned i Tauschkan-darjas dal. Sju »uruck» eller stammar äro i trakten representerade och lyda under en och samma »bi» eller höfding.

För att icke allt för mycket inkräkta på omfånget af denna reseskildring, skyndar jag öfver de 8 dagsmarscher som ännu skilde oss från Kaschgar. De förde oss upp genom Tauschkan-darjas dal, öfver de låga berg som i söder begränsa denna flod och sedan mot sydväst genom steppen och ödemarken till Kinas västligaste stad.

Vi kommo i beröring med kirgiser och djaggataiturkar, fingo efter ökenfärdens hetta njuta af den friska bergsluften, som just nu, under regnperioden, ytterligare sval-

kades af en ofta rätt ymnig nederbörd, samt af västliga och östliga stormar, som svepa fram genom dalgången, liksom genom en bösspipa.

Vi hade passerat aulerna och byarna Utj-musduk (De tre gletschrarna), Sum-tasch, Kisil-eschme (De röda källorna), Kustje (Höstorten), Djaj-teve (Grafkullen), Sogunkaraol, Kalta-jejilak (Lilla sommarbetesplatsen) och Beschkerem (De fem fästningarna), innan vi på aftonen *den 21 juni* nådde det efterlängtrade Kaschgar.

De knappa 3 veckor jag nu stannade i Kaschgar upptogos af tusen bestyr, och min gamle vän Petrovskij, som nu erhållit hederstiteln generalkonsul och kort därpå för de ovärderliga tjänster han visat mig af konung Oscar fick sig tilldelad Vasaordens kommendörskraschan, mottog mig med rörelse och glädje och gjorde allt för att bispringa mig vid min nya utrustning.

Så snart han af Khotans aksakal blifvit underrättad om vår olyckliga ökenfärd, hade han begifvit sig till Dao Taj och låtit denne förstå, att därest han ej genast i Khotan och Ak-su anställde spaningar efter den försvunne kamelen, skulle han få med Tsung-li-jamen i Peking att göra.

Dao Taj gjorde sin plikt, och man kan tänka sig vår öfverraskning när han vid en middag, till hvilken han inbjudit oss, på bordet framlade den svenska officersrevolvern som funnits i kamelen Nährs börda! Vapnet hade blifvit skänkt af en okänd ryttare åt en bonde i byn Tavek-kel.

Spaningarna fortsattes med fördubblad ifver, men det lyckades aldrig de kinesiska mandarinerna att komma tjufven på spåren, och jag bekymrade mig sedan icke

mycket om hela affären, upptagen som jag var af nya planer.

Första dagen efter min ankomst till Kaschgar skickades en kurir till Osch. Från mig fick han medtaga åtskilliga bref och depescher, bland andra en till min lärare och vän baron von Richthofen i Berlin med anhållan om en ny fullständig utrustning af meteorologiska instrument, aneroidrar och koktermometrar m. m. Från Taschkent eftertelegraferades kläder, proviant och tobak. Hos kosackeskorten i Kaschgar fingo vi patroner och krut.

Emellertid kunde de från Europa beställda sakerna icke vara i Kaschgar förr än om 3 månader, och att ligga overksam och vänta på dem kunde naturligtvis icke falla mig in, helst sommarhettan kom mig att längta till de höga bergen.

Det enda som ännu uppehöll mig var min under vår frånvaro till Kaschgar anlända svenska post, som generalkonsuln på min begäran skickat till Kerija. Äfven häruti gjorde mig Dao Taj en stor tjänst, i det han med blixtkurir lät hämta posten, som kom till Kaschgar efter 12 dagar. Fram och tillbaka uppgår afståndet till 145 svenska mil, och kurirerna hade således ridit 12 svenska mil om dagen.

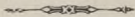
Inom ett par veckor var en provisorisk utrustning afslutad. Jag skall aldrig glömma den offervillighet och älskvärdhet som härvid visades mig af herr Petrovskij, herr Macartney och den svenske missionären Högberg, som alla täflade om att bispringa mig.

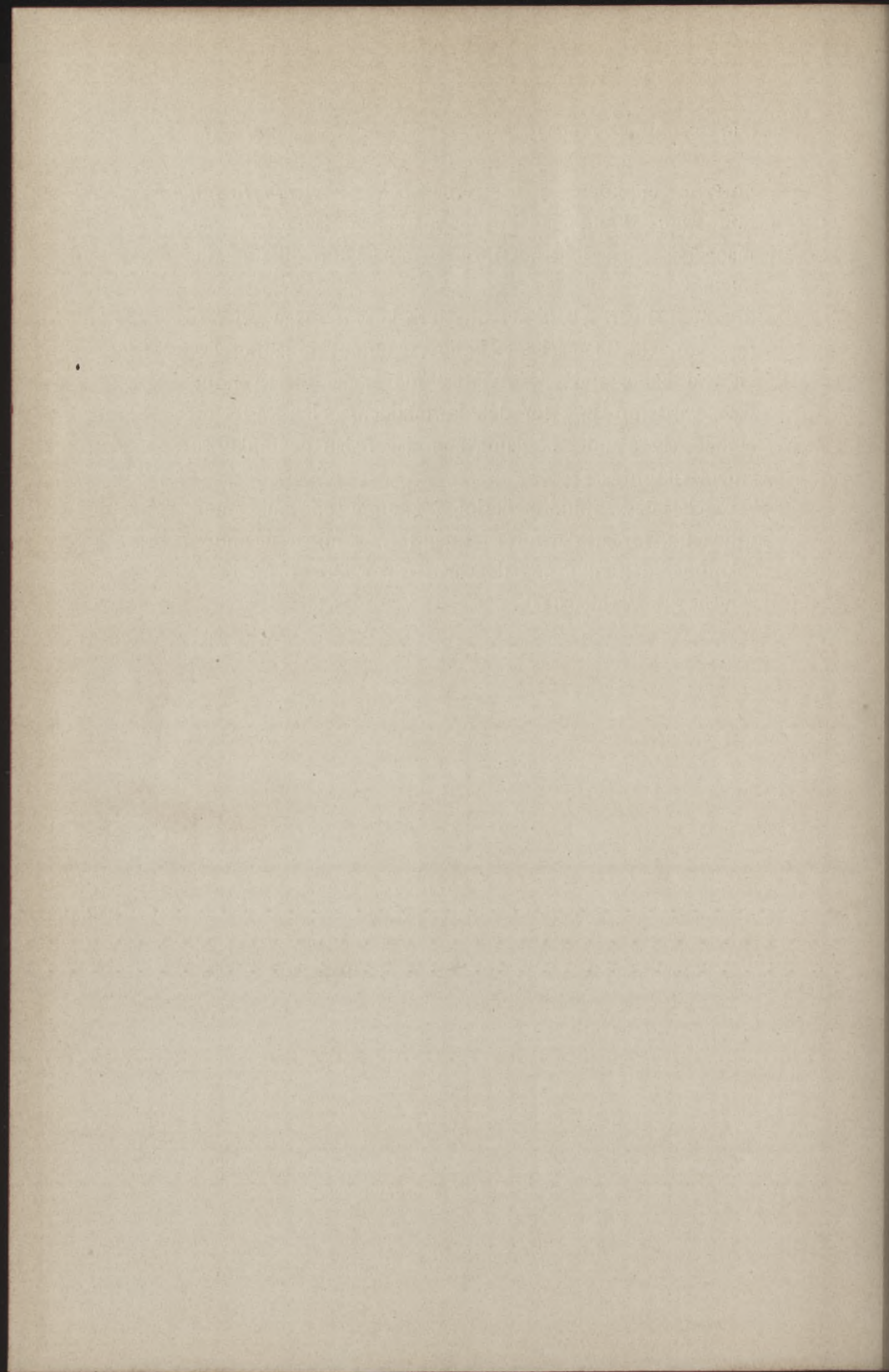
Af de båda förstnämnda erhöll jag äfven till låns aneroidrar och en hypsometer, af min landsman flera praktiska saker. En kaschgarisk saxman förfärdigade af kinesiska tyg kläder, pälsar och tält. Hästar, sadlar och

proviant uppköptes i basarerna, och då vi *den 10 juli* bröto upp, kunde jag knappt märka, att jag för ett par månader sedan lidit en förlust som då föreföll mig tillintetgörande.

Men hvart skulle vi nu styra kosan? Hade vi rest mot norr till Tien-schan, skulle vi kommit till jämförelsevis väl kända trakter. Att resa mot söder till Kven-lun hade varit för långt för den korta tiden, och i väster utbredde sig Pamirs högländ, som jag redan genomkorsat i flera riktningar.

Icke dess mindre beslöt jag ännu en gång återvända dit, för att där fortsätta den förra sommarens undersökningar och tillbringa de varma månaderna bland bergjättarna på Världens tak.

Illustrationer i förra delen.

På särskilda blad:

Författarens porträtt	(mot titeln)
Min tarantass förspänd med tre kameler	32
Kirgissteppen vid Aral-sjöns östra strand	48
En dervisch berättar sagor vid foten af en moské i Taschkent	64
Kirgisiska filtjurt i Taschkent	72
Min första karavans uppbrott från guvernörens palats i Margelan	96
Isfairandalen ofvanför Austan; vy mot norr	100
Min karavan rastar på Tengis-baj-passet	108
Nordöstra hörnet af Stora Kara-kul; vy från Uj-bulaks pass	132
Kirgiser vid Togolak-matik	140
Författaren bland Pamirskij Posts officerare	144
En grupp från Pamirskij Post	148
Tadjiks från Roschan	152
Pamirskij Posts borggård; fjärran i söder synes Murghabs bädd vid foten af Basar-dära-kedjan	156
Djigiternas jurt vid foten af Pamirskij Post	160
Ryska officerare återkomma från en arkharijakt till Pamirskij Post	164
Kara-jilgas aul	220
Öfre Bassik-kul; vy mot sydväst; i förgrunden gamla moräner	256
Författaren, några af hans kirgisiska tjänare och Togda Baj Bek vid uppbrottet till bestigning af Mus-tag-ata, den 11 augusti 1894. — I fonden synes mitt flittält	304
Kirgisiskt läger i Sarik-kol	344
En farlig seglats på Lilla Kara-kul. Teckning af D. Ljungdahl	356
Kirgisiska hustrur vid Murghabs aul	368
Vårt läger vid Masar-tags sjöar. Teckning af G. Hallström	448
Karavanan förlorar sig i ett haf af sanddynor	452
Middagsrast i öknen. Teckning i färger af D. Ljungdahl	456
Kamelerna ledas utmed krönet af en sanddyn. Teckning af D. Ljungdahl 460	

Männen gräfdde med förtviflans mod en brunn. Teckning i färger af D. Ljungdahl	468
En sandstorm förvandlar dagen till natt. Teckning af D. Ljungdahl	480
Dödslägrct, den 1 maj 1895. Teckning af D. Ljungdahl	496
Författaren lämnar med Kasim de sista spillrorna af karavanen. Teck- ning af D. Ljungdahl	504
Författaren kryper döende genom Khotan-darjas skog på spaning efter vatten. Teckning af D. Ljungdahl	516
Författaren återvänder från gölen med vatten i stöflarna	520
Kasim får vatten. Teckning af D. Ljungdahl	524
Skogsparti från Khotan-darjas högra strand. Teckning af G. Hallström	536
Vi öfverfallas af en sandstorm i Khotan-darjas bädd. Teckning af M. Adlercreutz	552

Kartor:

Öfversiktskarta öfver Asien	24
Karta öfver Pamir	(vid delens slut)

Bilder i texten:

Gata i Taschkent	1
Vy från det muhammedanska Taschkent	25
Pätjorkan (femspannet) spännas för tarantassen	33
Tarantassen färdig till uppbrott	40
Kirgisisk kamelryttare på steppen	41
Färjan öfver floden Aris	57
Kameler i Taschkent	60
Atturlik Ata-masar i Taschkent	72
Taschkent	73
Sir-darja nära Kasalinsk	80
Utj-kurgans och Austans byhöfdingar vid inträdet till Utj-kurgans basar	95
Min första karavan på väg till Austan	96
Isfairandalen nära Austan	97

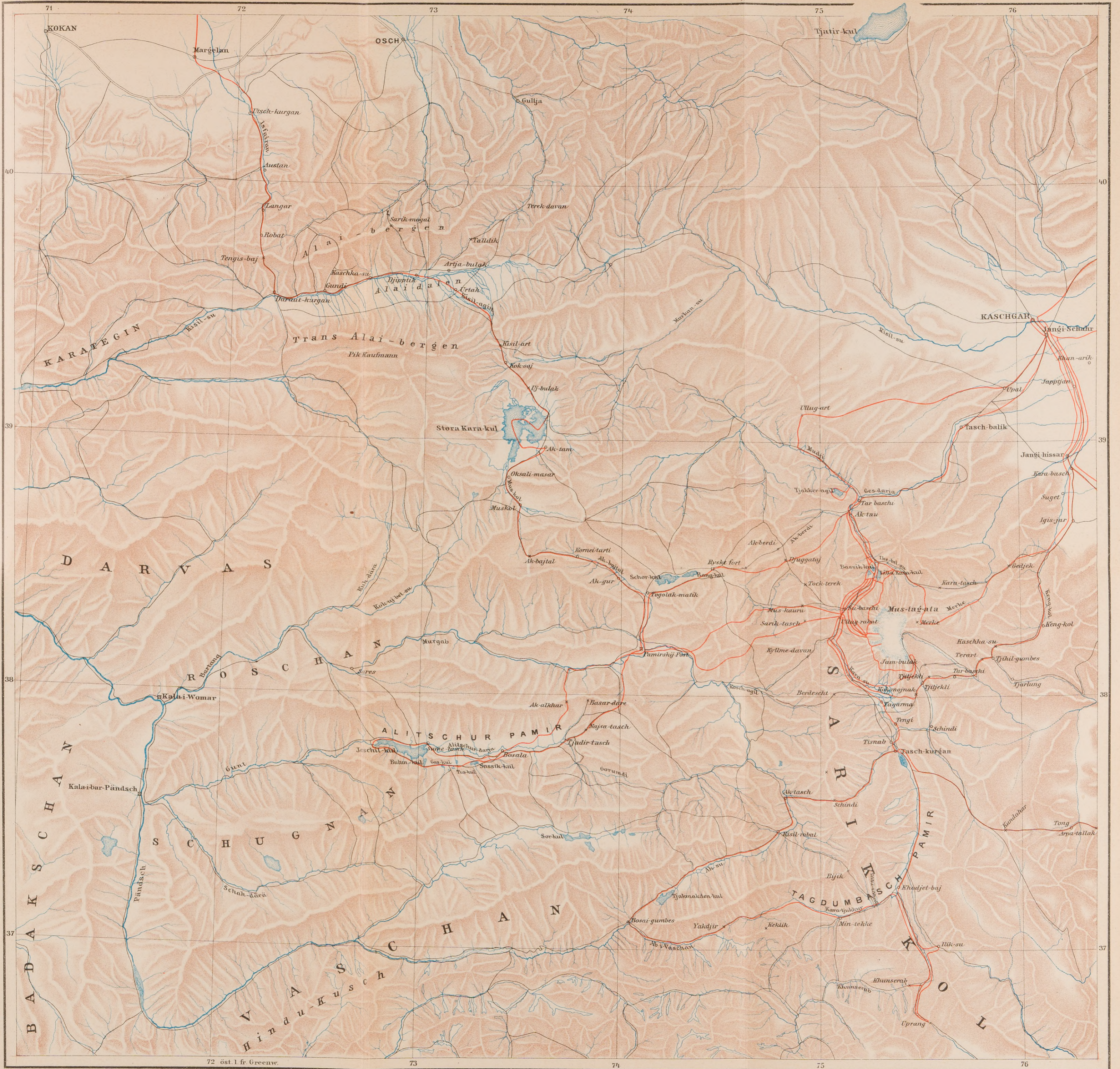
ILLUSTRATIONER I FÖRRA DELEN.

Utsikt från Tengis-baj-passet	104
Alai och Transalai, vy från Tengis-baj-passet mot söder	105
Uppbrott från Daraut-kurgan	109
Passagen öfver Kisil-su	113
Vår vandring genom Alai-dalens snödrifvor	116
Emin i snön	117
En del af karavanen vid Kisil-sus strand	121
Härberget vid Bor-doba	124
Våra hästar söka bete under snön	125
Kara-kuls ö	129
Rehim Baj och Islam Baj loda i en vak på Kara-kuls is	133
Stenkoja vid Ak-tam	137
Karavanen på Ak-bajtal-passet	142
Karavanen i Alai-dalen	144
Pamirskij Post. Norra muren	152
Kirgisk kvinna med sina tre pojkar, vid Murghabs aul	160
Mus-tag-ata från väster	169
Min karavan i Ges-darjas dal	177
Bro öfver Ges-darja	184
Öppen basar i en centralasiatisk stad	187
Stadsport i Kaschgar	189
Chan Dao Taj af Kaschgar	197
Kirgis från östra Pamir (Kara-jilga)	208
Kirgisk flicka	216
Togdasin Bek	224
Kirgisk bajga eller ryttarlek	233
Ike-bel-su's utträde ur bergen	248
Nedre Bassik-kul och Mus-tag-bergen	249
Gneisblock mellan öfre och nedre Bassik-kul. I fonden Mus-tag-ata	257
Stora och lilla Gorumdeh-gletschern	264
Mus-tag-ata från norr	265
Sarimeks och Kamper-kischlaks gletschrar, sedda från Sarimek-passet	272
Öfersiktsskizz af Mus-tag-ata-komplexet	273
Jam-bulak-gletscherns utträde. Vy mot öster	277
Kartskizz öfver Tjal-tumak-gletschern	280
Parti från Jam-bulak-gletscherns högra sidomorän	281
Mus-tag-ata, Jam-bulak-gletschern och dess bädd	285
Tergen-bulak-gletschern	288
Jam-bulak-gletscherns vänstra (södra) klippvägg	289
Vårt jurt uppslås vid Jam-bulak-baschi	296

ILLUSTRATIONER I FÖRRA DELEN.

Tjal-tumak-gletschern	297
Rast på Mus-tag-atas sluttning	304
Tergen-bulak-gletschern vid sammanflödet af dess tre armar	305
Togda Baj Bek	309
Mus-tag-atas högsta topp sedd från väster	317
Min högsta lägerplats — 6,300 m. öfver hafvet	320
Jakarna hvila under bestigandet af Mus-tag-ata	321
Jam-bulak-gletscherns firnbäcken	325
Kirgisiska pojkar	336
Jeschil-kuls västra del	344
Kara-korum, Mus-tag-atas södra del	345
Lägret och "båten" vid Lilla Kara-kuls strand	353
Khasa Gyll, ung kirgisisk hustru	360
Kirgisisk flicka från Sarik-kol	369
Kirgisisk flicka från Tur-bulung	376
Konsul Petrovskij, Adam Ignatieff, kosackerna och deras officerare, författaren och konsulatets inhemska tolkar	377
En af mina arbor i Kaschgar-darjas skogar	393
Dervisch från Ost-Turkestan	409
Kamel i vinterdräkt och med packsadel	424
Hufvud af en kamelhane	425
När sandstormen dyker upp bakom dynkammarna	441
En bit af vår kosa mellan sanddynerna	465
De två första kamelerna lämnas i sticket	477
Marsch i sandstorm	481
Det sista lägret	489
Den första tamarisken	507
Muhammed Emin	554
Mestjid-i-Djami i Ak-su	558

PAMIR.

Dr. Sven Hedins route.

Skala 1:12500000

10 20 30 40 50 100 km.

